NECATİ GÜLTEPE

TÜRK MİTOLOJİSİ

YENİ ARAŞTIRMALAR IŞIĞINDA

RESSE

5. BASKI

TÜRK MİTOLOJİSİ

YENİ ARAŞTIRMALAR IŞIĞINDA

NECATİ GÜLTEPE

Kitap Adı : Türk Mitolojisi
Yazar : Necati Gültepe

Genel Yayın Yönetmeni : Resul Bulak
Editör : Serkan Ozan
Kapak Tasarım : Yunus Karaaslan
Sayfa Tasarımı : Adem Şenel
Düzelti : Muhammet Bulak

Baskı-Cilt : Ceylan Matbaa
Güven iş merkezi B blok N : 318 Topkapı / İstanbul
Tel: faks 0212 613 10 79

5. BASKI: MART 2015

ISBN: 978-605-63649-0-7

Sertifika No: 27003

© Bu kitabın Türkçe yayın hakları Resse Yayınları'na aittir. Yayıncının izni olmadan herhangi bir formda yayınlanamaz, kopyalanamaz ve çoğaltılamaz. Ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

RESSE

Resse Kitabevi Sahaf
Sinanpaşa Mah. Has Fırın Cad.
Sinanpaşa İş Merkezi No: 5 B-1 No:53
Beşiktaş / İstanbul
Tel: 0 212 227 93 74 Faks: 0 212 227 46 42
ressekitap@gmail.com

TÜRK MİTOLOJİSİ

YENİ ARAŞTIRMALAR IŞIĞINDA

NECATİ GÜLTEPE

5. BASKI

RESSE

YAYINLARI

Necati GÜLTEPE

İlk ve Orta Öğretimini Erzincan'da tamamlamış, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih bölümünden mezun olmuştur. iktisat tarihinden yüksek lisans (Master) yapmıştır.

Üniversite yıllarında İstanbul İl Halk Kütüphanesi'nde başladığı devlet memurluğuna, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nde Arşiv Uzmanı olarak devam etmiştir.

Otuz yıllık memuriyet hayatının 29 yılı devlet arşivlerinde geçmiş, memuriyetinin son yirmi yılını Uzman Şube Müdürü, Daire Başkanı ve Genel Müdür Yardımcısı olarak, üst düzey yöneticilik yaparak tamamlamıştır. 2002 yılında kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır.

Halen tarih konusunda araştırmalarına devam eden Necati Gültepe'nin muhtelif süreli yayınlarda, dergi ansiklopedi ve yayın organlarında yüze yakın araştırma/makalesi neşredilmiştir.

Devlet Arşivlerinin 1990–2002 yılları arasındaki yayınlarının hemen hemen tamamında yayın sorumlusu olmuş ve editörlüklerini yapmıştır. Bunlardan sadece ilk dördünün künyesi şöyledir:

—**Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914–1921),** *Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları*, Ankara–2001

—**Osmanlı fermanları** - Ottoman fermans. - İstanbul: Seçil Ofset, 1992.

—**Osmanlı Devleti ile Kafkasya**, Türkistan ve Kırım Hanlıkları arasındaki münasebetlere dair arşiv belgeleri (1687–1908 yılları arası). — Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1992.

—**Osmanlı Devleti ile Azerbaycan** Türk Hanlıkları arasındaki münasebetlere dâir arşiv belgeleri:

Karabağ - Şuşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy, I (1578–1914). Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1992

Yayınlanan Diğer Eserleri:

—**Ebussud Efendi**, Beyan Yayınları 1984, İstanbul

—**Turan (Turancılık Tarihinin Kaynakları),** Turan Kültür Vakfı, 1998, İst.

—**Kızılelma'nın İzinde**, Milenyum Yayınları, 2007, İstanbul

—**Türk Kadın Tarihine Giriş**, Ötüken Yayınları, 2008, İstanbul

—**Mührün Gücü, (İlk Türk İslam Devletlerinde ve Osmanlılarda Bürokrasi),** Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009

—**Eve Dönmeyenler** (Roman), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011

—**Munzurdaki Zorbaz** (Roman) Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 15

GİRİŞ BÖLÜMÜ 17
1- Mitolojinin Tarif ve Tanımı 17
2- Mitoloji Araştırmaları ve Eğitimi 22
3- Türk Mitolojisine Konu Olan Turan kavimleri ve Yaşadıkları Coğrafya 26
a- Medeniyet doğuran coğrafya 27
b- Turan zeminde son buzul çağı 29
c- Modern insan "Turan İnsanının" hayatının başlangıcı 30
4- Türk Adı, Türk Soyu, Türkler'in Anayurdu ve Yayılmaları: 33
a- "Türk" adı meselesi: 34

BİRİNCİ BÖLÜM
1- Türk Destanlarının Tasnifi Sorunu (sınıflaması-sıralaması) 37
a- Türk destanlarının ortak özelikleri: 37
b. Kozmogoni ve mitoloji konulu destanlar: 39
2- Türk Destanlarının Tasnifleri 40
a- Ord. Prof. Dr. Fuat Köprülü tasnifi: 40
b- Prof. Dr. Umay Günay tasnifi 41
c- Prof. Dr. Ali Öztürk'ün tasnifi: 42
3- Türk Destanlarının Yaygın Olarak Kullanılan Tasnifi 43

a- İslamiyet'ten önceki Türk Destanları 43
b- İslamiyet'in kabulünden sonraki Türk Destanları.....44
4- Destanlardaki Tiplerin Kısa Tanımı: 44
a- Alp tipi: 45
b- Gazi (Alperen) tipi: 46
c- Bilge tipi: 47
d- Kadın tipi: 48
5- Dünya Destanları 50
a- İlyada 50
b- Odessa 50
c- Firdevsi ve Şehnamesi 51
d- Gılgamış destanı 53
e- Ramayana 54
f- Kalevela 55
6- Destanların Özellikleri 56

İKİNCİ BÖLÜM

Türk Destanları 59
1- Türk Edebiyatında Destan 59
2- Destan ve Mitoloji Bağlantısı. 60
3- Destan İle Halk Hikâyesi Bağlantısı: 62
a- Destan ile halk hikâyesi arasındaki farklılıklar: 62
b- Destan ile halk hikâyesi arasındaki benzerlikler 63
4- Destan İle Masal 63
5- Destan İle Masal Arasındaki Farklılıklar 64
6- Destan İle Masal Arasındaki Benzerlikler 65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1- Yaradılış Destanı 67
a- Prof. W. Radloff derlediği Altay Yaratılış Destanı: 67
b- Verbitskiy'in derlediği Altay Yaratılış Destanı 70
c- Destan hakkında açıklamalar 75
d- Ay Atam Destanı/Efsanesi 80
2- Altay-Türk Destanları 83
a- Maaday-Kara Destanı (Özet) 88
b- Değerlendirme: 94
3- Alp Er Tunga Destanı 97
a- Alp Er Tonga (Efrasiyab) 97
b- Efrasiyab' tan söz Eden Kaynaklar 99
c- Şehnâme'de Efrasiyab (Alp Er Tonga) 102
d- Bazı ortadoğu kaynaklarında Efrasiyab (Alp Er Tonga) 116
e- Süleymannâme'de Efrasiyab (Alp Er Tonga) 121
4- Oğuz Destanı 136
a- Oğuzların ve Türklerin tarihî 137
b- Oğuzun Evlenmesi 138
c- Oğuz'un Babasına Karşı Savaşı 140
d- Oğuz'un Cihangirlik Seferleri 142
e- Oğuz'un Kıl-Barak ile savaşı 146
f- Kıpçak'lar 149
g- Oğuz'un karanlık ülkesine seferi 149
h- Şirvan ve Şamahı'ya elçi göndermesi 153
ı- Oğuz'un Arran ve Mugan tarafına hareketi 154
j- Oğuz'un Kürdistan yoluyla Diyarbekir ve
Şam'a hareketi 157
k- Oğuz'un oğullarını Rum 'Anadolu' ya göndermesi 162
l- Oğuz'un Rum ordusuyla 'Anadolu'da' savaşması 164

m- Oğuz'un bugünkü Şam tarafını alması 166
n- Oğuzun Mısırı Alması 167
O- Oğuz'un Bağdad, Basra ve İsfahan'ı alması 169
p- Oğuz'un Oğullarını, Fars ve
Kirman tarafına göndermesi 172
r- Oğuzun Irak-ı Acem'i alması 173
s- Oğuzun diğer İran vilayetlerini alması 174
t- Oğuz'un yurduna dönmesi ve son seneleri 176
u- Oğuz'un Oğlu Kün Han'ın padişahlığı 179
v- Kün Han'dan sonraki Oğuz Yabguları 181
y- Kara Han Oğlu Buğra Han'ın Padişahlığı 194
z- Salgurluların Hikâyesi de şöyledir: 213
5- Secere-i Terâkime (Türkmenlerin Soy Kütüğü) 214
a- Şecere-i Terakime 'Metin' 216
b- Âdem Aleyhi's-selâm hakkında 218
c- Oğuz Han'ın dünyaya gelişi hakkında 222
d- Oğuz Han'ın Han olması hakkında 226
e- Oğuz Han'ın Turan ve Hindistan'a
yürüyüşü hakkında 229
f- Oğuz Han'ın İran ve Şam ve Mısır'a doğru
yürüyüşü hakkında 230
g- Oğuz Han'ın yurduna gelerek ziyafet vermesi hakkında . 234
h- Oğuz Han'ın büyük oğlu Kün Han'ın
padişahlığı hakkında 235
ı- Oğuz Han'ın çocukları ve torunlarının
adları hakkında 237
j- Kün Han'ın küçük kardeşleri ve
oğullarına yer vermesi hakkında 238
k- On iki yüzlük ve yirmi dört oymağın anlamı hakkında ... 239
l- Oğuz Han'ın torunlarının adlarının anlamı hakkında 240

m- Oğuz halkının and içenleri hakkında 241
n- Kün Han'ın büyük oğlu Kayı'nın han olması hakkında... 242
O- Dip Bakuy'un han olması hakkında..... 242
p- İnel Yavı'nın han olması hakkında 245
r- Duylı Kayı'nın kardeşi İrki'nin padişah olması 246
s- Tuman'ın oğlunun olması ve ona Yavlı Ad konulması 249
t- Tuman'ın han olması hakkında.....250
u- Kanlı Yavlı'nın Han Olması Hakkında.....250
v- Mur Yavı'nın' oğlu Kara'nın han olması hakkında.....252
y- Buğra Han'ın han olması hakkında.....252
z- Buğra Han'ın oğlu Kozı Tegin'in han olması hakkında 256
q- Oğuz Halkı'nın dört tarafa gitmesi hakkında..... 260
x- Arslan oğlu Sereng'in han olması hakkında.....263
w- Salur Ögürcık Alp'in babaları, küçük kardeşleri ve oğulları hakkında 265
6- Türkmenleşip Türkmen'e Katılan Halklar Hakkında 270
a- Oğuz halkına beylik yapan kızlar hakkında 276
7- Oğuz Destanı İle İlgili Olarak Yapılan Değerlendirme ve Çıkarımlar: 277
8- Oğuz Destanı'nda Adları Geçen Yirmi Dört Boy 282
a. Sağ kolu oluşturan Boz Oklar.....282
b- Sol kolu oluşturan Üç Oklar. 284
9- Manas Destanı..... 286
a- Destanı Hakkında bazı bilgiler: 286
b- Manasın Çocukluğu 290
c- Manas'm Gökçe-Han'la savaşı;..... 343
d- Manassın evlenmesi:..... 344
10- Dede Korkut Destanı..... 349
a- Dirse Han oğlu Boğaç Han 354
b- Salur Kazan'ın evinin yağmalanması:.....356

c- Kazan Bey oğlu Uruz Bey'in tutsak olduğu boyu anlatır: 361
d- Duha Koca oğlu Deli Dumrul Beyini anlatır: 362
e- Kanlı Koca oğlu Kan Turalı boyunu anlatır: 364
f- Kazılık Koca oğlu Yiğenek boyunu anlatır: 366
g- Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü boyu anlatır: 367
h- Begil oğlu Emrenin boyunu anlatır: 368
ı- Usun Koca oğlu Segrek boyunu anlatır: 369
j- Salur Kazan'ın tutsak olup oğlu Uruz'u çıkardığı boyu anlatır: 370
k- Dış Oğuz'un İç Oğuz'a asi olup, Beyrek'in öldüğü boyu anlatır: 371
11- Şu Destanı 372
a- Destanının konusu 372
12- Oğuz Kağan Destanı 375
a- Destanının özeti 376
13- Ergenekon Destanı 380
a- Ergenekon Destanı birinci versiyon: 381
b- Ergenekon Destanı ikinci versiyon 382
c- Ergenekon Destanı üçüncü versiyon: 386
14- Bozkurt Destanı 387
a- Birinci söyleyiş: 388
b- İkinci söyleyiş: 389
15- Türeyiş Destanı 390
a- Türeyiş Destanı 391
b- Bögü-Han ve akınları: 393
16- Göç Destanı 395
a- Göç Destanı birinci versiyon 396
b- Göç Destanı ikinci versiyon 399

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1- Türk ve Turan Milletlerinde Tanrı Kavramı
"Gök Tanrı Dini" 401
a- Türk Hafızasındaki (Şuuraltındaki) Gök Tanrı kavramı .. 408
2- Türk mitolojisinde Kâinat (Evren) Düşüncesi 411
a- Yeryüzü dört yöne bölünmüştü: 412
b- Dünya ağacı (Hayat ğacı) 414
c- Yaratılış 416
d- Dünyanın temeli (üzerinde oturduğu kaide)? 419
e- Dünyayı boynuzları arasında taşıyan öküz 422
f- Yerin yaratılışı 424
g- Ve insan yaratıldı. 429
h- Kurttan türeme 432
ı- Ağaç Ata (ağaçtan türeme) 437
3- Türk Mitolojisinde Ölüm 447
a- Yas tutma ve başsağlığı 452
4- Türk Mitolojisinde Gökyüzü 453
a- Güneş 453
b- Ay 459
c- Yıldızlar 465
d- Mevsimlerin değişimi 467
e- Eski Türklerde "Ülker" sözü,
"Gezegen Yıldızı" karşılığı idi: 468
f- Sıcak ve soğuk havalar, yıldızların hareketine bağlıydı: 469
g- Gezegenlerin, Kutup yıldızı etrafında dönmeleri: 470
h- Dünyanın kutup yıldızı ekseninde dönmesi 470
ı- Yakut Türklerinde Gökyüzü 471
j- Diğer Yıldızlar ve Türkler: 472
k- Türk Halk edebiyatındaki yıldızlar: 474

L- Türkler ve burçları: 483
m- Samanyolu 500
5- Bozkurt 506
6- Türk Mitolojisinde Şamanlık 526
a- Nasıl şaman olunur? 536
b- Şamanın dua-alkışı 538
c- Simge ve semboller 541
d- Büyük şaman katliamı 542
7- Türk Mitolojisinde Benzeşenler (ortak öğeler) 543
a- Destanlarda geçen doğumla ilgili benzeşmeler/öğeler 544
b- Ad koyma ortak öğesi 546
c- Yükselme/mansıp alma öğesi 549
d- Dostluk ve arkadaşlık öğesi 551
e- Evlenme/evlilik öğesi 553
f- Ölüm ve yeniden dirilme öğesi 556
g- İkinci ölüp-dirilme öğesi özetle şöyledir: 559
h- Destanlarda at ve önemi 561
ı- Av seremoni 563
j- Meskûn mahal mağara sembolü 565
k- Destanlarda ki rüyalar 567
L- Destanlarda hızır 571
8- Türk Mitolojisinde 12 Hayvanlı Türk Takvimi 574
9- Türk Mitolojisinde Unsurlar/ Motifler 587
a- Işık 587
b- Rüya 588
c- Ağaç 589
d- Kırklar 590
e- At 590
f- Ok-Yay 594
g- Mağara 595

h- Yâda Taşı 595
ı- Kurt 595
j- Hızır 596
k- Geyik 597
l- Sihir 597
m- Aslan 598
10- Türk Mitolojisinde Özel Tiplemeler 598
a- Alp tipi 598
b- Bilge tipi 602
c- Kadın tipi 603

EK-1: Akkoyunlu'ların "Bayındır Boyunun" Soyağacı 607
Ek-2: Türk Boylarının Tamgaları/Kaşgarlı Mahmud'a Göre 625

Seçilmiş Bibliyografya 629
Dizin 641

ÖNSÖZ

İbn Haldun ünlü eseri mukaddimede: "*Tarih bilimlerin anasıdır.*" Diyor. Aynı eserin bir başka yerinde ise: "*Her şeyin aslı esası 'Esatir'dir.*" Yani, **Mitoloji**'dir diyor.

Mitoloji, ilkel veya arkaik ilmî düşüncelerin ilk denemelerini, sözlü kültür dâhilinde bile olsa kuşaktan kuşağa aktaran ilk bilimdir. Kozmik bilgilerin sembolleşmiş kaynağıdır.

Toplumda kutsal olarak nitelendirilen güçlerle ilişkiyi sağlayacak bir düzen oluşturduğu için aynı zamanda mitoloji ilk yaşam bilgisidir. Sosyo-kültürel açıdan insanın tercihlerini sınıflandıran ilk siyaset bilimidir.

Mitoloji, gerçekleri aklın alamayacağı bir biçimde yansıtır. Dil ve düşüncenin bütün imkânlarını bir araya getirerek varlığın oluşumunu izah eder. En önemlisi de ilkel toplumların bu varoluş sürecinde ortaya çıkan kaosu *'karmaşık hal'* kozmosa *'düzenli evren'* dönüştürme anlatısıdır.

Batı toplumları, 17. Yüzyıldan bu yana ödünç aldıkları Yunan, Mısır Mitolojileri ile şuursal bağ kurarak bütün sosyal katmanlarını tanzim etmişlerdir. Tıp, hukuk ve tüm sosyal bilimlerdeki terminolojik yapılandırma, mitolojik unsurlar üzerinedir.

Peki bizde?...

Bizde, yani Türk toplumunda ise tarih ve mitoloji ile şu ya da bu şekilde bağ kopuktur. Toplumda ki büyük dalgalanmaların, sarsıntıların *(özellikle toplum mühendisliği tabir edilen, sürü yönetir gibi toplum yönlendirmelerinin)* sebebi budur.

Çünkü bizim mitoloji ile irtibatımız şuursal bağlantımız yoktur. Çünkü bizde mitoloji bilimi bile çok yenidir ve buna bağlı olarak toplumsal zihniyetimiz güdüktür.

Maymunla kaplanın insandan ayrılıkları yani farkları, kestirmeden söyleyecek olursak, zekâ dediğimiz şey değildir:

Belleklerinin bizimkinden çok daha kısa oluşudur. O hayvancağızlar her sabah bir gün önce yaşadıklarını unutmuş olarak uyanırlar. Zihinleri çok ufak bir deneyim malzemesiyle işler. Aynı şekilde, bugünün kaplanı altı bin yıl öncekinin tıpkısıdır, çünkü her bir kaplan, sanki kendinden önce başka kaplan olmamış gibi, içinde bulunduğu günü yaşar.

Bu sebepten olsa gerek Nietzsche üstün insanı **'belleği en uzun olan varlık'** diye tanımlar.

Çünkü insan, hatırlama yetisi sayesinde, geçmişini biriktirir, ona sahiptir. Ayrıca atalarından intikal eden muazzam bilgi hazinesini alt şuurunda saklar *"1989 yılında bunu kanıtlayanlar Nobel Ödülü kazandı."* yeteneği varsa kullanır.

Toplumlarında alt şuuru ve sosyal tarihi birikimi mitolojileridir. Tarih ve mitoloji ile bağlarını bir şekilde koparmış milletler şuurlarını kaybetmişlerdir, artık onlar sosyal kalabalıklardır.

Bizimde Türk milleti olarak bir şekilde tarih ve mitoloji ile irtibatımız kesilmiş olmalı ki, bu tür algı gücünden yoksun görünüyoruz.

Şayet toplum olarak geçmişle bir şekilde bağ kurmuş olsaydık, devlet ve millet olarak, gelecek endişesini, çok derinden hissederdik ve bu kadar vurdumduymaz olmazdık. Böylece günlük yönlendirmelere özellikle *'toplum mühendislerine'* boyun eğmezdik.

Mitoloji ile bağımız şuursal irtibatımız devam etseydi; Oğuz Hanın o muazzam Devlet kuramını, sosyal katmanların ortak yönetimini biliyor, hissediyor benliğimizde yada toplumsal zihnimizde yaşıyor olurduk!...

Böyle bir çalışmaya kalkışmamın ana sebebi işte bu toplumsal endişelerdir. Güncel sebep olarak ise, istenildiğinde el altında bulundurulacak derli toplu bir '**Türk mitoloji kitabı**'nın bulunmamasıdır.

Bu çalışmayı yaparken elbette ki evvelki Türk Mitolojisi araştırmalarından geniş olarak yararlandım. Bu yaralandığım bilim adamlarını giriş bölümünde resimleri ile birlikte verdim.

Ama son yıllarda yapılan onlarca yeni tespit ve araştırmalar ise gerçekten çok değerlidir ve bunlar bana yol gösterdi. Tek dileğim bu çalışmaların artarak devam etmesidir.

Böyle uzun soluklu bir işe girişmemde, Resse Kitabevi sahibi Resul Bulak Beyin ısrarlı talebi, özellikle yayınevinin ilk kitabı olarak Türk Mitolojisi konusunda bir eserin basımını üstlenmek istemesi, etkili olmuştur.

Bu eserde, Türk Mitolojisi konusu derinlikleri korunarak çerçevelenmiş ve kaleme alırken de sade bir plan uygulanmıştır. Böylece bu çalışmadan orta öğrenim ve üniversite öğrencilerinin yararlanmaları kolaylaştırılmıştır.

Bu çalışmayı yaparken asıl yararlanmasını arzu ettiğim kesim ise, sosyal konularla uğraşanların tamamı yani toplumdaki herkestir. Çünkü Türk toplumunun her ferdinin, toplumsal şuur denen o muazzam birikimden haberdar olması gereklidir.

Kozyatağı / Aralık 2012
ngultepe@gmail.com

GİRİŞ BÖLÜMÜ

1- Mitolojinin Tarif ve Tanımı

"Mitoloji" sözü, belirli bir kavime ait efsaneleri inceleyen, bir ilim dalı anlamına gelir. Eski Yunanlılar masala, "mit" derlerdi. Mitoloji deyimi de bu sözden çıkmıştır. Fakat mitoloji, bir kavme ait tek bir efsane veya masal değil; bütün efsane ve inanışları ele alarak neticelere varmak isteyen bir ilimdir.

Mitler her milletin, millî tefekkürünün, millî psikolojisinin, kendine has özelliklerinin ilk kaynağı niteliğindedir. Geniş manada mitoloji, dünyayı algılama sistemi olup bu algılamayı modelleştiren, dünya görüşüdür.

Mitler, ortak kültürel mirasın ürünüdür. Mitlerden hareketle, millî kültürün bugünkü haliyle en eski zamanlar arasındaki ilişkiler tespit edilebilir. Mitler yaratıldıkları toplumun dünyaya ve olaylara bakış açısını, bir anlamda o toplumun karakterini yansıtırlar.

Mit, değerler yapılanmasında dünyayı algılama, şekillendirme, sembolleştirme, kısaca ifade etmek gerekirse hayatın ve olayların genelleştirilmiş modelidir.

Mit, bir düşünce tarzı, bir şuur ve bilinç çeşididir. Şu hâlde mit, dünya hakkındaki gerçekliğin ta kendisidir ve diyalektik mantığın sonucu olarak meydana çıkar.

Aslında mitolojinin herkes tarafından kabul edilebilecek bir tarifini yapmak çok zordur ama biz tanımlara tarihsel açıdan bakarak bir sıralama yapabiliriz:

Mitoloji, 17. yüzyılın sonundan itibaren, bilim dalı haline gelmiştir. Yüzyıllar boyunca oluşan kültürel değişmeler nedeniyle mitolojiye bakış açıları değişmiş ve buna bağlı olarak pek çok mitoloji tanımı doğmuştur.

Bu nedenle, "**mitoloji nedir**?" sorusunun en kesin ve doğru cevabını bulabilmek için Türk ve yabancı araştırıcılar tarafından yapılmış mitoloji tanımlarını değerlendirmek gerekmektedir.

Osmanlıcada ***ustûre, esatir***; Yunancada ***mythos***; Almancada ***mythe***; Fransızcada ***mythe***; İngilizcede ***myth***; Rusça'da ***mif*** olarak söylenen "mit", Yunanca "***uydurulmuş söz***" anlamındaki "***mythos***" deyiminden türetilmiştir.

Mitolojinin tanımı günümüzdeki '***Osmanlıca-Türkçe***' Sözlüklerde "***ilkçağlardaki insanların tanrıları hakkındaki hikâyeleri. Masal, acayip hikâyeler,***" olarak geçmektedir

Daha eski bir sözlük olan Kamus-i Türkî de ise; "***....Hurafeler. Eski doğu kavimlerinin uydurma tanrıları hakkındaki hikâyeleri ve garip anlatmaları)*** şeklinde tanımlanmıştır.

Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı Türkçe Sözlükte mit şöyle tanımlanmaktadır: "***Geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren, tanrı, tanrıça, evrenin doğuşu ile ilgili hayalî, alegorik bir anlatımı olan halk hikâyesi.***"

Mitoloji'nin kabul gören tanımlarından birisi konu üzerine pek çok çalışması bulunan ***Mircea Eliade*** tarafından yapılmıştır.:

"***Mit kutsal bir öyküyü anlatır: en eski zamanda 'başlangıçtaki' masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı***

anlatır. Bir başka deyişle mit, olağanüstü varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik yani Kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini anlatır."

Kısaca söylemek gerekirse mit, düşünce unsurunun Öyküleme unsuruyla birleşmesinin sonunda ortaya çıkmış olur. Mitolojik zamanda hayatın bütün gerçekleri benzeri şekilde, yani mitolojik şuurla algılanır. Bu manada mitoloji, objektif olan mitler medeniyetinin eski şekillerinin ilk ilmî teşebbüslerini, dinî itikatlarını, siyasî hususlarını, güzel sanatların çeşitli türlerini, felsefî bilgileri ve tam manasıyla etnik medeniyetin bütün katmanlarını kendinde toplayabilmiş bir sistemdir.

Mitoloji, ilkel veya arkaik ilmî düşüncelerin ilk denemelerini, sözlü kültür dâhilinde bile olsa kuşaktan kuşağa aktarmağa çalıştığından ilk bilimdir. Kozmik bilgilerin sembolleşmiş kaynağıdır.

Toplumda kutsal olarak nitelendirilen güçlerle ilişkiyi sağlayacak bir düzen oluşturduğu için aynı zamanda mitoloji ilk ideolojidir. Sosyo-kültürel açıdan insanın iyi ve" kötü olarak sınıflandırılan unsurlar çerçevesinde ilk siyaset bilimidir de.

Mitoloji, gerçekleri aklın alamayacağı bir biçimde yansıtır. Dil ve düşüncenin bütün imkânlarını bir araya getirerek varlığın oluşumunu izah eder. En önemlisi de ilkel toplumların bu varoluş sürecinde ortaya çıkan kaosu kozmosa dönüştürme öyküsüdür.

Mitoloji millî kültürün, en eski zamanlarından başlayarak günümüzdeki durumuyla da ilişkilendirilebilirler. Bir anlamda o toplumun karakterini de yansıtırlar.

Mitoloji halk edebiyatının masal ve destan gibi türlerinin oluşmasına katkıda bulunur. Bu nedenle mitoloji ile ilgili çalışmalar, destan ve halk hikâyeleri çalışmaların da temelini oluşturmaktadır. Gelenek ve inançların büyük bir bölümünün kaynağı da mitlerle bağlantılıdır.

Bir bilim adamına göre mitler, dört esas işlevi görmektedir: **Gelişme, sosyal, kozmolojik** ve **dinî**. Mitin gelişme fonksiyonu insana ruhanî gelişme yolunu gösterir.

Mitolojinin bize öğrettiklerini şöyle sıralayabiliriz:

— Doğaüstü varlıkların eylemlerinin öyküsünü oluşturur,

— Bu öykü kesinlikle gerçek (çünkü gerçeklerle ilgilidir) ve kutsal (çünkü doğaüstü varlıklar tarafından yaratılmıştır) olarak kabul edilir;

— Mit her zaman için bir "**yaratılış**"la ilgilidir, bir şeyin yaşama nasıl geçtiğini, ya da bir davranışın, bir kurumun, bir çalışma biçiminin nasıl yaratılmış olduğunu anlatır;

— İnsan miti bilmekle nesnelerin "**köken**"ini de bilir, bu nedenle de nesnelere egemen olmayı ve onları istediği gibi yönlendirip kullanmayı başarabilir;

—Mitolojik tefekkür evrenin bütünlüğü inancına dayanmakla insanın ve doğanın bu bütünlük içindeki yeri, alakası, ilişkisi ve ilişki derecesi hakkındaki sorularına aranan cevaptır. Soru bütün insanlık için aynı olsa bile, verilen cevaplar farklıdır. Bu sebeple halklar Mitolojileri aracılığıyla millî kültür kimliklerini de belirler.

—Mitolojiyi araştıranlar şöyle bir sonuca varıyorlar; bütün halkların bedii söz sanatları mitolojiyle başlar.

—Mitoloji, çeşitli konularda olan mitlerin tamamıdır. Mitin karşılığı olarak çok zaman esatir sözcüğü kullanılmıştır. Diğer Türk halklarında da hemen hemen esatir, üstûre, efsane gibi terimler görmekteyiz. Mitlerin meydana gelmesinin

temel sebeplerini şüphesiz ki, cemiyetin medenî-tarihî gelişim seviyesini henüz yeni yeni oluşturduğu devirlerde aramak lazımdır.

— Mitin temelinde hiçbir tarihî olay yoktur.

—Gerçekte Mitolojik düşüncede mitin, her hangi bir hâdisenin izahı olmayıp, iman ve amelin bir ifadesi olduğu gerçeği önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda mit tahkiye edilen hâdise değil, yaşanan gerçekliktir. Şu halde miti insan düşüncesinin ürünü gibi değil, sosyal bir kuvvet, yani faydacı bir kural gibi algılamak en doğru yoldur

Mitolojinin sosyo-kültürel temelinde insan neslinin bin yıllar boyu yapmış olduğu deneyimlerinin, mücadelelerinin somut şekli dilde simgeye çevrilir, kavram soyutlaştıkça gizemlilik boyutu artar, evren ve evreni oluşturan her şey sınıflandırmaya, anlamlandırmaya tâbi tutulur.

Türk Mitolojisi'nin işaret ettiği bir gerçek var ki mutlaka ifade edilmeli:

"Türklüğün en öz ve köklü kültürü Anadolu'dadır. Anadolu, Türklüğün kaymak tabakasıdır, Yapıcı ve yıkıcı maya da, yine Anadolu'dadır!"

Anadolu'daki bu maya "**Türk milliyet şuuru**nun bir aynası gibidir. Aynı zamanda, milletin fikir ve düşünce tarihinin genleri/kodları da bu mayadadır.."

"Bir milletin meydana gelmesi için, binlerce yıl ister. Felâketlerin acıların, hep beraber duymuş olanlar birleşebilirler." "Birlik" ise, zaferlerin sarhoşluğu ile coşan gönüllerde olur. Mitoloji de, bu zafer ve acıların, bir "Hatıra defteri" gibidir. Kişiler yok olur. Var olan millettir, işte gönüllere iyice sinmiş ve toplumları güden bu inanca, "Milliyet şuuru" denir. Çünkü tek kişinin düşüncesi, "mitoloji

değil; bir felsefedir", "Mitolojide, tarih yoktur." Kahramanlar, mukaddesliğe bürünmüşlerdir. Onlar da yaşamışlardır. Ama ne zaman? "

Oğuz-Han gibi, beşbin sene önce mi?" Önemli olan budur: Bir milletin, beş bin senelik bir geçmişe sahip olduğuna inanmasıdır. Bunu, üç kıt'a üzerinde kurulmuş, Türk asıllı pek çok devlet, söylüyor ve yazıyordu.

Türk mitolojisi, artık klasik bir mitoloji olmaktan da çıkmıştır. Karşımızda, Yüksek bir millet İdealiyle tarih yapan bir fikir yükseliyor.

Türk halklarının zengin manevî serveti olan mitler söz sanatlarının biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır. Hem ideolojik, hem sanatsal, hem de iktisadî-siyasî görüşlerin temelinde yer alan mitolojik başlangıç, ilk şuurun şekillenmesi (yapılanması) gibi Türk halklarının edebî, estetik yaratıcılığına kaynak olmuştur.

Kısacası mitoloji bin yıllar boyunca halkların ve milletlerin, soyların ve kabilelerin etnik-medenî sisteminde hâkim olmuştur. Tabii ki, mit genel düşünce karakteri taşıyor, dersek yanlış olmaz. İlk dinî sistemler, inançlarla ilgili metinleri bulunduran mitler ayrı ayrı fertlerin şuurunda yaratılan ifadeler değil, kolektifin arzu ve isteği, siyasi, ideolojik, ahlakî ve estetik görüşler ile yoğrulmuş senkretik bir hâdisedir.

2- Mitoloji Araştırmaları ve Eğitimi

İçinde bulunduğumuz bu yüzyıla kadar Türk mitolojisi hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Yüzyılımızda yapılan araştırmalar isteksiz yavan ve hayli yüzeyseldir.

Konu ile uğraşanlar Türk mitolojisinin ana öğelerini oluşturan etnik, kültürel özellik, psikolojik durum, yaşam koşulları göz ardı etmişlerdir.

Türk mitolojisi de Yunan, Mısır veya yazıya erken geçirilmiş diğer mitolojiler gibi görülmek istenmiştir.

Kısaca özetlersek, Türk mitolojisinin öğrenilmesini zorlaştıran birçok sebep vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

—Türkler, tarihlerine, kültürlerine düşkün olmalarına rağmen son dönemlere kadar kendi tarihleri, kültürleri ve inançları ile ilgili bilgileri yazmamışlardır.

—Göçebe yaşamdan ileri gelen göçlerin sonucunda Türk boylarının birbirinden ayrı düşmesi, bütünün parçalanması ve bazı hallerde de ayrı ayrı mitolojik unsurlar yozlaşmıştır.

—Her halkın mitolojisi yazılı metinlere dayandığı gibi Türklerin mitolojik düşünceleri ve inanışları da yazıya dayanmalıdır. Ancak yazıya alma işi Türklerde çok geç başladığından sistem tamamıyla yakalanamamıştır.

Geçen yüzyılda bağımsızlığını şu veya bu şekilde kaybeden Türkiye Türkleri dışındaki Türk toplulukları, günümüze kadar kendi kadrolarını oluşturamamışlardır.

—Türklerin Uzak Sibirya'dan Balkanlara, Rusya çöllerinden Suriye'ye kadar geniş bir coğrafyaya yayılmaları, dalgalı bir yaşam sürmeleri, mitolojilerinin bir araya gelmesine engel olmuştur.

—Türk mitolojisinin ayrı ayrı yönlerinin öğrenilmesine 20. yy. ortalarında başlanılmış ve bu işi ilk yürütenler yine de yabancı kimseler olmuştur.

Bunlardan Alman Türkolog Doerfer, Rus Türkologlarından Radloff, Potapov, Klyaştornıy, Stebleva, Toporov vb.ni örnek olarak verebiliriz. Bu araştırmalar sistemli bir Türk mitolojisini ortaya koymaktan çok uzak olup, Türk mitolojisinin bazı taraflarını araştırma konusu yapmıştır.

—Türk mitolojisinin klasik çağı hakkında elimizde çok az veri vardır. Bu nedenledir ki o dönemin mitolojik şuuru

ile ilgili fazla bir şey söylemek mümkün değildir.

Türk mitolojisini dünyanın diğer mitolojik sistemlerden farklı kılan bazı özellikler vardır ki araştırmada mutlaka dikkate alınmalıdır. Aksi takdirde Türk mitolojisinin iç dinamiklerini, özelliklerini görmemiz imkânsız olur.

Bu cümleden olarak Türk mitolojisini oluşturan özellikleri şöyle sıralamak yerinde olur:

— Türklerin etno-psikolojisi ve dünyaya bakış açıları farklıdır.

— Türk mitolojisinde Mısır, Yunan, Hint mitolojilerinden farklı olarak çoktanrıcılık inancı yoktur.

— Türk mitolojisi akılcı bir mitolojidir. Hiçbir olay mantıksız görülmez ve eğlence izlenimi bırakmaz. Oysa Yunan mitolojisi insan odaklı olup her şeyi insanla ilgili -bütün eşya ve nesneleri- izah etmektedir. Hatta Yunan tanrıları insan biçiminde ölüp, psikolojik ve ahlakî durumları da Yunanlarınkinin aynıdır. Tek farkları ölümsüz olmalarıdır.

— Türk mitolojisinde türeyiş, koruyucu ruhlar ve (cin/şeytan gibi) varlıklar hakkındaki anlatılar ağır basmaktadır.

Abdülkadir İnan

Bahaeddin Ögel

Barthold, V.V

Emel Esin

Vilhelm Thomsen

Zeki Velidi Togan

Fuzuli Bayat

— Türk mitolojik metinleri dağınıktır, şaman inançları ve pratikleri, arkaik destanlar, taş kitabeler, tercüme edebiyatı vs. içinde erimiştir.

— Esasen yabancı kaynaklarda, kısmen de derlemelerde mevcut olan Türk mitolojisinin kaynakları bugüne kadar bir araya getirilerek kıyaslanmamış, ***'İlk dönem'*** konusu açıklığa kavuşturulmamış, mitolojik sistemin temel örnekleri belirlenmemiştir.

— Türk mitolojisinin çözülmemiş problemleri, çözülenlere göre hayli çoktur. Ancak mesele hiç de problemlerin çözülmesinde değil, ilmin bugünkü seviyesine cevap verebilecek, Türk mitolojisinin felsefî (ontolojik ve gnosolojik-varlığını ve bilgi temelini) yönünü, zihniyet özelliğini yüzeye çıkarabilecek araştırma ve incelemelerin yapılabilmesindedir.

Türk tarih ve kültürünün varlığını savunan bir grup haysiyetli bilim adamı Türk Mitolojisi çalışmalarını başlatmışlardır.

Özellikle **Zeki Velidi Togan**, **Abdülkadir İnan**, **Bahaeddin Ögel** ve daha sonra günümüzde bu guruba katılan **Fuzuli Bayat**'ın inceleme ve araştırmaları, Türk Mitolojisi için büyük değer taşıyan çalışmalardır. Ayrıca yabancı bilim

adamlarından Türk mitolojisi üzerine çalışanların başında ise; **V.V Barthold**, **Wolfram Eberhard**, **Gyula Nemeth** ve **Vilhelm Thomsen** gelmektedir.

Şunu özellikle unutmamak gerekir ki, Türk mitolojisinin ayrı ayrı motifleri destan, masal, efsane, Türkü gibi türlerde saklıdır, ancak mitoloji sadece yazılan ve söylenen metin değil, aynı zamanda ayin, gösteri, şekil, dil vs.dir. Kısacası mitolojik metin diğer metin türlerinden çok yönlü fonksiyonu ile ayrılmaktadır.

Bu arada Türk mitolojisi söz konusu olduğunda mutlaka adını zikretmemiz gereken bir büyük araştırmacı daha var ki o da **Emel Esin**'dir.

Türkiye'de mitoloji alanında, özelliklede sanat eserlerinde kozmoloji ile ilgili çalışmaları eşsizdir.

3- Türk Mitolojisine Konu Olan Turan Kavimleri ve Yaşadıkları Coğrafya

Canlıların yaşama ortamını belirleyen en önemli faktör iklim şartlarıdır. İklim denince de iki önemli etken önümüze çıkar, sıcaklık ve yağışlar.. Yerkürenin Oğlak Dönencesi ile Yengeç Dönencesi (N23° 1/2) arasında kalan ekvator bölgesi genel olarak çok sıcak ve yağışlı bir iklime sahip olup, burada tropikal ormanlar yer alır. Güney Kutup dairesi (S 70°) ile Güney Kutbu; Kuzey Kutup dairesi (N 70°) ile Kuzey Kutbu arasındaki kutup bölgeleri çok soğuk ve orta derecede yağışlı olup tundra tipi bitki örtüsüne sahiptir.

Ekvator bölgesinde gece ve gündüzün uzunlukları birbirine çok yakın olup mevsimler hissedilmez. Kutup bölgelerinin kabaca altı ay gecesi altı ay gündüzü ve yalnız iki mevsimi bulunmaktadır.

Yerkürenin dönenceler ile kutup daireleri arasında kalan orta bölümü ise ılıman bir iklime ve dört temel mevsime sahiptir.

İklim çeşitleri, hüküm sürdüğü kuşağın bitki örtüsü türü ile yoğunluğunu ve hep birlikte bölgenin toprak türünü belirleyen en önemli etkenlerdir. Böylece her canlı türüne uygun doğal yaşam ortamları coğrafi faktörlerle denetlenmektedir.

İlk Yerleşim Bölgeleri

a- Medeniyet doğuran coğrafya

Gerek tarih öncesi, gerekse tarih sonrası cağlarda, İnsan topluluklarının yoğunlaştığı ve yüksek düzeyde medeniyetler yaratmış oldukları yerlerin coğrafi konumları incelendiğinde, bu medeniyetlerin kuzey yarım kürede N 30 ile N 45 derecelik meridyenler arasındaki oldukça dar sayılan bir kuşak içinde yer aldığı görülür.

Bu yerin birde genel adı vardır. ***"Bereketli Altın Kuşağı"*** Ve bu yer Asya kıtasının belli bir alanının kapsamaktadır. Tabi olarak Asya insan gelişiminin ana merkezdir.

Asya, "Asur" kelimesinden gelmektedir ve Asur dilinde "Doğu ülkesi" anlamını taşımaktadır. Kıtaların en büyüğüdür ve yeryüzünün en büyük toprak kütlesini teşkil etmektedir.

Kıta'nın En batı noktasında Türkiye bulunur. Asya, yeryüzü topraklarının yaklaşık üçte birine sahiptir.

Altın Kuşağın Asya kıtasında yer alan bölümünde eski yüksek medeniyetler arasında; Mezopotamya, Anadolu, Doğu Akdeniz (Lavant), Mısır, Hindistan'ın İndüs Vadisi, Orta Asya'nın Tarım Havzası, Sarı Nehir (Pekin) ile Yangtse Nehri (Şangkay) arasındaki eski Cin. Eski Yunan ve Eski Roma medeniyetleri sayılabilir

Eski çağlardan günümüze kadar; yeryüzünün % 10'unu İşgal eden bu altın kuşak,(***belki de altın coğrafya***) gelmiş geçmiş bütün medeniyetlerin %90'ından daha fazlasına ev sahipliği yapmıştır.

Büyük medeniyetlerin doğduğu veya yoğun insan yerleşimlerinin günümüzde bile yer aldığı yöreler incelendiğinde bunların büyük nehirlerin kenarlarındaki vadilerde veya deltalarda yer aldığı görülür. Su boyu ovalarında görülen ilk yerleşik tarım uygarlıkları başta ***"Eskiçağ Turan Zemin"*** olmak üzere, Mezopotamya, Mısır, Hindistan ve Çin uygarlıklarıdır.

Kısacası uygarlık tarihinin ilk devresinde tarih sahnesinde yalnızca Asya vardır. Batı, henüz uygarlık dünyasına katılmamıştır. Dünyanın hiçbir yerinde Asya'yla boy ölçüşecek bir gelişme görülmemiştir.

İkinci devir, Batı'nın uygarlık dünyasına katılmasıyla başlar. Ancak bu devirde de Batı'yla çatışmasında Doğu ve Asya, uygarlık tarihinin en önemli, en parlak unsuru olarak kalmaktadır. Bu çok doğal bir sonuçtur. Çünkü su, hayat

demektir. Kastedilen tatlı sulardır ki bunu en çok büyük nehirler sağlamaktadır. Büyük vaha ve tatlı su göl sahilleri de insan ve diğer karasal hayvanların su ihtiyacını karşılayan önemli kaynaklardır. Tabi suya bağlı olarak iklim çok önemlidir. Yaşanabilir mutedil bir iklim.

Türk Mitolojisi'nin yer aldığı coğrafyanın bir adı da"***Turan Zemin***"dir.

Bu coğrafyada buzul döneminden itibaren geçen iklim kronolojisine göz atmak gerek..

b- Turan zeminde son buzul çağı

Yeryüzü yaratılışından itibaren milyonlarca yıl sonra yaşamaya elverişli bölgeleri oluşmuş hayat yer küre tarihinin nerede ise milyonda bir sürelik bölümünde ortaya çıkmıştır.

Uzun zaman denizlerin bir kısmı donmuş, karaların bir kısmı üzerinde biriken karların yeniden kristalleşmesiyle oluşan ve adına 'buzul' denilen ve adeta taşlaşmış buz tabakaları ile kaplanmıştır.

Yerküre günümüzden on iki bin yıl öncesine kadar canlıların yaşayabileceği çok küçük bölümleri dışında kalan yerler buzullarla kaplı sayılırdı. Bir ara erimeye yüz tutan buzullar on bin sene önce yeniden buzullaşma başlamıştı.

Son buzul çağında, Avrasya'nın kuzey yarısı tamamıyla 'Kuzey Buzul Kıtası' tarafından örtülmüştür. Doğu-Batı yönünde uzanan Alp ve Himalaya dağ kuşağı yer yer bazı kesintiler olmakla birlikte dağ buzulları İle kaplanmıştır.

Turan Zemin'i ilgilendiren saha ise Avrasya-Kuzey Buzul Kıtası ile Alp-Himalaya dağ buzulları arasında kalan sahadır. Tabi bu saha Tanrı ve Altay Dağları buzulları ile İkiye bölünmüş durumdadır.

Turan Zemin'de yaşayan Turan halklarının Tufandan önce bu da yaklaşık 20 bin yıl öncesini işaret etmektedir, Orta Avrasya'da ortalama atmosferik sıcaklığın günümüzdekinden 5°C daha düşük, etrafı buzullarla çevrili Orta Asya'nın iç bölgelerinde çok sayıda büyüklü küçüklü, soğuk tatlı su göllerinin bulunduğu böyle bir coğrafyada nasıl dirençle mücadele ile yaşadıklarını bir Allah bilir..

c- Modern İnsan "Turan İnsanının" Hayatının Başlangıcı

Son buzul çağı sona erip buzullar aniden çözülmeye başlayınca (20.000 yıl önce başlamıştı) Adeta bütün dünyayı su basmıştı. Takriben MÖ. 12.500 yılına kadar dünya su ile kaplı kalmıştı. Jeolojik bulgular Suların bu tarihten itibaren yavaş yavaş boşalmaya başladığın ifade ediyor. Yine bu tarihten itibaren genelde suların çekilmesi mevzi olarak tepelerden yada yüksekliklerden çukurlara doğru büyük su baskınlarını da getiriyordu

Hazar-Aral tatlı su gölünün bugünkünden çok daha geniş bir araziye yayılması ve aynı zamanda çok sığ oluşu nedeniyle çevresinde oldukça ılıman bir iklim kuşağı oluşturmuştu. Ayrıca Karadeniz ile Hazar ve Aral Denizlerinin kuzey sahillerinden geçen yerkürenin ***"altın kuşağı"***nın kuzey sınırını oluşturan 45°lik kuzey enlemden başlayarak, 37°lik kuzey enleme kadar inen bölgede, Akdeniz bölgesinin bereketli ılıman İklimine benzer bir iklim hüküm sürmektedir.

Bu coğrafya ve iklim şartları nedeniyle bölge, M.Ö. 12.500 ve 6.200 yılları arasında meydana gelen küçük "Younger Dryas" ve "Mini-İce Age" buzul dönemlerinde bile yaşanabilir bir 'hayat ortamı' varlığını korumuştu.

Neresinden bakılırsa bakılsın, Hazar-Aral Tatlı su gölü çevresi, özellikle **Turan Ovası** her türlü yaşamın yeşermesine, insanların ve diğer canlıların çoğalarak mutlu bir hayat sürmesine çok elverişli bir konumdaydı. Taa ki kuraklık başlayana kadar

Aşağı Yukarı Türkiye'nin nerede ise beş katı bir alanı kapsayan Turan Zemin, Çok sayıda tatlı su gölü ve iç deniz sayesinde fevkalade mutedil bir iklime sahipti. Turan Ovasının coğrafi koşulları insan ve her çeşit canlı türlerinin bir nevi cenneti idi.

Yerkürenin bereketli altın kuşağı içinde belki de her türlü ziraatın yapılabileceği her tür meyvenin yetişebileceği bir iklim. Turunçgillerden hurmaya her tür tahıldan keten kenevire ve tropikal bitkilere kadar her şey ama her şey mevcuttu.

İşte 'Türk Mitolojisi'ne ve 'Türk Destanları'na yansıyan 'O Mutlu Çağlar' o 'Altın Devir'in başladığı mekân bu coğrafya idi.

Bu dönem MÖ 5000 yıllarından itibaren sona erer çünkü ani iklim değişikliği olmuş ve felaketler başlamıştır. Turan Zemin'de mutlu asırlar sona ermiştir. Yağışlar düşmüş, , küçük nehirler kurumuş, ana nehirlerin suları azalmıştır artık.; Sığ olan Aral Gölü de hızla küçülmeye, büzülmeye başlamış; bunun sonucu olarak göldeki çözünmüş tuz konsantrasyonu artarak çoraklaşmaya, bir acı göl haline dönüşmeye başlamıştır.

Ortaasya'nın kuruduğu tezi bilim adamları ve tarihçiler arasında uzun zaman tartışma konusu olmuştur. Ama son yapılan jeolojik araştırmalar Orta Asya'daki hayat kaynağı olan tatlı su içdenizlerinin varlığı ve sonradan kuruyarak çoraklaştığı, çölleştiği doğrultusundadır.

Burada esas bilinmeyen ama var olduğu kuvvetle tahmin edilen hatta maddi tanıklarına rastlanan **Büyük Turan Milletlerinin ve eski dünya insanlarının uzun mutlu altın asırlarıdır.**

Bu asırlardan kalıntılara dikkatimizi çeken eski çağın sonlarında ve orta çağda yaşamış Ortaasya ve uzakdoğu seyyahlar ve eserleri halen mevcuttur;

Türk Turan milletlerinin Orta Asya'dan çıkıp bütün dünyaya yayılmalarını bu büyük iklim değişikliğine bağlarlar artık bu topraklara artan nüfusu doyuramamaktadır.

Bununla beraber Türklerin birbiri arkasına çeşitli yönlerde yayılmalarını sağlayan başka sebepler de vardır ki, bunlardan biri Türk özgüveninin sağlamlığıdır. Zorunluluk neticesi de olsa, bilinmeyen ufuklara doğru akmak, her an karşılaşılması olası tehlikeleri göğüslemeğe hazır bulunmak ve aralıksız bir ölüm-kalım savaşı vasatında yaşamak, her millet için tabii sayılacak bir durum değildir.

Türkler'de açık şekilde gözlemlenen ve onların tarih boyunca hareketli bir topluluk hâlinde sürekliliğini mümkün kılan bu ruhî davranış başarılar arttıkça daha da kuvvetlenmiştir. Her askerî başarı da yeni bir siyasi hedefe yol açmış ve ülkeler zapt edildikçe yeni fetih arzuları kamçılanmıştır. Bu durum Türkler'de, zamanla, dünyayı huzur ve sükûna kavuşturmayı gaye edinen bir fütuhat felsefesi ve her yerde âdil, insanları eşit sayan Türk töresini yürürlüğe koymak üzere bir cihan hâkimiyeti düşüncesi doğurmuşa benzemektedir.

Aslında bir bozkır halkı olan ve bozkırlarda doğup gelişen kültürün yaratıcısı bulunan Türklerin, yayılma safhasında kendi kültürleri için yaşama ihtimalinin zayıfladığı

sınırlarda durakladıkları, ormanlık, çok sıcak ve rutubetli bölgelere pek girmedikleri görülmektedir.

4- Türk Adı, Türk Soyu, Türkler'in Anayurdu ve Yayılmaları:

Dünya yüzünde yaşayan en eski ve köklü kavimlerden biri olan Türkler; aşağı yukarı 5 bin yıllık kayıtlı mazileri boyunca, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yayılmış bir millettir.

Bütün diğer milletlerin, fertleri toplu olarak bir arada bulunduğu için, herhangi bir zamandaki durumunu açıkça tesbit ve tetkik etmek mümkün olduğu halde, Türkler dağınık şekilde yaşamaları sebebi ile birbirinden farklı gelişme yolları takip ettiklerinden Türk tarihini belirli bir zaman kesiminde bütün hâlinde değerlendirmek kolay olmamaktadır.

Tarihleri, sınırı belli bir coğrafî çevre içinde cereyan eden bütün diğer milletlerin yayılmaları da değişmeyen vatan toprakları civarında vukua gelirken, çeşitli Türk kütleleri asırlarca yeni iklimler, yeni yurtlar arayarak, tarihlerini çeşitli bölgelerde yapmışlardır.

Bu itibarla tarihin herhangi bir devresinde ayrı yerlerde başka başka Türk topluluk, idare ve devletlerini tespit etmek mümkündür. Türk tarihi denilince, tek bir topluluğun belirli bir coğrafyada değil, Türk adını taşıyan veya özel adlarla anılan Türk zümrelerinin çeşitli bölgelerde ortaya koyduğu tarihlerin bütünü anlaşılmalıdır.

Bu bölünme Türk kütlelerini siyasî, sosyal ve kültürel yönlerden birbirlerinden ayrılması neticesini vermiştir. Bir kısım Türkler "Bozkır Kültürü"nde yaşarken, diğer bir kısmının yerleşik hayata bağlanması, bir bölgede siyâsî nüfuzunu kaybetmiş, fakat diğer bölgelerde iktidarın zirvesine ulaşmış olabilir.

Orta Asya'dan Dünyaya Dağılma

a- "Türk" adı meselesi:

Türklerin eski bir millet oluşu araştırıcıları Türk adını en eski tarih kaynaklarında aramağa sevk etmiştir. Geçen asırdan beri birçok bilgin tarafından ileri sürülen görüşlere göre:

Heredotos'un doğu kavimleri arasında zikrettiği **Targitalar** veya ***"İskit"***topraklarında oturdukları söylenen **"Tyrkae"** **"Yurkae"** veya Tevrat'ta adları geçen **"Togharmalar"**, veya eski Hind kaynaklarında tesadüf edilen **"Turukha"** ***"veya Turuşka"***lar veya **"Thraklar"**, veya eski ön Asya çivi yazılı metinlerde görülen **"Turukkular"**, veya Çin kaynaklarında M Ö, *"Bin yılları"* içinde rol oynadıkları belirtilen ***Tik*** "veya Di"'ler ve hattâ **"Troialılar"** vb bizzat "Türk" adını taşıyan Türk kavimleri olmalıdır.

İslâm kaynaklarında teferruatlı şekilde nakledilen İran menşeli Zend- Avesta rivayetleri ile israil menşeli Tevrat rivayetlerinde de "Türk " adı aranmış **Nûh'un** torunu (***Yâfes'in oğlu***) **Türk"de** veya iran rivayetindeki Feridun (***Thraetao- na***)'un

oğlu **Tûrac** veya **Tür** (***Tûran***, buradan geliyor)'da Türk adını taşıyan ilk kavim gösterilmek istenmiştir

Türk adına gerek kaynaklarda, gerek araştırmalarda çok çeşitli anlamlar verilmiştir:

T'u-küe (Türk)= miğfer (Çin kaynakları);

(Türk) = terk edilmiş (İslâm kaynakları);

Türk =olgunluk çağı;

Takye= deniz kıyısında oturan adam,

Geçen asırda A Vâmbery'nin ilmî izaha doğru ilk adım kabul edilen fikrine göre, "***Türk***" kelimesi "***türemek***" den çıkmıştır,

Z. Gökalp adı "***türeli" (kanun ve nizâm sahibi***) diye açıklamıştır

Sonuç olarakt "Türk"sözünün cins ismi ***"güç-kuvvet" (sıfat hâli ile: güçlü-kuvvetli***) anlamında olduğu bir Türkçe vesikadan anlaşılmıştır.

Buradaki "***Türk***" kelimesinin millet adı olan "Türk" sözü ile aynı olduğu A.V.Le Coq tarafından ileri sürülmüş ve bu, Gök- Türk kitabelerinin çözücüsü Thomsen tarafından da kabul edilmiş (1922), daha sonra aynı husus Nemeth'in tetkikleri ile tamamen ispat edilmiştir,

"Türk" kelimesini Türk Devleti'nin resmî adı olarak ilk kullanan siyasi teşekkül **Gök-Türk** imparatorluğudur. "**Türk**" adının aslında belirli bir topluluğa mahsus "**ethni- que**" bir isim olmadığı, siyasi bir ad olduğu açıkça ortaya konmuştur.

Gök-Türk Hakanlığı'nın kuruluşundan itibaren önce bu devletin, daha sonra bu imparatorluğa bağlı, kendi hususî adları ile de anılan, diğer Türklerin ortak adı olmuş ve zamanla Türk soyuna mensup hatta neredeyse bütün ***Turani*** kavimleri toplulukları ifade etmek üzere millî ad payesine

yükselmiştir, Böylece Türk adı Bizans kaynakları arasında ilk defa, **Gök-Türkler** münasebeti ile Agathias (ölm 582)'in eserinde, Arapça yazılmış eserlerden, yine ilk defa Câhiliyye devri şâiri Al-Nâbiga al-Zubyâni (ölm, m 600'e doğru) nin **Divan**'ında ve 11.–12. asır Rus yıllıklarında zikredilmiştir.

Coğrafî ad olarak **Turkhia** (***Türkiye***) tabirine ilk defa Bizans kaynaklarında tesadüf edilmektedir. 6. asırda bu tabir ***Orta Asya*** için kullanılıyordu. 9.-10 asırlarda "Doğu Türkiye = Hazarlar'ın ülkesi", Batı Türkiye Macar ülkesi" olarak anılıyordu.

13. asırda Kölemen devleti zamanında Mısır ve Suriye'ye "***Türkiye***" deniliyordu Anadolu ise 12 asırdan itibaren "Türkiye" olarak tanınmıştır.

Tevrat'ın ayetlerinde Türk soyu **Yafes'den** türemiş olarak gösterilmiştir. Tûran tipine örnek olan Orta Asya, Mâveraünnehir ve diğer Yakın-Doğu Türkleri; "***beyaz tenli, koyu parlak gözlü, değirmi yüzlü-ay yüzlü, badem gözlü-endamlı, sağlam yapılı erkek ve kadınları***" ile (***Gök-Türk Prensi Kul Tegin'in büstü***) Ortaçağ kaynaklarında güzelliğe misal olarak gösterilmiştir. Hattâ İran edebiyatında "**Türk**" sözü "**güzel insan**" manasında alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1- Türk Destanlarının Tasnifi Sorunu *(sınıflaması-sıralaması)*

Destan sözcüğü Farsçadan türetilmiş olup asıl şekli "***Dâstân***"dır. Manzum hikâye, masal, sergüzeşt ve geçmişin hikâyesi şeklinde tanımlarla sözlüklerde geçmektedir. Batı'da destan mefhumu, ***epos***, ***epope*** sözcükleriyle karşılanmış mamafih ***legende*** sözcüğü de destanın karşılığı olarak kullanılmıştır. Destan, yine farklı bir türün adıdır da. Bahusus halk edebiyatında geçen Kaygusuz Abdal'ın Pire destanı gibi. Keza Ziya Gökalp, milli duygu ve düşünceleri ifade eden manzumelerine destan adını vermiştir: Ak Destan, Kızıl destan, Balkarlar Destanı gibi.

a- Türk destanlarının ortak özelikleri:

— Destan kahramanı her iki dünyada serbest şekilde faaliyet gösterebilir.

— Kahraman, ecdat, ilk insan, kutsaldır. Onun kutsal olmasını gerektiren başka unsurlar da bu destanlarda oldukça sık görülür. Mesela kahraman çok zaman medenî akitlerin, bazı merasimlerin tesisçisi, ilk icracısı olarak ortaya çıkmaktadır.

— Menşe-köken mitleri destanlarda yaygın olarak işlenir. Tayfa-uruk münasebetleri, ataerkil boy mitolojisi, sık başvurulan konulardır.

— Kahraman, ruhlarla, dağ, orman iyeleri, gök sahipleri ile açık şekilde ilişki kurabilir. Çok zaman o, emir altına girmek istemez çoğu zaman kendi alın yazısına bile isyan eder.

— Arkaik destanlarda esasen ana, bacı, bazen de erkek kardeşten ibaret küçük bir cemiyet tasvir olunur. Bu cemiyette çok vakit eşin ya da bacının veya ananın hıyaneti, gelecek hadiselerin inkişafını temin eder.

Yurt, ev ve konut ailenin barınağı otağ

— İlk dönem(*arkaik*) destanlarda devlet kurma veya cihangirlik ülküsü yoktur.

İlk dönem destan kahramanı han veya hanlar hanı unvanı taşısa da bu destanlarda fütuhat ideolojisine rastlanmaz.

— İlk dönem destanlarda uzak komşu (*egzogami*) evlilik söz konusudur. Uzak komşu evliliğin ortaya çıkması ile topluluklar oluşması süreci başlar.

— Bu tip destanlarda ölüp-dirilme olgusu (ikinci defa doğma) Şaman mitolojisinde olduğu kadar güçlüdür. Bu destanlarda bazen ölümle-yaşam, tabiatla-toplum arasında sınırın ortadan kaldırıldığı da görülür.
— İlk dönem destanlarında kahraman değil, ahlakî normlar tasvir edilir.
— İlk dönem destanlarında fizikî güç aynı zamanda sihirli bir güçtür.

Şu hususu özellikle belirtmek gerekir ki:

Bir destanın İlk dönem'e (*arkaik*) ait olması onun eskiliğine veya mitolojik unsurlarının var olmasına göre değil, destanın yapısına göredir. Daha doğrusu herhangi bir İlk dönem destanın yeni veya klasik dediğimiz destandan önce şekillenmesi söz konusu değildir. Söz konusu olan, destanda sosyo-ekonomik şartların oluşturduğu sosyo-kültürel yapılanma olmasıdır.

Türk destanlarının en önemli özelliği büyük kahramanlıkların anlatılmasıdır, genelde iki kısma ayrılır:

b. Kozmogoni ve mitoloji konulu destanlar:

Dünyanın ve yeryüzündeki varlıkların yaratılışı, tanrılar, yarı tanrı varlıklar yer alır. Kötü güçleri temsil eden dev, ejder gibi yaratıklar, bu yaratıkların kendi aralarında olan veya insanlarla olan ilişkileri anlatan destanlardır.

c. Milletlerin kaderini değiştiren büyük olayları anlatan destanlar.

Destanlar milletlerin oluşumunda önemli göstergelerdendir. Milletlerin tarihi kadar eski olan destanlar, bu bakımdan milli olma özelliğine de sahiptir. Türk destanlarından Kırgız Türkleri arasında yaşayan Manas destanı dışında bütünüyle

günümüze gelebilen örnek bulunmamaktadır. Diğer Türk destanları muhtelif kaynaklarda özet, epizot (*bölüm*), hatıra, kısaltılmış seçme metinler halinde bulunmaktadır.

Osmanlı Tarih Deyimleri sözlüğünde destan; *"Bir vaka, muayyen bir keyfiyet hakkında söylenen manzum sözlere verilen addır."* şeklinde tanımlanır. Destan Yakut dilinde *"Olongo"* sözcesi ile ifade edilirken diğer Türk kavimlerinde *"Ölöng, istegi, comok"* sözcükleriyle ifade edilirdi ve kahramanlık şiiri, kahramanların hayatlarını anlatan anonim tür anlamına gelirdi. Kitabelerde ise daha çok *"Yır"* sözüyle karşılanan destanın bir diğer karşılığı olarak *"Epos"* u görürüz.

Türk destanları, kâinatın, insanın, kadının ve erkeğin yaradılışı; Türk milletinin doğuşu, çeşitli Türk devletlerinin kuruluş gelişme, çöküşleri, zafer ve yenilgileri gibi konularla beraber pek çok sebep açıklayıcı efsaneyi de içinde barındırır. Milletlerin toplumu derinden etkileyen, tarihî önem arz eden önemli olaylarını konu edinirler. Destanlar anonim ve sözlü edebiyat ürünleri olup manzum hikâyelerdir. Ağızdan ağza dolaşmak suretiyle oluşmuşlardır.

İki farklı milletin savaşımları destanlarda oldukça fazla işlenir. Bu savaşımlar büyük bir üstünlük halinde işlenir ve milli duygular üst safhadadır.

Destanlarda geçen toplumlar bir vücut halindedir ve onları sembolize eden bir kahraman muhakkak vardır. Hakeza bu kahraman tipi "Alp" mefhumunu teşkil eder.

2- Türk Destanlarının Tasnifleri

a- Ord. Prof. Dr. Fuat Köprülü tasnifi:

— **Türk destanlarının coğrafî sahalara taksimi**
— "Altay-Yeniseyi" sahasında vücûda gelen mahsuller
— "Bozkırlar" sahasında vücûda gelen mahsuller
— "Tarım-Sır-Derya" sahasında vücûda gelen mahsuller

— **Türk destanının tarihî ve kavmi dairelere taksimi**
— Eski Türk veya "Hiyung-Nu" dairesi
— Gök Türk" veya "Tu-kiie" dairesi
— "Uygur" dairesi

b- Prof. Dr. Umay Günay tasnifi

— **İlk Türk Destanları**
— Altay - Yakut
— Yaradılış Destanı

— **Sakalar Dönemi**
— Alp Er Tunga Destanı
— Şu Destanı

— **Hun Dönemi**
— Oğuz Kağan Destanı

— **Köktürk Dönemi**
— Bozkurt Destanı
— Ergenekon Destanı

— **Uygur Dönemi**
— Türeyiş Destanı
— Göç Destanı

— **İslamiyet'in Kabulünden Sonraki Türk Destanları:**
— Karahanlı Dönemi
— Satuk Buğra Han Destanı

— **Kazak-Kırgız Kültür Dâiresi**
— Manas

— **Türk-Moğol Kültür Dâiresi**
— Cengiz-nâme
— **Tatar-Kırım**
— Timur ve Edige Destanları

— **Selçuklu-Beylikler ve Osmanlı Dönemleri**
— Seyid Battal Gazi Destanı
— Danişmend Gazi Destanı
— Köroğlu Destanı

c- Prof. Dr. Ali Öztürk'ün tasnifi:

— **Şamanist devlet erkinden kaynaklanan destanlar**
— Alp Er Tunga destanı
— Saka -Şu- destanı
— Oğuz Kağan destanı
— Göktürk destanları -Bozkurt, Ergenekon destanları-
— Uygur destanları -Türeyiş, Mani dininin kabulü, Göç destanı-

— **İslâm çağı Türk destanları (ideolojik destanlar)**
— Battal Gazi Destanı
— Danişmend Gazi Destanı
— Saltuk Buğra Han Destanı
— Sarı Saltuk Baba Destanı

— **Millî ve Siyasî varlığa yönelik mücadelelerin destanları**
— Kırım Destanları (İdil Sultan destanı)
— Edige Destanı
— Naziğim -Kalmuk mücadelesi- Destanı
— Şeyh Şamil Destanı

— **Yerel ve kişisel davranışları sergileyen destanlar**
— Genç Osman destanından rivayetleşen destanlar
— Grijigal (Başını Vermeyen Şehit) Destanı
— Plevne Destanları
— Sıvaltapol ve Kırım Destanları
— Zağra Göç Destanı
— Çanakkale Destanı

Altın Elbiseli Adam

Destanlarımızın büyük çoğunluğu başlangıçta yazıya geçirilmedikleri için bugün bunların ancak konularını bilmekteyiz. Destanlarımızı temelde iki gruba ayırarak incelemek yaygın haldedir:

3- Türk Destanlarının Yaygın Olarak Kullanılan Tasnifi

a- İslamiyet'ten önceki Türk destanları

— **Altay - Yakut**
— Yaradılış Destanı

— **Sakalar Dönemi**
— Alp Er Tunga Destanı:
— Şu Destanı:

— **Hun Dönemi**
— Oğuz Kağan Destanı

— **Göktürk Dönemi**
— Bozkurt Destanı

— **Ergenekon Destanı:**
— Uygur Dönemi
— Türeyiş Destanı
— Göç Destanı

b- İslamiyet'in kabulünden sonraki Türk Destanları

— **Karahanlı Dönemi**
— Satuk Buğra Han Destanı

— **Kazak-Kırgız Kültür Dâiresi**
— Manas

— **Türk-Moğol Kültür Dâiresi**
— Cengiz-name

— **Tatar-Kırım**
— Timur ve Edige Destanları

— **Selçuklu-Beylikler ve Osmanlı Dönemleri**
— Seyid Battal Gazi Destanı
— Danişmend Gazi Destanı
— Köroğlu Destanı

4- Destanlardaki Tiplerin Kısa Tanımı:

Destanlarda tipler olumlu şekillerle karşımıza çıkar. Destanda adı geçen yiğitler müşterek olarak alımlı, boylu boslu, geniş omuzlu, güçlü ve soylu kişilerdir. Mamafih yiğitlik,

yüreklilik, acarlık ve akıllılık önemli meziyetleriydi. Destanda geçen tipleri şu şekilde sınıflandırabiliriz:

a- Alp tipi:

Alp, yiğit, cesur ve zorlu anlamlarına geldiği gibi bir sıfat bir unvan olarak ta kullanılırdı. Destanlarda Alp'in özelliklerine değinecek olursak; devleri yenme, akıllılık, yabanî hayvanlarla savaşım ve onları alt etme, hayvanlarla konuşma, mistik güç,fizikî özellikler (güzellik,çok tüylülük, alnındaki güç simgesi olan mavi ışık, boylu boslu oluşu, sesinin gürlüğü, aslan pençeli eller, iri yapılılık vs.),büyük bir orduya kafa tutma ve ardından gelen başarı gibi özelliklerinden mütevellit on iki ayda dünyaya gelme, annesinden bir kez süt emmesi ardından şarap istemesi ve çiğ et yemesi, doğar doğmaz konuşması, doğduğunda bedeninin bir yerinde bir işaret olması gibi özelliklerle donatılmıştır.

Destanlarda sözü edilen ilk alp tipleri

Oğuz Kağan'ın bedeni de tüylerle kaplıydı. Bununla beraber doğar doğmaz konuşmuş, bir kez annesinden süt emmiş ve bir daha emmeyerek şarap içmiş ve çiğ et yemiştir.

Alp, destanlarda ana kahramandır, bütün olaylar onun etrafında gelişirdi. Bu anlamda Alp'siz bir destan düşünülemez; çünkü destanı destan yapan Alp'in göstermiş olduğu kahramanlıklardır. İşte alp, bu derece destana yön verirdi. Alp'in yanında 40 askeri ve bir de akıl danıştığı ki bu kişiler umumiyetle ermiş bilge insanlardı. Mamafih Alp'in her zaman yanında ve onu destekleyen eşi de destanlarda işlene gelmiştir.

İslâmiyet'in kabulünden sonra bu tip yerini "alperen"e bırakmıştır. Türk destanlarında, dünyaya egemen olmak ve diğer milletleri hâkimiyeti altına almak umdesi güdülürdü. İslâmiyet'i kabul edip yerleşik hayata geçildikten sonra dünyaya egemen olma ülküsünden ziyade İslâmiyet'i tüm dünyaya yaymak düşüncesi egemen olmuştur.

b- Gazi (*Alperen*) tipi:

Alp, İslâmiyet'ten sonra yerini alperene bırakmış dinî öğeler de bu tipe eklenerek dünyaya egemen olarak İslâmiyet'i yayma umdesi güdülmüştür. Alpte görülen fiziksel özellikler alperende de söz konusudur. Aradaki tek fark İslâmî motiflerin de destana girmiş olmasıdır. Battal Gazi Destanında bu tipin en idealine rastlıyoruz. Battal Gazi Destanında maddi ve manevi güç birleşiyordu. İslâmiyet'in de etkisiyle bu destanlara *"şehitlik"* ve *"gazilik"* mefhumları da giriyordu. Savaşta ölen kişinin şehit olacağına ve doğrudan cennete gideceğine inanılırdı. Savaşta başarı sağlayana da *"gazi"* deniliyordu. Şehitlik olsun gazilik olsun, ikisi de

gurur sebebiydi. Bu yüzden alperenin yanındaki askerler korkusuzca ve büyük bir vecd ile gazalara katılıyorlardı.

Bir başka alp tipi

c- Bilge tipi:

Bunlar iyi kalpli, tecrübeli, vezir veya danışman özelliğine sahip kişilerdir. Çoğu kez ülkenin yönetimi hakkında hakana öğütler verirlerdi.

Uğurlu rüyalar görerek ülkenin geleceği hakkında yorumlar yaparlardı. Bu rüyalar geleceği bildirir niteliktedir. Oğuz Kağan destanında bu özelliklere sahip Uluğ Türk'ü görüyoruz. Bilineceği üzere Oğuz Kağan destanında İdil ırmağı geçilemiyordu, Uluğ Türk ağaçtan bir sal yapmalarını sağlayarak bu problemi ortadan kaldırmıştı. Keza Ergenekon destanında da bir demir ustası demir dağın eritilmesinde bilgeliğini ve hünerini ortaya koyuyordu.

Bilge tipi motif olarak pîrdir. Türk destanlarında bilgelik ve alplik adeta iç içedir.Yine destanlarda ülkenin yok edilmesi bilgisizliğe bağlanırdı. Bu yüzden kağanlar yanlarında

bilge vezirler bulunduruyorlardı ve verilecek kararlarda onlardan da yardım alınıyordu.

Battal Gazi destanında da Battal'ı oldukça bilgili olarak görüyoruz. Battal'ın 4 kitabı okuduğu ve bunlardan yorumlar yaptığı destanlarda anlatılır.

Mitolojide sözü edilen bilge tipi

d- Kadın tipi:

Kadının analık görevi, Türkler arasında kadına büyük değer sağlamış destanlar onu ilâhî bir varlık, bir dişi Tanrı gibi telakki etmişlerdir. Göktürklerin yeniden bir millet haline gelmelerinde anne kurdun görevini destanlardan biliyoruz. Uygurlar, hakanlarının ilâhî güzellikteki kızlarını Tanrı Kurda saklamaları, keza Mani dinini kabul eden Bögü Kağan'ın rüyasına giren bir kadındır. Destanlarda Türk kadını ata biner, silâh kuşanır icmalen bir erkek kadar güçlüdür. Hatta

kimi destanlarda kadın, kendini alt etmeyen erkekle evlenmiyordu.

Yaratılış destanında *Ak-Ana* Tanrı'ya insanları ve dünyayı yaratması için "Yarat" diye fısıldamasıyla Tanrı'ya fikir ilham etmiştir. Oğuz Kağan'ın annesi ***Ay Kağan*** da kutsal bir kadındır. Oğuz Kağan'ın ilk eşi ışıktan, ikincisi ağaçtan peyda olmuştu. Bu kadınların güzelliği de ayrı bir unsur niteliği taşırdı. Kutup yıldızı gibi güzel, ırmak dalgalı saçları, inci gibi dişleri, ince belli, servi boylu, al yanaklı, kalem kaşlı, gülünce göğün gülmesi, ağlayınca da göğün ağlaması gibi özelliklerle destanlarda zengin bir şekilde geçer. Kadının yeri, İslâm sonrası destanlarda salt güzellik ve aşk unsuru olarak yer alır. Halbuki İslâm öncesi Türk destanlarında kadının önemli görevlerde yer aldığını biliyoruz. Muhtelif kaynaklar, Oğuz boylarında Türk kadınlarının beylik yaptıklarını kaydederler. Hülasa, kadının sosyal hayatta önemli bir yeri vardı.

Alp Kız

5- Dünya Destanları

Esas konumuza girmeden önce; dünyadaki diğer milletlerin mitolojisini oluşturan önemli destanları kısaca bir hatırlayalım.

a- İlyada

Eski Yunan'da, şair Homeros'un yazdığı varsayılan büyük bir destandır. Bir başka Homeros destanı olan Odeysseia ile birlikte, batı edebiyatının en eski örneği ve tüm zamanların en güzel şiirlerinden sayılır. Hem İlyada hem de Odessa Truva Savaşı ve bu savaşta yer alan İnsanlarla ilgili söylenceleri dile getiren, destanlardır. Tarihçiler Yunanistan'tan daki ***Akhalar*** ile Batı Anadolu'da yaşamış olan Truvalılar arasındaki bu savaşın yaklaşık İ.Ö. 1199'da geçtiği görüşündedir. Akhalar'ın Truva'yı kuşatmalarının ise 10 yıl sürdüğü sanılmaktadır. Bu konuda o kadar çok öykü ve söylence vardır ki, hangisinin gerçek hangisinin uydurma olduğunu bilme olanağı yoktur. Yunanca'da Truva'nın bir adının da İlios olmasından dolayı Homeros'un destanı İlyada adını aldı.

Homeros, yaşadığı dönemde herkesin bu öyküyü bildiğini düşünerek, Truva kuşatmasını baştan sona anlatmaz; savaşın 10.yılında sadece dört gün içinde geçen olayları anlatır. Yaklaşık olarak İ.Ö. 8. yüzyılda yazılan 24 bölümlük İlyada destanı altılı ölçüyle yazılmış toplam 15 bin dizeden oluşur

b- Odessa

Eski Yunan'da, şair Homeros'un yazdığı varsayılan iki büyük destandan biridir. Destana adını veren kahraman Odessa/Odeysseus'un bir başka adı da Ulysses'tir. Homeros'un öbür destanı bildiğimiz gibi İlyada'dır. Gerek İlyada, gerek Odessa, Yunanlılar'la Truvalılar arasındaki savaş üstüne Yunanlıların

anlattığı bir dizi efsaneden oluşur .Bu savaşta Yunan orduları Truva kentini on yıllık bir kuşatmadan sonra ele geçirerek yerle bir ederler.

Poseidon, Yunan Mitolojisi'nde denizler, depremler ve atlar tanrısı

Homeros İlyada'da, kuşatmanın onuncu yılında olup bitenleri anlatır oysa Odysseia'nın öyküsü daha sonra, uzun savaşın bitiminde tüm Yunanlı kahramanlar evlerine dönerken başlar. Bu türden birçok dönüş öyküsü yazıldıysa da Homeros, Odessa'nın aşılması güç engeller ve serüvenler dolu öyküsünü çok güzel bir şiir diliyle kaleme aldığı için Odyssa zamanımıza kadar gelebilmiştir.

c- Firdevsi ve şehnamesi

Büyük İran şairi Firdevsi, İran halkı arasında anlatılan efsane ve öyküleri de kapsayan büyük bir destan yazmak istiyordu. 974 yılında Şehname'yi yazmaya konuldu. Şehname

İran - Turan mücadelelerini, İran'ın kahramanı Rüstem'in yiğitliklerini, Büyük İskender'in İran'ı işgalini anlatmaktadır.

İran, Firdevsi asrında Gaznelilerin hâkimiyeti altındadır. Bu yüzden Firdevsi 60 bin beyitten oluşan Şehname'yi, Gazneli Sultan Mahmud'a sunmuştur.

Firdevsi Şehnamesinden bir sahne

İran tarihi ve mitolojisi, eldeki eski kitaplara, dilden dile dolaşan söylencelere ve öykülere dayanılarak yazılmıştır. Yapıt mesnevi biçimde düzenlenmiş 60 bin beyitlik bir şiirdir. Firdevsi yapıtını yazarken bir tarihçi gibi çalışmış ama tarihsel bilgileri güçlü şiir yeteneği ile işlemiştir. Yapıt çok yalın bir dille yazılmıştır. Gerek şiirsel gücüyle, gerek bilgi zenginliğiyle Divan şairlerinin başyapıtlarından biridir. Bunu yanı sıra bir ulusun tarihi üzerine tek bir şair tarafından

yazılmış benzer bir yapıt yoktur. Şehname dünya şiirinin, özellikle destan türü-nün büyük klasikleri arasındadır. Dünyanın birçok diline çevrilmiş olan yapıtıdır.

d- Gılgamış destanı

Ölümsüzlüğü arayan bir kralın öyküsüdür. Destana konu olan kral Gılgamış İÖ 3000 yıllarının ilk yarısında Mezopotamya'daki Uruk kentinde hüküm sürmüştür. Ölümsüzlüğün ve bilginin peşindeki insanı yücelterek anlatan Gılgamış Destanı, günümüze kalabilmiş, bilinen en eski destandır. Gılgamış Destanı, ***Akat*** ve Sümer dillerinde yazılmış tabletlerden derlenmiştir.

Kıral Gılgamış

Bunlardan günümüze 12 tablet kalabilmiştir. Ama bu tabletler eksik olduğu için destan metninin bütünü elde edilememiştir. 1855'te Ninova'da yapılan kazılarda, Asur Kralı ***Asurbanipal***'in bulunan bu tabletlere daha sonra Türk-İran sınırında ve Irak'taki ***Nippur*** kenti kazılarında bulunan tabletler eklenmiştir. Ayrıca Türkiye'de ***Sultan Tepe*** ve ***Boğazköy***'de yapılan kazılarda da destanını bazı bulunmuşsa da henüz tümü gün ışığına çıkarılmamıştır.

e- Ramayana

Bir Hint destanıdır. 24 bin kıtadan meydana gelir. Onun kahramanı ***Rama***'nın hikayesidir. Rama, prensin kızı ***Sita*** ile evlenmek ister. Prens, kızına Tanrı ***Şiva***'nın yayını çekebilecek savaşçıya vereceğine söz vermiştir. Bu savaşçı başka şehirde tutulmaktadır; dönüşünde Rama, onun mirasçısı olacaktır. Bu anlaşma, Kralın ikinci karısı tarafında kabul edilemez.

Ramayana

Rama, nişanlısı ve kardeşi sürülür. Hepsi, Hindistanı kaplayan büyük ormana yola çıkarlar; devlerle birçok çarpışmaları olur, birçok felaketlere uğrarlar. Seylan'ın dev kralının eline düşen Sita'yı kurtarmak için, ***Seylan***'la Hindistan arasında, deniz üzerinde bir köprü kurulur; Sita, türlü çetin tecrübelerden geçer ve sonunda Rama ile evlenir.

f- Kalevela

Fin milli destanıdır. Çoğu Kalevela'da, Elios Lönnrot tarafından toplanmış olan halk şarkılarından oluşur. Fin bilginleri bu destanın işlenmesini üç aşamaya ayırmışlardır:

1. Orijinal olarak yayınlanmamış (Prota-Kalevela), 5052 beyit, 16 şarkı
2. Eski Kalevela (yayımı: 1835–1836),12078 beyit,12 şarkı
3. Yeni Kalevela (ikinci yayımı: 1849), 22795 beyit, 50 şarkı.

Kalevela'yı meydana getiren şarkılar beş kahramanın etrafında toplanır.

Bunlar, saz şairi, demirci, maceraperest, avcı, demirbaş köle.

Kalevala

6- Destanların Özellikleri

—Destanlar, toplumun ortak görüşlerini yansıtmaktadır. Dolaysıyla yazarı bütün toplum, yani anonimdir.

— Destanlarda Olağan ve olağanüstü olaylar görülür. Bu nedenle kişiler, olaylar, doğal varlıklar hep gerçek yaşamdaki boyutlarından daha büyük, daha zengindir. Tanrıların olaylara karışması için olaylara doğaüstü yaratıklar da katılır.

—Destan, seçkin ve soylu kişilerin eylemleri üzerine kurulur (Kral, Han, Hakan...vb.) .Öte yandan hepsinde yarı tanrısal nitelikler taşımaları için olağanüstü özelliklere sahip olan kişilerdir. Epik kahraman, sadece kendi özelliklerini değil daha önce yaşamış tiplerin özelliklerini de taşımaktadır. Bu dönemin kahramanlarında bulunmayan; toplumun beklentisi doğrultu-sundaki özellikler de bu tiplere yüklenmiştir.

—Destanlar, milli dil ve nazım şekilleriyle söylenir. Manzum olmakla beraber nazım-nesir karışık olan destanlar da vardır. Bazıları, manzum şekilleri unutularak günümüze nesir hâlinde ulaşmıştır. Hem mensur hem manzum oldukları için bütün halk yaratıcılığının şekil ve türlerinin karma-şık bir sentezi halindedirler.

—Zaman bakımından uzun atlamalara rastlanır. Böylece destanlar Oldukça uzun manzumelerden ibarettir. Bir destanın dünyası ortaya çıktığı zaman içinde düşünebilecek her şeyi barındıran bütünsel, çok yönlü bir dünyadır. Hemen bütün destanlarda uzun yolculuklar anlatılır. Özellikle sözlü destanlarda uzun anlatı, betimleme (tanımlama) ve konuşma bölümleri bulunur. Öykü içinde öyküye yer verilmektedir.

—Destanların konuları, toplum hayatıyla ilgili olmasıyla, tarihî ve sosyal olaylardan doğarlar(savaş, deprem, yangın,

göç... vb.). Bu eserlerde genellikle, yiğitlik, aşk, dostluk, ölüm ve yurt sevgisi gibi temalar işlenir. Fakat zamanla asıl anlamını yitirmiş, âşık edebiyatında savaşları, ünlü kişileri, gülünç olayları anlatan eserlere de destan denilmiştir.

—Gerçi tarihi olayları konu alan tek bir edebi ürün Destan olabilir de, fakat tarihi vesika değildir. Destanlar her zaman tarihî gerçekleri doğru biçimde nakletmezler. Çünkü olaylar olağanüstü etkisi altında kalması nedeniyle gerçek yönlerini azıcık kaybeder. Buna rağmen tarih, etnografya, folklor gibi bilimler destanlardaki bilgilerden yararlanabilir.

—Destanlarda Olaylar çok geniş bir kozmik coğrafya üzerinde geçer.

Amerika Kıtasında 547 Kızılderili Kabilesi

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRK DESTANLARI

1- Türk Edebiyatında Destan

Türkçede destan, hem (***legende***) hem (***epope***) karşılığıdır. Ayrıca Anadolu'da Türk edebiyatında sosyal, tarihi ve mizahi konularda söylenen ulusal bir nazım şeklinin ve çeşidinin de adı destandır. Eski Türk destanlarının bugün elimizde bulunan parçaları çeşitli kaynaklardan derlenmiştir. Bunlardan bir kısmı, Türk araştırıcılar tarafından, doğrudan doğruya halk dilinde hâlâ yaşayan destanların derlenip yazılmasıyla elde edilmiş, bir kısmı ise eski Çin, Arap, İran, Bizans ve Batı kaynaklarında bulunmuştur.

Türk edebiyat geleneği içinde "***Destan***" terimi birden fazla nazım şekli ve türü için kullanılmış ve kullanılmaktadır. Eski Türk Edebiyatı nazım şekillerinden mesnevilerin bir bölümü ve manzum hikâyeler, geleneksel olarak "Destan" ad edilmektedir. Ayrıca; Anonim edebiyatta ve Âşık edebiyatında koşma veya mâni dörtlükleri ile yazılan veya söylenen ferdî, sosyal, tarihi, acıklı veya gülünç olayları tahkiye tekniği ile çeşitli üslûplarla aktaran nazım türlerinde "Destan" denir. Özellikle burada ele alınan; Kâinatın, insanlığın, milletlerin yaradılışını ve gelişimini, hayatta kalma mücadelelerini, çeşitli olay ve nesnelerle ilgili sebep açıklayan ve Batı Edebiyatında "***epope***" terimiyle anılan eserlerin tamamı da Türk edebiyatı geleneği içinde "***Destan***" adı ile anılmaktadır.

2- Destan ve Mitoloji Bağlantısı.

Destanların ana gövdesi Mitolojilerdir ve bütün mitolojilerin zaman boyutu yoktur üç bin sene önce yaşananlar bu anda da yaşanmaktadır. Bunun geniş açıklamasını giriş bölümünde verdik.

Mitoloji, ilerleyen zamanlarda kozmik bilginin yerini almıştır. Ama hiçbir zaman açık bir bilgi kaynağı şeklinde de olmamıştır. Mitolojide kozmik bilgi, her zaman simge ve sembollere dönüştürülerek yaşatılmıştır. Bu anlatım şekli özel bir dil gerektirir. Ancak bu dili bilenler, sırra erme ritüelinden geçenlerdir. İşte bu sebeptendir ki bütün mitolojik içerikli törenlere yalnız *'kozmik bilgi eğiticiliğinden'* geçenler alınmıştır.

Mitoloji Destan

[Kozmik bilgi eğiticiliği / Erginleme / İnisiyason/ Tekris; Herhangi bir ezoterik örgütün aralarına almak istediği kişilere uyguladığı, onlara yöntemlerini ve inanışlarını özet olarak gösteren, onları aydınlığa kavuşturmayı amaçlayan bir törendir. İnisiyason yerine bazen tekris terimi de kullanılır (Arapça kürsü kökünden "kürsüye çekmek" manasında) geçmiş çağlarda bu törenler kişinin ölümüyle sonuçlanabiliyordu. en azından ağır hasar bırakıyordu.

Günümüzde sadece sembolik safhada pratiği sürmektedir.

Türkçedeki erginlemenin batı dillerindeki karşılığı olan İnisiyasyon/Initiation sözcüğü Latince initiare = başlamak sözcüğünden gelmektedir. Bu sözcük ise yürümek, gitmek anlamına gelen fiil ve içerisine anlamını katan "ın" takısı ile alakalıdır.

Bu yönüyle inisiyasyon, kişinin çeşitli eğitimlerden ve sınavlardan da geçtiği bir süreçtir.

İnisiyasyon boyunca alınan eğitim muhatap tarafından gizli tutulur ve dışarıdan olan hiçbir kimseye açıklanmaz. Eğitim süreci boyunca muhatap çeşitli dereceler ve unvanlar alır, bu eğitimde ne kadar ileriye gittiğini gösterir.

Ezoterik inisiyasyonun bir özelliği de öğretinin sözlü, sembolik ve ritüeller yolu ile anlatımıdır. Tarih boyunca var olan birçok 'kozmik bilgi aktarıcılığı / erginlenme' ritüel'in den günümüze yazılı belge kalmamasının ya da sadece sembollerin ve alegorik ifadelerin kalmasının nedeni de bundandır.

İnisiyasyon sadece bir eğitim değildir. Aynı zamanda bireyin kendi içinde yaptığı bir yolculuktur. Semboller ve ritüeller yardımı ile birey süreç boyunca kendi içinde de bir süreç yaşar ve içindeki tanrısal özü keşfe koyulur.]

Mitoloji, geleceğin kehaneti niteliğinde olup geçmişin sırrının saklı olduğu sembolik dildir. Eski olayların gelecekte de tekrarlanacağı, mitolojilere özgü bir dille hikâye

edilmekte, ritüellerde yaşatılmakta, maddî kültür abidelerinde tasvir edilmektedir.

Kozmik bilgilerin kaynağı olan mitolojide geçmiş ve gelecek yazılıdır. Bu açıdan bakıldığında ilkel insanın düşüncesinde mit; tabiatı, insanı, doğumu ve ölümü açıklama ve bu olguların sırrını anlama aracıdır. O halde her bir mit işlevseldir. Bu işlevsellik, mitolojinin gizli bilgiler kaynağı olduğu inancında birleşir.

Mitoloji, ödünç alınması veya ödünç verilmesi mümkün olmayan, genetik hafızamızda var olan bilgi, inanç ve kutsallık hazinemizdir. O halde bin yıllar geçmesine rağmen, yeni bir din kabul etmemize bakmaksızın Türk toplumu hâlen bilinçaltında mitolojik olguları, inançları yaşatmaktadır. Hiçbir medeniyetin, hiçbir dinin ve yasağın silemediği bu bilinçaltı genetik hafızamız zamanla kendini gösterir, teknolojinin hızla ilerlemesine karşılık varlığını korur. Zamanla mitolojik olguları anlatan türlerin ortadan kalkması söz konusu olsa da mitoloji varlığını korumak için karışık türlerden tutun da gerçek olduğuna inanılan yaşanan olayları anlatan metinlere kadar inebilmektedir.

3- Destan İle Halk Hikâyesi Bağlantısı:

Destan anlatıcısı ozan (akın veya baksı) onu bir kopuz eşliğinde söyler. Bir takım mimik, jest ve taklitlerle anlatımını kuvvetlendirmeye çalışır. Halk hikâyelerinde de bu anlatım ananesi devam etmektedir. Fakat bu anlatım ananesinde aşağıdaki farkları görmekteyiz.

a- Destan ile halk hikâyesi arasındaki farklılıklar:

—Destanlar daha çok kahramanlık konusunda yazılmıştır. Tüm milleti ilgilendiren olaylar konu edilir. Halk hikâyelerinde

kahramanlık konusu çok az işlenmiştir. Halk hikayelerinde ise en çok aşk konusu işlenmiştir.

—Destanlardaki manzum kısımlar halk hikâyelerine göre daha fazladır.

—Halk hikâyelerinde anlatımlar nesirle (düzyazıyla), konuşmalar nazımla (şiirle) ifade edilmiştir. Destanlarda böyle bir gaye yoktur.

—Destanlar, belli bir daire teşkil ederler. Halk hikâyelerinde bilhassa aşk konulu olanlarda böyle bir daire söz konusu değildir.

—Hikâyenin kahramanı âşık olur, sevgilisine kavuşmak için maceralara atılır ve kavuşur. Hikâye burada biter. Hâlbuki destanlarda durum böyle değildir. Mesela Manas Destanı'nı onun oğlu Semetey ve onun oğlu Seytek devam ettirirler.

b- Destan ile halk hikâyesi arasındaki benzerlikler

—Her ikisinde de olağanüstü olaylar vardır.

—Her ikisi de anonim ve sözlü ürünlerdir.

—Destanlar manzum mensur karışık söylenmiştir.

—Her ikisi de bağlama ila ozanlar içinde söylenmiştir.

4- Destan İle Masal

Olağanüstü olaylarla örülü, olağanüstü varlık ve kişilerin başlarından geçen, zaman ve yer kavramları belli olmayan ilgi çekici edebi metinlere masal denir. Bu tanımla destanın masaldan farkı olmadığı bir mesele karşımıza çıkar, ancak bu sorunun çözümünü aşağıdaki açıklamalarda bulabiliriz.

Mitolojik Zamanların Savaşları

5- Destan İle Masal Arasındaki Farklıklar

—Masal konuları çeşitli olmasına rağmen destan konularında kahramanlığa fazla yer verilir. Umumiyetle milletlerin mazisindeki önemli olaylar ve büyük kahramanlar etrafında destanlar teşekkül eder.

—Masal hayâl mahsulüdür. Destanlarda ise olağanüstü olaylarla gerçek olaylar birleştirilmiştir.

—Masal kahramanlarının hayali olmasına karşılık destan kahramanlarını biz tarih sayfalarında bulabiliriz. Oğuz Kağan gibi.

—Destanlar daha hacimli olurlar. Pek çok olayın anlatıldığı destanların hacimleri de uygun olarak geniş bir yer kaplar.

—Destanlarda zaman ve mekân kavramı belirlidir. Masallarda ise belli değildir.

—Destanlar manzum olurlar, masallardaki durum ise tamamıyla tersidir. Masallarda manzum kısımlar yok denecek kadar azdır.

—Destanların hususî anlatıcıları vardır. Manzumdurlar (zamanla nesir hâline gelmişlerdir) saz eşliğinde söylenirler.

Masalların da hususî anlatıcıları vardır, nesir şeklindedirler. Saz eşliğinde söylenmezler.

—Masalların benzerlerine başka milletlerde de rastlanıldığı halde destanlarda durum farklıdır. Destanlar millidir. Bir millete aittir.

—Masallarda amaç bir ders vermektir. Destanlardaki amaç ise bir milletin geçmişini anlatmaktır.

—Masal kısa bir anlatı türüdür.

6- Destan İle Masal Arasındaki Benzerlikler

—Her iki türde de olağanüstü kahramanlar ve olaylar vardır.

—Her ikisi de anonimdir.

—Asıl kahramanlar ön plandadır. Kahraman; gücü, kuvveti temsil eder, her zaman doğruyu yapar.

—Destanlarda, masal kahramanı olarak bilinen perilerin yaşayışına benzer bir hayat süren destan kahramanları vardır. Oğuz Destanı'nda Oğuz'un evlendiği kızlar gibi.

—Her iki türde de benzer motifler vardır. Rüya, aksakallı ihtiyar, kırklar (3- 7 – 40) motifleri gibi benzer motifler vardır.

Avda Atlılar

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Belli başlı Türk Destanlarının Metinleri:

1- Yaradılış Destanı

Evrenin yaratılışını, iyilik ve kötülüğün kaynaklarını, evrendeki düzeni konu edinen Yaradılış Destanı, 11. yüzyılda Prof. W. Radloff ve Verbitskiy tarafından Altay Türkleri arasında derlenmiştir. Yaradılış Destanı, Türkler tarafından kabul edilmiş eski ve yeni dinlerin, özellikle de şamanizmin izlerini taşır. Yaradılış Destanı, Türk mitolojisi, düşüncesi ve inancı bakımından önemli izler taşır. Şimdi önce Prof. W. Radloff'un derlemesinden bir özet vereceğiz bunun hemen peşine Verbitskiy'nin derlemesini vereceğiz:

a- Prof. W. Radloff derlediği Altay Yaratılış Destanı:

Daha hiçbir şey yokken, Tanrı ***Kayra Han***'la uçsuz bucaksız su vardı. Ay, güneş, toprak yoktu. Tanrı Kayra Han'ın canı sıkılıyordu. O, yalnızlık içinde iken su dalgalandı. Ak Ana ***Akine***, Tanrıya "Yarat!" dedi, yine suya gömüldü. Bunun üzerine Kayra Han, kendine benzer bir varlık yaratarak "Kişi" adını verdi. Kayra Han'la Kişi, sonsuz suyun üzerinde iki siyah kaz gibi rahatça uçmaya koyuldular. Ancak Kişi, kendisini yaratandan daha yüksekte uçmak istedi. Ama uçamadı. Suya düştü. Boğulmak üzereyken Tanrı'ya

yalvardı. Kayra Han "Yükselt!" emrini verdi. Kişi batmaktan ve boğulmaktan kurtuldu.

Altay Yaratılış Destanı

Tanrı Kayra Han, dünyayı yaratmayı düşündü. Kişi'ye, "Suya dal, toprak çıkar!" emrini verdi. Fakat Kişi bu sefer de kötülükler düşündü. Toprağın bir kısmını ağzında sakladı. Kendine göre bir yer yaratacaktı. Avucundaki

toprağı su yüzüne serpince Tanrı, toprağa "Büyü" emrini verdi. Bu toprak dünya oldu. Fakat bu emirle Kişi'nin ağzındaki topak da büyümeye başladı. Kişi, Tanrı'ya yalvardı. Tanrı "Tükür!" buyurdu. Kişi'nin ağzından dökülen ıslak toprak yeryüzüne serpildi. Yeryüzünde tepecikler oluştu. Buna kızan Tanrı, Kişi'yi kendi âleminden kovdu ve ona Erlik (Şeytan) adını verdi. Yerde dokuz dallı bir ağaç bitti. Tanrı her dalın altında ayrı bir adam yarattı ve "Dokuz millet olsun!" dedi. Erlik bu insanları kıskandı. Onları kötülüğe sürükledi. Erlik yeniden lanetlendi. Toprak altındaki karanlıklar âleminin üçüncü katına sürüldü. Tanrı kendisi için de göğün on yedinci katında bir nur âlemi yaratarak oraya çekildi. İnsanların büsbütün başıboş kalmaması için onlara da ***Gök Oğul***'u (***Maytere***) gönderdi. ***Erlik***, Kayra Han'ın katına çıkmak istedi. Gök Oğul'u, Tanrı'ya bunun için yalvarmaya razı etti. İzni koparan Erlik, kendisi için gökler yaptı. Kendisine bağlı olanların oluşturduğu kötü ruhlarla birlikte, gökle yer arasındaki dünyada yaşayan insanlardan daha iyi bir hayat sürüyordu. Bu durum Kayra Han'ın canını sıktı. Erlik'in dünyasını yıkmak için kahraman ***Mandişere***'yi gönderdi. O, güçlü mızrağıyla vurarak korkunç şimşek ve gök gürültüleri arasında bu dünyayı parça parça etti. Bu parçalar, insanlar için yaratılan ilk dünyanın üzerine düştü. Eski düz dünya engebeli bir hal aldı. Tanrı, Erlik'i yeniden cezalandırdı. Onu yerin en alt katına sürdü. Dünyanın sonuna kadar orada kalmasını emretti. Göğün on yedinci katında kendisi, yedinci katında Gün Ana, altıncı katında Ay Ana oturmaktadır.

b- Verbitskiy'in derlediği Altay Yaratılış Destanı

Dünya deniz idi, ne gök vardı nede yer,
Uçsuz bucaksız sonsuz sular her yer,
Tanrı ülgen uçuyor yoktu bir yer konacak
Uçuyor arıyordu katı bir yer bir bucak
Kutsal bir ***ilbam*** ile nasılsa gönlü doldu,
Kayıptan gelen bu ün, ona bir çare buldu.
Göklerden gelen bir ses, Ülgen'e buyruk verdi:
— Tut önündeki şeyi, hemen yakala!
Dedi. Ülgen bu emre uydu, uzattı ellerini,
İçinden tekrarladı, Semânın sözlerini.
Denizden çıkan bir taş, fırladı çıktı yüze,
Hemence taşı tuttu, bindi taşm üstüne!
Artık Ülgen memnundu, rahatı bulmuş idi,
Üzerinde duracak bir yeri olmuş idi.
Göklerin emri ile bulunca Ülgen durak,
Artık vakit gelmişti, gökleri yaratacak!
Ülgen hep düşünmüştü, ta göklere bakarak:
— Bir dünya istiyorum, bir soyla yaratayım!
Bu dünya nasıl olsun, ne boyla yaratayım!
Bunun çaresi nedir, ne yolla yaratayım!
Bir Ak-Ana (***Ak-Ene***) var idi, yaşardı su içinde,
Ülgen'e şöyle dedi, göründü su yüzünde:
— Yaratmak istiyorsan, sen de bir şeyler Ülgen,
Yaratıcı olarak, şu kutsal sözü öğren!
De ki hep, Yaptım oldu! Başka bir şey söyleme!
Hele yaratır iken, Yaptım olmadı! Deme!
Ak-Ana bunu dedi, sonra kayboluverdi,

Denize dalıp gitti, bilinmez oluverdi.
Ülgen'in kulağından bu buyruk hiç çıkmadı,
İnsana bu öğüdü iletmekten bıkmadı:
—Dinleyin, ey insanlar! Var'ı yok demeyiniz!
Yarlığa yok deyip de, yok olup gitmeyiniz!
Ülgen yere bakarak:
— Yaratılsın yer! Demiş.
Bu istek üzerine, denizden yer türemiş.
Ülgen göğe bakarak:
— Yaratılsın Gök!
Demiş. Bu buyruk üzerine, üstünü gök bezemiş!
Tanrı Ülgen durmamış, ayrıca vermiş salık,
Bu dünyanın yanma, yaratılmış üç balık.
Bu büyük balıkların, üstüne dünya konmuş,
Balıklar çok büyükmüş, dünyaya destek olmuş.
Dünyanın yanlarına, iki de balık konmuş,
Dünya gezer olmamış, bir yerde kalıp donmuş,
Bir başka balık ise, yere gerilmiş imiş,
Kapkaranlık kuzeye, başı çevrilmiş imiş.
Ortadaki balığın başı tam kuzeydeymiş,
Tufan hemen başlarmış, yönü az değişseymiş.
Onun başı her zaman, tam yönle durmalıymış,
Bu yön hiç değişmeden, kuzeyde olmalıymış.
Onun başı az düşse, tufanlar başlar imiş,
Tufanla taşan sular, dünyayı kaplar imiş.
Başı zincirler ile, bu yüzden bağlanmıştı,
Başın oynamaması, bu yolla sağlanmıştı.
Zincirler bağlanmışmış, ortadaki direğe,

Balık olur, ne olmaz, kımıldamasın diye!
Tanrı balık işini, verdi ***Mandı-Şira***' ye
Mandı-Şire düzeltti, başı dönse nereye.
"Günlerden bir gün yine, yer suya gömülmüştü,
Çünkü balığın başı aşağıya düşmüştü.
Dünya yaratılınca, Tanrı rahatı seçti,
Oturmak için yine, Altın-Dağ'ına geçti.
Çok büyük bir dağ idi, Altın-Dağ dedikleri,
Ayla Güneşe değer, gökteydi delikleri.
Bulunurdu Altın-Dağ, gökle yer arasında,
Ülgen de otururdu, bu dağın ta başında!
Dağın etekleriyse, dünyaya değmez idi,
Bir adam boyu kadar, durur da düşmez idi.
Dünya yaratılışı, altı günde olmuştu,
Yedinci günde ise, Bay-Ülgen uyumuştu.
Bir saat yattıktan sonra, Bay Ülgen kalktı yine,
Etrafına bakındı, neler yarattım diye.
Bizimkinden başkaydı, kendine eş dünyası,
Onun eğildi yalnız, Ay ve Güneş dünyası,
Dokuz ayrı dünya da, fazla yaratılmıştı,
Birer cehennem ile bir de yer katılmıştı.
Dünyaların büyüğü, Han-Kurbustan-Tengere,
Bu dünyalar içinde, yok o dünyadan üzre!
Ülgen bu dünyasına, verdi yardımcı bir Han,
Bu Han'ın adı idi, Mangızm-Matmas-Burkan.
Tanrılar barınağı, Han-Kurbustan-Tengere,
Cehennemi'nin adı, Mangız-Toçiri-Tamu,
Altın-Telegev ise, onun yerin ise namı

Cehennemi yaparken, Tanrı hiç boş durmamış,
Matman-Kara adıyla, bir de mühür atamış.
Doksan dokuz dünyanın, ortancalar ortası,
Adı Ezre-Kurbustan, Tengere, Gök dünyası.
Bu dünya müdürünün kendisi de idi Han,
Belgein-Keratlu, Türün-Musıkay Burkan.
Kurulduğu yer ise, Altın-Şarka adlı yer,
Cehennemine herkes, Tüpken-Kara-Tamu der.
Biri bu Cehennem'i, idare eder baştan,
Bu da kutsal ruhlardan, bir Matman-Karakçı Han,
Dünyamıza gelince, dünyalar düzeninde,
En küçük olanıdır, insan yaşar içinde.
İnsan'ın Dünyasına derler Kara-Tengere,
İdare eder onu, kutsal büyük May-Tere.
Dünya cehennemine, toptan Kara-Teş derler,
Kerey-Han adlı biri, onu idare eder.
Sanma ki bizim dünya, dünyalar içre tektir,
Otuz üç katlı gökle, dünya çok çok yüksektir.

Yine günlerden bir gün, Tanrı Ülgen denize,
Bakarak duruyordu, şaşırdı birden bire,
Bir toprak parçacığı, sularda yüzüyordu,
Toprağın üzerinde, birde kil duruyordu.
Toprak üstündeki şey, dedi, nedir acaba,
İnsanoğlu bu olsun, insana olsun baba,
Görünmeğe başladı, insan gibi bir şekil,
Birden insan olmuştu, toprak üstündeki kil.
İnsanda toplanmıştı, her çeşitten yeterlik,

Bu ilk insanın ise, adı olmuştu Erlik.
İnsan yaratan Tanrı, ortalardan kayboldu,
Erlik de yola çıktı, arayıp onu buldu.
Tanrı'nın gönlü temiz, yücelerden yüceydi,
— Bir küçük kardeşim ol! Diye, Erlik'e dedi.
Erlik Tanrı Ülgen' in kardeşi olmuş idi,
Fakat nedense kalbi, hırs ile dolmuş idi.
Erlik yaratılınca, gezip, tozup, eğlendi,
Aradan günler geçti, Lirden durup söylendi:
— Ben niçin olmayayım, Tanrı'dan daha yüksek,
Tanrı neden dolayı, göklerde olsun Lir tek!
Ben niçin olmayayım, hem kuvvetli, hem yüce,
Bu bir kabahat mı dır, ben doğduysam yenice!
Daha ileri gidip, gözleri hırsla doldu,
Tanrı'yı kıskanarak, ezelî düşman oldu.
Güçlü Tanrı'ya baktı, kutsal gücü kıskandı,
Söylenmeğe başladı, kendi nefsine kandı:
— Âh! Keşki ben de böyle, insan yaratabilsem!
Dünya sahibi olsam, dünya yaratabilsem!
Tanrı baktı ki. Erlik, pek bir işe yaramaz,
Erlik'in varlığıyla bu dünya da yaşamaz.
Yarattı Mandı-Şire, adlı bir kahramanı,
Dedi, Erlik yerine korusun bu insanı.
Mandı-Şire'den başka, kemikleri kamıştan,
Yedi kişi yarattı, etleri de topraktan,
Nefesiyle üfledi, tuttu kulaklarına,
Yedi insanın hemen, can geldi ruhlarına
Tuttu burunlarına, bir daha cık üfledi,

Akıl verdi, insana, ruha akıl ekledi.
Kutsal er Mandı-Şire, İnsanı koruyacak,
Onu yaşatacaktı, düşmanları koğarak.
Ama İnsanoğluna biri lazımdı ancak,
Onun idaresini, bir düzene koyacak,
Bunun için de Tanrı, May-Tere'ye verdi can,
Dedi însanoğlu'nun başına oluver Han!

Kaya Resimleri Gökyüzü Atları

c- Destan hakkında açıklamalar

Verbitskiy, Altay Türkleri arasında bir misyoner olarak uzun zaman yaşamış bir araştırmacıdır. Altay Türk lehçelerinin en iyi sözlüğü de yine Verbitskiy tarafından yazılmıştır. Bu araştırıcı Altay Türklerinin yerli olan veya dışarıdan gelen kültür ve ananelerini de en iyi tanıyan etnograflardan biridir. Bu sebeple Verbiskiy, Altaylıların en orijinal inançlarını seçmiş ve kitaplarına yalnızca bunları koymuştu. Bu sebeple Yerbitskiy'in kitaplarında, dışarıdan gelmiş birçok hurafelerin tekrarına lüzum görülmemiştir.

Verbitskiy inanışları o kadar dikkatle ve eleyerek seçmiştir ki, onun kitabında bulunan materyelleri başka bir araştırıcının eserinde bulmaya imkân yoktur. Bu sebeple Altay Türklerinin yukarıdaki Yaratılış Destanları ayrı bir özellik ve önem taşırlar.

Yukarıdaki eser, iki efsanenin yan yana getirilmesi suretiyle meydana gelmiştir.

Efsanede Yüce ve Tek Tanrı'nın varlığına inanılıyordu.

Bay- Ülgen burada bütün varlığın ve kâinatın sahibi ve yaratıcısı olarak görülmüyor, O daha ziya, Yakut Türklerindeki birçok yaratıcı (***Yayuçı***) ruhlar gibi, ikinci derecede ve yardımcı bir Tanrıdır.

Bu sebeple dünyayı yaratmadan önce, Büyük Tanrının kutsal bir ilhamı, Bay-Ülgen'in bütün varlığını sarmıştı. Bu sırada dünya sonsuz bir denizden başka bir şey değildi. Tıpkı Tasavvuftaki *Vucûd-u Mutlak* gibi. Altay efsanesindeki bu hali Bektaşi şairi **Veli baba** ne kadar güzel anlatmış:

Arif sundu, aldı cihanı biçti,
Cebrail çok vakit deryada uçtu,
Hak bir avuç toprak deryaya saçtı
Derya süzülüp de yer olmadı mı? *Veli Baba*

Bu Bektaşi nefeslerinin çoğu konularını Peygamberlerin tarihlerinden almışlardır. Bununla beraber bunlar arasında, İslâmiyet bakımından çok garip olanlar da yok değildir. Bu sebeple rahmetli Fuad Köprülü Sadettin Nüzhed Bey'in Bektaşi Şairleri, İstanbul, 1930 adlı eserine yazdığı önsözde, bu fikirleri sık sık garâibi itikadat diye vasıflandırmıştır. Bununla beraber Tasavvuf edebiyatında Vahdet bir okyanusa benzetilmemiş de değildi:

Deryayı muhit cûşa geldi,
Kevn ile mekân kuruşa geldi!
Sırrı ezel oldu aşikâra,
Arif nice eylesün müdâra !-Seyyid Nesimî

13. asrın büyük Azerî mutasavvıfı Seyyid Nesimî, Hurufî mezhebindendi. Vahdet-i Vücud nazariyesinin de en büyük temsilcilerinden biri idi. Sözleri ve yazıları şeriata aykırı görüldüğü için. Halep'de derisi yüzülerek öldürülmüştü. Seyyid Nesimî bu şiirinde Vahdet'i okyanusa, yani Muhîfe benzetiyor. Ona göre önceleri bu okyanus çok durgundu. Fakat yaratılış, yani Tecelli anında coşarak, cûşa ve huruşa geldi. Bu coşkunluk ve korkunç dalgalanma sırasında da, varlık âlemi meydana gelmişdi.

Ezelî sır bu suretle meydana çıktıktan sonra, kendisi gibi bu işin aslını bilen Arifler de buna karşı nasıl çıkarabilirlerdi?

Böyle bir gerçeği söyleyemezler de, nasıl saklayabilirlerdi? Seyyid Nesimî Aynı zamanda büyük bir Türk filozofudur. Bu sebeple sözleri baştan aşağıya kadar semboliktir.

Yine aynı asırda yaşamış olan meşhur Türk şairi Hucendî de kendi Letafet name'sin de daha basit sözlerle ve açık olarak sudan nasıl yaratıldığını söylemekte idi:

Hudavendiki ol âlem yaram,
Meni sudın, Ben-i Âdem yarattı!

Söylencelerde İnsanın ***Dört Unsur***dan, yani ateş, su, toprak ve hava'dan yaratıldığı söylenir. Ama ateşle sudan yaratıldıklarını kabul etmeyen büyük Anadolu Dervişleri de vardır:

Kim ne bilür bizi, nice soydunuz,
Ne zerrece ottan, ne de sudanuz!
Bize meftun olan marifet söyler,
Biz, Horasan ellerinde, Baydanuz
Bizüm zahmımuza merhem bulunmaz
Biz kudret okunda, gizlü yaydanuz!-Abdal Musa

Eski Türk dervişlerinin Altay Yaratılış destanları ile her iki inanışın da temellerinde yatan düşünce düzenleri birbirlerine çok benzemektedirler.

Diğer yaratılış destanlarında, taşı ve toprağı denizin dibinden Tanrı Bay-Ülgen için, insanoğlu ve Erlik çıkarmıştır.

Burada ise bunları, Yaratıcı Bay-Ülğen'e veren ve gösteren Ulu Tanrının ta kendisidir. Denizin içinden çıkarak Bay-Ülgen'e akıl veren ve gösteren Ulu Tanrının kendisidir.

Diğer Altay destanlarında Yer ile Göğün Bay-Ülgen tarafından yaratıldığına dair bir işaret yoktur. Bu destan da ise Türk Mitolojisinin *Ana prensipleri* daha açık bir şekilde görülmektedir.

Gök ile Yer, Bay-Ülgen tarafından, Ulu Tanrıanın buyruğu ile yaratılmıştır. Yer ve gök, bütün katları ile Bay-Ülgen'in kendi yarattığı bir dünyadır. Ay ile Güneş dünyası ile yıldızlar âlemi ise, Bay-Ülgen'in dünyasının dışında kalıyordu.

Altay yaratılış destanın bu versiyonunda en önemli motif, şüphesiz; ki dünyamızın üzerinde durduğu büyük balıktı. Budizm ile Çin kültürünün tesirleri altına girmiş olan halklara göre ise dünya, bir kaplumbağa üzerinde duruyordu. Dünyayı sırtında taşıyan balık efsaneleri öyle anlaşılıyor ki, Altaylar yolu ile Kuzey-Batı Sibirya'daki ***Fin-Ugor*** ve Macarlarla akraba olan kavimler arasında da yayılmıştı.

Yine Fin-Ugor kavimlerinden ***Mordvin***'lere göre ise dünya, bir tek büyük balık üzerinde dururdu.

Altay yaratılış destanında, zincirlerle bağlı tutulan ve başı kuzeye doğru çevrilen balığın durumu ise, astronomik bakımdan ayrı bir önem taşır. Başı hafifçe düşünce de büyük tufanlar koparmış.

Bilindiği üzere tam kuzeyde Kutup yıldızı vardır. Yine destanda sözü edilen, balığın zincirlerinin bağlandığı Orta direğin de, yine Kutup yıldızı ile ilgisi bulunan Demir Kazık olması çok muhtemeldi.

Yedi-Kardeş burcu da, demir Kazık'a zincirlerle bağlanmış yedi kurt şeklinde tasavvur edilmişti. Dünyanın üzerinde durduğu bu balığın da, ***Balık burcu*** ile bir ilgisinin bulunup bulunmadığını bilemiyoruz.

Altay dağlarından, bütün Sibirya, Rusya ve Anadolu'ya kadar uzanan balık efsanelerinden, mahiyet itibarı ile ayrılır. Çin ve Hint mitolojisine göre dünya, daha ziyade büyük bir kaplumbağa üzerinde duruyordu.

Öyle anlaşılıyor ki, Budizm veya diğer Güney kültürlerinin tesirleriyle bu İnanış, Orta Asya halkları arasına da yayılmış ve mitolojide yerim bulmuştur.

İslâmiyet, Müslüman Türklerde bu inanışı ortadan kaldırırken, Fin-Ugor kavimleri Hıristiyan Rusya'da tesirlerini göstermişler ve Rusya ile Avrupa'da böyle bir ananeyi yaymışlardı.

Diğer milletler gibi Türkler de dünyanın bir hayvan üzerinde durduğuna inanmışlardı, Bilhassa İslamiyet'in Orta Asya'ya etkilerinden sonra, yüksek kültüre sahip olan Türkler arasında dünyanın, bir öküzün boynuzları üzerinde durduğuna dair inanış umumileşmiştir.

Yukarıda anlatılan dünyanın yaratılışı ile ilgili efsanede ise Altaylıların dünyayı üç balığın taşıdığına inandıklarını görüyoruz.

Yukarıdaki destan metininde; Denizin dibinden Ak-Ananın çıkması ye dünyanın yaratılışı hakkında fikir vermesi hususu Altay Yaratılış destanının en önemli motifi de budur. Yakut Türklerinin yeri bir ana gibi kabul etmeleri ve ona Yer-Anası demeleri önemlidir.

d- Ay Atam Destanı/Efsanesi

Ay-Atam Efsanesi, Memluklar döneminde Mısır'da yaşamış olan Türk tarihçisi **Aybek üd Devâdârî** tarafından kayda geçirilmiş bir Türk efsanesidir.

Aybek üd Devâdârî'nin verdiği bilgilere göre bu efsaneyi halk dilinden yazıya aktaran ilk kişi **Ulug Han Ata Bitikçi** adlı eski bir Türk bilginidir.

Ulug Han Ata Bitigçi'nin içinde **Ay-Atam Efsanesi**'nin de yer aldığı bir kitabını ele geçiren **Cebrail bin Bahteşyu** adlı İranlı bir tarihçi, Ay-Atam Efsanesi'ni Türkçe'den Farça'ya tercüme etmiştir. Bu farça tercümeyi bulan Aybek üd Devâdârî efsaneyi olduğu gibi kendi kitabına aktarmıştır.

Ay-Atam Efsanesi'nin konusu insanoğlunun yaratılışıdır.

İnsanın yaratılışını dört unsura (***su, ateş, toprak, rüzgâr***) ve balçığa bağlayan bu efsanede Ön Asya mitolojisinin etkileri görülür. Kimi Türkologlar, **Ulug Han Ata Bitikçi'**nin yeni Müslüman olmuş bir Türk düşünürü olduğunu düşünmektedirler.

Efsanede geçen ve Kara Dağcı adlı bir dağın üzerinde bulunan Ata Mağarası motifi, Türk mitolojisinin temel motiflerinden biridir. Bozkurt Destanı'nda kurtla yaşayan son Türk çocuğunun kaçıp sığındıkları Turfan'ın kuzeybatısındaki büyük

dağ ve dağdaki mağara da böyle bir yerdir. Ergenekon'da da durum böyledir. Nitekim Ay-Atam Efsanesi'nde anlatılan mağara da Kara Dağcı adlı bir dağın üzerinde bulunmaktadır.

Ay-Atam Efsanesi

Büyük Hun ve Kök Türk devletleri zamanında Türkler'in Tanrı'ya tapınmak için bir tür tapınak olarak kullandıkları ata mağaraları da konu ile ilgili ve önemlidirler.

İnsanın yaratılışını dört unsur ve balçığa bağlama daha çok Ön Asya mitolojisinin geleneğidir. Ancak, dört unsur inanışı Uygur Türkleri'nde de vardır. Ayrıca efsanenin kişi

ve yer adlarının öz Türkçe olması, Ata Mağarası motifinin efsane de önemli bir yer tutması ve dolayısıyla Türkler'in ünlü mağara kültünün efsanede yer alması, Ay-Atam Efsanesi'nin bir Türk efsanesi olduğunu ortaya koyar.

Ama efsanenin Ön Asya etkisi taşımasını ve Aybek üd Devâdârî'nin Müslüman olması dolayısıyla efsanenin bazı bölümlerini kırpmış ya da Müslümanlaştırmış olması ihtimalini göz önünde tutarak efsaneyi incelemek gerekir.

—Ay-Atam Efsanesi özetle şöyledir:

Çok çok eski çağlarda...

Çok yağmurlar yağdı. Gök delinmiş gibiydi. Dünya sele boğuldu, her yanı çamurlar kapladı. Çamurlar akan selle yuvarlanarak Kara Dağ'daki bir mağaraya doldular. Mağaranın içindeki kayalar yarıldı. Yarıkların kimileri insanı andırıyordu. Sürüklenen çamurlar bu insan biçimli yarıkları doldurdular.

Aradan çok zaman geçti....

Yarıklardaki balçıklar sular ile benzeşti, halloldu. Güneş Saratan burcuna geldi ve havalar çok ısındı. Yarıklardaki balçık sular ile pişti. Yarıkların bulunduğu bu mağara tıpkı bir kadın gibiydi. İçi de insanlara can veren bir kadın karnı gibiydi.

Dokuz ay durmadan yel esti....

Su, ateş, toprak ve yel, insana can vermek için birleştiler. Dokuz ay sonra bir insan çıktı ortaya. Adına Ay-Atam dediler.

Ay-Atam, gökten indi yere kondu. Bu yerin suyu tatlı, havası da serindi.

Sonra yine yağmurlar, seller başladı. Mağara yeniden çamurla doldu. Güneş bu kez Sünbüle burcunda durdu.

Sünbüle burcundaki güneşin sıcaklığı ile balçıklar sular ile pişti. Bu kez bir hatun kişi çıktı ortaya. Adına **Ay-Va** dediler.

Ay-Atam ile **Ay-Va** evlendiler. Kırk çocukları oldu. Bunların yarısı erkek, yarısı da kızdı. Onlar da evlendiler; soyları çoğaldı.

Bir zaman geldi **Ay-Atam** ile **Ay-Va** Hatun'un ömürleri doldu; öldüler. Çocukları, ana-babalarını türedikleri mağaraya gömdüler. Mağaranın kapısını altın kapılar ile kapattılar, dört bir yanını çiçekle süslediler.

2- Altay-Türk Destanları

Altay-Türk destanlarında, genellikle, kahramanın yeryüzündeki kötü niyetli hanlar veya bunların bir ölçüde ilişkide bulundukları yer altı dünyasının hâkimi Erlik ve avenesi ile olan mücadeleleri anlatılır.

Altay kahramanlık destanlarında işlenen konular şunlardır:

—Kahramanın ucubelerle savaşı

—Kahramanın Erlik ile mücadelesi

—Kahramanın evlenme elçiliği *(Alplara mahsus evlilik)*

—Kahramanın yabancı hanlarla mücadelesi

—Kahramanın zalim hanla mücadelesi.

Burada sıralanan konuların her biri herhangi bir destanın ana konusu olmayıp, destanlarda diğer konularla birlikte işlenir. Meselâ elçilik evlenmesine çıkan kahraman yolda ucubelerle mücadele etmek zorunda kalır veya kızın babası zalim bir han olarak kahramanın karşısına çıkar.

Altay destanlarının ana konularından birini oluşturan ucubelerle savaşta kahraman, mitolojik özellikler taşıyan varlıklarla mücadele etmek zorunda kalır. Bu destanlarda

anlatılan ucubeler, genellikle hayvan şeklinde, çok büyük, heybetli mavi (gök) veya kara renkli varlıklar olarak görünürler.

Kahramanın ucubelerle savaşmak zorunda kalması; kahramanın nişanlısını almak için çıktığı yolculukta, çalınmış olan mal-davarını takip ederken, müstakbel kayın pederinin verdiği zor görevleri yerine getirirken veya yer altı dünyasına inerken ortaya çıkar.

Bu ucubeler kahramanın baş düşmanı değil ikinci derecede düşmanı olarak rol oynarlar. Bunlar düşman tarafından kahramana karşı kullanılan askerler gibi vazife görürler. Ucubeler ya kahramanın malını çalar ya da nişanlısı ile kız kardeşini kaçırır veya babasını öldürürler. Bu ucubeler bazen de Erlik'in saltanat muhafızları gibi iş görürler. Kahraman her seferinde ucubeleri yenerek yer altı dünyasına iner ve tutsak edilmiş olan insanları kurtarır.

Hemen hemen her Altay destanında karşımıza çıkan Erlik ve onun adamlarıyla kahramanın mücadelesi de kahramanın ucubelerle savaşıyla yakından ilgilidir. Kahramana karşı mücadele başlatan Erlik'in çocukları, torunları ve diğer adamları korkunç ucubeler şeklinde tasvir edilir. Onlar yeryüzünde yaşayan insanların mal-davar'ını çalıp yeraltı dünyasına götürürler. Bazen de evlilik imtihanları sırasında kahramanın rakibi gibi rol oynarlar.

Maaday-Kara'da Altın-Küskü'yü almaya giden Kögüdey-Mergen'in karşısına rakip olarak çıkanlardan biri de Erlik'in oğlu Kuvakayçı'dır.

Bazı Altay destanlarının başlıca konusu olan ve Maaday-Kara'da da önemli bir epizot olarak karşımıza çıkan kahramanın evlilik seyahatine çıkması motifi, eski Türklerdeki egzogami "***dışarıdan evlenme***" yasasıyla doğrudan ilgilidir.

Alp'lara mahsus evlilik, epik başkahramanın kendisine uygun eşi arayıp bularak her türlü şartı yerine getirip, sınavlardan geçtikten sonra onunla evlenmesidir.

Altay-Türk destanlarında işlenen evlilik çeşidinin en ilgi çekici yönü ise kahramanların kendilerine tahsis edilmiş kızları almak zorunda olmalarıdır. Çünkü bu tahsis kutsanmıştır.

"Eğer sorarsan benim hanımım kim olacak
Sana şöyle derim
Sen sefere çıkıp gitmelisin ve evlenmelisin.
Meşhur bahadır bir kıza
Güzel kız Nurgün'e ki o kız
Dokuz göğün derinliklerinde yaşayan
Kardeşi Ay-Dürakasta'dır
Bu dur senin sözlün"

Bu durumu şamanlar, kahramana bildirirler re kendilerine tahsis edilen kızların ardınca gitmeleri için kahramanları teşvik ederler. Bazen de evlenilecek olan kız, baba veya kız kardeşten öğrenilir.

Ay-Tolızı destanında, altı yaşında ki oğluna bir kız almak için yola çıkan Altın-Sabak, altı dağın, altı nehrin ötesinde yaşayan kır atlı Aydır-Han'ın kızı Ala-Ko'yu zorla alıp getirir.

Gerdek gecesi kız sen benim kocam değilsin diyerek oğlanı reddeder.

Çünkü Ala- Ko'nun evleneceği kişi pençeli yabanın üç kere tüy değiştireceği, kanatlı kuşların üç kere yuva yapacağı uzak bir ülkede yaşamaktadır. Çocuk bunun üzerine kendisi için seçilen kızı aramak için yola çıkmış ve yolculuk sırasında başarısız olduğu için taşa dönüşmüştür.

Destanlarda nişanlı kızın yurduna giden yol çok uzun ve aşılması gereken birçok engelle doludur. Kahramanın bu yolculuk sırasında esas rakibi, kahraman gibi bu evlenme yarışına katılan şahıslar -*bu şahıslar arasında Erlik'in oğlu da vardır*- ve bazen de müstakbel kayınpederin kendisidir. Kahramanların rakipleri çoğu zaman mitolojik varlıklar ve çirkin ucubeler şeklinde tasvir olunur. Kahramanın başarmak zorunda olduğu yarışlar, ok atma, güreş tutma, at yarıştırma gibi müsabakalardır.

Bu yarışlara kahramana yardımcı olmak üzere gizemli ve olağanüstü kişiler de katılır. Bu seyahat sırasında kahraman, müstakbel kayın pederin vereceği zor görevleri başarmak zorundadır. Bu zor görevler arasında, denizin altından taş getirme, dünyayı sırtında taşıyan ker (balina) balığın kanadını alıp getirme gibi ödevler vardır.

Birçok destanda kahramanın evlenme yolculuğuna çıkması onun ilk seferi gibi gösterilir. Bazı destanlarda İse Maaday-Kara'da olduğu gibi kahraman evlenmeden önce babasının intikamını alır, çalınmış olan mal- davarını geri getirir ve ondan sonra evlenme yolculuğuna çıkar.

Altay destanlarında yabancı hanların saldırılarına karşı koyma ve onlarla mücadele büyük bir yer tutar. Köken olarak bu konu, soylar arası mücadele konusuyla ve belli ölçüde de soy-kan intikamıyla yakından ilgilidir. Kendi aralarında mücadele eden Altay boyları birbirlerine karşı birçok savaşa girmişlerdir.

Bunda Altay bölgesinde, Türklerin uzun tarihleri boyunca birçok devlet kurmuş olmaları ve bu devletlerin yıkılışlarını müteakiben boyların kendi aralarındaki baş olma mücadelesi etkili olmuştur.. Bölgenin büyük göç yolları üzerinde

olması da küçük boylar halinde yaşayan Altay Türklerine karşı birçok saldın olmasını beraberinde getirmiştir.

Destanlarda, kahramanın yabancı hanlar ile mücadelesi, anne-babası ve akrabalarına karşı yapılan kötülüklerin cezalandırılması şeklinde ortaya çıkar. Bu da bir ölçüde soy-kan intikamıyla ilgilidir, Maaday-Kara'da bu motif öldürülen kocası Kara-Kula Kağan'ın intikamını almak isteyen Erlik Beyin kızı etrafında gelişir. Yani bu destanda kan gütme motifi, düşmana atfedilmiştir.

İntikamcı (***kahraman***) çoğunlukla babasının ölümünden sonra doğar ve yetim olarak büyür. Uzun müddet babasının ölüm sebebini ve katillerini öğrenemez Öksüz ve yetim olduğundan kuşlar, atlar veya tanrısal varlıklar tarafından himaye görür ve büyütülür. Maaday-Kara destanının kahramanı Kögüdey-Mergen de Altay ecesi tarafından büyütülmüştür. Belli bir yaşa geldikten sonra rüyada, akranlarıyla oynarken veya bir attan babasının başına gelenleri ve kendisinin kim olduğunu öğrenir.

Memleketine dönerek düşmanlarından intikam almak için silah arar. Maaday-Kara destanında bahadırlık pusatları yer altından bir atın çektiği arabayla gizemli bir şekilde çıkar. Bahadırlık silahları ve düşman hakkındaki bilgileri öğrenen kahraman, düşman ülkesine sefere çıkarak onu yener ve esir edilmiş halkını kurtarır.

Altay destanlarının kahramanları umumiyetle han (kağan) sıfatını taşırlar. Birçoğu, bir hanın oğlu olup babasının intikamını almak için kendilerinin yerine geçen bir hanla savaşır. Kahramanların savaştıkları kişiler hanlarla sınırlı değildir. Kahramanların ucubeler ve yer altı tanrısı Erlik ile olan mücadelelerinde de kuvvetli ve kötü düşmanlarla

mücadele söz konusudur. Yani Altay destanlarının konuları sınıfçı değil, ahlâkidir.

Başta Maaday-Kara olmak üzere birçok destanda anlatılan esir edilen halkın kurtarılması, onların düşmanlara karşı korunması her zaman destan kahramanının bir görevi olarak karşımıza çıkar. Bu görev aynı zamanda Türk hanlarının tarih boyunca yaptığı halkını koruma ve kollama görevidir.

a- Maaday-Kara Destanı (Özet)

Destanın kısaca özeti şöyledir: Destanın giriş kısmında yaşlı bahadır Maaday-Kara'nın ülkesinde refah ve huzur içerisindeki yaşayışı tasvir edilmektedir. Çok sayıda halkı, maldavarı ve yılkısı vardır. Ay altında yay gibi uzanan ala dağa 'ata' diyen, güneş altında yay gibi uzanan kuzey ormanlarına 'ana' diyen Maaday-Kara'nın ülkesinde kışın kar yağmaz, yazın ise sağanak yağmur bulunmaz. Bu haliyle Maaday-Kara'nın memleketinde sulh ve sükûn hüküm sürmektedir

Bu refah ve huzurun simgesi olarak Maaday-Kara ülkesinde Ulu Tanrı Uç-Kurbustan tarafından yaratılmış olan ölümsüz ağaç (***demir kavak***) vardır. Bu ölçüme gelmez devasa ağacın ortadaki dallan üzerinde iki benzer kara kartal tüne- mekte ve düşman bahadırın gelme ihtimali olan yolu beklemektedir. Ağacın altında zincire vurulmuş Azar ile Kazar adlı köpekler ise kahramanın memleketini düşman bahadırlardan ve yeraltının kötü güçlerinden korumak için oradadırlar. Ancak güçlü bahadır Maaday-Kara yaşlanmış, kuzgun karası saçları ağarmış, keskin kılıç gibi olan dişleri ince dallar gibi kırılmış, tan yıldızı gibi parlayan gözlerinin feri sönmüştür. Artık Maaday-Kara ölüme yaklaşmış, atı ise kesimlik olmuştur.

Yaşlı bahadır Maaday-Kara uzun bir uykuya yatmıştır. Bu arada otlaklardaki mal-davar sahipsiz bir şekilde dört tarafa yayılmış, halk ise ortalıklarda görünmemektedir. Memlekette olağan dışı hadiseler zuhur etmiştir. Yaşlılığından istifade ile Kara-Kula Kağan Maaday-Kara'nın ülkesini yağmalamaya gelmektedir. Karısı Altın-Targa, Maaday-Kara'yı uykusundan uyandırır, Maaday-Kara bahadır kıyafetini giyip dört bir tarafa dağılmış olan halkını ve hayvanlarını geri getirmek için yola çıkar.

Soyunu sürdürecek çocuğu olmadığına üzülen Maaday-Kara evine dönünce karısının bir erkek çocuk doğurduğunu öğrenir. Çocuğun doğumu için kutlamalar yapılmakla birlikte çocuğa isim verilmemiş, babası beklenmiştir.. Maaday-Kara olağanüstü özellikler gösteren çocuğunu alarak kayın ağaçlarıyla kaplı dağa götürür. Oğluna beşik hazırlar, beslenmesi için de gerekli tertibatı alır. ***"Eğer ölürsen kemiklerin burada kalsın, başına saç veren Bay-Altay yardımcın olsun, baldırına et veren sık yapraklı kayın ağacı sana kut versin"*** diyerek oğlunu ormana terk eder.

Kara-Kula Kağan, yeryüzünün yetmiş kağanını, Altay'ın altmış kağanını yenerek Maaday-Kara'nın ülkesine ulaşır. Ortalığı kasıp kavurur, yerde ne bir sap ot bırakır ne bir çalı ne de bir ağaç. Maaday-Kara ve halkını esir alıp yurduna doğru yola çıkar. Maaday-Kara'nın ülkesinin simgesi olan ***"At Çakı"***yı devirmek ister, başaramaz. Çocuğun bulunduğu dağa çıkmak ister, olağanüstü güçler buna engel olur.

Kara-Kula Kağan'ın götürmekte olduğu sürülerin içinden bir boz kısrak kaçıp gerisin geri Altay'm yolunu tutar. Kara-Kula Kağan kaçan bu boz kısrağın peşine düşer. Altay'ı altı kez dolaşır, yeryüzünü yedi kez dolaşır ama boz kısrağı bir türlü yakalayamaz. Boz kısrak yeryüzündeki yedi engeli aşarak Maaday-Kara'nın memleketine sığınır. Kara-Kula

Kağan bunun üzerine kurtlara ve kuzgunlara boz kısrağı yakalayıp yemeleri için emir verir ve bitkin bir halde kendi yurduna döner,

Kara-Kula Kağan'ı eşi ve aynı zamanda yeraltı dünyasının hakimi Erlik-Bey'in kızı olan Abram-Moos Kara-Taacı karşılar ve sağlığıyla ilgilenir.

Maaday-Kara'nın ülkesine dönmüş olan boz kısrak gök bir ineğe dönüşür. Gök ineğin böğürmesiyle Altay'm ruhu, yaşlı bir kadın suretinde ortaya çıkar. Bir zaman sonra yaşlı kadın ormana terk edilmiş olan çocuğu iki yaşında olarak bulur. Çocuğu korumaya alan yaşlı kadın gök ineğin sütüyle onu besler. Ona ok ve yay yapar. Çocuk kuş tavşan ve maral avlayarak yaşlı kadına getirir.

Boz kısrağı yakalayıp yemek için görevlendirilen kurtları ve kuzgunları da öldüren çocuk artık kim olduğunu sorgulamaya başlar. Altay'ın ruhu olan kadın çocuğa annesinin ve babasının nerede olduğunu söyler. Yer altından bir atın çekip çıkardığı arabadaki bahadırlık elbiselerini giydirerek adının Kögüdey-Mergen olduğunu söyler.

Gök inek de koyu kır bir ata dönüşür. Bunun üzerine Kögüdey-Mergen Kara-Kula Kağan'm ülkesine doğru yola çıkar Karşılaştığı ilk engel Erlik Bey'in elçileri olan iki benzer kara bahadırdır. Yedi yolun kavşağında nöbet tutmaktadırlar ve gelen geçeni yok etmektedirler. Kögüdey-Mergen atının yardımıyla bu ilk engeli geçer. Bahadırın karşılaştığı ikinci engel alt tarafı Toybodım Irmağı'na, üst tarafı mavi kayalıklara uzanan zehirli sarı denizdir. Geçit yeri olmayan bu denizi Kögüdey-Mergen atının bir yıllık mesafeden hız almasıyla geçmeyi başarır.

Kögüdey-Mergen'in karşılaştığı üçüncü engel ise açılıp kapanan iki dağdır. Gece gündüz birbiriyle boynuzlaşan

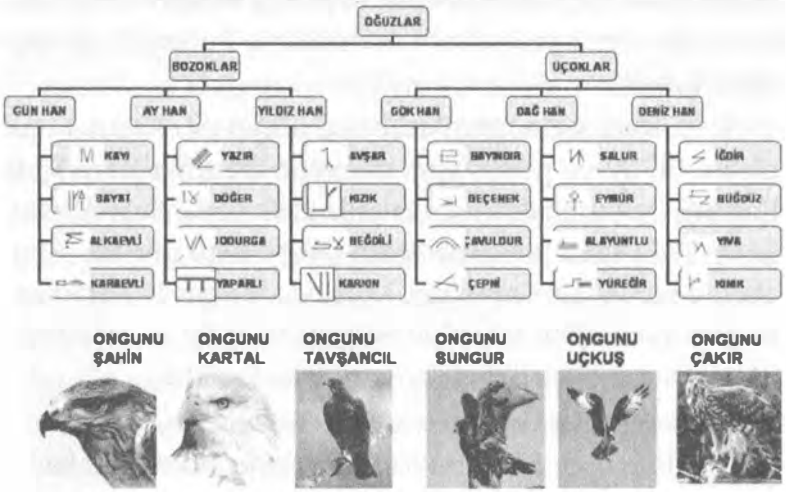
iki boğa gibi bu iki kara dağ, ne rüzgâra, ne ay ışığına ne de canlılara geçit vermektedir. Kögüdey-Mergen biraz dinlendikten sonra yine atının maharetiyle bu engeli de geçmeyi başarır.

Kara-Kula Kağan'ın ülkesine babasının esir edildiği yere ulaşır. Bu ay ve güneş ışığı olmayan dünyayı Kara-Kula Kağan'ın bulunmadığı zamanlarda Erlik Bey'in kızı Abram-Moos Kara-Taacı yönetmektedir. Olağanüstü güçlere sahip olan Abram-Moos Kara-Taacı, Kögüdey-Mergen'in Kara-Kula Kağanı yeneceğini bilmekte ve genç bahadır ile evlenmek istemektedir. Böylelikle yeryüzünde kalacaktır.

Kögüdey-Mergen keten giysili ***Tastarakay***, atı da torbok şekline dönerek Kara-Kula Kağan'ın ülkesinde ilerlemeye başlarlar. Babasının çadırına giderek onlarla görüşür. Anne ve babası onu tanıyamaz. Kögüdey-Mergen Abram-Moos Kara-Taacı'nın bindiği kara boğa ile deve sürüsünün başı olan deveyi öldürür. Etler pişerken dinlenmek için uzanır. Annesi ve babası iki kürek kemiği arasındaki benlerden bu Tastarakay'ın kim olduğunu anlayıp ağlarlar.

Kögüdey- Mergen kim olduğunu açıklayarak, onları kurtarmaya geldiğini söyler. Babasının ısrarı üzerine Kögüdey-Mergen yedi sarı lamadan Kara-Kula Kağan'ın ruhunun nerede olduğunu öğrenip ele geçirdikten sonra tekrar dönmek üzere veda eder.

Yedi lama insan ömrünün süresini ve huzurlu yaşamın yolunu bilmektedirler. Yeniden Tastarakaya dönen Kögüdey-Mergen Aracan ve Korocon içkileri hazırlayarak lamaların yanına gider. Onlardan Kara-Kula Kağan'ın ruhunun üç kuşak göğün derinliklerindeki üç maraldan birinin karnında altın kutu içinde iki bıldırcın yavrusu şeklinde saklı olduğunu öğrenir.

Boylar ve ongunlar

Üç maralın yavrusu altmış çatal boynuzlu andalba ise yeryüzündedir. Kögüdey-Mergen ve atı, ala geyik şekline girerek andalbanın yardımını ve üç maralın gökyüzünden yere inmelerini sağlarlar. Kögüdey-Mergen bir okla ortanca maralın karnını yarar ve altın kutu yere düşer. Kutuyu kırıp bıldırcın yavrularını ele geçiren Kögüdey-Mergen tekrar Kara-Kula Kağan'ın ülkesine doğru yola çıkar.

Bu arada Kara-Kula Kağan hastalanmıştır. Neden hastalandığını öğrenmek için yer altından kam Tordoor'u getirtip şaman töreni yaptırır. Kögüdey-Mergen boz bir sıçana dönerek tören yapılan yere girer. Daha sonra kara bir ayıya dönüşerek kam Tordoor'un kafasını parçalar, Tekrar kendi kılığına dönen Kögüdey-Mergen ele geçirdiği bıldırcın yavrularını ..öldürerek önce Kara-Ku- la Kağan'ın atını, sonra da kendisini öldürür..

Tutsak edilmiş halkını kurtaran Kögüdey-Mergen, Erlik Bey'in kızı ile halkının yer altına gönderilmesini emreder. Yeryüzüne alışmış olan Abram-Moos Kara-Taacı Kögüdey-Mergen ile yeryüzünde kalmak istediğini söyler.. Kögüdey-Mergen bunu reddeder ancak Abram- Moos Kara-Taacı yedi gün içinde intikam alacağını söyleyerek yer altına iner.

Kögüdey-Mergen yurduna dönmek için yola çıkar.. Erlik Bey'in kızı bir büyü ile Kögüdey-Mergen'in atını takatten düşürür. Kögüdey-Mergen sadık atını bırakıp al donlu bir ata biner. Al donlu at da Kögüdey-Mergen'i alarak Erlik Beyin kızına götürür. Erlik Bey'in kızı onu alaylı bir şekilde karşılar ve ruhuyla birlikte yaşayacağını söyler. Kögüdey-Mergen'in atı dört kanatlı kara bir kartal şeklinde gelir ve Kögüdey-Mergen'i kurtarır. Onu süt gölüne batırıp çıkararak iyileşmesini sağlar.

Kögüdey-Mergen memleketine döner. Hayat huzur içinde devam ederken Kögüdey-Mergen, babasına evlenmek istediğini söyler. Babası da birçok talibi olan Ay-Kağan'ın kızı Altın-Küskü'yü önerir.

Kögüdey-Mergen bahadır kıyafetini giyinir, atını hazırlar ve yola çıkar. Yolda kendisine bu evlilik sınavında yardımcı olacak tıpatıp kendisine benzeyen altı kişi ile karşılaşır. Onlarla birlikte Ay Kağan'ın ülkesine varırlar. Altın-Küskü'yü istemek için Erlik Bey'in oğlu Kuvakayçı ile kız kardeşi Abram-Moos Kara-Taacı da oraya gelmiştir

Ay Kağan kızını vereceği bahadırı seçmek için birçok zor yarış düzenler. Bunların hepsini Kögü- dey-Mergen kazanır. Bunun üzerine Erlik Bey'in kızı, Altın-Küskü'yü alarak yer altına götürür ve ihtiyar karı şekline sokar. Kögüdey-Mergen atının yardımıyla Altın-Küskü'yü bulur ve babasına geri getirir.

Ay Kağan, Kögüdey-Mergen'den son olarak yeri üzerinde taşıyan iki balinanın kanadını ve bir ayı yakalayıp getirmesini ister Bu iki zor görevi de başaran Kögüdey-Mergen Altın-Küskü'yü alarak Altay'a döner.

Altay'a gelince düğün yapılır. Huzurlu bir şekilde hayat devam ederken Altay'ın huzur ve refah sembolü olan sık yapraklı bay-terek batıya eğilir. Bunun anlamı ölüm demektir. Kögüdey-Mergen'in annesi ile babası ölür, Kögüdey-Mergen ne kadar uğraşsa da annesi ile babasını diriltemez,

Kögüdey-Mergen, Erlik Bey'den intikam almak için atını ters eyerleyerek yer altı dünyasına iner. Dünyada suç işlemiş olan insanların orada nasıl cezalandırıldıklarını görür.

Erlik Bey ile karşılaşıp onu yakalar ve kara kömüre çevirerek öldürür. Okuyla Erlik Bey'in adamlarını da öldürerek kötülük yapmış olanları orada bırakıp iyileri yanına alarak Altay'a döner.

Altay'a dönen Kögüdey-Mergen'in sürüleri çoğalmış, halkı artmıştır. Halkına bütün düşmanları yendiğini, artık huzur içerisinde yaşayabileceklerini söyleyerek eşi Altın-Küskü ile birlikte yıldız olup göğe yükselir.

b- Değerlendirme:

Kısaca özetini verdiğimiz Maaday-Kara destanı, Şamanist düşünce doğrultusunda bu dünyayı ve öbür dünyayı algılamaya çalışan bir toplumun ürünüdür. Olaylar üç farklı boyutta gelişir: yeryüzü, yer altı ve gökyüzü.

Yeryüzü (***Aylı ve güneşli Altay***) canlıların yani Maaday-Kara'nın yaşadığı mekândır. Yeryüzünde ayrıca Maaday-Kara'yı esir eden ye yer altı tanrısı Erlik-Beyin kızı ile evli olan Kara-Kula Kağan yaşamaktadır. Kara-Kula'nın yaşadığı yer, yeraltı dünyası gibi tasvir edilse de yeryüzündedir ve

açılıp kapanan dağların arkasındadır Esas yer altı dünyası ise Erlik-Bey'in yaşadığı ve ölen insanları yeryüzünde işledikleri suçlara göre cezalandırdığı bir mekân olarak geçer.

Gökyüzü ise insan ötesi bir boyut olarak algılanır ve detaylı olarak işlenmez. Ancak üç boyut olarak algılanan bu dünyaların kapıları birbirine kapalı değildir. Birinden diğerine gitmek ve dönmek mümkündür.

Maaday-Kara destanı iki bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde, Kara-Kula Kağan'ın yaşlı bahadır Maaday-Kara üzerine hücumu anlatılmakta, obasının yerle bir edilişinden, halkının esir edilip götürülüşünden bahsedilmektedir. İkinci bölümde ise Maaday-Kara'nın oğlu Kögüdey-Mergen'in babasını ve halkını kurtarmak için verdiği mücadeleler anlatılır.

Destanın başkahramanı olan Kögüdey-Mergen, doğumundan hemen sonra babası tarafından kayın ağaçlarıyla kaplı bir ormana terk edilir. Böylelikle çocuk, düşman saldırısından sağ olarak kurtulur. İleride kahramanın atı olacak koyu kır ise esir edilen malların arasından kaçarak çocuğun bulunduğu dağa sığınır. Atın bu kaçışı esnasında karşısına çıkan yedi engel (***budak***) şamanın yer altı seyahatlerinde geçmek zorunda olduğu engeller olarak işlenir.

Kögüdey-Mergen, Kara-Kula Kağan tarafından esir edilmiş olan halkını kurtarmak için sefere çıkar. Tek başına mücadele etmektedir. Yanında ona bir bilge gibi akıl veren atı vardır. Kögüdey-Mergen, Kara-Kula'nın bulunduğu mekâna ulaşır ancak onunla savaşmaz. Onu yenebilmesi için düşmanının ruhunun bulunduğu yeri bulması ve onu ele geçirmesi gerekmektedir. Düşmanın ruhunun nerede olduğunu kutsal kişiler lamalardan öğrenir. Bu haliyle Kögüdey-Mergen

insan ile ruhlar âlemi arasında bir düzen ve denge kurmaya çalışan bir şaman gibi tasvir olunur.

Düşmanının ruhunu ele geçirip onu öldüren Kögüdey-Mergen halkını, mal ve davarını kurtarır ve kendi yurduna döner. Bu suretle, Kögüdey-Mergen'in Kara- Kula Kağan ile mücadelesi, akıl, maharet ve büyü gücüne dayalı bir müsabakaya dönüşmüştür.

Kögüdey-Mergen'in ikinci seferi evlenmek için çıktığı yolculuktur. Bu yolculukta evlenme sınavlarında karşısına çıkacak zor görevleri başarmak için kendisine tıpatıp benzeyen altı kişiyle karşılaşır ve onların sayesinde evlilik sınavlarını başarır.. Evlilik sınavında kendi başına yapmak zorunda olduğu görevlerden biri dünyayı sırtında taşıyan iki benzer balinanın kanadını getirmektir. Bütün zor sınavlardan geçen Kögüdey-Mergen evleneceği eşi Altın-Küskü'yü alarak yurduna döner..

Huzur ve refah içinde geçen bir zamandan sonra babası Maaday-Kara ile annesi Altın-Targa ölürler, Kögüdey- Mergen bunun üzerine üçüncü defa sefere çıkar. Bu sefer yer altı dünyasının hâkimi Erlik-Bey'i öldürmek içindir Kahraman bu sefer esnasında yer altı dünyasına iner ve ölmüş olan insanların öbür dünyadaki durumlarını görür.

Erlik-Bey'i öldürüp kötü insanları orada bırakıp iyi insanlarla yeryüzüne döner. Bu haliyle Kögüdey-Mergen'in seferi ölümsüzlük arayışı olarak da değerlendirilebilir.

Destanın sonunda Kögüdey-Mergen ve eşi Altın- Küskü, halkı gökyüzünden koruyup kollamak için yıldız olup göğe yükselirler. Buradan çeşitli yıldızların menşei de öğrenilebilmektedir. Bu yönüyle de destan kozmogoniktir.

Sonuç olarak Altay bölgesinde yaratılan destanların başından sonuna kadar eski Şamanist Türklerin dünya görüşlerini tam olarak yansıttıklarını söyleyebiliriz

3- Alp Er Tunga Destanı

—Destan Hakkında Bilgi

Türklerin, Yaradılış Destanından sonra bilinen en eski destanı Alp Er Tunga Destanıdır.Alp Er Tunga M.Ö. 7. yüzyılda yaşamış bir Saka hükümdarıdır. Türk-İran savaşlarında ün kazanmış İran hükümdarı Keyhüsrev'e yenilerek öldürülmüştür. Milattan önceki Türk-İran savaşlarını anlatan bu destanın hacimli ve zengin parçaları Firdevs'inin Şahnâme'sinde bulunmaktadır. ***Alp Er Tunga***'nın, o zamanki bir düşman destanında bu ölçüde yer alışı, onun İranlıların hayatında derin izler bırakmış olduğunu gösterir. 11. yüzyılda Kâşgarlı Mahmut tarafından yazılan Divânü Lûgati't-Türk'te, büyük Saka hükümdarının yeri geldikçe anıldığı görülür. Alp Er Tunga'nın ölümü konusunda söylenmiş bir sagu (ağıt, mersiye) da Kaşgarlı Mahmud tarafından yazıya geçirilmiştir. Bu ağıtın Alp Er Tuga Destanının son bölümüne ait bir parça olması olasıdır.

a- Alp Er Tonga (Efrasiyab)

Türklerden bahseden Farsça ve Arapça kaynaklarda Efrasiyab, Türk hükümdar soyunun atası kabul edilir.

11. yüzyılda yazılmış Kutadgu Bilig ve Divanü Lügat'i-t Türk'de Efrasiyab olarak bahsedilen kahramanın Türk hükümdar ailesinin atası büyük kahraman Alp Er Tonga olduğu kaydedilir.

Bütün bunlar bize Türklerin tarih öncesinden tarih devrine geçişte yetiştirdikleri büyük kahraman Alp Er Tonga'nın hatıralarını 11. yüzyılda bile unutmadıklarını göstermektedir

15. yüzyılda İran milli destanı Şehname'ye benzer bir şekilde Anadolu da anlatılan Hz,, Süleyman kıssalarını merkez alarak Anadolu Türkleri için üç yüz altmış altı ciltlik büyük bir tarih hazırlamak isteyen ve bunun için ömrünün kırk yılını harcayan Uzun Firdevsî eserinin 39–45 ciltlerini Hz Süleyman'la Efrasiyab 'ın mücadelelerine ayırmıştır.

Bu kısımda kendisine *"âleme hükümran olması"* için Allah tarafından yüzük, kudret tahtı ve mucizevî güçler verilen Müslüman hükümdar Hz. Süleyman'la yine cihan hâkimiyeti ülküsü taşıyan ateşperest ***Efrasiyab-ı Türk***, karşı karşıya gelirler ve mücadele ederler. Fakat Müslüman ideolojiye göre hareket eden Firdevsî tabii olarak işin sonunda Müslüman hükümdar tipini galip kılar. Fakat **Efrasiyab-ı Türk'ün** kahramanlığını da ortaya koyar.

Eserini oluştururken büyük oranda Şehnâme'deki bilgilerden yararlanmasına rağmen Şehnâme'deki bilgileri değiştirir. Şehnâme'de Efrasiyab, İran kahramanlarını ve Hüsrev'e kadar hükümdarları hep yenip bir tek Rüstem karşısında yenilmesine rağmen Süleymannâme'de Rüstem dâhil bütün İran kahramanlarını yenip bütün İran'ı hâkimiyet altına alır.

Müslüman hükümdar Hz. Süleyman karşısında yenilerek ona tâbi olmak zorunda kalır. Fakat Hz. Süleyman, ona ve yanındaki kahramanlarına itibar gösterip yanında önemli bir mevki verir. Birlikte *"âleme hükümran olma"* ülküsü peşinde mücadeleye devam ederler.

Başta Zeki Velidi Togan olmak üzere bir kısım tarihçilere göre Efrasiyab Sakaların efsânevî hükümdarıdır.

İran kaynaklarında "*Efrasiyab*" Türk kaynaklarında "*Tonga Alp Er*" ismiyle geçen kahraman, büyük Saka Devleti'ne hem en güçlü şevketli devrini hem de çöküş devrini yaşatmıştır. Onun ölümünden sonra oğulları tarafından Orta Asya'da Saka hâkimiyeti uzun süre devam ettirilmiştir Daha sonda da Türk hükümdar ailelerinin büyük atası kabul edilmiştir.

Efrasiyab her ne kadar tarihi olarak Hindistan'daki Buda'dan önce yaşamış bir kahramansa da Orta Asya Türk Budistler! Orta Asya ve Buhara taraflarında Zerdüştlüğü yaymak isteyen İranlılara karşı mücadele veren bir hükümdar olarak görmüşler ve ona dinî bir kutsiyet atfetmişlerdir. Bütün bunlar uzun asırlar onun hatırasının yaşadığının göstergeleridir.

b- Efrasiyab' tan söz eden kaynaklar

Dîvânü Lügâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de Arap ve Fars kaynaklarında adı Efrasiyab olarak geçen kahramanın Türkler arasında adının ***Alp Er Tonga*** olarak bilindiğinin kaydedildiğini yukarıda belirtmiştik. Yazılı Türk kaynakları içinde Tonga Alp veya Tonga Tigin ile ilgili bilinen en eski kayıd'a Orhun Abidelerinde rastlamaktayız.

Tonga Tigin'in yuğu esnasında **Tongra** boyunun on yiğit erinin çevrilip öldürüldüğünden bahsedilmektedir. Biz bu kayıttan 11. yüzyılda bile hatıraları devam eden Alp Er Tonga'ın 8. yüzyılda yuğunun yapıldığını görmekteyiz.

Kaşgarlı Mahmud'un 1068'de başlayıp 1070'te bitirdiği, Dîvânü Lügâti't-Türk isimli eserinde Alp Er Tonga'dan bahsetmiştir. Onun eserine aldığı sagularından bazı örnekler:

Alp Er Tonga için yakılan ve günümüze kadar intikal eden yürek yakıcı ağıt:

(İlk Dönem Türk topluluklarında Hükümdar veya Başbuğ bir nevi kutsallaştırılırdı. Onun ölümü geriye kalanlarda her şeyin sona erdiğini kendilerini çok kötü günlerin beklediğine dair bir karamsar düşünceye sevk ederdi. Bu yüzden ölümün ardından sadece bir çeşit yas olarak bakıldığını söyleyemeyiz)

Alp Er Tonga öldimü
isiz ajun kaldı-mu
Ödlek öçin aldımı
Emdi yürek yırtılur

Alp Er Tonga öldü mü?
Kötü dünya kaldı mı?
Felek (böylece) öcünü aldı mı?
Şimdi yürek parçalanır

Ödlek yarag küzetti
Ogrı tuzak uzattı
Begler begin azıttı
Kaçsâ kalı kurtulur

Felek fırsat gözetti
Gizli tuzak kurdu.
Beylerbeyini
Kaçsa nasıl kurtulur.

Begler atın ar gurup
Kadgu anı tor gurup
Mengzi yüzi sar garıp
Kürküm angar türtülür

Beyler atlarını yordular;
Kaygı onları zayıflattı.
Bet ve benizleri sarardı
Yüzlerine safran sürülmüş

Ulaşıp eren börleyü
Yırtıp yaka orlayu
Sıkrıp üni yurlayu
Sıgtap közi örtülür

Erkekler kurtlar gibi uluyorlar
Yakalarını yırtıyor çığlık atıyorlar
Islık çalar gibi sesler çıkarıyor
Ağlamaktan gözleri örtülüyor.

Divan-ı Lügati't Türk'te hükümdarlıkla ilgili çeşitli unvanlardan ve çeşitli yerlerden bahsedilirken Efrasiyab ve onun çevresinden bahsedilir. Fakat yerlerle ilgili bahislerde daha çok Şehname etkisi görülür.

Efrasiyab'la ilgili bilgiler taraflı da olsa en geniş şekilde Şehnâme vardır. Ama her şeye rağmen bu ünlü Türk kahramanının hatıraları Türkler arasında unutulmamış Türkçe eserlere de yansımıştır.

Yusuf Has Hâcib'in eserinde Efrasiyab'dan bahsettiği kısmını aşağıya alıyoruz:

[(...Körü barsa emdi bu Türk begleri ajun beglerinde bular yigleri...)

Eğer dikkat edersen, görürsün ki dünya beyleri arasında en iyileri Türk beyleridir. Bu Türk beyleri arasında adı meşhur ve ikbali ayan-beyan olanı ***Tonga Alp-Er i****di. O yüksek bilgiye ve çok faziletlere sahip idi; bilgili anlayışlı ve halkın seçkini idi Ne*

seçkin, ne yüksek, ne yiğit adam idi; zâten âlemde ferasetli insan bu dünyâya hâkim olur.

İranlılar ona Efrasiyab derler; bu Efrasiyab akınlar salıp, ülkeler zapt edermiş. Dünyaya hâkim olmak ve onu idare etmek için, pek çok fazilet, akıl ve bilgi lâzımdır. İranlılar bu kitaba geçirmişlerdir, kitapta olmasa idi, onu kim tanırdı?]

Ebü'l Gazi Bahadır Han'ın 17. yüzyılda yazdığı ***Şecere-i Terâkime***'de Selçukîlerin padişahlığı ele geçirmelerini anlatılırken onların tavrını şöyle belirtilir:

"Selçukîler Türkmen olup, kardeşiz deyip ile ve halka faydası dokunmadı. Padişah olunca, Türkmen'in Kınık uruğundanız, dediler. Ve padişah olduktan sonra Efrasiyab'ın bir oğlu Keyhüsrev'den kaçıp, Türkmen'in Kınık uruğunun içine varıp onda büyüyüp kalmıştır, biz onun oğulları ve Efrasiyab'ın neslinden oluyoruz, diyip atalarını sayıp, otuz beş göbekte Efrasiyab'a eriştirdiler."

Bu bilgilerden, diğer kaynakların da belirttiği gibi Türklerde hükümdarlığın meşruiyeti için Efrasiyab soyundan gelinmesi gerektiği düşüncesi hâkim olduğu anlaşılmaktadır.

c- Şehnâme'de Efrasiyab (Alp Er Tonga)

Efrasiyab'ın atası kabul edilen **Tur**, ünlü İran hükümdarı Feridun'un ortanca oğludur. Büyük kardeşi **Selm** ve küçük kardeşi **İreç**'tir, **Tur** *"ilk anda kızgınlığa kapılan ve ateşten daha atılgan"* olup *"kükremiş bir filin yenemeyeceği yiğit aslan"*dır, *"Tur'un yıldızı, uğurlu ve yiğit güneşin sahibi olan Esed (arslan) burcundadır, "*

Feridun yeryüzünü üç oğlu arasında paylaştırır, ***Rum ve Batıyı Selm'e, Turan ve Çin'i Tur'a*** ve ***İran'ı da İreç'e*** verir. Babalarının bu taksimine Selm ve Tur içerlerler. İreç'e kin bağlayan iki büyük kardeş hileyle onu çağırıp öldürürler. Birisi Çin'e öbürü de Rum'a gider.

Alp Er Tonganın sevaşçı erleri

Öldürülen İreç'in bir kızı olur, bu kızdan doğan **Minuçihr**'i Feridun hükümdar olarak yetiştirir. Minuçihr, Selm ve Tur'dan dedesinin öcünü almak için savaşır ve Tur'u savaşta yenerek öldürür.

Fakat Tur'un soyundan gelen Peşeng'in oğlu Efrasiyab'ın önderliğindeki Türkler İran hanedanı için en büyük tehlikedir, Minuçihr ölümüne yakın oğlu Nevzer'e kendisi için en büyük tehlikenin Efrasiyab olduğunu söyleyip bu tehlikeye karşı **Sam** ve **Zâl**'den yardım istemesini tavsiye eder.

Minuçihr'in ölümü üzerine Turan Komutanı Peşenk, komutanları **Ağrir, Gersiyuz, Batman, Kelbad,** ordu komutanı **Veyse** ve oğlu **Efrasiyab**'ı çağırarak durum değerlendirmesi yapar, **Efrasiyab** hemen savaşa girilmesi ve dedeleri **Tur**'un intikamının alınması taraftarıdır.

Peşeng'in diğer oğlu **Ağrires** itiyatlı hareket etme taraftarıdır. Peşenk, Efrasiyab'ın görüşlerini tercih eder. Efrasiyab için şöyle övgüde bulunur: *"Efrasiyab cesur bir timsah, av gününde erkek bir aslan, savaş zamanında da bir savaş fili gibidir. "*

Oğullarından İran'a karşı savaşıp dedeleri **Tur**'un intikamını almalarını ister.

Efrasiyab, Türklerden ve Çinlilerden büyük bir ordu toplayarak Ceyhun kenarına gelir. İran ordusu da Dehistan'a gelir. Bu sırada ünlü İran savaşçısı Şam'ın ölmesi Efrasiyab'ı daha da yüreklendirir. İki ordu Dehistan'da karşılaşır. İran ordusu yenilir. Efrasiyab İran hükümdarı **Nevzer'i** tutsak eder ve öldürür,

Efrasiyab, Dehistan'dan Rey'e gelir, burada padişahlık tahtına oturur. İran Turan savaşlarının sürdüğü bu devrede yağmursuzluk neticesi büyük bir kıtlık baş göstermesi üzerine Efrasiyab'la İran tahtına geçen **Zev** barış yaparlar.

Zev'in ölümünden sonra Gürşasb'ın tahta geçmesi ve onun da ölümüyle İran tahtının sahipsiz kalması Efrasiyab'ın tekrar saldırı hazırlığına başlamasına sebep olur. Bunun üzerine İran kahramanları yine Zâl'dan yardım isterler.

Zâl bir yandan büyük bir ordu hazırlayıp Efrasiyab'a doğru gönderirken bir yandan da Elbürz Dağı'ndan Keykubâd'ı Rüstem'e getirterek tahta çıkarıp ordunun başına getirir. Keykubad, Zâl ve Rüstem gibi kahramanların komuta ettiği orduyla Efrasiyab'ın karşısına çıkar.

Bu savaş esnasında Efrasiyab'la Rüstem karşı karşıya gelirler. Efrasiyab yenilir, esir düşmekten askerlerinin yardımıyla kurtularak kaçar. Merkezi yarılan Türk ordusu geri çekilir.

Efrasiyab, Ceyhun kenarına geri dönüp orada dinlendikten sonra babasının yanına döner. Babasına Rüstem'in gücünü ve bu güç karşısında tutunulamayacağını anlatır. Keykubâd'la anlaşma yapılmasını ister. Peşenk elçi göndererek Feridun zamanında yapılan İreç, Sam ve Tur arasındaki bölüşümün esas alınarak barış yapılmasını teklif eder, Keykubâd, Rüstem'in barışa karşı çıkmasına rağmen barışı kabul eder.

Keykubâd'ın ölümünden sonra İran tahtına geçen Keykâvus kendisini ve ülkesini çeşitli maceralara sürükleyen bir hükümdardır, **Keykâvus**, He- mâverân ülkesini aldıktan sonra bu ülke hükümdarının tuzağına düşerek esir olur. Askeri de İran'a döner. Böyle zayıf bir durumu haber alan Efrasiyab derhal bir ordu toplayarak önce Arapların üzerine yürür,

Arapların bozguna uğrayıp Türklerin önünden kaçmasından sonra Türk ordusu İran'a yayılır, bütün İranlıları tutsak alır, Turanlılar bütün İran'ı kaplar. Bu sırada Rüstem, Keykâvus'u gidip tutsaklıktan kurtararak tekrar İran tahtına çıkarır. Esaretten kurtulan Keykâvus, Rum kayseriyle haber göndererek Efrasiyab'ın derhal İran'ı terk etmesini ister.

Bu mektubu alan Efrasiyab, derhal Keykâvus'un üzerine yürür, Keykâvus da Rum'dan topladığı orduyla onun üzerine yürür, İki ordunun savaşında İran kahramanları Efrasiyab ordusunun yarısını kırarlar. Efrasiyab da Rüstem karşısında yenilince ordusuyla birlikte kaçarak tekrar Turana çekilir.

Bir gün Rüstem az sayıdaki İran kahramanıyla Efrasiyab'ın avlağına giderek avlanmaya başlar. Durumu haber alan

Efrasiyab bütün ordusuyla bunların üzerine bir baskın düzenler. İranlı kahramanlar kendileri hiç zayiat vermeden Efrasiyab ordusunun çoğunu öldürürler. Efrasiyab kaçarak canını zor kurtarır.

İran kahramanları, **Gîv** ve **Tûs** Türklerin hüküm sürdüğü bölgede avlanırken güzel bir kızla karşılaşırlar.. Bu kız Feridun soyundandır. Onu- Kâvus'a takdim ederler. Kâvus bu kızı çok beğenerek haremine alır. Bu kızdan Siyâvuş doğar. Mûbitler, onun talihinin kötü olduğunu görseler de Rüstem, yetiştirilmek üzere onu yanına alıp Zâbilistan'a götürerek bir kahraman olarak yetiştirir.

Kâvus'un hükümdarlığı sırasında Efrasiyab'ın İran üstüne doğru geldiği haberleri alınır. Kahramanlığını ispatlamak isteyen **Siyâvuş** Efrasiyab'la savaşmayı üzerine almak ister. Babası İran ordusunun komutasını Siyâvuş'a verir. Rüstem de yardıma çağırılır.

Ordu, Siyâvuş komutasında Rüstem'le bitlikte **Zâbilistân**'a gider. Burada Zâbilistân, Kâbil ve Hindistan orduları da Siyâvuş komutasındaki orduya katılır. Ordu Belh üzerine yürür. İran güçlerinin karşısına ilkin Türk komutanlar **Barman** ve ***Gersîyûz*** komutasındaki birlikler çıkarak yenilir ve geri çekilirler.

Komutanlar Efrasiyab'ın orduyu alıp derhal gelmesi için de haber gönderirler. Bu sırada Efrasiyab **Soğd**'dadır. Türk kuvvetleri Ceyhun'un karşı yakasında savaşmak için beklemektedirler.

Siyâvuş durumu Kâvus'a bildirir. Kâvus gönderdiği haberde Efrasiyab'ın savaşta çok hilebaz olduğunu belirtip karşı tarafa savaşmak için geçmemesini, Efrâsiyâb'dan gelecek saldırılar için hazırlık yapmasını bildirir. Komutan Gersîyûz gelerek Türk kuvvetlerinin yenilgisini Efrasiyab'a

bildirir. Efrasiyab derhal bin seçkin adamını çağırarak meclis kurup durumu görüşür.

Efrasiyab görüşmeden sonra yattığında korkulu bir rüya görür. Gördüğü korkunç rüyanın sonucunda çevresindeki insanlara da rüyasını anlatıp danışarak İran'la barış yapmaya karar verir.

Efrasiyab, komutanı Gersîyûz'u barış teklifi için çeşitli hediyelerle Siyâvuş'a gönderir. Gersîyûz iyi karşılanır. Rüstem'in de barışı uygun görmesiyle barış anlaşması yapılır. Anlaşmaya göre Efrasiyab, Buhara, Semerkant, Soğd, Çaç ve Sipencap'ı bırakarak geri çekilir. Ayrıca Siyâvuş'un yanına kahramanlarından rehine bırakır.

Kendisine gönderilen Rüstem'den barış yapıldığını öğrenen Kâvus, Siyâvuş'a bir mektup yazıp onun barışı bozarak Efrasiyab'la savaşmasını ve bırakılan rehineleri öldürmesini ister. Siyâvuş ise verdiği sözden geri dönmek istemez. Sonunda Sîyâvuş İran ordusunu Behram'a bırakarak yanına ihtiyacı kadar para, mücevher ve köle alarak Efrasiyab'a sığınır.

Siyâvuş'u Efrasiyab'ın gönderdiği Pîran karşılar. Efrasiyab, Siyâvuş'u ve onun oyun ve silah kullanmadaki maharetlerini görerek çok beğenir. Efrasiyab'ın Siyâvuş'u çok beğenip sevmesi komutanların canını sıkmaya başlar. Pîran onu önce kızı Cerîre'yle sonra Efrasiyab'ın kızı **Firengis**'le evlendirir

Bundan sonra Efrasiyab Çin Denizine kadar olan bölgenin sorumluluğunu Siyâvuş'a verir. Fakat sonunda komutan Gersiyûz'un oyunlarıyla Efrasiyab Şiyâvuş'u öldürmeye karar verir. Bir ordu toplayıp Siyâvuş'un bulunduğu yere doğru harekete geçer.

Siyâvuş ileride başına gelecek hadiseleri rüyada görerek tedbir almaya çalışır. Eşi Firengis'e doğacak çocuklarına Keyhüsrev adını koymasını söyler. İleride bu çocuk İran'ın başına

geçip büyük bir hükümdar olacaktır. Siyâvuş kaçmaya çalışsa da yakalanıp esir düşer ve sonunda Efrasiyab'ın emriyle Gerûy tarafından boğazlanarak öldürülür.

Önce hapsedilse de komutan **Pîran**'ın yardımlarıyla **Firengis** hapisten kurtulur. Bir müddet sonra Keyhüsrev doğar. Pîran çeşitli yardımlarla çocuğun öldürülmesinin önüne geçip himayesinde yaşamasını sağlar

Oğlu Şiyâvuş'un boğazı kesilerek öldürüldüğü haberi İran'a ulaşınca Kâvus, kahraman Rüstem ve halk çok üzülür Bütün İran kahramanları toplanıp intikam saldırıları düzenlemeye başlayarak çok kan dökerler. Rüstem, Efrasiyab'ın saldırı için otuz bin kişilik seçme kahramanla gönderdiği oğlu Sürha'yı savaşta yenip yakalar ve boğazlayarak öldürtür.

Oğlunun öldürüldüğü haberini alan Efrasiyab çok üzülerek büyük bir orduyla Rüstem'e karşı hareket eder. İlkin iki tarafın kahramanları mücadele ederler, sonra Rüstem'le Efrasiyab karşı karşıya gelirler. Rüstem Efrâsiyâb'ı atından düşürür ve yakalamak ister Bu esnada komutanları Efrasiyab'ı kurtarırlar, Türkler yenilerek geri çekilirler.

Efrasiyab, Rüstem'in tekrar üzerine geldiği haberi üzerine ordusunu Ceyhun ırmağının gerisine çeker. Kendisi Keyhüsrev'i ortadan kaldırmak için Pîran'ın yanına gider. Fakat Pîran yine Keyhüsrev'in öldürülmesine engel olur, Keyhüsrev'i annesiyle Çin denizinin öte tarafına götürürler, Efrasiyab bölgeyi boşaltır.

Rüstem, bütün Çin, Maçin ve Turanı işgal eder. Efrasiyab'ın hazinelerine el koyar, İntikam duygusuyla Turan'dan Rûm'a, Saklab'a kadar her tarafı yakıp yıkarak harap eder, sonra ordusuyla İran'a döner.

Rüstem'in bölgeyi boşaltmasından sonra geri dönen Efrasiyab her tarafın yakılıp yıkıldığını görünce yapılanların

intikamını almak için her taraftan asker toplayarak hazırlığa başlar.

İran kahramanı Gûderz rüyasında Keyhüsrev'den haberdar olur. Oğlu Gîv'i Turana göndererek Keyhüsrev'i annesi Firengis ve atı Behram'la birlikte İran'a getirtir. Keyhüsrev İran tahtına çıkar. Tahta çıktıktan sonra dedesi Kâvus'a babasının intikamını Efrasiyab'dan alma sözü verir. Güçlü bir ordu hazırlar.

Keyhüsrev hazırlıklar yaparken Efrasiyab da tedbir almaya çalışır. Aradaki ırmağın karşı tarafına odundan bir dağ yığdırır, Keyhüsrev bu dağın yakılarak yok edilmesi için Giv'i görevlendirir Kahraman Gürgin'i Efrâsiyâb'a göndererek babasının öldürülmesine sebep olan **Geruy, Gersiyûz** ve **Demür**'i babasının kanına karşı öldürülmek üzere ister, Rüstem'i Hint tarafında Türklerin işgali altındaki bölgeleri geri almak için gönderir.

Keyhüsrev, hazırladığı büyük bir orduyu Tûs'un komutasında Türklerin olduğu bölgeye gönderir. İran ordusu rastladığı Türkleri öldürerek büyük kırım yapar. Efrasiyab, Kâserûd taraflarında ucu bucağı olmayan bir İran ordusunun Turan'ı işgal ederek bölgedeki Türkleri öldürdüğünü öğrenince Keyhüsrev'in intikam niyetini anlar ve hemen komutanı Pîran'a haber gönderip büyük bir ordu toplamasını emreder,. Bu sırada ortaya çıkan kötü hava şartları ve yağan kar İran ordusunun zor durumda kalmasına sebep olur.

Efrasiyab'ın görevlendirdiği Pîran yüz bin kişilik büyük bir ordu kurar. Efrasiyab yaptığı denetimde orduyu beğenip İran ordusu üzerine gönderir, Pîran, İranlıların gafletinden yararlanarak otuz bin kişilik seçme askerleriyle yaptığı bir gece baskınında İran ordusunun üçte ikisini öldürür. İran ordusunun kalanı yaralı olarak canlarını zor kurtarırlar.

İran ordusunun yenilgisi haberini alan Keyhüsrev Tus'u ordunun komutasından uzaklaştırıp ordunun komutasına kardeşi Feriburz'u atar, Feriburz, Pîran'a elçi göndererek mütareke ister. İki taraf bir ay savaşmamak üzere anlaşırlar.

Feriburz, bu süre içinde İran ordusunun yaralarını sarıp orduyu yeniden düzene sokar. Fakat anlaşmadan iki ay sonra yapılan savaşta yine İran ordusu yenilir. Verdiği kayıplarla iyice yıpranan İran ordusu Keyhüsrev'in yanına döner.

Bu galibiyetten sonra Pîran ve Efrasiyab rahatlarlar. Efrasiyab galibiyetle savaştan dönen Pîran'ı çeşitli hediyelerle ödüllendirir. Tedbirli bir komutan olan Pîran hükümdarı olanlardan sonra Keyhüsrev'in ani bir baskın yapabileceğini söyleyerek uyarır. Ordusuyla ülkesi Hoten'e çekilir.

Mağlubiyetle dönen İran ordusunun durumuna Keyhüsrev çok üzülür. Tus'u tekrar ordunun başına geçirip durumu bozduğu gibi düzeltmesi için Turana gönderir. Tur, Şehd ırmağına doğru yola çıkar.

Yeni bir İran ordusunun üzerlerine geldiğini haber alan Pîran derhal harekete geçer Bir yandan Tus'a haber gönderip barış teklifleriyle onu oyalar öbür yandan Efrâsiyâb'a haber gönderip durumdan haberdar eder ve İran ordusuyla baş edebilmek için derhal seçkin savaşçılardan büyük bir ordu toplayıp göndermesini ister.

Efrasiyab on gün içerisinde büyük bir ordu hazırlayıp Pîran'ın İstediği yere gönderir. Gelen ordu hemen savaş düzeni alır. Zaten İran ordusu da savaş düzeni almıştır. İki ordu arasında şiddetli bir savaş başlar. Sonunda İran ordusunun savaşacak durumu kalmamıştır, İki tarafın savaşa ara verip geri çekilmesinden istifade ederek Tus askerini yakındaki Hemâverân Dağı'na çeker, Rüstem'i yardıma göndermesi için Keyhüsrev'e haberci gönderir.

Pîran bir yandan çekilen İranlıları bulmaya çalışırken bir yandan da dört bir taraflarının büyük ordular tarafından sarılmaya başladığı haberini Efrasiyab'a ulaştırır, Tedbir alınması ve itiyadı olunması gerektiği konusunda onu uyarır. Kaçan İran ordusunun Hemâverân Dağı'na çekildiğini öğrenen Pîran, komutan Hûmân'ı otuz bin kişilik seçme askerle takibe gönderir. Ardından kendi de yetişerek İran ordusunu muhasaraya alır.

Ordusunun zor durumunu haber alan Keyhüsrev Rüstem'i yine yardıma çağırır. Rüstem büyük bir ordu toplayıp yanına İran kahramanlarını da alarak yola çıkar. Diğer yandan Efrasiyab da Sipencâp'dan Rûm'a kadar geniş bir bölgeden asker toplar. Kendi topladığı ordunun yanı sıra Çin hakanı ve kahraman Kâmûs'u ordularıyla birlikte İranlılar karşısındaki Pîran'a destek gönderir.

Türk ordusu Çin, Saklap, Hint ve Rum bölgesinden gelen askerlerle büyük bir güç kazanır, Türk ordusunun Pîran'la buluştuğu sırada bölgeye Rüstem komutasındaki İran ordusu da gelip Hemâverân Dağı'ndaki orduyla birleşir.

İki ordu karşı karşıya gelir. Yapılan savaşlarda Türk kahramanlar İran kahramanlarını yenseler de Rüstem'in karşısında hiç bir Türk kahramanı tutunamaz. Zaman zaman barış görüşmeleri yapılsa da savaşlar devam eder. Sonunda Turan ordusu büyük bir bozguna uğrar. Çin hakanı esir düşer.

Rüstem, Turan ordusunu yendikten sonra intikam almak için Turan üzerine yürür. Turan ordusunun kırılıp Çin hakanının esir düştüğü haberini alan Efrasiyab adamlarıyla yaptığı İstişareden sonra savaşmak için tekrar asker toplamaya başlar. Üzerine gelen İran ordusunun durumu hakkında bilgi toplar. Gerekirse Çin Denizine kadar çekilmeyi düşünür. Efrasiyab'ın oğlu Şide babasına hemen Rüstem karşısına

çıkılmamasını Gank tarafına çekilip Çin ve Maçin'den toplanan yeni bir orduyla savaşa çıkılmasını tavsiye eder.

Efrasiyab ordusunun komutanı Pîran'ı çağırıp hemen savaşa hazırlanmasını emreder. Bir yandan da mektup yazıp Pûlâdvend'i yardıma çağırır. İki ordu arasında savaş başladığında Pûlâdvend birçok İran kahramanını yener, fakat karşısına çıkan Rüstem'e yenilir.

Türk ordusu bozguna uğrayınca Efrasiyab Pîran'ın tavsiyesiyle Çin Denizi'ne doğru kaçar. İran ordusu Türk ordusu üzerinde intikam için büyük kırım yapar. Turan ordusunun bir kısmı ölür, bir kısmı teslim olur. Efrasiyab'ın peşine düşen Rüstem onu yakalayamayınca savaş ganimetlerini alıp İran'a döner.

Türk ülkesine giderek Efrasiyab'ın kızı Münije ile ilişkiye giren Gîv oğlu Bîjen durumu öğrenen Efrasiyab tarafından bir kuyuya hapsedilir. Gîv'in isteğiyle Rüstem Bijen'i kurtarma görevini üzerine alır. İran'a gelip kendi getirdiği askerleriyle birlikte büyük bir ordu hazırlayıp Turana yönelir. Turan sınırına geldiklerinde orduyu bırakıp yanında birkaç adamıyla tüccar kılığına girerek Pîran'ın bulunduğu yere gider.

Yaptığı araştırmayla Bijen'in yerini öğrenerek bir gece gidip onu kuyudan kurtarır. Yanındaki kahramanlarla Efrasiyab sarayına bir gece baskın düzenler. Sarayda bulunan herkesi öldürür, fakat yine Efrasiyab'ı elinden kaçırır. Rüstem'in elinden kaçarak kurtulan Efrasiyab, Turan ordusunu toplayıp saldırıya geçer. Bu sıra yetişen İran ordusuyla Turan ordusu savaşır. Savaşta yenilme durumuna gelen Efrasiyab tekrar kaçar. Bunun üzerine Rüstem, Bîjen ve Münije'yi alıp İran'a döner.

Efrasiyab, Pîran, Gersiyûz, Karahan, Şide, Hûmân, Gelbat, Ferşindvend, Rûyun ve diğer komutanlarıyla tekrar ordu toplama ve yeni hareket tarzlarının görüşüldüğü bir toplantı yapar. Tekrar büyük bir ordu toplayıp Ceyhun'u geçerek savaş kararı alırlar.

Efrasiyab dünyanın dört bir yanındaki padişahlara mektuplar yazarak asker ister. Çin ve Hoten'den çok sayıda asker gelir. Efrasiyab dört bir yandan sürülerle at getirtir. Ordunun başına Şide getirilir ve Harezm'e gönderilir Pîran elli bin kişilik bir orduyla İran üzerine gönderilir.

Turan'ın büyük bir ordu toplayarak üzerine geldiği haberini alan Keyhüsrev derhal büyük bir ordu toplar. Bu orduya ata binmesini bilen herkes çağrılır. Rum, Hint ve Araplardan asker getirilir. Önce otuz bin kişilik seçme bir askerle Rüstem Hindistan'a gönderilir Rüstem, sonra Gazne üzerinden kuzeye yönelecektir.

Erkeş otuz bin kişilik güçle Şide'nin bulunduğu Harezm'e gönderilir. Gûderz komutasında dördüncü bir ordu Turana yönelir. Gûderz'in komuta ettiği İran ordusuyla Pîran'ın komuta ettiği Türk ordusu Ceyhun kenarında karşılaşırlar. Sonunda Türk ordusu yenilir.

Bu sırada Efrasiyab "*Beykend*" şehrinde oturmaktadır, Karargahında pars derisinden çadırlar vardır. Kendisi altın ve mücevherlerle bezenmiş bir taht üzerinde oturmaktadır. Karargahının önü komutanlarının bayraklarıyla doludur. İleri gönderdiği ordunun bozguna uğradığı haberini alması onu çok üzer ve kızdırır. Öç almaya ant içer. Topladığı büyük ordunun yarısını oğlu Karahan komutasında Buhara taraflarına gönderir. Oğullarından asıl adı Peşeng olan Şide, Cehen, Girdegir ve oğlu "**İlâ**"nın oğlu Güheylâ orduda yer

alırlar. Ordunun askeri Çigil, Taraz, Oğuz, Karluk ve Türkmenlerden toplanmıştır.

İki ordu karşılaştığında önce Şide ile Keyhüsrev teke tek dövüşürler. Şide ölür. İki ordu şiddetli bir şekilde üç gün savaşırlar. Efrasiyab şiddetli saldırılarında birkaç İran kahramanını öldürür. En son Keyhüsrev'le Efrasiyab karşı karşıya gelirler. Fakat Turan kahramanları Efrasiyab'ın atının dizginlerinden tutup bu dövüşe engel olurlar. Güç yetiremeyeceğini anlayan Efrasiyab o gece ordusuyla Ceyhun'un gerisine çekilir. Ḳarahan'ın ordusuyla birleşerek Buhara'ya gelirler. Burada biraz dinlendikten sonra başkent Gank'a çekilirler.

Fakat Keyhüsrev takibi bırakmaz. Casuslar Efrâsiyâb'a Keyhüsrev'in Ceyhun'u geçtiği haberini getirirler, Keyhüsrev önce Soğd'a gelir. Burada bir ay kalarak bu bölgeyi itaat altına alır.

ilerlemeye devam eder. Bu sırada Türkler İranlılara su vermemeye ve ordunun sağında solunda yakaladıklarını öldürmeye çalışırlar. Keyhüsrev ise önüne çıkan her yeri harap edip kadın erkek kimi yakalarsa öldürür. Sonunda Turan ve İran orduları "***Gülzariyun***" ırmağı kenarında karşılaşır lar. Burada savaş başlar ve devam eder.

Gece gelen bir haberci Efrasiyab'a Rüstem komutasındaki başka bir İran ordusuyla savaşan oğlu Karahan'ın ordusundan bir tek oğlunun sağ kaldığı haberini getirir Bu haber üzerine derhal Rüstem'i vurmak için ağırlıklarını bile toplamadan hızla ordusuyla çöle atılır.

Keyhüsrev bu durumu Rüstem'e hemen bildirir, kendisi de ordusuyla Efrasiyab'ı takip eder, Efrasiyab, Gang'a geldiğinde Rüstem'e ani bir baskın düzenlemek istese de onun tedbir aldığını görünce bundan vazgeçer. Çok yüksek ve

sağlam kaleleri olan bu şehre çekilip kapanır, Çin padişahına mektup yazarak yardım göndermesini ister.

Arkadan yetişen Keyhüsrev, Rüstem'le birleşerek kaleyi kuşatır. Kale çevresine hendek kazdırıp buraları odunlarla doldurarak odunları ateşe verdirtti. Bu, duvarların yıkılmasına sebep olur. Hemen şehre girerek herkesi öldürmeye başlarlar. Efrasiyab, sarayı altından açılmış olan gizli geçidi kullanarak iki yüz beyiyle kaçıp kurtulur, Çin hakanının yanına gider.

Çin hakanı yardım için büyük bir ordu hazırlamıştır, Efrasiyab'ın buraya geldiğini duyan Türkler de burada toplanırlar, Keyhüsrev, Gang'da bir komutan bırakıp Efrasiyab'ı takibe devam eder. İki taraf yine karşılaşırlar.

Efrasiyab bir mektup göndererek Keyhüsrev'e kendilerinden başka kimsenin olmadığı bir yerde teke tek dövüş teklif eder, Keyhüsrev bu teklifi kabul etmez. İki ordu akşama kadar savaşırlar, Keyhüsrev, gece ordusunun önüne hendekler kazdırarak kendilerine gece baskını düzenleyen Türk askerlerini bu hendeğe düşürtüp arkadan sararak yok ettirir. Bunun üzerine Efrasiyab kalan askeriyle yine çöle çekilir.

Keyhüsrev Ganga döner. Çin hakanı Keyhüsrev'den korkarak onunla barış yapmak ister. Keyhüsrev, onun bir daha Efrasiyab'a yardım etmemesi şartıyla barış yapar. Bunu duyan Efrasiyab perişan halde çöle çekilir. Ucu bucağı olmayan Zere Denizi kenarına gelip bu denizden karşıya geçmek ister. Oradaki yaşlı bir gemici bu denizin geçilemeyeceğini söylese de Efrasiyab *"Tutsak olmaktansa ölmek yeğdir"* diyerek bir gemiyle denize açılır. Gangidiz şehrine çıkar. Bunu haber alan Keyhüsrev yine onun peşine düşer, Efrasiyab'ın çıktığı Gangidiz'i alır, burada bulduklarını öldürürler, Efrasiyab yine kaçıp kurtulur.

Keyhüsrev tekrar dönüp Ganga gelir. Sürekli Efrasiyab'ı araştırır. Bu sırada Efrasiyab kayalık bir dağın tepesinde bir mağarayı kendine ev yapmış açlık ve susuzluk çekerek burada yaşamaya çalışmakta hem de haline sürekli hayıflanmaktadır.

Bir gün **Hûm** denilen birisi Efrasiyab'ı kendi kendine konuşmalarından fark edip kim olduğunu anlayarak hücum edip yakalar. Efrasiyab yine kaçıp suya atılsa da hile ile yakalanarak sudan çıkarılıp öldürülür

d- Bazı ortadoğu kaynaklarında Efrasiyab (Alp Er Tonga)

Taberî Tarihi'nde Efrasiyab ve ataları, Şehnâme'ye benzer bir şekilde anlatılır.. Yalnız isimlerin söylenişinde bazı değişiklikler vardır.. Burada Türklerin atası Toç olarak gösterilir. Şehnâme'de ifade edildiği gibi Feridun'un iki oğlu Selm ve Toç diğer oğlu İreç'i öldürürler.

İreç'i öldüren Toç ve Selm yeryüzünü aralarında böldükten sonra üç yüzyıl hüküm sürerler. İreç'in kızından doğan Minûşehr büyük dedesi Feridun'a hükümdar olma yeteneğini ispat edince Feridun tarafından İran tahtına çıkarılır ve yüz yirmi yıl hüküm sürer.

Türk kavminden Toç'un oğlu, Minûşehr üzerine saldırarak onu yenip Irak'tan sürse de yüz yirmi yıl sonra o tekrar zafer kazanıp kaybettiği yerleri geri alır. Bu devreler Arap tarihlerine göre Hz. Musa zamanıdır.

Taberî'de Efrasiyab'ın babası Şehrasp gösterilir. Diğer bir rivayete göre *"Erşasp bin Toç bin Efrîdun"* olduğu söylenip Türklerin kendilerini Efrasiyab'a nispet ettikleri belirtilir. Efrasiyab'la Minûşehr arasında bir kısım mücadeleler yaşanmış, sonra aralarında anlaşarak Belh ırmağı da denilen Amuderya'yı (Ceyhun) sınır yapıp barışmışlardır. Buna

rağmen Minûşehr her zaman Türklerin saldıracağı endişesini taşır, halkından savaş için sürekli hazır olmalarım ister.

Taberî Tarihi farklı rivayetlerin birbiriyle karşılaştırılmadan olduğu gibi zikredilmesine dayanan bir tarih olduğu için bir başka yerde Efrasiyab'ın şeceresi ***"Efrasyap bin Feşenc bin Rüstem bin Türk"*** olarak kaydedilir.

Efrasiyab, Minuşehr'in ölümünden sonra Hanieres'i, Fars halkını yenerek kendi hâkimiyeti altına alır, Bâbil'e kadar ilerler Çoğu zaman Bâbil'de Mihrican Kazık'da oturur.

Fars memleketinde büyük bozgunculuk, zulüm yapak, mamur olan memleketi harap eder, kazılan su kanallarını kapattırır. Memlekette büyük kıtlık ve sıkıntının meydana gelmesine sebep olur Bu onun Fars yurdunu terk edip Türk yurduna dönmesine kadar devam eder..

Efrasiyab'ı Fars yurdundan İran'ın başına geçen Zev yenerek sürer. Zev'in annesi Türk'tür. Efrasiyab'ın İran'dan sürülüş günü daha sonraları da bayram olarak kutlanmıştır.

Zev'den sonra İran tahtına Keyâniyân soyından gelen Keykubâd ondan sonra oğlu Keykâvus geçmiştir Bu devrede İsrail oğullarında Hz. Davud ve Hz Süleyman peygamber ve hükümdar olarak gelmişlerdir.

Keykâvus Belh'te oturur, Bundan sonraki olaylar isimlerin söylenişinde bir kısım farklılıklar görülse de Şehnâme'deki gibi anlatılır: Keykâvus'un Siyavuş ismini verdiği bir oğlu olur. Bu oğlu Rüstem bir kahraman olarak yetiştirir Süzâbe baba oğul arasını açar.

Bunun üzerine uzaklaşmak hem de kahramanlığını göstermek için Siyavuş Efrasiyab'la savaşa gider. Fakat savaşmadan barış yoluyla meseleyi hallederler Barıştan sonra babasının ısrarla savaşılması ısrarları karşısında önceki sözlere

rağmen savaşmayı şerefsizlik sayarak Efrasiyab'a sığınmak zorunda kalır.

Efrasiyab'la onun arasındaki elçiliği Türklerin büyük adamlarından Kıran bin Vısgan yapar Siyavuş çok iyi karşılanır. Efrasiyab onu kızı **Vasfa Ferid**'le evlendirir. Baştan her şey çok iyi gitse de sonra Efrasiyab'ın komutanlarının çekememezlik- leri ve hileleri sonucu Efrasiyab Siyavuş'i öldürtür.

Siyavuş öldürüldüğünde karısı Keyhüsrev'e hamiledir. Bu çocuğu düşürtmek için uğraşsalar da buna muvaffak olamazlar.

Bütün bu olanlara Kıran bin Vısgan karşı çıkar ve bu yanlışlığın Türklerin başına büyük belalar açacağı noktasında hükümdara uyanlarda bulunur. Siyavuş'ın karısını ve sonra doğan Keyhüsrev'i korur Keykâvus bu çocukdan haberdar olunca Beyy bin Cuzrec'i bu çocuğu bulmak üzere Türk yurduna gönderir.

Uzun aramalardan sonra gönderilen kimse, çocuğu ve annesini İran'a getirir Olayı haber alan İranlılar derhal Rüstam bin Destan, Tus bin Nevzeran ve diğer komutanlar komutasında intikam saldırılarına başlarlar. Öldürmek ve esir almak suretiyle Türklere büyük zarar verirler, Efrasiyab'la şiddetli savaşırlar. Türk komutanlar **Şehr** ve **Şehre**, Efrasiyab'ın kardeşi **Kider** öldürülür.

Keykâvus, Türk yurdundan annesi **Vesfa Ferid**, bir başka rivayette **Vesfa Ferid** ile birlikte gelen torunu Keyhüsrev'i tahta geçirir. Keyhüsrev, Efrasiyab'dan babasının kanının intikamını alacağı sözünü verir İsfahan ve Horasan ispehbedi Cuzrec'i huzuruna çağırarak babasının intikamını almak için otuz bin kişilik ordu kurdurup **Tus bin Nevzeran** komutasında Efrasiyab'ın üzerine gönderir.

İki taraf arasında şiddetli savaşlar cereyan eder. Daha sonra Keyhüsrev'in isteğiyle ordunun komutasını amcası Berazfere alır. Fakat Berazfere başarılı olamaz. Bunun üzerine Keyhüsrev bizzat komutayı ele almaya karar verir. Önce bütün illerdeki valilerine mektup yazarak belirtilen tarihte Belh ilindeki Şah-Astun'da askerleriyle bulunmaları emrini verir. Herkes istenilen yerde toplanır, toplanan orduyu bizzat Keyhüsrev denetler ve düzene sokar..

Ordusunu çeşitli komutanlarının komutasında dört koldan Efrasiyab'ın üzerine gönderir.

Horasan taraflarından Türk ülkesine giren **Cuzrec** önce Kıran bin Veysgan'la karşılaşır. Şiddetli savaşta Beyzan bin Beyy, Haman bin Veyşgan ve Zafıran ölürler..

İki taraftan da büyük kayıplar olur. Efrasiyab'ın önemli komutanları:

Kıran, Haman, Üstehen, Cilbad, Siyamuk, Behram, Fereşhaz, Ferehlat, kardeşleri ***Retdıay, Endermarı, Isfahrem*** bu savaşta ölürler. Ayrıca Siyavuş'ı öldüren ***Ahust, Asrebbu bin Feşencan*** da öldürülenler arasındadır Dört bir yandan saldırıya uğrayıp bütün önemli komutanlarını kaybeden Efrasiyab'ın yanında oğlu Şide'den başkası kalmaz.

Şide, emrindeki birliklerle üzerine gelen Cerd bin Cerhemen'le savaşır, yenileceğini anlayınca çekilmek ister, fakat takip edilerek öldürülür. Bunu duyan Efrasiyab yanındaki **tarhan**larıyla Keyhüsrev'in üzerine yürür. Aralarında dünyada benzeri görülmemiş bir savaş olur. Savaş meydanı kan denizine döner, Efrasiyab başarılı olamayacağını anlayınca çekilmek ister.

Fakat Keyhüsrev tarafından takip edilir, Bir şehirden diğerine her şeyini bırakarak kaçan Efrasiyab Azerbaycan'da Hasif kuyusu denilen bir gölde yakalanır. Keyhüsrev'in

huzuruna getirilir. Onun emriyle Beyy bin Cuzrec tarafından Siyavuş'ın öldürüldüğü gibi parçalanarak öldürülür.

—10.yüzyıl Arap tarihçisi Mesudî Türklerden ve Türk hakanlarından bahsederken Türk topluluklarının Çin ile Horasan atasında oturduklarını, buralarda birçok şehirler kurduklarını anlatır. Ayrıca Afrâsyâb'ın buralardaki Türklerin hükümdarı ve hakanlar hakanı olduğunu, Türk ülkelerinin hâkimi bulunduğunu, diğer hanların ona bağlı olduğunu belirtir, İran'a hükmeden Afrâsiyâb'ın da bu hanlara mensup olduğunu söyler.

Moğollar ve İlhanlılar döneminde önemli görevler üstlenmiş olan **Cüveynî'**nin Farsça yazmış olduğu Tarih- i Cihan Güşa'da Uygurlardan bahsedilirken onların **Kara korum** Dağı'ndan çıkan Orhun sahilinde iki kavim halinde kendi aralarından yöneticiler seçmek suretiyle Bu- ku Han çıkana kadar beş yüzyıl yaşadıkları, halk inancına göre Buku Han'ın Efrasiyab olduğu belirtilir.

Yine bu eserde verilen şu bilgiden Türkler arasında hükümdar olabilmek için Afrâsiyâb soyundan olma gerektiği inancı bulunduğu anlaşılmaktadır: Balasagun'da kendisinin Afrâsiyâb solandan geldiğini iddia eden fakat gücü kuvveti olmayan bir yönetici bulunmaktadır. Bu bölgede yaşayan Karlug ve Kanglı Türkleri bu yöneticiye itaat etmeyip mallarını yağmalamaktadırlar.

Bu yönetici gücünü işittiği **Gur Han**'dan bu yağmacı topluluklara karşı yardım ister, Gur Han gelip burayı olarak Afrâsiyâb torunu olduğunu iddia eden yöneticiden hanlık unvanını alır ve ona İlig Türkmen adını koyar. Ayrıca eserin muhtelif yerlerinde **Şehnâme**'den alınma Efrasiyab ve onun kahramanlığıyla ilgili beyitler kaydedilmiştir.

e- Süleymannâme'de Efrasiyab (Alp Er Tonga)

Süleymannâme'de Efrasiyab, Oğuznamelerde olduğu gibi yırtıcı hayvanlara benzetilmek suretiyle anılır Efrasiyab'dan bahsedilirken *"Efrasiyab-ı Türk, ol melîk-i gürd ü karı kurd"* *"Efrasiyab-ı Türk, ol ukkâab sinelü köhne kurt"* denilir. Görünüşü ve tavrının tasviri Dede Korkut Kitabı'ndaki kahramanların tasvirini andırır şekilde tasvirler yapılır:

"Efrasiyab- ı Türk da'hı altmış altı arış kadd u kâmetile taht üzerine oturmuş şarâb nûş ider. "

Süleymannâme'nin otuz dokuzuncu cilt, yüz doksan dördüncü meclis varağından itibaren Efrasiyab'dan bahsedilmeğe başlanır. Burada Efrasiyab'ın önce İran'ı aldığı, daha sonra da Anadolu'yu fethedip Sinop Kalesi'ne hazinelerini koyduğu ve bu civardaki bakır madenlerini sahip olduğu, Anadolu toprakları elinden alınan *"Kaysar-ı Rûm"* tarafından Hz. Süleyman'a şikâyet suretinde anlatılır.

Kaysar-ı Rûm, Efrasiyab'ı şu şekilde tanıtmaktadır:

"Efrasiyab Tûrân şâhıdur, Acem milki anun taht-ı yedinde durur, Keykubâd ile yağı durur, Rüstem-i Zâl Efrasiyab'a cevâb viremez Anun korkusından yedi başlı evrenler milkine giremezler. Bu gün âlem içinde Efrasiyab Tûrân şâhıdır. Bir bahâdur pehlevândur kim nâra ursa ra'd-ı felek kan kaşanur. Cenge girse Kahramân'a yılan kuşandırur. Bir arslandur kim Rüstem-i Zâl anun katında tavşandur."

Bu bilgilere göre Efrasiyab Turan ülkesinin hükümdarı olup İran hükümdarı Keykubâd'la düşman durumdadır, ünlü efsanevi İran kahramanı Rüstem-i Zâl bile onun karşısında tutunamamaktadır.

Devamla Kaysar-ı Rûm, Efrasiyab'ın kâfir, putperest fakat çok güçlü biri olduğunu şöyle belirtir:

"Efrasiyab bir 'aceb asıl nâ-bikâr kâfir durur, putperest durur, ammâ kim gâyetde kuvvetlü salabetli kimesne durur. Feleğe gelen ejderhâyı çar'ha sinek dimez, kuvvetine yedi başlı evren tâkat getüremez. Eylük ile dâvet kılmağı bilmez, hakkı batıldan fark kılmaz. "

Efrasiyab, Turan başkentinde kendisine bağlı bey ve yiğitleriyle eğlence meclisindeyken Hz.. Süleyman'ın Sinop Kalesi'ni almak üzere hareketi geçip ilerlediği haberi gelir..

Bu eğlence meclisi ve yanındaki bey ve yiğitler şu şekilde anlatılır:

Efrasiyab-ı Türk, ol melîk-i gürd ü karı kurd, bu sözi gûş idicek gönüne hoş gelmedi, Vây kim ra'd-ı felek gibi şakıdı, da'hı dönüp eyitdi:

"İy benüm beglerüm, yiglerüm! Servet selâtinlerim! Bilirsiz kim âlem içre ben Efrasiyab ne vech ile pehlevânem. Zâl-ı Destan benüm adum işitse kan kaşanur, Kubâd Şâh ta'htâhında benden üşenür.

Rüstem da'hı bana kin kuşağın kuşanır amma ki ana dahi bir tabançe urmuşam, bilür. Ben ol Efrasiyab'am ki Tûrân milkin harâb itdüm, İrân milkine katdum…."

Efrasiyab sarayında beğleriyle eğlence meclisinde eğlenip sohbet ederken hüdhüd Hz. Süleyman'ın namesini getirir,. Nâmede Hz. Süleyman, Efrasiyab'ı batılı terk ederek hak dine girmeye ve kendi gücünü belirtip kendisine tâbi olmaya davet etmekte aksi takdirde sonunun kötü olacağını belirtmektedir.

Bunun karşısında Efrasiyab kendisini gücünü, zenginliğini, ülkesinin genişliğini şöyle öğer:

"Men şol tavşancılam ki Süleymân-ı zemân degül, hüdhüd degül, ci hânun şâhinleri benüm elümden turna bigidir. Yâ şöyle deryâyam ki şâhlar katumda toprakdan kem durur.. Çâ- kerüm, zebûnum Zâl ile Rüstem durur. Hiç kimse ılduz ile beraber dirilmez

ve yâ gökten alçak oldugına âr kılmaz.. Güneşin nûrunu günülemek olmaz.

Komutan ve savaş meydanı

Bunun bigi beyhûde söz söylemekden bir hüner göstermek yigrekdür ki buncılayın sözi hayra yormak uyur ejderhânun kuyrıgını basup yatur aslanun kulağını burmak olmaz. Son pişmanlık assı kılmaz, 'Arab beglerinün ne begligi ola, ne erliği ne gene ü mâlı ola, ne iklîmi ola. Şahlıkdan hemen nasîbleri lâf u güzâf ururlar, andan gayrı nesne ellerinden gelmez.

Tûrân milkini, çarhı kuşadan yedi başlu evren da'hı elümden almaz. Acem vilâyetini Tûrân memleketini benüm gencümle tolmuş durur ki hîç bir melike ol kadar gence müyesser olmamışdur. Benüm ve silâhum, hazînelerüm dükelin cem idersem fîller çekmez. Eger kılıcumun çukalumun hisâbın disem gökteki ılduzlardan çok durur.

Ve benüm leşkerümi yirler götürmez. Gürzüme kimse takat getürmez. Benüm korkumdan Keykubâd ta'htı üstinde rahatlıg ile ârâm kılup oturmaz. Altun, gümüş, bakır çıkan ma'denler benüm

daglarumda- dur. Elvan elvân meyveler nimetler benüm bostânumdadur. Cennet gülleri benüm bagımdadur.

Ol güher çıkan, incü biten bahr-ı Kulzüm benüm denizümde ırmağımda durur. Cihânun arkası şimdi dogrulmışdur.

Benüm ceng-i meydânum yiri kan ile yogrı mış durur, 'ûd ı anber denizi benüm ilimdedür. Altunun gümüşün had hisâbı yokdur. Mifitah-ı ma'âdin hep elümdedir. Cem'i dertlere derman olan otlar benüm vilâyetümdedür, Dülkeli düşmana kılıç ile cevâb viren kuvvetlü pehlevânlar banüm taht-ı hükümetümdedür.

Ben ol şâham ki İrân-ı zemîn tâ magrib serhaddince ve Karadeniz'den Deşt diyârından tâ Agaç denizine varınca benüm vilâyetümdür. İçinde ne kadar hüner-mendler, ne kadar ulular var ise benüm elümde. Tûrân pehlevânları, 'Acem merdânları benüm çâkerümdür, bana râm olup dururlar.

Şehr-i Medenî'den tâ Sinop'a varınca, Karadeniz'den Akgerme'ye varınca kaladaki şehr içindeki pâsbân benüm adum çagırurlar."

Efrasiyab yukarıdan beri ifade edilen gücü sebebiyle dünyada herkesin kendisine itaat etmesini ister. Hz. Süleyman'a gönderdiği namede de kendine itaati şöyle teklif eder:

"Yâ kefen tak gerdenüne gel bana Tahtın ile hâtemün vir armağan Yohsa leşker çeke vardum üstüne. Okuyup nâmem idersen ger 'amel. Ger nasîhat tutmazisen yâ 'Arab Kim 'Arab milkini virem girü sana. Kılıcımda virmeyesin tâ ki cân Kim uram düşmân kılıç dostuna.

Devletüne gelmeye her giz 'halel Tâc u tahtunla ilün kılam harâb"

Süleymannâmeye göre Efrasiyab ateşperesttir. Bu Hz. Süleyman'a gönderilen nâmede şöyle ifade edilir:

"Böyle dimiş nâmede Efrasiyab; Yidi ataya pâdişâham pehlevân Nâr u nârdan umaram ben himmeti. Kim benem âteş-perest ol kâmiyâb Tîg urıcı düşmene sâhib-kırân Zerdehûşun olmamışdur

ümmeti Başka bir yerde. Efrasiyab hod Mecûsî dînine tapar, âteşperestdür " denilir.

Efrasiyab, Hz. Süleyman'ın namesine karşı meydan okuyan bir karşı name gönderdikten sonra hemen savaş hazırlıklarına başlar, hazırlık yapmaları için yanındaki beylerine hediyeler dağıtır, uzaktakilere hazır olmaları için haber ve hediyeler gönderir. On gün içinde bütün Turan beyleri savaş hazırlıklarını yaparak toplanır, silahlarını kuşanır ve Sinop'a doğru yönelirler

Efrasiyab *"sekiz gez yüz bin"* askeriyle Sinop kalesi yöresine gelir ve etrafı gözlemek için beyleriyle bir tepe üzerine çıkar. Tepe üzerinden kale önündeki sahrada iki büyük ordunun şiddetli bir şekilde savaştıklarını, bir yandan da gökten kuşların yerdeki askerlere saldırdıklarını görür.

Önce bu savaşı Felestin kalesini bırakıp gelen Keykubâd Şah'la Hz. Süleyman askeri arasında sanır. Fakat askerlerinin yakalayıp getirdikleri bir dilden Sinop Kalesi'nin Hz Süleyman tarafından alındığını, bu savaşın önce itaat ettikleri halde daha sonra şeytanın aldatmasıyla Hz. Süleyman'a isyan edip gece baskını düzenleyen **Benî Asfar şahı** ve **Endelüs** melikinin askeriyle Hz. Süleyman askeri arasında olduğunu öğrenir.

Bu sırada Benî Asfar ve Endülüs askeri zor duruma düşmüş ve hükümdarları da ümitsizliği düşmeye başlamışlardır. Durumu gören Efrasiyab sekiz yüz bin askeri ve ünlü kahramanlarıyla bunların yardımına yetişir sağ tarafına üç yüz bin askeriyle Endelüs melikini sol tarafına iki yüz elli bin askeriyle Benî Asfar şahım alarak savaş düzeni oluşturur. Hz. Süleyman askerine Amalika Sultanı Sührâb Şah kumanda eder.

İki tarafta savaşa giren kavimlerin hükümdar ve ünlü kahramanları hazırlıklarını yaparak savaş düzeni alırlar ve karşı karşıya gelirler. Önce iki tarafın ünlü kahramanları meydana çıkıp karşılıklı er dileyerek teke tek döğüşürler. Saf dışı olan kahramanın yerine yeni kahramanın meydana çıkmasıyla bir süre teke tek düğüşler devam eder.

Efrasiyab'ın meydana çıkıp ünlü pehlivan **Kartûs-ı âdî**'yi yenmesi üzerine Hz, Süleyman askeri topluca hücuma geçer ve topyekün bir savaş başlar. Çok şiddetli bir savaş cereyan eder. Taraflar birbirini zaman zaman geri püskürterek hükümdar sancağı dibine kadar sürerler. Bu esnada **Simurg** komutasındaki kuş askeri de Hz. Süleyman askeri yanında Efrasiyab askerine saldırır.

Efrasiyab askeri hem insanlara hem yırtıcı kuşlara karşı savaş verir. Efrasiyab askeriyle birlikte şiddetli şekilde savaşır, O gün akşama kadar iki taraf on iki kez birbirine saldırıp birbirlerini geri sürerler.. Akşam olduğunda ise silahların çoğu iş görmez hale gelmiş, birçok asker ölüp yaralanmış, kalanlar da yorulmuştur. Akşam savaş bırakılır, iki taraf da geri çekilir, çadırlarına döner, yaralıları tedavi eder ve divan kurarlar. Efrasiyab askeri gece yırtıcı kuşların saldırısına uğrarlar. Bu Efrasiyab'ı çok şaşırtır ve sıkıntıya sokar.

Bu esnada Hz. Süleyman yüzüğünü alarak âleme hükümrân olmak isteyen **Gayyur-ı cazu, Elbürz Dağı**'nın kulelerindeki mekânından cazu askeriyle uçarak Sinop sahrası üzerine gelmiştir. Başarıya ulaşmak için İblis'le iş birliği yapmaktadır. İblis de aslında âlem hükümranlığı peşindedir.

Fakat şimdilik Hz Süleyman'ı alt edene kadar Gayyur-ı cazu ile iş birliği yapmayı çıkarına uygun görmektedir. Bunlar Sinop sahrası üzerine geldiklerinde savaşan askerleri

görürler ve aldıkları bir dilden bu savaşın Efrasiyab'la Hz. Süleyman askeri arasında olduğunu öğrenirler.

Hz. Süleyman'a karşı Efrasiyab'la iş birliği yapmaya ve ona destek olmaya karar verirler. Şeytan melek kılığına girip Efrasiyab'ı aldatarak onu Gayyûr-ı cazu ile iş birliği yapmaya karar verdirtir. Efrasiyab her ne kadar Gayyûr- ı cazu ile iş birliği yapsa, onun sihir gücünden istifade etmeye çalışsa da yine kendi gücüne güvenmek gerektiğine inanmaktadır.

Efrasiyab ve müttefikleri yanlarına Gayyûr-ı cazu güçlerini de alarak Hz. Süleyman askeriyle tekrar Sinop sahrasında şiddetli şekilde savaşa girişirler. Fakat bu sırada Hz. Süleyman'a kudret tahtı inmiş, o bu tahtın tabakalarını dolaşmaya başlamıştır.

Efrasiyab ve müttefikleriyle **Sührâb Şah** komutasındaki Hz Süleyman askeri Sinop Kalesi önünde savaşırken Gayyur-ı cazu sihirle Sührâb Şah ve askerinin akıllarını başlarından alır. Bundan istifade ederek Efrasiyab askeri Hz. Süleyman askerine büyük kıyım yapar. Sührâb Şah yanındaki önemli savaşçılarıyla birlikte esir alınır.

Gayyûr-ı cazu esir alman Sührâb Şah'ı idam etmek istese de Efrasiyab asıl hesaplarının Hz Süleyman'la olduğunu söyleyerek bu idama engel olur. Bunun akabinde Hz. Süleyman askeri tekrar savaş hazırlığı yapar ve savaş düzeni alır ve Efrasiyab'dan yana yürüyüşe geçer.

Bu esnada Gayyûr-ı cazu, Efrasiyab ve oğlu Pîşeng'in kendisine secde etmesini ister. Efrasiyab çekinerek secde etse de Pîşeng etmez, içinden cazuya kin bağlar. Bundan sonra da Sinop Kalesi önünde iki taraf arasında şiddetli savaşlar cereyan eder, iki taraf karşılıklı birbirlerine zaman zaman üstünlük sağlasalar da kesin neticeye uzun zaman ulaşamazlar.

Hz. Süleyman'a kudret tahtı geldiği sırada Sinop Kalesi önünde şiddetli savaş cereyan etmektedir Bu savaşta Gayyûr-ı cazu sihrinin de yardımıyla Efrasiyab askeri üstünlük sağlar, Hz. Süleyman askerini geri kaleye kaçırır. Başta Hz. Süleyman ordusuna kumanda eden Sührâb Şah olmak üzere Mısır sultam Celâleddin, Bağ- dad meliki Tübba' bin Asda' ve önemi birçok kahraman esir düşerler. Fakat Efrasiyab'ın oğlu **Pîşeng**, **Benî Asfar meliki Atfâş Hân-ı Asfarî** ve Endülüs meliki **Akrân Şah** da Hz. Süleyman askerine esir düşmüşlerdir.

Herkesi sürekli kötülüğe yönlendirip teşvik eden şeytan, Gayyûr-ı cazuya esirleri kendisine ve Efrasiyab'a secde ettirmesi, etmezlerse öldürmesi için telkinde bulunur. Bu telkinin etkisinde kalan Gayyûr-ı cazu Efrasiyab'dan esirleri getirmesini ister. Esirler, Gayyûr-ı cazu, Efrasiyab ve İblîs'in bulunduğu meclise, ya istenileni yapmak ya da ölümü tercih etmek üzere getirilirler.

Diğer yanda Hz. Süleyman da meclis toplar ve **Lokman-ı Hakîm**'in tavsiyesiyle kendisine önceden itaat ettikleri halde sonra asi olan Benî Asfar ve Endülüs meliklerini Sinop Kalesi burçlarında astırır. Efrasiyab'ın oğlu Pîşeng'i hapse koyar. Efrasiyab'a esir düşen kahramanları öldürüldüğü takdirde Pişeng'in de öldürüleceği haberini gönderir. Bu haberi alan Efrasiyab esir düşen Hz. Süleyman'a bağlı hükümdar ve kahramanları öldürtmez..

Benî Asfar ve Endülüs meliklerinin kale burcunda asıldıklarını gören bu kavimlerin komutanları Efrasiyab'dan gizli bir toplantı yaparlar. Ölen babalarının yerine Bilâd-ı Asfarî'yi ve Midbâr-ı Endülüs'ü getirirler. Hz. Süleyman'a isyankâr olmanın yanlış olduğu, tekrar ona itaat etme ve iş birliği yapma gerektiği hususlarında karara varırlar. Savaş

esnasında Hz. Süleyman askeri yanına geçip Efrasiyab ve cazu askerine saldırma kararı alırlar.

Hz. Süleyman askerinin yenilip kaleye sığındığını gören Sîmurg, düşülen durumdan utanır. Efrasiyab ve Gayyûr-ı cazunun hakından ancak **Sâm-ı Süvâr**'ın geleceğini düşünerek Hz. Süleyman gözüne görünmeden yanına **Kuknûs, Ruh ve Rahne** kuşlarını alıp **Felestîn Kalesi**'ne uçar. Keykubâd'la savaşı bitirmiş olan Sâm-ı Süvâr'a durumu anlatarak hemen kendilerini Sinop Kalesi önüne götürmek istediğini söyler.

Sâm-ı Süvâr'ın bu teklifi olumlu karşılamasıyla Sîmurg Sâm-ı Süvâr'ı, Kuknûs, **Zâl-ı Destân**'ı, **Rahne Rüstem**'i, **Ruh Zûpîn**'i sırtlarına alarak Sinop Kalesi'ne doğru havalanırlar. Sâm-ı Süvâr ayrılmadan önce Keykubâd ve komutanlarına karadan acele Sinop Kalesi'ne doğru gitmeleri emrini verir. Sîmurg ve yanındaki kuşlar sırtlarındaki kahramanlarla cazunun ateşinden etkilenmeden, Efrasiyab'ın önüne inmek için birinci kat göğe kadar yükselirler.

Buradaki melekler Sâm-ı Süvâr'a cazulara ve şeytanlara karşı kullanılmak üzere vurduğunda onları kül eden **şehâbdan** yaratılmış bir süngü verirler.

Hz Süleyman'a kudret tahtının verilmesiyle bütün **dîv, 'ifrit, cin, peri** üzerine müvekkel olan **Tamhâkehmâ'îl melek** onun emrine girer. Bütün bu varlıkların onun için savaşacağını bildirir. Kendisinin elinde de ateşten bir kılıç vardır.

Efrasiyab ve Gayyûr-ı cazu askerine ordusu yenilen Hz. Süleyman çok üzülür. Hızır'ın kudret tahtının inmesinden sonra kendisine zafer verileceğini müjdelemesi üzerine ordusunu tekrar düzene sokar. Ordu savaş düzeninde tekrar sayılır. Kuşlar Hz. Süleyman ordusu üzerinde yerlerini alırlar. Rüzgâra müvekkel melek Hz. Süleyman emrinde hareket etmek üzere gelir ve emrine memur olduğunu bildirir.

Hz. Süleyman'ın savaşı daha iyi idare etmesi için Hızır'ın tavsiyesiyle rüzgâra müvekkel melek, kudret tahtını üzerindekilerle Sinop Kalesi üstünde yedi mil yukarı kaldırır.

Kudret tahtıyla yukarı çıkan Hz. Süleyman, Efrasiyab ve Gayyûr-ı cazu askerini görür. Kudret tahtını havada gören Efrasiyab, onun azameti karşısında endişeye kapılır. Bu tehlikeli durum karşısında bir çözüm arayan Efrasiyab'ın veziri **Pîran**, Gayyûr-ı cazu galip gelirse bir mesele çıkmayacağını, aksi takdirde Hz. Süleyman'ın yanına geçerek yine eski konumlarını koruyabilecekleri düşüncesini belirtir.

Efrasiyab karada, Gayyûr-ı cazu gökte savaş düzeni alır. Gayyûr-ı cazu sihirle Hz. Süleyman'ın kudret tahtının bir benzerini meydana getirerek onun karşısına bu tahtı kaldırıp kendisi üstüne oturur. Yanında çeşitli varlıklara ve küplere binmiş komutanları ve **cazu** askeri çeşitli silahlarla donanıp yer alırlar Efrasiyab, Sinop Kalesi önünde hazırlığını yapıp bir siyah gergedana binerek askeriyle savaş düzeni alır.

Sağ yanında **Bilâd-ı Asfâri** komutasında **Benî Asfar** askeri, sol yanında **Hüsrev Şah** komutasında Endülüs askeri yer alırlar İkisi arasında sekiz yüz bin Turan askeri, Tatar ve Gürcü çer isi, Türkistan ve **Deşt-i Kıpçak beğleri**yle Efrasiyab savaş düzeni alır Efrasiyab'ın sağında kardeşi **Üziret**, solunda oğlu **Pîşeng** yer alır.

Hz. Süleyman kudret tahtıyla Sinop Kalesi üzerinde savaşmak için havaya çıktığında **Dâsirî tekvin** cinler sultanı **Elhenc-i cinne** gelerek âleme yeni bir Süleyman geldiğini bildirip kendilerinin onun yanında savaşmalarını istediğini belirtir. Bunun üzerine Elhinc-i cinni savaş için hemen hazırlığını tamamlayıp cin askerini donanımıyla yanına alarak yola koyulur.

Hz. Süleyman'a yardım için gelmekte olan Sâm-ı Süvâr'ı İblîs melek suretine girip aldatarak **Bahr-ı zulumâta** doğru götürür. Durumun farkına varan Hızır, yetişerek Sâm-ı Süvâr'ı haberdar eder. Hızır'la birlikte Sîmurg, Rahne, Ruh, Kaknûs kuşları ve onların sırtında gelen Sâm-ı Süvâr, Zâl, Rüstem, **Kârûn-ı pîlten** yetişip Sînop Kalesi üzerinde Gayyûr-ı cazu ve askeriyle savaşmaya başlarlar. Yerde de Hz. Süleyman askeriyle Efrâsiyâb askeri arasında mücâdele başlamıştır. Cin askeri de Gayyûr-ı cazu ve askeriyle yapılan savaşa mücadele için yetişirler.

Gayyûr-ı cazu çeşitli sihirlere başvurur. Fakat Hızır'ın dualarıyla sihirler tesirsiz hale gelir. Sonunda çaresiz kalan Gayyûr-ı cazu ve askeri kaçmak zorunda kalırlar ve **Kuh-ı Elbürz**'e doğru kaçarlar. Gayyûr-ı cazuyu yakalamak için cinler sultanı Elhenc cinni ve askeri takip yapar.

Gayyûr-ı cazunun kaçmasından sonra Hızır'ın önerisiyle Sâm-ı Süvâr, Sîmurg'dan Efrasiyab askerinin önüne indirilmesini ister. Kuşlar, sırtlarındaki kahramanları savaşan Efrasiyab askeri önüne indirirler. Bu sırada Efrasiyab ve yanındaki müttefikleri Sinop Kalesi'ni almak için mücadele etmektedirler Sâm-ı Süvâr ve yanındakilerin karşısına indiğini gören ve bunların kim olduklarını Pîrân vezirden öğrenen Efrasiyab mücadele için hazırlanır. Teke tek döğüş için Efrasiyab'ın karşısına Rüstem çıkar.

Şiddetli ve uzun bir mücadeleden sonra Rüstem Efrasiyab'ı gürz darbesiyle yıkar. Fakat Türk kahramanların yardıma koşmasıyla Efrasiyab kurtulur. Savaşın şiddetlendiği sırada babalarının yerine geçen yeni Benî Asfar ve Endülüs melikleri Sâm-ı Süvâr'la konuşup anlaşarak Efrasiyab'r terk edip Hz Süleyman askeri yanına geçerler. Böylece Efrasiyab askerine karşı savaşmaya başlarlar. Fakat bütün bu olumsuzluklara

rağmen Efrasiyab ve Turan askeri canla başla mücadeleye devam ederler.

Sonunda Turan askeri kırılarak hezimete uğrar, Efrasiyab kendisi kaçmayı başarsa da başta Pîrân vezir ve kardeşi Üziret olmak üzere Turan kahramanları esir düşerler. Galibiyetten sonra Hz Süleyman, tahtı yere indirterek divan kurar. Daha önceki savaş sırasında Efrasiyab'ın eline esir düşmüş olan kahramanlar serbest kalıp divana getirirler. Hz. Süleyman savaşın kazanılmasında büyük katkı sağlayan Sâm-ı Süvâr, Rüstem gibi kahramanlara iltifatta bulunup hediyeler verir Savaşta ele geçen Efrasiyab hazinesi kahramanlara ve askere dağıtılır.

Cellâtlara emir verilerek esir alınıp zincirlenen Turan Beyleri siyâset meydanına çıkarılırlar. Esir düşen Pîran vezir hemen söz alarak Hz. Süleyman'dan af diler ve canlarının bağışlanması halinde ömür boyu kendilerine hizmet edeceklerini söyler. Bunun üzerine Hz, Süleyman esir düşen Turan kahramanlarının canlarını bağışlar, zincirlerini çözdürüp aldırır, onlara giymeleri için "*hilat*" bağışlar.

Pîrân Vezir bağışlanması halinde Efrasiyab'ın da kendisine ömür boyu hizmet edeceğini söyler, Hz, Süleyman, Pîrân Vezir'e Efrasiyab'ı çabuk bulup getirmesi ve Efrasiyab'ın da af dilemesi halinde onu bağışlayacağını söyler. Pîrân Vezir yanına Sührâb Şah'ı da alarak Efrasiyab'ı aramaya çıkar ve Karadeniz kenarında deniz içinde bulur ve getirir. Hz, Süleyman onu bağışlayıp has hilat giydirerek yanında makamına uygun yer gösterir

Efrasiyab, Mısır sultanı Sührâb Şah'dan aşağı, Bağdad halifesi Tübba' bin Asda' ve Kaysar-ı Rûm'dan yukarıda altın bir taht üzerine oturtulur. Simûrg ve diğer kuşlarda yerlerini alırlar.

Hz Süleyman huzurunda Sâm-ı Süvâr, Benî Asfar Meliki Atfâş Hân-ı Asfarî'nin oğlu Bilâd-ı Asfarî ile Endülüs Meliki Akran Şâh-ı Endelüsî'nin oğlu Hüsrev Şâh'ın affedilmesini ister. Hz, Süleyman onları affederek hilat-ı has giydirir ve mecliste Efrasiyab'ın altında kendilerine yer verilir. Efrasiyab da önceki savaşta esir düşen oğlu Pîşeng'in affını ister. Hz Süleyman onu da affeder.

Pîşeng hapisten çıkarılıp getirilerek hilat giydirilir ve mecliste melikzâdeler safında Endülüs şahı oğlu altında yer verilir.

Süleymannâme'nin 72 cildinde Hz. Süleyman'a tabi komutanlar arasında Efrasiyab'ın da adı geçer. Hazreti Süleyman'ın yanında bulunan sultanlar *"on dört bin dünya pâdişahları birle Mısır sultânı Celâ'l-ed-dîn, ve Acem sultânı Keykâvûs ve Tûrân Meliki Efrasiyab ve 'Amâlika Sultânı Sührâb Şâh misâli"*dir.

Efrasiyab Süleymannâmede Oğuznâmelerdeki alp tipi gibi canlandırılır. Alplerin önemli özelliklerinden birisi son derece güçlü olmalarıdır. Zaten Alplerden beklenen yiğitlik ve kahramanlık için de bu şarttır. Bu yüzden alpler daha doğuştan güçlüdürler. Onların bu gücü güçlü hayvanlara benzetilmek suretiyle anlatılır. Meselâ Efrasiyab için Türkler arasında söylenen **Alp Er Tonga** ismindeki tonga kelimesi kavgada filleri bile öldürebilen kaplan demektir.

Yine büyük Türk destan kahramanı olan Oğuz Kağan da daha doğduğunda olağanüstüdür ve beden yapısı tasvir edilirken *"Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi; omuzlan samur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü gibi idi"* denilir.

Yukarıda görüldüğü üzere Süleymannâme'de Efrâsiyâb'dan bahsedilirken o kurt, kartal, tavşancıl, kaplan gibi güçlü yırtıcı hayvanlara benzetilir. Yalnız Süleymannâme'de Oğuznâmeler'de görülen kahramanın doğumu, büyümesi,

ilk kahramanlık göstermesiyle ilgili bir bilgi yer almaz, Efrasiyab karşımıza direk güçlü bir hükümdar olarak çıkar.

Müslüman hükümdarlığı temsil eden diğer kahraman Hz Süleyman'ın hayatı da peygamberlik gelişinden itibaren verilir. Efrasiyab Oğuznâme kahramanlarında görüldüğü gibi olağanüstü tabi bir güce sahipken Hz. Süleyman peygamberlik geleneğinden gelen manevi bir güce sahiptir. Kendisine kudret tahtı indirilerek bu manevî güç daha da pekiştirilir.

Hz. Süleyman olağanüstü güçlerle başarı sağlarken Efrasiyab cazuların sihrinden yararlansa da bu sihir gücüne fazla güvenmez, yine asıl dayanılması gereken gücün kendi tabi gücü olduğunu düşünür

Efrasiyab'ın vücut yapısı ve görünüşünün tasviri de Oğuznâme kahramanlarının tasvirine benzer: Topkapı Oğuznâmesi'nde Oğuz kahramanlarından **Alp Arız**'ın Efrasiyab'ın oğlu olduğu belirtildikten sonra o şöyle tasvir edilir:

"Toksan deriden kürk olsa topugın örtmeyen, tokuz deriden şebkülah olsa tülügin örtmeyen, toksan koyun dovgalık, on koyun öyünlük yetmeyen tokuz yaşar cüngin silkip atan, kıynağında gökde dutan, at başın yalamayub bir gez yudan, Afrasiyab oğlu Alp Arız beg."

Aynı şekilde bir başka kahraman yine abartılı bir şekilde şöyle övülür:

"Kundan bıyığını ensesinde üç gez dögen, kahıdukda karımana kan kaşanduran, kara göze kanın dönen yer evreni yılan, âdemiler evreni Ucın oğlı Emen Beg".

Dede Korkut Kitabı'nda da bu tür kahraman tasvirleri sık yer alır.

Süleymannâme'de Efrasiyab ideal bakımından Uygur alfabesiyle yazılan Oğuz Destanı'ndaki ve Reşidüddin Oğuznâmesi'ndeki Oğuz'a benzer. O da bu eserlerdeki Oğuz gibi cihan hâkimiyeti ülküsü taşır.

Eserde Efrasiyab'ın başkenti Belh şehridir. Efrasiyab İran'ı yenerek ülkesine katmıştır.. Başta Rüstem olmak üzere İran kahramanları karşısında çaresiz kalmıştır. Tabi kaynak ve maden bakımından zengin bir ülkeye sahiptir. Bu maden zenginliğini Anadolu'yu alıp Ilgaz civarındaki bakır madenlerini de elde ederek daha da zenginleştirir.

Madencilik Eski Türklerde büyük öneme sahiptir, Buradaki bakır madenine sahip ola dikkat çekicidir. Yine Şecere-i Terâkime'de Oğuz ilinin yurtları sayılırken *"**Kiçik dağ**"* ismi geçer ve bu dağın bakır membaı olduğu belirtilir.

Efrasiyab'ın hâkimiyet alanı çok geniştir. Çin onun kontrolündedir.. Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçak bozkırları Ağaç Denizi'ne kadar onun ülkesine dâhildir. İran ve Anadolu'yu da almıştır. Bu bilgiler Şehnâme'de de aslında teyit edilir, Şehnâme'ye göre Efrasiyab birkaç defa bütün İran'ı ve hatta Arap ülkelerini işgal etmiştir. Fakat daha sonra İran kahramanları özellikle Rüstem karşısında tutunamayarak kendi ülkesini bile kaybetmiştir.

Sonunda da Keyhüsrev tarafından yakalanıp öldürülür. Süleymannâme'de ise Efrasiyab en son yenilerek Hz. Süleyman'a teslim olduğu savaşta daha önce yendiği Rüstem karşısında galip gelemez. Fakat Süleymannâme'de Efrasiyab'ın İranlılara yenilmesi söz konusu değildir, o bir tek Allah tarafından *"âleme hükümran olmak"* üzere gönderilen ve kendisine yüzük ve kudret tahtı verilen Hz. Süleyman'a yenilerek tâbi olmuştur. Hz. Süleyman askerini de kudret tahtı gelmezden önce birkaç kez yener.

4- Oğuz Destanı

—Oğuz Destanı ve Varyantları Konusu:

Oğuzların atası Oğuz Han ve oğullarının destanını anlatan başlıca iki kaynak vardır. Bunlardan birincisi Uygur yazısıyla yazılmış, eksik bir yazma nüshadır.

İkinci önemli kaynak İlhanlı sarayında yaşamış olan ***Doktor Reşideddin****'in tarihine aktardığı Oğuz Han ve oğullarına ait rivayetlerdir. Bu iki kaynakta şifai rivayetin başlangıcından muhtemelen bin yıl sonra (M 1300 lü yıllar) yazılı hale getirilmiştir.*

Burada söz konusu edilen nüsha ***Zeki Velidi Toganın Reşideddin****'in farsça tarihinden yaptığı tercümedir.*

Diğer taraftan Ebülgazi Bahadır Hanın Çağatay Türkçesi ile kaleme aldığı yine o tarihte (1600'lü yıllar) muhtemelen aynı kaynaktan aldığı ***Secere-i Terâkime*** *(Türkmenlerin soy kütüğü) isimli oğuz Destanını da vermekte yarar görüyoruz.*

Oğuz Hanın Kıl Barak Hanla Savaşı

a- Oğuzların ve Türklerin Tarihî

(Reşideddin Oğuznâmesinden)

—Olcay Han

Türk tarihçileri ve dili çabuk râviler şöyle anlatırlar: **Nuh Peygâmber** A S. yeryüzünü oğulları arasında bölüştürdüğü zaman büyük oğlu **Yafes**'e Doğu illeri ile Türkistan'ı ve o tarafları verdi.

Yafes, Türklerin deyişine göre **Olcay Han** diye lâkap alır, O göçebe olarak yaşıyordu.

Yaylak ve kışlağı Türkistan'da olup yaz aylarını Türkistan'da **İpanç** şehri yakınlarındaki **Ortag** ve **Kürtag**'da, kışları da aynı yörelerdeki, 'Karakurum diye meşhur olan' Karakum'daki **Borsuk** adlı yerde geçiriyordu.

Burada iki şehir vardı: Birisi **Talas**, birisi **Karı Sayram** ki, bu son şehrin çok büyük kırk kapısı vardı. *'Bugün orada Müslüman Türkler yaşıyorlar **Kunçı**'nın memleketine yakındır ve **Kaydu**'ya aittir.'* Olcay Han'ın paytahtı bu yerde idi. Onun **Dîb Yavgu** Han adında bir oğlu oldu Dîb'in mânâsı taht ve makam, **Yavgu** ise halkın önderi demektir.

O büyük ve tanınmış bir padişahdı. Dört muteber ve şöhretli oğlu vardı:

—Kara-Han, Or-Han, Kür-Han ve Küz-Han

Kara-Han veliahd olduğundan babasının yerine geçip padişah oldu. Onun çok talihli ve padişahlığa lâyık bir oğlu dünyaya geldi. Üç gün ve üç gece anasının sütünü emmedi Anası artık onun hayatından ümidini kesmiş, kederli ve endişeli idi. Bir gece rüyasında oğlunun kendisine bir şeyler söylediğini gördü:

"Eğer sütünü emmemi istiyorsan biricik Tanrı'yı ikrar ve itiraf et; üzerine olan hakkını olduğu gibi farz bil". Kadın üç gece bu hâli rüyasında gördü. Bu kavim kâfir dininde olduğu için kadın meseleyi onlara anlatamadı. Kocasından gizli olarak Tanrı'ya iman etti. Elini göğe kaldırıp dua etti ve dedi ki: *"Ey Tanrım, bâri ben bîçârenin sütünü bu çocukcağızın zevkine uydurup tatlı kıl."* Oğuz o anda anasının göğsüne yapışıp emmeye başladı.

Bir yıl geçince babası onda olgunluk ve asalet belirtileri gördü. Onun temizlik ve güzelliğinden hayrette kaldı ve dedi ki:

"Bizim kavim ve uruğumuzda bundan daha güzel bir çocuk dünyaya gelmemiştir."

Çocuk bir yıl sonra, *'aynı İsa Peygamberinki gibi'* dili açılıp konuşmaya başladı ve:

"Ben bir otağda doğduğum için adımı O ğ u r koymak gerekir." Dedi. Oğuz çocukluğunda ve büyüme çağında, ergin oluncaya kadar daima Tanrı'yı anıp ona şükrederdi.

Her fırsatta ister uykuda, ister uyanık halde, yaratıcı Tanrı'yı muhakkak anardı Ona Tanrı'nın nurlu feyzi erişti. Her türlü bilim ve hünerde, ok atmada kargı kullanmada, kılıç çalmada ve bilgi hususunda âleme ün olacak şekilde gelişme gösterdi.

b- Oğuzun Evlenmesi

Babası ona amcası Küz-Han'ın kızını nişanladı Oğuz kadını eve getirdi. Onu Tanrı'ya imana çağırdı. Kız kabul etmedi; Oğuz da ona yakınlaşmaktan kaçındı.

Babası oğlunun bu kıza yüz vermediğini görünce, diğer kardeşi Kür-Han'ın kızını ona istedi. Oğuz ondan da aynı şeyi istedi. Kız çekindi ve

"Eğer beni bu hususta zorlarsan meseleyi babana anlatırım; sonra o seni öldürür." Dedi. Oğuz da aralarındaki münasebeti kesti.

Kara-Han Oğuz'un her iki kızdan nefret ettiğini anlayanca küçük kardeşi Or-Han'ın kızını istedi. Tesadüfen bu kız, bir gün kendi cariyeleri ile su kenarında gezip seyretmekte idi, cariyeler suda çamaşır yıkıyorlardı. Oğuz da bir avdan dönüyordu. Konuşmaya başlayıp Oğuz ona kendi maksadını anlattı:

"Eğer dediklerime uyar, onları kabul edersen, seni zevceliğe kabul ederim; aksi takdirde öteki gelinler gibi senden de kaçınır, uzaklaşıp ayrılırım" Kız şöyle dedi:

"Ben senden bir parçayım; her ne emredersen ona baş eğer, itaat ederim Nerede senin halkan 'küpen' bulunuyorsa orası bana kulak, nerede 'saçlarını tutturan' çember varsa orası bana başdır".

Oğuz bu kızı eve getirdi, ona yakınlaştı; onu çok seviyordu. Kadın da aynı şekilde ona bağlılığını ve sevgisini gösteriyordu. Oğuz önceki iki geline yüz çevirmekte devam ediyordu.

Bir gün Oğuz bütün yakınları ve dostları ile ava gitmişti. Babası kâfir Kara- Han bu arada bir toy tertip etti. O, Oğuz'un eşleri olan her üç gelinine kâse tuttu ve yemek sırasında bir ara:

"Evvelki iki gelin, sonraki geline nispetle daha temiz, daha güzel ve daha üstün oldukları halde Oğuz niçin onu daha çok seviyor; bunun sebebi nedir?" dedi.

Bu iki gelin içlerini dökmek için böyle bir fırsat bekliyorlardı ve şimdi tam sırası olduğunu gördüler. Kin ile ve düşmanlıkla dediler ki:

"Oğuz bizi tek bir Tanrı'ya inanıp ona ibadete davet etti. Biz böyle bir Tanrı tanımıyoruz dedik. O buna kızarak bizden uzaklaştı.

Bu gelin onun emrine uydu; böylece ona şefkât ve sevgi gösterdi. Şimdi bu karı-koca yeni dini tutmuşlardır; atalarının dinini inkâr edip ona yüz çevirmişlerdir."

Kara-Han bunu o gelinden sordu, kız inkâr etti Kara-Han öfkelendi ve kinle doldu.

Hemen o zaman kardeşlerini ve akrabalarını toplayıp onlara dedi ki:

"Oğlum Oğuz çocukluğunda mes'ud, talihli ve padişahlığa istidatlı idi. Şimdi işitiyorum ki, kendi dininden dönmüş ve başka bir Tanrı seçmiş. Bir çocuğun bize ve mabudumuza ihanet edip onu küçümsemesi rezaletine nasıl katlanabiliriz?". Kengeş *'danışarak'* ederek Oğuz'u öldürmeye karar verdiler.

Onu ezecek asker ve kuvvet topladılar Oğuz'a karşı sevgi ve şefkat hissi ile dolu olan küçük zevcesi bu haberi duyunca, komşularından bir kadını kocası Oğuz'a haber vermek için gönderdi. Oğuz da savaşa hazırlandı.

c- Oğuz'un babasına karşı savaşı

Oğuz avdan dönüp evin yakınlarına gelince, Babası ve amcalarını kendi yakınları ile birlikte savaşa hazır halde buldu. Kendi nökerleri'nin başında onlarla çarpıştı. Bu savaş sırasında babası Kara-Han, amcaları Kür-Han ve Küz Han a öldürüldüler. Oğuz yerinde dayandı ve yetmişbeş yıl amcalarının uruğları ile daima çarpıştı. Nihayet onları yenip ezdi Onların vilâyet ve uluslarını ta Karakurum ötelerine kadar kendi idaresine aldı.

Kılıç artıkları nihayet onun hâkimiyetini kabul ettiler. Dediler ki:

"Biz senin aslından ve soyundanız; aynı kökten türeyen dalbudaklarız ve onların yemişleriyiz. Niçin bizi yok etmek için bu kadar uğraşıyorsun?" Oğuz dedi ki:

"Eğer sizler Tanrı'ya inanır, birliğini kabul ederseniz canınız aman bulur ve size oturmak için Türkistan'ı veririz." Fakat onlar inkâr gösterdiler.

Oğuz onları Karakurum'a kadar sürdü Onlar da ister istemez yoksulluk içinde Tuğla Irmağı kenarındaki çöl ve vadilere göçüp yaşamaya devam ettiler Orasını kendilerine yaylak ve kışlak yaptılar. Bunlar fakirlik, yoksulluk, acz ve kırıklıktan her vakit üzüntülü ve gamlı idiler. Oğuz onlara "***Muval-Moğol***" diye ad verdi; yani her zaman kaygılı, gönlü dar ve zavallı olunuz; köpek derisi giyip av eti yiyiniz; bundan sonra artık Türkistan'a gelmeyiniz".

Bu yüzden, Türkmenlerin inanışına göre Moğollar Kür-Han, Küz-Han ve Or-Han'ın neslinden türemiş ve doğu taraflarına sahip olmuşlardır. Ama onların ne oldukları hususu doğru olarak belli değil.

Öteki iki kızın durumu, Tanrı'nın birliğini kabul edip etmedikleri ve Oğuz'un onları kendi yanına alıp almadığı da bilinmiyor.

Oğuz bu savaşlardan sonra atından inince ***altın evin*** kurulmasını buyurdu ve orada kendi taraftar ve dostlarıyla bir toy yaptı. Kendisine yardım etmek üzere iltihak etmiş olan bir kavme " ***Uygur***" adını verdi; Türk dilinde izinden giden, uyan demektir. Diğer bir kavim de, düşmanları yağma edip ganimet, ***olcay*** alındığında, hayvanlar bunları taşımak için yetişmediğinden ***Kanklılar*** yaptılar. Bundan evvel tekerlek yoktu; *'arabayı'* ilk defa bunlar inşa ettiler. Levazım, ağırlık ve "***olcay***"ları bunun üzerine koyarak taşıdılar.

Oğuz bundan dolayı onlara **Kanklı** 'yâni *arabalılar* adını verdi.

Talas, Sayram ve o tarafların askerleri, Oğuz'un ülkesinde dik başlılık gösterdiler Oğuz onların üzerine yürüyüp

yendi. Talas ve Sayram'dan başlayıp **Maveraünnehr, Buhara** ve **Horezm'e** kadar zapt edip idaresine aldı. Memleketin dört bir tarafında oturan yakınları ile anlaşmasını yeniledi ki, evine ve yakınlarına saldırmasınlar ve o da cihangirliğe güvenle girişebilsin.

d- Oğuz'un Cihangirlik Seferleri

Oğuz kendisiyle yakınları arasındaki çekişmeleri düzene koyduktan sonra **il** *'Bağlı vilayet'* olmaları ve baş eğmeleri için Hindistan'a elçiler gönderdi ve mal ***'vergi'*** istedi. Hindistan halkı ve büyükleri ***'ayan'*** sert ve kaba cevaplar verdiler. Elçiler döndüler.

Hind ve Sind halkının isyan ve taşkınlığı devam etti. Oğuz Hindistan üzerine sefere çıktı ve bu ülkeyi doğu tarafından işgal, etmeye başladı. Önce **'Uludaka** vilâyetine varıp, bir müddet orada oturdu. Oradan **Ikariyye'**ye a gitti Burası deryâ *'büyük nehir'* ile büyük ve sağlam kaleler arasında bir dağdı. Nehri gemi ile geçmek imkânsızdı. Oğuz kelek*'tulum'* şekline benzeyen sal yapılmasını emretti. Bununla nehri a geçtiler ve bu tedbirle Ikariyye'yi aldılar.

Hindistan'ın doğu tarafında bir büyük ülke daha vardı. Padişahı **Sınmî *'Tînesi'* Oğul Yağma Han** Oğuz'un Hind ülkesine saldırıp, orayı istilâ ettiğini haber alınca, il olmak ve itaat etmek niyetini gösterip vergi vermeyi de kabul etmişti. Fakat Oğuz onun ülkesinden dönünce düşmanlık gösterdi, karşı koyup isyan etti. Oğuz geri dönerek onu yakalayıp öldürdü ve memleketini de zapt ettirdi.

Oradan yola çıkarak ulaştığı her yeri aldı. Böylece bütün **Çin'i, Maçin** diyarını ve **Nenkiyas'ı** a ele geçirdi Oralardan pek çok mal ve ganimet alıp kendi vatanı olan Türkistan'a dönerek **Ortag** ve **Alatag'a** indi Almalıg yakınlarında

Tur**gun**lutağ ve Tur**gan**lutağ çok yüksek ve baş döndürücü iki dağdır. "**Turgan**" ve "**Turgun**" bu dağlarda biten iki çeşit ottur; dağlar bu otlara göre adlandırılmışlardır.

Oğuz buraya varıp indikten sonra ondört gün orada oturdu. Bu yörenin padişahı olan İnal Han a Oğuz'la savaşmak için asker topladı, iki ordu karşılaşıp savaştılar Muharebe sekiz gün sürdü ve her iki taraftan da çok asker kırıldı.

Nihayet sekizinci gün develeri ve katırları birbirine bağlayarak bir saf yapıp askerin önüne koydular. Evleri, çadırları ve yükleri barikat yaptılar. Bunun ardından yağmur gibi ok yağdırdılar. Böylece Oğuz galib geldi ve **İnal Han'ı** öldürdü; memleketini aldı.

Buradan kendi yurdu olan Ortag ve Kürtag'a hareket etti. Maksadı burada atlarını semirtmekti. Çünkü Kuzey Ülkelerini fethetmeye kararlı idi.

Beyleri ile yolda kengeş *'danıştı'* etti. Burada Hind yörelerinin meselelerini halletme yolunda bazı kararlar alındı. Şöyle ki, ilk olarak **Amuy** nehrinin **Pencab**'ından geçmeye karar verildi. **İl** olup itaat etmeleri için Gur, Garcistan ve o taraflara elçi göndererek vergi vermeyi kabul etmelerini bildirdi. Eğer kabul ederlerse ne âla, yoksa savaş olacaktı.

Ordu ilk olarak **Garcistan** taraflarına yürüdü ve elçiler gönderdi. **Gur** hükümdarı elçileri son derece saygı ile karşılayıp ağırladı İtaat ve ***il***'lik kemerini can beline bağladı. Kendisi hemen Oğuz'un yanına gidip her yıl vergi vermeyi üzerine aldı.

"Vilâyetimizin yakınlarında ve çevresinde düşman çoktur." dedi.

Oğuz, önceden yüz seçme süvariyi **Gur** hükümdarı ile beraber haberci olarak o vilâyete gönderdi:

"Eğer il olup itaat ederlerse iyi, yoksa onlarla savaşınız." dedi.

Oğuz'un buyruğu gereğince bütün **Gur** vilâyetini, **Garcistan'ı**, tâ **Gazne**, **Zâbil** ve **Kâbil'e** kadar il yapıp zaptettiler. Onlara her yıl hazineye gönderilmek üzere vergi tâyin ettiler. Muzaffer ve galib olarak dönüp Oğuz'a katıldılar.

Bundan sonra hep beraber kuzey ülkelerine doğru göç edip, **Başkurd** a tarafına yöneldiler. İlk olarak **Ulu Bagur** adındaki yüksek bir kaleye eriştiler. Buranın hâkimine **Karaşit Yağı** a derlerdi. Oğuz onun ordusunu yenerek o yöreleri itaat altına aldı.

Bu sıralarda Oğuz herkese şefkât ve sevgi gösterdiğinden yaşlılar ve büyükler kendisine *"Oğuz Aga"* adını verdiler. Gürk ve Başkurd seferine başlarken doksan bin ev ahali Oğuz'un etrafında toplandıklarından bunlara *"On tokuz Oğuz"* denilmiştir. Oğuz:

"Yolda kim geri kalırsa yasa ile cezalansın, geç kalmasınlar." diye, ferman çıkardı.

Bunların arasında hayli yaşlı ihtiyarlardan ibaret bir topluluk vardı ki, vücutlarına dermansızlık çöktüğünden Oğuz'un bu gibi emirlerini yerine getirmekten aciz idiler; onların harbedip savaşması da mümkün değildi. Onlar, ecz ve zayıflıklarını Oğuz'a bildirdiler. Oğuz:

"O halde hepiniz burada kalınız." diye, emretti.

Bu yer, **Almalıg** yakınında **Ag-gayab** adında bir yerdi. *'Ag-gaya Farsçada beyaz dağ geçidi demektir.'* Bu ihtiyarlar arasında pek dirayetli, akıllı, görmüş geçirmiş ve dünyanın acı-tatlı günlerine erişmiş **Yuşı Hoca** adında birisi vardı *'ki Türk dilinde yaşlı adam demektir. Moğol dilinde ise Kalsan- gu 'Bilgutay ? Deniliyor. Türkçede yaşlılara "Khoca-Koca" derler, zira "koca" kelimesi aslında Türkçe- dir, Farsça veya Arapça değildir.'*

Onun **Kara-sülük** adında bir oğlu vardı. Baba oğula dedi ki:

"Siz bilinmeyen bir yola çıkıyorsunuz Aranızda bilgili yaşlı kimse de yok. Eğer zor durumda kalırsanız ne yaparsınız. İyisi mi beni yanınıza alınız, bir gün işinize yararım." Oğul dedi ki:

"Ey baba, Oğuz'un buyruğuna nasıl karşı gelebilirim?".

Sonunda onu bir sandığa iyice yerleştirip develerin üzerine yüklediler ve kendileri ile beraber götürdüler **Gürk** ve **Başkurd** ülkesine vardılar. Onlar çok zorba ve hilekâr bir kavim idi. Kibir ve gururları yüzünden hiçbir hükümdara başlarını eğmemişlerdi. Oğuz, **Kara-şit** adındaki padişahlarını yakaladı Gürk ve Başkurd **İl** oldular ve vergi vermeyi kabul ettiler.

Oradan yola koyulduktan sonra önlerine susuz bir sahra çıktı. Öyle ki bir damla gülyağına bir damla su vermezlerdi. Kara-sülük insanların susuz kaldığını babasına bildirdi. Yuşı Hoca dedi ki:

"Birkaç ineğin başını bir araya bağlayıp onları çok susayıncaya kadar devamlı koşturunuz. Sonra onları bırakın; bu inekler tırnaklarını bir yere vurup kazmaya başlarlarsa orada su bulunduğuna işrettir."

Kara- sülük bir yerde böyle denedi; su çıktı ve insanlar suya kandı. Oğuz da bu durumu görünce Kara-sülük'e pek çok bağışlarda bulundu *'soyurgadı'*. Onu bütün ulusun ***yurtçısı*** tâyin etti.

Oradan Atil nehri üzerinde **Ok kıran kök bulut** *'ok kıran kök yatub?'* a adında bir yere geldiler Buranın halkı Oğuz'un geldiğini işitince artık mağlup olduk diye sayısız hayvan ve eşya bırakıp kaçtılar. Asker nehrin kenarına gelince suya baktıklarında, suyun berraklığında altın ve gümüşten eşyalar, leğen, ibrik ve kazan görerek bunları suya dalıp çıkarmak istediler. Fakat suyun içinde gördüklerinden hiç bir şey bulamadıklarından hayret ve dehşet içinde kaldılar.

Kara-Sülük bu hususu babasına söyledi Babası ona:

"Acaba suyun kenarında yüksekçe bir yer yok mu?" Diye sordu.

Kara-sülük: *"evet"* dedi, *"suyun kenarında kocaman bir ağaç var."*. Babası:

"O halde suda görülenler ağaca gizlenmiş eşyanın akisleri olacak".

Kara-sülük gidip ağacı dikkatle araştırdı ve orada gizlenmiş olan altın ve gümüş eşyayı bulup hepsini Oğuz'un önüne yığdı. Oğuz bu münasebetle Kara-sülük'e bir daha sayısız bağışlarda bulundu ve hayli iltifat etti. Oğuz bu atada şöyle düşündü:

"Biz cihanı fethetmek gayesiyle dünyanın her tarafına gideceğiz, ***Hucavur*** *a yâni asıl vatan ve yurdumuz olan* ***Talas*** *ve* ***Sayram*** *geride kaldı. Eğer düşmanlar bizim yokluğumuzda buraları alırlarsa bizim için talihsizlik 'bednâmlık', düşmanlar için de bir şöhret vesilesi olacaktır. Faizli kâr ümidiyle sermayeyi harcamak olmaz"* dedi. Esas yurtlarının muhafazası için ***Oğur*** kavimlerini görevlendirdi. ***Oğur*** kavimleri Talasve Almalıg vilâyetine geri döndü ve bu yurtların muhafazası için orada yerleşti.

e- Oğuz'un Kıl-Barak ile savaşı

Kıl-Barak dünyanın karanlık tarafında bir ülkedir. Bu kavmin erkekleri kara renkli, çirkin yüzlü ve köpek gibi, kadınları ise temiz yüzlüdürler. Oğuz onların yakınlarına gelince dokuz atlıyı elçi olarak onlara gönderdi Dedi ki:

"Pek çok şehir ve ülke bize ***İl*** *olup, itaat etmiş, vergi vermeyi kabul etmişlerdir. Eğer siz de* ***İl'liği*** *ve vergi vermeyi kabul edip söz verirseniz ne âlâ; aksi halde savaş ve dövüşe hazır olunuz ki, hemen geliyoruz."* Onlar elçilere şu şekilde cevap verdiler:

"Siz dokuz kişi eğer bizden iki kişi ile savaşır ve galib gelebilirseniz vergi vermeyi kabul ederiz Yenilirseniz buradan geri döneceksiniz."

Elçiler bu şekilde karşılıklı dövüş teklifini reddettiler ve dediler ki:

"Mademki dövüşmek istiyorsunuz bizden iki, sizden de iki kişi dövüşsün".

Kıl-Baraklıların âdeti şöyle idi: dövüş olacağı zaman iki havuzdan birisini kara, birisini de ak tutkalla doldururlardı. Dövüşten önce ak tutkal havuzuna çıplak olarak girerler, bu tutkal onların kıllarına yapışırdı. O havuzdan çıkınca beyaz kumda yuvarlanırlardı. Oradan kara tutkal havuzuna girerler ve kara kum üzerinde yuvarlanırlardı. Bu madde üç defa vücutlarında kuruduktan sonra, gövdelerine hiçbir silâh tesir etmezdi.

Kıl- Baraklılardan dövüşe giren bu iki kişi böyle yapıp Oğuz'un iki elçisi ile vuruşmaya başladılar. Silâhlarla gövdelerine yapılan vuruşlar hiç tesir etmedi. Sonunda bu iki elçi, onların elinde öldüler. Yedi kişi de oradan dönerek durumu Oğuz'a anlattılar. Oğuz buna hiç aldırış etmeyerek Kıl-Baraklılar karşı gidip savaştı. Düşmanlar galip geldiler ve Oğuz'un askerlerinden pek çok kimse öldürüldü diğerleri de dağıldılar. Oğuz bu işte savaş ve mücadelenin fayda vermeyeceğini anladı.

Döndü ve büyük bir ırmağa geldi. Askerin bir kısmı buradan gemi ve sallara binerek, bir kısmı da yüzerek geçtiler. Kıl-Baraklılar köpekler gibi çıplak ve yaya olduklarından onların bu ırmaktan geçmeleri imkânsız idi. Oğuz *"iki su Arası"*na indi ve perişan olup dağılan askerlerini toplamak üzere orada yerleşti.

Oğuz'un adamlarından birisi, tesadüfen Baraklılar arasında kalmış ve kadınlar arasında gizlenmişti. Bu kadınların kocaları pis vücutlu, çirkin yüzlü ve köpek gibi olduklarından kadınlar onu çok beğendiler ve hepsi yanına toplandılar. Onunla münasebeti arzu ettiler ve bir hediye olarak, onların büyüğü olan İt-Barak'ın kadını huzuruna götürdüler. Kadının bu erkekle konuşması ve münasebeti çok hoşuna gitti. Çünkü kendisi kocası ile temas da bulunamadığından çok kederleniyordu. İt-Barak'ın karısı bu cinsî arzusu ve sevinci yüzünden Oğuz'un tarafına meyil gösterdi ve gizlice Oğuz'a elçi göndererek:

"Eğer düşmanı yenip ülkesini almak istiyorsanız tutacağınız yol şudur" diye haber gönderdi:

"Demirden dikenli çiviler yaptırınız ve askerlerinizden her biri bu demirli dikenlerden bir miktarını terkiye bağlasınlar ve savaşta bunları düşman üzerine serpsinler, Fakat kendi atlarınızın ayaklarına bu dikenli demir parçalarından bir zarar gelmemesi için uygun nallar yaptır malısınız. Sonra da düşmanların burunları ve vücutlarının kenarları çıplak ve tutkalsız olduğundan oralarına ok yağdırınız"

Oğuz bu durumu işitince çok sevinip memnun oldu ve bu, *"iki su Arası"*nı kendisine üs edindi. Gemiler yaptırdı ve yakışıklı kimselerden İt-Barak'ın kadınlarına arka arkaya elçiler gönderdi. Kadınların çok yardım ettikleri bu elçiler, Oğuz'a gerekli bütün âlet ve malzemeyi yavaş yavaş temin edip hepsini Oğuz'a gönderdiler. Bazı kadınlar da bu erkekleri çok sevdiklerinden onlarla birlikte döndüler.

Bu yolla bu ülke alındı Oğuz bu yerde onyedi yıl kalıp dinlendi. Askerlerini düzene koydu ve silâhlarını yeniledi Bu zaman içinde çocuklar ve bebekler delikanlılık ve

ergenlik çağma yetiştiler. Oğuz'un da bir hatunundan dört oğlu olmuştu, onlar da büyüdüler.

f- Kıpçak'lar

Bu arada Oğuz'un askerlerinden birisinin karısı hâmile kalmış, kocası da savaşta öldürülmüştü. Bu savaş yerinde kadınının doğum yapması yaklaşmıştı.

Yakınlarda içi oyulmuş bir ağaç vardı. Kadın o ağaca gidip çocuğunu doğurdu. Çocuğu Oğuz'un yanına getirdiklerinde durumu ona anlattılar. Oğuz adını **Kıpçak** koydu 'ki, Kıpçak, kabuk kelimesinden çıkmıştır. Türk dilinde içi çürümüş ve oyulmuş ağaca derler.

Diğer Türklerin fikrince bütün Kıpçak kavimleri bunun neslinden olmuşlardır. Oğuz Kıl-barak'ı aldıktan sonra iki yıl daha o ülkede oturdu. Herkesi yasalarla disiplinli bir idare altına aldı. Bir gün, bu sınırlara hayli yakın olan "Karanlık Ülkesi"ne hareket etti

g- Oğuz'un karanlık ülkesine seferi

Oğuz **Kara-Hulun** sınırına, yâni Karanlık ülkesine *vardığında* karanlık dolayısıyla orada gitmek mümkün olmadı. Oğuz yakınları ve aklı erenlerle **kengeş** yapıp **danıştı**; hiç fayda vermedi. Kara-sülük güç işlerini halledip onların müşküllerini çözen babasının yanına gitti, içinde bulundukları zor durumu anlattı.

Babası **Yuşı Hoca** dedi ki:

"Dört tâne taylı kısrak ile dokuz tâne sıpalı eşek seçip alınız ve adamları bunların üzerine bindiriniz. Bu hayvanların yavrularını karanlık ülkesine girilen yere bağlayınız. Onlar karanlığın içine girsinler; istedikleri yere gidip, sonra geri dönecekleri zaman,

o kısraklarla eşekler, yavrularının sevgisi ve kokusu ile o adamları geri getirir ve yolda hiç hata yapmazlar".

Kara-Sülük bu hâl çaresini Oğuz'a anlattı ve onca da uygun gelip kabul edildi. Onun söylediğine göre karanlığa dalıp, üç gün üç gece böyle yola devam ettiler. Bir ara sağdan soldan sesler işitilmeye başladı:

"Bu karanlıkta yolda bir şey bulup yanına alan dışarıya çıktığında pişman olur; hiç bir şey almayan da pişman olur".

Gidenlerden çoğu hiç bir şey almadı; bazıları biraz birşeyler aldılar. Dönüşlerinde o kısrakların yardımı ile *karanlıktan* çıkıp aydınlığa geldikten sonra baktılar ki aldıkları şeyler hep mücevher ve kıymetli taştır. Az alanlar da, almayanlar da her ikisi pişman oldular. Oradan **Kıl-Barak** ile **Atil** arasında ıssız bir sahra olan ülkesine hareket etti. Onlarla savaştı ve hükümdarı orada öldürüldü.

O memleketi de alarak ülkenin tertip ve düzeni, vergilerin tesbiti ve şahnelerin tâyini için üç yıl burada kaldılar. Oradan Hazar Derbend'i üzerine göç etti.

Bu *Derbend* sınırlarına geldikleri sırada **Yuşı Hoca, oğlu Kara-Sülük**'e şöyle dedi:

"Ordumuz bir defa yenilip bozuldu; bu haber yağıya 'dosta düşmana' *erişti. Onun için buradan yüz kadar atlıyı* yurdumuza *geri gönderelim* Onlar *bizim sağlığımızı, fetih ve zaferimizi, evimize ve yurdumuza iletsinler. Uruğ ve askerlerimiz sevinip memnun olsunlar; düşmanlar da hakir, rezil ve itibarsız* olsun. *Elimize geçen bütün zahire ve hazineleri oraya götürsünler de ünümüz gökleri tutsun".*

Kara-sülük *bu teklifi* Oğuz'a arzetti. O da bundan gelecek faydaları düşünerek iyi buldu ve *Kara-sülük'e* bağışlarda bulundu. Kendi elbisesini ona giydirdi. Yüz Kanglı atlısını bu mühim işle görevlendirip bütün hazine ve zahirelerini

onlara vererek *kağnılarla* gönderdi. 'Şimdiki zamanın yarlıg ve payza usulü yerine' Oğuz'un zamanında altın uçlu ok ve yay vardı. Oğuz kendisinin iki altın uçlu ok ve yayını *kendisinin işareti olmak üzere* onlara vermişti. *Kanglılar* gittikleri her vilâyette bunları gösterince *halk kendilerine ve hayvanlarına yiyecek ve içecek alefe* ve *ulufe* vererek gereken hizmet ve hürmeti gösteriyordu.

Kanglıların başında Barmakluk **Çosun Billig** vardı. Oğuz bunlara ev, hazine ve **uğrugu**'nu kendisi dönünceye kadar koruyup kollamalarını emretti.

Bunları gönderdikten soma Oğuz yedi gün daha kaldı ve oradan göç ederek Derbend'e yöneldi. Buranın ahalisi hırsız ve yol kesici idiler. Yol başlarını tutarak yolculara engel oluyorlardı. Oğuz'un askerlerinden çoğunun atlarını çaldılar. Oğuz Kara-sülük'ü çağırıp şöyle emretti: *"Bu yer dar ve hayli sarp bir geçit. Bizi buraya sen getirdin ve burada hırsızlar da çok; onlara karşı nasıl bir tedbir alalım? Bu yerin bir tarafında deniz, öte tarafında sarp dağlar var"*

Kara-sülük ne yapılacağım babasından sordu, Yaşlı adam şöyle dedi:

"Bu Derbend vilâyetinin dört bir yanındaki ekili-dikili yerleri tamamen yağmalayıp harap etmeye çalışmalı. Bu vilâyet gâyet dardır; bir tarafı deniz, bir tarafı dağ olduğundan bütün harekât bu şehrin çevresine yöneltilmeli. Ta ki vilâyet halkı aciz kalıp mecburen itaat etsinler ."

Kara-sülük bu hususu olduğu gibi Oğuz'a söyledi. Oğuz da onun dediğini kabul ederek onların vilâyetlerini her taraftan harap edip yağma ve talan ettiler.

Yaz aylarından ilkbahara kadar orada kalarak Derbend'i kuşattılar. Derbend halkı, bu durumu görünce çaresizlik ve perişanlık içinde kaldılar.

Toplanıp birbirleriyle danıştılar: Oğuz'un yakınlarındaki şehirleri istilası meydanda idi. Hayli kudretli olan Kıl-Barak'ın başına gelenleri de işitmişlerdi. Sekiz ay süren kuşatmadan sonra hep beraber barış yapmak için Oğuz'un huzuruna geldiler. Ona hediye olarak dokuz tâne kır at getirdiler ve **İl** oldular.

Oğuz gelenleri gördükten sonra buyurdu ki:

"Onlardan sorun: Biz buraya geleli bu kadar zaman oldu; niçin yanımıza gelmediniz de dikbaşlık ve isyan yolunu tuttunuz." Onlar cevap olarak dediler ki:

"Bizim aramızda akıllılar olduğu gibi, divaneleri de vardır. Biz şimdiye kadar bu akılsızların sözüne bakıp gelmedik. Kötü yaptığımızı da biliyorduk. Şimdi akıllı insanlar bizim dikkatimizi çektiler ve öğüt verdiler. Böylece ne yapacağımız aydınlandı. İtaat etmenin gerekli olduğunu bildik ve kulluğuna yüz sürdük". Oğuz şöyle buyurdu:

"Mâdem ki, suçunuzu böyle itiraf ettiniz, ben de günahınızı bağışladım. Fakat benim iki tâne tayımı alıp götürdüler Bunlardan biri ***Irak-kula*** *olup*

Irak-kula Arıklı 'Azqıllı?'ya a benzer bir attır. Diğerinin adı ***Süt-ak****'dır ve o da* ***Süt-kul****'a'ya benzer, bembeyazdır Bu at rahvan olup pek güzeldir. Gerçi suçunuzdan vazgeçmişim, fakat tarif ettiğim bu iki at bana getirilmezse sizlerden hiçbirinizi sağ bırakmam"*

Bunlar çalınmış atların hepsini buldular ama tarif edilen iki atı hiçbir yerde bulamamışlardı. Oğuz'un gönlü bu iki ata bağlandığından bu hususta son derece ısrar etti. Bunun üzerine onlar mühlet istediler. Oğuz bir ay daha orada kaldı.

Ülkenin her tarafına bu atları aramak üzere adamlar gönderdiler. Sonunda bulup Oğuz'un huzuruna getirdiler. Oğuz kendi atlarını görünce sevindi. Onlara iyi davranıp

gönüllerini aldı. Halkın korunması ve vergi toplanması için oraya bir **şahne** tâyin ederek Şirvan ve Şamahı'ya hareket etti.

h- Şirvan ve Şamahı'ya elçi göndermesi

Oğuz Derbend vilâyetindeki işlerini tamamladıktan sonra Şirvan ve Şamahı'ya elçi gönderip şu haberi verdi:

"Buraya geldiğimizi herhalde işitmiş olacaksınız Ulaştığımız her ülke, bizden ne emredilmişse yerine getirdi. Geçtiğimiz yerlerde zapt etmedik bir ülke, boyun eğmeyen ve itaat yolunu tutmayan bir hükümdar bırakmadık. Eğer şimdi siz, kendi isteğinizle bize **İl** olursanız, cevap göndererek kulluk göstermeniz gerekir. Şâyet dikbaşlılık ve isyânda inat edecekseniz savaşa hazır olun; Biz de bu elçilerin hemen ardından geliyoruz."

Bu haber onlara erişince, Oğuz'un elçisine her türlü saygıyı gösterdiler. İtaat ve kulluk yolunu tutup, hediye olarak dokuz kır at gönderdiler. Kendileri şehir dışına Oğuz'u karşılamaya çıktılar. Oğuz'u görüp, kulluk şartlarını gereğince gösterdiler.

Oğuz **Şamahı'ya** varınca ondört gün orada kaldı. O günlerde **Şaberan** ahalisi vergisini getirip hazineye teslim ettiler. Fakat **Şamahı** ahalisi, vergilerin ödenmesini geciktirdiler. Anlaşma yolundan ayrılıp, yeniden düşmanlık yolunu tuttular ve karşı koymaya uğraştılar.

Oğuz herkesin birer kucak odun getirip, **Şamahı** kapısına ve civarına yığmasını yasa 'emr' etti. Bütün asker gidip her biri bir kucak odun getirip yığdılar ve ateşlediler.

Kapı ve surlar korkunç alevler içinde yandı. Savaşarak şehri aldılar ve yağma ettiler. Bu yağmada **Şamahılıların** kadın ve çocuklarını da alıp götürdüler. Onlar yaptıklarından pişman olarak, Şehrin önde gelen büyükleri tekrar Oğuz'un

huzuruna gelip bağışlanmalarım dilediler. Vergilerini ödeyip, hiçbir şekilde düşmanlık ve dik başlılık göstermemeleri halinde kadın ve çocuklarının geri verilmesi kararlaştı. Fakat Oğuz onların çaresizlik ve imkânsızlık içinde olduklarını görünce acıyıp kadın ve çocuklarım geri verdi. Vergi aldı, **şahnesini** tayin etti ve oradan **Arran** ve **Mugan** taraflarına yola çıktı.

ı- Oğuz'un Arran ve Mugan tarafına hareketi

Oğuz, Şirvan taraflarından kalkıp Arran ve Mugan'a geldiği zaman yaz mevsimi idi. Hava son derece sıcak ve bu sıcaklıktan dolayı orada kalmak mümkün olmadığından, anlaşarak yaylak olan dağlara gittiler.

Kış gelince, tekrar inerek bu vilâyetleri alır, yağma ederiz dediler. Yaz aylarında bu vilâyetlerin bütün yayla ve dağ mıntıkalarını, **Sebelân** dağlarına, **Alatag** ve **Ağdıböri** dağlarına kadar tamamen işgal ettiler.

-Rivâyetlere göre Alatağ ismini onlar koymuşlardır ve Sebelân diye de onlar adlandırmışlardır. Türkçede ortaya çıkıp dik duran nesneye sebelân derler- Yaylak da kaldıkları zaman zarfında bu taraflarda olan bütün ülkeleri ele geçirip zapt ettiler.

Azerbaycan vilâyetini de aldılar. Kendi has atlarını, otlakları çok geniş ve güzel olan **Ucan** sahrasının mera'larında besledi. Orada bulunduğu bir gün herkesin toplanıp, birer etek toprak getirerek burada bir tepe yapmalarım emretti. Önce kendisi bir etek toprak getirip döktü. Bizzat kendisi toprak döktüğü için bütün asker birer etek toprak getirip döktüler. Büyük bir tepe oldu. Bu tepenin adına **Azerbaycân** dediler. 'Azer, Türkçede yüksek demektir, "*baynân*" da zenginlerin,

ulların yeri anlamındadır. Bu ülke, bu şekilde meşhur oldu. Bugün de Azerbaycan demelerinin sebebi budur.-'

O yaz mevsiminde Oğuz Aladağ'da'Alataq'da' yaylak yaptı. Oradan Bağdat, Gürcistan, Diyarbekir ve Rakka taraflarına elçiler yollayarak "geleceğim" diye haber gönderdi. Gelişinden haberdar bulunmaları ve buna nasıl cevap vereceklerini bilmek istedi.

Eğer baş eğip il olurlar ve vergilerini her yıl muntazaman kendi hazinemize getirirlerse ne âlâ, oraya asker gitmez; eğer Oğuz'un fikrine uygun cevap vermezlerse, onları itaat almak üzere harekete geçip üzerlerine yürüyecekti.

Elçileri bu yörelere gönderdikten sonra kışın Arran ve Mugan tarafına geldi. Kür ve Aras ırmakları arasını yurt ve karargâh olarak seçip kışı orada geçirdi. O diyarın bütün halkını **İl** yaptı, itaat etmeyenlerin hepsini yağma etti.

Bahar olunca çeşitli ülkelerin hükümdar ve sultanlarına göndermiş olduğu elçiler döndüler. Diyarbekir, Raqqa ve Bağdat'a gitmiş olanlar, bu yöreler hükümdar ve büyüklerinin, Oğuz'un Arran tarafına gitmesini, başına gelen zorluklardan dolayı geri dönmüş olduğunu zannederek elçilere:

*"Oğuz hele bir gelsin bakalım, savaş mı ederiz, yoksa **İl** mi oluruz, o zaman cevap veririz."*

Dediklerini söylediler. Gürcistan, elçilerine

"Biz savaşa hazırız, harbedeceğiz" diye cevap vermişlerdi.

Oğuz önceden Gürcülere adam gönderip:

"Hemen üzerinize gelmem gerek; hepiniz uyanık ve haberli olun ve sonra Oğuz ansızın boş bir gaflet anımızda habersizce üzerimize geldi demeyin. Savaş ve muharebe yerini siz tâyin edin ve hazır olun; biz geleceğiz."

İlkbahar olup atlar semirince Oğuz Gürcistan'a karşı harekete geçti. Gürcistan yakınlarına vardığında Gürcüler üç-dört günlük yol ileri gelerek savaşa hazır halde duruyorlardı. Hemen saf düzerek durmaksızın savaşa başladılar Oğuz'un ordusu gâlib geldi. İki gün ve iki gece devam eden savaştan sonra onları kaçırdılar.

Gürcüler bir daha toplanarak yeniden savaşa durdular; ama dayanamayıp kaçtılar Gürcülerin büyükleri Oğuz'un ordusuna karşı duramayacaklarını anlayınca Oğuz'un huzuruna gelerek **İl** oldular. Etrafa mektup ve fermanlar göndererek korkup dağılmış olan ahalinin toplanmasını tavsiye edip vergi kabul ettiler.

Oğuz bir ay onbeş gün Gürcistan'da kaldı. Sonraki yaz mevsiminde Aladağ'a çıktı. Aladağ'da birkaç gün kaldığı sırada, Gürcülerin vergi vermeyip Oğuz'un şahnesini ülkelerinden kovarak yağı olduklarına dair haber geldi. Oğuz bunu duyunca kendi altı Han oğlunu çağırdı ve onlara şöyle dedi:

"Ben bu kavmi 'Gürcüleri' denedim, gördüm ve onların ne mal olduklarım gâyet iyi anladım. Onlar bir hamleden fazlasına dayanamazlar. Onlara karşı büyük ordu göndermeye ve benim gitmeme lüzum yok"

Her oğluna iki yüzer asker verip savaşa gönderdi. Gürcüler Oğuz'un oğulları oraya varınca savaştılarsa da Oğuz'un oğulları onları yenip yağma ettiler. Hemen sonra babaları Oğuz'dan elçi geldi; ondan bütün askerin yiyecek ve giyeceğini bu yazın Gürcülerden toplamak gerektiği buyruğunu getirdiler. Bu haber onlara erişince yağmayı artırdılar. Sayısız yiyecek toplayıp babalarına getirdiler. Ayrıca şahne tahin ederek vergi miktarını kararlaştırdılar ve Aladağ'a geri döndüler.

Onlar iyi işler yaptıklarından Oğuz onlara takdirlerini bildirdi ve:

"Benim hayatımda yaptığınız büyük ve faydalı işler ve ad kazanmanız, ben öldükten sonra da yerimi almaya lâyık olduğunuzu gösterdi" dedi.

Sonra elçiler göndererek, bütün kışlaklardaki askerin toplanmasını ve Kürdistan'a doğru yürümelerini emretti.

Oğuz Hanın ordusu gece dinlenmesinde

j- Oğuz'un Kürdistan yoluyla Diyarbekir ve Şam'a hareketi

Oğuz askerlerini çağırıp topladıktan sonra Kürdistan'a doğru yol aldı ve üç yıl arka arkaya Kürdistan dağlarında kaldı.

Bu dağları bozgunculardan temizleyip, onların varını yoğunu yağma etti. Şehir halkı ve sahrada yaşayan ülke ahalisini kendi taraflarına çekerek vergi tayin ettiler. Oradan Diyarbekir taraflarına geldi ve bu ülkelerin **Erbil**, **Musul** ve **Bağdat'ın** büyükleri *Oğuz'un* huzuruna gelerek **İl** oldular; ***Oğuz'a*** *lâyık* armağan ve hediyeler getirdiler.

Bu kış mevsiminde Dicle kıyısında kışlak yaptı. Bahar olunca Şam yolunu tuttu ve altı oğlunu mangala, *'yâni öncü'* olarak önden gönderdi; kendisi de bunların ardından hareket etti.

Oğulları Rakka'ya gelince şehrin bütün ileri gelenleri *onları karşılamak üzere* dışarı çıktılar. Oğuz'un oğulları babaları arkadan geldiği için bunları babalarının huzuruna gönderdiler. Onlar Oğuz'un huzuruna vardılar; Oğuz onları görünce iyi davrandı ve gönüllerini aldı. Bir **şahne** tayin ederek şehirlerine gönderdi.

İşte bu şekilde Oğuz, Şam ülkesinin neresine vardıysa, halk tamamen kendi istekleriyle **İl** oldular. Yalnız, Türklerin Batag şehir dedikleri ve üç yüz altı kapısı olan Antakya şehri, inat edip karşı koymakta direndi. Sonunda bir yıl savaştılar ve bir yıl sonra şehri aldılar.

Oğuz şehre gitti ve bir altın taht koyarak üzerine oturdu. Yanında olan doksan bin askerin hepsini, kadın ve çocuklarıyla birlikte şehre götürdü ve orada oturdu. Sonra Dimeşk 'Şam' ve Mısır'a, gelişini haber almaları için elçi gönderdi. Her elçinin yanına yüz kadar adam kattı.

Bundan soma Oğuz kendi ordusunun her alayından yüz kişi ayırdı ve bunları altı oğlu ile birlikte Tekür Han'a gönderdi 'ki biz bugün ona tekfur diyoruz'.

Oğuz'un oğulları oraya yaklaştıkları zaman, Tekür onların askerinin nasıl olduğunu öğrenmek için elçi gönderdi. Onların örf ve âdetine göre elçi olarak gelene dokunulmazdı. Oğuz'un oğullan Tekfur'dan gelen elçileri görüp onlarla konuştular. Onlar dönerlerken kendi elçilerini de o elçilerle birlikte Tekür'e. göndererek ve haber verdiler:

*"Babamız Oğuz bizi öncü '**manqala**' olarak dokuzbin askerle göndermiştir. O ise, büyük ordu '**keçele**' ile gelmektedir. Eğer **İl***

olup vergi kabul eder ve bunu her yıl hazineye gönderdiğinizi bilirsek size saldırmayacağız; savaş isterseniz bir yer seçin ve savaşmamız için oraya gelin."

Bu altı çocuktan en büyüğünün adı **Kün**, yani **Aftâb**, ikincisinin adı Ay, yâni **Mâh**, üçüncüsü **Yulduz**, yani Sitare, dördüncüsü Kök'Köl', yani **Asmân** beşincisi **Taq**, yani **Kûh** ve altıncısı **Tengiz**, yani **Deryadır**.

Bu oğulların elçileri Tekfur'un yanına vardıkları zaman, Tekfur:

"Yarın filân yerde savaşalım." dedi.

Ertesi gün oraya giderek savaştılar ve Tekfur'u yendiler. Tekfur'un askerlerinden pek çok insan öldürüldü. Onları iki gün iki gece, Tekfur'un şehri ve ülkesine kadar kovaladılar. Bu şehir önlerine gelince şehir ahalisi aralarında anlaşarak Tekfur'u yakalayıp onlara teslim ettiler. Onlar da Tekfur'u, yetmiş kişiyle birlikte Antakya'ya **Oğuz Aga**'nın huzuruna gönderdiler. Payitahtına ve bütün ülkeye el koydular; lâkin yağmaya ve halkın öldürülmesine yol vermediler.

Oğuz'un oğulları şehrin dışına indiler ve orada oturdular, Babaları Oğuz'a elçiler vasıtasıyla şu haberi gönderdiler:

*"Eğer Tekfur'u öldürmek niyetinde iseniz, bize emredin ülkeyi yağma edip mal ve hazine **'para'** gönderelim; buna dair bir işaret buyurun kâfi. Yok, eğer bağışlayarak günah ve kanından vazgeçerseniz, onu ülkesinin başına gönderin. Hükümdarlığı ona vermek isterseniz, mal ve hazine vergisini tayin edip onu geri gönderin. Böylece biz halkın kalbini kazanacağız; kulluğa yüz süreceğiz."*

Bu elçiler Tekfur'u Oğuz'un huzuruna getirdikleri zaman Oğuz ona savaşın nasıl cereyan ettiğini, kendisiyle oğulları arasında olup bitenleri yeniden sordu. Tekfur vaziyeti bütün açıklığı ile başından sonuna kadar, savaşı Tekfur'un ordusunun yenilgisini, Oğuz'un oğullarının onların ardından

payitahta kadar takip etmesini, payitaht ileri gelenlerinin anlaşarak Tekfur'u yakalayıp ona teslim ettiklerini bütün tafsilâtıyla anlattı.

Tekfur anlattıklarını bitirince Oğuz, Tekfur'a oğullarının ülkeyi yağma edip etmediklerini sordu. Tekfur onların yağma ettiklerini görmediğini söyleyip:

"Biliyorum ki, ben orada iken hiç yağma etmediler; şehirden dışarıda sahrada kaldılar." dedi.

Oğuz oğullarının şehirleri yağma etmemelerini sıkı sıkıya tembih ettiğinden bu hususa çok sevindi. Ellerini göğsüne koyup yüzünü Tanrı'ya döndürdü ve çocuklarının sözünden çıkmadıklarına ve onların kabiliyetleriyle babalarının yerine geçmeye muktedir oluşlarına şükretti.

Oğuz bunları öğrenip hoşuna gittikten sonra Tekfur'a şöyle hitap etti:

*"Her ne kadar sen, önceleri bana itaat etmeyip karşı geldin, hatta savaştınsa da, bütün bunlardan dolayı ben senin suçundan vazgeçtim. Seni kendi ülkenin başına göndereceğim ve saltanatı sana vereceğim. Bundan böyle dosdoğru ve içiniz tertemiz itaat edesiniz Her sene bulunduğum yere para '**hazâne**' ve mal ulaştırasınız.".*

Tekfur bu sözü işitince başını yere koydu; kulluk şartlarını yerine getirip cevap olarak dedi ki:

"Bütün ülkeler ve memleketler senin emrinde ve hâkimiyetindedir. Benim gibi ve benden daha iyi milyonlarcası senin itaatine girmişlerdir. Senin hükmüne karşı koymak için benim gibisinin kudreti ve yeri yoktur. Her ne emredersen itaat eder boyun eğerim. Eğer Oğuz, merhamet buyurur, beni bağışlarsanız kulluk halkasına girer, her sene mal ve hazine gönderirim Bu eşikteki kulluk hususunda inşallah hiç kusur etmem"

Oğuz bu faslı kapattıktan sonra Tekfur'dan Rum ve Frenk ülkelerinin durumunu, ordularını ve yaşadıkları yerleri, bu

ülkelere asker gönderecek olursa oraları nasıl zapt edeceğini hep sordu. Tekfur şöyle dedi:

*"Frenk ülkesini almanın yolu şöyledir: Oğuz, buradan **bilik** ve **hil'at**le oraya elçiler gönderin, büyüklerinin gönlünü kazanınız Onlara hilat giydirsinler ve vergi vermelerini söylesinler. Ben de gizlice onlara, bir şeyler yazıp kendi elçimi gönderirim. Şunu iyice zihinlerine yerleştiririm ki bu kavmin çok büyük kuvveti vardır. Güneşin doğduğu yerden bu ülkeye kadar her yeri kendi idarelerine almışlardır ve hiçbir canlı onların kuvvetine karşı koyamaz. İyisi mi, iş savaşla sonuçlanmadan, arada bir hayli insanın ölmesine ve ülkenin harab olmasına vesile olmadan itaat ediniz. Vergi miktarını kararlaştırın ve bunu her sene gönderin. Onlar bu söze uyup vergiyi kabul ederler. Oralara askerin gitmesine hiç lüzum yoktur. Ama Rum ülkesinin durumuna gelince, onların kışlağı denize yakındır ve pek sıcak olur Şöyle davranmalısın:*

*Onlar kışlağa inerler ve zamanı gelince tekrar yaylağa çıkmak isterler Onların yaylağa gelmesinden önce asker gidip onların yaylaklarını işgal etmeli ve kışlaklarından çıkmaya yol vermemelidir, Kışlaklarında sıcaktan ve sinekten oturmak imkânsız olduğundan aciz kalıp, mecburen **İlliğe** gelirler."*

Tekfur'un bu düşüncesi Oğuz'a uygun geldi ve onu, kendi ülkesine ve saltanat merkezine geri gönderdi. Kendisiyle gelmiş olan elçilerle birlikte, yanlarına onu kendi memleketine ulaştırmak ve padişahlık tahtına oturtmak için elliden fazla atlı kattı. Kendi çocuklarına da askerleriyle birlikte gelmelerini emretti Oğuz'un çocukları babalarının huzuruna geldiler.

Tekfur Oğuz'a pek çok hazineler gönderdi Kendi merkezinde oturup kulluk kemerini beline bağladı Tekfur'un memleketi bu şekilde Oğuz un idaresine girdikten sonra Frenk ve Rum diyarına karşı harekete geçti.

k- Oğuz'un oğullarını Rum 'Anadolu' ya göndermesi

Tekfur İl olduktan ve Oğuz'a Frenk: ve Rum ülkelerinin durumunu öğrettikten sonra, Oğuz oğullarından üçünü, Kün, Yulduz ve Tengiz'i dokuz bin süvari ile Rum tarafına gönderdi. Diğer üç oğlu Ay, Kök ve Tag'ı diğer dokuz bin kişiyle Frenk diyarına gönderdi. Onlara deniz kayısında bir yeri karargâh edinip, orada **tagar** a ve **ulufe** vermesini, elçiler tayin ederek onları gemi ile geçirerek Frenklere göndermelerini emretti.

Tekfur bunlarla müttefik ve itaat kemerini beline bağladığından Oğuz'un buyruğu gereğince deniz kıyısında iyi bir yeri onlara karargâh olarak verdi. Onlara uygun ulufe ve alefe düzenledi; elçileri de Frenk tarafına gönderdi.

Elçiler oraya vardıklarında Oğuz'un hilatlerini ilettiler ve büyüklerine giydirdiler. Tekfur Han daha önce kendi elçisini gönderip onlara durumdan haber vermiş ve Oğuz'un sözünü dinlemelerini, onların tarafını tutup itaat etmelerini öğütlemişti. Onlar da karşı koymayıp boyun eğdiler. Bunlara karşılık olarak mal ve ***tansuklar*** gönderdiler.

Oğuz'un oğullarını görüp işlerini onlarla halletmek, mal, hazine ve tansukları onlara sunmak istediler. Oğuz'un oğulları kabul etmediler ve şöyle dediler:

"Çaresiz, sizin Oğuz'un huzuruna gitmeniz gerek. Getirdiğiniz ne varsa onun huzuruna götürün. Vergi tayin edip kararlaştırmak Oğuz'a aittir. Biz kardeşler ordu ile birlikte Oğuz emredinceye kadar buradayız. Hele siz gidip babamız Oğuz'u görün, vergi kararlaşsın, geri dönmemizi emrederse hemen döneriz."

Onlar Oğuz'un oğullarının bu hususta çok ısrar ettiklerini görünce getirdikleri mal 'eşya' ve hazineyi 'parayı' alarak Oğuz'a kulluk arz etmeye gittiler. Bunların gelmekte oldukları haberi Oğuz'a erişince, askerini bütün silâh ve teçhizatıyla

alay alay düzenledi ve sahrada onların geleceği yola gönderdi. Kendilerini uzaktan Frenklere gösterdiler. Frenk ülkesinden gelmiş olan bu topluluk Oğuz'un ordusunu alay alay iki üç defa görünce, olduğundan fazla sandılar, Frenkten gelmiş olan bu heyet Oğuz'un huzuruna varınca, kendi söyleyeceklerini arz ettiler. Oğuz onlara şöyle dedi:

"Sizin görmüş olduğunuz bu azıcık askeri ***manqala*** *'öncü' olarak göndermiştim Şimdi ordumun asıl büyük kısmı burada, gidip onu görün Eğer bize karşı koyabileceğinizi düşünüyorsanız savaşalım. Yok, eğer karşı koymaya gücünüz yetmeyecekse itaat yolunu tutmaktan gayrisi yoktur; Mal ve hazine olarak vergi kararlaştırıp her yıl güvenilir kişiler ve elçilerle bize gönderin. Kesinlikle bilmeniz gerek ki, ordum sizin düşüncenize sığdığından da daha büyüktür. Siz belki su ve ateşi düşünüyorsanız, bilmelisiniz ki, biz geldiğimiz yerlerde kaç tâne derya 'büyük ırmak' geçmişiz Sizin deryâ ve sularımızın askerim nazarında kıymeti yoktur. Onlar bunları kolaylıkla,* ***atı sal yerine ve kırbacı kürek yerine*** *kullanarak bir sal yaparlar, geçerler ve ülkenizi alt üst ederler.".*

Onlar bunu işitince Oğuz'a dediler ki:

"Ey Oğuz Ağa, emredin ordu geri dönsün ve vergi vermemiz için ***şahne*** *tayin buyurun.".*

Oğuz onlara şöyle dedi:

"Ne zaman gönüllü olarak vergiyi üzerinize alırsanız Tekfur Han nezdine bırakmış olduğumuz ***şahne*** *size de yeter. Her sene vergiyi ona götürün; o bana gönderir; Her iki yılda uruğunuzdan bir kişi yanıma gelsin. Ben ona* ***hilat*** *verip geri gönderirim.".*

Bu söz bittikten sonra onları bu ülkenin usulüne göre ve vergi miktarını tâyin ederek geri gönderdi.

Bu elçiler bir başka zaman huzuruna gelecekleri zaman, askerin bu defa yaptığı hareketi, Oğuz'un ordusunun büyüklüğü onların içine iyice yer tutsun diye aynen tekrar

etmelerini buyurdu. Frenk elçileri Oğuz'un ordusunun büyüklüğünü ve sayılarının çokluğunu görüp kendi ülkelerine varınca, bu ordunun ne kadar kalabalık olduğunu Frenk Padişahına anlattılar. Padişah da bu durumdan hayli endişelenip ister istemez üzerine düşen vergileri kabul edip itaat ve kulluk kemerini can beline bağladı.

Oğuz'un saltanat tahtında oturup padişahlık ettiği sürece, keza ondan sonraki oğulları ve uruğu zamanında da vergi gönderdiler Oğuzlara karşı gelenlerle de savaştı.

I- Oğuz'un Rum ordusuyla 'Anadolu'da' savaşması

Oğuz'un askerle Rum'a göndermiş olduğu oğulları oraya varınca üç yerde Rumlar harp ettiler ve üç defasında da Rum askerlerini yendiler. Sonunda Rum'un büyükleri onlara karşı koymaya güçsüz olduklarını anlayınca hepsi toplandılar ve birbirleriyle danışıp neticede itaat yolunu tutarak Oğuz'un oğullarının yanına gittiler.

Her sene göndermek üzere ***mal-hazine*** kabul ederek Oğuz'a ve oğullarının her birine seçkin atlar hediye ettiler Oğuz'un oğulları bu heyete:

*"Niçin daha önce **İl** olup itaat etmediniz."* diye sordular:

"Öyle olsaydı arada bu kadar insan ölmez, ülke harab olmazdı". Onlar cevap olarak dediler ki:

"Sizinle harbedenler budala insanlardı. Biz ise dünya görmüş, onun sıcağını soğuğunu tatmış adamlarız. Çıkar yolun aramızdan savaşı kaldırmak olduğunu gördük ve itaat kemerini bağladık, kulluk halkasını takındık. Hep beraber karar verip kulluğa yüz sürdük; kabul edip etmemek size aittir.

Herhalde aramızda, gönlünde başka fikir taşıyan ve bu dediklerimize aykırı davranabilecek hiçbir yaratık kalmamıştır."

Oğuz'un oğulları onların sözlerini işitince, onların temiz kalple Oğuz'un ordusuna **İl** olduklarını anladılar. Onlara şöyle dediler:

"Babamız bize şu şekilde buyurmuştur; Kim baş eğerse o bizden aman bulur; ona saldırmaz ve onlardan kimseyi cezalandırmayız. Biz de babamızın sözüne aykırı iş yapamayız. Ülkenizin bir kenarında oturuyoruz; hiçbir şekilde hiçbir canlıya ve ülkenize hiç saldırmayız. Bu arada siz de büyüklerinizden bir heyeti babamız Oğuz Ağa'nın huzuruna gönderin. O ne emrederse, bizim için ancak o buyruktur."

Bu insanlar bu sözleri kabul ettiler ve Oğuz'un oğulları onları, kendi elçileri ile birlikte Oğuz'un yanına gönderdiler. Oğuz, onları görünce oğullarının durumunu ve girişmiş oldukları savaşın gidişini sordu. Onlar da görmüş oldukları durumu, olduğu gibi Oğuz'a ilettiler.

Oğuz onların gönlünü alarak her yıl getirecekleri vergiyi kararlaştırdı. Askerini nasıl Frenk heyetine göstermişse, birçok defalar bunlara da gösterdi. Bu ordunun büyüklüğü onların ta içine yerleşti. Bu heyete hil'at giydirip yola çıkardı. Oğuz'un oğulları asker ile dönüp babalarının yanına geldiler.

Oğuz oğullarının güzel işler yaptıklarını görüp, onlarda olgunluk ve saadet belirtileri müşahede edince, onların şerefine bir toy verdi ve kâse sundu. Her oğluna bir altın kürsü verdi ve oğulları ile birlikte gitmiş olan beylerin hepsine hilat giydirdi.

Bundan sonra oğullarını ve beyleri toplayıp onlara:

"Siz, çocuklarıma niçin altın kürsü verip, size hil'at giydirdiğimi hiç biliyor musunuz?" Diye sordu.

Çocuklar ve beyler şöyle cevap verdiler:

"Onu en iyi sen bilirsin, biz ne bilelim."

Oğuz bunu şu şekilde buyurdu:

"Altı oğlumu, bir defasında mangala yapıp Şam tarafına geldim. Onların bütün düzenlerini iyi gördüm. İkinci defa ***üç oğulu*** *Frenk, üçünü de Rum tarafına gönderdim. Yine pek güzel işler gördüler. Sizin ve onların tuttuğunuz yol iyidir. Hatta işgal edilen ülkeleri yağma etmemek hususunda çıkarmış olduğum yasak ve emirlere tam olarak uyup, gereğini yerine getirdiler. Benim sözümden hiç dışarı çıkmadılar; kendi fikirlerini de bana ilettiler.*

İşte bu sebeple onlardan ve sizlerden gönlüm memnundur İyice bildim ki, onlar padişahlığa lâyıktır; sizler de beyliğe lâyıksınız Bundan dolayı onlara altın kürsü ve size hil'at verdim.".

Oğuz bu işleri tertip ve düzene koyduktan sonra üç yıl daha Antakya, Rum ve Frenk işlerine bir yön vermek için orada oturdu. Bu diyarın işlerine tam bir düzen ve ahenk verip, oradan Dimeşk'e hareket etti.

m- Oğuz'un bugünkü Şam tarafını alması

Oğuz Rum, Frenk ve Antakya ülkelerinin düzenini sağladıktan sonra, Dimeşk'a varmak üzere oradan yola koyuldu ve Dimeşk'a geldi. Dimeşklılar onunla savaşmak niyetinde idiler. Fakat Oğuz bu hususta onlara hiç istekli görünmedi Dimeşk çevresine inip üç gün orada kaldı ve savaşa girişmedi.

Oğulları ona:

"Muharebe hususunda beklemenin sebebi nedir?" diye sordular Oğuz onlara şöyle cevap verdi:

"Siz bilmiyor musunuz ki Âdem AS., bu topraklarda uyumuştur. Ben bu bakımdan hayrette kaldım ve savaşa başlamakta acele etmedim. Elçi de göndermek istemiyorum; bakalım iş nereye varacak ve onlar ne yapmak isteyecekler.".

Geleli üç gün olduğu halde Oğuz kimseyi onlara göndermeyip savaş arzularına da yüz vermediğinden Dimeşkliler

Oğuz'a elçi göndererek elçiyle beraber on eşek yükü *'hârvar'* yay yolladılar.

Elçiler Oğuz'un huzuruna geldiler ve söyleyeceklerini söylediler. Oğuz şöyle dedi:

"Sizin ve büyüklerinizin duraklamasının sebebi acaba nedir? Aklınıza ne geldi de, buraya geldiğim günden beri yanıma ancak bugün geldiniz? Eğer savaş ve muharebe etmek niyetinde iseniz, herhalde Antakya ordusundan daha kuvvetli değilsiniz. Askerimin hepsi daha buraya gelmediklerinden tamamlanmaları için bekliyorum. Bu sebeple size kimseyi göndermedim. En iyisi siz gidiniz ve büyüklerinize durumu anlatın; gelip itaat etsinler. Biz Mısır'a gitmekteyiz ve bu sebeple sizinle savaşmayı pek istemiyorum Zaten sizinle savaşmayı da yersiz buluyorum. Verginizi yay olarak kararlaştıracağım ve yaydan başka sizden bir şey beklediğim yok.".

Dimeşk elçisi bu sözü işitip Dimeşk'e döndü ve durumu Oğuz'dan nasıl duymuşsa öylece büyüklere anlattı. Bu söz onlara da uygun gelip kabul ettiler. Yüz eşek yükü yay temin edip bunlara birkaç meşhur arap atı katıp Oğuz'un huzuruna gelerek ona takdim ettiler, **İl** ve itaatli oldular. Oğuz büyüklerinin gönlünü aldı, tatlılıkla muamele edip şöyle dedi:

"Ülkenizin yayları son derece iyi olduğundan askerimiz için gereklidir Getirmiş olduğunuz ne kadar yay varsa, askere taksim edin Her birine üç yay verin. Eğer hepsine böyle yetişiyorsa, bundan böyle bu sene getirmiş olduğunuz yetişir. Şimdilik sizler müsaade edin de Mısır'a gideyim Mısır'dan inşallah ü teâla döndüğümde, isteklerinize uygun şekilde sizin verginizi kararlaştıracağım."

Bundan sonra bir ay daha Dimeşk'da kaldı Bir ay sonra göç edip, ordu Mısır'ın üzerine yürüdü.

n- Oğuzun Mısırı Alması

Oguz Dimeşk'i İl yaptıktan sonra Mısır diyarını almak kararıyla o tarafa yola koyuldu. Üç günlük yol gittikten sonra

bir yerde iki gün oturdu. Her alayın iki üç defa geceleyin geri dönüp, sabah olunca göç ederek asıl kuvvetlere katılmalarını bütün orduya emretti.

Böylece askerin sayısı, olduğundan daha kalabalık görünecekti. Bundan sonra Mısır'ı ne şekilde almaları ve nasıl il yapmaları konusunda **kengeş** yaptılar.

Üç oğlunu, dokuz bin kişi ile öncü olarak gönderdi. Bir başka oğlunu yine dokuz bin kişi ile onların keçelesi olarak artlarından yola çıkardı. Kendisi büyük ordu ile peşlerinden yola koyuldu. Kendisinin hareket ettiği gün, elçilerini üç koşulu atla Mısır'a yollayıp her oğluna ne kadar asker verdiğini söyleyerek:

"Gönderdim ve ben, arkalarından büyük ordu ile varıyorum." diye haber verdi.

Elçiler yola çıktıktan sonra kendisi orada kaldı; oğulları ayrılan askerlerle gittiler.

Oğuz Dimeşk ve Guta havalisinde, Kudüs ve Halil vilâyetlerinde ve o ülkelerde kışlak yaptı ve avlandılar. Dimeşkliler de Mısır'a bir elçi gönderip Oğuz'un ordusunun ne halde olduğunu ve bu bakımdan savaşmanın iyi olmayacağını bildirdiler.

Bu sözler Mısırlılar üzerine büyük tesir yaptı. Oğuz'un oğulları Mısır yakınlarına varınca, Mısır'ın bütün ileri gelenleri karşılamaya çıktılar; onlara armağanlar getirdiler, il olup itaat ettiler. Hazine vergisi kararlaştırdılar ve Oğuz'un oğulları bir yıl Mısır'da kaldılar.

Askerlerinden kimsenin hiçbir canlıya yük olmaması, onlara ilişmemesi hakkında yasak çıkardılar. Fakat şunu kararlaştırdılar:

"Uzak yoldan geldiğimiz için vergi toplamaya her defasında buraya gelemeyiz. Üç yılın vergisini önceden vermek üzere hazırlık

yapın ve bize teslim edin. Bu şekilde her altı senenin vergisini iki defada ödeyin."

Bu yıl üç senenin vergisini Mısır'dan aldılar.

Orduya pek çok mal getirip, Oğuz'un emriyle döndüler ve babalarının huzuruna geldiler. Oğuz bir yıl daha Dimeşk vilâyetinde kaldı ve bu zaman zarfında Dimeşk'ın vergisini kararlaştırdı.

Oğuz Âdem AS'ın mezarının orada olduğunu işitmiş olduğundan Mekke ve Medine'ye elçi gönderip, oradan bir mikdar toprak getirmelerini emretti. Elçi oraya gidip toprağı getirdi. Oğuz bu topraktan bir miktar vücuduna sürüp Tanrı'ya şükretti Oğullarına ve beylerine dedi ki:

"Âdem topraktan yaratılmıştı ve sonunda toprak oldu. Biz de hepimiz toprak olacağız insan ne kadar güçlü olursa olsun bunu unutmamalı ve iyilik yapmalı, kötülük değil."

Bundan sonra ilkbaharda **Baalbek** dağlarına ve serin yerlere giderek yayladı:

"Yaz sıcaklarında Bağdat'a gitmenin imkânı yoktur; biraz vakit geçip havalar serinledikten sonra Bağdat'a gideriz" diye söyledi.

Bütün yaz mevsimi boyunca orada oturdu ve havalar serinleyince Bağdat'a hareket ettiler.

O- Oğuz'un Bağdad, Basra ve İsfahan'ı alması

Oğuz yaz aylarını Baalbek dağlarında ve o yörede geçirdikten sonra, havalar serinleyince Bağdad tarafına yöneldi. Bağdad halkı daha önce **İl** olmuş bulunuyorlardı. Oğuz Diyarbekir'e ulaştığı sırada Bağ- dad'ın bütün ileri gelenleri Oğuz'u karşılamak ve aynı zamanda hizmetine girmek için oraya gelmişlerdi. Bunlar Oğuz ile birlikte Bağdad'a döndüler.

Oğuz Bağdad'a geldikten sonra takriben bir aydan fazla bir zaman orada oturdu. Memleketin bütün ileri gelenleri onunla beraberdiler. Sonra şehri bırakarak havalar ısınıncaya kadar o taraflarda kışlak yaptı. Havalar daha da ısınınca Kürdistan dağlarına gidip orada yayladı.

Sonbaharda Basra'ya hareket etti. Basra halkı da diğer vilâyetler gibi boyun eğmişler, il olup itaat ederek vergi verdiler. Oğuz oradan **Huzistan** tarafına gitti ve bütün o ülkeleri il yapıp itaat ettirdiler.

Hepsi vergi kabul ettiler. Oradan Kor dağları arasından geçip İsfahan'a gitti. Oraya varınca Isfahan halkı itaat yoluna girmediler; Karşı koyup direndiler ve düşmanlık gösterip savaşa durdular. Hiçbir şekilde hisardan dışarı çıkmadılar. Oğuz Isfahan önünde onbin kişilik bir kuvvet bıraktı:

"Isfahanlılar dışarı çıkıp harbedecek olurlarsa savaşınız." dedi.

Belirli zamanlarda onbin kişilik kuvvetine karşı aynı miktarda asker gönderip, diğerlerini geri alıyordu. Öteki askerleri Isfahan vilâyetini yağma ediyorlardı. Oğuz üç yıl bu ülkede kalıp bütün vilâyeti yağma ve talan etti.

Üç yıl sonra bütün asker Isfahan Hisarı kapısı önüne toplandı. Yedi gün yedi gece Isfahan ordusu ile savaştılar. Askerin yarısı bir gün savaşır; diğer yarısı da öteki gün harbederdi. Böylece tam yedi gün geçti. Bir faydası olmayınca Oğuz'un işlerinde önderlik eden ve her türlü güvenini kazanan Kara-Sülük babası **Yuşı Hoca'nın** yanına gitti. Ona danıştı:

"Bunca büyük savaşlar verdik, hâlâ Isfahan'ı alamadık Bu hususta bize bir çıkar yol göster ve ne yapacağımıza dair bir çâre düşün?"

Yuşı Hoca bu vaziyeti oğlundan işitince ona dedi ki:

"Duvarla savaşmak hiçbir fayda vermez. Siz saldırıp duvara vurduğunuz zaman, onlar ordumuzdaki insan ve atlara vuruyorlar,

Tabiî ki onların darbesi tesirli oluyor ve bu sebeple sizinkiler bir işe yaramıyor. Bu işin çaresi şudur: askerin bir yarısı, Isfahan halkının görmeyeceği bir yere gizlensinler. Onlar hiç bir şey yapmasınlar ki, bu yakın yerdeki pusudaki askerin varlığını kimse bilmesin. Diğer yarısı Isfahan kapısı önünde yeniden savaşa girişsin. Eğer Isfahanlılar hisardan dışarı çıkmazlarsa, onların şehir dışında bulunan bağlarını ve evlerinin duvarlarını, onlar çıkıncaya kadar yıkıp dümdüz edin Bundan sonra şöyle bir yol tutmalı:

Askeriniz yenilmiş gibi geri çekilip kaçsın; onlar da arkalarından takip etsinler. Şehirden hayli uzaklaştıktan sonra pusuda gizlenmiş olan asker onların arkalarını çevirsin.

Orada Isfahanlılar ezilip mağlup olacaklar ve geriye kaçacaklardır Ancak onların şehre kaçıp sığınmalarına yol vermeyin, hepsini öldürün.".

Kara-Sülük Oğuz'a gelerek babasından öğrenmiş olduğu çareyi ona arz etti. Bu tedbir Oğuz'a da uygun gelip beğendi Oğulları kırkbin kişi ile pusu'da gizlendiler Elli bin kişiye de, Kara-Sülük'ün buyruğunda, şehir kapısında savaşmalarını, etrafı yakıp yıkmalarını emretti.

Oğuzla beraber şehir kapısına gelen bu elli bin kişi bir yandan savaşıp, bir yandan da Isfahanlıların evlerini yıkmakla meşgul oldular. Isfahanlılar onların pek büyük tahribat yapacaklarını, sayılarının da eskisine göre hayli azalmış olduğunu görünce, başlarına yeni bir gaile çıkarak bir kısım askerin oraya gittiğini zannettiler. Bu güvenle şehir kapılarını açıp şehirden dışarı çıktılar. Kılıç çekip Oğuz'un ordusu ile savaşa koyuldular.

Oğuz'un askeri plân gereğince bozuldu ve kaçmaya başladı. Yavaş yavaş bulundukları yerden, şehirden hayli uzaklaştılar ve onları sahraya çektiler. Oğuz oğullan ve kırkbin askeriyle birden Azrail gibi onların ardına düştüler. Şehir

kapısını ve çekilme yollarını tutarak şehirden dışarı çıkmış olanların bir tanesini bile sağ bırakmadılar.

Bu şekilde İsfahan'ı aldılar. İsfahan'ı almayı başardıktan sonra oğullarından dördünü, Fars ve Kirman taraflarına gidip o ülkeleri zapt etmekle görevlendirdi.

p- Oğuz'un Oğullarını, Fars ve Kirman tarafına göndermesi

Oğuz oğullarından dördünün Fars ve Kirman taraflarına giderek o ülkeleri zapt etmelerine karar verip emretmişti. Oğullan baba buyruğu gereğince, o diyara doğru yola çıkarak ilkönce Kirman'a gidip orada savaştılar. İsfahan'ı ne şekilde almışlarsa, Kirman'ı da öylece aldılar ve çok uğraştılar. Orada işlerini bitirip serbest kaldıktan sonra Fars vilâyetine geldiler ve önce Şiraz'ı aldılar. Bir yıl kadar bu yerlerin alınması işleriyle uğraşıp orada kaldılar.

Her yeri aldıktan sonra babalarına haber gönderip bundan sonraki vaziyetlerini ve ahaliye nasıl davranacaklarını sordular Oğuz şöyle emretti:

*"Bu ülke mademki alınmıştır, **İl** ve itaatlidir; onları yağma etmeyin. Vergi kararlaştırıp, gelecek üç yılın vergisini alarak dönün.".*

Haberci dönüp Oğuz'un sözünü onlara ulaştırınca, Oğuz'un buyruğu gereğince vergi kararlaştırdılar. Ve üç yıllık vergiyi alıp İsfahan'a babaları Oğuz'un yanına döndüler.

Aynı şekilde, sonraki üç yılın vakti gelince Kirman ve Fars'a asker gönderip Fars ve Kirman'ı zapt ettirdiler. Vergiler kararlaştırdılar ve her yere ***şahneler*** tayin ettiler.

Oğuz bu zaman zarfında hep İsfahan'da oturdu. Oğulları döndükten sonra Irak-Acem'i almak fikrini taşıyordu ve oraların durumunu yeniden öğrenmek için o tarafa elçiler gönderdi.

r- Oğuzun Irak-ı Acem'i alması

Oğuz adı geçen bu ülkelere sahip olduktan sonra, Irak-i Acem'i de zapt etmek istedi. Önce iki yüz kişi ayırıp Irak -ı Acem'e gönderdi.

Bunlar oralardan haber toplayacaklar, vardıkları yerlerdeki krallardan sakınacaklar, kale ve hisarlara dikkat edeceklerdi, Oğuz:

"Bunlar içinde alabileceğiniz küçük yerleri alınız, ama büyük ve müstahkem yerlere hücum etmeyiniz." diye emir verdi.

Bu iki yüz kişi Irak-ı Acem'e doğru yola çıktılar. Vardıkları Rey, Kazvin, Hemedan ve diğer şehirler halkı Oğuz'un ve ordusunun ününü önceden duymuş olduklarından zaten içlerinde Oğuz'a karşı büyük bir sevgi doğmuştu.

Buralar halkı, Oğuz'un üzerlerine asker sevk edip bir kısım insan ölüp, ülke harap olmadan evvel itaat ve teslim kemerini bellerine bağlamak, il olup, Oğuz'un huzuruna gelerek ülkenin vergisini onunla kararlaştırmak ve bu vergiyi her sene hazineye iletmekten gayri bir çıkar yol görmediler.

Bu hususlarda Irak-ı Acem halkı aralarında anlaştılar:

Oğuz'a hizmet şerefine nail olmak için Oğuz'un yanına gidecekler, vergileri kararlaştıktan sonra Oğuz'un rızasını alarak ülkelerine döneceklerdi. Oğuz'un huzuruna vardıklarında bahar gelmeye başlamıştı Oğuz kendi ülkelerine karşı harekete geçmeye karar vermiş, yola çıkmak üzere idi. Oğuz'un huzuruna vardılar; gereken duada bulunduktan sonra durumlarını arz ettiler. Oğuz onların gönüllerini aldı; vergi ve diğer görevlerini kararlaştırarak geri gönderdi. Bundan sonra Demâvend'e yöneldi ki, orada yaylak yapmak istiyordu.

—Kalaçlar:

Yolda şöyle bir olay oldu: yaşlıca bir kadın hâmile kalmış ve bir oğlan çocuğu olmuştur Ancak yiyecek bir yaprak bile olmadığından aç kalmıştı.

Yeyip-içecek, çocuğunun emeceği sütü yapacak hiç bir şey olmadığından çocuk da aç kalmıştı. İki üç gün kadar sonra tesadüfen bir çakal gördüler. Bir sülünü avlayıp yakalamış ağzında tutarak götürüyordu Kadının kocası çakala bir sopa savurdu; çakal da sülünü ağzından bırakıp kaçtı. Adam onu alıp pişirdi ve sütü gelip çocuğu emzirsin diye kadına verdi. Birkaç gün sonra Oğuz'un arkasından yetiştiler. Adam Oğuz'un huzuruna gelince O:

"Neredeydin, yolda niçin geri kaldın?" diye sordu.

Adam karısının tesadüfen yolda doğum yaptığını ve bu yüzden geciktiğini söyledi. Fakat Oğuz onun bu sözünü beğenmedi, onu azarlayıp:

"Kadın doğum yaptı diye, yoldan geri kalmak olur mu? Mademki siz bu yüzden yoldan ve ordudan geri kaldınız, o halde burada kalın." Ona Türkçe olarak "Kal-aç" dedi. Bu sözün manası:

"Ey, kadın aç ve geri kal." demektir Oğuz ona böyle dediğinden o da orada kalmıştır.*'Zamanla bu isim* ***Kalaç*** *olmuş; Bu bakımdan* ***Kalaç*** *kavmi o şahsın evlâd ve torunlarıdır.'* Ondan sonra Demavend'e gidip yaz boyunca Demavend'de kaldı. Sonbaharın Mazenderan ve o yöreyi almak niyetiyle hareket etti.

s- Oğuzun diğer İran vilayetlerini alması

Oğuz'un Demâvend dağında yaylakta bulunduğu yaz mevsimi sona erince Mazenderan, Amul, Sarı, Astrabad ve bu diyarın diğer şehirlerini almak için harekete geçti. Bu şehirlerden bazılarını savaşla, bazılarını tatlılıkla gönüllerini

alarak ele geçirdi ve bazıları da kendi istek ve dilekleriyle **İl** oldular.

Oğuz kışı orada geçirdi; bu yörelerin hepsini itaate alıp her yere ***şâhne*** tayin etti.

Öbür yaz gelince Demavend'de yayladı. Gürgân, Dihistan ve o yörelere elçiler gönderdi Bu ülkelerin büyüklerine tamamen itaat ettirdi. Bu ülkeler halkı da hep Oğuz'un huzuruna gelip vergileri kararlaştı Üç yıllık borçlarını peşin ödeyeceklerdi.

Oradan Horasan'a giderek Esferâin, Keran ve Sebzvar halkını **İl** yapıp itaat ettirdiler. Yalnız Nişabur ahalisi baş eğmeyerek direnip savaşa karar verdiler ve şehirden dışarı çıkmadılar. Oğuz bu ülkede kışlak yaptı ve bahar gelince Nişabur ve Tus'a yönelip Nişabur ve Tus'u aldı.

Yazın da orada oturdu ve kış mevsiminde Baverd 'Ebiverd', Serahs ve Merv taraflarına gidip bütün o vilâyetleri idaresine aldı. Üç yıllık vergiyi peşin olarak tamamen aldı. Yazın Herat'a geldi ve orada yaylak yaptı.

Herat'ın vergisini kararlaştırıp aldı. Böylece Kuhistan vilâyetini ve memleketi tamamen alıp vergisini kararlaştırdı ve üç yıldan yıla, peşin olarak hazineye getirilmesi kararlaştı ve ageldi. Sonbaharda Herat'da oturdu. Bir oğlunu oradan, ihtiyaten dokuz bin askerle Basra tarafına gönderdi. Bunlar halkın herhangi bir şekilde fikirlerini değiştirip vergi ödemekte gecikmemeleri için Padişah Oğuz'un ve ordunun uzakta olmadığını ilân edip göstereceklerdi.

Üç yılın vergisi önceden alınmıştı; sonraki üç yılın vergisini vermeleri kararlaştı. Oğuz *"ben de geliyorum."* diye bir haber yayarak oğlunu dokuz bin adamla bütün herkesten diğer üç yılın vergisini almak üzere gönderdi.

Oğuz'un oğlu, babasının buyruğu gereğince Basra tarafına yöneldi. Vardığı yerlerde, üç yıllık verginin hepsini almak üzere haber yayıp etrafa elçiler gönderdi. Bütün bu vergilerin Oğuz'un oğlunun dönerken alıp babasına götürmesi için Irak-î Acem'de toplanması kararlaştı.

Vergiler Irak-î Acem'de toplandıktan sonra Oğuz'un oğlu 499 yanındaki ordu ile dönerken bu hazineyi alıp babasına götürdü Bunların olup bittiği üç sene zarfında Oğuz Herat, Serahs ve Baygıza vilâyetlerinde oturmuştu.

Oğuzun bilicisi Irkıl Hoca

t- Oğuz'un yurduna dönmesi ve son seneleri

Oğuz oğlu yanına varınca, oradan kendi ülkesi ve yurduna, Kürtak ve Ortak'a gitmeye karar verip çabuk gidilmesi için Gur ve Garcistan yoluyla hareket edilmesini emretti.

Bu arada yolda yüksek bir dağa varınca şöyle bir olay geçti:

Bu dağa çok kar yağmıştı ve bu kar yüzünden iki üç aile Oğuz'un ordusundan geri kalmışlardı. Fakat hiçbir canlının ordudan geri kalmaması hakkında yasak vardı.

Oğuz bunu öğrenince hiç hoşuna gitmedi ve:

"Nasıl olur da yağan bu kadar kardan insan yolundan kalır" dedi.

Bu birkaç aileye "**karluk**," yani karlı lâkabım verdi. '*Bugün de kendilerine Karluk denilen topluluk hep onların neslindendir* ' Bu dağı geçtikten sonra Amuye nehrine varıp, ırmağı geçtiler. Semerkand'a doğru akan büyük bir ırmak üzerindeki **İlik** vilâyetini de geçerek Buhara sınırındaki Yalguz Ağaç'a indi.

Birkaç gün kaldıktan sonra oradan esenlikle bütün ordusu ile kendi yurduna gitti.

Kendi ülkesinden çıkıp çeşitli memleketler alması ve sonra yine geriye, kendi yurduna gelmesi tahminen elli yıl sürmüştü.

Kendi öz yurduna varacağı sırada, vaktiyle yoldan geri göndermiş olduğu Kanglılar ve Uygurlar Oğuz'u karşılamak üzere dokuz günlük yola çıkıp, ona aımağanlar sundular.

Oğuz yurda varması şerefine toy için doksan bin koç ve dokuz yüz kısrak kesilmesini emretti ve büyük bir toy yaptı; Altın evi kurdurdu.

Bu toy sırasında, kendisiyle birlikte cihangirlik seferlerine katılan ve onunla beraber sağ-sâlim asıl yurda dönmüş olan altı oğlu bir gün ava gittiler. Tesadüfen altın bir yay ile üç altın ok buldular. Hep beraber bunları kendi dileğine göre aralarında paylaştırması için babalarına getirdiler. Babaları Oğuz, yayı üçe parçalayıp daha büyük üç oğluna, üç oku da küçük üç oğluna verdi. Şöyle karar verdi:

Kendilerine yay verdiği üç oğlunun soyundan gelecek kavme "***Bozok***" densin. Çünkü bunlara yayı paylaştırmak için onu muhakkak parçalamak gerekti. Bozok sözünün de zaten manası parçalamak, bozmaktır.

Kendilerine ok verdiği diğer üç oğlunun neslinden gelecek kavmin lâkabı "***Üçok***" olsun; Bu "üç ok" yani üç tane ok demektir, Buyurdu ki, bundan sonra oğullarından kim gelirse beraberce kılsınlar:

"*Biz hepimiz bir soydanız.*" deyip orduda da kendi yerini ve rütbesini bilsinler. Bunlar da şöyle kararlaştı:

Yay verdiklerinin yeri daha üstte olsun ve orduda sağ kolu teşkil etsinler. Kendilerine ok verdiklerinin yeri daha altta olup sol kolu teşkil etsinler. Zira yay Padişah gibi hükmeder, ok ise ona tâbi bir elçidir. Onların yurdunu da buna benzer şekilde ayırıp tâyin etti. Bu toyda herkesin önünde sözünü bu şekilde tamamlayıp buyurdu ki:

"*Ben öldükten sonra yerim, tahtım ve yurt, eğer Kim o zaman sağ ise, onundur.*".

Kara-Sülük çok çalıştığından ve güzel işler gördüğünden onu çok övdü Ona:

"*Bu güzel hâl çarelerini nereden öğreniyordun?*" diye sordu.

Kara-Sülük artık durumu gizlemedi. Olup bitenleri, Oğuz'un ihtiyarların bırakılmaları, beraber götürülmemesi hakkındaki yasağını, buna rağmen babasını nasıl yanına alıp birlikte götürdüğünü anlattı. Babasının öğrettiği tedbirlerin hepsini Oğuz'a arz etti; ayrıca annesinden öğrendiklerini de anlattı.

Oğuz babasını getirmesini emretti. Kara-Sülük babasını getirdi. **Yuşı Hoca** Oğuz'u, Oğuz da Yuşı Hoca'yı görünce hakkında hadsiz hesapsız bağışlarda bulundu. Bundan sonra tam bir huzur içinde yaşaması için Semerkand'ı ona ***ikta*** olarak verdi. Kara-Sülük "***Ulu Bey***" '***emir-i bozurg***' yapıldı; hil'at, kemer, elbiseler ve pek çok mal verdi. Bütün bu işler hep büyük toy esnasında oldu. Oğuz da bu yerde, kendi öz yurduna indi. Oğuz'un bin yıl yaşadığını söylerler

Bundan sonra ordusuyla hep burada oturdu. Ama dediklerine göre bir defasında Kıl-Barak yağı olmuş, vergi göndermiyordu. Oğuz Kıpçakları oraya göndererek **Atil** ve Yaman-su kıyılarına kadar varıp oturmalarını ve orasını kendilerine yurt edinmelerini emretti.

Indır-tarığı vergisini onların **tağar** ve **ulufesi** olarak ayırdı; bu vergiyi kendileri diledikleri gibi kullanıp bundan maaş da vereceklerdi.

Kıpçaklar Kıl-Barak, Derbend ve o taraflarda olan ülkelerin vergisini toplayıp hazineye gönderdiler. Kıpçaklar bu yüzden orada kalıp yurt tuttular ve o ülke onlarda kararlaştı;

Oğuz bin yıl ömür sürdükten sonra vefat etti.

u- Oğuz'un Oğlu Kün Han'ın Padişahlığı

Oğuz'dan sonra büyük oğlu ***Kün Han*** yerine geçti. Kün Han tahta oturduğu zaman yetmiş yaşındaydı ve yetmiş yıl da padişahlık etti, bundan fazla ömrü olmadı.

Babası Oğuz'un vefatından sonra Oğuz'un daha eski zamanlarda bir şehir yaptırıp ona Yenikent adını verdiği meydana çıktı. Bu şehri ***Irkıl Hoca*** adında gayet akıllı ve tedbirli bir adamın hâkimiyetine vermişti. *"**Irkıl**'ın manası bir şeyi kendine çekmek; **Hoca**'nınki de büyük ve ulu demektir"*

Bu Irkıl Hoca görmüş geçirmiş yaşlı bir insandı. Aralarındaki eski hukuka dayanarak Oğuz'un evlâdına da son derece şefkatli idi. Bir gün Kün Han'a dedi ki:

"Oğuz büyük bir padişahtı ve yeryüzünü idâresi altına alıp pek çok hazine ve sayısız hayvan toplamıştı. Şimdi onların hepsi sizindir.

Siz altı oğulun, Tanrı'nın izniyle her birinizin dörder tâneden yirmi dört evlâdınız var. Olabilir ki onlar sonradan birbirleriyle çekişirler. Bunun çaresi, her birinin'

rütbesi, mesleği, adı ve lâkabı kararlaşsın; herbirinin bir nişanı ve tamgası olsun. Bununla bilinip tanınsınlar ve hiçbirinin diğeriyle bir çekişmesi olamasın.

Onların evlâdının da her biri kendi yerini bilsinler Bunu yapmak devletin devamlılığı ve uruğunuzun iyi nâm kazanmasının gereğidir."

Bu sözler Kün Han'a çok uygun geldi ve Irkıl Hoca'ya söylediklerini yerine getirmesini emretti. Irkıl Hoca, daha Oğuz'un hayatında bir yarısı **Bozok**, bir yarısı **Üçok** ismini alan bu oğullardan olan tam yirmi dört evlâdın her birine birer lâkap verdi; yine her birine, bunlardan kime ait olduğunu belirtmek üzere hayvanlara vurmak için birer **tamga** tesbit etti Herbir oğula hangi hayvanın **ongun** olacağını da belirtti, Ongun, *"Azık bolsun"* dan türemiştir, yâni kutlu olsun; ongun da kut ve devlet demektir.

Şimdi her bir şahsı tefeül (hayra yorarak) yoluyla ve onları her birinin ismi altında açıklayarak analım. Bu cümleden şöyle yazılmıştır...*(Metnin bu bölümünde adları geçen yirmi dört oğuz **boy**'un listesi özellikleri ile birlikte metnin sonunda verilmiştir.)*

Irkıl Hoca bu şekilde at etinden bu boyların hangisine hangi parçanın ülüş olarak verileceğini, bir daha hiçbir anlaşmazlık ve dedikodu olmaması için tespit etti:

"Bir toy yapılacağı zaman iki at kessinler. At on iki parçaya ayrılabildiğinden bir atı Bozoklara, diğer atı da Uçoklara versinler. Boyuna yakın olan bir arka kemiği, arkaya yakın olan sırt omurgası ve bir sağ kol padişahın ve milletin büyüğünün hissesi olmuştur.

Diğer parçalar ise her boya ve Oğuz'un oğullarına has ülüş olarak ayrılıp verilmiştir. Ta ki hiç kimsenin; başkasının

payını yemeye hakkı olmasın. Bu şekilde tafsilât her kabilenin ismi altına yazıldı."

O zamanlar tâbi ülke hükümdarlarından birisi vergi ödemekte ihmal gösterirse, beylerden birini askerle gönderirlerdi. Bununla oradaki vazifelerin gereken vakitte yerine getirilmesi sağlanıyordu. Bütün diğer ülkelerde de Oğuz'un oğullarının işleri, tam bir olgunluğa erdikten soma şöyle emrettiler:

—Sağ kol olan Bozoklar Sayram sınırları ve Başgurd dağlarından ta Karabah (Karaağaç?) kadar yaylak edinsinler.

Sol kol olan Üçoklara ise yaylak olarak Kürtak, Yeryud (Kansınur?), Tuğluk (Kuşluk ?) ve Bozyaka'dan ta Almalık'ın Akdağı'na kadar olan yerler ayrıldı.

Kışlak yerler olarak sağ kol (Bozoklar) için Borsuk. Aktak, Nâmalmış (TamaImış?), Basarkumı tâyin olundu, Sol kol (Üçoklar) için Kayı (Karlu?) dere, Asanaş, Kum Sengri, Kayı Durdu, Yar Sengri ayrılmıştı.

v- Kün Han'dan sonraki Oğuz Yabguları

Kün Han yetmiş yaşında tahta geçmişti, bir o kadar da padişahlık ettikten sonra öldü. Kün Han'ın oğlu **Dîb Yavkuy Han** padişahlık etti. Kün Han'dan soma, ecdadının, ismini koymuş olduğu oğlu Dîb Yavkuy Han padişahlık tahtına oturdu. O, beyler, büyükler ve divan üyelerinden:

"Ceddimiz Oğuz, bu kadar ülkeyi nasıl almışta; nereden nereye kadar zapt etmiştir." Diye sordu. Bu topluluktan Ulaş ve Ulada adlarında Salur boyundan baba-oğul iki kişi birlikte gelip diz vurup selâmladılar ve cevap verdiler:

"Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar bütün ülkeleri senin baba ve ataların ele geçirmişlerdir. Biz de seninle beraber müttefikiz ve o ülkelerin vergi vermeleri için güç veririz. Eğer herhangi

bir karşı gelme olursa, öyle şiddetle savaşıp onu yok ederiz ki, baba ve atalarının nam ve sânı daima baki kalır. Hiçbir yaratık sana vergi vermekte gecikmek için kuvvet bulamaz.".

Yavkuy Han bu sözü duyunca pek çok sevindi. Kendi kendine:

"Memleketi olduğu gibi yaşatabilmek, bilgili ve yeterli oldukları açıkça belli olan bu iki şahsın sözüne uymakla mümkün olur." diye düşündü.

Onlara tam olarak güvenip kendilerine son derece saygılı, hürmetkâr ve misafirperver davrandı Onlara:

"Siz bizimle müttefik oldunuz; acaba sizinkiler gibi diğer kavimlerin nökerleri de bizimle işbirliği yaparlar mı?" diye sordu Onlar dediler ki:

*"**Alan** adında Yazarlardan bir bey ile **Bulan** (Uvlâh?) diye bir oğlu bizimle müttefiktirler Düğerlerden **Dîb Cenkşu** ve oğlu **Dürkeş**, **Taş-bek** (Yasbek?) ve oğlu **Balgu-bek** (Yalgu-bek?), Bayandırlar dan **Tülü** (Kulu?) Hoca da bizimle müttefiktirler. Düşmanın olan her yere bizimle birlikte güç verirler ve senin için ölürler."*

Dîb Yavkuy Han onlardan bu sözü duyunca çok hoşlandı ve gönlü, bundan dolayı kuvvetlendi. Kendi kendine:

"Bu kadar kavim benimle bir olunca alınacak tedbirlerin sonuçları da iyi olur." diye düşündü. Bu sebepten adı geçen kavim beylerinden babalarını yanına çağırıp alıkoydu; oğulları elçilikle geçmiş ve gelecek üç senenin vergisini almak üzere **Şam, Kik, Başgurd, Fars, Kirman, Isfahan Bağdad** ve Basra'ya gönderdi. Bu yerler ahalisi de gereğince vergileri verdiler Bütün ülkeler onun emrinde idi. Civardaki hükümdarların hepsi, baba ve ataları devrinde olduğu gibi itaatli idiler.

Dîb Yavkuy Han bir müddet padişahlık ettikten sonra **Aden Yemekân** Ona yağı oldu ve o ülke halkı itaat etmiyordu.

Burası gündoğusunda bir vilâyettir; adına Yemekân *(Ye- mekler)* derlerdi, yâni güçlü kuvvetli insanlar olup onlardan iki kişi, başkalarından on kişiye karşı koyabiliyordu. Bu kavmin güneş doğduğu zaman davul çalmak gibi bir âdeti de vardı. Yavkuy Han onlar yağı olunca, o ülkeyi almak için asker toplayıp oraya gitti. Onları tamamen yendikten sonra geri döndü.

Ancak ilâhî takdirin emrine boyun eğdi: atı sürçünce yete düştü ve uyluk kemiği kırılıp öldü. Ondan sonra ***Kurs Yavkuy*** onun yerine tahta geçti. Naibi **Alış oklı** idi. Yapacağı her işi ona danışarak yapardı. Padişahlık otuz yıl onda kaldı ve ondan sonra oğlu ***Goru Yasak Yavkuy*** yerine padişah oldu.

Doksan yıl padişahlık etti. Ondan sonra ***Înal Yavkuy Han*** onun yerine geçti. Söylendiğine göre yüz yirmi yıl padişahlık etti. Hükümdarlığı süresince o, kendisinin vezir, naib ve beyleri olan Karu? (Kayı?-Bayat?) **Dede Kerencük**, Salurlardan **Dam-Kak** ve yine Salurlar dan **Öksî** ile kengeş ve meşveret ediyordu.

Bu zamanda bütün memleketler ve vilâyetlerde sulh ve sükûn vardı. Padişahlığı sona erince oğlu ***Înalsır Yavkuy Han*** babasının yerine padişahlık tahtına oturmuştur.

—Înalsır Yavkuy Han Ülkeye tam bir dirlik düzenlik sağlayarak yedi yıl padişahlık etti. Veziri Salurlardan **Öksî Hoca** ile **Yıvalardan Şaban Hoca** idi. Yedi yıllık padişahlığı süresince o, kendi oğlu ***Ala Atlı Kış Donlu Kayı İnal Han'dan*** memnundu. Daha kendi hayatta iken padişahlığı oğlu ***Ala Atlı Kiş Derneklü Kayı înal Han'***a vermek istedi. Bu sözün mânâsı *'bir al ata binmiş ve samur elbise giymiş'* demek olup, "***Kayı***" da atasının ismidir. Onu padişahlık tahtına oturttu.

Bu padişah çağında Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa SA. zuhur etmiş, bu hükümdar da Bayat boyundan **Dede Kerencük**'ü elçi olarak onun hizmetine gönderip müslüman olmuştu.

Bu **Korkut,** Bayat boyundan Kara-Hoca'nın oğlu olup çok akıllı, bilgili ve kerâmet sahibi bir insandı. **İnal Han Sır Yavk**uy zamanında ortaya çıkmıştır.

Bu sözleri nakledenin dediğine göre iki yüz doksan beş yıl ömrü olmuştur. Güzel sözleri, söylenen kerametleri ve hakkındaki hikâyeler pek çoktur ve ayrıca zikredilecektir. Bu zamanda babasının tayin etmiş olduğu naibler ve ona yardımcılık edenler ölmüşlerdi.

Onların yerine başka naib ve vezirler seçildiler. Bunlardan biri Bayandırlardan **Dönker** ve diğeri **İğdür**'den **Dönke** olup, vezirlik ve naiblik bu padişah ölünceye kadar her ikisinde idi. ***Kayı İnal Han*** vefat edince, yuğ töreni için babasının naibi bulunan Bayandır Dönker'in oğlu **Erki** büyük bir aş tertiplemişti. İki **göl** (navur) yapıp birisini yoğurt (ayran), birini de kımızla doldurmuş; öylesine çok at, sığır ve koyun eti toplamıştı ki bunlardan birkaç dağ olmuştu.

Ne kadar memleket varsa oralardan insanlar yuğa gelmiş; hepsine aş vermişler; onlar beraberlerinde götürmüşler, lâkin yine de artmıştı. Bu padişahın hiç oğlu yoktu, Ama son zamanlarda hatunu tesadüfen Hamile kaldı ve öldüğü sırada bir çocuğu dünyaya geldi. Bu çocuk doğduğu zaman Bayat boyundan Tuman Han ve Korkut her ikisi:

"*Bu çocuğun adı* ***Tuman*** *olsun.*" Dediler.

Yani sis demektir. Divan büyükleri ise:

"*Tuman karanlık demek olur ve bu, padişahlara yaraşır bir ad değildir; bundan iyi bir ad koymak gerekir.*" Dediler. Korkut şöyle dedi:

"Gerçi tuman(sis) olunca hava karanlıktır ama bilhassa otlar için faydalı olan nem bırakır. Bu çocuğun babasının ölümüyle halkın gönlü paslanmış, ortalığı duman kaplamış ve karanlık olmuştur. Ama şunu Ümit edip düşünebiliriz ki bunlar geçecek, güneş doğup dünyaya tazelik getirecek, otlar çoğalacak herkesin işi iyileşecektir. Bu sebeple bu adı koyduk."

Yavkuy Han, oğlu (Ala) Atlı Keş (Derneklü) **Kayı İnal Han**'ı kendi yerine geçirmişti. O hayatında bütün hayvanları yakalayıp öldürmüş ve dillerini keserek bir kutuya koyup saklamıştı:

"Bir oğlum olursa doğduğu zaman hayvanların dilini öğrenmesi için ona verirsiniz." diye vasiyet etmişti. Tesadüfen bu kutuyu Tuman Han doğduğu zaman buldular ve içeridekilerin hepsini suda yıkayıp Tuman Han'a verdiler. Bu yüzden çocuk büyüdüğü zaman bütün hayvan dillerini biliyordu.

Bundan sonra küçük-büyük herkes toplanıp Tuman Han büyüyünceye kadar padişahlığı kime verelim diye birbirleriyle danıştılar. **Korkut** herkesin ortasında yüksek sesle şöyle hitap etti:

*"Padişahımız öldüğü zaman herkes bilir ki, **Erki** onun hizmetinde idi ve çok iyi bir ad bıraktı. Ölçüye sığmayacak değerli hizmetler gördü; iki göl yapıp her ikisini ayran ve kımızla doldurdu. Her çeşit eti öylesine çok topladı ki, hiçbir yaratık onun gibisini yapmamıştır. Onun böylesine çok hakkı geçtiğine göre zamanın ve durumun gereği şöyledir: Tuman Han gayet küçük olduğundan padişahlık görevlerini yerine getiremez, Padişahlık bu çocuğun adına kararlaşsın. Ancak o ergin oluncaya kadar onun adına bizleri idare edip hükmetmesi için, ona **naib** olarak, şimdiye kadar bu hususta çok hakkı geçen **Erki**'yi tâyin edelim".*

Korkut bu sözü söyledikten sonra herkes bu hususta anlaştı ve bu çocuğu Padişahlığa getirip, Erki'yi de ona naib olarak seçtiler. Ayran ve kımız dolu iki "köl-göl" yaptığı için adına **Köl Erki Han** dediler ve onu padişahlık tahtına oturttular. Padişah adına hükmedip dokuz yıl padişahlık tahtında kaldı. Tuman Han erginlik çağma varınca padişahlık tahtı irsen ve asaleten onun hakkı oldu. Bu sebeple tahtı istedi ve sağ ve sol kol beylerini ve askerlerini çağırıp toplanan üç yüz kişiye:

"Artık tahta oturacağım." Diye açıkladı.

Naibi olan ***Köl Erki Han*** bunu öğrenince durumdan korktu ve endişelendi. Köl Erki Han yardımcılarına(*nuvvab*).

"Dokuz yüz koyun ve dokuz kısrak kesin, ona toy yapın." ve onlara.

"Tuman'a o ava gitmiş diye söyleyin." dedi.

Bu toy kararlaştıktan sonra kâse sunma merasimi. İçin ayrıca üçbin koyun ve otuz kısrak hazırlanmasını emretti. Korkut'un gelip ona kâse sunması için hemen Korkut'a bir adam gönderdi:

"Devletin direği sensin; işler şöyle veyâ böyle cereyan etmiştir; fakat hakkın Tuman Han'da olduğunda hiçbir şüphe yoktur Taht ve memleket onundur; gelsin, ona hangi fikir uygun gelirse söylesin; biz de ona göre davranalım.".

Korkut bu haberi alınca oraya geldi **Köl Erki Han, Tuman Han**'a toy verdi ve Korkut da kâse sundu. Yemekler getirtip aş yendiği sırada yaşlı bir kurt uluması duyuldu. Tuman Han bütün hayvanların dilini bildiğinden bu kurdun ne söylediğini de anladı. O diyordu ki:

"Ne yazık ki artık yaşlandım; avlarımın peşinden koşup yetişemiyorum. Eğer yetişsem bile onu yakalayamıyorum; hatta yakalasam da parçalayamıyorum."

Yaşlı kurdun sözü bitince üç genç kurt şöyle cevap verdiler:

"Eğer sen yaşlı ve güçsüzsen, bizim kudretimiz vardır; her genç yaşlıya yardım etmezse onun ne değeri olur. Bu gece sis, karanlık ve şiddetli bir fırtına olacak. Bundan istifade edip toy için getirilmiş hayvanların hepsinin kuyruklarını ve karınlarını parçalayıp sana vereceğiz. Bunları gönül rahatlığı ile ye; zira her zaman böyle sana yardım edeceğiz."

Onların yakınında, mutfaktaki koyunlara göz kulak olan Köl Erki Han'ın **Kara-barak** adında bir köpeği vardı Bu köpek:

"Eğer padişah bana sıcak bir yağlı kuyruk verirse, sizlerden hiçbirinizin bir kuzuya bile el uzatıp sahip olmanıza yol vermem." Diye cevap verdi.

Padişâhzâde Tuman bu durumu anlayınca pişmiş ve hazır olan aş içinden bir kuyruk alıp o köpeğe attı. Yanında bulunan herkes:

"Hiç, bir köpeğe böyle kuyruk atılır mı?" diye sordular. O ise şöyle cevap verdi:

"Bunu bizimle Köl Erki Han arasında bir gönül kırıklığı olmasın diye verdim. Hem derler ki, eğer birine sadaka vereceksen önce köpeğe vermek gerekir. Köpek tasasız olmalı ki, bizler de tasasız olalım; bunun için verdim."

Daha sonra aş yediler ve uyudular. Gece yarısı Tuman Han uyanıp yanındakilere:

"Bakın, dışarıda rüzgâr var mı, yok mu?" Diye buyurdu. Baktıklarında ortalığın gayet karanlık, havanın rüzgârlı ve son derece korkunç yağmurlu olduğunu Tuman'a söylediler. Tuman Han kurtların sözünün doğru olduğunu anladı. Ortalık aydınlanarak rüzgâr kesilip kar yağması durunca köpeğe baktılar ve koyunları da bulamadılar. Tuman Han Kara-barak'ın sözünde durup durmadığını bilmek istedi.

Yanında bulunan üç yüz adamına Kara-barak ve koyunların nereye gittiklerini öğrenmek için dört bir tarafı aramalarını emretti. Araştırıp öğrendiler ki geceleyin koyunlar kurtlardan ürküp Kara-barakla beraber, peşlerinde kurtlar olduğu halde, sadece tek bir yolu olan Aklı adındaki geçite gitmişlerdi. Kara- barak kurtlarla mücâdele etmiş, geçitin ağzını tutarak kurtların koyunlara saldırmasına engel olmuştu.

Tuman Han bunu öğrenince, hemen bizzat atına atlayıp oraya gitti; durumu gördü ve kurtların hepsini de öldürdü. Bu köpeğin de sözünde durduğuna kesinlikle inandı. Koyunların sürülüp Erki Han'ın yanına götürülmesini emretti. Erki Han Tuman Han'ın gelmekte olduğunu öğrenince hemen karşılamaya çıktı. Tuman Han'la Köl Erki Han kucaklaştılar ve beraber oturdular. Konuşma sırasında Köl Erki Han Tuman Han'a:

"Bu kadar koyun için bir şehzadenin bizzat yorulup uğraşmasının gereği varmı? Eğer bu koyunlar ve bin defa fazlası telef olsa bile ne çıkar. Biz hepimiz senin kullarınız ve her neyimiz varsa senindir Zira sen bizim Hanımızsın." Tuman Han cevap olarak dedi ki:

"Aslında bizzat koyunun böylesine bir önemi yok Ama talih ve nâm bakımından bunların telef olması kötü olurdu insanlar sonra, Tuman Han'ın ayağı uğurlu gelmedi de, şerefine verilen toyun koyunları telef oldu derler."

Böylece toya başladılar ve bu toy yedi gün yedi gece devam etti. Toyda her gün doksan koyun ve dokuz, kısrak kesiliyordu. Bu sırada Korkut ortaya gelip Tuman Han'a dedi ki:

"Baban öldüğü vakit sen henüz küçük olduğundan padişah naipliğini aramızda kengeş yaparak sen büyüyünceye kadar Köl Erki Han'a verdik Şimdi sen büyümüş ve uğurla bu makama erişmişsin.

Köl Erki Han yaşlanmış olup bugüne yarına kalıp kalmayacağı belli değil. Bu sırada sen onu görevinden uzaklaştırır san halk ona serzenişte bulunur ve bu da efendiliğinle bağdaşamaz, garib ve acaib olur. En iyisi sen onun kızını alırsın ve o da bütün mal ve hazinelerini sana verir. Birkaç gün soma da o ölünce, taht her şeyi ile sana kalır."

Tuman Han Köl Erki Han'ın kızlarını toyda, kâse tutarken görmüştü. Kızı beğenip onu istedi. Bir de bu sebeple bir ay daha toy, işret ve temaşa oyunları ve eğlenceler yapıldı. Bir zaman böyle geçtikten sonra onun büyük otağını diğer evlerin önüne kurmuşlardı. Tuman bir gün tahtta uyuyup kalmışken dışarıdan geçen bir kadının konuşması kulağına geldi: **Ayne Han oğlu Uje Han** dermiş ki:

"Tuman Han'ın almış olduğu Köl Erki Han'ın kızına daha önce ben gönül vermiştim ve ben alacaktım. Ama o araya girerek kızı almış; gideceğim, onunla savaşıp kızı geri alacağım" Tuman Han bu sözü duyduktan sonra, haberi yokmuş gibi davranmayı kendisine yakıştıramadı. Hemen kalkarak askerlerini çağırıp topladı ve **Uje Han** ile savaşa gitti.

Oraya vardığı zaman Ayne Han gelmedi; oğlu **Uje** savaşmak için karşı çıktı. Tuman Han onunla savaştı ve onu yenerek iki gün iki gece pay tahtına kadar onu kovaladı. Nihayet yüz süvari ile onun askerini bir daha yendi. Uje Han'ı yakalayarak geri döndü ve kendi ordusuna katıldı. Onların ülkesinin serhaddında bir süre oturdu.

Uje Han'ı huzuruna çağırıp ondan söylediği sözleri ve aklından geçenleri sordu. Fakat o hiçbir şekilde bunları açıklayıp itiraf etmiyordu. Kendisinden nakledilip Tuman Han'ın kulağına kadar gelen sözü de kabul etmedi. Bu hususta hiç bir şey açıklamadı. Yalnız cevap olarak şu kadarını söyledi:

"Aramızdaki savaşın sebebi senin ülkemize karşı harekete geçmen ve bizim de karşı koymak mecburiyetinde olmamızdan başka şey değildir."

Tuman Han onun bu türlü hiçbir özrünü kabul etmeyip öldürülmesini emretti. Bu yerde bir yıl daha kaldı. Köl Erki Han'ın kızı olan hatunu kocasının o memlekette daha bir süre oturacağım öğrenince oraya hareket etti. O kadın bu sırada hâmile olup, doğum da yaklaşmıştı. Yolda tesadüfen bir çocuk dünyaya getirdi. Durumu Köl Erki Han'a haber verdiler ve her ikisini ona gönderdiler. Köl Erki Han çocuğu yanına getirip toy yaptı ve bu oğlana Kay Yavgu Han adını verdi. Kızını Tuman Han'ın yanına gönderdi ve onlar birbirlerine kavuştular. Tuman Han daha sonra Ayne Han'a hitap edip dedi ki:

"Baba ve atalarınız her zaman baba ve atalarıma il ve itaatli idiler. Ama oğlun bize karşı kötü fikirler beslediği için öldürülmesini emrettim Şimdi eğer sen, yürekten benimle anlaşır, eskisi gibi bize itaat eder, doğrulukla vergi gönderirsen ben de bu ülkeyi sana vereceğim".

Ayne Han itaatlilik gösterip kalben bağlandığını belli edince, Tuman Han bu vilâyeti ona verdi. Büyük bir gönül huzuru ile onu geri yolladı ve kendisi de payitahtına döndü. Çocuğunun yüzünü görünce sevinç ve neşeden ne yapacağını bilemedi. Bir zaman Köl Erki Han ile elbirliği edip adalet ve doğrulukla iş gördüler. Daha sonra oğlu Kayı Yavkuy büyüyüp ergenlik çağına girdiği sırada, bir gün su kenarında bir genç ile oynuyordu. Arkadaşına kızarak kamış kalem kadar ince ve *'Türklerin diken dedikleri'* başı üç yüzlü olan bir otu alıp oyun arkadaşına vurdu ve onu kalem gibi ikiye ayırdı Zira bu otun tırnakları elmas gibiydi. Otu ona vurunca keskin tırnakların çarpmasıyla o çocuğun boğazı

kesildi. Herkes bu durumdan şaşırıp kaldı. Tuman Han bu olayı işitince.

"Benim oğlum her halde Tanrı'dan kuvvet alıyor." dedi ve *"Onun ismi Tiken Bile Er Biçken Kayı Yavku Han olsun."* buyurdu Bunun mânâsı bir adamın başını diken otu ile koparan(biçen) demektir. Bir süre sonra, Köl Erki Han ile Tuman Han'ın birlikte tahtta oturduğu bir toy esnasında. Tuman Han'ın oğlu da orada bulunuyordu. Herkesin içinde Köl Erki Han'a dedi ki:

"Bu tahtta oturmak babamın hakkıdır. Epey zamandan beri sen buna sahip çıktın. Babam büyüdükten sonra hâlâ da tahtta oturup hükmetmek gayesiyle annemi ona verdin. Şimdi ben de büyüdüm, sen iyice ihtiyarladın; hâlâ tahttan inip onu sahibine geri vermek zamanı gelmedi mi? Küçük büyük herkes biliyor ki, taht bizim hakkımızdır Bundan böyle tahtta oturma; taraflar arasındaki dostluk ve işbirliği, düşmanlık ve anlaşmazlığa dönmesin.".

Köl Erki Han bu sözü işitince bir an durdu ve sonra şöyle dedi: *"Bu sözü benim daha önce bilmem, söylemem ve bilhassa senin diken ile birini ikiye biçtiğin gün tahtı sana vermem gerekti. Ama sen benden önce davrandın ve doğru söylüyorsun; ben ne diyebilirim ki."*

Ertesi gün Köl Erki Han büyük bir toy yaptı; Tuman'ın atalarından kalan altın evini diğer evlerle birlikte kurdular.

Köl Erki Han Korkut'u bütün Oğuz uruğunu, büyükleri (ekâbir) ve diğer ileri gelenleri (eşrâf) toplayıp şöyle dedi:

"Otuz iki yıldan beri bu tahtta oturuyorum; bugün hak Tuman Han'ındır ve ona da babasından kalmıştır. Eğer bizim uruğumuzun da padişah olması gibi bir hevesimiz olsaydı, bu ancak boş bir heves olurdu. Padişahlık tahtı, bu iş için Yüce Tanrı tarafından seçilmiş olanlarla onların neslinden gelen insanlara lâyıktır. Muhakkak ki bu soydan gelen kimseler asla hata yapmazlar ama ben

yapabilirim. Bu bakımdan şimdiye kadar tahtta oturduğum otuz iki yıl boyunca bir kimsenin gönlü benden incinmişse söylesin.".

Orada bulunan herkes bir ağızdan cevap verdiler:

"Biz hepimiz senin bütün davranışlarından hoşnut ve memnunuz. Senden bir incinme tozu bile gönlümüzün eteğine konmamıştır."

Sonra tahtı ona geri verdi ve dedi ki:

"Şu şartla tahtı veriyorum ki, onlar da bütün atalarının davrandıkları gibi davransınlar; adalet ve hakkaniyetten ayrılmasınlar. Nasıl ki, biz de bu yolu tutmuştuk.". Sözünü bitirdikten sonra şaka yollu torunu Kayı Yavkuy'a dedi ki:

"Ey benim kızımın oğlu! Sonunda bana yağı ve asi oldun gel, kutlulukla tahta otur"

Çocuk bu sırada dokuz yaşında idi. Cevap olarak dedi ki:

"Benim bu hususta babamla sözüm ve kengeşim var. Yarın bizim günümüzdür; ne yapacağımızı biliriz; senin sözüne ihtiyacımız yok." Toya gelenler gitme hazırlığını görür **toğamişi** yaparken oğul geceleyin babası ile kengeş yapıp ona şöyle dedi:

"Baba sağ iken oğulun tahta oturması doğru olmaz Sen bir toy tertip et ve tahta otur. Ben ancak sen ihtiyarlayınca senin emrinle tahta otururum."

Babası onun bu sözünü kabul ve takdir etti. Hemen o gece babasının zamanında işbaşında olan bütün beyler (**ümera**), memurlar(***gomeştegân***) ve **amillerin** (**ammâl**) çağırılmaları ve herkesin toplanıp gelmesi için elçiler gönderdiler. Herkes gelince nihayet toylara başladılar. Bu toy öyle güzel düzenlenmişti ki, bundan önce hiç kimse böylesini görmemişti. Toy tam on üç gün sürdü. İlk gün Tuman Han tahta oturdu. Yüz gün geçtikten sonra kendi arzusu ile tahttan inip kendi oğlu ***Tiken Bile Er Bıçken Kayı Yavguy'u*** tahta oturttu. Bu Han doksan yıl padişahlık etti.

Son derece kahraman ve temiz inançlı (müeyyed) olup, gayet namuslu olduğundan bütün ülkeleri yasanın hükmüne tâbi kıldı ve yeryüzünün diğer tarafları da ona vergi gönderdiler. Doksan yıl padişahlık ettikten sonra babası vefat etti. Oğlu ***Uladmur Yavkuy Han'ı***, yuğ töreninden ve yas'dan sonra bir toy yapıp beyleri (ümerâ) ve yakınları (**mokerreban**) tahta oturttular. Onun Kara Alpa adında küçük bir kardeşi vardı ve ağabeyinden önde idi. Hükümdarlığının on beşinci yılı geçerken eskiden beri Oğuzlara tâbi ve itaatli olan Uygur kavminden ***Arıklı Arslan Han*** yağı olmuş ve Oğuz Yabguları hâkimiyetine karşı isyan etmişti.

Uladmur Yavkuy Han asker toplayıp ona savaş ilân etti. Bu savaş için gereken bütün silâh ve mühimmat ihtiyacını **Sayram** şehrinde yapıp tamamladıktan sonra. Arıklı Arslan Han'ın ordusu ile Talaş sınırlarında karşılaştı. Üç gün üç gece savaştılar Uladmur galip gelip onları ezdi ve Anklı Arslan Han büyük beyleri ile beraber hep savaşta öldürüldüler. Daha önce onlara verilmiş olan bu vilâyetleri, bu kavimden geçmiş otuz yıllık vergilerini de ödeterek geri aldı.

Bir yıl o ülkede kaldı. Ölümden kurtulmuş olan kılıç artıkları Uladmur Yavkuy Han'ın huzuruna gelerek, kendi günah ve suçlarını ikrar ve itiraf ettiler ve ona hizmete hazır olduklarını belirttiler. Arıklı Arslan'm küçük bir oğlu vardı. Bir gün onu Uladmur Yavkuy'un yanına getirdiler. Çocuğun yüzünü görünce büyük bir acıma hissi duydu; iki gözünden yaslar akıp dedi ki:

"Yazık, atalarımız bu vilâyeti Uygurlara vermiş idiler Eğer Arıklı Arslan Han boş bir ümide kapılıp bilmemezlik etmeseydi, bu küçük böyle mahzun ve yetim kalmazdı." Çocuğa **Alp Tavgaç Han** adını koyup bu vilâyetin padişahlığım ona verdi. Ona mümkün olan her türlü kolaylığı gösterip Uygur beylerine şöyle dedi:

"Babalarımız ve atalarımız size her zaman yardım edip korumuşlar ve iyilik etmişlerdir inşallah bundan sonra ben de aynı yolu takip ederim. Yeter ki siz temiz kalple ve tam olarak bize itaat ve inkiyad edip şükür yolunu tutun ve her zaman bize ***belekler(hediye)*** *gönderin. Böylece tarafımızdan yapılacak iyi davranışlara biz de karşılık veririz. Ama bir de Allah göstermesin karşı gelir, dik başlılık gösterir, aksi yolda karşı koymaya özenirseniz asilere ne yapmışsak sizin cezanız da o olur."*

Bunları söyledikten sonra oradan dönerek kendi payitahtına geldi. Babası ve devlet erkânı ona toylar verdiler. Bu toplantı ve toylar öylesine hoş geçti ki atalarından miras kalan o toprakların bu çocuğa verilmesi kararlaştı.

Uygurlar tarafından getirilmiş ne kadar esir varsa, geri verilmelerini emretti. Bu maksatla memleketin her tarafına elçiler gönderip her yerde tellâllarla bütün esirlerin geri getirilmelerini ilân ettiler. Toplanan bu Uygurları Alp Tavgaç Han'a gönderdi. Dünya yeniden düzene girdi ve her yerde emniyet tam olarak tesis edildi. Bundan sonra babası (***Tiken Bile Er Biçken Kayı Yavku Han***) öldü.

Uladmur Yavkuy Han'ın bütün padişahlığı yetmiş beş yıl sürdü. Lâkin bir oğlu yoktu. Uladmur'un ölümünden sonra Kayı Yavgu Han'ın oğlu Kara Alp başa geçti. Yağı onu, babasının Urçe Han ile savaşı sırasında beşikten çalıp götürmüş, sonra dönüp gelerek babasını hayattayken görmüştü.

Uladmur Yavkuy Han'ın yetmiş beş yıllık padişahlığından sonra ***Kara Han*** tahta geçti ve yirmi iki yıl padişahlık etti. O ölünce...

y- Kara Han Oğlu Buğra Han'ın Padişahlığı

Yavgu evlâdı kalmayıp onların nesli kesilince **Kara Han oğlu Buğra Han'**ı padişahlığa getirdiler Doksan yıldan sora

üç oğlu oldu. En büyüğü **İl-Tekin**, ortancası **Korı-Tekin**, en küçükleri de **Bek- Tekin**. 'Tekin'in manası güzel yüzlü demektir. *'Buğra Han Aşı'* denilen yemek ona nispet edilir. Rivayete göre şöyle bir olay geçmiş: Bir gün asker aç kalmış ve *"Ne aşı pişirelim."* diye sormuşlar. O da acele olarak bir miktar hamur alıp avucunda yassılttıktan sonra kazana attı. O tarihten bugüne kadar bu aş onun adıyla anılmaktadır.

Onun zamanında adalet ve hakkaniyet tamdı; herkes hakkını tam olarak alıyordu. Halk bolluk ve ucuzluk içinde idi Her üç oğlunun da annesi olan **Bayır Hatun** adında gayet akıllı, bilgili ve işbilir bir hatunu vardı. Memleket işleri hakkında da çoğu zaman o hüküm verirdi. Bir gün bu kadın ölüverdi. Buğra Han üç yıl boyunca yas tuttu; otağdan dışarı çıkmadı ve saçını kestirmedi. Buğra Han ihtiyarlayıp zayıflamış, kuvvetli bünyesi gittikçe kötüleşip çökmeye yüz tutmuştu. Nihayet onun bu halini gören Beyler: *"Üç oğlundan hangisini kendi yerine han olarak seçersin."* diye sordular

Buğra Han *"Kengeş yapın, beylerin istediği hangisi ise onu tâyin edin."* dedi. Fakat onlar gayet birlik ve beraberlik içinde bu görevi birbirlerine buyuruyorlar; birbirlerinin rızasını da arıyorlardı. Beyler bu durumu Buğra Han'a bildirdiler Buğra Han *"sizler hangisini düşündünüz."* diye sordu.

Onlar cevap olarak:

"Her üçü de seçkin, tac ve tahta layıktırlar; hüküm sizindir." dediler.

Bukra Han *"Her şeyin ortası iyidir."* dedi. Beyler bu sözden ortanca oğul Korı- Tekin'i seçtiğini anladılar Bundan sonra yedi gün toplanıp toy yaptılar ve Korı-Tekin'i tahta oturttular

Sonra Korı-Tekin babasının yanına gelerek şöyle dedi: *"Ey baba, kaç senedir evin bir köşesinde yapayalnız yas tutuyorsun Böyle yalnızlıktan ne çıkar?"* Sonunda babasını dışarı çıkarıp

bitlikte ava gittiler Avda Korı-Tekin tesadüfen bir dağ geyiğine ok attı. **Sarı-kul** adında birisi bu oku bulup Korı Han'a getirdi Korı Han:

"O sadakat ve samimiyetinden dolayı bu oku bana getirdi." dedi. Ona iyi davranıp kendi "leşker-keş" beyliği (kumandanlığı) ile görevlendirdi; ona bir yer ve yüksek rütbe verdi. Avdan döndükten sonra Korı Han babasına:

"Annemin yerini tutması için, senin hizmetine bir kız alacağım." Dedi. Buğra Han ağlayarak şöyle dedi:

*"Hangi kadın annen **Bayır Hatun**'un yerini tutabilir? Hem ben kadınlardan sakınırım; biz baba-oğulun arasını bozar ve anlaşmazlık çıkarır"* Korı Han beylerbeyi olan **Künce Bey**'in kızını babası için istedi.

Tesadüfen bir gün toy yapmışlardı. Kış mevsimi idi. Buğra Han sarhoş olup uyumuştu Karısı Korı Han'ı yalnız görüp, onun hoşuna gitmek maksadıyla başındaki bitleri ayıklamak istedi. Korı Han nasıl olsa annem sayılır diye, çekinmeksizin başını onun dizlerine koydu. Kadın ona:

"Beni baban için istedin; bana hiç bakmıyorsun ve beni bir ihtiyarın eline esir ettin" Dedi. Kon Han'ın erkeklik gururu ve haysiyeti ayaklanıp öfke ve kızgınlıkla şöyle dedi:

"Sen içinde nasıl böyle bir çirkin istek taşırsın; yarın tezi yok, babamla kengeş yapıp sana lâyık olduğun cezayı vereceğim". Ve sonra onun ardından çıkarak evine gitti ve yatıp uyudu. Kadın bu sırrının bilinip etrafa yayılmasıyla herkese rezil olmaktan korktu ve daha önce davranıp bir hile düşündü: Korı Han'ın evinden iki üç kız çağırdı. O gece tesadüfen' kar yağmıştı. Bu kızlardan biri Korı Han'ın çizmesini giyerek, çizme izlerini Buğra Han'ın evinin kapısına bıraktı. Seher vakti de kadın gidip kocası Buğra Han'a dedi ki: *"Oğlun*

Korı Han'ın benim için yüz kızartıcı ve çirkin arzular beslemesi bana reva mıdır? İşte onun eve geldiğini gösteren ayak izleri."

Buğra Han bu olaydan öfkelenip ateş püskürdü ve beyleri çağırıp onlarla bu durumu danıştı. Beyler dediler ki:

"Doğrusunu öğrenmek için en iyisi, onu yakalayıp işlediği bu suçu ve giriştiği böylesine alçaklığı soralım." Buğra Han buna müsaade etti. Beyler Korı Han'ın evinin kapısına geldiklerinde o henüz uykuda idi. Beyler:

"Seni yakalamamıza dair hüküm var." Dediler. Korı Han şaşırdı ve *"Herhalde* ***Antlık Sarıkılbaş*** *(yeminli dost) gelmiştir, yağı olmuş olmalı ki beni. tutmak istiyor."* diye düşündü. Fakat beyler:

"Babanın emrine göre seni tevkif ediyoruz." dediler. Korı Han:

"Mâdem ki babamın hükmüne göre tevkif edeceksiniz, o halde buyurun." Diyerek ellerini uzattı ve onu yakaladılar. Kadının söylediklerini kendisinden sordular. Korı Han şöyle cevap verdi:

*"Anlaşılıyor ki ben meseleyi babama söylemekte gecikmişim O elini daha çabuk tutup benden önce davranmış. En iyisi sonradan yapılacak işi dille söylememeli. Zaten büyükler, "****dile düşen iş ziyan olmuştur.****"* demişler.

Bu öğüt insanlara yapmadıkları işleri söylememelerini tembihliyor, zira sonunda insana vebal getirir. Bundan sonra kendisiyle kadının arasında olup bitenleri açıkça anlattı. Beyler onun sorguda söylediklerini babasına arz ettiler:

"Korı-Tekin diyor ki gerçi çizme izi benimkidir; fakat böyle bir işe teşebbüs etmeyip, bu tür bir alçaklığa asla tenezzül etmedim." Buğra Han: *"Bu konuda sizin fikriniz nedir."* diye beylerle danıştı. O zamanlar **Dîv Kayası** adında, yüksek bir dağın eteğinde ejderha vardı. **Endek** adlı gâyet geniş bir bozkırın kenarında olan bu dağın eteğinde üç tane büyük ağaç vardı

Herbiri bir akarçeşmenin ayağında olup, her ağacın altında iki mavi ejderha vardı. Birisinin suçlu olduğu iddia edilip itham edilirse, sanığın vücudunu yaralayıp ejderhalara gönderirlerdi.

Eğer gerçekten suçlu ise ejderha onu hemen yerdi. Yok, eğer suçsuz ve temiz ise, yaralı vücudu iyileşirdi. İnsanların iyi veya kötü oldukları orada kesinlikle belli olurdu. Bukra Han onun hıyanetini ejderhalarla halledilmesini isteyip gözlerine mil çekilmesini emretti. Sonra da hızlı giden bir çöl devesinin sırtına bindirip, eski beyinin rahatını sağlayacak bir zencî ahçı ile gönderdiler.

Zencî devenin yularını alıp bu bozkırdaki iki aylık yola koyuldu. Bu sırada Korı Han'ın sipehsaları ve. Leşker-keş'i olan Antlık Sarıkulbaş yoktu. Geri döndüğünde bu acı haberi işitince düşündü ve kendi kendine dedi ki:

"Babası Bukra Han'ı öldürüp başını oğluna götüreyim, onu yoldan çevirip tahta geçireyim Eğer gözleri görmüyorsa da, yine hüküm verebilir."

Fakat tekrar düşündü ki:

"Ben nasıl babamı çok seviyorsam, Korı-Tekin de kendi babası Buğra Han'ı sever. Böyle olunca, eğer onu öldürürsem hiç hoşuna gitmez. Bir iş göreyim, ona hizmet edeyim derken kötülük etmiş olurum Hele bir kendisini bulayım, iznini alırsam geri döner, babasını öldürürüm."

Son derece süratle artlarından gitti.

Bir sabah yakınlarına erişti. Korı-Tekin nal seslerini duyup siyahî'ye:

"Bak bakalım, ardımızdan gelip yetişmek istiyen kimdir; kumandanları nasıldır?" Diye sordu.

Zencî şöyle cevap verdi:

"Boz bir ata binmiş ve atın göğsüne bir siyah kutas bağlamış.". Korı Han:

"Böyleyse bu Antlık Sankulbaş'dır, yâni benimle dostluk andı içen. Eğer kardeşlerim olsalardı atları siyah ve kutası da beyaz olurdu." Dedi.

Birbirlerine yetişince atlarından indiler; Sankulbaş Korı-Tekin'in el ve ayaklarından öptü ve ağladı. Korı-Tekin *"ey vefalı dostum"* dedi.

"Üzerimde pek çok hakkın geçmiştir. Kardeşlerim yerine de sen geldin; Geri dön, evine ve çocuklara bak Ben kendi suçsuzluğumu biliyorum; yine biliyorum ki sağ-selâmet döneceğim Eğer netice başka türlü olursa evime ve çocuklarıma sen bak". Antlık Sarıkulbaş ağlayarak:

"Geri dönmiyeceğim, iyi kötü seninle beraber olacağım" dedi.

Oradan yola koyuldular; uzun süren yol nihayet kısaldı ve iki aydan sonra bir gün üç ağaç uzaktan göründü. **Antlık**:

"Bu üç ağacın hangisine gidelim" dedi. Korı- Tekin *"ben ortanca oğul olduğum için ortadaki ağaca"* diye cevap verdi. Bu sırada üç dağ koçu göründü. Antlık atını sürüp tam ejderhanın önüne geldi; baktığı zaman Korı Han'ı çeşmenin başında uyuyor gördü. Ejderha onun göğsüne doğru gidiyordu. Sarıkulbaş bundan korkarak kılıcım çekti ve ejderhayı öldürmek istedi Ejderhaya *"ne yapıyorsun?"* diye sordu:

"O bir padişahtır Onu günahsız olduğu halde bu feci hale koydular. Ona bir kötülük etmemen için seni öldüreceğim".

Ejderha *"hiç tasa etme"* diye cevap verdi: *"O suçsuz, tertemizdir".* Dilini Korı- Tekin'in her iki gözüne sürünce hemen gözleri açıldı Oradan sağlıkla geri döndüler. Evlerine varıp kadın ve çocuklarını gördükleri zaman, yağı geldiğini ve Buğra Han'ı kuşattığını haber verdiler. Hemen koşup yağı askerine saldırdılar ve yağıyı yenip dağıttılar.

Korı-Tekin babasını görüp başından geçenleri anlattı. Buğra Han cevap olarak şöyle dedi:

"Bu kadını daha benim için istediğin gün biliyordum ki bir gün fitne ve bulgak'a yol açacaktır. Ama sen benim sözümü dinlemedin Şimdi kadının cezasını nasıl istersen ver".

Korı-Han beş tana tay getirmelerini emretti. Kadını bir atın kuyruğuna bağladılar. Sağ kolunu başka bir atın kuyruğuna, sol kolunu ve ayaklarını da böylece başka başka atlara bağladılar. Atları birden kamçıladılar ve böylece vücudu parça parça oldu.

[Nasıl ki rahmetli **Firdevs'i** de şöyle diyor:

Kıpçak Süvari

"Hemen ahırdan bir tay getirmelerini istedi. Eğerin içine çiviler yerleştirilmişti Onu atın sırtına iplerle kayışlarla boynundan geçirerek taş gibi bağladılar. Bu tay kadar hızlı koşan bir hayvan görülmemişti, O kindar 'hükümdar' onu meydana çekti. Meydana birkaç süvari gönderdi. Boynuna kayıştan kemend geçirdiler ki tay daima onu çeksin. Bir zaman onu yere atar, onu her zaman, yerde sürüklerdi. Böyle olması görenleri dehşete düşürüyordu. O şekilde sürükledi ki, vücudundaki deri tamamen soyuldu; sıcak vücudundan kanlar akıyordu, işte bu şekilde canını azap içinde, horluk içinde verdi. Zalim birisinden adalet istemek olur mu?"

Korı-Han:

"Bundan sonra kim yalan söyler ve iftira ederse, onun sonu da böyle olacak." dedi.

Bundan sonra Buğra Han oğluna *"artık hiçbir engel ve dedikodu olmaksızın tahta geç; padişahlık zaten senin hakkın"* dedi.

Korı Han Kara Talas'da tahta oturup yetmiş beş yıl padişahlık etti. Onun ölümünden sonra akrabasından **Oyunak Külenk**'de yedi yıl padişahlık etti. Ondan sonra oğlu **Arslan Han** da Külenk'de tahta oturdu. Onun kırk hacibi ile Suvar ülkesinden satın aldığı Suvar adında bir gulamı (içoğlanı) vardı. Çok hünerli, kahraman, çevik ve cana yakın idi. Padişah ona çok yakınında yer verdi. Öylesine inak idi ki beylerin ve vezirlerin huzurunda Padişahın kulağına gizlice söz söyleyebiliyordu. Bir defasında onun medhi Hatun'un kulağına kadar erişti; ancak onun serbestliğinden ve küstahlığından şaşırdı. Hacibler ve inaklar onu kıskandılar. Aralarında kengeş yaptıktan sonra birlikte Padişaha şunları arz ettiler:

"Bu Suvar Padişah hakkında kötü niyetler besliyor. Seni öldürüp padişahlığa zorla sahip olacak ve karını da alacak. Biz bunu öğrenince onu saklayıp gizleyemedik.".

Kara Arslan Han onu görevle bir yere gönderdi ve: *"Döndüğü zaman onu yakalayıp parça parça etmeniz için size veririm"* dedi.

Onlar döndüler ve Padişah da hareme geldi ulu hatun olan Bal Hatun ile Gevar Hatun kâse sunmak için yanına geldiler Padişahı sıkıntılı ve üzüntülü görüp bunun sebebini sordular. Arslan Han Suvar hakkında öğrendiklerini anlattı ve *"gönlüm bunun için bozulmuştur"* dedi. *"Yarın buraya dönünce bu hususta sorguya çekilecek. Eğer söylenenler doğru ise herhalde onu öldüreceğim."* Hatunlar ise şöyle dediler:

"Gerçi biz de bazen onu kıskanıp çekemiyorduk; zira gizli-açık her türlü sözü sana söyleyip küstahlık ediyordu. Ama o çevik ve kahraman bir adamdır. Her türlü iş ve hizmetin ortasından pişip gelmiştir Bütün dünya ve padişahlık işlerini, yeyip- içme at, katır, deve gibi hayvanların yemlerini, elbise, giyim ve donatım hususlarım iyice düzenlemiş ve plânlamıştır.

Onlar bu sözleri kin ve kıskançlıktan söylemiş olabilirler. Önce sıkı bir araştırma ve inceleme yapılsın Böylece etrafın siyaseti ve düzenleri başıboş bırakılıp, ihmal edilmesin. Adamcağız günahsızken kendisini kıskananların yalanı ile ölüme gitmesin Sonra pişmanlık fayda vermez; müsterih olmak için dikkatli davranmak gerekir."

Kara Arslan Han bütün gece bu konuda enine boyuna düşündü. Sabahleyin güneş doğarken haciblerine haber verip şöyle dedi:

"Ben Küyükü Hisar'a ava gitmek istiyordum. Ama onların biraz rahatsız olması buna engel oldu. Siz orada avlanın", Onlar Padişahın söylemesi üzerine gittiler. Ertesi gün Suvar geldi. Kara Arslan Han onun kendisini görmesine yol vermedi. Bir gün sonra haber ve hil'at göndererek gidip Anande ve Yeni Kent vilâyetlerinden üç yıllık vergiyi getirmesini emretti. Ona menşur ve hayvanlar verdi ve daha birçok bağışlarda

bulunarak yola çıkardı. Sonraki gün haciblerine ve Suvar'a karşı tatlı bir hile düşündü. Kendisini ölmüş göstererek bir tabuta yattı ve haciblerle Suvar'a:

"Kara Arslan Han öldü" diye haber gönderdi. Hacibler bu haberi duyunca hemen döndüler ve çarçabuk birbirleriyle kengeş yaptılar:

"O bize hiç iyi davranıp iltifat ve itibar etmez, aksine itibarımızı kırar ve üstelik Suvar'ı da bize tercih ederdi. Onun yas töreni bize bir gelinin düğün matemi gibidir."

Hatunları hiç sormadılar; lütfen bir gün, istemeyerek yas'da bulundular. Arslan Han'ın hazinelerini götürüp aralarında paylaştılar. Onun Kös (*kûs*) Davul (*tabl*) ve Bayrağını (*alem*) da alıp götürdüler. İkinci gün Suvar gelip yetişti. Büyük bir yuğ ve yas töreni yaptı. Hatunların yanına gidip yürekten ağlayıp sızladı. Onun ağıtı olarak pek çok şiirler okuyup herkesi ağlattı, Bu şiirlerde şöyle diyordu:

"Ey Padişah, ne yazık ki beylerini memnun edemedin; yoksa senin ölümünden sonra evine ve çocuklarına yardım edip korurlar, davul ve bayrağı kendi evlerine götürmezlerdi. Şimdi sen öldükten sonra benim yaşamamın ne faydası var. Kendimi öldüreyim de, senden sonra düşmanlarının sevinçli dünyasını görmeyeyim."

Onun bu ağlayıp sızlamaları Kara Arslan Han'ın kulağına erişince, Kara Arslan Han birden elleriyle vurarak tabutu kırdı ve ayağa kalktı.

Hatunlar bundan korktular ve *"Bir ölü nasıl olur da canlanır."* diye kaçıştılar. Suvar kaçmadı ve yüksek sesle *"Bağlılığım ve sadakatim sana malum oldu da, beni de birlikte öbür dünyaya götürmek için geldin."* dedi.

Kara Arslan Han onu sıkıca kucakladı ve sevinçle öptü. Gönlü çok sevinçli ve memnundu:

"Yüce Tanrı bana yeniden can bağışladı, hayat verdi; sen hiç tasa etme.".

Suvar da şaşırarak *"insanı nasıl böyle deneyip imtihan edersin"* dedi. Padişah:

"Şimdi serzeniş zamanı değildir. Oğullarım İl Arslan ve Mahmud ile bütün yamaklar ve hizmetçiler atlanıp gitsinler ve kırk hacibi yakalayıp getirin." dedi.

Onları yakalayıp Padişah'ın huzuruna getirdiler Bilmeyip yaptıklarından dolayı utanıp pişman olarak yere bakıyorlardı. Padişah öfkeyle:

"Niçin gözleriniz yere çakılmış kalmıştır." diye bağırdı.

Onlar dehşet içinde şaşkınlaşarak:

"Çünkü suçluyuz." diye cevap verdiler.

Arslan Han şöyle buyurdu:

"Sizin onun hakkında düşündükleriniz size geri tepti. Ondan bana naklettikleriniz meğer sizin kötü tabiatınızda varmış. Bizim kürke ve borumuzu evinize götürdünüz Suvar geldiğinde eğer ben tabuttan çıkmakta bir an gecikseydim o, sizden üzülerek kendini öldürecekti. Şimdi sizin yaptıklarınıza karşı cezanız ölmek, yok olmaktır.".

O zaman bunların öldürülmesini Suvar'a bıraktı Suvar şöyle dedi:

"Padişahın izniyle onları öyle öldüreyim ki, bütün hasımlara ve düşmanlara ibret ve nefret vesilesi olsun." Onların yol başlarına götürülmelerini emretti. İbret olsun diye öldürüldüler; yani gözleri oyulup kulakları kesildi. Ve ayaklarını vücutlarından ayırıp yol başlarına diktiler. Ülkenin çeşitli yerlerinden yuğ töreni için gelmekte olan kalabalık ahali ve beyler yol başlarındaki bu durumu görünce şaşırdılar. Kara Arslan Han'ın hizmetine girip bu halden dolayı şaşırdıklarını belirttiler.

Padişah durumu şöyle izah etti:

"Onlar kötü niyetli insanlardı; hep yalan ve ortalığı karıştırmayı düşünürlerdi Yaptıklarının karşılığı işte budur." Daha sonra Suvar'a dedi ki:

"Sen iyi bir ad bıraktın Söyle, onların kötü vücutlarından dünyayı kurtardığını ilân et. Yine ilân et ki her kim yalan söyler, iftira eder, kötülük düşünür hattâ Padişaha el kaldırırsa onun lâyık olduğu ceza işte budur".

Subaşılık (emâret-i leşker), Naiblik ve hacibliği hep Suvar'a bıraktı. Yetmiş. yıl devletin başında mutluluk, büyüklük ve ululukla padişahlık etti. Kendi oğlu henüz küçük olduğundan amcasının oğlu Osman Han, Külenk'de tahta geçti. Onbeş yıl padişahlık etti. Ölümünden sonra Esli Han tahta oturdu Yaşlı ve güngörmüş bir adam olduğundan dünyayı ayların ve yılların arşını ile ölçmüştü.

Üç yıl sonra oğlu Şaban Han'ı tahta geçirdi Şaban Han yirmi iki yıl padişahlık etti. Vefatından sonra oğlu Turan Han babasının yerine tahta geçti. Onsekiz sene padişahlık etti.

Turan Han'ın ölümünden soma oğlu Ali Han babasının yerine padişah oldu. Ali Han Manda ve Yenikent'de yirmi sene padişahlık etti. Kendisi Amuye Suyu'nun bu tarafında oturuyordu, Amuye'nin öbür tarafında Ceyhun Irmağı kıyılarında kalabalık kabileler oturuyordu. Onların önderi (mokaddem) birkaç bey (Cend beyi) idiler.

Ali Han kendi oğlu Kılıç Arslan'ı kırk bine yakın atlı çıkaran o taraftaki kabilelerin idaresine memur etti. Yüz seksen yaşında olan **Bügdüz Kardıçı**'yı oğlunun doğrulukla iş görmesi ve Kardıçı'nın adaletinden ayrılmamasını tenbih ederek naib ve vezir olarak onunla gönderdi. Oğlunun beline bir kılıç bağlayıp ***"adın Kılıç Arslan olsun"*** dedi.

Onlar Horasan'a vardılar ve birkaç yıl geçtikten sonra Kılıç Arslan büluğ çağını geçirip delikanlı olmuştu. Hemen her gün günah ve kötülükle meşguldü. Geceleri beylerin kızlarının evine gidip onların ırzına geçiyordu. Beyler ise buna tahammül edemiyorlardı. Ona bu sebeple *"**zalim Şah-Melik**"* adını verdiler Hep berâber Atabek Kardıcı'nın yanına varıp ondan uzun boylu şikâyette bulundular. Kardıçı da ona pek çok nasihat etti ama, fayda vermedi. Nihâyet beyler hep beraber onu yakalamaya karar verdiler. Şah-Melik kaçıp Irmak'dan geçti ve Bügdüz Kardıçı da ardından yola çıktı. Ali Han'ın huzuruna varıp oğlunun yaptıklarını bir bir anlattı ve dedi ki:

"Benim öğüt ve nasihatlerimi dinlemediğinden böyle çirkin bir durum hâsıl oldu; (yoksa) o küçüktür."

Ali Han *"Eğer oğlum bunları duyarsa yanıma gelmeyip kaçar."* diye düşündü ve ona:

"Yalan söylüyorsun" dedi: "Bütün bu karışıklık senden çıkıyor; o daha küçüktür."

Şah-Melik babasının böyle söylediğini duyunca hemen gelip atı "tekşemişi/çöktürdü" yaptı ve babasının ayağını öpmek istedi. Babası başına bir tekme atıp:

"Bu uğursuzu yakalayın." dedi. Onu yakalayıp hapsettiler. Ali Han Bügdüz Kardıçı'yı çağırıp kendisinden af dileyerek şöyle dedi:

"Bu çocuğu zincirlerle bağlayarak götür ve diledikleri gibi öldürmeleri ve gönülleri hoş olmaları için düşmanların eline teslim et.".

Fakat gece baş başa kalıp birbirleriyle durumu danışıp kengeş ettiler:

"Çocuğu bu şekilde götürmek iyi bir hareket olmaz. Hem de düşmanlara verilir ve eğer onu öldürürlerse mağrur olacaklar, yaptıklarından vazgeçmeyeceklerdi. Uyuyan fitneyi uyandırıp,

gelecekler ve seninle savaşıp muharebe edeceklerdir. Çocuğu herkesin içinde yakalatıp zincire vurulmasını emrettin. En iyisi bugün onu bir yere gizle; ben de onların Öfke ve hiddetini yatıştırmak için gideyim ve diyeyim ki Ali Han oğlunu yakaladı ve size teslim edip ondan öcünüzü almanız için bana verdi, Şimdi her biriniz kendi yerinize gidiniz. Eğer dinlemezler, baş kaldırmaktan vazgeçmezlerse hiç olmazsa oğlun sağ kalacak; onu askerle gönder de, bunları zorla yenerek itaat ettirip baş eğdirsin."

Bu fikir Ali Han'a çok uygun geldi. Bügdüz Kardıçı'yı hemen süratli bir arap atına bindirerek yola çıkardı. Oğlanı da geceleyin bir yere sakladı. Merv, Serahs ve Feramurzan taraflarındaki Oğuz boyları ve beyleri toplandılar. Bu beylerden bazıları İran'a doğru ayrılıp gitmişlerdi. Kardıçı, Merv sınırlarında onlara yetişince durumu izah etti. Beyler hep beraber:

"Ali Han oğlunu öldürmedikçe biz ona göç vermeyiz ve kendi yurdumuza da dönmeyiz." Dediler. Beylerin önderi Kınık Kazıgurt idi Horasan şehirlerine, Buşeng ve Merv'e gönderdiler ve yıllık vergi istedi Ancak ahali bundan kaçındı ve cevap olarak

"Aranızdaki çekişme ne vakit anlaşmaya çevrilir ve Padişahınız belli olursa size vergi veririz." dediler.

Böyle olunca Amuye'nin her iki tarafındaki halkı ve kabileleri göç ettirip Mervde'kilerle birleştirmek için bin kişilik bir süvari birliği gönderdiler. Bu topluluğun beylerinden, geleceği ve gizli suları bilen Amiran Kâhin adında bir fakih vardı Kınık Kazıgurt ona:

"Bak bakalım, Ali Hanla yağı olmamızın sonu ne olacak." diye sordu. O bir saat kadar düşündükten sonra:

"İçinizden adalet, doğruluk, Kahramanlık ve cömertliği ile tanınmış birisi çıkacak." dedi Onların içinde Keraküçi Hoca'nın

oğlu Toksurmış İçi/Elçi adında çadır iskeleti işleyen bir usta ve üç oğlu vardı: en büyüğü Dukaka, ortancası Tuğrul ve küçükleri Arslan Bu zat o gece rüyâsında göbeğinden sağlam gövdeli ve., pek çok dal budaklı üç ağaç çıktığını gördü. Bunların tepesi göğe ulaşıyordu.

"Asılları yerde, dalları gökte". Rüyâsını anlattığı Amiran Kâhin ona sakın bu rüyayı ve sırrı kimseye söyleme; senin kaç oğlun var?" diye sordu O: "üç" diye cevap verince Kâhin ona *"her üçü de Padişah olacaklar."* dedi.

Bu ona inanılmaz geldi. O kadar fakir olmasına rağmen gitti, elinde olan iki üç çadırını sattı, birkaç koyun alarak sadaka etti. Onun her üç oğlu da bahadır, cesur ve kahraman idiler. Her türlü av işlerini iyi yaparlardı. Oğuz Beyleri onların iyi avcılık yaptıklarını görünce av beyliğini (kuşçılığı) onlara verdiler.

Beyler bir defasında Herat, Gazne, Kirman ve diğer Horasan vilâyetlerine elçi gönderip vergi istediler. Tabii ki halk bunu yerine getirmedi. Toksurmış'ın oğulları arasında Tuğrul daha becerikli idi Kınık Kazıgurt'a:

"Bana bir miktar süvari verin, gidip ***müstevfî*** (maliyeci) *nin vergisini toplayıp getireyim."* Dedi. Bunun üzerine ona bin asker verdiler O da önceden etrafa elçiler gönderip:

"Niçin verginizi vermezsiniz; işte karınca ve çekirgeler gibi asker geliyor" diye haber yaydı. Askerin her birinin çok delikli iki torbaya toprak doldurmalarını ve atlarını hızla sürmelerini emretti. Toprak deliklerden dökülünce öylesine toz-duman oldu ki, hava kararıp gözler kamaştı. Elçiler etrafa daha kuvvetle: *"İşte Sultan Tuğrul sayısız ve misilsiz askerle geliyor; sizi mahvedip kadın ve çocuklarınızı da esir alacak."* diye ilân ettiler.

Tuğrul konaklanan her yerde askerin çok ateş yakmalarını emretti. Bu tür tedbirleriyle herkesin gönlüne korku düşürdü. Halk vergi ödemeyi kabul ettiler.

"Asker gelmesin, onlar vergi verecekler." diye elçiler gönderdiler. Tuğrul halktan mal ve parayı tamamen alıp geri döndü Bu başarısı üzerine çadır ve yurtlarını kurup onu kendi **bey** (emîr) ve **şahları** yaptılar Bu hay-huy sırasında Bügdüz Kardıçı geldi. Oğuzlar Tuğrul'u kendi beyleri yapmışlardı. Onu Tuğrul'un yanına götürdüler. Tuğrul'un heybeti ve büyüklüğü Kardıçı'nın kalbine işledi. Tuğrul:

"Senden bir şey soracağım, yalnız doğru söyle." dedi. O da *"söylerim."* dedi. Tuğrul:

"Buraya niçin geldin?" dedi. Kardıçı şöyle cevap verdi:

"Ali Han Şahmelik'i yakalayıp intikamınızı alasınız diye, yanınıza getirmem için bana teslim etti. Şimdi yolda, Carkend vilâyetindedir; hemen erişir". Tuğrul:

"Eğer doğru söylersen benden kurtulursun, yok eğer değilse, yapacağım işkencelerle öleceksin." dedi. Bunun üzerine Kardıçı korkup vaziyetin gerçek şeklini anlattı. Tuğrul Kardıçı'yı hapsedip birkaç kişiyi korumak için yanına verdi, Onaltı bin askeri oraya bırakıp *"Yerinizden sakın ayrılmayın."* dedi. On dört bin kişi seçip bunun altı binini, sağ taraftaki iki dere arasında pusu kurması için kardeşi Tukak'ın emrine verdi. Altı binini de küçük kardeşi Arslan'a verdi ve onu da sol kolda pusuya soktu. Tuğrul kendisi iki bin kişi ile Şah-Melik'in yirmi bin kişilik ordusu ile karşılaştı. Tuğrul geri çekilip pusuların hizasına gelince, kardeşleri pusudan saldırdılar ve yirmi bin kişiyi ortalarına alarak pek çoğunu öldürdüler.

Şah-Melik'i birkaç büyük beyi ile beraber yakalayıp gâlib ve muzaffer olarak döndü. Şah-Melik'i askerin içinde iki parçaya ayırdılar. Tuğrul şöyle dedi:

"Kim padişah olursa iyi gelenek ve görenek kurması gerekil Şah-Melik kötü hareketlerinin cezasını ve çirkin davranış ve suçlarının karşılığını buldu.".

Ali Han Tuğrul'un sultan olup Şah-Melik'i öldürdüğü haberini duyunca üzüntü ve kederinden hastalanıp iki sene sonra vefat etti ve saltanat Tuğrul'un üzerinde kaldı. Etraf ve çevre ülkelere elçiler gönderip devleti adalet, doğruluk ve iyilik esasında kurdu. Dünyanın dört köşesinden vergi topladı. Büyük kardeşi Tukak'ı Gazne ve o yöreye hükmetmesi için gönderdi. Küçük kardeşi Arslanşah'ı Rum ve ona komşu yerlerin beyliğine tâyin etti. O Ermen ülkesine gelince beylerinden Arslan Şah'ı Ermen Ülkesi Beyliğine gönderdi.

Gürcü diyarının vergisini toplamayı da ona verdi ve Kılıç Arslan Sultan'ın hizmetine gönderdi. O Rum'a gitti ve bütün Rum ülkesini savaşarak zapt etti. Her yıl Merv'e, kardeşi Sultan Tuğrul'a vergi gönderdi. O yirmi yıl, Peygamberimiz SA.'in peygamberliğine kadar padişahlık etti.

Vefat edince kardeşi **(Tukak)** onun yerine geçti. Yedi yıl da o padişahlık etti. O ölünce **(Tokuz Yav- Kuy)** u padişahlığa getirdiler.

Bu Uygurca bir addır. O on iki yıl padişahlık etti Ondan sonra **(Saman Yavkuy)**u, yâni asilzadeyi Maveraünnehr'de padişahlığa oturttular. Samanîler tarihinde ona ***Saman Huda*** derler ki, bütün Samanîlerin atasıdır. Ondan sonra (**Ağım Yavkuy**) bir yıl padişahlık etti. Ondan sonra **Kökem Yavkuy** padişah oldu.

O henüz küçüktü. Memleketin **Kara-şit** adında bir düşmanı vardı. Beyler memleketin idaresi için gereken hükümleri veriyorlardı. Birden Kara-şit asker çekip çetin savaşlar yaptı. Öyle ki Kökem Yavkuy zor ve güç durumda kaldı. Düşmanlar hatta evinin kapısına kadar yağma ettiler. Beşikte

bulunan kardeşini esir alıp götürdüler ve Olcay/şans toplamakla meşgul oldular.

Kökem Yavkuy'un askeri tekrar kuvvetlendi; gayret, hamiyet, istek ve mertlikle kadın erkek toplanıp Kara- şit'in ardından gittiler. Onları yenip bozguna uğratarak geri döndüler ve Padişahlık işleriyle adalet ve doğrulukla uğraştılar. Esir götürülmüş olan küçük kardeşi birkaç sene sonra ağabeyine şöyle haber gönderdi:

"Ben artık büyüdüm ve erkeklik çağına vardım. Asker göndermen gerekiyor. Onların yardım ve desteğiyle bunları yenelim ve ben de kendimi bunlardan kurtarayım."

Kökem Yavkuy oraya bir ordu gönderince, Kara-şit'in askerleri ile karşılaştılar. Kökem Yavkuy'un kardeşine orada Serenk adını vermişlerdi. Onların arasından sıyrılıp kardeşinin kuvvetlerine katıldı. Ordular çatışınca taraflar arasında büyük bir savaş oldu; her iki taraftan çok insan ölüp yaralandı. Neticede geri çekildiler. Ordu karargâha varınca Serenk kardeşinin huzuruna gelip yer öptü ve başından geçenleri anlattı: *"Bana orada serhenklik (alaybeyi/çavuş) ve eşik ağalığı yapmamı emretmişlerdi. "Kökem Yavkuy burada da aynı görevi yap."* Buyurdu.

Kökem Yavkuy yirmi yıl padişahlık etti ve ansızın öldü. Serenk kardeşinin cesedini bir tabuta koyarak bir yıl hasta diye bekletti ve kendisi kapıda durup memleket işlerini gördü. Bir yıldan sonra beyler toplanıp geldiler ve Serenk'e şöyle dediler:

*"Bir yıldan beri sen hükmediyorsun; kardeşin eğer yaşıyorsa onu bize göster. Yok, eğer ölmüşse gizlemek niye? Sen kendin tahta geçersin."*Serenk onların kendi padişahlığına razı olduklarını anlayınca ağlayarak:

"Kardeşim bir yıl oluyor ki ölmüştür; ülkemizin düşmanı çok olduğundan bu olayın duyulmasını istememiştim." dedi. Sonra kardeşini dışarı çıkarıp toprağa verdiler ve kendisi Padişahlığa geçti. On yıl padişahlık etti. Nihayet vefat edince, ondan sonra oğlu (*Sübektekin*) padişah oldu. Ondan sonra oğlu **Mahmud Sübektekin** ki, Kayı soyundan ve neslindendir. On dokuz yıl padişahlık etti.

Bazı Hindistan şehirlerini aldı Bunun tarihinin hikâyeleri daha önce geniş olarak geçmiştir. Ondan sonra oğlu **Mes'ud** padişah oldu. O kış mevsiminde kışlamak için Cürcan ve Mazenderan'a geldi. Tuğrul Sultan'ın yakınları ve akrabaları **Kınık Selçuk**'un evlâdı ve uruğu Çağrı-Bek ve Davud Merv, Belh ve Herât vâyetlerini istilâ etmişlerdi.

Sultan Mes'ud onlardan vergi isteyince vermediler ve cevaben:

"Biz ancak kendimizden olanlara vergi veririz; çünkü biz de Padişahlar soyundanız." dediler. Mes'ud Şah bu yıl kışlamak için Cürcan ve Mazenderan'a gidince Çağrı-Bek ve Davud varıp Mahmutluların Gazne başşehrini almak üzere kengeş yaptılar. Mes'ud bu durumu haber alınca otuz bin süvari ile gelip Merv şehrini kuşattı. Kınık Selçuk'un oğulları yardım için dışarıya elçiler gönderdiler: Boyunlarına kefen bağlayıp:

"İşte sana hizmet arzusu gösteriyoruz." diyerek o gün tuzgu ve tagar vergisini Mes'ud'a gönderdiler. Giden elçi ve habercilere:

"Mes'ud'un ordugâhı nerededir ve ne durumdadır, iyice dikkat edin." diye talimat verdiler. Onlar iyice araştırıp inceledikten sonra öğrendiklerini bildirdiler. Çağrı-Bek her kapıya tam teçhizatlı yüz süvari bıraktı ve onlara:

"Gece yarısı, münâcaat sırasında tetikte olacaksınız; hep beraber çıkıp yağının üzerine gece baskını yapacağız." emrini verdi Gece müezzin münâcaatda:

"Ey Davud, seni bu yeryüzünde kendime halife yaptım." ayetini okudu. Davud bunun ne demek olduğunu sordu. Öğrendikten sonra bunun kendisi için iyi bir talih olduğunu anlayıp tekrar kulak verdi. Hafız diyordu ki: *"(Ey Allah'ım), Sen dilediğini yükseltiyor, istediğini yere çalıyorsun. Hayır, Senin elindedir. Sen her şeye kadirsin."*.

Davud bu âyetin de manasını sorup öğrendi, onu da hayırlı sayıp gönlü pekleşti, cesareti arttı. Kardeşi Çağrı-Bek'e haber verip birlikte yürekleri pek, içleri tertemiz şehirden çıktılar ve birkaç yönden düşmanın üzerine atıldılar.

Askerler hemen Mes'ud'u yakalayıp Davud'un yanına getirdiler ve ona teslim ettiler. Selçuk, Kınık boyundan olup Türk padişahlarının çadır iskeletini yapan Kerakeçi Hoca'nın oğlu Toksurmış soyundandı. Keza Sultan Muhammed Harezmşah'ın en eski ceddi de Nuştekin Gurça olup Oğuz soyundan Begdili evlâdındandır. Nuştekin Selçuklu sultanlarının hizmetinde bulunanlar arasında idi.

Oğuz soyundan padişahlar beş evlâdın neslinden gelir:

Birincisi Kayı, Yazar, Eymür, Avşar ve Beğdili Bu boylardan başkasından padişah gelmemiştir.

z- Salgurluların Hikâyesi de şöyledir:

Şah-Melik'in beylerinden Kınık Kazıgurt'un nökerlerinden Salvur (Saluvur?) Dikli adında bir bey vardı. Yine derler ki Şah-Melik'in bozguna uğradığı sıralarda bütün Oğuz beyleri Merv'de toplanmışlardı. Salvur kendi kabilesinden on bin atlı ile birlikte göç edip Horasan sınırlarına geldi ve Kuhistan, Tabes ve Isfahan taraflarını yıllarca yağma etti. Nihayet

Selçuklular bu ülkeyi istilâ ettikleri sırada bu Salvur onlarla birleşti ve uzun süre onlara yardım etti. Sonunda onun çocukları Fars tarafına gittiler ve o diyarı aldılar.

Tarihte Salgurî de denilen Fars Atabekleri de onların soyundandır... Adında bir başka Oğuz beyi de bin atlı ile Ceyhun'un öte tarafında yurt tutmuştu. Kışlak ve aylak?) için Balkan dağlarına ve keza Horezm sınırlarına gitti. Onun çocukları Kutluğ- Bek, Kazan Bek ve Karaman Bek'dir.

Onların soyları hâlâ da devam eder. Rum Türkmenleri, Karaman. Eşref ve diğer Türkmenler, Selçuklu Sultan Tuğrul Rum'a gittiği sırada yanında olan yirmi bin Türkmen'dir.

Tuğrul geri döndüğü zaman onlar orada yerleştiler. Onların beyi ve önderi Kınık soyundan Arslan Sultan idi. Keza Oğuzların parçalanıp dağıldıkları sırada Şahmelik'in Yazır boyundan bir Beyi ve Ali Han oğulları. Kayaşkul ve Velihan Yazır tarafına gittiler. Yer ve yurt olarak Hisar Tak'ı seçtiler ve orada yerleşip oturdular. Hâlâ onların evlâd ve ahfâdı o diyarda mevcuddu.

Oğuz ve onun ahfadının ahvali ve açıklaması, Türk Sultan ve hükümdarlarının anılması, Allah'ın yardımı ile tamam oldu.

5- Secere-i Terâkime (Türkmenlerin Soy Kütüğü)

Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan Ebü'l-Gâzî Bahadır Han'ın Secere-i Terâkime adlı eseri,

Bu eser Türklerin menşeine dair bir eserdir. Çingiz Han sülalesinden Havarezmli Arab Muhammed Han oğlu Ebu'l-Gazi Bahadır Han tarafından H.1074/M. 1664 tarihinde yazılmıştır.

Bahadır Han, bir padişah olduğu halde milletinden liyakatli birini bulamadığından ve neslin zayi olmaması hususundaki hassasiyetinden dolayı, bu eseri bizzat yazmıştır.

Mukaddimesinde diyor ki:

"Hiç kimse zannetmesin ki, ben bu kitabı kendi neslimi yükseltmek için, hakikati bozarak yazdım. Zaten Hakk beni mümtaz yaratmıştır, buna ihtiyacım yoktur. Ben bütün hakikati olduğu gibi yazdım. Tanrı bana özel olarak üç şey verdi:

1-Askerlik fenni, kanun ve nizamları, orduya kumanda etmek sanatı, bir orduyu yürütmek ve harp nizamına sokmak, dostlar ve düşmanlarla söyleşmek;

2-Her türlü şiir ile Türk, Arap ve Acem dillerini;

3-Moğolistan, Turan, İran ve Arabistan'da hüküm süren padişahların tarihini bilmek.

Bayındır boyu'nun iktidar kavgası Secere-i Terakime'den

İran, Irak ve Hindistan'da benim kadar şair yok dersem yalan söylemem; fakat gezdiğim ve ahvalini işittiğim yerlerin hiç birisinde Müslüman veya kâfir, benim gibi asker görmedim ve duymadım."

Hive Hanları arasında en ünlüsü kabul edilen **Ebu'l Gazi Bahadır Han**, aynı zamanda şair, âlim ve tabiptir. Tıp konusunda Menâfîül Însân adlı bir eser kaleme almış olan Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın çok daha meşhur ve halen kaynak olarak önemi yadsınamaz iki eseri ise Türk tarihi ile ilgili **Şecere-i Terakime ve Şecere-i Türk'tür**.

a- Şecere-i Terakime 'Metin'

Başlangıcı ve bitişi, yurdunun sonu, eşi benzeri, babası, anası, hanımı, oğlu, kızı ve danıştığı kimsesi olmayan Tanrıya övgü ve şükür olsun.

Yiyeceği ve suyu yoksuldan padişaha, karıncadan file, sinekten anka kuşuna kadar, hepsinin durumlarına göre uygun biçimde *'onun gibi'* paylaştıran yoktur. Bir gün 'bile' hiç birinin payını azaltmaz. Yeryüzünde yeşeren ağaçların hepsi kalem ve denizlerin hepsi mürekkep, insanoğlunun tümü 'de' yazıcı olsa yüz bin yıl ve yüz bin yıl onun özelliklerini yazsa denizin bir damlasından, dağın 'da' bir parça taşından daha azını yazmış olurlar. Daha ne söyleyeyim!

Bütün peygamberlerin iyisi, Tanrı'nın' dostu ve bütün insanoğluna gönderdiği elçi olan o peygambere sonsuz selam ve dua olsun. Onun dost ve çocuklarına Tanrı'nın rahmeti çok fazla olsun.

Şimdi bundan sonrasını 'ise' Çingiz soyundan Ürgençli Arap Muhammed Han'ın oğlu Ebulgazi Han anlatır:

Çok eziyetler gördükten sonra yaşımız otuz dokuza ulaştığında, 1051 tarihinde, yılan yılında **Harezm**'de, babamızın tahtına oturup memleket işleriyle uğraştık. Türkmenler o zaman **Mankışlak, Ebulhan** ve **Tecen** nehrinin kenarında oturuyorlardı. **Harezm**'de oturanlar bizim geldiğimizi işitip, kaçıp adı geçen bu üç yurda göçtüler. Daha sonra bir kısmı

göçle, bir kısmı 'da' yolla üç yurtta evi olan hiç kimse kalmaksızın hepsi 'tekrar' **Harezm'e** geldiler ve iyileri buyruğuna katıldı, kötüleri ise, hizmetkâr oldu.

Bunun üstünden çok yıllar geçti. Türkmen bilginleri, şeyhleri ve beyleri benim tarihi iyi bildiğimi işitmişler. Bir gün hepsi gelip *"bizde Oğuzname çoktur, ama hiç birisi iyi değildir; hepsi yanlıştır ve birisi diğerine uymaz. Her biri bir türlüdür, itibar edeceğimiz doğru bir tarih olsaydı iyi olurdu"* diye *'tarihlerini yazmamı'* rica ettiklerinde onların bu ricalarını kabul ettim.

Aslında bu kitabı yazmadan on yedi yıl önce Türkmenlerin tümü bize düşmandı. Bu nedenle biz onlara çok saldırmıştık; bir keresinde Horasan'da Durun'a yakın Börme denilen suyun kenarında ordu kurup bizimle savaştılar. Tanrı 'zaferi' bize verdi. Başlangıcından sonuna kadar bizim için iyi ve kötüden yirmi bin kişi kadar öldü.

Onların içinde günahkârları da, günahsızları da vardı. Peygamber der ki:

"Kül'ün-nebi 'aleyhi's-selüm idhâlü's-sürürfi kalbü'lmü'min hayr min cibadetii'ş-şakaleyn." anlamı şudur:

"Eğer bir kişi, bir müslümanın gönlünü hoş ederse, onun sevabı bütün insanoğullarının ve cinlerin Tanrı'ya hizmet 'ederek kazandıkları' sevaptan daha çoktur".

İşte benim bu anlattıklarımla bilmediklerini öğrenen binlerce kişinin gönlü hoş olur.

"Eğer o katliamda günah işlenmişse, bunun 'bu anlattıklarımın' sevabı ona galip gelecek." deyip, bu kitabı okuyan bir kişinin bilmediklerini öğrenerek bizim ruhumuza Fatiha okuyacağını Tanrı'dan ümit edip kitabı anlatmaya başladık ve kitaba **Şecere-i Terâkime** adını verdik.

Bizden önce Türkçe tarih anlatanların, halka hünerlerini ve üstatlıklarını göstermek için Arapça ve Farsça sözcükler kattıklarını; Türkçe seci yaptıklarını hepiniz bilin.

Bu kitabı okuyan ve dinleyen Türkler olacağı için, biz bunların hiç birini yapmadık. Gerçekten de hepsinin anlayabilmesi için Türklere Türkçe söylemek gerekir. Bizim söylediğimiz sözü anlamazlarsa onun ne faydası olur. Eğer onların içinde bir ya da iki 'tane' okuyan akıllı kişi olsa, o anlasa, anlamayan çoğu kişinin her birine anlatıp bildirir.

O halde şöyle söylemek gerek, iyi ve kötü hepsi bilip gönüllerine uyacak.

Şimdi Âdemden bu zamana kadar, tarih 1071 'dir. Türkmenlerin ve son Türkmen adını taşıyıp Türkmenlere katılan halkların bildiğimiz kadarını bir bir söyleyelim, bilmediğimizin çaresi ne?

b- Âdem Aleyhi's-Selâm Hakkında

Yüce Tanrı meleklere, *"topraktan insan yapıp can vererek yeryüzünde kendi yerime halife bırakacağım"* deyince melekler: *"Onlar yukarıdaki döşek ile aşağıdaki döşeği zabt edemezler 'gökyüzünü ve yeryüzünü tutamazlar'. O yüzden sana asi olurlar, yoktan yaratman daha iyidir."* Dediler. Yüce Tanrı: *"Siz benim bildiğimi bilmezsiniz, gidin topraktan bir kişinin suretini yapın."* Dedi.

Azrail aleyhisselam Tanrı'nın emriyle yeryüzündeki her türlü topraktan alıp Mekke-i Muazzama ile Taif'in arasında toprağı balçık haline getirip Âdem'in şeklini yaptılar.

'Aradan' birkaç yıl geçtikten sonra Yüce Tanrı ona can verdi ve bin yıl bu dünyada durdu. Adem Arapça'dır. Arap'lar deriye adem der, her şeyin dışına deri derler. Melekler toprağı, yeri kazıp içinden almadılar, dışından alıp Âdem'in şeklini yaptılar. Onun için ***Âdem*** dediler. Onların cennete

gidenleri, oradan çıkanları ve yeryüzündeki yaşayanlarının hikâyeleri halk içinde meşhurdur *'halk arasında bilinir'*. Onun için anlatmadık.

Âdem öleceği zaman **Şeys** adlı oğluna *"Benden sonra sen benim yerime oturup çocuklarıma baş ol."* diyerek çok nasihat etti ve bu dünyadan öte dünyaya gitti. Ondan sonra Cebrail aleyhisselam Yüce Tanrı'dan **Şeys**'e kitap alıp geldi. Şeys hem peygamber hem'de padişah olup halka adaletli davranıp 912 yıl bu dünyada yaşayıp 'durup' cennet sarayına gitti 'öldü'.

Şeys'in anlamı *"Tanrının heybeti"* demektir. **Şeys** öldüğü zaman yerine oğlu **Anuş**'u bırakıp gitti. **Anuş** da babası ve büyük babasının şeriatı için çalışıp o da babası gibi 912 yıl bu menzilde yaşadıktan sonra o menzile gitti. **Anuş**'un anlamı *"sadık"*dır. Anuş da öldüğü zaman yerine oğlu **Kınan**'ı oturtup çok nasihat ve vasiyet etti. O da 840 yıl babasının yürüdüğü yolda yürüyüp oğlu **Mihlail**'i kendi yerine oturtup Tanrı'nın yananına gitti.

Mihlail zamanında insanoğlu çoğaldı, oturdukları yere sığmadılar. Bu yüzden **Mihlail Babil** ülkesine gidip orada bir şehir kurdu, adını **"Sus"** koydu ve dam, ev kurdu, köyler yaptırdı. Ondan önce şehir, köy ve ev yoktu. Dağların kovuklarında ya da ormanda oturuyorlardı. Halka *"yeryüzüne yayılın"* diye emir verdi.

Mihlail'in emriyle bütün insanoğulları gidip nerede uygun yer varsa orada köyler kurdular. Mihlail 920 yıl adı geçen şehirde kalıp yerine oğlu **Berd**'i oturtup dem vurmaz şehrine gitti. **Berd** de 960 yıl bu şehirde oturup oğlu **Elinoh'**u 'kendi' yurdunda koyup göçmez ve konmaz ülkesine gitti. Oğlunun adı **Elinoh** idi ve lakabı **İdris**. Yüce Tanrı onu peygamber yaptı, 82 yıl peygamberlik yaptı.

Halkı doğru yola çağırdı. Ondan sonra Tanrı'nın emriyle Azrail gelip **Idris** aleyhisselamı kanadının üstüne koyarak alıp cennete gitti. O günden bu zamana kadar cennettedir. **İdris** cennete gittikten sonra oğlu **Matuşaleh** babasının yerine oturdu. Dürüst ve adil davrandı. Ne kadar yaşadığı bilinmiyor. O da babasının gittiği yere gitti. Ondan sonra **Matuşaleh**'in oğlu **Leymek** babasının yerine oturup çok uzun yıllar adil ve dürüst davrandı. Daha sonra babasının gittiği yola düşüp gitti. Onun da ne kadar yaşadığı bilinmiyor. Daha sonra oğlu **Nuh** peygamber babasının yerine oturdu. 250 yaşına geldiğinde Yüce Tanrı ona peygamberlik verdi. 700 yıl halkı doğru yola çağırdı, Erkek ve kadın olmak üzere seksen kişi iman getirdi. Yedi yüz yılın içinde seksenden fazla kişi'nin' iman getirmemesine öfkelenip halka beddua etti.

Cebrail geldi ve *"Yüce Tanrı senin duanı kabul etti, herhangi bir zamanda halkı suya batıracak, sen gemi yap."* dedi ve geminin nasıl yapılacağını gösterdi. Yerden su çıktı, gökyüzünden yağmur yağdı. Yeryüzündeki canlıların hepsi boğuldu. Nuh Peygamber, üç oğlu ve iman getiren seksen kişiyle gemiye bindi. Birkaç aydan sonra yer, yüce Tanrı'nın emriyle suyu kendine çekti. Gemi Musul adlı şehrin yakınında'ki Cudi denilen dağdan çıktı. Gemiden çıkan kişilerin hepsi hasta oldu.

Nuh Peygamber, üç oğlu, üç gelini ile iyileştiler, onların dışındaki' kişilerin hepsi öldü. Ondan sonra Nuh Peygamber üç oğlunun her birini bir yere gönderdi.

Ham adlı oğlunu Hindistan'a gönderdi. **Sam** adlı oğlunu İran'a gönderdi. **Yafes** adlı oğlunu Kuzey tarafına gönderdi ve üçüne *"üçünüzden başka insanoğlu kalmadı. Şimdi üçünüz üç yurtta yaşayın, çocuklarınız çok olduğu zaman bu yerleri yurt edinip oturun"* dedi.

Kimileri **Yafes**'in peygamber olduğunu, kimileri ise olmadığını söyler. **Yafes** babasının emriyle Cudi dağından ayrılıp İtil ve Yayık suyunun yakasına ulaştı. 250 yıl orada yaşadı ve vefat etti. Sekiz oğlu vardı. Çok çocuğu olmuştu. Çocuklarının adları şunlardır: **Türk, Hazar, Saklap, Rus, Ming, Çin, Kimarı, Tarih**. Yafes ölümüne yakın büyük oğlu **Türk**'ü yerinde oturtup diğer çocuklarına *"Türk'ü kendinize padişah bilip onun sözünden çıkmayın"* dedi.

Türk'e "Yafes oğlu" diye ad taktılar. Çok terbiyeli ve akıllı birisiydi. Babasından sonra birçok yere gitti ve 'birçok yeri' gördü. Bir yeri beğenip orada oturdu. Bugün oraya ***"Isıg Köl"*** derler. Çadır evini o çıkardı. Türkler arasındaki kimi adetler ondan kaldı. Türk'ün dört oğlu vardı. İlki **Tütek**, ikincisi **Çigil**, üçüncüsü **Bersaçar**, dördüncüsü **Emlak**. Türk ölecek olduğunda **Tütek'i** kendi yerine padişah olarak bırakıp uzun 'bir' sefere gitti. **Tütek** akıllı, devletli ve iyi bir padişahtı. Türkler içindeki bir çok âdeti o ortaya çıkardı. Acem padişahlarının ilki olan **Keyumerş** ile çağdaştı.

Günlerden bir gün ava çıkmış öldürdüğü geyiği kebap yapıp yiyorken elinden bir parça et yere düştü. Onu alıp yediğinde ağzına çok hoş bir tad yayıldı. Çünkü o yer tuzlaydı. Yemeğe tuz atmayı o çıkardı. Bu tuzlu yeme geleneği ondan kaldı.

240 yıl yaşadıktan sonra oğlu **Amulca Han**'ı kendi yerine oturtup gitse gelmez denilen şehre gitti. **Amulca Han** da çok yıllar padişahlık yapıp, aşını yiyip, yaşını yaşadıktan sonra babasının arkasından gitti. **Amulca Han** öleceği sırada oğlu **Bakuy Dip Han'ı** kendi yerine oturttu.

Dip'in anlamı *"tahtın yeri"*, Bakuy'un anlamı "devlet büyüğü"dür. O da uzun yıllar padişahlık yapıp; dostlarının güldüğünü, düşmanlarının ağladığını görerek sevinip

ondan sonra ölecek olduğunda oğlu **Kök Han'ı** tahtına oturtup öldü. O da uzun yıllar padişahlık yaptı. Babasının yolundan dışarı çıkmadı. Hasta olunca oğlu **Alınca Han'ı** kendi yerine oturtup uzun 'bir' sefere çıktı.

O da çok uzun yıllar padişahlık yaptı. Ülke ve halkları atalarınınkinden çok oldu.

Onun ikiz oğlu oldu. Birinin adı **Tatar**, diğerinin adı **Moğol**. Babası yaşlandıktan sonra yurdunu ikiye bölüp, iki oğluna verip vefat etti. **Alınca Han** öldükten sonra **Tatar** ve **Moğol** her biri kendi yerlerinde padişahlık yaptılar. **Moğol Han**'ın dört oğlu vardı. Büyüğünün adı **Kara Han**, ikincisi **Kür Han**, üçüncüsü **Kır Han**, dördüncüsü **Or Han**'dır. **Moğol Han** yurdunu büyük oğlu **Kara Han**'a verip herkesin gittiği yere gitti. **Kara Han** yazı, **Or dağı** ve **Kür dağı**nda geçirirdi. Bu devirde bu dağlara Büyük dağ ve Küçük dağ diyorlardı. Kışı, Sir suyunun ayağı, Kara Kum ve Borsuk da geçirirlerdi.

c- Oğuz Han'ın dünyaya gelişi hakkında

Kara Han'ın büyük hanımından bir oğlu oldu. Güzelliği ay ve güneşten fazla'ydı'. Üç gün üç gece annesini emmedi. O oğlan her gece annesinin düşüne girip "E**y ana, müslüman ol, eğer olmazsan ölsem de ölürüm, senin memeni emmem**" demiş. Annesi oğluna kıyamadı ve Tanrı'nın birliğine iman getirdi, bunun üzerine oğlan annesinin memesini emdi. Annesi ise, gördüğü düşünü 've' Müslüman oluşunu kimseye söylemedi ve gizledi.

Onun için Türk halkı **Yafes'**ten ta **Alınca Han** zamanına kadar müslümandı. **Alınca Han** padişah olduktan sonra halkın başı 'sayısı' ve malı çoğaldı 'arttı'. Bolluktan sarhoş oldular, Tanrı'yı unuttular ve bütün halk kâfir oldu. **Kara**

Han zamanında kâfirlikte o kadar katıydılar ki, eğer 'oğlan' babasının müslüman olduğunu işitse oğlu 'babasını' öldürürdü ve 'baba' oğlunun Müslüman olduğunu işitse babası 'oğlunu' öldürürdü. O çağda Moğollarda oğlan bir yaşına girmeden ad koymama âdeti vardı.

Oğlan bir yaşına gelince **Kara Han** ülkeyi davet etti ve büyük bir ziyafet verdi. **Kara Han**, ziyafet günü çocuğu meydanın ortasına getirip beylerine 'şöyle' söyledi: "Bizim bu oğlumuz bir yaşına girdi, şimdi buna ne ad koyacaksınız". Beyler 'henüz' cevap vermeden 'önce' çocuk "***Benim adım Oğuz'dur.***" Dedi.

Beyit
İşte orada yürüyen bir yaşındaki oğlan
Gelip dile dedi bilin açık seçik
Adım ünlü padişah Oğuz'dur
Bütün hüner sahipleri bilin

Ziyafete gelen büyük küçük herkes oğlanın söylediği bu sözlere şaşırdılar ve "***Bu çocuğun kendisi adını söylüyor, bundan daha iyi ad olur mu?***" diyerek adını Oğuz koydular. Dahası:

"Bir yaşındaki çocuğun bunca sözü söylediğini hiç bir devirde hiç kimse işitmiş değildir" diyerek bunu yorumlayıp şöyle söylediler: "Bu çocuk uzun ömürlü, ulu devletli olacak ve ülkesinin topraklarını genişletecek.".

Oğuz konuşmaya başladığında hep "***Allah Allah***" diyordu. Bunu işiten herkes, Allah sözcüğü Arapça olduğundan *"Çocuktur, Allah sözcüğü Arapça olduğundan dili dönmüyor 've' ne dediğini bilmiyor."* derdi. Moğol'un atalarından hiç biri Arap dilini işitmiş değildir. Oğuz'u yüce Tanrı doğuştan

veli yaratmıştır. Bu yüzden gönlüne ve diline kendisinin adını getiriyordu.

Oğuz gençlik çağına geldiğinde **Kara Han** küçük kardeşi **Kür Han**'ın kızını 'Oğuz'a' aldı. Oğuz kimsenin olmadığı bir anda kıza *"Dünyayı, seni, bizi yaratan var. Onun adı Allah'tır. Onu var ve bir bil, onun buyurduğundan başka bir iş yapma."*

Dediyse, de kız bunu kabul etmedi. O zaman kalktı ve kızdan ayrı yattı. Geceleri 'kızdan' ayrı yatıp, gündüz 'kızla' konuşmazdı. Bir zaman sonra, **Kara Han**'a *"Oğlunuz karısını sevmiyor, sevmediği için de aldığı günden beri aynı yerde yatmıyor."* Dediler. **Kara Han** bu sözü işittikten sonra öteki kardeşi **Kır Han**'ın kızını aldı. **'Oğuz Han'** ona da *"imana gel"* dedi, o kız da kabul etmedi. 'Oğuz Han' onunla da aynı yerde yatmadı.

Bu olaydan uzun yıllar geçtikten sonra Oğuz Han ava çıkmış dönüp geliyordu. Suyun kenarında birkaç kadının çamaşır yıkadığını gördü. Babasının küçük kardeşi Or Han'ın kızı bunların içinde oturuyordu. Sırrının ortaya çıkacağından korktuğu için kıza birini gönderip ve kızı köşeye çağırıp yemin ettirip:

"Babam bana iki kız aldı, onları sevmememin nedeni ben Müslüman'ım, onlar kâfir. Her ne kadar Müslüman olun dediysem de kabul etmediler, eğer sen Müslüman olsaydın seni alırdım." Deyince kız:

"Sen hangi yolda olursan ben de o yolda olurum." dedi.

Ondan sonra Oğuz Han babasına söyledi. Babası büyük bir düğün yaparak Or Han'ın kızını Oğuz'a aldı. O kız Müslüman oldu. Oğuz Han onu çok seviyordu. Aradan çok yıllar geçti. Bir gün Oğuz uzak bir yere ava gitti. Kara Han bütün hanımlarını ve gelinlerini çağırıp yemek verdi. Konuşurlarken hanımından *"Oğuz son aldığı hanımı sever ve önce*

aldığı iki hanımının yanına hiç gitmez, bunun sebebi nedir?" diye sordu. Hanımı:

"B*en bilmem, gelinler daha iyi bilirler.*" dedi. Han gelinlerinden sorunca büyük gelin:

"*Oğlunuz Müslüman olmuş, biz ikimize 'de' Müslüman olun dedi, kabul etmedik. Küçük gelininiz Müslüman olmuş. Onun için oğlunuz onu çok seviyor.*" dedi.

Kara Han bu sözü işittikten sonra beylerini çağırıp danıştı. Oğuz'u avlanırken tutup öldürmeye karar verdiler. Kara Han halka "*çabuk gelsinler, ava çıkıyorum*" diye adam gönderdi. Oğuz Han'ın küçük hanımı bu sözü duyunca, Kara Han'ın yaptığı konuşmaların hepsini söylediği kişiyi Oğuz Han'a gönderdi. Oğuz Han da bu haberi aldıktan sonra:

"*Babam asker toplayıp beni öldürmek için geliyor, beni isteyen bana gelsin, babamı isteyen babama gitsin.*" Diye, halka haber gönderdi. Halkın çoğu Kara Han'a katıldı. Daha azı Oğuz Han'ın yanına gitti.

Kara Han'ın kardeşlerinin birçok oğlu vardı. Onların Kara Han'dan ayrılacağı hiç kimsenin aklına gelmezdi. Onların hepsi Oğuz Han'ın yanına geldiler.

Oğuz Han onlara Uygur adını verdi. Uygur Türkçedir. Anlamı herkesçe *'yapışır, yapışan'* olarak bilinir. "***Süt mayalandı***" derler. Süt halindeyken birbirinden ayrılırdı, katı olduktan sonra birbirine yapışır. Buna da *'imama uydum'* derler. İmam otursa oturuyor, kalksa kalkıyor. O halde *'bunun anlamı'* 'yapışır, yapışan' olmaz mı? Onlar gelip iki elleriyle Oğuz Han'ın eteğine sıkı bir şekilde yapıştıklarında Han, onlara "Uygur" dedi, 'yapışan, yapışır' demektir.

Kara Han ile Oğuz Han iki saf oluşturup savaştılar. Yüce Tanrı Oğuz Han'a kazandırdı. Kara Han kaçtı. Savaşta Kara

Han'ın başına ok değdi. Kimin attığını bilmediler. Kara Han o yaradan öldü. Oğuz Han, babasının tahtına oturdu.

d- Oğuz Han'ın Han olması hakkında

Oğuz Han halkın hepsini Müslümanlığa çağırdı. Müslüman olanlara sevgi ve saygı gösterdi, olmayanlara saldırdı, kendilerini öldürdü, çocuklarını esir aldı. O zamanda Kara Han'a bağlı memleketlerin dışında memleketler de çoktu. Her büyük memleketin ayrı bir padişahı vardı. Küçük memleketler onlara katılıyordu. Kara Han'ın Müslümanlığı kabul etmiş olan memleketleri Oğuz Han'a katıldı.

Oğuz Han her yıl Moğol yurdunda oturan halkla savaşır ve kazanırdı. Sonunda hepsini aldı ve kaçıp kurtulanları gidip Tatar hanına sığındılar. O yıllarda Tatar halkı Cürcet'e yakın oturuyordu. Cürcet denilen, büyük bir' memleket vardır. Şehirleri ve köyleri çoktur. Çin'in kuzey tarafındadır'.

Hintliler ve Tacikler ona Çin-Maçin derler. Oğuz Han gidip Tatarlara saldırdı. Tatar hanı birçok askerle gelip savaştı. Oğuz Han galip geldi ve 'onun' askerini kırdı. Oğuz Han'ın askerinin eline o kadar çok ölü mal düştü ki, yüklemeye binek hayvanları az geldi. İyi ve akıllı bir kişi vardı. O düşünüp arabayı yaptı. Ondan görenlerin hepsi araba yapıp ganimetlerini yükleyip geri döndüler. Arabaya ***"kankkağnı"*** adını verdiler.

Ondan önce adı da kendisi de yoktu. Yürüdüğü zaman "kank kank" diye ses çıkardığı için kank dediler. Onu yapana da Kanklı dediler. Bütün Kanklı halkı onun çocuklarıdır. Oğuz Han yetmiş iki yıl kadar kendi soyundan olan Moğol ve Tatar'la savaştı. Yetmiş üç yıl olduğunda hepsini kendisine bağımlı kılıp Müslüman yaptı.

Ondan sonra gidip Çin'i, Cürcet'i ve ayrıca Tangut'u aldı. Tacikler Tangut'a Tibet derler. Ondan sonra gidip Kara Hıtay'ı aldı. Burası büyük bir ülkedir, ayrıca insanının yüzü Hindû gibi karadır. Hindistan ile Çin'in arasında Büyük Okyanus'un yakasındadır. Kış olunca Tangut'un gün doğusunda, yaz olunca da güneyinde olur. Çin'in öte yüzünde deniz tarafında yüksek dağların içinde çok ülke vardı. Onun padişahının adına ***İt Barak Han*** derlerdi. 'Oğuz Han' ata binip onun üzerine gitti. Savaştılar. İt Barak Han savaşı kazandı. Oğuz Han kaçtı.

Savaştığı yerin öteki tarafında akan iki büyük ırmak vardı. Bir kaç gün o iki suyun arasında kalıp kaçan askerinin önünü ve arkasını topladı 'dağılan askerlerini topladı'. Uzak 'bir yere' sefere giderken hanımlarını yanlarında götürmek, büyük padişahların âdetidir, hatta maiyetin de bazıları 'hanımlarını' götürür.

Oğuz Han'ın bir beyi 'de' hanımını alıp gitmişti. Kendisi savaşta öldü. Hanımı kurtulup iki suyun arasında hanın arkasından yetişti, hamileydi, sancısı tuttu. Gün soğuktu. Girecek 'sığınacak' ev yok'tu'. Bir çürük ağaç içinde oğlan doğurdu. Bunu hana bildirdiklerinde han "*bunun babası bizim önümüzde öldü*" dedi. Onu düşünen kimsesi yok diyerek 'çocuğu' evlat edindi.

Adını **Kıpçak** koydu. Eski Türk dilinde içi boş ağaca "kıpçak" derlermiş. Bu çocuk 'da' ağaç içinde doğduğundan adını Kıpçak koydular. Bu zamanda içi boş ağaca "çıpçak" derler. Halk, dili dönmediğinden kafı cim okuyor. "O kıpçaktır, çıpçak" diyorlar. Han, o çocuğu kendi elinde büyüttü. Delikanlı olduğunda Urus, Ulak, Macar ve Başkurt halkları düşmandılar. Kıpçak'a çok halk ve köle 'maiyyet' verip o tarafa Don ve Volga suyunun kenarına gönderdi.

Kıpçak, üç yüz yıl orada padişahlık yaparak yaşadı. Bütün Kıpçak halkı onun soyundandır. Oğuz Han zamanından Cengiz Han zamanına kadar bu üç suyun Don, Volga ve Ural suyunun kıyısında Kıpçak'tan başka halk yoktu. Dört bin yıl kadar o yerde oturdular. Onun için o bölgeye "***Kıpçak Bozkırı***" derler.

Cengiz Han İran ve Turan üzerine yürüdüğünde bu ülkelerin padişahı Sultan Muhammed Harezmşah adlı kişiydi. Onun 'Kıpçak ülkesinin' başkenti Ürgenç'ti. Çingiz Han ile savaşamayarak kaçıp Mazenderan'a gitti. Çingiz Han Buhara, Semerkand ve Taşkent'i alıp, otuz bin kişiyi Cebe Noyan ve Sübedey Bahadır adlı iki beyinin başkanlığında Irak, Gilan, Mâzenderân, Azerbeycan ve Gürcüstan'a gönderdi.

Küçük oğlu Tüli Han'ı elli bin kişi ile Horasan'a gönderdi. "Sultan Muhammed Harzemşah'ın başkenti köle ve hazinenin bulunduğu yerdir" diyerek büyük oğlu Coçi Han, ikinci oğlu Çağatay Han ve üçüncü oğlu Ögedey Han'ı, bu üçünü seksen bin kişi ile birlikte Ürgenç'e gönderdi.

Ürgenç'te padişah yoktu. Sultanlar dünya ve din için sekiz ay şehre kapanıp savaştılar. Cengiz Han'ın çocukları dokuzuncu ayda şehri aldılar ve halkı öldürüp, Çağatay ile Ögedey dönüp Termiz'de babalarının hizmetine gittiler.

Coçi kendisine bağlı maiyeti ile Ürgenç'ten Kıpçak Bozkırı'na gitti. Kıpçak halkı toplanıp savaştı. Coçi Han yendi ve Kıpçak'ın ele geçenini öldürdüler. Kurtulanlar İştek'e gitti. Bu devirdeki İştek'in çoğu bu Kıpçak'ın neslindendir. Volga ve Don ırmaklarının arasında oturan Kıpçaklar kaçıp dört tarafa gitti. Çoğu Çerkeş ve Tuman ülkesine gitti. Coçi Han, Kıpçak'ın çoluk çocuğunu tutsak edip Kıpçak ülkesinde oturdu. Moğol'dan evini ve babasının verdiği halkların hepsini getirdi. Özbek'in her soyundan 'insanlar'

göçüp Kıpçak yurduna geldiler. Ondan sonra Coçi Han öldü ve ülke oğlu Sayın Han'a kaldı. Coçi Han'ın oğullarından yirmi dört kişi o ülkede padişahlık yaptı. Onun zamanında o ülkeye *"Sayın Han yurdu"* derlerdi. Ondan sonra o yurt Mangıt'ın eline geçti.

Onların ilki Ak Mangıtlı Kutlu Kayalı'nın oğlu İdügi Beydi. Daha sonra Mangıt ülkesi dediler. 1040 'm. 1630' tarihinde kuzey taraftan, Kalmuk yurdundan padişahının adı Örlük 'olan' on bin evli halk gelip Mangıt yurdunda oturdu. Bugün tarih 1071 'm. 1660' ve sıçan yılındadır. Şimdi o ülkeye *"Kalmuk ülkesi"* derler.

Evet, bu dünya bir hana benzer. İnsanoğulları ise kervana benzer. Biri göçer biri konar. Oğuz Han İt Barak Han'a yenildikten 17 yıl sonra yeniden ata binip gidip İt Barak Han'la savaşıp, onu yenip İt Barak Han'ı öldürerek müslüman olanlara dokunmaksızın Tanrı'ya iman getirmeyenleri öldürüp çocuklarını esir edip dönüp evine geldi.

e- Oğuz Han'ın Turan ve Hindistan'a yürüyüşü hakkında

Oğuz Han bütün Moğol ve Tatar halkının askerini toplayıp Talaş ve Sayram'a geldi. Taşkent, Semerkant ve Buhara'nın padişahları ordu kurup savaşamadılar. Büyük şehirlere ve sağlam kalelere sığındılar. Oğuz Han kendisi Sayram ve Taşkent'i kuşatıp aldı. Oğullarını Türkistan ve Endican'a gönderdi. Altı ay içinde Türkistan ile **Endican**'ı alıp babalarının hizmetine geldiler.

Oğuz han adı geçen bu illerin hepsine yöneticiler koyup Semerkant'a doğru yürüdü. Ve Semerkant'ı alıp yönetici koyup Buhara'ya gitti. Buhara'yı da alıp yönetici koyup Belh'e gitti. Belh'i de alıp yönetici koyup Gur vilayetinin üstüne yürüdü.

Kıştı, günler çok soğuktu. Gur'un dağlarına çok kar yağmıştı. Askerler yürümükte güçlük çektiler. Han *"hiç kimse benden geri kalmasın"* deyip gidip Gur'u aldığı zaman yel esti, ilkbahar oldu. 'Oğuz Han' askerini saydı. Bir kaç kişi az geldi, onları sordu. Hiç kimse bilmedi. Bir kaç gün sonra o insanlar hanın hizmetine geldiler. Han onların halini sorduğunda:

"Biz birçok kişi asker'lerin arkasından geliyorduk, bir gece dağda çok kar yağdı, ondan sonra yürüyemedik, orada yattık. Atlarımızın ve develerimizin hepsi öldü. Bahar girdiğinden beri de yaya geliyoruz." Dediler. Han:

"O *topluluğa Karlık desinler."* diye emretti. Bütün Karlık halkı onların neslindendir.

Oradan geçip Kabil ve Gazne'yi aldı. Ondan sonra Keşmir üstüne yürüdü. O zaman'ki' Keşmir padişahının adı Yağma idi. Keşmir'in sağlam dağları ve büyük suları çoktu. Yağma buna güvenip Oğuz Han'a itaat etmedi. Bir yıl savaştılar, iki taraftan da çok kişi öldü. Sonunda Oğuz Han Keşmir'i aldı ve Yağma'yı öldürdü. Askerini katletti. Bir müddet orada yaşayıp geri dönüp Bedehşan üzerinden Semerkant'a geldi. Oradan Moğolistan'a gidip evine ulaştı.

f- Oğuz Han'ın İran ve Şam ve Mısır'a doğru yürüyüşü hakkında

Bir yıl memleketinde kalıp ikinci yıl halka haber gönderdi:

"Ben İran üzerine yürüyorum, bunca yıllık gamlarını yesinler" diyerek ikinci yıl ata bindi ve Talaş şehrine geldi. Han, ordusunun sonuna acıkanı, yorulanı, yolunu kaybedeni alıp gelsin diye bir kaç kişi bırakmıştı. Bu kişiler ordunun arkasında kalan evli bir kişiyi alıp hanın önüne geldiler. Han ondan:

"N*eden geri kaldın?"* Diye sordu. O:

"Günlüğüm az olduğu için askerlerin arkasından geliyordum. Hanımım hamileydi, doğurdu. Açlık yüzünden annesinin sütü çocuğa yetişmedi. Gelirken suyun yakasında bir çakalın sülünü yakaladığını gördüm. Çakalı ağaçla vurunca sülünü bırakıp kaçtı. Onu alıp kebap yaparak hanımıma vermiştim. Ordunun sonuna koyduğunuz kişiler 'bize' rastlayıp 'bizi' alıp geldiler." dedi.

Han fakire at, yiyecek ve mal verip:

"Bu orduya katılma." Diyerek:

*"**Kal aç**"* dedi. Bütün **Kalaç** halkı bu adamın neslindendir. Bu zamanda **Halaç** derler. Maveraünnehr'de çokturlar. *'Burada'* Aymak halkına katılırlar. Horasan ve Irak'ta da çokturlar. Onlar Çağatay halkına bağlıdırlar. Belh'e bağlı Gur adlı şehirde oturan Kalaçlardan adı Muhammed lakabı Bahtiyar bir pehlivan genç vardı. Hindistan'ın Delhi şehrinde Kutbeddin adlı Müslüman bir padişah vardı. Muhammed gidip onun hizmetine girdi. Birkaç yıl geçtikten sonra büyük bey oldu. Hindistan 'deni|en' parça parça çok büyük bir yurttur. Bihar adlı bir ülkedir. Keşmir yakınındadır.

Kutbettin, Muhammed Bahtiyar'ı müfreze başı yapıp ona gönderdi. Muhammed Bahtiyar Bihar yurdunu aldı. Bihar'ın doğusunda bir ülke vardı. Oranın büyük şehrinin adı Lekmir îdi. O şehrin 90 yaşında bir padişahı vardı. Dede ve babadan o ülkenin padişahıydı. Gidip o ülkeyi aldı. Uzun yıllardan beri biriktirdiği hazinesi eline geçti.

Lekmir'in kuzey tarafında Lektuni adlı bir şehir vardı. Gidip onu da aldı ve kendi adına hutbe okutup, sikke bastırıp Lektuni şehrini başkent yapıp oturdu. Kalaç halkından on bin kişi onun yanında toplandılar. Uzun yıllar orada kaldı. Lektuni ile Tibet'in arası atlı bir kişinin bir 'gece' yatıp ulaşacağı bir yerdir. Ama yüksek bir dağı var. Bir yolu var, bir atlı yürür, iki atlı yan yana gelip yürüyemez.

Muhammed Bahtiyar on bin atlı ve otuz bin yaya ile o yoldan geçip Tibet'i yağmalayıp geldi. Bir kaç gün sonra vefat etti.

Bütün Kalaç halkı toplanıp Şiran denileni padişah yaptılar. O öldükten sonra da Merdan denileni padişah yaptılar. Merdan hızlı ve atıcı bir genç idi. Ama hiç aklı yoktu. O derece ki, bir gün mecliste otururken beylerine bakıp:

"*İsfahan'ı falan sana verdim, Kazmin'i sana verdim.*" dedi. Böyle diyerek Horasan, Irak ve Rum'un 'bütün' bildiği şehirlerinin adlarını bir bir söyleyip maiyetindekilere paylaştırdı.

"'*Eğer' Tanrı 'bana' verirse 'ben de' sizlere vereyim.*" demedi. Böyle deseydi şaşılmazdı 'yanlış, kusur olmazdı'. "*Benim şehirlerimdir. Sizlere verdim.*" diyerek saygı gösterdi.

Bir gün adalet isteyen 'bir kişi' gelip diz çöküp:

"*Ben tacirim bu gece bir kaç bin paramı hırsız almış.*" dedi. Ondan "*sen nerelisin*" diye sordu. Tacir "Isfahanlıyım" dedi. Ona "*para için sana Isfahanın şefliğini verdim.*" dedi.

Divana "kararı yaz" dedi. Divan İsfahan'ın idaresini tacirin adına yazıp, mühürleyip eline verdi. Tacir korktuğundan hiç bir şey söyleyemeyip buyruğu alıp başına koydu. Mecliste insanlar da korkudan hiç bir şey söylemediler.

'Onun' akıllı bir beyi vardı. O "*Padişahım buna İsfahan'ın şefliğini 'idaresini' verdiniz, eğer bu adam buradan İsfahan'a tek başına giderse sizin için kötü olur. Bu adama yeteri kadar eşya veriniz ki, ailesi ve maiyetindekilerle gitsin.*" dedi. Bu söz, bedbahtın hoşuna gitti ve yüz bin 'gümüş' para bağışladı, fakat bir kötü yanı vardı 'ki' Kalaç halkının günahsız 'iyi' kişilerini suçsuz oldukları halde öldürmeye başladı.

Halkın iyileri toplanıp 'birbirlerine' danışıp Merdan'ı öldürüp İvaz'ı Lektuni tahtında oturttular. O da 12 yıl sonra öldü. Ondan sonra ülke Kalaçların elinden çıktı, başka

kişilerin eline geçti. Ondan sonra Kalaçlar nöker 'maiyet, köle' oldular. Kalaçların padişahlığı 'hükümdarlığı' başından sonuna kadar 54 yıl sürdü.

Şimdi, Kalaçlar hakkında söylediğimiz sözleri bırakalım, bu kadar söylememiz yeterli. Oğuz Han Talaş'tan geçip Semerkant ve Buhara'ya gelmiş 'orada' Amu nehrinden geçip Horasan'a yetişmişti.

O zamanlar İran ülkesinde iyi bir padişah yoktu. Keyumers ölmüştü. Henüz Huşenk'i padişah yapmamışlardı. Araplar bu döneme *"müluku't- tavayif"* der. Anlamı her ülkede bir töre demektir. Türkler 'ise' o döneme *"ev başına Kara Han"* derler. Anlamı her evde sıradan birisinin han olmasıdır. Her eve bir han demektir. O dönemde İran 'ülkesi' şöyleydi:

'Oğuz Han' Horasan'ı aldı, oradan geçip Irak-ı Acem, Irak-ı Arap, Azerbaycan, Ermenistan, Şam ve Mısır'a kadar 'olan yerleri' aldı. Bu adı geçen ülkelerin bir kısmını savaşarak, çoğunu 'da' itaat ettirerek kendisine bağladı.

Oğuz Han Şam vilayetindeyken bir kölesinin eline gizlice bir altın yay ve üç ok verdi. "Yayı doğuda bir çölde insan ayağının ulaşamayacağı bir yerde toprağa gömüp bir ucunu çıkarıp koy ve okları 'da' batı tarafına götürüp yayı koyduğun gibi koy" dedi. Adam buyruğu yerine getirip geldi.

Bu olaydan bir yıl geçtikten sonra üç büyük oğlu ***Gün, Ay ve Yıldız'ı*** çağırıp:

"Geldiğimiz ülkeye yabancıyım" işim çok, ava çıkmaya elim değmiyor. Doğu tarafında filan çölün avı çokmuş diye işittim. Kendi maiyetinizdekilerle oraya gidip otağ kurup gelin." Dedi.

Ondan sonra üç küçük oğlu ***Kök, Tag ve Teniz'i*** çağırıp ağabeylerine söylediği sözü söyleyip batı tarafına gönderdi. Bir kaç gün sonra üç büyük oğlu bir altın yay ile birçok avı hanın önüne getirdiler. Üç küçük oğlu da üç altın

okla birçok av getirdi. O avın etlerine daha çok et ve çeşitli yiyecekler ekleyip halkı çağırıp yayın ve okun bulunduğunu müjdeleyip kendilerine geri verdi.

Üç büyük oğlu yayı kırıp paylaştılar, üç küçük oğlunun her biri de bir oku aldı. Aldığı vilayetlerde birçok yıl oturup düşmanlarını yok edip dostlarına saygı gösterip almış olduğu başı Sayram, sonu Mısır'a kadar uzanan vilayetlerin hepsinin başına idareciler koyup kendi ülkesine geri döndü.

g- Oğuz Han'ın yurduna gelerek ziyafet vermesi hakkında

"*Oğullarım ve halkımla sağ salim gidip geldim*" diyerek büyük 'bir' ziyafet hazırlığı yapıp çadır kurdurdu. Bütün ağaçların dışını altın kaplattı. Lal, yakut, zümrüt, firuze ve inciyle süsletti. Bu beyiti o evin vasıflarını anlatmak için söylerler:

O padişah altından bir ev kurdu
Ki o ev felek evinden utandı

Dokuz bin koyun ve dokuz yüz bin yılkı öldürttü. Derilerinden doksan dokuz havuz yaptırıp dokuzuna rakı, doksanına kımız doldurttu. Bütün maiyetini çağırıp getirtti. Altı oğluna çok nasihatler edip beylere öğretip yurtlar, şehirler, iller ve nimetler verdi. Bu beyitleri onun vasıflarını anlatmak için söylemişlerdir:

Şiir
Oğuz o ziyafette zevk ve sefa kıldı
Bu altı oğluna ihsanda bulundu
Bunlar babaları ile çok çeşitli erdemler
Ve dahi yiğitlikler göstermişlerdi
Babalarıyla silah arkadaşıydılar,
Savaş günlerinde hepsi vardılar.

Ondan sonra maiyetindekilerin hepsine yararlılıkları, akınları ve hizmetlerine uygun şehirler, serhadler, köyler verdi; bağışlarda bulundu, çocuklarına:

"Siz üç büyüğünüz altın yayı bulup getirdiniz ve onu bozup paylaştınız, sizin adınız 'Bozok' olsun, sizlerden olan çocuklara da kıyamete kadar 'Bozok' desinler.

Üç ok getiren üç küçük çocuğa ve ondan, olanlara bu günden, dünya son buluncaya kadar 'Üçok' desinler. Yay ve oku bulup getirdiniz.

Bu 'iş' insandan değil, Tanrıdan oldu. Bizden önceki halklar yayı padişah, oku da elçi yerinde bilirler. Onun için yay oku hangi tarafa çekip gönderirse ok o tarafa gider. Şimdi ben öldükten sonra Kün Han benim tahtımda otursun, ondan sonra halk, Bozok neslinden kim olabilirse onu padişah yapsın.

Dünya son buluncaya kadar Bozok'un iyisi padişah olsun, diğerleri sağda otursunlar. Üçoklar sol'da' olsunlar, evin sol tarafında otursunlar. Dünya son buluncaya kadar buyruğumda kalmaya razı olsunlar." Dedi ve 116 yıl padişahlık yapıp Tanrı'nın rahmetine kavuştu.

h- Oğuz Han'ın büyük oğlu Kün Han'ın padişahlığı hakkında

Oğuz Han'ın Uygur diye adlandırdığı, topluluğun önde gelenlerinden Ak Sakallı'nın ***Irkıl Hoca*** adında oğlu vardı. Oğuz Han'ın babasının tahtına oturmasından sonra ölünceye kadar vezir yardımcısı buydu. Akıllı ve çok bilgili bir kişiydi ve Kün Han da ölünceye kadar onun sözüne göre iş yaptı. Irkıl Hoca uzun yaşadı.

Günlerden bir gün Han yalnız oturduğu sırada:

"Baban yüz on altı yıl yazın sıcağında gölgede, kışın soğuğunda evde oturmayarak kılıç çalıp birçok ülke fethederek sizin altınıza

bırakıp gitti, eğer siz altınız ve sizlerden olan bütün herkesin ağzı bir olursa uzun yıllar ve çok günler bu ülkeler elinizden çıkmaz. Eğer ağzınız bir olmazsa bu ülkeniz 'de', eski ülkeniz 'de', malınız, canınız da gider." Dedi. Kün Han:

"Babamın danıştığı kişiydiniz, babamın yerine şimdi siz babamsınız. Siz neyi uygun görürseniz onu yapayım." deyince, Irkıl Hoca:

"Oğuz Han'dan çok yurtlar, şehirler, iller canlı ve cansız mallar kalmıştır. Siz altınızdan başka, her birinizden dörder oğul olmuş, hepsi yirmi dört padişah zade olmuş. Ben dünya nimetleri yüzünden ağızlarınızın birlik olmamasından 'karışıklık çıkmasından' korkuyorum." Dedi.

Kün Han Irkıl Hoca'nın sözünü kabul edip büyük bir kurultay yaptı. Halkın iyisi, kötüsü hepsi geldikten sonra, önce Oğuz Han'dan kalan vilayetler, iller ve canlı-cansız malların hepsini bu adı geçen otuz padişah zadenin büyüğüne büyükçe ve küçüğüne 'ise' küçükçe dağıttı.

Bu yirmi dört oğul asıl hanımlarından olmuştu. Bunlardan başka kumalardan olan çocuklar da çoktu. Onların da durumlarına uygun mallar verdiler. Ondan sonra Oğuz Han'ın yaptırdığı altın evi diktirdi.

Sağ tarafta altı beyaz çadır ve sol tarafta 'da' altı beyaz çadır kurdurdu. Ayrıca sağ tarafta başına altın tavuk takılmış kırk kulaçlık bir ağaç diktirdi ve *"sol tarafta 'da' başına gümüş tavuk takılmış kırk kulaçlık ağacı diktirdi"* ve hanın emriyle Bozok oğulları buyruğundakiler ile' altın tavuğu, *"Üçok oğulları ve buyruğundakiler ile gümüş tavuğu"* atla vurup attılar.

Tavukları vuran kişilere çok mal verdiler. Kün Han babasının yaptığı gibi yapıp dokuz yüz yılkı, dokuz bin koyun öldürttü ve dokuz deri havuza rakı doldurtup doksan

deri havuza kımız doldurdu. Kırk gün kırk gece yediler, içtiler, eğlendiler.

ı- Oğuz Han'ın çocukları ve torunlarının adları hakkında

Şimdi onlar içip yiyedursunlar, biz Oğuz Han'ın soyundan yayılan çocukların adlarını söyleyelim, önce söylemiş olsak bile 'Oğuz Han'ın' çocuklarını ve torunlarını aynı yerde 'tekrar' söylemeyi uygun gördük. Oğuz Han'ın büyük oğlunun adı **Kün Han** ve onun küçüğünün adı **Ay Han**, onun küçüğünün adı **Yulduz Han**, onun küçüğünün adı **Kök Han**, onun küçüğünün adı **Tag Han** ve onun küçüğünün adı **Tiniz(***Deniz***) Han**.

Bu altısının her birinin asıl hanımlarından olan dört oğlu vardı. Kün Han'ın büyük oğlunun adı Kayı, ikincisi Bayat, üçüncüsü **Alka İvli**, dördüncüsü **Kara İvli**. Ay Han'ın büyük oğlunun adı Yazır, ikincisi Yasır, üçüncüsü Dodurga, dördüncüsü Döger'dir. Yulduz Han'ın büyük oğlunun adı Avşar, ikincisi Kızık, üçüncüsü **Bigdili** *(Beydilli)*, dördüncüsü Karkın'dır. Kök Han'ın büyük oğlunun âdı Bayındır, ikincisi Beçene, üçüncüsü Çavuldur, dördüncüsü Çepni'dir.

Tag Han'ın büyük oğlunun adı Salur, ikincisi Eymür, üçüncüsü Ala Yuntlu, dördüncüsü Üregir'dir. Tiniz Han'ın büyük oğlunun adı İgdir, ikincisi Bügdüz, üçüncüsü Ava, dördüncüsü Kınık'tır. Oğuz Han'ın bu altı oğlunun kumadan olan çocuklarının adlarını söyleyelim, ama hangi oğlundan olduğu belli değildir: Kene, Köne, Turbatlı, Gireyli, Sultanlı, Oklı, Kökü, Suçlı, Horasanlı, Yurtçı, Çamçı, Torumçı, Kumı, Sorkı. Bugün ona Sorhı derler.

Kurçık, Suraçık, Karaçık, Kazgurt, Kırgız, Teken, Lala, Mürdeşuy, Sayır. Oğuz Han'ın ad koyduğu, söylemiş olduğumuz bir çok kavim Oğuz Han neslinden değildir. Öyle de

olsa bu ziyafete katılmışlardı. O yüzden adları kitapta yazıyor. Adları şunlardır: Kanklı, Kıpçak, Karlık, Kalaç.

j- Kün Han'ın Küçük kardeşleri ve oğullarına yer vermesi hakkında

Şimdi on iki çadırda oturup pay alan kim, o payı doğrayan kim, dışarıda atları tutup oturan kim, onları açıklayalım. Altın çadırın başköşesinde Kün Han oturdu. Halkın bütün iyileri ittifak ederek koyunun başını, arkasını kuyruk sokumunu ve bağrını sırtın üstüne koyup Kün Han'ın önüne koydular, "*kim han olursa payı bu olsun.*" dediler.

Çadırın iç taraftaki eşiğinde Irkıl Hoca oturdu. Göğsü onun önüne koydular, "***kim vezir olursa onun payı bu olsun.***" dediler.

Sağ taraftaki ilk çadırda Kün Han'ın büyük oğlu Kayı'yı oturttular. Sağ aşık kemikli iliği pay verdiler. Bayat onu doğradı. Sorkı atlarını tuttu. Bugün ona Sorhı derler.

İkinci çadırda Alka Evli'yi oturttular. Sağ ön bacağı pay verdiler. Kara İvli onu doğradı. Lala atlarını tuttu.

Üçüncü çadırda Ay Han'ın büyük oğlu Yazır'ı oturttular. Sağ yan tarafı pay verdiler. Yasır onu doğradı, Kumı atlarını tuttu.

Dördüncü çadırda Dodurga'yı oturttular, sağ kuyruk sokumu kemiğini pay verdiler. Döger onu doğradı. Mürdeşuy atlarını tuttu.

Beşinci çadırda Yulduz Han'ın büyük oğlu Avşar'ı oturttular, sağ uyluğu pay verdiler. Kızık onu doğradı. Torumçı atlarını tuttu.

Altıncı çadırda Bigdili'yi oturttular, sağ kürek kemiğini pay verdiler. Karkın onu doğradı, Karaçık atlarını tuttu.

Sol yandaki birinci çadırda Kök Han'ın büyük oğlu Bayındır'ı oturttular, sol uyluğu pay verdiler. Beçene onu doğradı. Kazgurt atlarını tuttu.

İkinci çadırda Çavuldur'u oturttular, sol yan tarafı pay verdiler. Çepni onu doğradı, Kanklı atlarını tuttu.

Üçüncü çadırda Tag Han'ın büyük oğlu Salur'u oturttular, sol aşık kemikli iliği pay verdiler, Eymür onu doğradı, Kalaç atlarını tuttu.

Dördüncü çadırda Ala Yuntlu'yu oturttular, sol kuyruk kemiğini pay verdiler, Üıegir onu doğradı, Tigen atlarını tuttu.

Beşinci çadırda Tiniz Han'ın büyük oğlu İgdir'i oturttular, sol ön bacağı pay verdiler, Bügdüz onu doğradı, Karlık atlarını tuttu.

Altıncı çadırda Ava'yı oturttular, sol kürek kemiğini pay verdiler. Kınık onu doğradı, Kıpçak atlarını tuttu.

k- On iki yüzlük ve yirmi dört oymağın anlamı hakkında

Ey dinleyen yaşlılar ve ey anlayan gençler, gönlünüzü bu söze sıkıca bağlayın ve kulağınızı verip bu sözü düşünün. Türkmenlerin önceki geçmiş bahşıları ve ömrünü savaş meydanında geçirmiş olan iyileri şöyle söylemişler "Oğuz Han'ın altı oğlunun asıl hanımlarından doğan torunları yirmi dört kişiydi. Kün Han onların her ikisini bir çadırda oturttu. On iki bölük oldular. Bu on ikisinden doğanlara *"Yüzlük"* dediler. *"Bir şeyin yüzü arkasından iyi olduğu için halkın ve devletin yüzüne dönüktür."* anlamındadır.

Oğuz Han'ın ad koyduğu kişileri ve kumadan doğan torunları bunlar yirmi dört kişiydi. Hepsinin adlarını yukarıda bir bir söyledik. Bunların hepsi evin dışında oturdular. On ikisi at tutup oturdu, on ikisi kapıda oturdu. Bu yirmi dördünden doğanlara *"Aymak"* dediler. Aslı Omak'tır. Avam

tabakasının hepsinin sözü bütün olarak söyleyemeyip yarım söylemeleri gelenektir. İşte bu zamanda bir kişi diğerinden "halkının omağı nedir" diye sorar. Omak, Moğolcadır. Bu zamanda "***Kalmak ve Omak***" denir. Omak'ın anlamı 'soy, kabile' dir. Türkmenlerin on iki yüzlük ve yirmi dört oymak demelerinin anlamı budur.

I- Oğuz Han'ın torunlarının adlarının anlamı, hakkında

Türkmen'in tarih bilen bilgili yaşlılarının hepsi Oğuz Han'ın on iki çadırda oturan yirmi dört torununun adlarının anlamlarını ve damgalarının nasıl olduğunu, kuşlarını kuşlarının adlarını şöyle anlatmışlardır:

Kayı'nın anlamı 'sağlam'dır,

Bayat'ın anlamı 'Devleti'dir,

Alka Evli'nin anlamı 'uygun'dur,

Kara Evli'nin anlamı 'nerede otururşa otursun çadırla oturan' demektir,

Yazır'ın anlamı 'halkın, devletin büyüğü'dür,

Yasır'ın anlamı 'önüne her ne gelse onu yıkar'dır,

Dodurga'nm anlamı 'yurt almayı ve onu saklamayı bilen'dir,

Döger'in anlamı 'daire halka'dır,

Avşar'ın anlamı 'işi hızlı yapan'dır,

Kızık'ın anlamı 'kahraman'dır,

Bigdili'nin anlamı 'sözü hünnetli'dir,

Karkın'ın anlamı 'aşlı'dır.

Bayındır'ın anlamı 'nimetli'dir,

Beçene'nin anlamı 'yapıcı, yapan'dır,

Çavuldur'un anlamı 'namuslu'dur,

Çepni'niıı anlamı 'cesur, kahranıan'dır,
Salur'un anlamı 'Kılıçlı'dır,
Eymür'ün anlamı 'zenginlerin zengin'dir,
Ala Yuntlu'ının anlamı 'ala atlı'dır,
Üregir'in anlamı 'iyi iş yapan'dır,
İğdir'in anlamı 'büyüktür'
Bügdüz'ün anlamı 'hizmet eden'dir,
Ava'nın anlamı 'derecesi yüksek'tir,
Kınık'ın anlamı 'muhterem, sevgili, aziz'dir,

m- Oğuz Halkının and içenleri hakkında

Han başta olmak üzere bütün halk,

"Bir, on, yüz ya da kaç tane mal keserseniz etini söylendiği gibi paylaşıp alsınlar ve her biri kendi çocukları ve buyruğumdakiler ile yesinler."

Ayrıca, birisi günahkârsa ve padişahın oturduğu yere yakınsa ya da uzaksa, o günahı işleyen kişi padişahın soyundan ya da başka soydansa handan bir kişi gidip onu yargılasa onu hanın kardeşi, oğlu ve beyleri hiç kimse korumasın. ve ona el uzatmasın. Dahası ***"padişah soyundan geliyor"*** diye bahane ederek koruyup destek olan kim olursa olsun onu padişahın kapısına getirip kılıçla arkasına vurup ikiye ayırmak gerekir ki, görene göz, işitene kulak olsun.

Ayrıca Oğuz soyundan ve Bozok oğullarından bir kişiyi padişah yapsınlar, iki kişiyi tahta çıkarmasınlar. Bu nedenle tek padişah olursa devlet düzelir, iki olursa devlet yıkılır.

Büyük bir kâğıda antlaşmayı yazıp, Kün Han başta olmak üzere kardeşleri, oğullan, beyleri, halkın yaşlılarının iyileri hepsi kâğıda adlarını yazıp:

"Yaşadığımız sürece verdiğimiz sözlerden geri dönmeyeceğiz" diye ant içtiler.

"Eğer bizden olan çocuklar helalzâde olurlarsa dünya son buluncaya kadar bu antlaşmayı okuyarak çalışacaklar, eğer haramzâde olup yurdu bozalım deseler 'antlaşmaya göre' iş yapmamış olacaklar." dediler ve adlarını yazıp mühürlerini basarak antlaşmayı Kün Han'ın hazinesine koydular.

Oğuz Han öldüğü zaman Kün Han 70 yaşındaydı ve yetmiş yıl babasının yerinde oturup doğruluk ve adaletle padişahlık yaptı ve ondan sonra Tanrının rahmetine gitti.

n- Kün Han'ın büyük oğlu Kayı'nın han olması hakkında

Kün Han öldükten sonra Oğuz Han'ın bütün torunları ve halkın ileri gelenleri toplanıp Kayı'yı han yaptılar. O da babası gibi halka adaletli davranıp yirmi üç yıl padişahlık yaptı ve Tanırının rahmetine gitti.

O- Dip Bakuy'un han olması hakkında

Kayı Han'ın oğullan çoktu. Büyük babaları bir oğluna Dip Bakuy'un adını koymuştu. Büyük küçük herkes anlaşarak Dip Bakuy'u han yaptılar. Günlerden bir gün Dip Bakuy Han halktan *"Bugün Oğuz Han'ı görenlerden yaşayan var mı?"* diye sordu:

"Salur halkından Ulaş adında biri kalmıştır" dediler. Han birini gönderip Ulaş'ı getirtip, Oğuz Han'ın yurtta kaldığı zamanlarda ne yaptığını ve dostlara ne şekilde iyilik ettiğini, düşmanlara nasıl dostça davrandığını bir bir sordu. Ulaş da bildiklerini söyledi, ondan sonra Ulaş'a mal mıilk vererek evine gönderdi.

Dip Bakuy Han'ın büyük beyleri ise Yazır halkından Alan ve Arlan, Döger halkından Çekes, Başı Big ve Baygıı

Big, Bayındır halkından Kabil. Hoca'ydı. Han bir gün av avladığı sırada attan düştü, kalça kemiği kırıldı ve ondan öldü. Kozı Yavı adında bir oğlu vardı.

Onu padişah yaptılar. Otuz yıl padişahlık yapıp o dünyaya gitti. Kozı Yavı adındaki oğlunu padişah yaptılar, onun danışmanları Eymür halkından Keıünçek, Salur halkından Tabak'tı ve ayrıca Salur halkından Enkeş'in oğlu Ötken ve onun oğlu Kul Sarı üç kuşak vezir oldular. Yüz yirmi yıl hanlık yaptı ve daha sonra öldü.

Oğuz Halkının Yurtları, **Orada Kaç Yıl ve Nasıl Yaşadıkları, Niye *"Türkmen"* Diye Adlandırıldıkları Hakkında.**

Oğuz Han'dan Kozı Yavı Han'a kadar nasıl anlatmışsak öyledir. Şimdi İnel Han'ı anlatıyoruz. Tanrım izin verirse İnel Han'ın zamanından ta bu kitabı söylediğimiz zamana kadar 'olan olayları' bir bir anlatacağız. Hepsi doğrudur, hiç yanlışı yoktur. Ama Kozı Yavı Han'la İnel Han'ın arasında kaç yıl geçtiğini kesin olarak söyleyemiyoruz. Öyleyse az anlatalım, eğer çok anlatırsak yalan olacak.

Aralarında dört bin yıl olduğunu şuradan biliyoruz:

Oğuz Han Keyumerş ile çağdaştı. İnel Yavı Han'ın vezir vekili Kayı halkından **Korkut Ata**'ydı. Bizim peygamberimizin annesinin küçük kardeşleri, Abbas'ın çocuklarının oğulları, Bağdat şehrinde beş yüz yıl padişahlık yaptılar. Korkut onların zamanındaydı.

Keyumers'le Abbas'ın oğullarının arasında beş bin yıl vardır. Kozı Yavı Han, Oğuz Han'ın beşinci oğludur. Kozı Yavı Han'la Korkut Ata'nın hanı İnerin arasında kaç yıl okluğunu artık kendiniz hesaplayın.

Şimdi biz bu sözü edilen dört bin yılda bir bir ad ad kimin olduğunu, kimin olmadığını bilimiyoruz. Bu kadarını

bilmesek de başından sonuna kadar ana hatlarıyla 'kabataslak' biliyoruz. Onu anlatalım.

Oğuz ülkesinin yurtlarının doğusu Isıg Köl ve Almalık, kıble tarafı Sayrım, Kazğurt Dağı, Karaçık Dağı ve kuzey tarafı Ulug Dağ ve bakımı kaynağı olan Kiçik Dağ'dır. Halısı Sir suyunun ayağı Yeni Kent ve Kaıa Kum. İşte bu söylenilen yerlerde dört-beş bin yıl oturdular.

Hangisinin *'hangi boyun'* halkı, soyu sopu çok olursa ondan padişah yaptılar, böylece Kayı'dan bir kişiyi padişah yaparlardı. Kayı, Bayat ve daha beş altı küçük kabile ona katılırdı. Salur'dan bir kişiyi padişah yaparlardı. Salur soyu Eymür ve daha bir kaç küçük halk ona katılırdı. Yazır'dan bir kişi padişah yaparlardı. Yazır soyu ve daha bir kaç küçük halk ona katılırdı. Buna göre karşılaştırın.

Soyu geniş boydan padişah yapıp. az soyu sopu olan boyun ona katılmasıyla gah altı yedi grup, gah üç dört grup olurlardı ve birbirleriyle düşman olup savaşırlardı, tutsak alırlardı. Kendilerinden artan tutsakları Maveraünnehir tüccarlarına satarlardı. O zamanlar Irak, Horasan ve Maveraünnehıı'in padişahları, sipahileri hepsi Parstı. Farslardan başka kişi yoktu.

Sultan Mahmud Gaznevi'nin babası Sebük Tegin Kayı halkındandı. Kendisini Türkmenler esir edip tüccara sattılar ve Beçene soyu da kendiliğinden bir töre çıkarıp Salur halkı ile düşman olup savaşırlardı. Beş altı kuşağa kadar bu iki halkın arasında düşmanlık vardı.

Beçene halkı Salur halkına galip gelirdi. Onun için Salur halkı Beçene halkına ***"İt Beçene"*** der. Beçene halkının Toymaduk adlı bir padişahı gelip Salur halkını vurup Salur Kazan Alp'in annesi Çaçaklı'yı tutsak edip üç yıldan sonra

kethüdası Enkeş'i' çok malla gönderip Çaçaklı'yı geri aldı. Bu sözlerden anlatılmak istenen şudur:

Yağmacılar 'o' yurtta otururken, yağmalanan boyun düşmandan kurtulanları kaçıp Maveraünnehir'e giderlerdi, böylece Türkmen'in çoğu vilayeti düştü. Birazı kaldı. O vakitlerde Türkmen'den öte tarafta oturan kavimler çoktu. Onların hangi birini söyleyeyim?

Bütün kavimlerin içinde Türkmen'e en yakın oturanlar Hıtay, Katıklı ve Naymanlardır. O kavimler Türkmen'in geri kalanını yağmalamaya başladılar.

Isıg Göl, Almalık, Sayram, Ulug Dağ ve Kiçik Dağlar, bu yurtların hepsini terk edip Sir suyunun ayağına gelerek padişahlarını Yeni Kent'te oturtup kendileri Sir'in iki tarafında yazı ve kışı geçirip on nesil boyunca oturdular ve Maveraünnehir'e giden Türkmenlere Tacikler, önceleri Türk derlerdi.

Beş altı kuşak geçtikten sonra oranın havasına, suyuna uyup çeneleri kısık, gözleri büyük, yüzleri küçük, burunları da büyük olmaya başladı. Türkmen yurduna gelip oturan kavimlerden Maveraünnehir'e tutsak ve tüccarlar gelmeye başladı. Tacikler onları gördü ve 'onlara' "Türk" dediler, önceki Türklere *"Türkmanend"* diye ad koydular. Onun anlamı "Türke benzer" dir. Sıradan halk 'avam tabakası' *"Türkmanend"* diyemediğinden *"Türkmen"* dedi.

p- İnel Yavı'nın han olması hakkında

Kayı Kara Hoca'nın oğlu Korkut Ata, Salur Enkeş Hoca ve Avaşban Hoca başkanlığında bütün Oğuz ili toplanıp Kayı halkından İnel Yavı'yı padişah yaptılar, veziri Korkut Ata'ydı. Korkut Ata her ne dese, İnel Yavı onun sözünden çıkmazdı. Korkut Ata'nın kerametleri çoktu. İki yüz doksan beş yıl

yaşadı. Üç padişaha vezir oldu. İnel Yavı yedi yıl padişahlık yaptı. İki oğlu vardı.

Büyük oğlunun adı **Al**, küçüğünün adı Duylı Kayı. İnel Yavı Han öleceği sırada yerine Duylı Kayı'yı oturtup gitti. Duylı Kayı da Korkut Ata'nın sözüne göre iş yapıyordu. Ayrıca Korkut'tan başka iki tane daha danışmanı vardı. Birisi Bayındır boyundan Bügdüz diğeri ise İgdirden Dönge adlı. Duylı Kayı uzun yıllar. Padişahlık yaptı, çocuğu yoktu. Aşını yiyip, yaşını yaşayıp uzun bir ömür sürüp öldü.

r- Duylı Kayı'nın kardeşi İrki'nin padişah olması

Duylı Kayı'nın Irki adında yakın bir kardeşi vardı. O cenaze sahibi oldu. Bütün Oğuz halkı toplanıp baş sağlığına geldiler. Korkut Ata başta olmak üzere bütün beyler:

"Hanın hanımlarının içinde gebe olan var mı?" diye sordular. Bir dadı hanım gelip *"hanın bir hanımı hamiledir. Ümidimiz 'çocuğun' çabuk olmasıdır"* dedi. Bir kaç gün sonra hanın ölü yemeğini veriyorlardı. "Hanın oğlu oldu" diye müjde istediler. İrki başta olmak üzere bütün beyler müjde verdiler.

İrki halka davet çıkardı. Herkes himmetine 'çalışmasına' uygun kurban getirdi. Dört yüz yılkı ve dört bin koyun öldürdüler. Derisinden üç havuz yaptırdı. Birisini rakı, birisini kımız ve birisini ayran ile doldurttu. Bir ay gece gündüz ziyafette iyi, kötü herkes yeme, içme eğlenceyle meşgul olup, yaşlılar yaşını unuttu, yoksullar malsızlığını unuttu ve zenginler öleceklerini unuttular.

Oğuz halkı Korkut'a: *"Bu oğlana iyi bir ad koy."* dedi. Korkut Ata:

"Bunun adı Tuman Han olsun." dedi.

Halk: *"Bundan daha iyi ad koy."* dedi. Korkut Ata:

"Bundan daha iyi ad olmaz, Duylı Kayı'nın öldüğü gün bizim yurdumuzu duman kapladı ve karanlık oldu.

Bu oğlan dumanda doğdu. Bu yüzden Tuman ad'ını' koyduk ve ikinci olarak, gönlümden iyi dilekler dileyip Tuman adını koydum. *'Ayrıca'* duman uzun 'süre' durmaz, çabuk dağılan bir şeydir. Dumanlı gün güneş olur, dumanın sonu parlak, aydınlık olmadan olmaz 'dumanlı günün sonu mutlaka parlak ve güneşli olur'.

Azıcık 'kısa süre' duran dumanı bu oğlanın küçüklüğüne benzettim, son'unun' güneşli olmasını da bu oğlanın delikanlı olup babasının tahtında oturup devletli ve uzun ömürlü olmasına benzetiyorum" dedi.

Halk bunu işitip Korkut'a "**aferin aferin**" diyerek memnun olup Tuman'a çok dua ettiler. Korkut başta olmak üzere bütün halk, **İrki**'ye:

*"Bir ay ziyafet verdin, yemeğin bitmedi ve havuzlara koyduğun kımız ve ayranın gölün suyundan daha çok oldu. Şimdi bugünden sonra sana '**Köl Irki Han**' diyelim, Tuman kendi oğlundur. Ağabeyin Duylı Kayı'nın yerinde oturup hanlık yap, Tuman büyüdüğü zaman ona ne vereceğini sen iyi bilirsin."* Dediler ve **Köl İrki**'yi han yaptılar.

Halkla iyi geçinip oturdular Tuman gençlik çağma erişti. Duylı Kayı Han'ın emektar adamları Tuman'a söz verdiler:

"Padişahlık atandan sana miras kalmıştır. Bütün halk sözleşerek tahtı geçici olarak, sen büyüyünce sana emanet etmesi koşuluyla Köl irki'ye emanet etmişlerdir.".

Tuman bu sözü İrki'ye bir kişinin aracılığıyla söyletti. Köl İrki bu sözü işittikten sonra Korkut'a gizlice söyledi ve onun tavsiyesiyle halkın ileri gelenlerini çağırıp büyük bir ziyafet verdi. Korkut'u evin başköşesinde oturtup Köl İrki Han diz çöküp 'içinde' kımız bulunan kadehi sundu.

Korkut kımızı içip bütün halk da yemeğini yedikten sonra Köl İrki:

"Ey il ve halk, hepiniz, padişahlığın Tuman'ın hakkı olduğunu biliyorsunuz. Bu zamana kadar Tuman küçük olduğu için bu işi ben yapıyordum. Şimdi Tuman yetişkin delikanlı oldu. Babasının tahtını 'ona' teslim ediyorum" Dedi.

Bütün halk Korkut'a:

"Hanın ve bütün Oğuz halkının iradesi senin elindedir, neyi uygun görürsen onu yap." Dediler. Korkut bu sözü işittikten sonra adam gönderip Tuman'ı getirtip evin ortasında oturtup:

"Baban öldü, sen küçüktün. Köl İrki hem babandır, hem 'de' ağabeyin. Seni, dünyaya gelişinden ta bu zamana kadar çok eziyetler çekerek iyi bir şekilde büyütmüştür. Tac, taht, halk ve bütün yurt senindir. Senden ricamız, bir kaç gün sabr et. Ağabeyinin kuvvetten düşmesi yaklaşmıştır." Dedi. Tuman:

"Bütün Oğuz ilinin iyisi babamın veziri ve benim 'de' babamsın, sözünüzü kabul ettim." Dedi.

Köl İrki'nin bir kızı vardı. Çok güzel, anne ve babasının bütün işlerine muktedir. Korkut, Köl İrki ve Tuman'a söyleyip yedi gece gündüz düğün yapıp padişahlara lâyık elbise ve çeyiz ile kızı Tuman'a verdi.

O zamanda Avşar ilinin ***Ayna*** adlı bir hanı vardı. Bu kızı oğluna istetmişti. Köl İrki kabul edip verecek olmuştu. Ayna Han, 'Köl İrki'nin' kızını Tuman'a verdiğini işittikten sonra asker toplayıp Köl İrki'nin üstüne yürüdü. Köl İrki de büyük 'bir' orduyla karşı'sına' gidip, vuruşup Ayna'yı yendi. Ayna'nın oğlunu öldürdü ve Avşar'ın ordusunu yenilgiye uğrattı.

Ayna'yı kovalayıp ülkesine gitti, ülkesini alıp altı ay orada oturdu. Ayna kaçıp başka ülkeye gitti. Köl İrki yemin edip, Ayna'ya bir adam gönderdi:

"Bu kötülüğü yapan sen değildin, oğlundu, cezasını buldu. Şimdi seninle kardeşiz, gel, ülkene sahip ol, ben geri dönüyorum." Dedi. Elçi gidip bu sözlerin hepsini söyledi. Ayna inanıp geldi ve Köl İrki'yi gördü. Köl İrki de ülkesini 'ona' teslim edip kendi ülkesine geri döndü.

s- Tuman'ın oğlunun olması ve ona Yavlı ad konulması

Tuman'ın, Köl Irki'nin kızından oğlu oldu. Adını Yavlı koydular yiğit ve cesur oldu, delikanlılık çağına ulaştı. Bir gün suyun yakasında gençlerle oynuyordu. Bir gençle kavga etti. Onu vurayım diye bir şey aradı. Yakında dikenli bir bitkiden başka bir şey bulamadı. Onun ucundan tutup dibinden çıkarıp gencin boynuna vurduğunda boynu kırıldı ve öldü.

Köl İrki Han, Tuman ve Korkut bütün beyler oturmuşlardı. Yavlı'nın yaptığı bu işi anlattıklarında büyük küçük, iyi kötü ve gören, işiten herkes şaşırıp hayrete düştü. Tuman:

"Bu oğlanın adına bu zamana kadar 'Yavlı' diyorduk. Şimdi 'Kanlı Yavlı' dememiz gerek." Dedi. Ondan sonra bütün halk, ona. *"Kanlı Yavlı"* dedi.

Günlerden bir gün Köl İrki Han çadırda oturuyordu. Tuman da oradaydı. Kanlı Yavlı kapıdan girip geldi ve ortada oturdu ve Köl İrki'ye bakıp:

"Ey baba, oturduğun bu tahtın büyük babam Duylı Kayı'nındır. Bu zamana kadar babam Tuman gençtir diye 'tahtı ona' vermedin. Şimdi neden vermiyorsun." Dedi. Köl İrki Han başını aşağı eğip uzun bir müddet 'öyle' oturdu ve bir müddet sonra başını kaldırıp:

"Ben sen'in' bu sözü daha önce, hatta dikenli ağaçla birinin boynunu kestiğin gün söyleyeceğini ümit ediyordum. Doğru söylüyorsun iyi olur, güzel olur. Şimdi 'tahtı' atana vermek gerek." Dedi.

t- Tuman'ın han olması hakkında

Köl İrki torunundan bu sözleri işittikten sonra, başta Korkut olmak üzere bütün Oğuz halkına adam gönderip, getirtip büyük bir ziyafet vererek Tuman'ı han yapıp tahta oturtup kendisi ayakta durarak Tuman Han'a:

"Baban ölüp de, ben bu tahta geçip halkı yöneteli otuz beş yıl oldu. Senden istediğim, ben nasıl halkın iyi'si' ve kötüsünü' sorarak padişahlık yaptıysam senin de o şekilde yapacaksın." Dedi. Tuman:

"İyi söylüyorsunuz, eğer benim devletim olursa sizin bu öğütlerinizi kabul ederim." Dedi.

Ülke sözleri tamamlandıktan sonra Köl İrki Han Kanlı Yavlı'nın yüzüne bakıp:

"Ey kızım oğlu, kızdan olanın dostluğu olmaz diye işitmiştim, eskilerin sözlerini yalan çıkarmadın." dedi. Tuman Han dört ay hanlık yaptıktan sonra başta Korkut bütün halk, Tuman'a *"Tanrıya şükr et, Kanlı Yavlı gibi iyi bir oğlun var, padişahlığı ona verip, kendin zevk ve eğlenceyle meşgul olsan yeridir"* dediklerinde Tuman da bunu kabul etti ve padişahlığı oğluna verip 'kendisi' huzurlu gönülle Tanrı'ya ibadet ederek yaşadı.

u- Kanlı Yavlı'nın Han olması hakkında

O çok cesur, yiğit ve kahramandı. Dört tarafındaki' yurtların hepsini savaşarak alıp kendisine bağladı. Onun zamanında kurt koyuna, kaplan geyiğe, kartal tavşana ve doğan kekliğe zorbalık yapamadı. Devletini düzene sokup düşmanlarını dağıtıp kendi zamanındaki padişahları geçerek doksan yıl padişahlık yapıp öldü.

Oğuz hanın Torunlarından KanlıYavlı

—Mur Yavı'nın Han olması hakkında

Kanlı Yavlı'nın iki oğlu vardı. Büyüğünün adı Mur Yavı, küçüğünün adı Kara Alp Arslan. Öleceği sırada yurdunu ikiye böldü. Türkistan ve Yeni Kent'i Mur Yavı'ya verdi. Talaş ve Sayram'ı Kara Alp Arslan'a verdi. Bir kaç yıl geçtikten sonra Kara Alp ağabeyi Mur Yavı'yla düşman oldu. Halkın büyükleri araya girip, çok nasihat ederek *"aralarını bulalım"* dediler.

Kara Alp Arslan razı olmadı. Sonunda ikisi ordu kurup Sayram üstünde savaştılar. Mur Yavı kazandı. Kara Alp Arslan savaşta öldü. 'Mur Yavı, Kara Alp Arslan'ın' bütün

ülkesini yağmalayıp bir yıl orada durduktan sonra dönüp evine geldi.

Kara Alp Arslan'ın küçük bir oğlu vardı. Mur Yavı onu ve hanımlarını alıp geldi ve bundan bir kaç yıl geçti. Bir gün Mur Yavı oturmuştu. Kara Alp Arslan'ın oğlu geldi. Onun yüzüne bakıp *"eğer baban cahillik edip benimle düşman olmasaydı, böyle yetim kalıp sararıp solmazdın. Yazık, ne yapayım?"* Diye çok ağladı ve *"senin adın Alp Tugaç olsun"* dedi.

Babasından kalan 'babası zamanından kalan' iyi kişileri getirtip Alp Tugaç'ı onlara emanet edip babasının yurdunu 'geri' verip göç ettirerek 'babasının yurduna' gönderdi. Halka "Kara *Alp Arslan'ın memleketinden tutsak olarak getirilen kişileri geri göndersinler."* diye emretti. Alp Tugaç gidip babasının yurdunda oturdu. Dört tarafa dağılıp gidenlerin hepsi ona katıldı. Mur Yavı Han yetmiş beş yıl padişahlık yapıp öbür dünyaya gitti.

v- Mur Yavı'nın' oğlu Kara'nın han olması hakkında

Mur Yavı'nın hanımlarından oğlu yoktu. Urca Han adlı bir kişinin ülkesini yağmalayıp aldığında bir kadını tutsak ederek bir kaç gün 'kadına' bakıp gönderdi. O kadın yurduna gittikten sonra *"**ben Mur Yavı Han'dan hamile olmuşum**"* dedi. Bir kaç ay sonra oğlan doğurdu. Adını Kara koydular.

Dayılarının arasında büyüdü. Delikanlılık çağına geldikten sonra kaçıp Mur Yavı Han'ın' huzuruna geldi. Mur Yavı onu oğul edindi. Mur Yavı öldükten sonra bütün halk toplanıp onu han yaptılar. Halkla iyi geçinerek kırk yıl hanlık yapıp vefat etti.

y- Buğra Han'ın han olması hakkında

Kara Han'ın Buğra adında bir oğlu vardı. Kara Han öldükten sonra bütün halk Buğra'yı padişah yaptı. Buğra Han geçmişte

yaşamış bütün atalarından üstün oldu. Büyük ordu ile gelip Buhara ve Semeıkand'ı aldı. Kardeşleri'nin' ülkesinde 'onlarla' düşmanlığı olduğu için duramayarak geri dönüp gitti. Ondan sonra gelip Harezm memleketini alarak uzun yıllar orada padişahlık yaptı.

Bir defasında ordusuyla birlikte kuzeye doğru giderken han *"canımız buğday unundan yapılan yemeği istiyor"* dedi. Erişte ve başka yemek'ler' yapmak için aşçı ve yemeğin malzemeleri bulunamadı. Han un getirtti ve hamur yoğurttu, kendi eliyle açarak kazana koydu. Oturan nökerleri de hana uydular. Pişirip içti ve *"bu çorbanın adı Buğra Hanı olsun"* dedi. Bugün halk arasında ***"Buğra"*** diye pişirdikleri bu çorbadır.

Buğra Han'ın üç oğlu vardı. Büyüğünün adı İl ***Tegin***, ikincisinin adı Kozı Tegin ve üçüncüsünün adı Big Tegin. Eski Türk dilinde Tegin'in' anlamı, ***'güzel yüzlü'***dür.

Buğra Han yaşlandıktan sonra padişahlığı Kozı Tegin'e verdi ve kendisi rahat ve huzurlu bir yaşam sürdü. Babür adlı bir hanımı vardı. Çok akıllı, dindar, iyi ve her yönden yeterli, örnek alınabilecek bir kadındı. Üç oğlunun annesiydi. O öldüğünde Buğra Han büyük yas tuttu. Bir yıl kadar kimseyle konuşmadı ve evden çıkmadı.

Bir gün Kozı Tegin babasına:

"Ne zam*ana kadar yas tutup, üzülüp oturacaksınız, ava çıkın, belki gönlünüz açılır.*" deyip babasını alıp her gün bir yere ava ve gezmeye gitti.

Bir kaç gün sonra, şimdi hanın gönlünde arzu ve heves uyanmıştır diye düşünerek, 'babasına' *"beyler, 'hana kâhyalık etmemiz 'akıl vermemiz' uygundur' diyor"* dedi. Han

"Annenin yerini tutacak hanım nereden bulunur." dedi. Kozı Tegin:

"Annem gibi olmasa, daha iyi olsun." dedi. Han her ne kadar *"bana kâhyalık etmeyin"* dediyse de, Kozı Tegin onu tercihine. Bırakmadı.

Avşar ilinde Egrençe adındaki adamın görülmeye layık, iyi, ülkede adı yayılmış güzel bir kızı vardı. 'Kozı Tegin' onu hana aldı. O bedbaht kız:

"Kozı Tegin'in bende gönlü var, onun için bahaneyle beni babasına alıyor, benimle gizlice eğlenmek istiyor, yoksa benim gibi güzel bir kızı niçin alıp babasına versin." diye düşündü. Bir gün Közı Tegin babasını görmeye geldiğinde, han uyumuş ve hanımı 'tek başına' oturmuştu. Kozı Tegin'in yanına gelip yüzünü gözünü elleyip, sevip okşamıştı. Hanımların, kocalarıyla oynaşırken yaptıklarını yapmaya başladı. Kozı Tegin gönlünden 'içinden'

"bu annem yerindedir, bana sevgi gösteriyor." dedi.

Yine birkaç gün sonra 'kadın' Kozı Tegin'i yalnız bulup

"Hiç benim halimden haberin var mı? Ben sana aşığım, geceleri uykum, gündüzleri ise kararım yok. Benim halime bakmayacak'tıysan beni 'bu' yaşlı adama niçin aldın?" dedi. Kozı Tegin:

"Sen benim annemsin, eğer bu günden sonra bu hareketleri 'huyunu' bırakmazsan seni parça parça edip, her bir-parçanı bir yere atarım" dedi.

Kadın bu olayı kendi kardeş hanımlarına söyleyip danışınca onlar:

"Kozı Tegin hana ve halka bu olanları söylemeden önce bizim söylememiz gerek yoksa ölüme gidersin." deyip hepsi sözleşerek bir kadın gönderdiler. O kadın gidip Kozı Tegin'in evinden çizmesini çalarak giyip, Buğra Han'ın evine gelip ve 'daha sonra' geri dönüp gidip çizmeyi yerine koyup geldi. O gece Han evde yoktu. Ava gitmişti.

Gece yarısından sonra azıcık kar yağmıştı. Seher vaktinde kadın bağırmaya başladı. Tan attıktan sonra insanlar, çadırdan ağlayan kadın sesinin geldiğini duydular.

Kadın ve erkek herkes, toplanıp çadırın kapısına geldiklerinde kadın'ın' yüzünü yırtarak, her yerini kanattığını ve 'şöyle' söylediğini gördüler:

"Bu gece seher vaktinde uyurken, birisi gelip koynuma girdi. Baktım ki bu Kozı Tegin Han: 'bağırma, benim, sana ben aşık oldum, ama alıp babama verdim.

Onun için gündüz babamın gece de benim olacaksın, yoksa babam kadını ne yapacaktı?' dedi. Ben: *"anneye böyle davranmak nerede var', diye bağırıverdim. Benden bu sözü işittikten sonra, kaçıp çıkıp gitti."*

Yanında bulunan kadınlar bu söze tanıklık ettiler ve kadın *'tekrar' "bundan daha iyi tanık olmaz, yer kardır, izine bakın"* dedi.

İze baktılar. 'iz' Kozı Tegin'in evinden çıkıp, çadıra geliyor ve 'tekrar' geri dönüp Kozı Tegin'in evine gidiyor. Kozı Tegin izin yanına gelip ayağını koyduğunda ikisi aynı oldu.

Buğra Han avdan geldi. Ona da söylediler. Han başta olmak üzere bütün beyler Kozı Tegin'i çağırıp *"Senin gece yaptığın bu 'iş' nasıl bir iştir"*. Kozı Tegin o kadından gördüğünü ve işittiğini anlattı ve:

"Ben utandığımdan söyleyemedim, ikincisi de 'bu' kadını babama ben alıp verdim. Halk içinde rezil olmasın dedim. O benden önce davrandı." Dedi.

Halk iki kısma ayrıldı, yarısı kadının sözüne, yarısı ise, Kozı Tegin'in sözüne inandılar. Sonunda hepsi karar verip kadının yanında duran kadınları hanın önüne getirerek sordular, 'onlar' söylemedi. Zor kullandıklarında başından ta sonuna kadar yaptıkları görüşmeleri, Avşar'ın kadınlarının

söyledikleri sözleri ve çizmeyi çakışını bir bir anlattıklarında Buğra Han Kozı Tegin'e:

"*Böyle fitne fesat olur diye bu kadını onaylamamıştım, ama sen benim irademe bırakmadın. Şimdi ne yapacağını sen iyi bilirsin.*" Deyince, Kozı Tegin buyurdu:

Beş yabani kısrağı getirip, iki ayağını, iki kolunu ve boynunu, her birini bir kısrağın kuyruğuna bağlayıp, kısrakların butlarına mızrağın ucunu batırdılar. 'Kısrak' döne döne kadını beş parçaya ayırarak her biri vücudunun bir parçasını alıp kendi yaylasına gitti. Buğra Han uzun yıllar padişahlık yaptı ve doksan yaşına kadar yaşayıp öldü.

z- Buğra Han'ın oğlu Kozı Tegin'in han olması hakkında

Kozı Tegin babasının tahtında oturarak düşmanlarını ağlatıp dostlarını güldürüp halka adaletli davranarak yoksula ve düşküne hayır ve ihsanlarda bulunup kırk yıl hanlık yapıp yetmiş beş yaşına geldiğinde oğlu Arslan'ı yerine oturtarak vefat etti.

—Kozı Tegin oğlu Arslan'ın han olması hakkında

Arslan babasının tahtında oturup büyük han oldu. Uzun yıllardan sonra Şuracık halkı düşman oldu. Arslan gidip Şuracık halkını vurup kalanını kendine bağlayıp geldi. Orada küçük bir oğlanı tutsak alıp getirip adını Suvar koyarak elinde büyüttü. O akıllı, cesur, zeki, hünerli, her makama ve her yola gitmeyi bilendi. Bu kişi hana danışman oldu. Hanın çevresindekiler kıskançlıklarından bununla kötü oldular. Suvar'ı hana nasıl kötüleyeceklerini bilemediler.

Bir gün savaş meydanında han, Suvar'ın kulağına bir söz söylüyordu.

Sakalıhanın yüzüne değdi. Suvar gittikten sonra, han beylerinin tümüne bakıp:

"Suvarcuğunu öpmüş olmalı" dedi. Beyler:

"Biz bunun yaptığı işleri yalnızken söyleyelim." diyerek yalnız kaldıklarında:

"*Filan vakitte, filan malınıza şöyle hainlik yaptı ve filan sırrınızı halka açıkladı. Düşmandan alıp getirmiştiniz, aslına çeker. Biz onun yaptığı kötülüklerin hangi birini söyleyelim. Bütün işlerinden en kötüsü, sizin hanımınız ile buluşup geziyor.*" Dediler. Arslan Han:

"*Suvar'ı Yeni Kent'e hizmete gönderdim. Geldikten sonra sizlere emanet edeyim. Nasıl öldüreceğinizi sizler 'daha' iyi bilirsiniz*" dedi ve şöyle devam etti "*filan yerde geyik çokmuş, kendim gideyim dedim. Dünden beri her yerim ağrıyor. Sizler halka baş olup, gidip otağ kurun. Fakir fukara kış yiyeceğini alsın.*".

Beyler halkı alıp ava gittiler. Han hanımıyla konuşup hasta oldu. Bir kaç gün sonra kötüleştiğinde evde kalan beyler, ava giden beylere ve Suvar'a bir adam gönderdiler, "*hanın durumu kötüleşti, yetişsinler.*" diye. Beyler'in' avdan geldiği gün han öldü. 'Beyler' geldiklerinde **Han**'ın öldüğünü- gördüler. Bütün beyler karşılıklı danıştılar ve hanın canlı cansız mallarının hepsini aldılar. O sırada Suvar da geldi. Suvar'a "*hanın ölüsünü ne zaman çıkaracağını, nereye koyacağını ve yas için gerekenleri hanımla sen bilirsin, sen yap. 'Han' hayatta iken de her işi siz ikiniz yaptığınız için öldüğünde de gerekeni siz yapın.*" dediler ve ölünün yanına gelmeyip çıkıp gittiler.

Suvar, han'ın ayağının ucunda sakalını kesip, bir taşı alıp başına ve göğsüne vurarak her yerini parça parça edip söylenerek ağlıyordu:

"*Ölürken bulunamadım, bir bardak su veremedim ve hizmetinde bulunamadım, şimdi seni toprağa gömmek için buradayım.*

Bundan sonra sensiz bu dünyada yaşamak bana haramdır. Kendi kendimi öldürürüm ve senin ayakucunda yatarım." diye ağlayıp oturuyordu.

Han yerinden kalktı ve Suvar'ı kucaklayarak yüzünden öptü ve:

"Senin aleyhinde konuşan beylerin gerçek yüzünü bilmek için kendimi ölü göstermiştim." dedi. Hanın dirildiğini işiten halkın tümü geldi. Hanın mallarını alıp ölüye hiç bakmadan giden beyleri tutup gözlerini kör edip kollarını kestirdi. Arslan Han yetmiş yıl padişahlık yapıp vefat etti.

—Buğra Han'ın büyük oğlu İl Tegin ve onun oğlu Osman'ın han olması hakkında

Arslan Han'ın oğlu küçüktü. Büyük amcasının Osman adlı oğlu vardı. Onu han yaptılar. On beş yıl padişahlık yapıp vefat etti.

—İl Tegin oğlu İsli'nin han olması hakkında

Osman'ın küçük bir kardeşi vardı, İsli. Onu han yaptılar. O da üç yıl han olup babasının arkasından gitti.

—İsli oğlu Şıban'ın han olması hakkında

İsli'nin Şıban adlı oğlu vardı. Onu han yaptılar. O da atalarının yürüdüğü yoldan yürüyüp iyiyle iyi, kötüyle kötü olup yirmi yıl babasının tahtında oturup büyük babalarının göçtükleri yere göçüp gitti.

—Şıban oğlu Buran'm han olması hakkında

Şıban'ın Buran adında 'bir' oğlu vardı. Onu han yaptılar. Buran da halkla iyi geçinip Oğuz halkının âdetlerini ve

kurallarını bertaraf etmeyerek on sekiz yıl padişahlık yapıp vefat etti.

—Ali'nin han olması hakkında

O zamanlar Oğuz halkı Sir suyunun iki tarafında Sir'in ayağına yakın 'bir yerde' oturuyorlardı. Moğol gelip çok saldırdı. Buna dayanamayarak çoğu göçüp gitti, Ürgenç'e gittiler. Kalanları Ali adındaki kişiyi han yaptılar, Ali'nin Kılıç Arslan adında küçük bir oğlu vardı, ona Şah Melik adını takmışlardı.

Bügdüz halkından Kozıcı Bey adında yüz yaşında bir adam vardı. O zamanlar Oğuz halkının yurdu Sir'in ayağından Ürgenç ile Sir'in arasına, Amu deryanın iki tarafından Ürgenç'le Merv'in arasına, Kara Kum'un içinden ta Murgab ırmağının ayağına kadar olan bölgeydi. Ali Han kendisi Yeni Kent'te oturup Şah Melik'i Kozıcı'ya emanet edip, oğluna "*Kozıcı'nın sözünden* çıkma" dedi. Kozıcı'ya "*Şah Melik'i alıp Oğuz halkının içine git, orada büyüsün. Bu halka, halk buna alışsın, ülkenin bir tarafında ben oturacağım, bir tarafında da oğlumla sen ol*" diyerek gönderdi. Şah Melik halk içine geldi, halk onu padişah yaptı. Bir kaç yıl geçtikten sonra Şah Melik genç oldu, ama zalim oldu.

Kimin görülesi güzellikte kızı ve hanımı varsa baktı. Kozıcı çok öğüt verdi, dinlemedi. Halk Şah Melik'e "*zalim, gaddar*" diye ad koydular. Yavaş yavaş halkın ileri gelenlerinin kızları ve hanımlarına zor kullanmaya başlayınca Oğuz halkı bir araya gelip öldürmeye kalkıştılar.

Bunu duyup babası yanına kaçtı. Kozıcı Bey de arkasından gitti ve Şah Melik'ten önce yetişti ve olan olayları bir bir anlattı, ondan sonra Şah Melik geldi. Ali Han Şah Melik'i tutup kamçılattı ve kolunu bağlattı. Kozıcı bunu işitip geldi

ve hana *"Bunu bağlatıp ne yapayım diyorsun? 'ne yapmak istiyorsun?'"* dedi. Han:

"Gönülleri razı olsun, hoşnut olsunlar diye Oğuz halkına göndereyim, diyorum." dedi. Kozıcı *"Eğer Şah Melik'i gönderirsen öldürürler ve 'ayrıca' gururlanıp sana düşman olurlar. Hem oğlundan ve hem 'de' halkından ayrılırsın."* dedi. Ali Han:

"Sen, 'oradaki' halkın durumunu görüp gelmişsin iyi bilirsin, kendin uygun geleni söyle." dedi.. Kozıcı:

"Benim, önce, gidip halktan özür dilemem uygundur. 'Han oğlunu cezalandırarak elini, ayağını bağlayıp, halk ne yapacağını bilir diye size gönderdi, ben bunu söylemek için önceden geldim. O, hemen benim arkamdan geliyor' diyeyim, sen oğluna bütün askerini verip benim arkamdan gönder. Ben onları söze tutup oyalarken, Şah Melik gidip kötüleri yönetime boyun eğinceye kadar iyilerini yakalayıp öldürsün." Dedi. Ali Han da bu işi uygun bulup, bunu yapmayı kabul etti.

q- Oğuz Halkı'nın dört tarafa gitmesi hakkında

Şimdi Şah Melik kaçıp gittikten sonra halkın ne yaptığını anlatalım. O zamanlar Ürgenç, Murgab ve Tecen'de oturan halkın büyük beyi Kayı boyundan Kırkut adlı kişiydi. Halk içinde Miran Kahin adında cinli 'kişi' vardı. Kırkut Bey onu çağırtıp "Şah Melik'le Kozıcı Bey bize gücenip, kaçıp Ali Han'ın yanına gitti. Halkla hanın durumu nasıldır?" dedi. Miran Kahin bir saat konuşmadan oturdu ve "Çok yakında Oğuz halkının içinde savaş olacak kızıl kan kara su gibi akacak. Ali Han hemen ölecek, Onun yerine 'başka' bir kişi padişah olacak" dedi.

Bu söz tamamlandı, şimdi başka şeyler anlatalım:

Tuğurmış adlı bir kişi vardı. Babasının adı Keranca Hoca idi, babası Kayı halkından ev ustası yoksul bir adamdı. Bu

olaydan bir kaç yıl önce, Tuğurmış bir gece yatmıştı, düşünde göğsünden üç ağacın yeşillenip yükseldiğini, budaklanıp yapraklandığını gördü. Sabah kalkıp Miran Kâhin'e gidip bu düşü anlattı.

Miran Kâhin

"gördüğün bu düşü hiç kimseye anlatma, bu iyi 'bir' düştür" dedi. Tugurmış'ın üç oğlu vardı. Her oğlunun başı için Tanrı yoluna bir koyun kesip, pişirip halka dağıttı. Büyük oğlunun adı Tokat, ortancasının adı Tuğrul ve küçüğünün adı Arslan'dı'. Kırkut Bey'le akrabaydı. Üçü de nişancı ve cesurdu. Kırkut Bey Tuğrul'u onbeyi 'onbaşı' yapmıştı. Bu yüzden ona Tuğrul onbeyi 'onbaşı' derlerdi.

Şimdi Şah Melik'i anlatalım:

Kozıcı Bey Ali Han'a *"Şah Melik'i benim arkamdan gönder."* diyerek Yeni Kent'ten gidip Ürgenç'te oturan halkın yanına geldi. O dönem halk, Tuğrul'a bağlıydı. Tuğrul, Kozıcı'ya: *"Sözün doğrusunu söyle, yoksa bu yaşlılık zamanında aklın gidip işkencede ölürsün"* dedi. Korktuğundan doğrusunu söyledi. Kozıcı'yı bağladılar.

Bütün halka adam gönderdiler. On altı bin kişi toplandı. Şah Melik'in geldiği yola gidip, Kırkut Bey sekiz bin kişiyle yolun bir tarafında, Tuğrul sekiz bin kişiyle yolun diğer tarafında durdu ve uzağa keşif kolu gönderdi. Bir gün *"keşifçiler geliyor"* diye geldiler. Ata binip yolun iki tarafında durdular. Şah Melik'in askeri yirmi bin kişiydi. Yolun yarısını geçtiklerinde iki taraftan at gönderdiler. Büyük savaş oldu. Tuğrul kazandı. Şah Melik'i yakalayıp öldürdüler ve ayrıca beylerini de öldürdüler.

Ali Han bu haberi işitir işitmez öldü. Oğuz halkı birbirleriyle öçlü ve kanlı oldular:

"Ev başına Kara Han." denen şey oldu. Birbirlerine saldırdılar ve birbirlerini öldürdüler. Halkın çoğu Kilik Bey, Kazan Bey ve Karaman Bey'in başkanlığında Mankışlak'a gitti. Onların içinde her türlü halk vardı. Ama onların çoğu Eymür, Döger, iğdir, Çavuldur, Karkın, Salur ve Agar'dı. Alicak Bey'in oğullarının başkanlığında Hisar dağına gitti'ler' ve birçok boy Oklı boyu, Kökli boyu, Agar boyu ve Sultanlı boyu Ebulhan dağına gittiler. Yazır halkı Horasan'a gidip uzun yıllar Durun civarında oturdular.

Bu yüzden Durun'a Yazır yurdu derler. Yazır halkının çoğu, Durun yakınında dağ içinde çiftçilik yaparak yaşıyorlardı. Bu zamanda onlara "Kara Taşlı" derler ve daha sonra Salur boyundan Dingli Bey'in başkanlığında on bin ev Horasan'a gitti ve uzun yıllar orada oturdular ve daha sonra oradan göçerek Irak ve İran'a gittiler 'orayı' vatan tutup orada kaldılar.

Kınık soyundan Sultan Sancar Mazi'nin babası Sultan Melik Şah gidip Irak ve İran'ı alarak İsfahan'ı başkent yapıp oturduğunda Salur boyundan Dingli Bey'in kendisinin ve önce yaşamış olan topluluğun nesillerinden bir kaç kişi gelip Sultan'ın buyruğuna girerek *"Oğuz boyu Salur halkındanız"* diye arz ettiler ve büyük babalarımız Türkistan'dan gelmiştir diyerek akrabalıklarını bildirdiler.

Salurlardan bir çoğu Irak'tan geri dönüp Mankışlak'a geldi. Onların nasıl geldiklerini Tanrım buyurursa söyleyeceğim. Daha önce yaşamış olan halk 'tarihçiler':

"Oğuz halkının gidip yürümediği yol var mı? Evini kurup oturmadığı yurt var mı?" diye, söylerler.

Tugurmış Oğlu Tuğrul'un Han Olması Hakkında

Oğuz boyunun Şah Melik yenilgisinden 'sonra' gitmeyerek Sir suyunun ayağında ve Amu ırmağında oturup

kalanları Tugurmış oğlu Tuğrul'u han yaptılar. O yirmi yıl padişahlık yapıp vefat etti ve ondan sonra Tugurmuş'un küçük oğlu Arslan'ı han yaptılar. O da on yıl padişahlık yapıp göç edenlerin arkasından gidince onun oğlu Asilzade'yi han yaptılar. O da yirmi yıl dünya şarabıyla sarhoş olarak yaşayıp, sarhoşluktan gözünü açıp uyandığında büyük babalarının yanında yattığını gördü 'öldüğünü anladı'. Onun bir oğlu vardı. O oğlana büyük babasının adını koymuştu, Arslan diye. Arslan'ı han yaptılar. O da on yıl babasının yerinde oturup vefat etti.

Ondan iki küçük oğlan kaldı. Büyüğünün adı Kökem Bakuy, küçüğünün adı Sereng. Kökem Bakuy'u padişah yaptılar. Çok küçüktü, iyiyi ve kötüyü bilmezdi. O zaman'lar'da Oğuz boyunun Karaşıt adlı bir düşmanı vardı. O Arslan Han'ın öldüğünü, ondan küçük oğlanların kaldığını, onların padişahlık yapamaması yüzünden Oğuz boyunun ağzının karışık olduğunu, birlik olmadığını işitip ata bindi. Gelip Arslan Han'ın karargâhına ve beylerinin evine saldırdı. Kökem Bakuy'u at'ın' önüne alıp kaçtılar. O zaman Sereng beşikteydi. Düşman onu esir edip alıp gitti. Ondan sonra çok yıllar geçti. Sereng gençlik çağına eriştikten sonra ağabeyi Kökem Bakuy'a:

"Ben kaçamıyorum ağabeyim gelip beni alsın." Diye adam gönderdi. Kökem Bakuy bunu duyduktan sonra bütün Oğuz halkının askerini alarak gidip Karaşıt'a saldırıp kardeşi Sereng'i alarak sağ salim evine geldi. Kökem Bakuy yirmi yıl padişahlık yapıp vefat etti.

x- Arslan oğlu Sereng'in han olması hakkında

Kökem Bakuy öldükten sonra küçük kardeşe Sereng'i padişah yaptılar. O da on yıl padişahlık yapıp babasının arkasından

gitti. Ondan sonra padişah olan Oğuz boyunun Kınık soyundan Selçuk Bay başkanlığında birçok boy göçerek Sir yakasında Hocend şehrine geldiler. Uzun yıllar orada oturup Nur vilayetine gittiler. Orada 'da' yüz yıl oturup göçerek Ürgenç'e gittiler. Ürgenç'te oturamayarak göçüp,Horasan'a gittiler ve Merv'den

Ebulhan'a kadar yerleştiler. O zamanlarda Horasan, Sultan Mahmut Gaznevî'nin torunlarının ellerindeydi, onların *"devletlerinin keselerinin dolup döküldüğü."* denilen vakitti.

Selçuklular Merv-i Şah-ı Can şehrini alıp Tuğrul Bey'i padişah yaptılar. Alp Arslan, Sultan Melik Şah ve Sencer Mazi bunlar o topluluktandırlar. Bizim, o padişahların hikâyelerini anlatmamız gerekmez. Bizden önce yaşayanlar o padişahların soylarını açıklamak için o kadar kitap yazmışlar ki onun sayısını ancak yüce Tanrı iyi bilir.

Selçuklular Türkmendi. *"Kardeşiz"* deseler de devlete ve halka faydaları dokunmadı. Padişah oluncaya kadar *"Türkmen'in Kınık soyundanız dediler."* Padişah olduktan sonra Efrasiyab'ın bir oğlu Keyhüsrev'den kaçarak Türkmen'in Kınık soyunun içine gidip orada büyüyüp orada kalmıştır. Biz onun oğulları ve Efrasiyab'ın neslinden oluyoruz diyerek atalarını sayıp otuz beş göbek öte Efrasiyab'a kadar götürdüler.

Oğuz halkı Kökem Bakuy'la Sereng'den sonra kendi başlarına padişah çıkarıp oturamadılar. Oğuz ilinin Mankışlak ve Ebulhan'da oturanları Ürgenç'te kim padişah olursa ona bağımlı oldular. Horasan'da oturanlar da Horasan'da kim padişah olduysa ona bağımlı oldular. Maveraünnehir'de ve diğer yurt'lar'da oturanlar şöyle oldular.

w- Salur Ögürcık Alp'in babaları, küçük kardeşleri ve oğulları hakkında

Şah Melik'in yenilgisi sırasında, Dingli Bey başkanlığında Irak'a giden Salur halkı orada uzun yıllar oturduktan sonra onların içinde Ögürcık adlı cesur 'bir' genç ortaya çıktı. Türkmenlerin tarih bilen kişileri Ögürcık Alp'i on altı göbek öte Oğuz Han'a ulaştırıp şöyle sayarlar:

Ögürcık Alp'in babası Kara Gazi Bey, onun babası Karaç, onun babası Benam Gazi, onun babası Burıcı Gazi, onun babası Kılal Gazi, onun babası İnel Gazi, onun babası Süleyman Gazi, onun babası Haydar Gazi, onun babası Ötküzli Orıs, onun babası Kazan Alp, onun babası Enkeş, onun babası Ender, onun babası Ata, onun babası Timur, onun babası Salur, onun babası Tag Han ve onun da babası Oğuz Han.

Bu söz *'soy kütüğü'* Oğuz zamanından ta bu zamana kadar beş bin yıl geçtiği için tamamıyla yanlıştır. Ögürcık zamanından ta bu zamana kadar beş yüz ya da altı yüz yıl geçmiş. Oğuz'la Ögürcık'ın arası dört bin dört yüz yıl 'olsa gerek'.

On altı kuşak dört yüz yıl için ne kadar çok görünse de, ancak dört yüz elli yılda geçer. Öyleyse, Ögürcık'ın dört bin yılda yaşamış atalarının adı hani? Yazılmış 'olan' bu on altı kişinin Oğuz oğulları olduğu doğru ve Ögürcık'ın ataları olduğu da doğru ama 'tarih yazanlar' halk arasında kim meşhursa onu yazmış, meşhur olmayan kişileri yazmamışlar.

Tanrı biliyor ki, bu yazılan kişilerin her birinin arasında on beş ya 'da' yirmi kişinin adı yazılmadan kalmıştır. Bu yüzden, Oğuz'la Ögürcık'ın arasında dört bin dört yüz yıl geçtiğini söylüyorum. Her bin yılda kırk kuşak geçmesi gerek ki, iki yüz kuşak geçmiş 'olsun'. Bu durumda yanlış olan şey nedir? Feleğin dönüşünü ve nesnelerini unutturmayanın

yanında bu kolaydır. Yine bu sözün 'diğer bir' yanlışlığı da Salur Kazan'ı altı kuşak geçip yedinci kuşakta Oğuz Han'a ulaştırmalarıdır.

Şimdi bu sözü okuyan ve dinleyen insanlar iyi düşünün. Oğuz Han bizim peygamberden dört bin yıl önce yaşamıştır. Kazan Alp bizim peygamberden üç yüz yıl sonraydı. Yaşlılık döneminde Mekke'ye gidip hacı olup geldi. Öyleyse Salur Kazan altı kuşakta Oğuz Han'a nasıl ulaşır, ayrıca Salur Kazan Kayı Korkut Ata ile aynı zamandaydı. Korkut Ata'nın Salur Kazan'ı överek söylediği şiir şudur:

Kazgurt dağdan mağara taşını yuvarlattı
Salur Kazan karşısına geçip yakalayıp tuttu.
İt Beçene bunu görünce"aklı başından gitti.
Kahramanlar ve beyler
Kazan gibisini göreniniz var mı?
Bir kazana kırk bir atın etini koydu
O kazanı sol eliyle tuttu
Sağ eliyle 'de eti' halka dağıttı.
Kahramanlar ve beyler
Kazan gibisini göreniniz var mı?
Gökyüzünden inip geldi büyük bir yılan
Gördüğü her insanı yutardı.
Salur Kazan aman vermeden başını kesti
Kahramanlar ve beyler
Kazan gibisini göreniniz var mı?
Kazan otuz kırk bin asker ile gidip
İt Beçene ülkelerini kırıp geldi
Bir çoğu çok yalvararak kurtuldu
Kahramanlar ve beyler Kazan gibisini göreniniz var mı?
Türk, Türkmen, Arap, Acem halklarını
'Bu' Müslüman ları Kazan terbiye etti

Fırsat buldukça kâfirleri kırdı.
Kahramanlar ve beyler Kazan gibisini göreniniz var mı?
Bütün büyükler ondan hüner öğrendiler
Bazılarına sağlı sollu makam verdi.
Bütün halkın yeri bize denk oldu
Kahramanlar ve beyler Kazan gibisini göreniniz var mı?
Gezgin Korkut, şimdi ölümün yaklaştı, bil!
O Kazan'ın devletine dua et!
Kervan gitti, çok geç kaldın, yola gir!
Kahramanlar ve beyler Kazan gibisini göreniniz var mı?

—Şimdi Ögürcık'ın hikâyesini anlatalım

O zaman Irak'ın güçlü halkı Bayındır halkıydı. Ögürcık Alp Bayındır beyinin buyruğuna girmedi. Bayındır Bey Ögürcık'la kötü oldu. Ögürcık'ın Bayındır'la dövüşecek kadar kuvveti yoktu. Bin evli halkıyla Irak'tan kaçıp Şamahı'ya geldi. Dokuz yüz evi Salur, yüz evi Karkın'dı. Bayındır'ın korkusuyla orada oturmaktan da korkup Kırım'a geldi. Oradan 'da' göçüp İtil ırmağını geçerek Yayık ırmağına geldi. O zamanda Ala Kenk ve Kara Kaş denilen yerde Kanklı halkı oturuyordu. Hanlarının adı Kök Tonlı'ydı. Onun yanına gelip bir kaç yıl oturdu. Sonunda onunla da kötü olup göçüp kaçtı.

Kök Tonlı arkasından yetişip yedi yüz ev aldı. Üç yüz ev ile kaçıp Mankışlak'a gelip *"Kara Han"* denilen yerde üç yıl oturdu. Kök Tonlı Ögürcık'ın nereye gittiğini bilmiyordu. Üç yıl sonra 'ancak' duydu ve ata bindi. Ögürcık halkıyla kaçıp kurtulup Ebulhan dağına gitti. Ögürcık'ın o zaman söylediği şiir şudur:

Döndüm kaçıp Kanklı Handan güneye sürdüm.
Gürültü çıkararak gelen er'ler önünden döndüm.
Katırcıya rehbere yol sürdürdüm.

Yağışlı ve karlı yolu iki taraflı açtım.
Arka arkaya bozkırda kargaşalık çıkardım.
Arkama ve önüme korku salıp gücümü ölçtüm.
Kır atımla dağ yolundan geçtim.
Kabaklı'dan Alınca'ya yurt edindirdim.
Düşman, gürültüler çıkararak arkamdan yetiştiğinde
Eğri başlı katı 'sağlam' yaya iş büyürdüm.
Kayından yapılmış kanlı irinli oka kan yürüttüm.
Vurduğu zaman kesen keskin kılıca tuğ bağlattım.
Kılıcımı sıyırıp bel eğdiğimde kuyu kazdım'?'
Kışı ovada, yazı kırda geçirerek dağları aştım.
Aykırı yatan kara dağa ulaştım.
Hangi topluluk toy yapmadıysa orada kaldım.
Altın gözlü tavşanı getirdi diyerek.
Kazayağı üç ayrı damga verdim.

Kara Gazi Bey'in dört oğlu vardı. Birinci Ögürcık Alp, ikinci Suvarcık, üçüncü Dudık, Dördüncü Kabacık. Tanrı izin verirse bu dördünün oğullarının adlarını bir bir söyleyelim. Ögürcık'ın altı oğlu vardı. Her ikisi bir ikiz olmuştu. Birbirinin arkasından üç defa ikiz olmuş, adları şudur:

Berdi, Buka bir ikiz. Usar, Kusar bir ikiz. Yaycı, Dingli bir ikiz. Berdi'nin iki oğlu vardı. Birinin adı Kulmı, birinin adı Kul Hacı. Kulmı'nın oğulları Yomut ve Kaltak halkıdır.

Ama Yomut'un iki oğlu vardı. Birinin Özü Timür, diğerinin adı Kutlı Timürdü. Ayrıca Özü Timür'ün üç oğlu vardı. Adları şöyledir: İsa, Musa ve Behramşah. Kutlı Timür'ün de üç oğlu vardı. Adları şöyledir:

Cunı, Şiran ve Kucık. Kulhacı oğlu Ersarı Bay, onun üç oğlu vardı: İnel Gazi, Zeynel Gazi ve Mustafa Gazi. İnel Gazi'nin iki oğlu vardı. Birinin adı Tura ve birinin adı Sokman. Layna

ve Çarşankı bu ikisinin oğullandır. Zeynel Gazi'nin oğulları Kara ve Bekavul'dur. Mustafa Gazi'nin oğulları. Ulug Töpe ve Küneş'tir. Buka'nın oğulları İçki Salur/İç Salur.

Yine bir kitapta şöyle anlatmışlardır: Salur ilinde Enkeş adlı bir kişi vardı. Hanımının adı Çaçaklı, oğlunun adı Kazan. Salur Kazan dedikleri odur. O zamanlar Beçene halkının Toymaduk adında bir padişahı vardı. O gelip Enkeş'in evini basıp Çaçaklı'yı tutsak edip gitti. Üç yıldan sonra

Enkeş mal vererek onu geri aldı. Çaçaklı eve geldikten altı ay sonra bir erkek çocuk dünyaya getirdi. Kazan Alp anasına "Bu çocuğu sen nereden aldın?" diyerek ağaçla vurup başını yardı. Çaçaklı:

"*Düşman geldi, kararıp kaçıp gittin, korkudan bembeyaz olmuş deveye binip arkandan geliyordum. İt Beçene öfkelenip arkamdan yetişti. Devemin başını tuttu. İçi kaynadı, dışı kızardı üstüme çıkıp oynadı. İrademi aldı. Bu oğlanı içime saldı*" dedi. Bu oğlan "*İt Beçene kavminden oldu*" diye adını **İrek** koydular. Türkler içinde itin adını İrek 'ya da' Serek koymak adettir. İrek'in Arıklı adında bir oğlu vardı. İçki Salur, Arıklı'nın oğullarıdır derler. O zaman biz yoktuk. Doğrusunu ve yalanını Tanrı iyi bilir. Eğer yalansa günahı önceki söyleyenlerin boynuna.

Usar oğulları Salur Türkmenleri'dir. Dingli oğulları Cabı halkıdır. Bu zamanda Yaycı oğulları Amu suyunun yakasında Kara Kul yakınında oturuyorlardı. Bu gün onlara Yaycı derler. Ögürcık'ın beş kuşak çoçuklarını anlattık. Ama Kusar adlı oğlundan soy 'sop' kalıp kalmadığı bilinmez. Şimdi Ögürcık'ın kardeşlerinin soyunu anlatalım. Suvarcık'ın Hurşid adlı bir oğlu vardı. Olam-Ürgenç halkı Hurşid'in oğullarıdır. Azlar soyu Dudık'ın neslidir.

Sakar halkı Kabacık'ın neslidir. Ögürcık'ın küçük kardeşlerini ve oğullarının nesillerini söyledik. Şimdi başka boyları söyleyelim:

Agar ve Aymaklı halkı, Oğuz Han'ın oğlu Kün Han'ın veziri olan Uygur Irkıl Hoca'nın çocuklarıdır. Yemir ülkesi halkının. aslı şöyledir: Mankışlak'ta İçki Salur'dan bir kaç kişi bir İçki Salur'u öldürüp kaçıp Durun'da oturan Salur halkının içine gelmiş. Ve sonra onlardan bir kız alıp orayı vatan edinip oturmuşlar. Bütün Yemir ülkesi halkı o kişinin oğullarıdır.

Burkas: Salur ülkesinde Timür Tuglı Han denen 'bir kişi' vardı ve yine Salur'dan Isık İsmail adında bir kişi vardı. Bir yerden geliyordu. Timur Tuglı Han'ın evinin göçtüğünü gördüğünde attan indi. Göç uzaklaşıp gittikten sonra *"belki bir şeyler kalmıştır"* diye yurda gittiğinde ocak içinde küçük bir erkek çocuğunun yattığını gördü. O adamın çocuğu yoktu. Onu kendisine evlat edinip büyüttü ve adını Burkas koydu. Bütün Burkas halkı onun neslindendir.

Teke ve Sarık: Salur içinde bir kişi vardı: Toy Tutmaz. Teke ve Sarık onun oğullarıdır.

6- Türkmenleşip Türkmen'e katılan halklar hakkında

Eski: Eski zamanlarda, Ürgenç, Ebulhan ve Mankışlak Özbek Han'ın oğlu adil Canıbik Han'a bağlıydı. Uygur Sarıklı Sin adındaki kişiyi ayıbı ve günahı olanları sorsun diye Türkmen'in içine gönderdi. O da gelip bir yıl halkın arasında yaşadı. Her nerede günahkâr ve ayıbı olan varsa soruyordu. Maiyeti ve kulları çoktu. Ayaz adlı bir kulu vardı. Bütün kullardan beş kez daha öndeydi.

—Türkmenin günahkârları:

"*Ya başımdan ya malımdan ayrılırım*" diyenlerin hepsi bir yere toplanıp Ayaz'a çok rüşvet vererek: "*Eğer sen beyini öldürürsen bir halktan alınan malları ve 'bir' evden getirilen eşyaların hepsini sana verelim. Canıbik Han adam gönderip seni istediğinde biz halk seni vermemek için kırılalım ve yok olalım.*"Dediler.

Ayaz malın çokluğuna ve bunların şirin sözüne kapılıp bir gece gafil yatarken Sarıklı Sin'i öldürdü. Efendisinin malından Ayaz'a bir oğlak 'bile' düşmedi. Her yerde bıraktığı mallara kim yakınsa, onlar istediklerini aldılar. Sarıklı Sin'in maiyetindekiler geri dönüp Canıbik Han'ın yanına gittiler. Ayaz korkusundan gidemeyip Ebulhan dağında oturan Türkmenlerin içinde kaldı. O yıl Canıbik Han İdil ırmağının kıyısında Saray şehrinde Hak rahmetine kavuştu. Bütün Eski halkı bu Ayaz'ın çocuklarıdır.

Hızır Halkı: Ebulhan'da Salur boyundan Ersarı Bay denilen bir kişi vardı. Uzun ömürlü, devletli ve Müslümanlık için çalışan 'bir' kişiydi. Bu sözümüzün delili şudur: O zamanlar Ürgenç'te Şeref adında, aziz, saygıdeğer bir kişi vardı. Şeyhlik makamında oturuyordu, aynı zamanda hocaydı.

Ersarı Bay gidip adı geçen şeyhe kırk deve sunup günahlara tövbe edip rica olarak şunu arzetti:

"*Biz Türk halkıyız. Arapça kitapları okuyup, anlamını anlayıp 'buna göre' hareket etmemiz çok zor oluyor. Eğer Arapça 'yazılmış' meseleleri Türkçeye çevirme lütfünde bulunursanız sevaba girersiniz.*" dediğinde, Şeyh Şeref Hoca da dinî meselelerin tümünü çevirip "***Mu'inü'l-Murîd***" adını verdiği bir kitapta toplayıp Ersarı Bay'a verdi. O zamandan ta bugüne kadar Türkmenlerin hepsi o kitaba göre hareket etmektedirler.

O zamanlar İran padişahı Horasan'ı Koma Bey denen kişiye vermişti. O, Horasan'a geldikten sonra "Ebulhan'da

Ersarı Bay'ın Mama adında görülesi güzellikte bir kızı varmış" diye işitti. Adam gönderip "çok mal vereyim" diyerek istetti. Bay vermedi. Vermediğini öğrendikten sonra Koma Bey çok askerle ata binip Ebulhan'da Düker denilen kuyuda Ersarı Bay'ı şehit edip halkı vurup Mama Bike'yi alıp gidip nikâh kıyarak uzun yıllar, evli kaldı.

Mama Bike'din hiç çocuğu olmadı. Bu yüzden Ersarı Bay'ın oğullarına "kardeşlerini alsınlar" diye bir adamla 'haber' gönderdi. Bunlar Kultak Karaca Mirgen denen kişiyi gönderdiler.

Koma Bey Mama Bike'ye çok mal vererek Karaca Mirgen'e emanet edip gönderdi. Evli bir kul dahi vermişti. O kulun dört oğlu ve iki kızı vardı. Büyük oğlunun adı Hızır, ikinci oğlunun adı Ali, üçüncü oğlunun adı İgbik, dördüncü oğlunun adı Kaşga. Mama Bike yaşlandıktan sonra mallarının hepsini Tanrı yoluna bağışladı. Koma Bey'in verdiği kölenin kendisi ve hanımı da ölmüştü.

Dört oğlu ve iki kızını azad edip gönderdi. Dördü de evli çok mallı kedhudalar olup her biri bir yerde oturdular. Hızır Çora Amu ırmağının kıyısında Kürdüş denilen yerde ekin ekip hayvancılık yaparak çok zengin oldu.

O zamanlar Özbek'e Moğol derlerdi. Dört Moğol gelip Hızır Çora'ya hizmetkâr olup mallarına baktılar. Ondan sonra altı Salur gelip hizmetkâr oldu. Onların hepsi zengin oldu. Etraf ve civardan aç, zayıf, yağmalanmış ve dağılmış olanlar gelip bunlara katıldı ve burada oturdu. Kalabalık bir halk oldular.

Onların yurtlarının yukarısı Ton Kırı ve aşağısı Karı Kiçit'ti. Kim onlara *"hangi halktansınız?"* diye sorsa *"Hızır Bay'ın kişileriyiz"* derlerdi. Gitgide halk onlara *"Hızır halkı"* dedi'ler'.

Hızır halkı içinde bir boy vardı. Ona ***Kürtler*** derler. Onlar Hızır Çora'nın neslindendirler.

Şimdi Hızır'ın küçük kardeşi Ali'yi söyleyelim. Ali Çora da babası gibi Amu suyunun yakasında yurt tutup oturdu ve devletli oldu.

Özbek ve Türkmen'in yoksulu ve düşkünü onun yanında oturdu. Onların hepsine Ali Halkı dediler. Ali halkının içinde Mogolcıklar denen bir boy var'dı'. Onlar Ali Çora'nın neslindendirler. Onların yurdu, Amu ırmağının iki tarafı ve yukarısı Karı Kiçit, aşağısı da Aktam. 'Hızır'ın' üçüncü kardeşi İgbik özgürlüğüne kavuştuktan sonra Ersarı Bay'ın oğullarının yanından ayrılıp başka yere gitmedi. Onun çocuklarına *"Kullar"* dediler.

Onlar iki bölük oldular. Birisine *"Kullar"* diğerine *"Çağatay Kullar"* derler. Çağatay denilmesinin nedeni şudur: Horasan Timür'ün evladının elindeyken Ulug Töpe halkı Ebulhan'da Amu ırmağının kıyısında oturmuşlardı. Amu ırmağının güneyinden boz 'kök' atlı 'bir' kişi gelip "beni geçiriniz" diye bağırmış. Ulug Töpeler sal gönderip geçirip *"sen nerelisin ve nereden geliyorsun?"* diye sordular. O genç

"Bir gün Horasan'ın Durun adındaki vilayetinde birçok gençle oturmuş şarap içiyorduk. İçimizde iyi bir insan vardı. O benimle dövüştü. Ben bıçakla onu yaraladım. Adam anında öldü. Geceydi. Onun kardeşlerinin öldüğünden haberi olmadan kaçıp sizin halkınıza yetiştim." dedi. Ve uzun yıllar Ulug Töpe içinde yaşadı. Hiç kimse ona kız vermedi. Sonunda İgbik Çora'nın çocuklarından birisi ona kız verdi. Ondan doğanlara Çağatay Kullar dediler.

Dördüncü Kaşga Çora, o da Amu ırmağının kenarında, Acı Deniz'in yakınında yurt tutup oturdu. Onun çocuklarına ***"Kara Evliler"*** dediler. Büyük ağabeyleri gibi devletliydi.

Oturduğu yer kötü olduğu için hiç kimse bunun yanına gelerek 'ona' katılmadı. Ekin ekecek yeri yoktu. Hayvanların otlayacağı otlak azdı.

Tiveci halkı: Sayın Han'ın' çocuklarından müslüman olan Özbek Han'dı, Tanrının rahmeti onun üzerine olsun. O, İdil ırmağının yakasında Saray şehrinde vefat etti. Oğlu Canıbik Han babasının tahtına oturdu. Ürgenç, Kargalı İlik'in başından Esterabad'ın sonuna kadar oturan Türkmenler Canıbik Han'a bağlıydı.

bozkırda Bir Göktürk savaşçısı

Hana "deve yetiştirmek için Ebulhan dağı çok iyi bir yerdir" diye söylediler. Bu yüzden Han, otuz evli deveyi göç ettirip Ebulhan dağına gönderdi. Onların içinde her boydan

'insan' vardı. Padişahın hizmetinde her tayfadan insan olduğunu herkes bilir. Onlar da öyleydiler. Canıbik Han'ın bir adamı Ebulhan Türkmenine gelerek her yıl kazandıkları mallan alarak birçok deveyi adı geçen Otuzlu deveciye emanet edip giderdi. Canıbik Han ölünceye kadar Ebulhan'da oturdular. Onlara *"Tiveciler/Devciler"* dediler. Canıbik Han da hak rahmetine gitti ve oğlu Berdibik han oldu.

Onun zamanında Tiveciler hana ait deveye bakarak yaşıyorlardı. Berdibik Han öldükten sonra Özbek'ler'in içinde karışıklık çıktı. Ebulhan Türkmeni bunu işitince hanın develerini istedi. Tiveciler'e saldırdılar. Ondan sonra Tiveciler, açlık yüzünden *"balık avlarız"* diyerek Kaşga Çora'nın çocukları 'olan' Kara Ivliler'in' yanına giderek 'orada' oturdular.

Birkaç yıl sonra Tiveciler kalabalık bir halk oldu. Onların yurtlarının yukarısı Aktam, ayağı Ogurça'ydı. Kara İvliler, nesiller boyunca Tiveciler içinde oturdular. Onların içinden Halil adında cesur, 'bir' genç ortaya çıktı. O zamanlar Kara İvliler yoksullaşmalardı. O yüzden hepsi Halil'in başkanlığında Ersarı halkının onbeyinin 'onbaşı' ve iyilerinin önüne gelip:

"Sizin hizmetkârlarınızdık, çok aç ve zayıfız. Sizden ricamız, büyük Ebulhan ve Küçük Ebulhan'ın kuşlarını ve ekin ekilen su kaynaklarını bize verirseniz, biz de her yıl ne isterseniz onu veririz." dediler.

Ersan'nın iyileri bir araya gelip, oturup:

"Büyük babamız Ersarı Bayın satın aldığı Büyük Ebulhan'da altı tane akar çeşme, on yuva şahin ve on sekiz yuva İtalgu; küçük Ebulhan'da dört yuva laçin ve altı yuva îtalgu vardır. Su kaynaklarından da ne kadar yemeklik ortaya çıkarsa onun yarısını bize verin ve ayrıca ağıl kurmak için iki bin kamış verin.

Her yıl on büyük laçin ve dört tane beyaz laçin ve on sekiz 'tane' büyük italgu ve altı Sarıca getirip verin." dediler.

Kara İvli Halil kabul etti ve ayrıca:

"Bizim, kuşları tutmak için urganımız ve yiyeceğimiz yok." dediler. Onbeyi 'onbaşı' ve iyiler halktan toplayıp ip ördürüp yüz kulaç urgan ve altı oğlaklı keçi ve iki tulum çökelek ve bir eşek verdiler. Onlar uzun yıllar bu adı geçen nesneleri verirlerdi. Bugün onlara *"Tağ Sakan"* diyorlardı. Bu yüzden onlar Kaşga Çora'nın çocuklarıdır.. Kaşga ile Sakan'nın anlamı aynıdır.

a- Oğuz halkına beylik yapan kızlar hakkında

Türkmenin tarih bilen iyileri ve **bahşıları yedi kız**'ın bütün Oğuz halkını kendisine bağımlı hale getirip uzun yıllar beylik yaptıklarını anlatırlar.

Onlardan **birisi** Altun Közeki Sündün Bay'ın kızı ve Salur Kazan Alp'in karısı, boyu uzun **Bular/Burla** idi.

İkincisi Karmış Bay'ın kızı ve Mamış Bey'in karısı **Barçın** Salur'du. Onun kabri Sir ırmağının kenarındadır ve halk tarafından bilinir. Özbek'ler ona Barçın'ın ***"Kök Kaşanesi"*** der. İşlemeli güzel bir künbeddir.

Üçüncüsü' Kayı Bay'ın kızı Çavuldur Bala Alp'in karısı **Şabatı**'ydı.

Dördüncü'sü' Kondı Bay'ın kızı ve Biyeken Alp'in karısı **Künin Körkli**'ydü.

Beşinci'si' Yumak Bay'ın kızı **Karkın** Konak Alp'in karısı olup o da bir başka **Künin Körkli**'ydi.

Altıncı'sı' Alp Arslan'ın kızı Kestan Kara Alp'in karısı **Kerçe Buladı**'ydı.

Yedinci'si' Kınık Bay'ın kızı Dudal Bay'ın oğlu, Kımaç'ın karısı **Kugadlı**'ydı.

Tarih 1071'de Harezm memleketinde yazıldı. Kitabın tamamı yazıldı.

Peygamber 'a.s.' "kalem dünyanın izzeti ve ahiretin şerefidir" diyor.

7- Oğuz Destanı İle İlgili Olarak Yapılan Değerlendirme ve Çıkarımlar:

1. Oğuz Kağan Destanı ile Türklerin yerleşik medeniyet safhasına geçmeden önce uzun müddet içinde yaşadıkları ***"atlı göçebe medeniyeti"*** arasında sıkı bir münasebet vardır. Oğuz Kağan böyle bir toplum içinde yetişmiştir. Böyle bir toplumun ***"ideal insan tipi"***ni temsil eder.

2. Oğuz Kağan'ın hayat ve şahsiyetini, içinde yaşadığı toplumun diğer insanları gibi, avcılık, sürü besleme ve akıncılık teşkil eder. Oğuz Kağan daha çocukken at sülüsü besler, ata biner, avlanır,

3 Hayvanlara galebe çalma Oğuz Kağan'da bir üstünlük duygusu yaratır. O, âletlerine ve kendine güvenen bir insandır. Oğuz Kağan'ın temel şahsiyetini *"hakim olma duygusu"* teşkil eder.

4. Oğuz Kağan'ın içinde yaşadığı toplum göçebedir. Göçebeliğin sebebi at sürülerini otlatmaktır. Göçebe tabiatın içinde yaşar. Onun dünyasını, bütün varlığı ile içinde yaşadığı tabiat teşkil eder,

5 At, ok ve hayat karşısında almış oldukları aktif tavır, eski Türkleri yerleşik, ekinci, pasif kavimler üzerine hâkim kılmıştır. Adeta onların kolay bir av oluşu Türkleri savaşçı

ve akıncı yapmıştır. Aldıkları zengin ganimetler Türkleri sürekli olarak akın yapmaya alıştırmıştım

6. Oğuz Kağan tek başına bir kahraman değildir. Atlı göçebeler, büyük bir kalabalık halinde hareket ederler

7. Bütün şahsiyetiyle "dışa dönük" bir tip olan Oğuz Kağan'ın hayatı sürekli bir "hareket"ten ibaret olduğu için, ne kendi üzerinde, ne de tabiat üzerinde düşünmüştür. Onun dini dünyasında, içinde yaşadığı kozmik âlem ile hayvanlar önemli bir yer tutar.

Gök tüylü, gök yeleli bir kurt şeklinde görünen ecdat ruhu Oğuz'a yol gösterir

8. Oğuz'un ihtiras ve ideolojisi bütün dünyayı kendi hâkimiyeti altına almaktır. O kendisine dost olanlarla dost olur.

9- Yetişme tarzı, hayata bakış tarzı, kuvvet ile barışı, efendi ile dostluğu birleştirmesi, Oğuz'a ve Türk kavmine büyük devletler kurma imkânını vermiştir.

10. Oğuz Kağan'ın hayat karşısında aldığı tavır, basit denilecek kadar sadedir, O karışık ve kapalı şeylerden hoşlanmaz, Oğuz Kağan Destanı'nın yapısı ve üslûbu da bu özellikleri taşır,

11. Eski Türklerde sanat, Oğuz'un söylediği şiir ve merasimlerde kullanılan altın ve gümüş tavuk örneklerinde görüldüğü üzere yaşanılan hayatın bir parçası, sembolik ifadesidir.

12. Destanın kendisinde de terbiye etme, örnek gösterme maksadı vardır.

13- Türk mitolojisinin en temel destanlarının başında bulunan oğuzname milli karakteristik yapısı ile özel bir konumdadır. Binlerce yıl öncesinden teşekkül etmiş, zaman ve mekân açısından uzun bir yol geçirmiş, ilk olarak Oğuz Yabgu Devleti'nde destan olarak yeniden şekillenmiştir.

Bir kısım eski destanlarımızda olduğu gibi tarihi-mitolojik yapısını yaşatmıştır. İslamiyet'ten sonraki döneme ait olan Oğuznameler tarihi ağırlıklı olup, daha çok Selçukiler, İlhaniler, Akkoyunlular ve Osmanlılar Dönemi'nde yazıya geçirilmiş, Orta Asya'da, Azerbaycan'da ve Anadolu'da yirmiden çok varyantı ortaya çıkmıştır.

14- İslamiyet'e kadarki varyantlarda Oğuz, ecdat; Oğuzların sosyal ve idari yapısını oluşturan ilk cihan devletinin kurucusu, boylara ad veren 'Kutsal İnsan' konumundadır. İslamî varyantlarda Oğuz, Allah'ın velisi, ermiş kişi, hatta peygamberdir.

15- Oğuzun, Alpliğin, yenilmezliğin sembolü olarak doğması mitolojik bağlam dâhilinde takdim edilmektedir. Doğumda gözlerinin ala, yüzünün mavi, ağzının kırmızı olması Oğuz'u kutsal aleme bağlar. Bu kutsallığı zahiri görünüş daha da kuvvetlendirir: Oğuz'un beli kurt beline, ayakları boğa ayaklarına, sırtı samur sırtına, göğsü ayı göğsüne benzer.

16- Oğuz Kağan dünyayı bir bayrak altında birleştirerek 'Tanrı'nın yeryüzündeki vekili' misyonunu yerine getiren hükümdar tiplerinin ilki olma şerefine nail olmuştur. Oğuz Kağan bu yönü ile Sümer hükümdar kahramanı Gılgamış'tan ve Kuran-ı Kerim'de de adı geçen Zülkarneyn'den daha eskidir. Yukarıda yer alan Ebü'l Gazi'nin kaleme aldığı 'Şecereyi Terakime' versiyonda Oğuz'un Hz„ Peygamber'den beş bin yıl önce yaşamış olduğunu söyler.

Rüstem Paşa, Osmanlı Sülalesinin Tarihi adlı yayınlanmamış eserinde Oğuz hakkında: "*Kur'an'da Oğuz Han 'Zülkarneyin' adı ile hatırlanır. Bu o Oğuz'dur ki babasını öldürerek hâkimiyeti ele geçirmişti. Onun dedeleri Hz„ İbrahim'in hak dininde idiler.*". Eski kaynaklarda yer alan bilgilere göre Oğuzlar

veya genel olarak Türkler daha yaratılıştan, tek Tanrılı olmuşlardır.

17- Bozkurtla Oğuz arasında ki mitolojik bağlantı zamanla kurdun bazı fonksiyonlarının Oğuz'un üzerine geçmesiyle devam eder. Oğuz Kağan Destanı'ndan anlaşıldığına göre Oğuz'un cihan devletini kurmasından sonra, kurt aradan çekilmiştir.

Eski Türkler sadece efsanevi kahramanlarını veya hükümdarlarını değil, aynı zamanda askerlerini de kurtarıcı ve yol gösterici kurda benzetiyorlardı, Bu ise Türk ordusunun kurtarıcılık misyonu ile ilgilidir. Orhon-Yenisey Yazıtları'nda *"Kanım Kağan süsi böri tek-Kağanımın ordusu kurt gibidir."* cümlesi de çok anlamlıdır.

18- Oğuz'un bütün seferleri boyunca yanında hiç ayrılmayan ak saçlı koca tipi İslami dönem varyantlarında vezire dönüşmüştür. Bu vezir tiplerinde bazı arkaik belirtiler kalsa da, şamanlık ve eski beylik kurumunun bütün unsurları Oğuz Kağan Destanı'ndaki Ulu Türk karakterinde saklanmıştır. Ulu Türk şadece Oğuz'un danışmanı değil, kabilenin bilgini, ilk şamanı, ecdat kültünün taşıyıcısıdır.

19- Destanın sonunda Oğuz Kağan'ın ikinci kez verdiği Toyda, "Gök Tanrıya ben borcumu ödedim", demesi, Devlet kurmanın sadece istek, arzu olmayıp Türklerin önce Tanrı, sonra millet karşısında kutsal görevleri olduğu ortaya çıkar. Kaynakların da tanıklık verdiği gibi Türk şuurunda devlet, ata babalardan bize kalmış emanet olarak, devlet kurmak ise Tanrı emri olarak karakterize edilir.

Bu düşünce devletin kutsallığı anlayışı ile birbirini bütünler. Demek ki; Alp Er Tonga'nın, Oğuz Kağan'ın, Cengiz'in, Manas'ın, Timur'un ve Osman Gazinin devletin idari sistemini kurmak yolunda verdikleri çabaların maksadı anlaşılmış olur.

20- Devletin idari sistemini kurmak fikri; kültür ürünlerinin hepsinde-destanlarda, tarihi rivayetlerde, mezar taşı yazıtlarında, hükümdar şecerelerinde ısrarla yer almıştır. Bu nedenle de Türk etnik kültüründe devlet; halkı koruyan, temsil eden anlayıştır. Çünkü devletin kurulması milletin yüksek seviyede teşkilatlanması dönemine denk düşer.

Milletin maddi ve manevi varlığı, kimliği devlet yaşadığı sürece mevcuttur. Bu probleme genel yaklaşınca şöyle bir sonuca varılabilir: Türk etnik-kültürel sisteminde devlet anlayışı ve felsefesi başka milletlerin bu tip görüşlerinden: farklılık göstermektedir.

Başka kavimlerde, özellikle de: yerleşik Avrupa ve Doğu halklarında devlet klasik tanımıyla bir gurubun ya da sosyal sınıfın başka bir sosyal sınıf üzerinde egemenliğidir. Türklerde ise devlet sosyal sınıfların tamamını kapsar. İdari sistem, sosyal tabakanın bütün katlarının çıkarını temsil eder. Devlet esasen nizamı sağlayarak adaletin gerçekleşmesinde ana dayanaktır.

21- Oğuz Kağan Destanındaki devlet düşüncesi Divanü Lugat-it Türk de:

"Tanrı devlet güneşini Türklerin burcunda yarattı. Feleği de onların mülküne uygun biçimde devir ettiriyor. Onları Türk adlandırdı, dünyaya hakim kıldı, onları zamanın hakimleri olarak yüceltti. Zaman ehlinin ihtiyar yularını onların eline teslim etti." Demesi şeklinde tanımlanır.

Bu ise Türk şuurunda özel niteliğe ve yapıya dayalı devlet felsefesinin oluştuğuna dair bilgi verir. Tabii ki, **'El-Devlet'** sistemi her ne kadar yabancı etnosların gözünde işgalcilik gibi görünse de Türk şuurunda, şeref, azamet, yücelik ve kendini tasdiktir.

22- Oğuz Kağan Destanı her yönü ile milli-edebi kaynak özelliğini taşıyabilen epik bir abidedir.

Oğuznamelerde tasvir edilen devlet, atlı göçebe kültürüne dayalı devlettir. Oğuz Kağan Destanı'nda fütuhat yapan, cihan devleti mefkuresini yaşatan kahraman tipi **alp**'tır..

Oğuz Kağan Destanı, Türk tarihinin ve kültürünün çok eski çağlarından bugününe kadar ışık tutan, düşünce sistemimizi ve yaşamımızı, mücadelemizi, ideallerimizi kuşaklara aktaran ölmez bir eser, tarihi özelliğe sahip olduğu kadar edebi, mitolojik olduğu kadar da gerçek bir abidedir.

8- Oğuz Destanı'nda Adları Geçen Yirmi Dört Boy

Oğuz Destanı'nda adları geçen yirmi dört boyun sözlü tarihi diğer kaynaklarla da desteklenmektedir. Fütuhat ideolojisini yaşatan Oğuzlar, büyüklü küçüklü onlarca devlet kurmuş, fatih, şair, bilgin yetiştirerek Türk ve dünya medeniyetine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Aşağıda tarihî, etnografık ve folklorik kaynaklardan yararlanarak yirmi dört boyun özelliklerini ve tarihî durumunu verdik:

a. Sağ kolu oluşturan Boz Oklar.

1. Gün-Han. Sembolü şahindir. Oğulları;

1.1. Kayı-Han. Kelime olarak "*Sağlam, berk*" manasındadır. Üç kıta ve yedi denize altı yüz yıldan fazla hâkim olan Osmanlı sülâlesi bu boydandır. Bu boydan padişahlar, cihangirler, kumandanlar, şair ve sanatkârlar çıkmıştır.

1. 2. Bayat. "*Devletli, zengin nimeti bol*" manasındadır. Maraş ve çevresine hâkim olan Dulkadiroğluları, İran'da Kaçarlar, Horasan'da Kara Bayatlar, Maku ve Doğubayazıt hanları, Kerkük Türkmenlerinin çoğu, bu boydandır. Ayrıca Oğuz kavminin bilicisi meşhur **Dede Korkut** da bu boydandır.

Dede Korkut Kitabı'nı 1480'de Hicaz'da yazan **Tebrizli Hasan** ve meşhur şair **Fuzuli** de bu boydandır.

1. 3. Alka-Evli. *"Nereye varsa başarı gösterir "* manasındadır. Türkiye ve Azerbaycan'daki Alaca, Alacalılar adı taşıyan yerler bu boyun yaşadığı alanlardır.

1. 4. Kara-Evli. *"Kara otağlı/çadırlı"* manasındadır. Karalar ve karalı gibi coğrafî yer adları bunlardan kalmadır.

2. Ay-Han. Sembolü kartaldır. Oğulları:

2. 5. Yazır. *"Çok ülkeye hâkim"* manasındadır. Ab-Yabgu devrindeki Yenikent Yabguları, Batı Türkistan'daki Cend Emirleri, Kara-Daş denilen Horasan Yazırları, Ahıska'dan aşağı Kür boyundaki Azgur-Et (*Azgur Yurdu*) Kalesi, Kürmanç **Kürtlerinin Azan Boyu**, Toroslardaki Gündüzoğulları Hanedanı bu boydandır.

2. 6. Döğer. *"Dürüp toplar"* manasındadır. Yenikentli Vezir Ayıdur, Harput-Diyarbakır-Mardin hâkimleri, Artuklular, Sincar-Siverek, Suruç arasında hâkim eski Caber Beyleri, Memluklar devrinde Halep Döğeriyle Hama Dögerleri, bugünkü Mardin-Urfa arasında yirmi dört oymaklı **Kürt Dögerleri**, Hazar Denizi doğusundaki Saka Boyu Tağarlar; Şavşat'taki Ören kale, To-kharis ve Malatya'nın Tokharis bucağı, Dağıstan'daki Digor ve Kars ve Arpaçay sağındaki Digor kazası bu boydan hatıradır.

2.7. Dodurga. *"Ülke almak ve hanlık yapmak"* manasındadır. Sivas doğusundaki Dodurgalar bu boydandır.

2. 8. Yaparlı. *"Misk kokulu"* manasındadır. Zazalar, Çarekliler ve misk ticareti yapan Yaparı Oymağı bu boydandır. Yaparı Oymağı, Akkoyunlu ve Giraylı camilerinin mihrap duvar harcına bu güzel ıtriyattan kattıklarından hâlâ hoş kokmaktadır. Diyarbakır ve Kırım'da bulundukları bilinmektedir.

3. Yıldız Han. Sembolü tavşandır. Oğulları:

3. 9. Avşar. *"Çevik ve vahşî hayvan avına hevesli"* manasındadır. Hazistan Beyleri, Konya'daki Karamanoğulları, İran'daki Avşarlı Nadir Şah ve hanedanı, Ürmiye ve Horasan Afşarları bu boydandır.

3. /10. Kızık. *"Yasakta pek ciddi ve kuvvetli"* manasındadır. Gaziantep, Halep ve Ankara çevresindeki Kızıklar, Doğu Gürcistan'da ve Şirvan batısındaki ovaya Kızık adını verenler bu boydandır.

3. 11 Begdili. *"Ulular gibi aziz"* manasındadır. Orta Çağ'ın büyük devleti Harezmşahlar, Bozok/Yozgat-Raka/Halep çevresindeki Begdililer, **Kurmanç Badılları** bu boydandır.

3.12. Kargın. *"Taşkın ve doyurucu"* manasındadır. Akkoyunlu-Dulkadiroğlu ve Halep-Hatay bölgesindeki Kargunlar bu boydandır.

b- Sol kolu oluşturan Üç Oklar.

1. Gök Han. Sembolü sungurdur. Oğulları:

1. 13. Bayındır. *"Her zaman nîmetle dolu yer"* manasındadır. Akkoyunlular sülâlesi, İzmir'den Azerbaycan'daki Gence'ye kadar Bayındır adlı yerler bu boydan gelir.

1. 14. Peçenek. *"İyi, çalışkan, gayretli"* manasındadır. Karadeniz kuzeyi ile Balkan Yarımadasına göçen ve 1071 Malazgirt ile 1176 **Miryokefalon** Meydan Muharebelerinde Bizanslılardan ayrılarak Selçuklular safına geçen **Peçenekler, Dicle Kurmançlarının** iki ana kolundan güneydeki Beçene Kolu, Ankara-Çukurova Halep bölgelerindeki Türkmen oymaklarından Peçenekler bu boydandır.

1. 15. Çavuldur. *"Ünlü, şerefli, çavlı"* manasındadır. Türkmenistan'da Mangışlak Çavuldurları, Çorum çevresindeki Çavuldur ve Anadolu'daki Çavdar Türkmen oymakları,

Erzurum ve çevresindeki Çoğundur adlı köyler bu boyun adından gelmektedir.

1. 16. Çepni. "Düşmanı nerede görse savaşıp hemen çarpan, vuran ve hızlı savaşan" mânâsındadır. Rize-Sinop arasındaki çok usta demirci Çepniler ve Çebiler, Kırşehir, Manisa-Balıkesir çevresindeki ve Kars ile Van bölgelerinde Türkmen Oymağı Çepniler bu boydandır.

2. Dağ Han. Sembolü uç kuştur. Oğulları:

2. 17. Salur. "*Vardığı yerde kılıç ve çomağı ile iş görür*" manasındadır. Kars ve Erzurum hâkimi Salur Kazan Han Sülâlesi, Sivas-Kayseri hükümdarı âlim ve şair Kadı Burhaneddin, Fars Atabeyleri, Salgurlular, Horasan'daki Teke-Yomurt ve Sarık adlı Türkmenlerin çoğu bu boydandır.

2. 18. İmir. "*Pekiyi ve zengin*" manasındadır. Akkoyunlu, Dulkadirli ve Halep Türkmenleri içindeki Eymürlü/İmirlü oymakları, Çıldır ve Tiflis'teki iyi halıcı ve keçeci Terekeme Oymağı bu boydandır.

2. 19. Ala-Yundlu. "*Alaca atlı, hayvanları iyi*" manasındadır.

2. 20. Üregir. "*Daima iyi iş ve düzen kurucu*" manasındadır. Orta Toros ve Çukurova Üç-Oklu Türkmenlerinin çoğu, Adana'daki Ramazanoğulları bu boydandır.

3. Deniz Han. Sembolü çakır. Oğulları:

3. 21. İğdır. "*Yiğitlik, büyüklük*" manasındadır. İçel'in Bozdoğanlı Oymağı, Anadolu'da yüzlerce yer adı bırakan İğdirler, İran'da büyük Kaşkay-Eli içindeki İğdirler ve Iğdır il adı, bu boyla ilgilidir.

3. 22. Beğduz. "*Herkese tevâzu gösterir ve hizmet eder*" manasındadır. **Dicle Kürtleri** ilbeyi olup, Hazret-i Peygamber'e elçi giden (*622–623 yılları arasında Medine'ye varan*), Bogduz-Aman Hanedanı temsilcisi ve Kurmanç'ın iki ana kolundan Bokhlular/Botanlar, Yenikent-Yabgularından onuncu

yüzyıldaki Şahmelik'in Atabeği Kuzulu, Halep Türkmenlerinden Büğdüzler bu boydandır.

3. 23. Yıva. *"Derecesi hepsinden üstün"* manasındadır. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah (1072-1092) devrinde Suriye ve Filistin'i feth eden Atsız Beğ, 12. yüzyılda Hemedân batısında Cebel bölgesi hâkimleri Berçemeoğulları, Haçlıları Halep çevresinde yenen Yaruk Beg, Güney-Âzerbaycan'daki Kacarlu-Yıva Oymağı bu boydandır.

3. 24. Kınık. *"Her yerde aziz, muhterem"* manasındadır. Büyük Selçuklu devleti ile Anadolu Selçuklu devleti, Orta Toroslardaki Üçoklu Türkmenler, Halep, Ankara ve Aydın'daki Kınık Oymakları bu boydandır.

9- Manas Destanı

a- Destanı Hakkında bazı bilgiler:

Kırgız Türkleri, zengin halk edebiyatına sahip Türk boylarından birisidir. Yüzyıllardan beri süregelen bu gelenek, bir yandan Türk halk edebiyatının ölçü, kafiye, şekil gibi dışa ait unsurları ile işlenen konular, kullanılan semboller ve edebî sanatlar olarak ortak çizgiler taşır. Diğer yandan, yaşanılan hayatla bağlantılı olarak, gerek dış yapıya, gerekse içyapıya ait unsurların işlenişinde Kırgız zevkini ve ruhunu yansıtması bakımından da o kadar özgündür. Manas destanı da işte bu özgün sosyal yapının bir eseridir

Kırgız kültüründe:

"Belli bir kişinin başından geçen maceraları ve iç-dış düşmanlar ile olan savaşları kahramanlarla bağlantılı olarak şiir şeklinde anlatan eserler." Olarak da tanımlanan destanlar, epos veya comok olarak adlandırılmaktadır. Destanların tasniflerine bakıldığında ise, bunların:

— Batırlık destanları: Manas, Kurmanbek

— Mitolojik-fantastik destanlar: Er Töştük

— Sosyal konulu destanlar: Sarıncı Bököy

Olarak gruplandırıldığı görülmektedir, Kırgız Türkleri, günümüze kadar destan geleneğini canlı tutmuşlardır. Bu sebeple:

Manas, Ertabıldı, Teyitbek, Seyitbek, Coloy Kan, Kurmanbek, Kococaş gibi destanları üretmişlerdir.

Kırgız destan icracıları, yani comokçular, tıpkı Anadolu'daki âşıklar ve diğer akınlar gibi, rüya motifi ile bu sanatı icraya görevlendirildikleri iddiasındadırlar. Onlara da ya bir aksakal, ya Hızır ya da anlattıkları destanın kahramanı rüyalarında *"anlat"* diyerek bu görevi verir.

Böylece ilahî denilebilecek bir ilhamla dolu olan heveskâr gençler, bir usta yanında yetişirler... Ustadan dinleyerek destanın ana çatısını, konu ile bağlantılı ezgileri öğrenen çırak, zamanla ustanın uygun gördüğü bölümleri halkın karşısında okumak suretiyle kabiliyetini geliştirir.

Kırgız destanları manzum ağırlıklı olarak icra edilen destanlardır. Destanların başında veya olaylar arasında bağlantı kurmak üzere bazı destanlarda nesir kısımlar yer alsa da bunlar, genellikle bir veya birkaç cümleyi geçmez. Destanda hece ölçüsü kullanılmakla birlikte uzun destan boyunca aynı kalıbı muhafaza etmek mümkün olamaz. Destancıların en çok yedili ve sekizli kalıpları tercih etmekle birlikte on altılık kalıba kadar birçok kalıbı kullandıkları görülür.

Kırgız destanları, sadece edebî bir miras olarak değerli değildir; destanlarda Kırgız Türklerinin günlük hayatı ve kültürleriyle ilgili her türlü unsur yer almaktadır. Gelenek görenekler, silahlar, günlük hayatta kullanılan eşyalar, atlar, oyunlar, giyimler, mekânlar, isimler açısından da bu

destanlar ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken birer ansiklopedi durumundadır.

Kırgız destanlarının içinde Manas Destanı ise bir abide durumundadır. Araştırmacılara göre, dokuzuncu yüzyıldan itibaren Kırgız Türklerinin yapmış oldukları mücadeleleri yansıtan bu destan, anlatıldığı her yüzyıldan unsurları bünyesine alarak günümüze kadar gelmiştir.

Manas Destanı, bütün Manasçıların anlatmalarında soy ağacı ile başlar. Bazı Manasçılar bu soy ağacını kısa tutarken, bazıları ise Kara Han'a kadar dayandırır. Destan'ın varyantları birbirinden az-çok farklı da olsa Destan'ın ana çatısında şu olaylar işlenir:

Hıtaylar tarafından Altay'a sürülüp burada çok zenginleşen Cakıp'ın ileri yaşında bir erkek çocuğa kavuşması; bir toy düzenleyip doğan çocuğa isim koydurması; çocuğun kısa zamanda büyümesi; çocuğu düşmanlardan saklamak için bir koyun çobanın yanına göndermesi ve ismini gizletmesi; Manas'ın burada Hıtay çocuklarını dövmesi; on yaşından sonra karargah çalkalayıp han olması; Hıtayları yurdundan kovup Kırgızları ata topraklarına döndürmesi; Esen- han'ı öldürmesi, Neskara, Nökör Dev, Coloy gibi güçlü düşmanları yenmesi; Almanbet'in Müslüman olup Manas'ın yanına gelmesi; Manas'ın savaş ganimeti olarak iki kız ile evlenmesi, ancak geleneğe göre dünür göndererek yeniden evlenmek istemesi; Cakıp'ın kız araması, Buhara hanına dünür gitmesi; Manas ile Kanıkey'in evlenmesi; düğün gecesinde Manas ile Kanıkey'in kavga etmesi, Kanıkey'in Manas'ı yaralaması; Manas'ın, intikam alacağına dair yemin ederek geri dönerken yolda zehirlenmesi ve ölmesi; atının, tazısının ve avcı kuşunun ağlamasına dayanamayan Allah'ın Manas'ı diriltmesi; Manas ile Kanıkey'in evlenmesi; Manas'ın Kökötöy Hanin ölü aşını idare etmesi; Çakıp Hanin Kalmuk'a

esir düşen kardeşinin ve çocuklarının Manas'ın şanını duyduktan sonra gelip Kırgızların arasına yerleşmeleri, Manas'ın ve Çakıp Hanin bunları sahiplenmesine rağmen çocukların hain çıkması ve Manas'ı zehirlemeleri; Mekke'deki Han Koca (peygamber) yardımıyla Manas'ın ve çoralarının tekrar dirilmesi; Manas'ın Pekin üzerine Büyük Sefere çıkması, bütün Kırgızları bir bayrak altında topladıktan sonra Manas'ın ölümü.

Çoğu destancıların icrasında destan, Manas'ın ölümünden sonra bitmez, daireleşerek devam eder. Manas öldüğünde Kanıkey hamiledir. Destan Manas'ın ölümünden sonra doğan Semetey'in maceraları ile devam eder. Semetey babası kadar basiretli bir han değildir; kaçırdığı nişanlısına karşılık olarak kıymetli atını teyzesinin oğluna verince, genç yaşta düşmanları tarafından öldürülür. O öldüğünde de eşi Ayçörök hamiledir; dolayısıyla destanın üçüncü dairesi Semetey öldükten sonra doğan oğlu Seytek ile devam eder.

Manas Destanı'ndan bahseden en eski kaynak, Seyfeddin Ahsikendi'nin on altıncı yüzyılda yazmış olduğu Mecmûu't-Tevarih adlı eseridir. Bu eserde yazar, Manas'tan, on altıncı yüzyılda Altınordu Hanlığına bağlı beylerden Yakup Bey'in oğlu olarak bahsetmektedir..

Bundan sonra, uzun asıllar boyunca Manas ile ilgili herhangi bir tarihî kaynakta bilgiye rastlanmaz. On dokuzuncu asırda Orta Asya kavimlerini ve coğrafyasını tanımak amacıyla Çarlık Rusyası tarafından gönderilen ilmî heyette yer alan K,, L. Vrangel, tanzim ettiği raporda Kırgız soy kütüğünden bahsederken Manas ve onun oğlu Semetey'in Nogayların beyi olduğundan söz eder.

Destan hakkında ilk defa ayrıntılı bilgi vererek bu destanı ilim dünyasına tanıtan ise, Kazak âlimi Çokan

Velihanoğlu'dur. Velihanoğlu'nun Manas Destanı'ndan bahseden iki makalesidir.

Manas Destanı'nın ilk tam derlemesi ise W. Radloff tarafından yapılmıştır..

En ünlü Manasçılardan biri olan Sayakbay Karalaoğlu'nun varyantının derlenmesi işi ise, 1930 yılından 1947 yılına kadar sürmüş, bu çalışma 500553 mısra olarak yazıya geçirilmiştir.

Ayrıca bu destanın tamamının bir milyon mısra olduğu söylenmektedir.

b- Manasın Çocukluğu

(Manas Destanı Bölümlerinden)

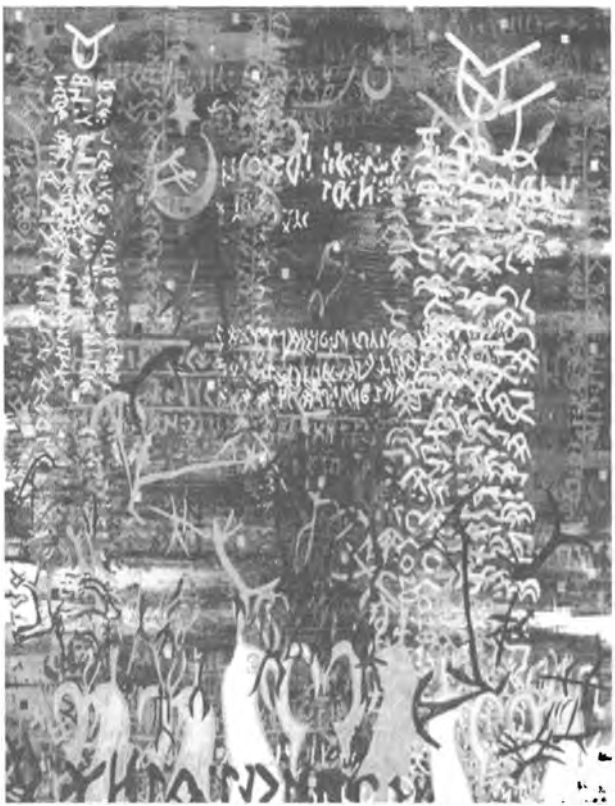
"Manas, Manas olanda, "At üstüne konanda,

Çok eski zamanlarda, Kervan devrinde, gün ışığında tulpar eşinirken, ay ışığında kemerini çıkartamadan at üstünde kuş uykusu uyuyan erler zamanında, aç arslana benzeyen suratıyla, düşmana saldıran, bayrağı gökyüzünde dalgalanan, şanı âleme yayılan, başından ak kalpağı çıkmayan, binere tulpar dayanmayan, kükreyerek yaşayan, Kırgız denen çok eski bir millet yaşardı. Onların bayrağı gök mavisi idi. Dostlarından çok düşmanları vardı.

Bir zaman Tanrı Dağı'ndaki eski Kırgızları yöneten, halkının şanını uzaklara duyuran Karahan adlı Han, tahta geçti. Onun kahramanlığı söz ile anlatılamaz; zenginliği de tarif edilemezdi. Şöhreti gökyüzündeki yıldızlara ulaşmıştı.

Tanrım hiçbir şeyi ebedî yaratmamıştır. Tanrı bu korkunç dünyada geleni gideni, büyüğü küçüğü dengelemiştir. Bir gün kara yeri titreten Karahan da öbür dünyaya göç etti. Onun tahtına oğlu Oğuz Han oturdu. Oğuz Han da adil ve heybetli idi, askeri de çoktu, Türk eline, Kırgızlara baş olup, kükreyip doğudan ovalarını, düzlüklerini dağ ve

ormanlarını arslan gibi dolaştı. O da dönüşü olmaya yere gitti. Oğuz Han'dan sonra Babir Han, ondan sonra Tüböy han, ondan sonra Kögöy han başa geçtiler, Kögöy Han'dan sonra Nogoy Han geldi.

Manasın Rüyası

Yıllardan sonra, karanlık bir gecede, saksağan, Nogoy Han'a uğursuz bir işaret verdi, uzun zamandır ona kin besleyen, onun malına, mülküne ve yerine göz koyan kurnaz Kara-Hitay Hanı Esenhan savaş açtı. Nogay Han'ın beli kırıldı, geniş dünyası daraldı. Ala-Dağ'daki Kırgızların Ak

otağı yağmalandı, ocağı söndü, Türk kabileleri darma dağın oldular.

Nogay Han'ın Orozdu, Üsön, Bay, Cakıp (Yakup) adında dört oğlu vardı. Şimdi onlar kırılan kılıç gibi, kervan göçüne başladılar. Biri Altay'a biri Opal'a, biri K'şgar'a, biri Tibet'e sürüldü.

Kırk aile Kırgız ile Cakıp iki eli bağlı olarak Kalmuk'ta, Çin'de dolaşıp Altay'a geldi. Sürgün edilen bu kırk Kırgız ailesini yerleştiren, bölünmüş, dağılmış halkı bir araya getiren Akbalta oldu. Kırgızlar Akbalta Batır'ın himayesine sığındılar. "Akıllıyı dinlersek millet oluruz, Akbalta'nın sözünü dinlemezsek atalarımızın (ruhunun) gazabına uğrarız" diyerek bir araya gelip and içtiler. Akbalta Batır'ın bir dediğini iki etmediler.

Akbalta aksakal ve kutsaldı. Onu her zaman destekleyen, ona yol gösteren bir meleği vardı.

Kırk Kırgız ailesi Altay'a geldiler. Ama barınmaya delik, yemeye kavut, giymeye elbise bulamadılar. Şimdi nasıl geçineceğiz diye düşünürken nerden aklına geldiyse, Akbalta boz boğayı seçip, kurban ederek halka şöyle dedi:

Halkın huzuru ahlaksızlar bozar. Milletlerin kötüsü olmaz. Kalmuklar da, Mançular da iyi millettir. Dünya, Kalmuk'un tatlı tebessümüne, kibarlığına aldanır, ancak o herkesi yumuşakça ele geçirir. Eline düşersen çırpınan kuş olursun. Malın, mülkün yoksa eksiksin, varsa rahat yaşarsın. Kalmuklarla çatışmayalım. Hayvan yetiştirelim, çiftçilikle uğraşalım. Altay'ın toprağı altındır. Ekersen meyvası, kazarsan altını vardır. Çalışsan toprak verir, dua etsen Tanrı verir. Çalış Kırgız, belini bağlayıp başını kaldır.

Yurtsuz Kırgızlar, Akbalta'nın sözünü haklı bularak Kalmukların Hanına Ala Dağ'dan getirilen gümüşlerle süslenmiş

tulpar (kırat)ı hediye ettiler. Altay'da yaz için yeşil yayla, kış için düzlükten yer seçtiler ve orada yerleştiler.

Günler geçti, yıllar geçti. Altay'daki Kırgızlar Kalmuk ile Mançuların arasında kalmasına rağmen tekrar canlandılar. Türk soydaşlarını bulup ilgi kurdular. Malları çoğalıp, kırk aile yetmiş aile oldu, ordu kurup hilâl işaretli bayrağını dalgalandırdılar ve düşmanı ürküttüler.

Cakıp Bay'ın yurdunda nesilden nesile geçen bir çift ak otak, tam ortaya, onun etrafında da kırk beyaz çadır kuruldu. Çocuklar oynamakta, ağılda mallar dolu, dağlarda yılkılar otluyorlar. Evlerin bacalarından sızarak çıkan duman yurdun huzur ve bereket içinde olduğunu gösteriyordu.

Cakıp tündükten giren güneş ışığı yüzüne geldiğinde, kalkarak siyah tulumdaki iyi karıştırılmış bal gibi kımızdan bir kase yudumlayıp, kır atına binerek yurttan ayrıldı. Atını kamçılamak maksadıyla ellerini sıvazlayarak gümüş saplı kamçısını şöyle kaldırır kaldırmaz kır atı uçar gibi yurttan uzaklaştı.

Kırk ocaklı Kırgız, Altay'a yorgun bir halde geldiğinde, Cakıp sanki hal' şımarıklığı bırakmayan bir çocuktu. Daha kimsenin dikkatini çekmemişti. Çocukluğunda Kalmuk, Moğol ve Çinlilerin insanlık dışı muamelesini gören bir köle idi.

Dünyadan nasibi kesilmemiş olmalı ki o eziyetlere, açlıklara, azap ve ıztıraplara direnebilmişti. Çinlilerin ve Kalmukların dilini öğrenmeye mecbur oldu. Aklı erdi, bıyığı çıkmaya başladı. Boylu poslu yiğit oldu. Önceki şımarık Cakıp artık değişti, kibar oldu. Kalmukların içine girdi, kendini beğendirdi, onlarla alış veriş yaptı. Sonunda Çıyırdı adlı Hanımının üzerine Kalmuklardan Bakdövlet isimli bir kızla da evlendi.

Cakıp, sekiz yıl sonra Altay'da kendi evini kurdu. Aşağı yukarı on aileyi bir araya getirip bir odaya yerleştirdi. Meyvalı ormanları olan geniş yerlerde, çiftçilikle uğraştılar. Ürettiği mahsulü, yaptığı kırmızı, ceylanın ödünü, boynuzunu, yakaladığı kunduzun, su samurunun kürklerini, bulduğu altın ve gümüşleri, zırh gömleğini, hançerlerini, derilerini komşu ülkelerini ipek, porselen, çay ve parfümleriyle değiştirdi. İyi para kazanarak işi gittikçe büyüttüler.

Altay'da 30 yıl Çinliler ve Kalmuklardan eziyet gören Cakıp Bay artık onlara "***Han***" seçilmişti. Kışın su samurundan şapka, yazın altında süslenmiş ak kalpak giyebilecek, sırtına kürk giyip beline hançer asıp, altın eğerli bir kızıl cins ata binebilecek hale gelmişti. Beş yüz beyaz devesi, bir baş ala sığırı, hadsiz hesapsız koyunları vardı. Ağılı hayvanla, heybesi yemekle, hazinesi altınla dolmuş olmasına rağmen, Cakıp Bay'ın yüreğinde bir acı vardı.

Onun derdi şuydu: Hesapsız sığırı ve devleti vardı. Yalancı dünyada gözü doymuştu. Her gün yağla, etle besleniyordu. Ancak kara günlerde onu koruyacak, ocağını devam ettirecek, tahtına varis olacak bir çocuğu yoktu. Çocuğu olmayanın dünyası kurumuş. Cakıp Bay'la obada "*ihtiyar*", "*çocuksuz ihtiyar*" denilerek alay ediliyordu.

Cakıp, çocuğum yok diye gezmeye başladığı bir gün, kutsal dağdaki bir süt pınarına gelerek dua etti. Gözyaşlarını yağmur gibi döktü. Sonra, Azoo Bel'in kenarındaki Calgız Arça (Yalnız Ardıç)'ya varıp Tanrısı Ak Taylak'ı çağırıp, çocuğum yok diye ağlayarak, derdine derman istedi. Hanımı Çıyırdı'yı, kendini günahkâr hisseden miskin eşini, beraberinde götürüp, atalarının mezarında konakladı, dua edip Tanrı'ya yalvardı. Tanrı onu duymadı.

Cakıp Bay, hayvan saymayı bahane ederek her gün erken obadan uzaklaşırdı. Bir gün dağda çobana uğramadan dertle telaşla, cin çarpmış gibi, değişik kıyafetle dağlarda dolaşıyor, saçını başını yolarak *"Tanrım benden bir çocuğu niçin esirgiyorsun?"* diye sorarak şaşkın şaşkın yüzüyordu.

Cakıp, akşama doğru, Ulu Dağ'a gölge düştüğünde kendine gelip derhal atının başını yurda çevirdi. Tanrı böyle istemişse başka çare yoktur. Çocuksuz dünya kuşsuz yuvaya, kuşları yok çınara, bakımsız küçük göle, otsuz çöle benzer.

Yanında Cakıp Bay dağdan inerken dağ deresindeki Kara Önkür (Mağara) yolunda, yaşı yetmiş civarında, sakalı göğsüne kadar uzayan bir dervişe rastladı. Derviş, Kara Önkür'e arasıra gelirdi. Kıpcak neslindendi. Dünyayı dolaşıp dururdu. Evi ocağı, çoluk çocuğu yoktu. Sık sık Kırgızların yurduna gelirdi, çoğu zaman Kalmuk, Çinli, Mançu ve Uygurdaki Türk soydaşlarını, Andican'a İran'a kadar giderdi, kuş gibi özgür yaşardı. Dünyaya zenginliğe doymuş bir adamdı. Bu dervişle konuşmak isteyen Cakıp, atından indi. Elindeki tulumdan kımız, heybesinden kurut alıp ona vererek:

"Derviş, malın canın esen mi?" dedi. Derviş;

"Ey Cakıp Bay, bana malımı sorma", dedi. *"Benim malım yoktur. Dünyaya doymuş insanım. Göğün altındaki dünya benimdir. Senin dünyan da benimdir. Ben malı sizin gibi biriktirmem."* Cakıp;

"A evliyam, bunu bilmemişim, kızmayın!" dedi.

"Tanrımın yarattığı insanlara kızmam." dedi. Derviş:

"Ya sen neye küsüp duruyorsun Cakıp? Senin malın mülkün bol değil mi?"

"Yaşım kırk sekize ulaştı, gençliğimde mal biriktirdim. Gördüm ki mala mülke sahip çıkacak olan çocuk imiş, çocuğu olmayanın malı mülkü kurusun çocuğu olmayanın yuvası, yıkılmış şehre benziyormuş.". Cakıp, Dervişe derdini anlattı.

Derviş düşündü:

"Bir yerden duymuştum. Tibet'e gidersem bir çeşit ottan yapılmış bir ilacı getireceğim. Geçmişte atalar, hanımı doğurmazsa onu küçümser, hakir görürlermiş. Eskiler böyle anlatırdı." dedi derviş.

"Evliyam, sözüne, aklına sağlık" Cakıp dervişin eline altın vererek yolcu etti. İren bir dağlar zinciri idi. Görülüyor ki bu karşılaştırmalar uzadıkça, yeni yeni meseleler çıkıyor ve bir bölgede kalamaz oluyoruz.

Ondan beri Cakıp Bay hanımını, yani ömür boyu gönlünü incitmeden saygı gösterdiği hanımını, nasıl utandırabileceğini düşünüyordu.

Çocuk arzusuyla yanan Cakıp Bay, hasret şiirleri söyleyerek Altay'ın dağ ve düzlüklerinde hüzünlü ağlıyordu.

Kırmızı saplı aybaltayı
Kırmadan kim yapabilir?
Darma dağın olan halkı
Kırmadan kim toplayabilir?
Sapasağlam aybaltayı
Kırmadan kim yapabilir?
Tutsak olan bu millete?
Kim adil han olabilir?

Zavallı Cakıp yurduna yaklaşığında boğuk sesini kesti. Önüne Akimbeğ'in Mendibay adlı şımarık çocuğu çıkıp selamladı.

"Babacığım, niye bunca ağlıyorsunuz?" dedi çırak oğlan, Cakıp Bay'a acıyarak.

Cakıp ancak o zaman kendine gelerek gözyaşlarını sildi. Çocuğun sorusuna cevap vermeden, Atı Tuuçunak; direğe bağlanmadan, sağa sola bakmadan evine girdi. Bu esnada

dışarıya kaçtı, *"Cakıp Bay'ın atını yakalayın"* diye bir gürültü koptu. Cakıp buna aldırış etmedi.

Çıyırdı, ihtiyarın elbisesini çıkarmadan rastgele uzandığını görüp korkudan rengi uçtu, hemen ipek döşek serip etrafında pervane oldu. Hatun, Cakıp'ın son zamanlardaki derdini bildiği için nezaketsizlik etmedi. Kibar davrandı, arzusunu sormaya cesaret edemedi, bilmezlikten geldi. Çocuk doğurmadığı için yüzü safran gibi sarardı. Sonunda Çıyırdı:

"İhtiyar, ne oldu sana, ne derdin var?" diye bağırdı.

Cakıp yere, delercesine, bakarak suskun oturuyordu. Bir zaman sonra konuştu.

"Kocadığında mı bana çocuk doğurup neslimi devam ettireceksin. Bunu anlamıyor musun? Beni çocuksuz bırakıp çocuk gibi bağırıyorsun. Benim çocuksuz ihtiyar; senin, kısır kadın diye adımız çıktı. Çocuğumu koklayıp öpseydim hasretim kalmazdı. Ne kardeşimin yüzünü gördüm, ne de çocuk yüzü gördüm. Çocuk doğurmayan senin gibi karıyı, çalılığa mı bıraksam, çöle mi bıraksam diye düşünüyorum. Çocuksuz kadından vebalı keçi yeğdir."

İpek elbise giyen Çıyırdı'nın yüreği tuz serpilmiş gibi sızladı, öleyim dedi. Yer kabul etmedi. Gönlü sökülüp, gözlerinden yaş dökülüp üzüntüden kıvrandı.

Akşama doğru yorgun bir halde gelen Cakıp, yattığı yerde horlayıp tanyeri ağarıncaya kadar kımıldamadan uyudu.

"Bayım, gece kaçan Tuuçunak'ın peşinden giden çocuktan haber yok. Annesi çok merak ediyor. Kalkıp onun çocuğunu bul, niye böyle hiçbir şey olmamış gibi uyuyorsun?" Ak maral gibi gerilen, rengi uçan zavallı Çıyırdı, Cakıp'ı uyandırdı.

"E, hanım, artık üzülme. Şu ana kadar ömrümüz hasret ile geçirdik. Bana bak, uğurlu bir rüya gördüm. Anka kuşu gibi heybetli bir kuşu yakalamışım. Yeryüzündeki hayvanlar bu kuşun heybetimden çekiniyordu. Ona uzun ipek bağ taktım. Bu talihe

işarettir. Tanrım bize lütfedecek gibi" diye Cakıp, Tündüke bakarak Tanrıya sığındı. .

"Ağzına yağ vereyim ihtiyar, dediğin olsun! Tanrım versin! Başına talih kuşu konacakmış." dedi. Çıyırdı, sevinip "Ben de uğurlu bir rüya gördüm. Elma yemiştim, içinden altmış kulaç ejderha ıslık çalarak çıkıp ata dönüşerek, uzandı."

"Bunu başkalarına söyleyelim mi, ya da kimseye söylemeyelim mi" diye birbirine danışıp dururken, dışarıda yüksek sesle konuşan bir kadının sesi duyuldu.

Kapıdan Mengdibay adlı çocuğun annesi, Kanımcan, yüksek sesle hakarete başladı. Avulda bunun gibi şirret kadın yoktu.

"Cakıp! Dünden beri senin atının peşinden giden çocuğumdan haber yok, ya al senin kölen olsun.... sen bu evde çocuk bakacağına dünyayı umursamadan karının yanında eğlenip oturursun ha. Çocuğu olmayan insan çocuğun kıymetini bilmez tabii. Sizinki gibi Dünyanın bizim için anlamı yoktur, çocuk kıymetlidir, çocuğumu bul."

Cakkıp Bay terbiyesiz kadınla muhatap olmadı ama bu alayda da yanmadık yeri kalmadı. Huzuru kaçıp kapıya çıktı ve her tarafa adam gönderdi. Kendisi koyun çobanının bindiği kumral al renkli atla, Tuuçunak'ın ardından giden Mengdibay'ı aramak için Kara su nehri boyunca at sürdü.

Cakıp, büyük bir ümitsizlikle giderken bir adacıkta deminki kahrolası Mengdibay hiçbir şey olmamış gibi oturuyordu. Tuuçunak'ın üzerine Akparsın derisi örtülmüştü.

Hiçbir şeyden korkmayan Mengdibay, Cakıp Bay'a akla gelmedik hadiseleri anlattı: Mengdibay, Tuuçunak'ı takibederek gelirken, kırdan çıkan kırk çocuk atı yakalamış eğleniyorlarmış. Ormandan çıkıp saldıran parsı, gürzle öldürüp

derisini Tuuçunak'ın üzerine örtmüşler ve biz Cakıp Bay'ın çocuklarıyız demişler.

Hayrete düşen Cakıp, avula gelip çocuktan duyduklarını sadece hanımına anlattı.

Ertesi gün Cakıp, hanımları, avuldaki büyükleri ve yakınları ile danışarak gece gördüğü rüyası lâyıkıyle büyük bir ziyafet vermeye hazırlandı.

Cakıp ziyafete Altay'daki on iki kabile ile birlikte, Kırgız'ı, Kazak'ı, Noygut'u, Nogoy'u Türk soydaşlarını, bunlardan başka yine Kalmuk, ve Tırgoot Moğolları da alınmasınlar diye davet etti. Servete düşkün Cakıp bu kez cimrilik etmedi. Sevincinden, topladığını, biriktirdiğini tamamiyle harcadı. İki altın hazinesinin ağzını açtı. Sayısız atlarından dokuz kara kısrak, tulumluk altı malı ile doksan kara koyun, ak baş dişi deve, yedi inek kesti.

Cakıp'ın ziyafetine çağrılanlar, birilerinden haber alanlar koşarak geldiler. Ziyafeti Akbalta idare etti. Yetmiş Kırgız ailesi, iki gün misafir edildi. Cakıp Bay yağma gören Kırgız'a unuttuğu hayır duayı hatırlatmak için, at kestirdi. Aç halkı doyurdu, giydirip kuşattı. Eline para verdi, uzaktan gelenlere, çapan giydirdi, değerli misafirlere at hediye etti.

Ziyafete gelenler Cakıp'ın bu cömertliği hakkında kendilerine göre yorum yaptılar. Bazıları ziyafetin Mengdibay sağ-salim bulunduğu için yapıldığını söylediler. Fakirler ve garipler ise "sahipsiz kalan malını Cakıp Bay koyacak yer bulamadığı için savuruyor" dediler. Kalmuklar, Moğollar basiretli halk olduğu için hemen şüphelendiler, kusur bularak:

"Kırgız'ın malı var ama devleti yok. Cakıp'ın bize yaltaklanması bize tabi olmasındandır" diye düşündüler. Cakıp Bay ise "Allah ü Teala bize rüyayı boşuna göstermemiştir, bu bir

hayırlı işarettir, rüyam gerçek olur mu, yüreğimdeki buzları eritir mi" diye dua edip iyi dilekler diledi.

Cakıp Bay ziyafetten sonra Kıpçak, Noygut, Nogay ve Türk kabilelerinin liderlerini ve yakınlarını rüyayı yorumlamak için alıkoydu. Onları ziyafet obasına davet etti, onlara birer elbise giydirdi.

Bilgiçler, akıllılar, rehberler başlarını eğip, sarkmış uzun ak sakallarını sıvazlayıp, Cakıp'ın gördüğü rüyayı zevkle dinleyip oturdular.

O zaman Cakıp şöyle dedi:

"Halkım! Bir acayip rüya gördüm, rüyamda böyle bir iş gördüm. Ala dağ'da dolaşıyordum. Bir kuş yakaladım. Kuşun ötmesi çok değişikti. Kuyruğu ve başı parlıyordu, gagası çelik, ayağı hançer idi. Uçurduğum zaman göğün altını, kara yerin üstünü karıştırdı, gökteki kanatlılar, yerdeki ayaklılar ona karşı gelemediler, hiçbiri kurtulamadı. Halkın rüyamı yorunuz. Bunun tabiri nedir?

Oturanların hiçbirinden ses çıkmazken, aksakallı, görmüş geçirmiş Bay Cigit, Cakıp'ın rüyasını iyiliğe yordu:

"Ey Cakıpım, hanımının ve senin gördüğün rüya çok güzel rüyadır. Millete hayırlıdır. Başına talih kuşu konmuştur. Arzuladığın erkek çocuk dünyaya gelecektir. O arslan gibi heybetli bir yiğit olacaktır, dünyaya hâkim olacaktır. Başına devlet kuşu konacaktır. Rüyalarımız gerçek olsun! Niyetiniz makbul olsun!

Tanrı yardımcınız olsun!" Dağılan halk Tanrıya sığınıp sevincinden hıçkıran Cakıp'a hayır dualar ettiler.

Ziyafet yapıldı ve geçti. Ertesi gün, Cakıp'ın avulundakiler gökte insan vücuduna benzeyen bir soğuk kara bulutun yeryüzünü kapladığını gördüler. Kadın Şaman, bahşı ve gözü açıkların tarifine göre, bu kötü haberin işareti idi. Nihayet söylenenler doğru çıktı, kötülük avula çabucak geldi.

Cakıp Bay'ın yaptığı ziyafetin haberi Kalmuk ve Hitay hanlarına çabuk ulaşmıştı. Bu haberi aldığında korkunç suratlı, ırmaklar dolusu kan akıtan Esen Han yerinde duramadı.

Hitayların ve Kalmukların, Kırgızlarda ezile öcü, bitmez tükenmez intikamı vardı. Esen Han: "*Kırgız hanları, bizim batı ve kuzey tarafa yaptığımız yağmaları hep engellediler. Birkaç defa ipek, kumaş, çay ve türlü eşyalarımızı, kervanlarımızı yağma ettiler. Bugün öldürsen, ertesi gün tekrar kalkan böyle inatçı halk görmedim.*" dedi.

Esen Han sarayına durumu önceden sezer, acayip sihirleri bilen gözü açıklara kürek kemiğiyle fal açan falcılara, ***İlim-i Biçik*** (kalmukların mukaddes kitabı) okumuş sihirbazları çağırttırarak:

"Kahrolası Kırgızlar nasıl bu kadar canlandılar? Bunların haberini, sırrını bana söyleyin" dedi.

Bilgiçler, uzmanlar, kâhinler üç gün evden çıkmadılar. Sonunda Esen han'a diz çökerek şöyle dediler:

"*Esen Han Hazretleri, biz söylesek yanılırız, sizin gazabınıza uğrarız. Bunun doğru cevabı Çong-Beecin'deki Kara Han'ın sarayında açık asman (Gök) önündeki taş sandıkta özenle saklanan eski kutsal kitapta yazılıdır. Oraya adam gönderip öğrenelim*!"

Esen han buna inandı. Kardeşi Kara Han'a mektup yazıp mührünü bastı. Kırgızlardan, Türklerden, Kazaklardan yağmaladıkları kumaşı, pars kürkünü, bir kutu altını hediye koydu. Bunlara dört beş kahin de gönderdi.

Esen Han'ın dayandığı akrabaları idi. O zamanlar Kırk Hanlı Hitay padişahlığının ordugahı, Kara Han, Alevke, Esen Han, Aziz Han adlı dört kardeş tarafından yönetilirdi. Onlar eski atalarından kalan küçüğün büyüğe, çocuğun babaya saygı göstermek gibi adetlerini bozmadan yaşatan, yurtta ünü yayılmış cesur Hanlar idi.

Kara Han kırk hanlığın sarayını yönetirdi. Aziz Han, Esen Han, Alevke, Pekin'in Orta ve ***Çet-Beecin*** Hanları olarak atanıp obaları yönettiler. On bin kişilik orduya komutan olup kuzey ile batı taraftaki Hanlıkları padişaha tabi olan yurtların hanlarıydılar.

Gönderilen kâhinler üç ayda geldiler.

Kutsal kitapta şöyle yazılmıştı:

"Kuzeydeki Kırgızlardan Manas adında bir alp doğacaktır. Onun arkasında kara mavi yelesi, omuzu üzerinde tahta gibi kızıl beni olacaktır. Manas, Kalmuk ve Hitay'ı karıştıracaktır. Gök ile yerin güzelliği olan ulu şehir Pekin'i harap edecektir. Altı ay Han olacaktır. Hitay kahramanları tutsak olup ölecektir."

Bunu öğrenen zalim Esen Han vurulmuş ayı gibi titredi. Kendini kaybetti, feryat etti ve kana susamış gibi bağırmaya başladı.

"Vahşi Kırgızların hamile kadınların tümünü cezalandırın! Çocuklarını Köle edin Manas'ı bulup getirmezseniz hiçbirinizi canlı bırakmayacağım."

Böyle müşkül durumda, altın karşılığında kiralanan casus Kalmuk Rahibi, Cakıp Bay'a yedi gece yaya yürüyerek ulaştı. Bu haberi ona söyledi. Kırgızlar kaçamadılar. Ertesi sabah Kalmuk askerleri boynuzlar çalarak Cakıp'ın avlunu çembere aldılar.

Ne yapacağını şaşıran Cakıp Bay, Kalmuklara boyun eğerek, at kesip, kımızdan yaptığı içkileri ikram etti. Torbada biriktirdiği altınları hediye verdi. Çok gözyaşı döktü. İçlerindeki müzevir Hitay temsilcisinden korkan, Kalmuk askerleri, Cakıp Bay'ın sözünü dinlemeden Esen Han'ın emrini ilettiler.

"Hamile kadın kalmasın!" Askerler kamların, kırgızların evlerini arayıp taradılar.

Kalmuk askerleri yetmiş Kırgız ailesinin hamile kalan kadınlarını topladılar. Onlara hiç acımadan, kılıçlarıyla karınlarını yararak bebeklerini çekip çıkardılar, kemiklerini köpeklere verdiler.

"Kırgızların tohumunu kurtaracağız. Esen Han'ın emri böyledir!".

Askerler avuldaki sütten kesilmemiş bebeklerden, yaşı on yediye kadar olan çocukların hiçbirini bırakmadan at gibi dizip, adını sorarak saydılar. Manas adlı çocuğu bulamayınca kaçamayanları öldürüp kalanları dönüşü olmayan Pekin'e götürdüler. Han avlunu yağma ettiler.

Kırgızlarda doğan çocukların sayısını kontrol etmek için her beş aileye birer Kalmuk gözcü koydular. Kalmuk gözcüleri, çocuk buldukları ya da hamile kadın gördükleri evin üstüne siyah bağ bağlardı. Bu işaretlere dokunan adamın başı kesilirdi. Kırgızlar kara giyinip, kadınları kara sarık sardılar, köpekleri her yerde uludular.

Ölmek isteyip de ölemeden, kendi canlarına kıyamadan acılar içinde kıvrandılar. Halkın inleyişinden ürkmüş kuşlar uçmadılar, ağaçlarda bülbüller ötmediler. Köpekler her yerde havlayıp durdular.

Alevke'nin gönderdiği askerler, Kırgızlardan Manas adlı çocuğu bulamayınca her yeri cehenneme çevirerek onu başka Türklerde aradılar. Oralarda da bulamayınca Buhara'ya, Semerkant'a girdiler. Sonunda Semerkant'ta kamburu çıkmış, geniş omuzlu Car Manas adlı Çon Eşen'in çocuğunu bulup, gözlerini bağlayıp, ayaklarına demir bukağı takıp, sevinerek Pekin'e götürdüler. Kalmuk gözcülerin, kervanların ulaştırdığı habere göre Çon Eşen'in Manas adlı çocuğunu Hitay, kırk ip boyundaki büyük zindana koyup bir bel'dan kurtulduklarını düşünerek huzura kavuştular.

Bu haberi öğrenen Cakıp, belini sıkıca bağladı.

O gün üzerinden çok geçmeden çocuk gülüşü ve ağlaması duyulmayan avulu bir araya toplayan Akbalta, halkın gönlünü avutup şöyle dedi.

"Sonunda görecek günlerimiz iyi olur. Tanrım dileklerimizi verir. Başınızı kaldırın! Karabaşı yalnız kendimiz koruruz! Yatarak ölmektense savaşarak ölelim! Her erkek düşmanın silahına baksın. Gizlice silah yapalım!".

Taşa damga basan, demiri toprak gibi yoğuran Döğür Usta başta olmak üzere gözcülere sezdirmeden ormandan kömür hazırlayıp, dağdan demir kazdırıp, örtülü kara keçe evini ustahane (atölye) yaparak Davut ata mesleği diye pulat kılıç ve mızrak yaptılar. Her erkek için birer kılıç ve mızrak yapıldı.

Akbalta, bunların çoğunu deriye sararak kuru toprağa gömdürüp üzerine işaret koydu.

Bir yıl geçti. İki yıl geçti.

Yorgun düşen Cakıp Bay, Akbalta'nın sözünü dinleyerek Kalmuk'a Tirgot'a altın ve hayvan verip otlağını yeniledi.

Cakıp, sonraki zamanlarda evvelkinden daha kuvvetlendi, yüzüne renk geldi, gönlü açıldı, hayvanlarının hesabını tutup hayatını daha düzenli hale getirdi. Cakıp'ın bunu canlanmasında bir sebep vardı. Tatlı Hanımı Çıyırdı, hamile kalalı üç aya olmuştu. Cakıp, bunu Hanımının yemek yememesi ve bulantısının şiddetlenmesinden öğrendi. Çıyırdı, Kırgız'ın da, Kalmukların da, Hitayların da yemeklerini istemediği için sabahtan akşama kadar üzülüp ağlayarak, istediği şeyin arslan yüreği olduğunu söyledi.

Kırgızlarda arslan avlayacak avcı kalmamıştı. Akbalta'nın tavsiyesiyle Kalmuk, Tırgot, Kazak, Türk kabilelerine adam gönderip şehirlerini aradılar, taradılar. Sonunda Kangay'ın

kara avcısı, arslan avlamış diye bir haber duydular. Çıyırdı at bakıcısına para ve altın vererek arslan yüreğini aldırıp getirtti.

Bıldırcın gibi büzüler Çıyırdı Hanım, arslanın yüreğiyle ciğerini birlikte kazanda hafifçe kaynatıp çorbasıyla beraber tamamen yedi.

"Bayım, şimdi bana can geldi!" dedi. Çıyırdı yedi gün yedi gece terleyerek hiçbir şey yemeden rahat uyudu.

Dokuz ay geçti. Çıyırdı'nın karnı büyüyüp doğum günü yaklaştı. "Kalmuk rahibi askerbaşıyla geliyor!" şeklindeki haber Kırgızlara ulaştı. Cakıp bay kendini kaybetti; sanki uyuşmuş gibi şuursuz dolanıp ne yapacağını şaşırdı.

Akıllı Akbalta ormanda bir kulübe yaptırıp yedi delikanlıyı korumakla görevlendirip Çıyırdı'yı her yanından örtüp gizledi:

Askerbaşı avulu toplayıp emiri okudu: "*Yeryüzündeki güneş gören halkların hükümdarı olan Çin Maçin Hanı Esen Han'ın doğum günü için Kırgızlar değerli hediyeler hazırlasınlar*!"

Kırgızlar. "*Doymayan kâfirlere ses çıkarmadan hediyesini verelim de bir an önce defolsunlar. Çocuk görmek üzereyiz. O çocuğa gelecek bel' askerlerle beraber gitsin*" dediler.

Kırgızlar bu kez karşılık göstermeden güle oynaya altın ve gümüş toplayıp süsledikleri ata güzel kızı bindirdiler. Heybeyi altın mücevher ile doldurdular, hayvanları dokuzar dokuzar sürüp çıkardılar.

Askerbaşı sarayına döndü.

Kırgızlar, Çıyırdı'yı sakladıkları için çok sevindiler.

Beklenen gün de yaklaştı. Çıyırdı'nın doğum anı geldi. Hanımın sancısı başladı.

Sancı başladığında Cakıp'ın evine bahşılar ve kadın şamanlar toplandılar. Tünek'i dayamak için altın sırık diktiler. Kadınlar telaşlanıp beyaz evde (***Akotağda***) gürültü kopardılar.

Cakıp efsun okuyup, akbozdan kısrak, baykuş başlı koyun, ay boynuzlu inek, enenmiş deve kurban kesti.

Avulda Çıyırdı'nın şiddetle bağırmaları, çığlık atışları yedi gün sekiz gece kesilmedi.

"Şefkatli kayıp kuş (dağlı geviş getiren hayvanların hamisi), Umay Ana, kuş ana, şefkatini esirgeme, yardım et!" kadın şamanlar bahşılar sıçrayıp, davul çalıp Umay Ana'yı yardıma çağırdılar. Ateş Ana'ya sığınıp ateş yaktılar, süt ve yağ saçarak, ardıç ağacı yaktılar.

Yetmiş Kırgız ailesinin erkekleri ***Çıyırdı***'nın doğum sancıları geçirmekte olduğunu öğrenince sevinip Cakıp Bay'ın evine gittiler, yavaşça gelip olup bitenleri dikkatlice seyrettiler. Tanrım bize ne verecek, görelim diye küçükten büyüğe herkes dağa taşa sığındı.

Dokuzuncu gece Çıyırdı'nın sancısı bitti diye kadınlar heyecanla bağırıştılar.

"*Cakıp Bay, Hanımın şimdi doğuracak*" sözünü işitince Cakıp yüksek sesle ağlayıp, çocuğun sesini duyduğumda kalbim parçalanmasın, gene alay etmesin, avulda duymayayım diye tepelere gitti.

Cakıp Bay, Hanımı erkek çocuk doğurursa muştuluk vermek için kerme (*atları bağlamak için iki çadır arasına gerilen urgan*) ye kırk kara boz at yavrusu (*dört yaşına basan at*) bağlattı.

Böylesini hiçbir insan görmemişti. İnsanlar sevinerek göğe baktılar, etraf sesiz ve sakindi, hayat adet' durmuştu, kanatlı kuşlar uçmadılar, akan sular akmadılar. Avludaki köpekler havlamadılar, otların başı sallanmadı.

Bu bir iyilik işaretiydi. Bu çocuktan, kimse ürkmedi, korkmadı. Hepsi merak ettikleri sırrın açıklanmasına beklediler. Hepsi kulaklarını kabarttılar.

Altay'ı sarstı "Baaa..." diye ağlayan çocuğun sesi, kara yer sallandı. Alemi sarsan bir gök gürültüsü duyuldu. Ak Otağ'a kut düştü. Gökkuşağı gibi, eğilen parlak bir ışık Cakıp'ın avulunun üzerini kapladı.

Şimdi dağ başında Kayberen (*dağlı geviş getiren hayvanların hamisi*) böğürdü, bahçedeki kuşlar öttü, yerdeki yılanlar ıslık çalıp, avuldaki köpekler havlamaya, atlar kişnemeye başladılar.

Bebek iki elinde kan pıhtısı olduğu halde doğdu, bebeğin on beş yaşındaki çocuk kadar ağırlığı vardı. Çırpınışları otuz yaşındaki insanın kuvveti kadardı. Bebeğin iki omuzunda kara yele görüldü. Ağzına yiyecek verildiğinde üç tulum yağı bir defeda yedi. Soylu kadın Çıyırdı bebeğe memesini verdiği zaman memesinden önce süt sonra kan çıktı, Hanım buna dayanamadı.

Yetmiş Kırgız ailesinin mutlu günleri gelmişti, nice aylardan, nice yıllardan beri çocuk ağlamasını işitmeyen Kırgızlar çok sevindiler.

Avulun erkekleri o anda çocuğun babası olan Cakıp'ı hatırladılar. Ona bu haberi ulaştırıp hediye almak için kermedeki kırk at yavrusuna binerek her tarafı aradılar. At bulamayanlar da çoktu, kimisi yaya, kimisi atlı gitti.

Avulda erkekler yalnız Akbalta tedirgin bir halde evinde kalmıştı. Sulayka bunu görüp saşırdı: "*İhtiyar müjdeden boş kalma, koşan almaz, nasibi olan alır. Cakıp'ın sevincini paylaş*" diye yalvardıktan sonra yola koyuldu.

Akbalta, Kökçolok atını döverek avdan kalan köpek gibi seğirtti. Cakıp Bay dağ eteğindeki gök çukurun yüzünde,

ırmak kenarında, kanatlı at veya gök kır tay gibi, kara yeleli kula kısrağa yürümeyi öğretmek için tek başına uğraşıyordu.

O zavallı Cakıp'ın Akbalta'nın getirdiği sevinçli haber ile bütün vücudu titreyip bayıldı. Sonra ayılıp şükrederek avula geldiler.

Akbalta, Cakıp'a ulaştırdığı sevinçli haberin karşılığında dokuz hayvan aldı.

Cakıp Bay, hiç şaşırmadan boz evine Çıyırdı'yı kutlamaya sakinci girdi.

"Var ol Hanım! Evladının beşik bağı sıkı olsun! Beşik bağı kutlu olsun! Çocuğunu tanrı korusun!"

"Var ol bayım, dediğin olsun!" diyerek rahatlayan Çıyırdı, beyaz memelerini uzatıp, beyaz gerdanını çıkarıp ihtiyar kocasına çocuğunu uzattı.

Cakıp, bağırarak ağlayan bebeğin göbeğini kokladı. *"İhtiyarlıkta sahip olduğum oğlan bu mudur."* diye bebeği Tünek'e yaklaştırıp dikkatlice baktı. Tanrının verdiği bu çocuk ağırbaşlı, arslan boyunlu, gözü açık, kaşları çatık, sert, kaplan gibi heybetli, kuvvet fışkıran bir oğlan idi. Cakıp, çocuğun arkasında kara mavi yeleyi gördü. İki omuzunda koruyucu melek kükreyip duruyordu.

Mutsuz Çıyırdı *"İşte sen, vücudumun bir parçası olan gözbebeğim, seni dokuz ay, dokuz gün karnımda taşıyıp, bin bir zorlukla doğurdum. Artık ak sütümün hakkını verirsin."* diye içinden üzülerek Umay Ana'ya derdini anlattı.

Çıyırdı, çocuğu doğururken gözüne görünen bir ikâz işareti hakkında Cakıp'a da, yakınlarına da bir şey söylemedi. Bu annenin kalbinde bir sır olarak kaldı.

Bir aksakallı derviş, tünekten inerek:

*"Oğlunun adı **Evliya**'dır. Büyüdükten sonra savaşçı bahadır olacaktır. Bir çelik ok tahsis ettim, onu çocuğuna emdir. Asıl lazım*

olanını yakasına tak. On ikiye girdiğinde bir ustaya yay yaptıracaksın. Olgunlaştığında altı yiğide verilmesi için gökten altı kılıç inecektir." dedi.

İhtiyar evliya çocuğun alnını üç kez sıvazlayarak oku verdikten sonra gözden kayboldu. Çıyırdı dervişin söylediklerini kimseye anlatmadı. Çelik oku çocuğa emdirdi, gömleğinin yakasına ipek iple dikip taktı.

Cakıp: "*Rüyada gördüğüm oldu. Allah'ım çocuğumun bahtını ver, ömrünü ziyade eyle, düşmandan intikamını alsın, kaybettiklerimi bulsun.*" Diye, dilekte bulundu.

Kederli halk ise: "*Zorluklarla pençeleşirken hepimiz bir çocuk istedik. Dileğimizi makbul gördün, şu çocuğumuz dünyaya kement atan oğul olsun, ızdıraplarımızı gidersin, başımızı kurtarsın! Ayaklar altında kalan bayrağımızı kaldırsın, kılıcımızı keskin eylesin! Kaybettiğimiz toprakları geri alsın! Yolu, kolu, gözü açık olsun.*" diye hep birlikte Tanrı'ya yalvardı.

Kırgızların ahı herhalde Tanrı'ya ulaşmıştır, ya da Tanrı bu zavallı halka acımıştır, yahut da Kırgızların bedduası tutmuştur, belki de Tanrı kahretmiştir ki, son zamanlarda Kalmuk ve Çinliler'in Kırgız, Kazak ve Türk kabilelerine yaptığı baskı hafifledi. Çon Beecin'deki Hanlar arasında iç çekişmeler, Kırk Han'ın hâkimiyet ve dünyalık kapma kavgası sebebiyle, göçmen halka baskı yapacak ve zulüm edecek hali kalmamıştı. Halk arasındaki Kalmuk serdarları casus ve muhabirleri yer yer eriyen kar gibi gizlice kaybolmaya başladılar.

Bunun farkına varan Cakıp, avulun ileri gelenlerini, yakınlarını toplayıp danıştı. "*İhtiyarlığımda oğul sahibi oldum, hayvanlarım yok olmadı. Otlar yetiştiğinde, hayvanlar doyduğunda, Uç-Aral'da bir ziyafet vereceğim.*" dedi.

Yurdun ileri gelenleri Cakıp'a katıldılar. Kalmuk, Tırgot, Çinlilerden sır saklayıp, Cakıp'ın, on iki direkli, ak şanlı üç kardeşini bulsa da onları çağırıp köşeye oturtsa, sevincini onlarla paylaşsa, ziyafetin tadını çıkarsa. Ama onlardan şu ana kadar hiç bir haber alamadı. Bunu düşündükçe yüreği sızlıyordu. Oruz'u Opal'da, Bay'ı Kaşgar'da, Usön'ü Tibet'te biliyordu.

Cakıp her şeyden evvel, Kazak'a Noygut'a, Katagan'a, Türk kabilelerine, Alçın'a, Uyşun'a, Nayman'a, Kıpçak'a, Abak'a, Tarak'a, Argın'a dört beş ay önce çocuğunun düğününe davet etmek için haber gönderdi.

Uzun zamandır ziyafeti özleyen kırgızlar yurdu yenilediler, evlerini düzeltip kurdular.

Kadınlar süslenip, kara başörtüsü yerine beyaz sarık ve beyaz başörtüsü kullandılar. Kızlar saçlarını çeşitli şekilde örüp, baykuş tüyleriyle süslenen kalpaklarını giydiler. Erkekler kesmek için hayvan hazırladılar, ocak yaptılar, odun hazırladılar, yarış atı hazırladılar, misafirleri ağırlama işini görüştüler.

Cakıp Bay, bir gün Ala-Dağdaki Nogoyun evine benzeterek, Altay'da altı direkli bir otağ kurup süsledi. Ardıç dumanıyla evi tütsüledi, davul çaldırıp bahşıya evdeki belayı kovdurdu, kıllı mızrağa kızıl tuğ takıp tünekten çıkardı.

Akbalta, önce Cakıp'ın fikrini beğenmemişti, sonra halkın ziyafete hasret kaldığını görüp zavallıların "*gönlü neşelensin, başları bir araya gelsin*" diye kabul etti ve ziyafet işlerini üzerine aldı. O yüzden, o ne uyuyabildi, ne de rahat soluk alabildi. Hep koşturup durdu.

Ziyafet yedi gün sürdü:

"*Cakıp'ın çocuğunun ziyafeti bizim de ziyafetimiz, şimdi hizmetini etmiyelim de ne zaman edelim*" diyerek Argın'ı, Kalmuk'u,

Nogoy'u, Kıpçak'ı hep beraber misafirleri ağırladılar. Oyun, güreş, mızrak müsabakası, at yarışı düzenlendi.

Cakıp'ın ziyafeti Altay'da çabuk duyuldu.

Kalmuk Tırgot, Çinliler ve Moğollar:

"Bu Kırgız Ak Otağ kurduğu için mi böyle şımarıyor? Onun bizim bilmediğimiz bir çocuğu var. Alevke'ye söyleyelim" diyerek, kötü niyetle avullarına döndüler.

Cakıp, her kabilenin başta gelenlerini, yakınlarını, bilgili aksakalları, özellikle ziyafet sonrasında alıkoyup, her birine elbise giydirdi. Aksakalları özellikle ziyafet sonrasına alıkoyup her birine elbise giydirdi, çocuğunu sağ eteğine koyarak, Hanımını peşine takıp ortaya çıktı.

"Sevgili kardeşlerim! Tanrımın verdiği oğluma ad veriniz." Cakıp diz üzerine oturup dileği için dua etti.

Çocuktan çıkan ışığa bakıp ona layık bir ad bulamayan halk şaşırıp kaldı.

Ah, Tanrım! Tam bu sırada beyaz çadıra yırtık deri elbise giyen, elinde beyaz asa tutan, beline çakmak taşı bağlayan, ayağına çarık saran bembeyaz sakallı, ak külahlı derviş birden içeri girdi.

"Millet" dedi yüzü ışıldayan derviş, şaşkın oturanlara bakarak: "Müsaade *ederseniz nur yüzlü çocuğun adını ben vereyim."*

Onlar da; *"Olsun! Ağzından çıkan kutlu olsun, çocuğun adını sen ver ihtiyar."* dediler.

"Söylemek benden, söz Tanrı'dan. Çocuğun adı ***Manas*** *olsun! Ulu adına layık bahadır olsun! Belalardan uzak dursun."* Dedi,

Gözlerinde ateşi olan evliya derviş elindeki asasını çocuğun üzerine silkerek:

"Manas ok geçirmeyen kürklü ol! Ok yetişemeyen atlı ol! Sana dokunanları kılıçtan geçir, karşına düşman çıkarsa belini

büküp öcünü al! Seninle tutuşan yenemesin, sana dokunana aman verme! Yalnız başına bozkurt ol, kırk kişiye bedel ol! Adını şimdilik sakla." dedi.

Oradakiler "*Dediğin olsun. Tanrım versin!*" diye, uğultuyla güney ışığının girdiği tüneke bakarak Gök Tanrı'yı sığındılar.

Çıyırdı Hanım, çocuğuna ad veren adama elindeki ipek kumaşla altını vereyim diye düşünürken beyaz sakallı derviş bir anda gözden kayboluverdi. Onu dışarıda olanlar da görmemişlerdi.

Manas Manas olunca, adı sanı duyulunca, yurtta ona muhatap çıkmadı.

Küçücük Manas, bağırınca dağdaki **kayberen** ürkerdi, ormandaki kaplanlar kaçardı. Manas bebekliğinde ağlamayı bilmiyordu, yaramazlık yapardı, istese obanın ocağındaki ateşten yalın ayak geçerdi. İçinden geçilmez çam ormanında tek başına dolaşırdı. Ev kadar taşları dağdan yuvarlardı. Onbeş yaşındaki çocuğun elini sıkıp ağlatıyordu.

Çocukcağız üç yaşına geldiğinde Çong Cindi diye biliniyordu. Delikanlılarla eşit oldu, devenin kuyruk sokumu kemiğini tek eliyle birleştirir, Gök öküzün boynuzunu kırardı. Onunla görüşmeye kimse çıkamazdı.

Çong Cindi henüz dört yaşına geldiğinde sık sık dövüşmeye başladı. Kara ağacı yerden köküyle beraber kopardı. Canıyla yarışıp, gücüyle kapıştı, suya bassa dalmadı, ateşe bassa yanmadı. Arslan gibi heybetli oldu, belalı Cindi diye adlandırıldı.

Çong Cindi beş yaşına geldiği zaman, henüz küçükken marifetini millete gösterdi, öküz kadar taşları kaldırdı, yılanın başını ısırdı, bir tulum kımızı bir seferde içti.

Genç Manas altı yaşına geldiğinde uzun boylu delikanlı oldu, yiğitlerle denk oldu. Çong Cindi adını bıraktı, kendi adıyla çağrılmasını istedi.

Manas, yedi yaşında kırıp dökmeye başladı. Can dostları ondan bezerek kaçtılar. Deliliği arttı, bir kuzunun eti ile doymada, onunla güreşecek yiğit kalmadı.

Manas sekiz yaşına girip erkeklik çağına erince, her gün kırlarda dolaştı. Ev yüzünü görmedi, kervan yolunda gelip geçen tüccar ve kervancıları soyup malını mülkünü çocuklara dağıttı. Avludakiler "*Cakıp Bay'ın bir tanesi laf dinlemez şımarık*" diye dedikodu yaptığı halde hiç kimse karşısına çıkamazdı.

Bir keresinde Manas, avuldan kırk çocuğu toplayıp, geniş Altay'ın tepeli alanlarında karargâh kurup eğlence düzenledi. Eğlence kıvamına geldiğinde yukarıdaki dağ tepesinde Kalmuk, Tırgot, Moğol'un kudurmuş seksen çocuğu sallana sallana gelip avulun çocuklarına büyüklük tasladı.

"*Serseri Kırgızların çocukları eğlence düzenlemişler. Onlara eğlenmeyi gösterelim! Esen Han atamız bunların derisini yüzüp gözünü oyacak*!" Diye şımardılar. Onlar birine "Erkek isen yap" dedi. Manas, Kalmuk'un, Moğol'un, genç çocukları savaş parolasını söyleyip Kırgızları her yandan kuşattılar, bağırıp çağırarak, kavga çıkardılar. Kaçan Kırgız çocuklarını küçük büyük demeden ölesiye dövdüler, epeydir bir kenarda duran Manas artık "*yeter*" diye araya girdi.

"Bu hakeme bak, kötü Kırgız!" diye Kalmuk çocuklarının başı Manas'a değnekle vurdu.

Manas dayak yedikten sonra yerinde duramadı. Yerdeki değneği alıp Kalmuk'lara öyle bir hareket yaptı ki, değneğin dokunduğu on iki çocuk öldü. Manas'ın heybetini gören

Kalmuk çocukları köşe bucak kaçmaya başladılar. Kırgız diye savaş parolasını söyleyen kırk çocuk Kalmukları kovaladılar.

Savaş Yolu

Manas, Kalmuklara yetişip tam onların cezasını vermek üzereyken karşısında Cakıp Bay Peyda oldu.

"*Hey yaramaz!*" diye Cakıp, Manas'a bağırdı, "*Kalmuklara bunu nasıl ödeyebilirim! Başımızı yiyeceksin bu hareketinle, dur!*" dedi.

Manas kırk çocuğu peşine takarak hiçbir şey olmamış gibi avula geldi.

Ertesi gün Kalmuklara dokuzarlı gruplar halinde hayvan götüren Akbalta şöyle dedi:

"*Avulumuzdaki Çong Cindi denen çocuk kavga çıkarmış, onu cezasını biz verelim, ayağına geldik, çocukların işi yüzünden birbirimize düşman olmayalım*" diyerek Kalmukların ayağına kapandı.

Onun malını mülkünü alan, içkisini içen Kalmuklar şöyle dediler:

"Kırgızlar, sizin af dilemelerinize alıştık artık. Çong Cindi'nize sahip çıkın!"

"Tamam" dedi sırrı içinde saklayan Akbalta.

O olaydan beri Cakıp oğlundan kaygılanıyordu.

Cakıp sonunda Hanımına danışarak Manas'ı **Oşpur**'a bir an önce vermek istedi.

"Çocuğu uşak mı yapacak, Hanzade mi yapacak, budala mı yapacak kendisi bilsin. Onun eline verelim, hem Kalmukların gözünden uzak dursun" diye atına binerek yola koyuldu.

Cakıp'ın bildiği kadarıyla **Oşpur** çobanların başı Tengir Bay'a tabi olan, töreleri iyi bilen, sözü bir özü bir insandı. Oşpur, gençliğinde dünyadan bıktığı için halkına geç katılmıştı. O dağın tepesinde düşüncelere dalmış bir halde akşama kadar otururdu. Gece boyu uyumasa bile gündüz yine halinden hiç bir şey eksilmiyordu. Kolay kolay sırrını söylemezdi. Birçok dili biliyordu, Karakuş gibi ihtiyar gözükmesine rağmen tekmeyle taş yaran, eliyle her şeyi kırabilen kişiydi.

Yedi gecede Kalmuk ve Çin'e yaya olarak gidip gelirdi. Oşpur, dağdan seyrek olarak inerdi. Ömrünün büyük bir bölümünü ak karlı, mavi buzlu yükseklerde kuzuların otladığı, kayberenlerin yayıldığı yerlerde, koyunlar arasında geçirirdi.

"Oşpur Bay nerdesin?" dedi Cakıp yüksek sesle, "Sana bir kul getirdim."

"Buradayım Cakıp Bay." Oşpur Ak çadırından çıktı:

"Oğulunuzu ağılıma alıp gelmişsiniz..."

Oşpur, Manas'a dikkatlice bakarak ona bir sarı keçi yavrusunu kurban kesti.

"Oşpurcuğum, sen çok şey bilirsin, söylemesem de bunu fark edebiliyorum. Bunu adam et. Seni Tanrı'ya, oğlumu sana emanet ediyorum."

Çoban başı, Bay'ın sözünü dinledikten sonra cesaret bularak:

"Bayım, peki. Avuldaki Çege Bay ile oynasın!"

"Oğlumun gözünün yaşına bakma!" Vur, döv! Yattığı yer kara kulübe olsun, önü taar (*kaba yünlü kumaş*), keçe olsun! Şımartma" diyerek Cakıp evine döndü.

Manas Oşpur'un yanında kaldı.

Ertesi günü kara kulübede horlayıp uyumakta olan Manas'ı Oşpur tan atmadan uyandırdı.

"Hey, Manas! Sen buraya uyumaya gelmedin. Çobansın. Dediğimi yapacaksın, kalk!" Normalde öğlene kadar uyuyan uyku sever Manas bugün hiç ses çıkarmadan gözünü açtı.

"Söyle bana, nasıl insan olmak istersin?" dedi Oşpur onu sorguya çekerek.

"Bahadır olmak istiyorum" dedi Manas rahatça.

"Peki. Bahadır olunca ne yapacaksın?"

"Bahadır olursam düşmanlarımı param parça edeceğim."

"Öyle mi! Niçin düşmanlarını öldüreceksin?"

Manas buna cevap veremedi. *"Halkını yağmalayıp soyduğu, öldürdüğü için desene"* dedi Oşpur

"Kan dökerek mi bahadır olacaksın?"

"Bilmiyorum".

"Şimdi sözümü dinlersen bahadır olacaksın" dedi Oşpur.

Manas çobana *"evet"* işareti yaparak başını salladı.

Oşpur, Manas'ı büyük nehirin aktığı geniş dereye götürdü.

"Şimdi buradan öteki kıyıya geçeceğiz, yol bu" dedi Oşpur.

"At ile geçemez miyiz?" dedi Manas.

"Bahadırlar pek çok zorlukları yaşarlar. Bahadır olmak istersen yaya geç" dedi, Oşpur, Manas'a bakıp.

Gerçekten Manas nehire elbiseleriyle girdi. Beş adım gittikten sonra Manas bir taşa takılıp kayarak düştü. Suda sürüklenmeye başladı, suda boğulmak üzereydi, iki gözü Oşpur'da idi.

Oşpur, suda akıp gitmekte olan Manas'ı takibederek, nehir kıyısı boyunca gelmekte idi. nehir onu almış götürüyordu.

Nehirin kıvrımına geldiğinde, Manas'ın gücü kalmamıştı. Oşpur, kıyıdan elini uzatıp onu nehirden çıkardı.

"Bahadır olmak kolaymıymış" dedi Oşpur gülümseyerek.

"Bahadır savaşta dövüşür, düşmanla savaşır. Suda akmaz." dedi Manas kızgın halde. *"Suda dövüşmek, yaya olarak nehir geçmek her an bahadırların başına gelebilir."* dedi Oşpur. *"Uykudan kalkıp, bir anda kara gücünle olman lazım."*

Oşpur, Manas'ı öteki kıyıya geçirip taşlı dereyi gösterdi.

"Bu deredeki taşları iki günde bir yere toplayacaksın."

Manas daha da sinirlendi.

"Onunla sur mu yapacağız?" dedi, Manas tersleyerek.

" Hayır. Senin gücünü deneyeceğiz." dedi Oşpur:

"Bunları topladıktan sonra eve gidebilirsin."

Oşpur atına binip Manas'ı derede bırakarak gitti.

Manas, burada iki gece kaldı, bin bir zorlukla ev kadar taşları bir yere topladı. Üçüncü gün Oşpur geldi, toplanan taşları görüp Manas'ın omuzunu tuttu.

"Şimdi, senin gelecekte bahadır olacağın belli oldu, Manas.".

Oşpur o zamandan beri Manas'ı rahat bırakmadı. Onu yayladaki Süt-köl denen suyu çok soğuk olan derin göle;

etrafında Kamçatka ördeklerinin bulunduğu yere götürdü. Beline ip bağlayıp suya daldırdı. Böylece Manas yüzmeyi öğrendi.

Bu Oşpur'un eziyetlerinin başlangıcı idi. Ne olursa olsun, Oşpur'un eziyetleri, Manas'ın hoşuna gidiyordu. Dikkatlice canla başla Oşpur'un söylediklerini, itiraz etmeden hemen yerine getiriyordu. Bahadır olmanın kolay olmadığını artık anlamıştı Manas.

Bir ayda Manas yayın nasıl yapılacağını, nasıl çekileceğini öğrendi. İki ay sonra dayanıklı mızrak yapmanın sırrını öğrendi. Üç ayda kılıç yapmayı ve kullanmayı öğrendi. Dört ayda erkek yarışları (at üzerinde yapılan bir birini eyerden düşürme yarışı) na alıştı. Beş ayda Oşpur ile tutuştu, kara gücü geldiğinde Manas onu bir eliyle kaldırdı, bunu fırsat bilen Oşpur ayak çalmak suretiyle çocuğu yere serdi. Oşpurun bilmediği şey yoktu. Tibet ve Çin'den öğrenip geldiği sırrı, ineğin derisini asıp eliyle saplayarak delmeyi, bir değnekte otuz kişiyle tutuşmayı, tekme atmayı Manas'a öğretti.

Altı ay sonra o etine dolgun çocuk zayıflamıştı, boyu uzayıp yaramazlığı kalmamıştı. Vücudu kuvvetlenmiş boz bir oğlan olmuştu. Ondan sonra Oşpur, Manas'a güvenerek onu Çege Bay'la beraber koyun gütmeye gönderdi.

"*Üzerine Kalmuk'un taşını tak!*" dedi Oşpur, "*Yoksa Kalmuklar senin ayaklarını ve kollarını keser.*"

"*Oşpur Ağa! Kalmuk'un taşına takıp yaşamaktansa ölürüm daha iyi.*" Manas buna gücenerek beyaz kalpağını, üstüne **kementay** (*keçeden üst giyim/çapan*) giydi ve yanına kılıcını aldı.

Manas on yaşına geldiğinde tırmanmak için dağ, savaşmak için düşman bulamadı. O dağdaki çobanlardan kırk çocuk bulup almak istedi.

Bir sıcak yaz gününde, Manas ile Çege Bay dağa koyunları otlatmaya çıkmışlardı.

Tam karşıdaki kaya taşında bir kurt, koyunları arasında aksak beyaz kuzuyu yakalayıp güpegündüz parçaladı. Bunu gören Çege Bay'ın ödü koptu; bağırmak için sesi dahi çıkmadı, ardıç ağacına çıkarak saklandı.

"Hey, bu hangi köpek." dedi Manas.

"Köpek değil, kurt" dedi yaşça büyük olan Çege Bay. *"Bizi de yiyecek. Saklan buraya."*

"Kurtsa ne varmış. Bunun ciğerini söküp alacağım" diye on yaşındaki Manas kurda saldırdı. Kuyruğundan yakalayacaktı ama yetişemedi.

Kurt kaçıp gitmekte idi. Manas akan kanı izinden onu takib etti. Kurt kayanın önündeki kara mağaraya girip saklandı. Manas da onun izinde mağaraya girdi.

Manas mağaraya girince gördüklerine inanamadı, köşede iri yarı, şık elbise giyen kırk kişi sırayla oturmuştu. Kanatlı atları vardı; gönülleri açık, yüzleri nurluydu. Onların yanında Oşpur'un aksak kuzusu meleyip duruyordu.

Büyüklerden çekinen Manas onlara selam verdi:

"Ağalar, Kuzuyu kapan kurdu gördünüz mü?" dedi.

"Gördük" dediler. Oturanlar birbirlerine bakarak gülümsediler. *"O kurt işte biziz. Biz kırklarız."*

Manas'ın onlara pek inanmadığını gören kırklardan biri bir anda kurt şekline girdi. Manas da böylece inandı.

"Biz kırklar senin yoldaşlarınız" dedi oturanların büyüğü, *"Ne zaman zorda kalırsan biz hemen yardımına koşarız. Sana söz."*

Kırklar Manas ile göğüslerini birbirine değdirerek sözleştiler.

O esnada mağaraya Çeğe Bay girdi.

"Onun adı ne?" Kırkların büyüğü:

"Kadoo Bay'ın oğlu Çeğe Bay, çobanımız."

"Bu çocuk sonra sana can yoldaş olacaktır, adı Kütübi olsun." dediler ve kırklar gözden kayboldular.

Manas ile Çeğe Bay geri dönüp koyun kuzularını saydılar, eksik çıkmadı. Manas bu gördüklerini iyiliğe yordu. Deminki beyaz kuzuyu Çeğe Bay'la kesip kızartarak yediler. Gündüz dağdaki koyunlara saldıran kurtları gören çobanlar, akşamüstü deredeki koyunlarını sayıp kontrol ettiler. Ağıldaki koyunların ve otlaktaki atların hiçbiri eksilmemişti. Oşpur'un koyunlarına da bir şey olmamıştı. Ağılda deminki aksak ak kuzu da vardı.

Oşpur, koyunlarını güderek tepe boyunca gelirken deredeki çukurda Manas başta olmak üzere kırk çocuğun eğlenmekte olduğunu gördü. Çocukların eğlenmesini seyretmek için attan inerek bir söğüdün altında oturdu.

Çocuklar artık büyümüşlerdi. Onlar durmadan ordo (*Han karargâhını ele geçirmek için savaşı temsil eder)* oyunu oynuyorlardı. Sonra kazandaki etleri alıp yediler. Çocukların arasında Manas Opol dağı gibi gözüküyordu, o bu görünüşüyle diğerlerinden farklı idi.

"Bahadıra itaat edelim!" Kırk çocuk Manas'ın etrafında dönerek ona saygı gösterdi. Manas bununla yetinmeyerek, adetlerde olduğu gibi somurtkan davrandı. Çocukların kendisine beyim demelerini sağladı.

Eti yedikten sonra Manas söğüdün gölgesinde uykuya daldı. Bir zaman sonra üst taraftan Kara Malmuk'un seyisi Kancarkol, yolundan şaşmış köpek gibi bastırıp geliyordu. Bu kâfirin işini Oşpur biliyordu. Bu adam Kalmuk ve Çin'de, Sibirya parsı gibi emir dinleyen, insanın başını eliyle kesebilen, elini göğüse saplasa hançer gibi giren, bu

yüzden Kancarkol diye adlandırılan bel'lı biriydi. Oşpur, içinden fırsat bulsam da Kancarkol ile yerde teketek dövüşsem diye düşünüyordu.

Kancarkol, yol boyundaki çocukları görünce köpek gibi fırlayıp gelerek kamçısıyla onları kamçılamaya başladı. Çocuklar Tarançı gibi sağa sola dağıldılar, bazılar korktu. At üzerinde dövüşemeyen Kalmuk attan inip kuşattığı çocuklardan dördünü eliyle vurarak öldürdü. Sonra onları toplayıp üzerlerine oturdu.

Manas, çocukların gürültüsünden uyandı. O Kancarkol'a doğru heybetle, arslan gibi kükreyerek geldi. Onun gücünü farkeden Kancarkol da önceden tedbirini aldı. Oşpur;

"Ne yazık ki, Manas belki o tecrübeli kâfire yenik düşebilir, keşke onun yerine ben olsam! Kancarkol, Manas'ı parçalarsa, Cakıp'a ne söyleyeceğim." diye düşündü.

Manas ile Kancarkol meydanda dönerek birbirini korkutmaya çalıştılar. Bir ara, Kancarkol eliyle Manas'a göz açıp kapayıncaya kadar vurmak istedi. Yiğit Manas, kendini bir yana attığından, Kalmuk'ın eli söğüde saplanmıştı. Bir anda Manas ayağıyla onun böbreğine vurup, kaldırdı ve kucaklayarak yere fırlattı. Kancarkol yere serildi.

Oşpur, Manas'tan emin olarak, çocuk, göreceğini görmüş, öğreneceğini öğrenmiş, olgunlaşmıştır, sağ salimken Cakıp'ın eline teslim edeyim diye yola koyuldu.

Oşpur'u gören Çıyırdı, sevincinden bağırdı. Heyacandan Oşpur'a verebilecek hediye, giydirebilecek elbise bulamadı.

"Sana kurban olayım Oşpurcuğum! Manas kuzum tamam mı? İki yıldır onu görmedim. On çocuğu varmış gibi ihtiyar onu görmeye gitmedi. Manas adından Kalmukların, Çinlilerin haberi var mı? Almak istersen işte hayvan! Para istiyorsan onu da senden esirgemem. Beslediğim oğul adam olacak mı?"

Sözde hasis, derin düşünceli olan Oşpur şöyle dedi:

"Oğlumuz amandır, kimseye yenilmez, güreşte, kimseye boyun eğmez biri oldu, kıvamına geldi. Söyleyeceğimi söyledim, vereceğimi verdim. Artık Kalmuklardan, Çinlilerden korkmaz oldu. Çocuğa ihtiyacınız varsa alabilirsiniz."

Ertesi gün Cakıp Bay, Manas'ı alıp gelmek için Oşpur'la beraber gitti. Cakıp oğlunun olgunlaştığını görüp sevindi:

"Ya kurban olayım kuzum, beri gel, konuşalım. İhtiyar Kalmuk'u dövmüşsün. Çakmağıyla bıçağını almışsın. Şimdi Kalmuklar bize felaket yağdırmaz mı? Başınıza bela olmayacaklar mı?" Diye Çakıp ağladı.

"Ben onu ganimet aldım. Ganimeti vermeyeceğim." dedi. Manas dudaklarını bükerek.

"Ey baba! Ne zamana kadar böyle saklanıp yaşayacağız? Artık kaçmayacağım Kalmuk'tan, ölümde öte yok !" dedi.

"Ya, yavrum, arkadaşlarına hayvan kesip yedirip israf etmişsin." dedi Cakıp.

"Ey baba kızma. İnsana, dünya ile hayvan bulunur. Bunca sahipsiz hayvanı güdüp ne bulacaksınız. İnsana birazcık servet yetmiyor mu?"

Cakıp, çocuğunun söylediklerine karşılık bulamadı. Manas'ın akıl bulduğunu, büyüdüğünü gören Cakıp, içten memnun oldu.

Oşpur, elini Manas'ın omzuna koyup vedalaşırken sordu:

"Manas, olgunluk çağına geldin. Şimdi seni babana teslim ediyorum. Söyle bakayım, benden ne öğrendin?" dedi Oşpur.

"Nasıl bahadır olunacağını, nasıl savaşılacağını" dedi Manas.

"Hoşlanmadığın herkesle savaşır mısın?" dedi Manas.

"Saldırırsa, evet!"

"Manas sağ kulağınla da, sol kulağınla da dinle. Sadece halkına saldıran düşmanla savaşacaksın. Her zaman halkını düşüneceksin, sonra kendini. Bu, her yiğidin parolasıdır. Benim sana verecek vasiyetim budur."

Manas nasihatini bitiren Oşpur'un önünde diz çöktü.

Cakıp Bay'la Manas sabahın köründe yola koyuldular. Doğuda güneş ışınları bulutlara aksederken Batıda ay henüz kaybolmamıştı. Tepeleri beyaz karla örtülen dağlar, kül rengine bürünmüştü. Kuş sürüleri dizi halinde göç etmeye başlamış, yerde otlar sararmış, şafak süzülmüştü.

Cakıp Bay da gök yavrularını yetiştiren kuş gibi, boyu uzayan, at üzerinde mağrur oturan yiğit oğlunu, dikkatle süzüp, daha önce "Keşke yanımda bir oğlum olsaydı, hasretim kalmazdı." şeklindeki dileğinin sonunda gerçekleştiğine şükrederek, Hanımına çabuk ulaşmak için atın dizginini silkti.

Tör-Su nehrini geçip Ak-Ötek'e geldiğinde uzaktan buram buram yükselen toz duman içinde, ürkmüş at sürüsü göründü. Çakıp ürkmüş atların önünü kesip, damgalarına bakarak onları kendi atları olduğunu gördü.

Cakıp bu sıcakta temiz atları korkutarak süregelen yabancı Kalmuk'a sordu:

"Hey, atları nereye götürüyorsunuz?"

Yer kapan Kalmuk, Cakıp'ın sözünü anlamadan atları, sövüp sayarak sürüp gitti.

Atların ardından koşan at çobanı, Cakıp'ı görüp acı acı ağladı.

"Kalmuklar bizi dövüp, yurdumuzu alarak, atları sürüp götürüyorlar, bayım."

O sırada Manas yetişip geldi, ağlayan at çobanını görüp babasına sordu:

"Bu at çobanın kim dövmüş, baba?"

Cakıp doğruyu söyledi.

"Deminki Kalmukların işi yavrum. Altı grup Kalmuk yer değiştirmiş. Kısa zaman önce otuz kısrakla, beş atı otlak ücreti olarak vermiştin. Bunu az görüp atları otlaktan kovmuşlar."

Atların ardındaki al donlu ata binen Kalmuk reisi Kortuk, Cakıp'ı tanıyıp kaba sesle bağırdı:

"Pis, vahşi Kırgız! Otlağın sahibini bilmiyor musun?" Hayvanlarına bir yer bulsaydın? Şimdi sana göstereceğim! Tohumunu göstereceğim." diye Kalmukça sövüp, Cakıp'ı atından indirip, kovaladı.

"Ya baba, bunlar ne diyorlar?" diyen Manas hala hiçbir şey anlayamamıştı.

"Ey yavrum, çocuklar böyle sözleri anlamaz" dedi. Cakıp telaşlanarak.

Bu sırada kenarda duran Kalmuk, Cakıp'ı kamçıladı. Bayın sardava kalpağı yere düşüp çenesinden kan aktı. On Kalmuk Cakıp'a saldırdı onu fena dövdüler.

Bunu gören Manas tahammül edemedi. At çobanın elindeki huş ağacından yapılmış sırığı kapıp kükreyen Kortuk'un üzerine fırlattı. Kalmuk'un başı parçalanarak beyni sırığa takılı kaldı. Bunu gören Kalmuklar atlarının dizginlerini çektiler, şaşırdılar. Atlarının üzerine yerleşerek Manas'ı yakalamaya yeltendiler. Mızrak ve kılıçla saldıran Kalmuklar, Manas'ı her taraftan kuşattılar. Manas atıyla bir yana kaçarak sırıkla onları birer birer yere düşürdü. Kalmukların yedisi yere düştü. Manas gök kır atının yorgun düşmesine rağmen ayaklarıyla onun böğürlerine vurarak kaçan Kalmukları inatla takibetti.

Cakıp Manas'ın arkasından bağırarak gök kır atın dizginini tutmaya çalışsa da ulaşamıyordu.

"Hey, yapma yavrum, dur!" diye ağlıyordu Cakıp: *"Kendine gel! Arkana bak, vay-vay! Bu yaptığın nedir? Köklü kabilen mi ver senin? Keşke kırk yoldaşını bekleseydin? Tek başına Kalmukları öldürüp bitirebilir misin? Bırak yavrum dur!..."*

Manas babasına acıyıp gök kır atının dizginin çekti.

"Kurban olayım sana yavrum. Bu Kalmuklar bundan sonra seni boş bırakmazlar. Bakarsın yarın Kortuk'u öldürdün diye, intikam almak isterler. Onlar '**Kun**' isterler." Manas atın dizginini sıkı tutup uslu duruyordu.

*"**Kun** ne demek baba?"*

"Oğlum birisini öldürdüğün zaman, zarar gören taraf kun ister. Kunga bakarak (at, koyun, deve, inek) altın ve benzeri dünya kıymetlerini alır. Onu ödemezsek baş alır veya ailemizden birisinin öldürülmesini isterler."

"Kalmuklar Kortuğun Kun'u için bizi esir alıp malımızı yağma ederler mi?" Avula ulaşmaya az kaldığında, Manas düşünceye dalmıştı, sonra Cakıp'ın yanına yaklaşarak:

"Ya baba sen beni çocuk mu sanıyorsun?"

"Büyüdün, akıllandın. Daha nereye büyüyeceksin? Dev gibi boyun var."

"Bana güveniyor musun? "

"Güveniyorum."

"Ben senden bir şey soracağım, saklamadan doğruyu söyler misin?"

"O soracağın soruya bağlı, yavrum."

Soru oğlunun babasına sorabileceği bir sorudur. Cevap ise akıllı bir babanın büyümüş oğluna vermesi gereken doğrulukta olmalıdır, baba:

"O zaman sor oğlum. Bundan sonra sana gerçekleri söyleyeceğim, senden hiçbir şey gizlemeyeceğim."

*"Baba soyunu sopunu bilmeyen adam olmaz. Benim yedi göbek soyumu anlat. **Ala-Too**'dan Altay'a gelişimizden başlayarak hepsini anlat."*

"Oo, oğlum sen sormaz olsaydın; ben de söz vermiş olmasaydım. Babanın da çocuğuna söyleyebileceği söz var, söyleyemeyeceği söz var. Ama sen atalarının geçmişini bilmek zorundasın. Bunları sen biraz daha büyüğünce söylemeyi düşünüyordum. Sorman, büyüdüğünün işaretidir. Atalarımızın geçmişi nesilden nesile emanettir. Senin övünebileceğin, gurur duyabileceğin bir halkın var.

Soyun Kırgız, sözünden dönmeyen, savaş denince durmayan, cesur, akıllı ve inatçıdır. Dostunu düşmanını bilen, namuslu, cesur, savaşçı ve kırk kabileli, cennetlik bir halkın vardı."

Cakıp Bay, oğluna, yedi göbek atasını onların kahramanlıklarını masal gibi anlatarak büyük dedesi Nogoy Han'ın tarihine geldi.

[*Büyük deden Nogoy'un yedi göbek atası hep handı. Onların hepsi arslan gibi güçlüydüler. Nogoy Han da onlardan eksik değildi. Rızkını hiç kimse paylaşmadı. Tacını kimseye giydirmedi. Komşularıyla iyi geçindi. Düşmana hakkını yedirmedi. Nogoy, Han, ilkbaharda babalarının eskiden izlediği büyük yolu takip ederek Ala-Too'dan göç etti. Otlak arayıp Enesay, Altay, Ming-Suu (nehir) ya kadar giderek serinledi. Oraya eskiden yerleşmiş bulunan kırk Kırgız kabilesiyle, on iki Türk soylu kabilelerle yaylayı paylaştılar, hayvan alış verişinde bulundular, dünürleştiler, adetleri beraber muhafaza ettiler, düşmana karşı beraber savaştılar, güz gelince yüklerini, hayvanlarını alıp göç ettiler. Ancak altı ay sonra Ala Too (Aladağ), Andican, Alay gibi ılık yerlere gelip kışladılar. Dürüst deden Nogoy, Esen Han'la yapılan savaşta yüreğine mızrak*

saplandığı için can çekişirken, oğullarına, halkına acı acı ağlayarak şöyle vasiyette bulunmuştu:

"İyi niyetli yiğitlerim, köklü halkım, bizim düşmana yenik düşmemizin sebebini şimdi anladınız mı? Düşmana askerimiz az olduğu için boyun eğmedik. Halk birleşmedi. İçimizden çürüdük. Birlik ve beraberliğimiz bozuldu. Töreden uzaklaştık. Arzu ve hevesimiz kalmadı, bilgelerin sözünü ciddiye almadık. Töreleri bıraktık, kötülere kandık, küçükler büyüklere hürmet etmediler, çocuklar atalarını bilmediler, kadınlar kocalarını düşünmediler. Tanrıyı tanımadık. Böylece yurdumuzdan gayret, iman, haysiyet kuvvet gitti. Akıllı önderlerinize ve memleketinize gerçekte karşı olan sizsiniz, Düşmana kucak açan sizsiniz. Bundan ibret alınız! Bunu sonraki nesillere, çocuklarınıza anlatınız..."

Oğlum, Nogoy deden vefat ettiği zaman hansız kalan halk şaşırdı, han hazinesi tüketildi, sayısız hayvanları talan edildi, yiğit erkekler köle oldular, narin belli, nazlı gelinler, küçük kızlar, cariye oldular. Böyle zilleti Tanrım kimseye göstermesin, zamanında güçlü olan göçmen halkın başına felaket ve dert geldi.

Ay batmış gibi ocağı söndü, başı derde girdi. ***Pis Esen Han***

"Bu Kırgızlara yardım edenin kim olduğunu anlayamadım. Pek çok kez onları soyup soğana çevirdiysem de yine başını kaldırıyor. Başları bir araya gelirse tekrar dirilip kavga çıkaracak"

diye danışmanın sözünü dinleyerek, yok edemediklerini dağ derelerine, kuru yataklara kum gibi dağıttı. Kırgız çocuklarını Çinlilerin, Kalmukların atlarına bakıcı yaptı. Karşılık gösteren Kırgızların dilini kestiler, eline çivi çaktılar.

Usta okçuların gözlerini oydular, söz dinlemeyenin kulağına kurşun döktüler. Ata binip kuş gibi dolaşan halk şimdi güneşin doğuşunu batışını görememekte. Onlar tutsak oldular, dertlerini kimseye söyleyemediler, kuma akan su gibi tutunacak yer bulamadan, şaşırdılar.

Çin Hanı Esen Han *eline geçirdiği göçmen Türk ve Kırgız yiğitleriyle "vahşiler" diye alay etti. Kalmuk, Moğol ve Tırgotlardan muhafız koyup dağa ve ata alışmış halkı, gasbettikleri hayvanlara bakıcı yaptılar, onları huduta yakın yerleştirip, Çin Seddi'nin önünde saldıran düşmanına karşı mızrak kalkanı olarak kullandılar. Zavallı halk bir deri bir kemik kalmıştı.*

Kabahat halkımızdaydı. Onlar, yıllar sonra Altay'da ancak birleşebildiler. İşte şimdi sen doğdun. Demin de söylediğim gibi aklını buldun, kuvvetle doldun. Yavrum, ataların, halkı gözbebeği gibi koruyup, onlara tünek olup, muska gibi saklayıp korudular.

Atalığın gereğini yerine getirdiler. Ben onlar kadar olamadın. Ahvalim iyi gitmedi. Aklım, kuvvetim kafi gelmedi. Şimdi senin zamanın, senin yerine getirmen gereken şeyler var. Umudum sendedir. Halkın senden beklediklerini gerçekleştir. Şerefini koru.

Korktuğum şey şudur; artık sırtını dayayabileceğin ataların, o kuvvetli Kırgızlar yok. Etrafında toplanın arkadaşların yok. Yalnızsın, yavrum.]

Gönlündekini söylediği için rahatlayan Cakıp, derin bir iç çekti. Manas düşündü.

Manas aklına sözleştiği kırklar geldi. O anda karşısında hoş bir ata binen, kara bir elbise giyen, görünüşü muazzam, gök bayraklı, gaza için var olan Kırklar peyda oldu. Onlar Manas'tan başka kimseye görünmeden, sözleri duyulmadan değişik bir kılıkla çıkageldiler. Manas onlarla şakalaşarak onlara **Kortuk'u** öldürdüğünü söyledi. Cakıp Bay, oğlu sapasağlam iken birdenbire hiçbir şey yokken onun ileri geri konuştuğunu, boşu boşuna kahkaha atıp çırpındığını görünce, çok korktu. Oğluma cin çarptı diye ne yapacağını şaşırdı. O bu korkulu anda Hanımı Çıyırdı'yı hatırladı.

"Hanıma çabuk ulaşayım, ıssız yerlerde dolaştığı için Manas'ın delirdiğini anlatayım. Baksın, yüreği sızlasın." diye atını kamçıladı.

Cakıp Bay, atını bağlamadan, kimseye bakmadan, kamçısını sallayarak yürüdü. Gözlerinden yaş dökülüyordu. Başını eğdi. Dalgın dalgın yürüyordu. Çıyırdı'nın çadırına felaket haberi getirdi.

"Ey Hanım, bunu kimse bilmesin, tamam mı? Bizim ışığımız söndü. Gözümüz oyuldu. Hayatımızı karanlık bastı. Fel'ket geldi." Diye Cakıp dizlerine vurdu.

"Ne diyorsun, dilin yansın senin ihtiyar! Ağzındaki sözlerini köpeğe söyle. Yavrumun hâlini çabuk anlat! Ölüyorum, çabuk söyle..."

Cakıp Manas'ın sararmış sahrada dolaşıp delirdiğini anlattı.

"Gözbebeğim, bir tanemi sahrada niye yalnız bıraktın? Hey deli ihtiyar, ben Baykuş Ana oldum, çocuğa doyan sen oldun. Senin Manas'tan başka kimin var? Atalarınla beraber soyun kurusun, onları niye böyle esirgiyorsun? Bana yavrumu göster. Yavrum, kuzum ne olursa olsun, atını yedekleyerek onu eve getir, hadi! Oğlum sahraya bırakılır mı, baş belası, ihtiyar!" diye bağırdı.

Çıyırdı gözlerinde yaş dökerek.

Çıyırdı'nın dünyası karardı, o sanki ateşe düşen sinek gibi kıvranıyordu. Bu 'ciz kullar arasında Çıyırdı gibi yaşlandığında sahip olduğu biricik oğlundan kötü haber alıp da üzülmeyen kadın var mıdır? Bu kadınlar dünyasında, yavrusuna yardım elini uzatmadan yuvasını yılan basan turgay gibi kıvranan bir başka zavallı var mıdır?

Cakıp, avuluna gelirken bir kötü haber daha ulaşmıştı. Kalmuklar Kortuk'un kan bedeli olarak yarın Cakıp'ın avulunu herkesin gözü önünde yok etmek istiyormuş. Her şey üst üste gelip Cakıp'ı sıkıştırdı. O, Akbalta'yı çağırıp onu dinledikten sonra kendine geldi. Cesaret bulup, sırdaş ve

komşu Kazak, Nayman, Konguratlardan yardım istemeye adam gönderdi.

Zavallı Çıyırdı, Kalmuklar gelmeden önce Manas'ı görmek istiyordu. Ne yapacağını şaşırmıştı.

Çıyırdı başındaki büyük beyaz sarığını alıp, yerine kara başörtüsünü örttü. Belini sıkı bağladı, ışık saçan yüzü sarardı. Her zaman nazik idi, bu kez kocasının hiç binmediği Boztaylak'ına binip, kocasının engellemesine rağmen *"ölmüşse ben de öleyim, yaşıyorsa beraber geliriz"* diye çöle doğru yola koyuldu.

Biricik oğlum Manas'la birlikte ben de ıssız çölde delireyim, terk-i dünya edip dolaşayım. Biricik oğlumdan ayrılıp yaşamanın bir anlamı yoktur diye ağlıyordu Çıyırdı.

Issız çölde Çıyırdı'nın eteği rüzgârla savruluyor, atının kuyruğu ve yelesi dalgalanıyordu. O bir tepenin eteğinde Manas'ı arıyordu.

Atları otlatmakta olan Manas, annesi Çıyırdı'yı görünce karşısına çıktı.

"Anne, sana ne oldu?"

Çıyırdı bir söz söylemeden atın üzerinde Manas'a sarılarak gözlerini boşalttı, yalvardı, ağladı.

"Kurban olayım bir tanem! Gökteki güneşim! Sağ mısın? Var Mısın? Başın sağ mı?"

Çıyırdı oğlunun sağ salim olduğunu görünce, kalbi rahatladı, esenlik buldu, ağlaması kesildi, dünyaya yeniden gelmiş gibi sevinerek yola çıkmak için hazırlandı. Babasının söylediklerini öğrenen Manas *"Allah iyiliğini versin senin baba."* diye kahkaha ile güldü, ona itibar etmedi.

Manas ile Çıyırdı'nın önüne birden bire atlarını yedeğe alan yedi Kalmuk çıkıverdi. Onların birisi Manas'ı tanımıştı,

"Kortuk'u öldüren işte o." diye bağırmaya başladı. Biri atlarına baktı, altısı Manas'a vurmak için ellerini kaldırarak yaklaştılar.

"Ne olur, biricik oğluma dokunmayın! Beni üzmeyin!" diye Manas'ın önüne geçerek bağırdı, Çıyırdı.

"Anneciğim, ne yapıyorsun?" dedi Manas önüne çıkarak. *"Ee, bunlar altı kişi değil mi. Altmışı gelse de bir şey yapamaz, anneciğim."*

Bu sırada Kalmuklar Çıyırdı'nın atını dizginden tutarak götürdüler.

"Hey çek elini dizginden! Gebereceksin!" dedi Manas hiddetlenerek.

Kalmuklar söz dinlemeden atı yedeğe aldılar.

Manas iki Kalmuk'u omuzlarından tutup birbirine öyle bir çarptı ki, onlar o anda can verdiler. Buna gören Kalmuklar atlarını bırakıp kaçtılar.

Manas ile Çıyırdı avula geldiğinde Cakıp'ın bıyığı diken diken olmuş neredeyse korkudan ödü patlamıştı. Oğlunun sağ salim olduğunu görünce kalbi rahatladı, şükrederek beyaz tekeyi kesti, keyfi yerine geldi.

"Tanrının yazdığını görelim. Artık Kırgızlar epey güçlendiler. Kalmuklar mahvolsun. Oğlum Manas varken bir savaşıp görelim!..."

Manas, Kalmukların saldıracağı gün hiçbir şeye aldırmadan, güneş doğuncaya kadar uyudu.

"Kırgızlar yiğitlerimizi öldürdü, kardeşimiz iseniz yardıma gelin, Kırgızları keselim." Diye haber gönderdi Mançular, Altay Kalmuklarına.

Mançular ile Altay Kalmukları kardeş gözüktüğü halde birbirlerini çekemiyor, kıskanıyorlardı. Davet üzerine ancak dört yüz asker toplandı. Altay ve Mançu Kalmuklarından oluşan yedi yüz asker Kırgızlara saldırıp intikam almak için

ellerine bayrak alarak yola çıkmıştı. Aç gözlü Altaylı Kalmuklar Cakıp'ın yolda otlamakta olan sekiz bin atını görünce "suç işleyenin, kan güdenin" diye sevinerek hiçbir şeyi umursamadan atları alıp götürdüler.

Yolun yarısında Mançu askerleriyle Kalmuk askerleri atları paylaşmak için dövüşmeye başladılar. Sayıca üstün olan Altaylılar *"Mançuları keseceğiz, kadın ve kızlarını ganimet alacağız"* diye onların avullarına saldırdılar.

Mançular kanımızın son damlasına kadar dövüşeceğiz diye çoluk çocuk, kadın kız ellerine hançer alıp üç yüz askere yardım ettiler, evlerini kale yaparak onların canını kurtardılar. Mançuların içinden genç olsa da akıllı olan, Manas'ın öldürdüğü kortuk'un oğlu kurnaz Şakul bir çare buldu:

"Kendi horluğumu görmektense düşmanın horluğunu göreyim, boşuboşuna ölmektense bir şeyler yaparak öleyim" diye Kırgızların üzerine yürüdü.

Kalmukların atlarını götürdüğünü öğrenip sabırsızlanan Cakıp altmış kişiyle birlikte yola çıkmıştı. Karşısına Şakum çıkıp ağladı ve derdini anlatıp Cakıp'ın ayağına kapandı.

"Kurban olayım Bahadır Cakıp, Altaylılar avlumu yağmalıyor. Otlaktaki hayvanlarını almasına engel olmuştu, Kırgızlara acıdın diye benim avulumu yok etmek istiyorlar. Bizi kurtarın. Ağılından kalayım, komşun, akraban olayım, ölen babamın kan bedelinden vazgeçtim!"

Bu sırada arkasından Kırgızların yardımına gelen Kızık, Nayman, Uyşun, Alçın, Argın ve Türklerden oluşan askerler:

"Babası ölen oğlanın avulunu yağmalatmayalım!; kurtaralım!" Diye savaşa giriştiler. Birinci kez her kabileden oluşan yedi yüz seksen asker göğü sarsarcasına "Manas"şeklindeki savaş parolasını haykırarak hücumu geçtiler.

Olgunlaşan Manas gök mızrağını eline alıp gök kır atına binip, mızrak vurup bağırıp düşmanın canını okudu, kırkların koruduğu Manas yolundakileri temizleyip ilerliyordu. Altaylı Kalmuklar Manas'ın heybetine dayanamadılar.

Altaylıların reisi ok ile gebertildikten sonra, atlarına kamçı vurarak kaçtılar.

Cakıp'ın iki gözü hep Manas'ta idi. Manas gazaba gelmiş nara atarak Kalmukların peşinden alana çıkmıştı. Cakıp, elindeki gök bayrağı Akbalta'ya verdi. Manas'ın arkasından yetişerek atının dizginini tuttu.

"Kurban olayım kuzum, yeter dur! Kalmukların bayrağı indirildi."

Zaferden sonra Cakıp ve Akbalta, baş belası Mançuların dediğini yapıp istediğimizi versinler diyerek avula geldiler.

Mançulu Kalmukların reisi Dögön isimli aksakal, itaatini bildirerek Cakıp ile Akbalta'nın önünde diz çöktü:

Mançulu Kalmukların reisi Dögön isimli aksakal, itaatini bildirerek Cakıp ile Akbalta'nın önünde diz çöktü:

"Kırgız kardeşler, önce birbirimize düşman olmuştuk. Şimdi huyunuzu, savaşçı olduğunuzu, kahramanlığınızı gördük. Sizinle bir millet olalım. Bizi akrabalığa kabul ettiniz."

"İyi ise, uzaktaki akrabadan yakındaki komşu iyidir. Artık kimin kim olduğunu öğrendik." Dedi Cakıp. Akbalta:

"Aksakal haklıdır." Diyerek kabile reislerini, ileri gelenleri ak otağa davet ederek

"Şimdi Mançular ve Kalmuklarla akraba olduk. Yurdumuz bir, ocağımız bir, yaylamız bir, törelerimiz bir, takdirimiz bir oldu." de

Savaşta ölen yüz kadar kişinin çoğu Mançulardan ve Kalmuklardan idi.

Dögön reis:

"Bu ölenleri nasıl gömelim?" diye Akbalta'nın getirdiği yaşlılara sordu.

Kimseden ses çıkmayınca Manas aklı verdi.

"Eğer uygun görürseniz, dediklerimi yaparsanız, şöyle bilin kardeşlerim. Altaylı Kalmuklarla olan savaşta her halktan yiğitler öldüler. Onların hepsini, yeni âdetlere göre, birlikte gömelim."

"Akıl yaşta değil, baştatır, Manas doğru söyledi." dedi ihtiyarlar.

Alanda büyük bir çukur kazıp yiğitleri atı ve eyerleriyle birlikte gömdüler. Uzaktan büyük taşları öküze çektirerek getirdiler, bunları kaldırarak diktiler. Kara taşın yüzüne:

"Altay'ın şahinleri, uçup gelip, bu ışıklı alana beraber kondular." Diye yazdırdılar.

Kırgız, Kazak, Noygut, Kıpçak,Türk, Argın, Mançu ve Kalmuk reisleri toplandılar. Cakıp'ın kambarbozlarından ak boz kısrağını getirip kurban kestiler, sonra yaşayacaksak bir tepede yaşayalım, öleceksek bir çukura gömülelim diyerek and içtiler.

Akbalta'nın rehberlik ettiği kabile reisleri, bilgiçler cenazenin çıktığı evlere girip taziyelerini bildirip çıktılar.

Cakıp Bay cömert davrandı. Para vererek kurtardığı atlarından dört yüzünü Mançulardan babası ölen yetimlere ve cenaze çıkan elere bölüştürüp verdi.

O yerde babası ölen Macik, Mançu Kalmuklarının beyi seçilerek babasının yerini aldı.

Düşmana karşı beraber savaşan, bayrağı beraber tutan halkları Cakıp, avuluna getirip ağırladı, bir gece misafir ettikten sonra ertesi gün, âdete göre at hediye etti, üzerlerine güzel elbise giydirdi:

"Yeni akraba bulduk, yetmiş aile idik, yedi yüz aile olduk, gerisini Tanrıdan dileyeyim." Dedi.

Cakıp'ın avulu kısa sürede şehire dönüştü. Mançu Kalmukları toprakla uğraşırdı. Çadırlara alışamadılar, toprağı hamur gibi yoğurup ker yaptılar. Taş topladılar, otları kurutup duvar yaptılar ve oraya kara şehir diye ad verdiler. Dört bir yandan gelen kervanlar, bu şehirden eksilmiyordu. Yavaş yavaş halk ticarete alıştı.

Manas, henüz hayattayken kara toprağın altına girmeyeyim, babalarım gibi özgür yaşayayım diye kara şehirden bir parça uzakta dağa çıkarak Kırgızlarla çadırda yaşadı.

On bir yaşını doldurduğu zaman Manas, artık çocuklarla oynamayı bıraktı; **Bozkurt oyunu** da oynamadı, önceki yaramazlığını bırakıp büyüklerle ordo atışarak **dokuz korgol oyununa** (bir çeşit oyundur) başladı. Ondan beri dokuz korgol oyunu Manas'tan kalmıştır denilmektedir.

Çinlilerin, Kalmukların, Tırgotların arasına gözcü gönderip onların sırrını öğrenmeyi, orduyu nasıl kurmak gerektiğini, saklanmayı, avul içine bekçi koyup düşmana karşı silah yapmayı, silahları gizleyip saklamayı, Manas'a akıllı Akbalta öğretti.

Bir defasında Manas, canı sıkıldığı için yatıyordu; atların doğum zamanı gelmişti. Manas atlara bir bakayım diye Aymanboz atına binerek dağ yolunu tuttu. Dev gibi muhteşem Aymanboz, daha sekizinci yaşında olmasına rağmen Manas bindiğinde dimdik duruyordu. Dağda, taşkınlık etmekte olan çobanlara gidip doğurmamış kısrağı kesti. Azemil suyunun kenarına, dokuz yolun kavşağına karargâh kurup can sıkıntılarını gidermek istedi.

Manas, karargahta aşık oynuyordu; o sırada kalabalık bir kervan geldi. Kervanın mahiyetinde Çinli, Kalmuk, Tırgot

ve Sart vardı. Kervanbaşı olan Çinli ile Kalmuk, Sart ile Tırgot Manas'ı hiç umursamadan karargaha girdiler.

"*Hey, çek deveni*" dediler kenarda duranlar, bağırarak. Eğlenmekte olanlar da bağırdılar.

Altı Çin muhafızı, boynuna ipek sarılı, altın takılı devesini yedeğe almışlardı. Hanın devesini sadece Kalmuk ve Çinliler değil herkes biliyordu. Onun olduğu yerde kimse ona çıt diyemezdi. Han'ın adamı ile Han'ın devesine karşı gelenler ölümle cezalandırılırdı.

Arada Hanın adamları yoktu, onlar develerinin dizginini tutup, söz dinlemeden Çince birşeyler söyleyerek karargahı geçtiler.

Bu esnada arslan Manas elindeki aşıkla bir kenardaki aşığa vurdu. Aşık sıçrayıp uçarak, önündeki devenin ayağına ok gibi isabet etti, deve olduğu yerde düştü. İkinci aşık öndeki eşeğin ayağına saplandı ve o da yıkıldı.

"*Hanın devesini yıktı. Bu Kırgızı yakalayın.*" Diye bağırdı kervanbaşı. Altı kişi Manas'a yapıştı.

Onlara Manas'ın yiğitleri engel oldular. İki taraf dövüşmeye başladı.

Er Manas, Çinlilerin küstah kervanbaşını altın kemerinden tutarak kaldırıp yere attı; göğsüne basarak başını kopardı. Efendisinin öldüğünü gören Çinli, Kalmuk ve Sartlar uslu bakıp durdular.

"*Bize dokunan bu muhafızların cezası ölüm olsun, öldürün!*" dedi Manas. Bunu duyan otuz çocuk, Çinli Kalmukları öldürdüler. Kervandan on Sart sağ kaldı.

"*Bize kıymayın! Biz Türk soyundanız, üçümüz Uygurdan. Malımızı alın! Bizde kabahat yok. Canımızı bağışlayın...*" dediler. Sartlar yalvararak ağızlarından bal akıttılar.

"Eğer Türk soyundan iseniz, sırrınızı söyleyin. Yoksa Çinli ve Kalmuklar gibi başınızı koparırım." Dedi manas kılıcını kınından çıkarıp.

Deveciye hizmet eden Sartlar ellerini kavuşturarak sırlarını söylediler. Çinliler ticaret yapmak için Türk illerinin dilini bilen pek çok Uyguru Kaşgar'dan Terez'e mahsus getirmişlerdi. Onlara yıllardır Türk, Kırgız, Kazak ve Nogoy ülkesine giden kervanların develerini güttürmüşler, tercümana ihtiyaçları olduğu zaman tercüman olarak kullanmışlardı.

Altı ay önce Kalmuk Hanı Alevke:

"Altay'daki Kırgızlardan Manas adında bir bela çıktı. Altı ayda dört yüz Kalmuk askerinin başını yedi. İhmal edersek, Çin Hakanlığına saldırıp bizi ejder gibi yutabilir. Asker toplayıp onu küçükken yok edelim. Asker ver." Diyerek Çin Hanından talepte bulundu.

Esen Han, Alevke'ye: *"Bu kurnaz Kalmuk'un, komşusu olan bir avuç Kırgız'a gücü yetmiyor yahut bize durumu tam olarak anlatmıyor, Kırgızların malına, altınına kondu herhalde. Alevke'ye güven olmaz."* diyerek kızdı.

"Pis Kırgızlardan manas diye başka bir oğlanı getirdiniz. Beni kandırdınız." Diyen Esen Han titreyerek, Çong Eşen'in Car Manas denen oğlunu yakalayıp getiren açık gözleri, sihirbazları ve komutanları öldürdü. Bağırmasından gök inledi.

Alevke, mahsus bir kervan kurup dünyayı gezen tüccarlar gibi giyinen muhafızlarını Kırgızların durumunu, gücünü öğrenmeye gönderdi. Onlara eğer gücünüz yeterse Manas'ı öldürün diye emretti. Kervan, yol bilen Sartların kılavuzluğunda hiç durmadan beş ay yürüyüp Altay'a varınca, tam da Manas'ın kendisine rastladı.

Manas, ölen Çinli ve Kalmukların silahlarını ganimet alıp yiğitlerine verdi. *"Kırk beş deveye yüklenen malı babam*

Cakıp, bilgiç Akbalta gelip hemen kırgızlara katılan Mançu Kalmuklarına eşit derecede paylaştırıp versin." Diye her tarafa sekiz haberci gönderdi. Ertesi sabah halk gelmeye başladı. Öğlenden hemen sonra Cakıp ve Akbalta geldi

Bu olup bitenler Cakıp'ı korkutmuştu.

"Eyvah, Manas yine mi kötü bir iş yaptı. Bu çocuk beni yaşatmayacak!, Çocuğun sesini duyduktan sonra ölseydim keşke. Dertli başım gene dertten kurtulamadı. Şimdi başımı yedin, Çin Hakanının hazinesini gasbeden sağ kalmayacaktır. Han'a dokunan iyilik görmez. Başımız derde girdi. Otuz yıl önce Esen Han'ın kılıcıyla Altay'a sürüldüğümüzü nasıl böyle çabuk unuttuk. Beni dinlersen oğlum, Sartları yükleriyle birlikte yoluna bırak."

Bunu işiten Akbalta şöyle dedi:

"Oğul olsa er olsun! Er olmasa yok olsun! Olan oldu. Öleni hayata döndüremezsin, Cakıp. Pekin denen beş aylık yol. Çinliler gelinceye kadar bir çini görürüz. Öfkelenme, Cakıp'ın ganimeti yoksul halka paylaştır."

İhtiyar Akbalta cesaret verdikten sonra, Manas babasına ilk defa karşı geldi.

"Yazıklar olsun babacığım, aklınız nerede kaldı! Seni eceldan servet kurtarmaz. Servetin kurusun senin. Üzülme. Boşuna korkma! Korktuğun için hor olmuşsun. Esen Han sıkıştırırsa beni tutup ver. Çinli ile Kalmuk'tan korkup titreyerek yaşamaktansa at üzerinde ölürüm daha iyi."

Manas'ın sözünü işiten Cakıp, kan çekilmiş gibi birdenbire durdu.

"Akbalta ağa, develeri herkese eşit paylaştırıver" dedi Manas.

Akbalta kırk beş deveyi kırk baba oğullu Kırgız'a Türklere, yeni akraba olmuş iki yüz doksan haneli Mançu Kalmuğuna eşit olarak paylaştırdı. En sonra kemiği kırılan deve Cakıp'a düştü. Cakıp deveyi kesti, yüklerini çözdü, gördü ki,

içinde zümrüt, mücevher, beyaz inci ve ipek var. Diğer kırk devede çelik kılıç, lamba, buulum kumaşı, ipek, Çin ipeği, patiska vardı, bunları paylaşan halk evlerine uyumaya gittiler.

Manas kimsenin üzerine gitmedi, bir kuruş bile almadı.

" Bize katılmak isterseniz, biz yadırgamayız. Suçunuzu affettik" dedi. Akbalta on tüccara ev yaptırdı, binmesi için at verdi, onları evlendirip yerleştirdiler.

Ay dolmadan tüccarlardan hastalıkla olan biri gece bir at çalarak Kalmuklara kaçtı.

Çin Hanı esen Han tarafında öldürülen Nogoy han'ın Orozdu ve Bay adlı iki oğlu, opal dağına yerleşip günlerini gün ettiler.

Orozdu'nun on çocuğu arasında birlik yoktu. Birbirlerine düşman kesilmiş, birbirleriyle çekişiyorlardı. Hayvanları yağmalama kavgası bitmemişti. Yeni acılı araları bozuktu. Seksen yaşındaki Orozdu çocuklarının kavgasından dolayı çok üzgündü.

Bay'ın Bakay ve Taylak adında iki çocuğu vardı. İki kardeş birbirleriyle iyi geçindikleri akıllı davrandıkları için servete gark olmuşlardı. Orozdu'nun oğlu onların hayvanlarını ellerinden aldı. Onlara hakaret etti, fakat geri vermediğinden dolayı, Bay çocuklarıyla beraber Kaşgardan kaçıp, Yarkend'in ortasındaki şehire geldi.

Bir gün Bay, Bakay adındaki akıllı oğluna danıştı:

"Oğlum dinle. Akrabalarının hali budur. Atlanıp baltayı belime takıp Altay'ı aramaya çıkacağım. Cakıp adlı akrabamızdan, o tarafa sürülen Kırgızların yaşayıp yaşamadığını öğreneceğim, kendisi ulaşmasa, sözü ulaşır, ya öyle ya böyle haberi gelir. Kırgızlar haysiyetli halktır. Tanrı yardım etmişse bir araya gelmişlerdir, yurt kurmuşlardır diye düşünüyorum. Gidip dolaşayım, yalnız olsam da gideceğim."

On sekiz yaşında olmasına rağmen akılda olgunlaşan Bakay, babasının sözünü doğru buldu.

"Yakında bir rüya gördüm, baba. Aksakallı derviş koşarak gelip bana: Sana yoldaş olacak Manas arslanım var. Arkadaşını bul, senin dayanacağın adam odur" diye gözden kayboldu.

"Rüya düzelmeden, işler yürümez. Rüyan rüya olarak kalmasın, gerçekleşsin" diye Bakay Tanrıya sığındı.

"Altaydan birini bulursan, haber gönderirsin baba. Ölmezsem arkandan gelirim!" Bakay, babasının sözünü doğru buldu. Yetmiş yaşına dayanan Bay, hanımı vefat ettikten sonra evlenmişti. Gençliğim geride kaldı, artık beni ölüm bekliyor, sinek kadar kalan canın neyini esirgeyeyim ki, kara başım eğerin terkisindedir diye belini bağlayıp yola koyundu.

Üç günde vahşi çölde ark kazıp, köprü yapmakta olan, kanınca gibi kaynaşan altın bir kişiye rastladı: yağmaya çıkan askerler gibiydiler. Nehiri başka yöne çevirip, ark, köprü yaparak yolu ele geçirmişlerdi. Neskara adlı dev onların reisi idi.

Zavallı Bay, arkın yapımını yöneten Basankul adlı adamın yanına gitti. Basankul onun atını kesti, eline kazma verip ark kazdırdı. İki gün hiçbir şey yemeden çalıştığı için bayılıp düştü. Adamlar ihtiyarı öldü sanarak onu arkın kenarındaki söğüdün altına çekip toprakla üzerini gelişi güzel örttüler. Bay'ın şansı varmış, çukurda yarım gün kaldıktan sonra kendine geldi, etrafına bakıp küçücük delikten dışarıdakileri gördü.

Müthiş yayını kuşanan Neskara dev, kimseye gözükmeden, kimseye kuşkulandırmadan ark kenarına Bay'ın yattığı yere gelip Çabdar atıyla konuştu. Çabdar atın insan gibi konuşan, sahibine akıl öğreten sihirli hayvan olduğunu gördü.

Bu konuşmadan Çabdarın insanın bilmediği bir hileden de bahsettiğini Bay duydu:

"Bu yarı yolda padişahın köprüsünü boş boşuna ele geçirdin. Şimdi Esen Han'ın emrini yerine getirmeye bak. Senin yakalayıp geleceğin Manas adlı çocuk gün geçtikçe güçlenmektedir. Seni yok edecek olan odur. Onu küçükken yakalayıp yok et. Arkı kazmakta olan altı bin kişiyi doyurup, onları altı bin ata bindir. Ellerine silah ver. Senin altı bin atlı, güçlü askerin olur. Sana kimse karşı koyamaz. Oraya gecikmeden var!"

Neskara dev altı bin kişiyi sürüp Altay'daki Cakıp Bay'ın atlarını ele geçirmek, oğlunu yakalamak için harekete geçti. Çölde tozu dumana katarak yola koyuldu.

Bay topraktan sıyrılıp çıktı. Örtüdeki katırı yakalayıp binerek gidenleri peşlerinden takip etti.

Bay altı gün yol gitti, insan yüzü görür müyüm? Ya da açlıktan ıssız dağ geçidinde, ıssız dağlarda ölür müyüm? Diye yürürken, Uludağın kenarına geldiğinde beklenmedik bir yerden kıratını çekerek bir kişi çıka geldi. Yaşlı Bay atlının selamına Kalmukça cevap verdi.

Aksakallıyı gören Cakıp, atını çekerek bu yabancıya tek gözüyle baktı.

"Var ol bahadır" dedi aksakal katırını çekerek.

"Var olan aksakal" dedi. Cakıp sakalını sıvazlayarak.

"Oğlum! Adın sanın kimdir?" dedi ihtiyar.

"Adımı sanımı sordunuz: İlk atam Buygur, devlet yöneten kişidir. İkincisi Babir Han, üçüncüsü Tüböy, dördüncüsü Kögöy. Kögöy'den Nogoy, Nogoy'dan ben oldum... Otuz yıldan bire Altay'ın dağlarında yaşadım. Adım Cakıp..."

"Ah, aman Tanrım! Cakıp'ım sen misin? Ciğerim sağ mısın?" diye Bay çığlık attı.

"Ben Bay, ağabeyinim."

Cakap attan kendini atarak katır üzerindeki ihtiyarı kucaklayıp indirdi, gözlerinden yaş döktü, ağladı, ağladı. Yıllardır birbirinden ayrı olan iki kardeş çölde ağlayıp dertleştiler. Birbirine kavuştuklarına sevinen zavallılar gözlerinden yaş akıtıp bir süre oturdular.

"Cakıpım, seni araya araya atım kuş kirazı gibi, bitim Torgay gibi oldu" dedi Bay.

"Ah tövbe" diye Cakıp Tanrı'ya sığında "O günleri Tanrı haber verdiği ya da ruhlardan işaret geldiği zaman uykum kaçıp, oturacak yer bulamadım, kalbim yerinden oynadı, perişan oldum, ağabey hep seni düşündüm, rüyama girdin. Beklediğime değdi, şimdi işte rüyam gerçekleşti.

Güngörmüş iki ihtiyar birbirine sarılıp başlarından geçenleri anlattılar. Sevindiler, bezdiğimizde dağılsak da, ölmediğimiz sürece görüşecekmişiz diye Tanrının takdirine şaşırıp, söylemeye söz bulamadılar.

"Kaç çocuğun var Cakıbım?" diye sordu Bay.

"Bir tane."

"Çocuğunun adı nedir?" dedi Bay.

"Adı Manas. On üç yaşında".

"Ad veren bilerek vermiş, adı kutsal bir addır. Atalarımızın ruhu yardımcısı olsun!" diye Bay Tanrıya sığındı.

"Şimdi aklımdayken söyleyeyim. Manas'ı yakalayıp getirin diye Esen Han'ın gönderdiği Neskara adlı dev altı bin askerle geliyor. Bunu gözümle gördüm, kulağımla duydum."

"O zaman yola çıkalım, Bay ağabey." Cakıp'ın kalbi sızlayıp kayası titredi, çabuk avul yolunu tuttu.

Cakıp avula haber verdi. Neskara'nın askerlerinin binlerce olduğundan korkmaya başladı.

c- Manas'm Gökçe-Han'la savaşı;

"Manas, Alman Betle birleştikten sonra, Orta-Yüz reisi Kökçe-Han'la arası açılır ve onunla savaşa tutuşmağa mecbur olur:

"At ve sığırlarını, ben kendim alacağım; onun elbisesini, ben kendim giyeceğim..." diye bir konuşma yapar ve Gökçe-Han'la savaş için yola koyulur. Derken, Gökçe-Han ile karşılaşır ve Gökçe'ye malının yarısını kendisine vermesini teklif eder. Yok, eğer malım bölüşmezse, kendisini öldüreceğini de ilâve eder. Tabii olarak, Gökçe-Han Manas'ın bu teklifini kabul etmez ve şöyle cevap verir:

"Herhalde, Ölmelidir ikimizden birisi "Yahut yaşamalıdır, ikimizden birisi..."

Bunun üzerine Manas'da ona şöyle cevap verir :

"Korkma Ben seni biç, korkutmak istemedim. Ben sana diyorum ki, seninle vuruşalım Tüfeklerimiz(?) ile seninle atışalım. Kavraşalım birlikte, seninle güreşelim Elbet birimiz ölür, seninle deneşelim..."

Bunları dedikten sonra, başlarlar Almalı-dağında güreşe. Güreşir, güreşirler. Güreş, günler, haftalar ve aylarca devam eder. En sonunda Gökçe alt olur güreşte. Bu defa başlarlar tüfekle (?), (***Herhalde okla***) atışmağa. Ama Manas'm attığı kurşun bir türlü Gökçe'ye erişmez. Zaten Kökçe, güreşle Manas'ı alt edemiyeceğini biliyordu. Bunun için de:

"Köpek gibi boğuşmayalım, köle gibi yırtışmayalım," diye güreşe son verir ve atışmağa Başlar. işte Gökçe bu hilesinde başarı gösterdikten sonra, artık Manas'm sonu geldiğine inanır ve gerçekten Manas'ı kalbinden bir kurşunla vurur. Bunun üzerine ağır yaralanan Manas, Tanrısını çağırmağa başlar:

"Tanrım, Tanrım, ey Koca! Seni ey Koca-Tanrım, seni çağırıyorum! Canımı emanet et!" Der ve bundan sonra da Kırk-Yiğidine döner ve onlara birer birer sorar, ne edeyim, ne

yapayım, diye. Manas, dünyayı zapt etmeden, kendisini Öldürmemesini diler Tanrıdan.

Tanrı, onun duasını kabul eder ve güç verir Manas'a. Manas bir doğrulur yerinden. Çeker kılıcını kınından, öyle vurur ki kılıcıyla, Gökçe ve atı ikiye bölünürler...

d- Manassın evlenmesi:

Manas'ın ili İçinde Mengdi-Bay adlı *"gök sakallı"* biri vardı. İl içinde sözü çok geçerdi. Bir gün ata bindi ve gitti Manas'ın babası Yakup-Han'a:

"Bilir misin, Temir Han adlı bir Han vardır. Yemeğinde tuzu çok, zengin bir insandır. Onun da, ***Kanıkey*** *adlı bir kızı vardır, iki kollarının, iki yeni adeta birer zırh gibidir. Bence Manas'a tek lâyık kız, bu olsa gerek. Gel, bu kızı isteyelim,"* der.

Yakup-Han da buna razı olur ve Mengdi-Bay yola çıkar. Az gider, uz gider ve Temir-Han'ın otağına ulaşır. Temir-Han'dan Manas için kızını ister. Temir Han da ona:

*"Ey ala-gök sakallı Mengdi-Bay! Sen soylı biri değilsin. Sen köle doğmuş bir kulsun. Ben kullarla işe giremem. Ben öyle birisi ile konuşurum kî, sol yanında yoldaşlar (****yoro****), sağ yanında da yiğitler (****Çoro****) bulunsun. Eğer böyle, yoldaş ile, yiğitler ile kuşanmış ise, -eğer oğlu var ise, başına giyinecek de eğer börkü var ise, eğer etrafında (****togörök****), çok savaşçı., gözü pek, çok da alpı var ise; vardır elbet de onun, erki ile kuvveti. Gelsin benden kızımı o istesin!"*

Der ve Mengdi-Bay da atma biner ve Yakup-Han'a geri gider. Anlatır, Yakup-Han'a, ne olupbittiyse. Bu defa da Yakup-Han, oğlu Manas için Temir-Han'a kız istemeğe yollanır. Ne ise, Temir-Han'ın otağına varır ve Temir- Han'ın kızını ister. Oğluna münasip bir tiz bulamadığım, araya araya da kendisinin- kını bulduğunu söyler ve şöyle ilâve eder:

"Tuzunu gel pahalı sat, et kızı Manas'a vaad!"

Ama Temir-Han buna kızar:

"Manas henüz daha kan döktü, baş aldı mı ki ?" Diye bağırır. Yakup-Han da bu sözü duyunca yerinden, fırlar.

"Manas'ın, kırmızı savaş bayrağını açıp, dağlar gibi yürüdüğünü, fırtınalar gibi kükrediğini, yurtlar basıp, iller aldığını duymadın mı," diye cevap verir. Ayrıca da ilâve eder:

"Kızını vermezsen, elbette biz savaşır ve kızı senin elinden harp ganimeti olarak alırız," diye de tehdit eder.

Temir-Han bunu duyunca hemen at gönderir, ileri gelen beyleri, başı tuğlu beyleri çağırtır ve evine toplar.

"Yakup-Han geldi, benden kızımı istedi. Siz ne dersiniz," diye onlardan sorar. Hanlar, Beyler bu sözü duyunca, *"verelim"*, derler.

"Manas, savaşçıdır, kuvvetlidir," derler.

"Gelir de, kızla beraber pek çok şeyi de alır, gider," derler, dönelim. Kızı alamayınca evine dönen Manas'ın babasına. Yakup-Han evine döner, gelir Manasa, ne var ne yoksa hepsim anlatır.

"Oğlum, al kırk-yiğidini ardına, Alman- Betide yanma, git kendi işini kendin gör," der.

Manas da, bunu duyunca hemen atlanır, pulatlanır ve etrafındakilerle yola çıkar. Manas'ın yola çıktığı haberi, Temir-Han'a ulaşır.

Elçiler gelir Temir-Han'a:

"Çabuk, Han'ım, durma hemen ata bin," derler.

"Açılan ak bayraklar rüzgârla dalgalanıyor, ordular ise yeri sarsarak geliyorlar." Derler.

Bunu duyan Temir-Han yerinde duramaz, hemen fırlar, kalkar ve gelenlere bakar. Bakar, gerçekten, Manas'Ia kırk yiğidi önde, onların arkasından da kırk bin kişilik bir ordu

geliyor. Hemen kararım değiştirir ve Manas'Ia ordusunun davet edilmesini ve ağırlanmasını emreder. Manas'Ia ordusu ve arkasından da develerle dünür için, kadınlar gelir, yıkılır ve başlarlar yeyip içmeğe.

Temir-Han bu işe razı olur ama veziri bir kötülük düşünür. Acaba Manas'a ordusunun arasını açar mıyım, diye. Tutar, Manas'ın yiğitlerine izzet ikram eder, dağ gibi et, deniz gibi kımız toplatır. Manas'a da ayrı bir çadır kurar ve onu yapayalnız orada bırakır. Kırk-Yiğit ise, Temir Han'ın adamlan ile eylenedursunlar:

"Kara-başlı kişisiz, Manas kaldı kendiyle, "Yanında hatta yoktu, dört ayaklı it bile!"

Yeyip içmeden sonra, ok yarışları başlar. Manas'ın adamları, tasasız, süslü yaylarını, çekerek ata dururlar. Yeme içme bittikten sonra, birdenbire Manas'ın halini görürler, hepsi birden yerin dibine batarlar. Biz ne yaptık diye, çırpınır dururlar.

"Bu Manas biz öldürür," derler. Derler ama Manas yine de onları affeder.

Artık bundan sonra düğün hazırlıkları başlar, gerdek kurulur. Göklere değen altmış kanatlı bir otağ dikilir. Yakup-Han'ın oğlu, Er-Manas'Ia, Temir-Han'ın kızı Kanıkey Hatun girerler gerdeğe. Gece, kız kalkıp da kızlığının elden gittiğim fark edince, hemen yerinden fırlar, açar gözlerini, bıçağı kaptığı gibi kalkar. Bu sırada Manas da yatağında yatar. Kız, Manasın üzerine yürür:

"Kim bizim bu düzenimizi bozdu" diye bağırır.

Kızın babası Temir-han, bir ***'koyun çabanı"*** idi. Bütün hayat düzeni bu iktisadi düzen içimde devam edip giderdi. Manas'Ia İli ise, *at çobanı idi.* Onların hayatı da, öyle devam edip giderdi. Kız korkar ki, kendi halkının hayat düzeni de

değişecek, bambaşka olacak. Çünkü bunlardan hiç biri, diğerini beğenmezdi. Bunun için de Manas'a:

"Deve çoban,"' Diye bağırır. Manas kolları uzatıp, karısının boynuna dolamak ister. Kız, kollarını iter:

"Çek kollarım boynumdan! Çek ki, babam Temir-Han'ın bana hediye ettiği hu güzel saplı bıçakla kalbini parçalamıyayım," der.

Manas, yalvarır, yakarır; ama hiç fayda etmez. Kız, bıçağı tuttuğu gibi, Manas'ın kalbine saplar. Manas, yarasını tutar, yerinden kalkar ve Kırk-yiğidine seslenir.

"Binin atlara da gelin, intikamımı alın." der.

"Haber, yurt içinde yayılır. Bunu duyan kızın anası, Manas'ın tarafını tutar.

"Dur, Manas-Han, dur," der ve Manas'ın yanına koşar. Bir yandan da kızını azarlar. Ama kız annesinin de üzerine yürür ve bir yandan da, Manas'ın adamlarına şöyle der:

"Kuduz köpek ısırma! Isırma da uslu yat! Adamların yüzüne, bakayım da bileyim. Bileyim ki bu Manas, kimmiş, hangi Manas'mış! Sen değil miydin ki, Temir-Han'ın ekmeği, devletiyle doymuştun! Senin adını ise, Hanlar mı koymuş idi! Senin adını bile, babanın kollarıyla, köleler koymuş idi! Seni, Kara-Döng-oğlu, seni; seni, kart Manas, seni! Nasıl olur da seni, ben er diye tanırım!"

Sabah olunca, Manas'ın Kırk-yiğidi ile yirmi askeri, Temir-Han'ın nesi var, nesi yoksa toplarlar ve alır, çıkarlar yola. Malları alıp götüren askerler, bunları götüre dursunlar. Gelelim Manas'la Kırk-yiğidine:

Sabah olup ortalık aydınlanınca, Manas'ın yiğitlerinden:

"Ala dağlar benzeri" Alman-Bet, *"Akıllı doğan "* Acı-Bay, Etim ve Sait adlı iki oğul; *"karanlık basınca bile, karsak tilkisinin izinden şaşmayan,"* Kaman ve Yay puradlı iki oğul, hep birlikte atlara binip giderler...

...Manas'ın Babası yemeden içmeden kesilir. Bir kaç gün içinde ihtiyarlar. Manas'ın annesi, Bağdı-Dölöt'de, ne yer ve ne de içer. O da ihtiyarlar. Manas'ın kız kardeşi Kardı- gafla, karısı Kanıkey-Hatun onları teselli eder ve bakar, dururlar. Manas'm ak-kula atını ise, hiç kimse ahırdan çıkaramaz, ağzına da bir parça su ile yem veremez olur.

"*Kazları, kuğuları toplayan*" doğan, evin üstünde tüner, durur. Köpeği başını kor, kaldırmaz yerden, yatar durur. Ne yer, ne içer, başını göğe kaldırıp ulur, dururdu.

Tanrı bu sırada, gökten bir melek göndermiş ve meleğe şöyle demiş:

"*Git de bak eğer bu at, bu köpek ve bu doğan, iyi hayvani arsa, onların efendilerine de can ver ve yeniden yaşat,*" *demiş. Yok kötü hayvanlarsa, efendilerinin ölümünü istiyorlar demektir; onların hepsim de öldür,*" demiş.

Ayrıca, "*Manasa'da git, onun bağrına bir kara taş koy, 'kutsal kız' Altın-Ay da, onun eşi olsun; üstünde ki ak-mezar da ona saray olsun; haydi çabuk ol da, git,*" demiş.

Tanrının meleği gelmiş. At, köpek ve doğanla konuşmuş. Bakmış ki, bunlar çok iyi hayvanlar. Hemen koşmuş, Manas'ın bağrına bir kara-taş koymuş. Bu taşı kor koymaz da, Manas dirilmiş. Kalkmış atına binmiş, almış kuşunu eline, katmış köpeği önüne, çıkmış gitmiş, avına.

Yine o sırada, Manas'ın hatunu Kanıkey, gece yatarken bir rüya görmüş. Hemen koşarak gitmiş ve bu rüyasını kayın bahası Yakup-Han'a anlatmış:

"*Çok karanlık geceydi, birden parlak ay çıktı. Çok karanlık bir gündü, birden bir güneş çıktı. Bir kavak büyüyerek, ta göklere deg çıktı.*

Birini sen eğmiştin, kavağın dallarından, birini de annesi, tutmuştu kollarından. Göğe çıkmış idiniz, dallara tutunarak, sonra

da kayboldunuz, bulutlara dalarak. Benim efendim Manas, toprak oldu mu, dersin? Tanrı ona can verip, hayat buldu mu, dersin?"

10- Dede Korkut Destanı

Günümüze kadar gelmemiş olan ve on iki epik hikayeden oluşan Dede Korkut Kitabı'nın diğer adı Oğuz Destanı (Oğuzname)'dır. Kuzeydoğu Asya'daki Göktürk Devletini oluşturan halklardan olan Oğuzlar, sonradan güneybatıya doğru göç ederek, 10. yüzyılda Maveraünnehir ve civarındaki bozkırları yurt edinmişlerdir. Müslümanlığı kabul eden Oğuzlar, 10. ve 11. yüzyıllarda, o zaman Müslüman olmayan Kıpçaklarla sürekli olarak çarpışmışlardır.

İşte Dede Korkut Kitabı, Oğuz boylarının Doğu Anadolu'da kendi aralarındaki veya Trabzon Rumları ve Kafkas Gürcüleri ile olan savaşlarını anlatır. Bu savaşlar, tahminlere göre, eski Oğuz Destanı'na yansımıştır.

Ozanlar olayları defalarca yeniden saz eşliğinde söylemişlerse de en eski metinler kaybolmuştur. Elimizdeki metnin, Oğuzlar Ortadoğu'ya yerleştikten sonra, Osmanlılar devrinde Doğu Anadolu'da Erzurum bölgesinde, 15. yüzyıl sonunda yazıya geçirildiği tahmin ediliyor. Ve Oğuzların hükümdarı *"Hanlar Hanı"* Bayındır Han, Banu Çiçek, Burla Hatun ve Selcen Hatun diğer kahramanlardır.

TÜRK edebiyatı tarihinin en büyük âlimlerinden Prof. Fuat Köprülü'nün, derslerinde söylediği bir söz vardır:

"Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut'u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar."

Dede Korkut Kitabının değerini ifade etmek için bundan daha güzel bir söz bulmak mümkün değildir. Gerçekten

Dede Korkut Kitabı Türk edebiyatının en büyük abidelerinin Türk dilinin en güzel eserlerinin başında gelir.

Dede Korkut Kitabının bu yüksek değeri onun mahiyetinin tabii bir neticesidir. Dede Korkut bir millî destandır. Milli destanlar, taşıdıkları vasıflar dolayısıyla, bağlı oldukları dil ve edebiyat sahaları içinde daima müstesna bir yer işgal ederler.

Millî destanın ***ilk vasfı*** müellifinin millet olmasıdır. Destan, bir ferdin, bir sanatkarın değil, bir milletin müşterek dehasının mahsulüdür. Yaratıcısı müşterek deha olduğu gibi, değerlendirilmesi de müşterek sosyal zevkin süzgecinden geçmiştir. Dede Korkut da bu şekilde Türk Milletinin müşterek dehasının ve zevkinin eseridir.

Milli destanın ***ikinci vasfı*** muhtevasının millet hayatı olmasıdır. Bu bakımdan destan millî kültür değerlerinin bir hazinesi, millî ve sosyal hayatın renkli ve teferruatlı bir tablosu demektir. Dede Korkut da bu şekilde Türklüğün millî hayatını aksettirmekte, Türk kültürünün zenginliklerini, renkli Türk folklorunun sayısız değerlerini, Türk Milletinin yüksek insanî vasıflarını, duygularını, faziletlerini ve meziyetlerini dile getirmektedir.

Millî destanın ***üçüncü vasfı*** büyük bir kahramanlık menkıbesi olmasıdır. Onda kahramanlık ruhu en yüksek insani vasıf olarak işlenir. Dede Korkutta da tabii bu şekilde büyük bir kahramanlık hikayesi ile karşı karşıya kalır, Türklerin alp insan tipinin davranışlarının en yükseğini görürüz. Aynı manaya **'alp'**, **'yiğit'**, **'eren'** gibi kelimeler eserde en çok geçen, en muteber kelimelerdir, **'eren'** kelimesi Dede Korkutta henüz dinî bir manaya bürünmemiştir.

Milli destanın ***dördüncü vasfı*** fevkalade yüksek bir coşkunluk ifadesi taşımasıdır. Dede Korkutta da böyle coşkun

bir hava, son derece yüksek perdeden bir söyleyiş, insanı sürükleyip götürür.

Millî destanın ***beşinci vasfı*** eserde tabiat unsurunun ön planda olması. büyük bir yer işgal etmesidir. Bu tabiat durgun ve sakin değil, tıpkı kahramanları gibi canlı, yaşayan, aktif; hayata, vakalara, hikayeye adeta iştirak eden bir tabiattır.

Dede Korkut'taki tabiat o kadar canlı ve coşkundur ki mesela suyun en makbulü olarak «kanlı su» tabiri tekrarlanıp durur, insanları sürükleyip boğan taşkın su büyük bir şevkle anlatılır.

Millî destanın ***altıncı vasfı*** bu zengin tabiat unsurunun yanında ve onun bir tamamlayıcısı olarak hayvanların yine büyük bir yer işgal etmesidir.

Dede Korkutta da eski Türklerin atlı bozkır medeniyetinin temel unsuru olan hayvan, büyük ve müstesna bir yer tutar; insanın hayatına karışır, öyle ki kahramanların ağlaması, bağırması gibi bir çok hareketleri hayvanlara benzetilerek, bir meziyet gibi, aynı kelimelerde birleştirilir.

Millî destanın ***yedinci vasfı***, içinde hızlı bir hayat tarzının hüküm sürmesidir. Dede Korkutta da baş döndürücü bir hareket içinde vakalar akıp giderler.

Millî destanın ***sekizinci vasfı*** tarihle ilgili bulunmasıdır. Şüphesiz destan tarih değildir. Fakat tarihe büsbütün kayıtsız da değildir. Destan tarihten doğar. Öyle ki destan tarihî hadiselerin millet hayatında bıraktığı intibaların şiirleşmiş, sanat eseri haline gelmiş şeklidir denilebilir. Dede Korkutta da Türk tarihinin derinliklerinde yatan birçok vakalar silsilesinin derin izleri görülür. Bu izler eski Türk tarihinin bir çok destanlaşmış unsurları ile Oğuz Türklerinin önce Orta Asya'daki ilk yurtlarında, sonra batıda, Doğu Anadolu ve

Azerbaycan sahasında yaşadıkları tarihin geniş akisleri şeklinde karşımıza çıkar.

Millî destanın ***dokuzuncu vasfı*** bir coğrafyaya sahip olmasıdır. Dede Korkutta da tarihe dayanma vasfının tabii bir neticesi olarak böyle bir coğrafya vardır. Bu coğrafya görünüşte ve ön planda Doğu Anadolu ve Azerbaycan sahasıdır. Fakat bunun arkasında ya doğrudan doğruya veya çok defa bu sahaya adapte edilmiş olarak Orta Asya'nın, Türkistan coğrafyasının unsurları yatar.

Böylece eser destan olarak, zamansız ve mekânsız olan masal ve efsaneden tabip çok ayrılmış olur. Milli destanın bir derecelemeden çok, sayma ifade eden bu sıralamamıza göre onuncu, fakat şekil bakımından birinci vasfı uzun, büyük bir manzum eser olmasıdır.

Bu bakımdan Dede Korkut tam destan değildir. Yarı manzum, yarı mensurdur. Yani biraz halk hikâyelerine benzer. Fakat gerek manzum kısımların çokluğu, gerek nesrinin normal nesir olmayıp çok defa seçili, düzenli, manzumeden yeni çevrilmiş hissini veren bir nesir olması onu halk hikâyelerinden çok farklı kılmakta ve destan menşeinden fazla uzaklaştırmamaktadır.

Hacim bakımından ise Dede Korkut, bir mukaddime ile, her biri ayrı bir bütün olan, fakat hepsi bir arada da aynı bir bütünlük teşkil eden 12 destan parçasından ibarettir Bunlardan hiç biri bir destan uzunluğunda olmadığı gibi, hepsi bir tek destan durumunda da değildir. Bu bakımdan Dede Korkut halk hikayesi olmağa yöneldiği sırada tesbit edilen büyük bir destan parçası manzarası arz etmektedir.

Millî destanın on birinci vasfı, demek ki, hikâyenin bir kahraman etrafında dönmesidir. Dede Korkutta, dediğimiz gibi, böyle bir kahraman etrafında dönen destan bütünlüğü

yoktur. Dede Korkut tarihi kayıtlarla varlığını bildiğimiz, fakat ele geçmemiş olan asıl büyük, manzum ve tam bir oğuz destanından ayrılmış ve hikâyeleşmeğe yönelmiş büyük destan parçalarından ibarettir.

Millî destanın burada zikredeceğimiz son, fakat en büyük vasıflarından biri dil vasfıdır. Destan dili bağlı olduğu dilin en güzel örneğini teşkil eder. Dede Korkutun dili de tam bir destan dili olarak Türkçe'nin emsalsiz bir şaheseri durumundadır.

Bu dil milletin ağzında asırlarca süzüle süzüle adeta atasözleri ve vecizeler dizisi haline gelmiş bir dildir. Destan dili bu bakımdan mukaddes kitapların diline benzer. Onun için dil bakımından Dede Korkut Türkçe'sinin mukaddes kitabı durumundadır diyebiliriz. Üslubu ise bu dile uygun; yalın, açık, kesin, fakat ihtişamlı destan üslubudur.

Hülasa, şekle ait bir iki nokta hariç, Dede Korkut Kitabı bu saydığımız vasıfları ile millî destan olarak Türk Milletinin en büyük kültür varlıklarından biri halinde karşımıza çıkmaktadır.

Destanların teşekkülünde çekirdek, gelişme ve tespit olmak üzere üç safha ve şart vardır. Milletin iptidai devrinde onu toptan sarsan bir tarihî vaka üzerine destan çekirdeği teşekkül eder; sonra bu çekirdek uzun zaman bir destan devri yaşıyan o millet tarafından yeni vakalarla geliştirilir; nihayet bu gelişme tamamlandıktan sonra, fakat erimeden, canlı iken, yazılı devreye geçilerek bir sanatkârın onu tespit etmesi gerekir.

Dede Korkut da bu safhalardan geçmiş; Oğuzların Asya'daki eski yurdunda ilk çekirdek teşekkül etmiş, sonra batıya yerleşmelerine kadar geliştirilmiştir. Nihayet biraz geç kalınarak, yazılı devre bir hayli ilerledikten, destan devri

bittikten, destanlar halk hikâyesine dönmeğe başladıktan sonra, 15. asrın sonu ile 16. asrın başlarında meçhul bir sanatkar tarafından kağıda geçirilmiştir.

Onun için Dede Korkut Kitabı batı Türklerinin esasını teşkil eden Oğuzların hayatını içine alır. Eserde Oğuz hükümdarı Bayındır Han'dır. Fakat Bayındır Han pek sahneye çıkmaz. Bayındır Han'dan sonra Kazan Bey gelir. Destanların en mühim kahramanı olan Kazan bütün Oğuzların müşterek beyler beyi, bir çeşit umumî valisidir.

Ondan sonra Oğuzlar ve Oğuz ülkesi iç Oğuz, Dış Oğuz *(Üç Ok, Boz Ok)* olarak ikiye ayrılır. Kazan aynı zamanda iç Oğuz'un Beylerbeyidir. Dış Oğuz'un Beyler beyi Kazan'ın dayısı Aruz'dur. Onların idaresinde de eski 24 Oğuz bozu taksimatına göre çeşitli beylikler ve boylar bulunur.

İşte eserde bu siyasi ve idari düzen içindeki Oğuzların millî hayatı, birer sembolden başka birşey olmayan kahramanların etrafında dile getirilmektedir. İhtiyar Dede Korkut Oğuzların akıl hocası, ozanlar piri, keramet sahibi ve her destanın cereyanından sonra onu ilk tertip, tanzim ve nazmettiği kabul edilen bir nevi müellif durumundadır.

Dede korkut Kitabinin bugün elde, biri Dresden'de, öbürü Vatikan'da olmak üzere, iki yazma nüshası vardır.

Dede Korkut Hikâyeleri'nin özetleri:

a- Dirse Han oğlu Boğaç Han

Hanlar Hanı Bayındır Han, yılda bir kez şenlik düzenleyip, bütün Oğuz beylerini konuk ederdi. Yine bir şenlik zamanı idi. Şenlikte, Han'ın emri gereğince, oğlu ve kızı olmayanlar kara çadırda kalacak, altına kara keçe döşenecek, kara koyun eti verilecekti.

Oğuz Hanlarından Dirse Han'ın hiç çocuğu yoktu. Bu yüzden onu kara çadıra yerleştirdiler. Sebebini sordu. "*Çocuğun olmadığı için*" cevabını alınca, yanında getirdiği kırk yiğidi ile şölen yerini terk etti. O kızgınlıkla gelip hanımına acı sözler etti. Hanımı:

"*Ona büyük bir şölen tertip etmesini, açları doyurmasını, çıplakları giydirmesini, hayır dualar almasını, bu dualar içerisinden birisinin kabul olabileceğini*" söyledi.

Dirse Han, hanımının dediği gibi yaptı.

Dualar kabul oldu. Hanımı gebe kaldı. Zamanı gelince bir erkek çocuğu doğurdu. Çocuk büyüdü, gürbüz bir delikanlı oldu. On beş yaşına gelince, Bayındır Han'ın yiğitleri arasına karıştı.

Bir gün arkadaşları ile otururken, Bayındır Han'ın üç kişinin sağ yanından, üç kişinin de sol yanından, demir kazıklarla zor zapt ettiği boğası, bunların elinden kurtulup sağa sola saldırmaya başlayınca, herkes kaçmış, Dirse Han oğlu ortada yapayalnız kalmıştı.

Boğa üzerine hücum edince, yumruğu ile alnının ortasına bir tane yerleştirdi, boğa kıç üstü yere devrildi. Kalkıp hücum etti, akıbeti aynı oldu. Sonunda, oğlan boğayı yendi. Bıçağı ile kafasını kesti. Böyle bir yiğitlik görülmemişti.

Dedem Korkut geldi, oğlanla beraber babasının yanına gitti, boy boyladı, soy soyladı, oğlanın adı **'Boğaç'** olsun dedi.

Dirse Han, oğluna Beylik verdi, taht verdi. Ancak, Dirse Han'ın kırk yiğidi bu durumu hazmedemediler. Baba ile oğlun arasını açmak için yalanlar, dedikodular, asılsız haberler ürettiler. Sonunda, Dirse Han'ı oğluna düşman ettiler. Bir av sırasında, Dirse Han, oku ile oğlunu iki kürek kemiği arasından vurdu. İçi kan ağlaya ağlaya çadırına döndü. Hanımı, oğlum nerede diye sorunca, cevap veremedi. O kırk hain,

"Oğlun iyidir, sağdır, avdadır" deyince, annesi yanına kırk ince belli kız alarak, oğlunu aramaya çıktı. Bu arada, Hızır gelmiş, oğlanın yarasını sıvazlamış, "Korkma oğul, dağ çiçeği ile ananın sütü sana ilaç olacak, iyileşeceksin" demişti.

Anası, oğlunun yanına varır, al kanlar içinde görünce, ağıta durur. Oğlan sese uyanır ve Hızır'ın söylediklerini anlatır. Kızlar dağ çiçeği topladılar, anası memesini üçüncü sıkmada sütü getirebildi. Süt ile çiçekleri, yarasına sürdüler. Gizlice beyin otağının yakınlarına getirdiler.

Aradan kırk gün geçti. Oğlan iyileşti, yine aynı yiğit oldu.

Kırk hain, oğlandan korktular. Dirse Han'ı kaçırıp, gâvur ellerine götürdüler. Anası, bütün bu olanları oğluna anlattı. Oğlan, kırk yiğidini yanına alıp, namert kırk kişinin elinden savaşarak babasını kurtardı. Baba-oğul sarmaş dolaş oldular. Sonra yurtlarına döndüler.

Bayındır Han, olanları duydu. Oğlana Beylik verdi, taht verdi. Dedem Korkut da geldi, tahtının tacının ulu, ömrünün uzun, kılıcının keskin olması için dualar etti...

b- Salur Kazan'ın evinin yağmalanması:

Ulaş oğlu Bayındır Han'ın damadı, Salur Kazan ve adamları uzak yerlere ava gitmek için yurtlarından ayrılmışlardı. Casuslar, azılı eşkıya Şökli Melik'e haber verdiler. Şökli Melik Salur Kazan Han'ın otağına baskın yapıp oğlu ve adamlarını esir aldılar.. Kızları koynuna aldılar. Ne varsa yediler, içtiler, yaktılar, yıktılar.

Salur Kazan Han'ın tüm bu olanlardan haberi yoktu.

Şökli Melik ve adamları yaptıkları tüm kötülüklerle yetinmeyip, Kazan Han'ın başında çobanlan olan sürüsünü de yok etmek için saldırdılar. Lâkin çoban yiğit ve akıllı idi. İki kardeşi ile bütün tertibi almış idi. Sapanı ile bütün

saldırganların çoğunu telef etti. Bu arada kendi kardeşleri de şehit olmuştu…. Salur Kazan Han, o gece rüyasında bir karabasan gördü.

Kara kuduz kurtlar, kara kargalar hep hanesine saldırıyorlardı. İçi rahat etmedi. Adamlarını av yerinde bırakıp, atına atlayıp, üç gün yol sürüp, obasına vardı. Durumu görünce, kanlı gözyaşları döktü. Sonra da kâfirlerin peşine düştü.

Bu arada Şökli Melik, adamları ile yiyip içip, eğleniyordu:

"Salur Han'ın hanımı gelsin, bize içki sunsun." dediler.

Kırk esir kıza sordular: "*Burla Hanım hanginiz*?" Hepsi birden "*benim*" diye karşılık verince, bulamadılar. Bu sefer oğlu Uruz'u kesip, etini kadınlara yedirmeyi, kim yemezse onun anası olduğunu bulabileceklerini söyleyerek, işe giriştiler. Burla Hanım, bunu duydu, gelip oğluna danıştı. Oğlu,

"Ne sen söyledin, ne ben duydum, babamın namusu, benim canımdan daha önemlidir," dedi…Uruz'u öldürmeye geldiler.

Tam bu sırada, Salur Kazan ve Karaca Çoban, Şökli Melik'in otağına varmışlardı. Salur Kazan Han, Şökli Melik'e seslenerek,

"Bütün aldıkların senin olsun, bana anamı ver." deyince, Şökli Melik:

"Ananı kara papaza vereceğim." cevabını verdi. Bu esnada, Salur Kazan Han'ın kardeşi Kara Göne, Deli Dündar, Kara Budak, Hemid, Şer Şemseddin, Boz Aygırlı Beyrek, Bay Yiğenek… ve nice yiğitler yetiştiler. Yalın kılıç düşmana giriştiler. On iki bin kâfir kılıçtan geçirildi. Beş yüz Oğuz yiğidi şehit oldu.

Salur Kazan Han, bütün sevdiklerine kavuştu…

Dedem Korkut geldi, görelim ne söyledi:

"Hayır, dua edeyim Han'ım. Karlı kara dağların yıkılmasın. Gölgeli kaba ağaçların kesilmesin, güzel suyun kurumasın, her şeye gücü yeten Tanrı, seni mert olmayana muhtaç etmesin. Ak boz atım sendeletmesin, işlettiğinde kara çelik öz kılıcın körelmesin. Dürtüşürken ala mızrağın kırılmasın, ak sakallı babanın yeri cennet olsun, ak saçlı ananın yeri cennet olsun. Sonunda tertemiz imandan ayırmasın, âmin diyenler Tanrı'nın ak yüzünü görsün, ak alnında beş kelime dua kıldık, kabul olsun: Tanrı'nın verdiği umudun kırılmasın, derleyip toplasın, günahınızı adı güzel Muhammed Mustafa yüzü suyuna bağışlasın Han'ım hey!"

—Kam Püre'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu:

Hanlar, oğulları ile birlikte Bayındır Han'ın otağında toplanmışlardı. Bunu gören Kam Püre ağladı. Niye ağladığı sorulunca da:

"Bir oğlum yok ki soyumu devam ettirsin, Han'ıma hizmet etsin, bunun için ağlıyorum."

Bütün Hanlar, Kam Püre için dua ettiler. Kam Püre'nin bir oğlu oldu. Bu sırada Bay Piçen'in de bir kızı oldu. Oğlanı ve kızı beşik kertmesi yaptılar. Kam Püre'nin oğlu, büyüdü on beş yaşında güzel bir delikanlı oldu. Adını alma zamanı gelmişti.

Bezirganların kervanını çapulcular soymuş, bezirganbaşı canını zor kurtarmıştı. Bezirgan başı vara vara, Kam Püre oğlunun çadırının olduğu yere kadar geldi. Durumu anlattı. Oğlan, yanına Bezirganbaşını katıp, eşkıyaların peşine düştü. Bir yerde onları eğlenirken yakaladı. Daldı ortalarına. Hepsini çil yavrusu gibi dağıttı. Bütün mallan kurtardı. Bezirganbaşı ondan ne isterse almasını isteyince bir boz aygır, bir gürz ve bir yay seçti. Bezirganbaşı onları, Karn

Püre Hanın oğluna getirdiklerini söyledi. Oğlan sesini çıkarmadı vardı babasının yanma.

Bezirgânbaşı ve adamları geldiler. Oğlanı Kam Püre'nin yanında görünce çok şaşırdılar, varıp önce onun elini öptüler. Kam Püre bu İşe çok kızdı. Lakin, olanları anlayınca çok sevindi. Oğluna ad koyma zamanı gelmişti. Bütün beyler toplandılar.

Dedem Korkut geldi, boy boyladı, soy soyladı:

"Adını Bamsı Beyrek koyalım" dedi.

Hep beraber dualar edildi. Bütün Beyler ve Bamsı Beyrek, bir gün ava çıkmışlardı. Bir Alageyiği kovalayan Bamsı Beyrek, bir kırmızı çadır gördü. *"Bu kimindir?"* diye merak etti. Banu Çiçek:

"Ne arıyorsun?" diye sordu.

"Beşik kertmem Banu Çiçek'i arıyorum" deyince, *"Ben onun dadısıyım yarışta, ok atmada ve güreşte beni yenersen ancak onu görebilirsin"* dedi. Kabul etti. Bamsı Beyrek kızı yendi. Kız dedi ki *"Banu Çiçek benim."*

Oğlan parmağındaki yüzüğü çıkarıp, kızın parmağına takarak nişanı yaptı. Sonra vardı babasının otağına olanları anlattı.

Lakin kızın abisi Deli Karçar, kardeşini isteyeni öldürmekle ün yapmıştı. Bu işe bir çare düşündüler. Dedem Korkut'u bu işi çözmesi için görevlendirdiler. Dedem Korkut yollara düştü. Vara vara, Deli Karçar'ın yol üstündeki otağına geldi. Dileğini söyledi.

Deli Karçar çok kızdı. Kılıcını çıkarıp Dedem Korkut'a vurmak için kaldırdı. Dedem Korkut *"Elin kurusun"* diye beddua edince, eli kurudu. Bu sefer Dedem Korkut'a yalvar yakar oldu. Dedem Korkut, dua etti eli eski haline döndü...

Bu sefer de Deli Karçar, kızı vermek için bin at, bin deve, bin koç, bin kulaksız köpek, bin pire istedi. Dedem Korkut geldi, Kan Püre'ye söyledi. Hepsini tamam ettiler. Dedem Korkut bunları alıp, Deli Karçar'm yanına vardı. Deli Karçar'a oyun edip, pirelerin içine koydu. Deli Karçar, yalvar yakar olunca, onu saldı.

Uzatmayalım, düğün oldu. Ancak, gece yarısı, Bamsı Beyrek uykuda iken, Banu Çiçek'te gözü olan Bayburt Hisarı Beyi saldırıp, Bamsı Beyrek ile otuz dokuz yoldaşını esir aldı.

Han Beyrek, Deli Dündar, bütün Oğuz Beyleri karalar bağladılar. Bunu işiten, bütün eş, dost, yaran hep karalar giydiler...Bamsı Beyrek'in izi bir türlü bulunamadı...

Aradan on altı yıl geçti.. Yalancı Yartaçuk, Bamsı Beyrek'in kendisine hediye ettiği gömleği, kana bulayıp, babasına götürdü. Onları, oğullarının öldüğüne İnandırdı. Arkasından Banu Çiçek ile evlendi...

Bir gün, Bamsı Beyrek'in babasından öğütlü olan bezirganlar, Bayburt Hisarı'na uğradılar. Baktılar ki, şölen var. Bamsı Beyrek'e de kopuz çaldırıyorlardı. Bamsı Beyrek, bezirganları tanıdı. Onlarla şair dilinde konuşarak, bütün sevdiklerinin sağ olduğunu, Banu Çiçek'in ise Yalancı Yartaçuk ile sözlendiğini Öğrendi. Hem kendisi, hem de otuz dokuz yoldaşı ağlaya ağlaya bir hal oldular.

Bayburt Hisan'nın, Bamsı Beyrek'e aşık olan kızı olanları öğrenince, Bamsı Beyrek'in kaçmasına yardım etti. Yolda atını bulup bindi. Tam da, Banu Çiçek ile Yartaçuk'un düğün şöleni olurken, yurduna vardı. Fakir bir aşık kılığında idi. Kızlar, acıyıp karnını doyurdular. Kılığı düzelsin diye verdikleri Bamsı Beyrek'in kaftanını, aşık giyince hemen tanır oldular.

Bamsı Beyrek, kaftanı giymekten vazgeçti. Eski elbiselerle düğünün içine girdi. Ok atışıyorlardı. Aldı Yartaçuk'un yayını, bir çekmede parça parça etti. Bamsı Beyrek'in yayı ile okunu getirdiler. Bir atışta yüzüğü parçaladı. Bütün Oğuz Beyleri buna sevinip, gülüştüler. Oğuz Hanı:

"*Dile benden ne dilersen*" diye buyurdu. "*Karnımı doyurmak isterim*" dedi. Han dedi ki: "*Bir günlük beyliğim, onun olsun.*" Öyle oldu. Bamsı Beyrek, yemek yedi, sonra sofraları, kazanları tekmeledi. Ardından kızların yanına gitti. Orda oyunlar oynandı en sonunda, Banu Çiçek Bamsı Beyrek'i tanıdı. Babasına koşup müjdeyi verdiler. Gözleri kör olmuştu. "Parmağını kanatsın, gözüme sürsün, oğlum ise gözüm açılır" dedi. Öyle yaptılar, gözleri açıldı.

Yartaçuk bunu haber alınca kaçtı. Bamsı Beyrek peşine düştü, yakaladı. Aman dileyince bıraktı. Yiğitleri ile birlikte Bayburt Hisarı'na yollandılar. Cümle Oğuz Beyleri ardından devam ettiler. Yaman savaş oldu. Bayburt Hisarı zapt edildi...

Beyrek, Bayburt Hisan'nın kızını aldı, gelin getirdi. Kırk gün kırk gece düğün yaptılar.

Dedem Korkut geldi. "*Bu Oğuz Destanı Bamsı Beyrek'in olsun*" dedi.

c- Kazan Bey oğlu Uruz Bey'in tutsak olduğu boyu anlatır:

Kazan Bey, bir gün bir şölen tertip etti. Doksan üç bin Oğuz yiğidi, kızı, kadını toplandı. Kazan Bey, sağma baktı güldü, soluna baktı güldü, karşısına baktı ağladı. Çünkü karşısında, yaşı on altı olmasına rağmen, halen yiğitliğini ispatlamamış olan oğlu duruyordu. Oğlu bu duruma çok üzüldü. Babasına:

"*Ne dedin de yapmadım*?" dedi. Kazan Bey "*Madem öyle*" deyip, yanına oğlunu ve üç yüz kızanını da alıp ava çıktı. Meğer av bölgesinde casuslar varmış. Kara Tatyan Kalesi

Tekfuruna haber verdiler. On altı bin askeri ile bizim üç yüz yiğide saldırdılar.

Kazan Han, oğlunu savaştan ırak tutmuş idi. Lakin Uruz oğlan ve kırk arkadaşı, kâfire bir ucundan saldırıp, yaman savaş verdiler. Ancak, Uruz esir düştü. Babasının bundan haberi yoktu. Evine döndü. Hanımı baktı oğlu Uruz yok, başladı ağıda... Kazan Han da deliye döndü. Yiğitlerini alıp, hızla av yerine vardı. Baktı ki yaman savaş olmuş, oğlunun cesedi yok. Anladı ki tutsak düşmüş. İzleri takip etti.

Kâfirler Kanlı Kara Dervent'te konaklamış, eğleniyorlardı. Kazan Bey varınca fark ettiler. Oğlan dedi, "Elimi kolumu çözün, babamla ben konuşayım." Çözdüler. Oğlan, geri dönmesi için babasına yalvardı. Babası kabul etmedi. Kâfire saldırdı. Babası gözünden yaralandı, uçurumdan uçtu...

Hanımı **Burla Hatun** dayanamamış, yiğitler ile yola çıkmıştı. Oğuz Beyleri de dayanamamış yola çıkmışlardı. Hepsi tekmil gâvurun üstüne vardılar. Yaman savaş ettiler. Kâfirler helak oldu. Bütün malları Oğuz beylerinin eline geçti. Kazan Han, ölmemiş yoldaşlarına katılmıştı. Hep birlikte Uruz'u kurtardılar.

Yurtlarına dönüp, güzel bir şölen ettiler. Dedem Korkut da oradaydı. Yine çaldı, yine söyledi. Ne söylediyse, güzel söyledi...

d- Duha Koca oğlu Deli Dumrul beyini anlatır:

Oğuz'da bir Deli Dumrul vardı. Bir kuru çayın üzerine köprü yaptırmış, geçenden otuz üç akçe, geçmeyenden döve döve kırk akçe alır idi. "*Var mı benden güçlüsü*" diyerek de meydan okur idi. Bir gün köprünün yakınında bir genç öldü. Sahipleri "*Azrail'in gencin canını aldığını*" söylediler. Deli Dumrul

Azrail'e meydan okudu. Bu Allah'ın gücüne gitti. Azrail'i, Deli Dumrul'a gönderdi.

Yay çeken Alp kızlar Savaşçılar

Deli Dumrul, kırk arkadaşıyla yemekte iken, Azrail gelip kıstırdı. Deli Dumrul şaşırdı. Azrail olduğunu anlayınca, kılıcını çekip saldırdı. Azrail bir güvercin oldu. O da atla peşine düştü. Bir iki güvercin öldürdü. Dönerken, Azrail atını ürkütünce, yere kapaklandı. Başı, gözü yarıldı. Azrail gelip tepesine çöktü. Deli Dumrul şimdi gürlemiyor, hırıldıyordu:

"Bre Azrail aman, Tanrı'nın birliğine yoktur güman, canımı alma Azrail" diyerek af diledi. Azrail de *"Benden af dileyeceğine, Allah'tan dile"* dedi. Deli Dumrul da başladı Allah'a yalvarmaya:

"Yücelerden yücesin Kimse bilmez nicesin
Güzel Tanrı
Nice cahiller seni gökte arar, yerde ister
Sen kendin müminlerin gönlündesin Ölümsüz güçlü Tanrı,

Benim canımı alırsan sen al
Azrail'in almasına izin verme"

Bu yalvarmalar Allah'a hoş geldi. Azrail'e dedi ki:

"Bu deli canı yerine can bulsun, hayatı bağışlansın." Azrail bunu Deli Dumrul'a iletti.

Deli Dumrul, önce yaşlı ana ve babasına gidip, kendi canı yerine, canlarını vermelerini istedi. Kabul etmediler. Vardı hanımının yanma, hanımı *"Canım sana feda olsun"* deyince, Deli Dumrul, Allah'a yalvardı:

"Yüce Tanrı Ulu yollar üzerine İmaretler yaptırayım senin için Çıplak görürsem giydireyim, senin için Alırsan ikimizin canım birlikte al, Bırakırsan ikimizin canım birlikte bırak İyiliği çok, güçlü Tanrı."

Tanrı, Azrail'e Deli Dumrul'un anasının ve babasının canını almasını, Deli Dumrul ile eşine de yüz kırk yıl ömür verdiğini söyledi.

Dedem Korkut geldi, boy boyladı, soy soyladı, ne de güzel söyledi.

e- Kanlı Koca oğlu Kan Turalı boyunu anlatır:

Oğuz zamanında, Kanlı Koca isminde bir gürbüz er; onun da, Kan Turalı isimli yiğit bir oğlu vardı. Oğluna:

"Gel seni evlendireyim" dedi.

Oğlu, iyi de:

"Benden hızlı, benden nişancı, benden kuvvetli bir kız isterim" deyince, babası:

"Oğlum sen kız istemiyor, yavuz bir yiğit istiyorsun" diye cevap verdi. Kan Turalı çıktı kız aramaya. Koca Oğuz illerini gezdi, bir tane dahi İstediği gibi bulamadı.

Trabzon Tekfurunun tam da böyle bir kızı vardı. Lakin kızı almak için üç tane canavarı haklamak lâzımdı. Nice gençler, diğer canavarların yüzünü dahi görmeden, birincisi tarafından haklanmış, kelleleri kale duvarına asılmış idi. Kan Turalı:

"*Ben bu canavarları öldürür, bu kızı da alırım*" diyerek babasından izin istedi. Babası, oğlu vazgeçsin diye çok diller döktü. Amma ne mümkün? Çaresiz razı olup, şans diledi.

Kara Turalı, kırk yiğit yoldaşı İle Trabzon iline vardı. Tekfur'un adamları beylerine haber verdiler. Bey onları çağırtıp, ağırladı. Kan Turalı, "*Ne için geldiniz*" sualine, "*Allanın emri ile kızınızı almaya gelmişim*" diye cevap verdi.

Tekfur, Kan Turalının soyunmasını söyledi. Vücudu ve yüzü çok güzeldi. Tekfur'un kızı Selcan uzaktan gördü, vuruldu. "*Keşke babam razı olsa da şu oğlana varsam*" dedi.

Ortaya Kara Boğa canavarını getirdiler. Bunu gören Kan Turalı yoldaşları ağlaştılar. Kan Turalı "*Ne ağlaşırsınız, verin gürzümü*" deyip, Boğa ile kavgaya tutuştu. Nice boğuşmadan sonra, Boğayı yere çaldı. Kafasını kesti, derisini yüzdü, getirip Tekfur'un önüne koydu.

Bu sefer, karşısına bir aslan çıkardılar. Onun da hakkından geldi... Yetmedi, canavar deveyi üzerine saldılar. Kan Turalı onu da yendi... Tekfur, "*Bu yiğidi çok sevdim, kızımı da verdim*" dedi. Ateşler yakıldı, yemekler yapıldı, Kan Turalı ile kız gerdeğe konuldu. Kan Turalı, "*Anamın babamın elini öpmeden gerdeğe giremem*" deyip, atına atladı ve baba yurduna geldi.

"*Babama haber salın, yiğit oğlu geldi*" diye ünleyip, beklemeye başladı. Bu arada Tekfur'un kızı, kılıç kuşanıp yiğidinin peşine düşmüştü. Tekfur'un kendisi de kızını vermekten caymış, altı yüz askeri ile o da, oğlanın peşine düşmüştü.

Kan Turalı yorgunluktan uykuda idi. Kız babasının adamlarından önce yanına vardı. Tekfur'un adamları gelip, etraflarını sarınca, yiğidini uyandırdı. Birlikte savaştılar. Selcan Hanım, epeyce düşman hakladı. Döndü geldi, Kan Turalı yok. Bu sırada, Kanlı Koca ve hanımı, savaş yerine varmışlardı. Baktılar oğlan yok, bir yiğit kız var. Kız, onların kim olduğunu anladı. Hep beraber yürüdüler.

Kız baktı, ilerde bir kavga var. Anladı ki Kan Turalı oradadır. Kavganın üstüne vardı, düşmanı önüne kattı. Düşman neye uğradığını şaşırdı. Kan Turalı ile Selcan Kız böylece bir kere daha kavuştular... Beraber, Kanlı Koca'nın yanına vardılar...

Toylar edildi, düğünler yapıldı. Dedem Korkut geldi, boy boyladı, soy soyladı, güzel sözler söyledi.

f- Kazılık Koca oğlu Yiğenek boyunu anlatır:

Bayındır Han'ın veziri Kazılık Koca, Bayındır Han'dan, sefere çıkması için izin istedi. Han izin verdi. Kazılık Koca ve adamları, günler geceler boyu yol gittiler. Karadeniz kıyısında Düzmürd Kalesi'ne vardılar. Bu kalenin tekfuru çok yaman biri idi. Kalesinden çıkıp, Kazılık Koca'yı gürzü İle tepeleyip, esir aldı. Aradan on altı yıl geçti.

Kazılık Koca'nın sefere çıktığı vakit, bir yaşında bir oğlu vardı. Yaşı on altısına gelince, tesadüfen babasının tutsak olduğunu öğrendi. Bayındır Han'ın huzuruna varıp, babasını kurtarmak için, izin ve asker istedi. Bayındır Han, beyleri topladı. Birkaçına görev verdi. Beyler ve oğul, amcası Emen de dahil, hep birlikte Düzmürd Kalesi'nin dibine kadar varıp konakladılar.

Tekfur kalesinden çıktı, teke tek kavga istedi. Yirmi dört Oğuz Beyi sıra ile Tekfur'un karşısında yenik düştüler. En

son Yiğenek oğlan, Tekfur ile kapıştı. Allah'ın izni ile Tekfuru yendi. Babası serbest kaldı. Baba-oğul, sarılıp koklaştılar. Kaleyi ele geçirip, Bayındır Han'ın mülküne kattılar.

Dedem Korkut geldi, destanı söyledi. Bu destan oğul Yiğenek'in olsun dedi.

g- Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü boyu anlatır:

Bir gün Oğuz üzerine düşmanlar gelip, bir karışıklık yaratıp kaçtılar. Bu esnada, Aruz Koca'mn yere düşen oğlunu, bir aslancık kapıp kendi yuvasına götürdü. Aradan yıllar geçti. Aslana benzer bir adam, kürekli Oğuz atlarına saldırıyordu. Aruz Koca anladı ki bu oğludur. Oğlanı tutup getirdiler. Yedirdiler, içirdiler, lakin durmayıp kaçtı. Kaç defa getirdilerse, o kadar kaçtı. En son Dedem Korkut konuştu, adını da Başat koydu. Başat, kaçmaktan vazgeçti.

Bir gün Oğuz yaylaya göçtü. Yaylada, bir çoban bir peri kızı ile yattı. Bir yıl sonra, peri kızı getirip oraya bir paket bıraktı. Paket, vurdukça büyüdü. İçinden bir gözü tepesinde olan bir yaratık çıktı. Aruz Koca, Bayındır Han'a dedi ki:

Han'ım, ver bunu benim Başatla beraber büyüteyim" Han izin verince, alıp evine getirdi. Bir süt anne tuttular. Üç emmede, canını aldı. Kaç dadı getirdilerse eme eme öldürdü. Neticede sütle beslemeye karar verdiler. Ancak, günde bir kazan süt yetmiyordu. Büyüdükçe, ele avuca sığmaz bir yaramaz oldu. Bütün oba elinden yaka silkti.

Aruz Koca, onu evden kovdu. Anası, gelip Tepegöz'ün parmağına bir yüzük taktı. Bundan sonra onu kılıç kesmeyecek, ok batmayacaktı.

Tepegöz eşkıyalığa başladı. Üstüne nice savaşçılar vardı, baş edemediler. Cümle Oğuz ilini haraca bağladı. Her kapıdan hizmetçi aldı. Sıra Basat'a geldi. Babasının, anasının

elini öpüp, helal-leşti. Tepegöz'ün yakınına gelince, birkaç ok attı, çarptı kırıldı. Tepegöz farkına varıp, Basat'ı tuttuğu gibi, çizmesinin içine koydu. Sonra da uyudu. Başat, baktı sadece gözünde et var. Kızgın şişi et olan yere soktu. Tepegöz'den bir ses çıktı ki yerler, gökler inledi. Başat kaçtı, Tepegöz peşine düştü. Bir ağıla girdi, koyun kılığına girip kaçtı. Tepegöz ne yaptıysa, Başat ile başa çıkamadı. En sonunda, Başat Tepegöz'ün kendi kılıcıyla boynunu vurdu. Cümle Oğuz Basat'ı takdir etti. Dedem Korkut da gelip boy boyladı, soy soyladı, Başat için güzel sözler söyledi.

h- Begil oğlu Emrenin boyunu anlatır:

Bayındır Han yine otağını kurdurmuş, gelen hediyeleri alır idi. Ancak, çok üzüntülüydü. Soranlara, "Hediyeler az, ben şimdi bu beylere ne vereceğim" dedi. Gürcistan haracı olan bir at, bir kılıç ve bir çomağı, Begil Beye verip, onu sınır kumandanlığına atadı. Begil bu görevi çok iyi yaptı. Bayındır Han onu onurlandırdı.

Bîr gün, Begil Bey ava çıktı. Vurduğu bir geyiğin peşinden giderken, ayağı kırıldı. O halde, güç bela obasına vardı. Çok geçmeden, kırılan ayağı bütün obanın dilindeydi... Begil'in elinden bizar olan düşmanlar, bunu fırsat bilip, Begil'in obasına saldın hazırlığına giriştiler.

Begil'in bundan haberi olunca, derin üzüntüye kapıldı. Babasının bu halini gören oğlu, durumu öğrenince, "*Ben nasıl bir evlat olayım da, babamın yerine savaşmayayım*" diyerek, babasının atına bindi, kılıcını kuşandı, yayını taktı...

Kâfirler Begil Bey'in atını tanıyorlardı. Binicisinin de onun oğlu olduğunu öğrendiler. Üzerine vardılar. Oğlan kavgada yenildi. Allah'a yalvardı. Allah Cebrail'e, "*Bu kuluma*

kırk yiğidin gücünü verdim" dedi. Bu sefer, oğlan kâfiri yerden yere vurdu. Kâfir, Begil'in dinini kabul etti.

Babası oğluna, karşı kara dağdan yayla, at sürüsünden oldu. Dedem Korkut geldi, bu Oğuzname'yi söyledi. Adı "*Begü Oğlu Ermen olsun*" dedi.

ı- Usun Koca oğlu Segrek boyunu anlatır:

Oğuz devrinde iki oğlu olan, Usun Koca İsimli bir beg vardı. Bir oğlunun adı Egrek idi. Hiç cenk etmemişti. Bu yüzden kınıyorlardı. Bir gün cenk etmeye karar kıldı. Adamları ile birlikte kâfir üstüne yürüdü. Şirigüven illerinden Gökçedeniz'e kadar yağmaladı. Bolca ganimet dağıttı. Kâfirler boş durmadılar. Bir gece baskın edip, Egrek'i esir aldılar.

Egrek'in Segrek isimli bir kardeşi vardı. Ağabeyinin tutsak olduğunu duyunca, "bana durmak haram" dedi. Anası yalvardı olmadı, babası öğütledi durmadı. En sonunda, ayağı bağlansın diye evlendirdiler. Gerdek gecesi hanımı ile arasına kılıcı koydu, elini sürmedi:

"*Ağabeyimin yüzünü görmeyince, ölmüşse intikamım almayınca, gerdek bana haram*", dedi.

"*Bir yıl beni bekle, gelmezsem kime istersen ona var*" deyip, babasının anasının elini öpüp, yola düştü...

Yolda kâfirin çobanlarını vurup, sürüsüne el koydu. Kâfirin başına haber verdiler. Atmış adamı ile oğlanın üstüne geldi. Oğlan uyuyordu ama atı onu uyandırdı. Oğlan kalkıp kâfirin üzerine yürüdü, onları yendi. Arkadan yüz kişi ile gelip saldırdılar, oğlan yine onları yendi. Baktılar çare yok, kardeşi Egrek'i zindandan çıkarıp, emrine üç yüz adam verip kardeşinin üzerine saldılar. Segrek yine uyuyordu. Egrek yanına kadar vardı. Baktı baş ucunda kopuzu

var. Kopuzu aldı ve çalıp söylemeye başladı. Segrek uyanıp, elini kılıcına attı.

"Dedem Korkut ve abım Egrek hakkı için, kopuz çalmasaydın seni Öldürürdüm" deyip, kopuzu elinden aldı. Karşılıklı söyleşmeye başlayınca, kardeş olduklarını anladılar. Sarılıp kucaklaştılar, öpüşüp koklaştılar.

İki kardeş bir olup, kâfire yaman saldırdılar. Önüne katıp kovaladılar. Sürüsünü ele geçirip, alıp Oğuz iline getirdiler. Baba ocağı, bayram yerine döndü. Egrek'e de bir kız alıp, çifte düğün, çifte gerdek ettiler.

Dedem Korkut geldi, boy boyladı, soy soyladı. Bu hikâyeyi aynen böyle söyledi.

j- Salur Kazan'ın tutsak olup oğlu Uruz'u çıkardığı boyu anlatır:

Kazan Han, Trabzon Tekfuru'nun kendisine gönderdiği şahin ile avlanmak için emir verdi, hazırlıklar yapıldı, ava çıkıldı. Şahini saldılar. Peşinden de atları İle gittiler. Şahin düşman sınırlarına girmişti, bizimkiler de girdiler. Nihayet bir yerde konaklayıp, uyudular. Baskın oldu. Kâfirler Kazan'ın yirmi beş erini şehit edip, Kazan Bey'i de tutukladılar.

Bir kuyuya attılar.

Bir gün gelip, "Bizi öv, seni serbest bırakalım" dediler. "Oğuz erenleri dururken, sizi övmem" dedi. Öldürmeye cesaret edemeyip, yeniden bir domuz ahırına hapsettiler. Kimse izini bulamadı...

Aradan yıllar geçti. Oğulcuğu Uruz büyüdü, delikanlı oldu. Lakin Bayındır Han'ı babası sanıyordu. Bir gün, adamın biri ona laf atarak *"Senin baban Kazan Han'dır, o da Tuman Kalesi'nde hapistir"* deyince gerçeği, sorup Öğrendi. Tabii ki, yerinde duramaz oldu.

Oğuz beyleri de birlik oldular, hep beraber Tuman Kalesi'ne doğru yola çıktılar. Yalnız, savaşçı değil, tüccar kılığındaydılar. Yol üzerinde bir kaleyi zapt ettiler. Düşman ayaklandı. Tekfur'un başkanlığında toplandılar. Çare olarak Kazan Han'ı zindandan çıkarıp, hasımlarının üzerine saldırtmada karar kıldılar. Varıp Kazan Han'a, *"Üstümüze bir düşman geldi, bunların hakkından ancak sen gelirsin"* deyip, güzelce tam teçhizat silahlandırdılar.

Kazan Han meydana çıktı. Baktı Oğuz beyleri gelmiş, savaşmak için sıra sıra dizilmişler. Gelenler Kazan Han'ı tanımadılar. Sıra ile karşısına çıkan Oğuz beylerini usulünce, canlarını fazla yakmadan yendi.

En sonunda oğlu Uruz, babasına hücum etti. Yaman vurup, omzundan yaraladı. Bir daha vuracaktı ki, babası *"Oğlum, ben senin babanım"* dedi. Uruz o an attan indi, babasının elini öptü. Cümle Oğuz beyleri sıra ile Kazan Han'ın elini öptüler. Sonra hep birlikte kâfire saldırıp, kalesini zapt ettiler...

Obalarına döndüklerinde, yedi gün yedi gece, düğün ettiler, toy ettiler. Dedem Korkut geldi, o da düğüne katıldı...

k- Dış Oğuz'un İç Oğuz'a asi olup, Beyrek'in öldüğü boyu anlatır:

Üç ok ile Boz ok toplandığı zamanlar, Kazan Han evini yağmaladırdı. Yine bir yağmalattırma sonrası Dış Oğuz beylerinden Aruz Emen ve Kalan Beyler *"Biz niye katılmadık"* deyi Kazan Han'a düşman oldular. Kendileri yetmezmiş gibi, Beyrek'i de çağırıp, aralarına katılmasını istediler. Beyrek:

"Ben Kazan Han'ın çok ekmeğini yemişim, ona düşman olamam" deyince, saldırıp tepelediler...

Beyrek'in ana, babasına ölüm haberi gidince deli divane oldular. Kazan Han duyunca, yedi gün ağladı, odasından

çıkmadı. Sonra, hep birlikte hazırlanıp Dış Oğuz'a harbe gittiler.

Dış Oğuz'un başı Aruz Bey ile Kazan Han kapıştılar. Kazan Han, Aruz Bey'i öldürdü. Bunun üzerine bütün Dış Oğuz Beyleri, Kazan Han önünde diz çöküp yeniden biat ettiler, af dilediler. Kazan Han cümlesini affetti...

Kazanlar kuruldu, şölenler edildi. Dedem Korkut geldi, sazlar çaldı, türküler söyledi...

11- Şu Destanı

Destana kahraman olarak adını veren **Şu, MÖ. 4.** yüzyılda yaşamış bir Türk hükümdarıdır. Onun yaşamı ve yaşadıkları etrafında söylenen ve Makedonyalı Büyük İskender'in Türk illerine yürüyüşü ile birleştirilen bu destan, Türkler arasında 11. yüzyıla kadar yaşamış ve bu yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından kayda geçirilmiştir. Kaşgarlı Mahmud, "*Türkmen*" maddesinde, sözcüğü açıkladıktan sonra:

"*Bunlara Türkmen denilmesinde bir hikâye vardır, şöyledir*" diyerek destanın konusunu düzyazı olarak kendi anlatımı ile Divânü Lûgati't-Türk adlı eserine aktarmıştır.

a- Destanının konusu

İskender Büyük, Semerkand'ı geçip de Türk yurduna yöneldiği zaman Türklerin hükümdarı ***Şu*** idi. ***Şu***, genç bir hükümdardı, elinde büyük ve kuvvetli bir ordu vardı. Balasagun yakınındaki ***Şu*** kalesini bu hakan yaptırmıştı.

Her gün, Balasagun'daki sarayının önünde ordu beyleri için 360 nöbet davulu vurulurdu. O zaman bu hükümdara diyorlar ki:

— İskender yaklaştı. Ne emredersin? Onunla savaşalım mı? Bize buyruğun nedir?

Daha önce, Hucend ırmağı kıyılarına 40 kumandan gönderen Şu'nun gönlü rahattı. Bu 40 kişi kimseye görünmeden gittiklerinden ordunun bundan haberi yoktu. Bunlar, karakolda geceleyecek ve İskender'in yaklaştığını haber vereceklerdi. Hakanın gümüşten bir havuzu vardı. Bu havuzu her yere taşıtır, seferlerde bile yanında bulundururdu. Konakladığı yerlerde içine su doldurur, suya kazlar, ördekler salar, yüzdürürdü. Kendisine *"Bize buyruğun nedir? ne yapalım? Savaşalım mı?"* denildiği zaman o, bu havuzu göstermiş:

— ***Şu*** kazlara, ördeklere bakın! Nasıl suya dalıyorlar, demişti.

Bu söz, orada bulunanların yüreğine ateş düşürdü. Sandılar ki, hükümdar savaşmak veya bir yere çekilmek için hazırlıklı değildir. İskender, Hucend suyunu geçince, gönderilen adamlar hızla gelip Şu'ya haber verdiler. Vakit gece yarısı idi. Hükümdar göç davulunu çaldırıp doğuya doğru yürüdü.

Önce-den hazırlıklı görünmeyen Hakan'ın ansızın yürüyüşü halkı şaşırttı. Halkın içine ürküntü düştü. Binecek hayvan bulanlar kendilerini bu hayvanın sırtına bırakıp hükümdarın arkasından gittiler. Herkes birbirinin hayvanını almıştı. Sabah olunca, ordugâh düz bir ovaya dönmüştü.

O çağlarda Türk illerinde Taraz, İsbicab, Balasagun ve benzeri şehirler kurulmamıştı. Halk çadırlarda yaşardı. Hakan, ordusu ile savuşup gittikten sonra, orada çoluk çocuklarıyla 22 kişi kalmıştı. Bunlar geceleyin hayvanlarını bulamadıkları için gidememişlerdi. Bunlar Kınık, Salgur ve başkalarıydılar *(ki Oğuz boyları bu kalanlardan doğmuştu).*Bu 22 kişi yayan olarak gitmek veya oldukları yerde kalmak

için düşünürlerken, yanlarına iki kişi daha geldi. 24 oldular. Bunlar, ağırlıklarını sırtlarına yüklemişler, aileleriyle birlikte gelmişlerdi.

Yük taşımaktan yorulmuş, terlemişlerdi. İlk 22 kişi, yeni gelen iki kişi ile görüşüp tanıştılar. Onlara, dediler ki:

— Erler, İskender gelip geçici adamdır. Bir yerde durmaz. Nasıl olsa buradan gider. Biz de yurdumuzda kalırız. Ve o iki kişiye *"durun, kalın, eğlenin"* anlamında şu sözü söylediler:

— Kalaç!

Sonra bu iki kişi ile çocukları Kalaç diye anıldılar; iki kabile Kalaçların kökü oldular. Nihayet İskender geldi. O 22 kişiyi gördü. Baktı ki bunlar uzun saçlı insanlardır, üzerlerinde Türk alametleri var, hiç kimseye sormadan bunlar için: *"Türk manend"* Türke benziyor, dedi. Bu söz de o adamlara ad oldu. 24 kabile olan Türkmenler bu ismi taşıdılar, Türkmen diye anıldılar. Bununla beraber, adı Kalaç olan iki aile, onlardan ayrıldıkları için tam Türkmen sayılmazlar. **Hakan Şu**'ya gelince, o, ordusuyla birlikte Çin tarafına geçti.

İskender, arkasından yürüdü. Çin'e yani Uygur iline yaklaştıkları zaman Şu, İskender'le vuruşmak için bir bölük asker yolladı. İskender de bir öncü kuvveti göndermişti. Türkler, İskender'in öncülerini, bir gece baskınında bozguna uğrattılar. Bir Türk, bir İskender askerini kılıçla ikiye böldü. Ölü, beline altın dolu bir kemer bağlamıştı. Bu kemer parçalandı. Kana bulanmış altınlar yere döküldü. Ertesi gün Türkler, kanlı altınları gördüler. Birbirlerine *"Altın kan!"* dediler. Bu sözler, o çevrede bulunan bir dağın adı oldu. Bugün oraya Altun Han deniliyor. Sonra, İskender Türk hakanıyla barıştı. Hatta Uygurlar için şehirler yaptı ve bir zaman kaldıktan sonra geriye döndü. O zaman Şu, Balasagun'a gelip şimdi Şu ismiyle anılan şehri yaptırdı. Oraya öyle tılsım

koydu ki, bugün hâlâ leylekler bu şehre kadar gelir; fakat şehri aşıp da daha ileri gidemezler.

12- Oğuz Kağan Destanı

M.Ö. 2. yüzyılda doğduğu anlaşılan Oğuz Destanı, ancak 13. yüzyılda yazıya geçirilebilmiştir. Oğuz Kağan Destanının bugün bilinen tek bir yazma nüshası vardır. Paris Ulusal Kitaplığının Türkçe Yazmalar bölümünde 1001 numarada kayıtlı olan bu destan, Uygur harfleri ile yazılmıştır. Oğuz Destanı'nın Paris nüshası diye bilinen bu metni ilkin Türkolog W. Radloff, Kutadgu Bilig ile birlikte (1891) yayımladı. Destan daha sonra W. Bang ve G. R. Rahmeti tarafından 1932'de önce Almanca olarak, daha sonra da 1936'da Oğuz Kağan Destanı adıyla Türkçe olarak yayınlanmıştır.

Bu destanda Oğuz, doğuştan güzel olan, doğduktan kırk gün sonra büyüyüp gelişen, halka eziyet eden canavarı öldüren, büyüyünce yeryüzünün dört bir yanına elçiler gönderip O ülkeleri bayrağı altına alan, yaşlanınca yurdunu altı oğlu arasında paylaştıran bir Türk hükümdarı ve kahramanıdır. Destan, Oğuz Kağan'ın yaşamı ve yaşadıkları etrafında örgülenmiştir.

Bu destanda, destan kahramanı Oğuz'un gerçekte, Türk-Hun hükümdarı Mete olduğu söylenmektedir. Gerçekten de Mete'nin tarihi kişiliği ile destan kahramanı Oğuz'un serüvenleri arasında büyük bir benzerlik vardır. Oğuz Kağan Destanının dört ayrı şekli bilinmektedir. Bunlardan birincisi, yukarıda andığımız Paris Ulusal Kitaplığı'ndaki Uygurca yazılmış nüshadır.

İkinci şekil, Reşideddin'in Câmi'ü't-Tevârih kitabının ikinci cildindeki *"Tarih-i Oğuzân ve Türkân"* kısmındaki metindir.

Üçüncüsü, Uzun-köprü'de ele geçen Çağatayca yazılmış metindir ki H. Namık Orkun'un Oğuzlara Dair (Ankara, 1935) adlı yapıtıdır. Dördüncüsü, Ebulgâzi Bahâdır Han'ın Şecere-i Terâkime'sindeki anlatma parçadır.

a- Destanının özeti

Günlerden bir gün Ay Kağan'ın gözü parladı. Doğum ağrıları başladı ve bir erkek çocuk doğurdu. Bu çocuğun yüzü gök, ağzı ateş gibi kızıl, gözleri elâ, saçları ve kaşları kara idi. Perilerden daha güzeldi. Doğan çocuğa Oğuz adı verildi. Bu çocuk anasının göğsünden bir kere süt emdi, bir daha emmedi.

Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeye başladı. Kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı. Ayakları öküz ayağı gibi, beli kurt beli gibi, omuzları samur omuzu gibi, göğsü ayı göğsü gibi idi. At sürüleri güder,ata biner ve av avlardı. O çağda, orada büyük bir orman vardı. Gürül gürül akan derelerin, soğuk ırmakların çağıltısı duyulurdu bu ormanda.

Bu ormanın içinde büyük bir canavar olmasa, o çevrede yaşamak güzeldi. Yaman bir canavardı. At sürülerini ve halkı yerdi. Oğuz Kağan gözü pek ve yiğit bir kişi idi. Bu canavarı avlamak istedi. Günlerden bir gün kargı, yay, ok, kılıç ve kalkanla ava gitti. Ormanda bir geyik ele geçirdi, onu söğüt dalı ile bir ağaca bağladı ve oradan uzaklaştı. Tan ağarırken gelip gördü ki canavar geyiği yemiş. Sonra Oğuz Kağan bir ayı tuttu, onu altın kuşağı ile ağaca bağladı gitti. Tan ağarır-ken geldiği zaman canavarın ayıyı da yiyip gittiğini anladı. Bu kez o ağacın dibinde kendisi durdu. Canavar geldi ve başı ile Oğuz'un kalkanına vurdu. Oğuz kargı ile canavarı öldürdü. Kılıcı ile başını kesti, alıp gitti. Yine geldiği zaman bir ala doğanın, canavarın bağırsaklarını

yediğini gördü. Yay ve okla ala doğanı öldürdü, başını kesti. "Canavar geyiği ve ayıyı yedi. Demir olduğu için kargım onu öldürdü. Canavarın bağırsaklarını ala doğan yedi. Bakır olduğundan yayım ve okum onu öldürdü." diyip oradan uzaklaştı.

Yine günlerden bir gün Oğuz Kağan bir yerde Tanrıya yalvarmakta idi. Karanlık bastı gökten bir ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı. Oğuz Kağan oraya yürüdü ve gördü ki o ışığın içinde yalnız oturan bir kız vardı. Başında teli ve parlak bir beni vardı, kutup yıldızı gibi idi. O kız öyle güzeldi ki, gülse Gök Tanrı gülüyor, ağlasa, Gök Tanrı ağlıyordu. Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti; sevdi ve aldı. Günlerden ve gecelerden sonra kız, üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine Gün, ikincisine Ay, üçüncüsüne Yıldız adını koydular. Yine bir gün Oğuz Kağan ava gitti.

Göl ortasında ağacın kabuğunda yalnız başına oturan çok güzel bir kız gördü. Gözleri gökten daha uçuk mavi, saçları ırmak gibi dalgalı, dişleri inci gibi beyaz idi... Oğuz Kağan onu görünce aklı başından gitti; sevdi ve aldı. Günlerden ve gecelerden sonra kız, üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine Gök, ikincisine Dağ, üçüncüsüne Deniz adını koydular. Bundan sonra Oğuz Kağan büyük bir şölen verdi. Oğuz Kağan kırk masa ve kırk sıra yaptırdı. Türlü yemekler, türlü şaraplar, tatlılar ve kımızlar yediler içtiler. Şölenden sonra Oğuz Kağan beylere buyruk verdi:

Ben sizlere oldum kağan Alalım yay ile kalkan Nişan olsun bize uğur Bozkurt olsun savaş parolası Demir kargı olsun orman, Av yerinde yürüsün kulan Daha deniz, daha nehir Güneş bayrak, gök çadır.

Ondan sonra Oğuz Kağan dört yana buyruklar yolladı, bildiriler yazdı ve elçilere verip gönderdi. Bu bildirilerde şöyle yazılıydı:

"Ben Uygurlar'ın kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olsam gerektir. Sizden itaat dilerim".

Yine o zamanlarda sağ yanda Altun Kağan adında bir kağan vardı. Bu Altun Kağan Oğuz Kağan'a itaat etti. Sol yanda Urum Kağan vardı. Askerleri ve şehirleri çoktu. İtaat etmedi. Oğuz Kağan gazaba gelerek onun üzerine yürümek istedi, bayrağını açarak askeriyle ona karşı yürüdü.Kırk gün sonra Buz Dağ adında bir dağın eteğine geldi.

Çadırını kur-durdu ve sessizce uyudu. Tan ağarınca Oğuz Kağan'ın çadırına güneş gibi bir ışık girdi. O ışıktan gök tüylü ve gök yeleli büyük bir erkek kurt çıktı. Bu kurt, Oğuz Kağan'a hitap etti ve:

"Ey Oğuz, sen Urum üzerine yürümek istiyorsun; ey Oğuz, ben senin önünde yürümek istiyorum" dedi.

Gök tüylü ve gök yeleli bu büyük erkek kurt bir kaç gün sonra durdu. Burada İtil Müren adında bir deniz vardı. Burada savaş başladı. Boğuşma ve vuruşma öyle yaman oldu ki, İtil Mürenin suyu baştanbaşa kıpkırmızı oldu. Oğuz Kağan yendi ve Urum Kağan kaçtı. Sonra Oğuz Kağan askerleriyle İtil adındaki ırmağa geldi. İtil büyük bir ırmaktır. Oğuz Kağan onu gördü ve:

"İtilin suyunu nasıl geçeriz?" dedi.

Askerler arasında iyi bir bey vardı. Onun adı Uluğ Ordu Bey idi. O akıllı bir erdi. Gördü ki, bu yerde pek çok dal ve pek çok ağaç var. O ağaçları kesti ve bu ağaçlara yattı, suyu geçti. Oğuz Kağan sevindi, güldü ve *"sen burada bey ol, senin adın Kıpçak Bey olsun"* dedi.

Yine ilerlediler. Oğuz Kağan yine önünde gök tüylü, gök yeleli kurtla birlikte Hint, Tangut ve Suriye taraflarına yürüdü. Pek çok vuruşmadan ve pek çok çarpışmadan sonra onları aldı ve kendi yurduna kattı. Yine söylenmeden kalmasın ve belli olsun ki, Oğuz Kağan'ın yanında aksakallı, kır saçlı, tecrübeli bir ihtiyar vardı. O, anlayışlı ve asil bir adamdı.

Oğuz Kağan'ın nazırı idi. Adı Uluğ Türk idi. Günlerden bir gün uykuda bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Bu altın yay gün doğusuna üç ok da şimale doğru gidiyordu. Uykudan uyanınca düşte gördüğünü Oğuz Kağan'a anlattı ve dedi ki:

"Ey kağanım, senin ömrün hoş olsun; ey kağanım, senin hayatın hoş olsun. Gök Tanrı düşümde verdiğini hakikate çıkarsın. Tanrı bütün dünyayı senin uğruna bağışlasın!"

Oğuz Kağan, Uluğ Türk'ün sözünü beğendi, onun öğüdünü dinledi. Sabah olunca büyük ve küçük oğullarını çağırttı ve:

"Benim gönlüm avlanmak isti-yor. İhtiyar olduğum için benim artık cesaretim yoktur; Gün, Ay ve Yıldız doğu tarafına siz gidin; Gök, Dağ ve Deniz sizler de batı tarafına gidin" dedi.

Doğuya gidenler yolda bir altın yay buldular. Batıya gidenler de üç gümüş ok buldular. Bunları getirip babalarına verdiler. Oğuz Kağan yayı üçe böldü ve.

"Ey büyük oğullarım yay sizlerin olsun, yay gibi okları göğe kadar atın." dedi. Okları da üçe üleştirerek:

"Ey küçük oğullarım oklar sizlerin olsun. Yay oku attı, sizler de ok gibi olun." dedi.

Ondan sonra Oğuz Kağan büyük kurultayı topladı. Halkını çağırttı. Yurdunu *"**Boz Oklar**"* ve *"**Üç Oklar**"* diye anılan oğulları arasında paylaştırdı ve dedi ki:

Ey oğullarım, ben çok aştım; Çok vuruşmalar gördüm; Çok kargı ve çok ok attım; Atla çok yürüdüm; Düşmanları ağlattım; Dostlarımı güldürdüm. Ben Gök Tanrıya (borcumu) ödedim. Şimdi yurdumu size veriyorum.

13- Ergenekon Destanı

[*Vaktiyle bir ülkede büyük bir Han varmış. Tanrı bu Han'a, büyük denizi geçerek, demirdağ dahi insanlarla harbetmesini emretmiş. Han da, Tanrının bu emrini yerine getirmek için asker göndermiş. Askerler bin bir güçlükle denizi geçip, Demirdağ'a varmışlar ve onlara savaş için geldiklerini söylemişler. Fakat onlar hiç oralı bile olmamışlar ve "savaş nedir" diye de sormuşlar. Bunlar dövüşelim demişler. Anlatmış ve göstermişler ama hiç bir faydası olmamış.*

Geri dönmek zorunda kalmışlar, Geri dönerlerken de, Demirdağ'ın Hanı onlara birçok hediyeler ve Hanlarına da bir kürk hediye etmiş. Gelmişler, durumu Hanlarına da anlatmışlar. Hanları da şaşmış bu işe. Getirin demiş, şu kürkü göreyim, demiş. Getirmişler bakmışlar ki bu kürk kendilerine çok büyük. Kürkü parçalayarak 8 tane kürk yapmışlar. O zaman Han, meseleyi anlamış. Demiş ki: "Bunların bir tanesi, bizim sekiz kişimize karşılık imiş, biz bunlarla nasıl savaşırız" diye savaştan vazgeçmiş.

İşte bu dağın ardındaki yerin ***Ergenekon*** *olduğu söylenir.*]

Destan, adını Türklerin yüzyıllarca çift sürerek, avlanarak, maden işleyerek çoğalıp yaşadıklar, yukarıda anlatıldığı gibi etrafı aşılmaz dağlarla çevrili, kutsal bir yer olan Ergenekon'dan almaktadır.

Ergenekon Destanı, önce 13. asır Moğol tarihçisi Reşiddüddin tarafından yazıya geçirilmiştir. Yazarın Câmi'ü't-Tevarih, Reşi-diddin Tarihi de denilir, kitabına kaydettiği bu rivayet, Fars diliyle yazılıdır. Yazarın bu anlatıları halk

arasından derlemiş ya da Türk - Moğol halk ozanlarından dinlemiş olması olasıdır.

Ergenekon Destanı, daha sonra 17. Yüz-yılda, **Hiyve** Hanı Ebulgazi Bahadır Han tarafından yazılmış olan Şecere-i Türk adlı eserde de kaydedilmiştir.

Ergenekon Destanı'nın en önemli niteliği ve diğer destanlardan ayrılan yanı, kolektif bir kahraman eksenine oturtulmuş olmasıdır. Destanda adı geçen Kayan, bir şahıs değil, ünlü Kayıhanlı kabilesidir. **Tukuz** ise Göktürklerin tarihinde önemli yeri olan Dokuz Oğuz'ların adıdır.

Ergenekon Destanında bir diğer önemli unsur, tarihsel olaylarla örtüşmesidir. Gerek destanda ana tema olarak önemli bir yer tutan demircilik, gerekse Ergenekon adının yakıştırıldığı coğrafi mekân, Hun birliğinin dağıldıktan sonra, Göktürklerin Altay Dağları çevresine çekilip demircilik yaparak yaşadıkları yerlerle paralellik göstermektedir.

a- Ergenekon Destanı birinci versiyon:

Ergenekon Destanının en önemli kaynağı şüphesiz ki, Reşideddinin meşhur Cami üt-Tevarih adlı eseridir. Reşideddin, bu efsaneyi, tam manası ile Moğollaştırmıştır. Şimdi bu destanın birinci versiyonu'nu görelim:

Moğol ilinde Oğuz Han soyundan il Han'ın hükümdarlığı sırasında Tatarların hükümdarı Sevinç Han Moğol ülkesine savaş açtı. İlhan'ın idaresindeki orduyu Kırgızlar ve diğer boylardan da yardım alarak yendi. İlhanın ülkesindeki herkesi öldürdüler. Yalnız il Han'ın küçük oğlu Kıyan ve eşi ile yeğeni **Tukuz** ile eşi kaçıp kurtulmayı başardılar. Düşmanın, onları bulamayacağı bir yere gitmeğe karar verdiler. Yabanî koyunların yürüdüğü bir yolu izleyerek yüksek bir dağ da dar bir geçit'e vardılar.

Bu geçitten geçerek içinde akarsular, pınarlar, çeşitli bitkiler, çayırlar, meyve ağaçları, çeşitli avların bulunduğu bir yere gelince Tanrıya şükrettiler ve burada kalmağa karar verdiler. Dağın doruğu olan bu yere dağ kemeri anlamında "**Ergene**" kelimesiyle "**dik**" anlamındaki "**Kon**" kelimesini birleştirerek "**Ergenekon**" adını verdiler.

Kıyan ve **Tukuz** 'ün oğulları çoğaldı. Dört yüz yıl sonra kendileri ve sürüleri o kadar çoğaldılar ki Ergenekon'a sığamadılar. Atalarının buraya geldiği geçit'in yeri unutulmuştu. Ergenekon'un çevresindeki dağlarda geçit aradılar. Bir demirci, dağın demir kısmı eritirlerse yol açılabileceğini söyledi. Demirin bulunduğu yere bir sıra odun, bir sıra kömür dizdiler ve ateşi yaktılar.

Yetmiş yere koydukları yetmiş körükle hep birden körüklediler. Demir eridi, yüklü bir deve geçecek kadar yer açıldı. ilhan'ın soyundan gelen Türkler yeniden güçlenmiş olarak eski yurtlarına döndüler, atalarının intikamını aldılar.

Egenekondan çıktıkları gün olan 21 Martta her yıl bayram yaptılar. Bu bayramda bir demir parçasını kızdırırlar, demir kıpkırmızı olunca önce Hakan daha sonra beyler demiri örsün üstüne koyarak Dögerler. Bugün hem yeniden özgür hem de bahar bayramı olarak hala kutlanmaktadır.

b- Ergenekon Destanı ikinci versiyon

Reşideddinin Cami üt-Tevarih adlı eserinde olayı tamamen ***Moğollaştırarak*** söylediği:

Moğol boyları, genel olarak Türk boylarının bir bölümüdür. Bu her iki kavmin de, şekilleri ve dilleri birbirine benzer. Bunların hepsi de, Nuh Peygamber'in oğlu olan Bulca-Hanın. Soylarından türemişlerdir. Bulca-Han, bütün Türk kavimlerinin atası idi. Aradan birçok asırlar ve uzun

zamanlar geçmiştir. Elbette ki bu uzun zaman içinde, olayların birçokları unutulmuştur. Türklerin başlangıçta, kitapları ve yazıları yoktu. Bunun için de tarih olaylarını yazamamışlardı. Onların belirli ve eski bir tarihleri de yazılmış değildi. Onun için şimdi söylenen tarih olayları da, çok yakın zamanlarda söylenenlere ve nesilden nesile anlatılan bilgilere göre öğrenilmiştir.

Bu boyların oturdukları yerler ve yurtları, hep birbirine bitişiktir. Bunun için de her boyun oturduğu yurdun, nereden nereye kadar uzadığı, herkes tarafından bilinir. Onların bütün yurtları, Uygur'ların sınırlarından, Hıtay ve Cürçet ülkelerine kadar uzanır. Bu yurtların yerine şimdi Moğolistan adı verilir. Bu yerlerin adları ile, onlarla ilgili bilgiler, daha önceki bölümlerde verilmişti.

—Ergenekon'a sığınış;

Daha önce Moğol adı verilen bu boyların, aşağı yukarı 200 sene önce, Türk boyları ile araları açılmış ve birbirlerine düşman olmuşlardı. Bu düşmanlık, o kadar büyümüş ve inada dökülmüştü ki, birbirlerini ortadan kaldırmak için durmadan savaş ediyorlardı. Sözlerine inanılır, doğru sözlü ve bilgili kişilerin anlattıklarına göre Türk boyları, Moğollara karşı galip gelmişler ve onları öldürmüşlerdi.

Bu mağlup edilen boylardan, iki kadınla, iki erkekten başka bir kimse kalmamıştı. Bu iki ev balkı da *'Türkler'* gelir de bizi öldürür diye, sarp ve kayalık bir yere kaçıp, saklanmışlardı. Bu saklandıkları yerin etrafı, Hep dağlar ve ormanlar ile örtülü imiş. Dimdik dağlarla çevrili olan bu yerin, girilip çıkılacak bir geçidinden başka bir yeri de yokmuş. Bu geçitten bile bin bir güçlük ve zorlukla girilip çıkılırmış. Dağların orta yeri ise, dümdüz ve çayırlık bir ova

imiş. Bu ovanın adına da Ergenekon derlermiş. Kon sözünün manası, "dağ beli, geçit" demektir. Ergene ise, "sarp" anlamına gelen bir sözdür.

Düşmanın kılıcından kurtularak sağ kalan bu iki kişinin adı, **Tukuz** ve Kıyan idi. Onlar senelerce o güzel ova içinde yaşadılar ve yavaş yavaş soyları da çoğalmağa başladı. Birbirleri ile evlenmek yolu ile gittikçe çoğaldılar.

Bölüm bölüm ayrıldılar. Böylece meydana gelen onların oymakları, ayrı ayrı adlar almağa başladılar ve birbirlerini o. adla çağırmağa başladılar. Bu oymaklara obak denirdi. Her obak, belirli bir kan birliğinden ve soydan olurdu. Obaklar çoğalınca, onlar da bölümlere ayrıldılar. Ne kadar çoğalır ve ayrılırlarsa ayrılsınlar, bu oymakların bepsi birbirine akraba ve yakın idiler. Onun için birbirine yakın ve akraba olan oymaklara ***Mogol-Dürlügin*** derlerdi.

Moğol adı, *"Mongol"* sözünden gelir. Anlamı ise *"süzülmüş ve saf"* demektir. Moğolcada ***Kıyan*** sözü, *"dağların tepesinden aşağıya doğru sür'atle akan sel"* ile "sert, çevik, kuvvetli" anlamına gelir.

Kıyat Bahadır adı, yiğit ve fevkalâde cesur ve kahraman olan kimselere verilen bir addır. Bu adı, ancak böyle olan kimseler alabilir. **Kıyat** sözü ise, Kıyanın çoğuludur.

—Dağları eriterek Ergenekon'dan çıkış:

Bu dağların arasında sıkışarak çoğalmağa başlayan halklar, artık bu dağ ve ormanlıklar içinde yaşayamaz hale gelmişlerdi. Çünkü buralar, onlara çok dar geliyordu. Yaşamak da, artık çok güçleşmişti. Dağlar arasındaki tek geçitten geçmek de yine çok zor idi. Hepsi bir araya gelip, bu dar geçitten nasıl geçeceklerini düşündüler ve kurtuluş için bir yol aradılar.

Hemen bu geçitte bir demir madeni vardı. Bu madeni işletir ve onları eriterek, daima demir çıkarırlardı. Başka bir yol bulamayınca, bu demir kapıyı eritip, oradan çıkmağa karar verdiler. Hepsi bir araya gelip, ormandan odunlar topladılar ve eşeklerle, yük yük kömürler getirdiler. Ayrıca da körükler yaptılar. Bu körükleri yapmak için de, yetmiş baş at ve öküz kestiler. Bunların derilerini soyup sepilediler. Topladıkları dağ gibi odun ve kömürleri geçidin önüne yığdılar.

Körükleri öyle dizdiler ki, ateş yanıp da körükler üflenmeğe başlayınca, dağ Hemen eriyip, delinecekti. En sonunda, ateşler yandı, körükler işledi ve geçit de eriyip parçalandı. Bu sırada, pek çok da demir elde edilmişti. Tabii olarak yol da açılınca, içeride hapsolan balkın hepsi, dışarıya kolaylıkla çıkabildiler. Bu suretle bozkırlara yayılıp, birer biri bir yerde yerleştiler.

—Moğolların efsaneyi kendilerine uydurmaları:

Söylediklerine göre bu körükleri, en soylu ve baş boy olan Kıyan boyuna bağlı olan kişiler üflemişlerdi. Körüklerin başında onlar vardı. Bununla beraber, **Tukuz** ve Kıyan boylarının da, körüklerin işletilmesi işinde onlara yardım ettikleri söylenir. Başka boylar da, Ergenekon'da körük çektiklerini iddia ederler ama; onların bu iddialarına kimse değer vermez. Bilhassa adı geçen bu boylar, onların bu sözlerini yalanlarlar.

Ergenekon'da yaşarlarken, **Tukuz** ve Kıyan boylarından ayrılma yolu ile bazı başka boylar da meydana gelmişti. Mesela bunlardan birisi ***Kongkrat*** boyu idi. Yine söylediklerine göre bu boy, herkesten Önce ileri fırlamış ve kimseye sormadan, danışmadan, Öbür boyların ocaklarını, ateşlerini de çiğneyerek dışarı çıkmış imiş. Böyle hiç kimseye sormadan,

pervasızca herkesin ocağını çiğneyerek çıkan bu boyun Tanrı da cezasını vermiş ve onların ayakları ile bacakları, bir hastalıktan dolayı ağrır olmuş.

Herkes, ***Kongkrat'ların*** ayak ağrılarının bundan ileri geldiğini söyler ve buna böyle inanırlar.

Şimdi, Ergenekon adlı bu yerde, bir Moğol kabilesi oturmaktadır. Burasını görenler, o yerin o kadar sarp bir yer olmadığını söylerler. Öyle anlaşılıyor ki, *"geçidi parçalayıp, açtık"* demelerinden maksat *"kendimize yeni bir yol ve çığır açtık"* demek sureti ile kendi kendilerine göre bir fikir savunuyorlardı.

c- Ergenekon Destanı üçüncü versiyon:

Gene bir gün Gök Türkler Tatarların baskınına uğradı. Sağ kalanların tümü tutsak oldu. Sadece İl Han'ın küçük oğlu Kayan ile kardeşinin oğlu **Tukuz** karıları ile birlikte Tatarların elinden kaçabildiler. Bunlar eski yurtlarına gelip bir çok at, deve, keçi ve koyun aldılar. Fakat çevre hep düşman olduğundan orada kalamazlardı.

Kimsenin bilmediği ıssız bir yere çekilmeye karar verdiler. Götürebildikleri mallarını alıp sarp dağlara doğru yürüdüler. Böylece dağa çıktılar. Bir gün bir sarp dağın tepesinde, sarp kayalar arasında, geldikleri yoldan başka yolu olmayan bir yere rastladılar. Geldikleri yol ise bir yüklü hayvanın bile geçemeyeceği kadar dardı. Bu yoldan giderek çevresi yüksek, aşılmaz, geçit vermez dağlarla çevrili geniş bir düzlüğe rastladılar. Bu ülkede akarsular, türlü otlar, meyve veren ağaçlar çok çok idi. Kışın hayvanla-rın etini yiyerek, yazın sütünü içerek geçindiler, yünlerinden, derilerinden giysiler yaptılar. Buraya "**Ergenekon**" adını verdiler. Kayan ve **Tukuz** 'ün çocukları burada çoğaldı. Dört yüz yıldan fazla oturdular. Bir çok oymaklara ayrıldılar. Bir gün geldi ki artık Ergenekon'a sığmaz oldular. Toplanıp konuştular. Büyükler:

— Atalarımızdan işitmişiz ki, Ergenekon dışında geniş yerler, güzel yurtlar varmış. Önceleri bizim yurdumuz o yerlermiş. Düşmanlar soyumuzu kırıp yurdumuzu almışlar. Artık çoğaldık, güçlendik. Düşman korkumuz kalmadı. Öyle ise niçin dağa kapanıp kalalım? Dağlar arasından yol bulup dışarıya çıkalım. Gidip yurdumuza yerleşelim. Kim karşı koyarsa savaşalım, her kim bize dost olursa onunla hoşça geçinelim, dediler.Böyle konuşup karar verilince Ergenekon'dan çıkmak için bir yol aramağa başladılar, bulamadılar. O zaman bir demirci dedi ki:

— Bu dağda bir demir madeni var. Yalın kata benzer. Madenin demirini eritirsek bir yol açılabilir.Gidip o kayayı gördüler. Demircinin sözünü doğru buldular. Halkı odun, kömür toplamaya saldılar. Sonra kayanın altına, üstüne, yanlarına bir kat odun, bir kat kömür dizdiler. Yetmiş tulumdan körük yaptılar. Ateşi körüklediler. Kaya erimeye başladı. Yüklü bir devenin geçebileceği kadar yol açıldı. O kutsal yılın, kutsal ayının kutsal gününün, kutsal saatinde Göktürkler, Ergenekon'dan çıktılar. O günü, o ayı ve o saati iyi bellediler. Çıkarken onları yöneten demirci başbuğun adı "Börte Çene" yani Bozkurt idi. Börte Çene Ergenekondan çıktıktan sonra bütün illere elçiler gönderdi ve çıkıp geldiklerini bildirdi. Ondan sonra her yıl, o günde, o saatte bayram yaparlar. Başta kağan olmak üzere bütün kumandanlar ve ileri gelenler örsün üstüne bir demir parçasını koyup **Dögerler**. Bu yıldönümü böylece töre kılındı.

14- Bozkurt Destanı

Bilinen önemli iki Göktürk Destanından birisidir. Bir bakıma, MS. altıncı yüzyıldan sekizinci yüzyıl ortalarına kadar egemen olmuş bu Türk Devletinin Göktürklerin soy kütüğü ve var olma hikâyesidir.

Destan Çin kaynaklarında kayıtlıdır. Değişik söyleyişler durumunda ise de, çizgileri aynı fakat isimler üzerinde, anlatıştan doğma veya Çinlilerce yazılırken isimlerin Çince söylenmesinden meydana gelme değişikler yüzünden ayrı görünen belli üç söylenti şeklinde yazılmıştır.

a- Birinci söyleyiş:

Hun Ülkesinin kuzeyinde **So** adı verilen bir ülke vardı. Burada, Hunlarla aynı soydan olan Göktürkler otururdu. Bir gün Göktürkler **So** Ülkesinden ayrıldılar. Bu sırada başlarında Kağan **Pu** adlı bir yiğit vardı. Kağan **Pu**'nun on altı kardeşi bulunuyordu. On altı kardeşten birinin annesi bir kurttu.

Annesi Göktürklerce en kutsal yaratıklardan biri olarak bilinen ve böyle kabul edilen bir kurt olduğu için delikanlı, rüzgârlara ve yağmura söz geçirir, bu iki kuvveti buyruğu altında tutardı.

Bununla beraber, **So** Ülkesindeki yurtlarından ayrılan Göktürkler düşmanlarının baskınına uğradılar.

Bu baskında düşmanlar bütün Göktürkleri yok ettikleri gibi on altı kardeşten sadece birisi kurtulabildi. Kurtulan delikanlı annesi kurt olan idi.

Bu delikanlının da, birisi yaz diğeri de kış ilâhının kızı olan iki karısı vardı. Baskından sonra her ikisinden ikişer oğlu oldu. Zamanla kalabalıklaşıp çoğalan halk, çocuklardan en büyüğünü kendilerine Hakan seçtiler; o zamanki adı Göktürk dilinde değildi. Hakan seçilir seçilmez Göktürkçe olmayan bu adını bıraktı ve Türk adını aldı.

Ondan sonra Türk on kadınla evlendi, bir çok çocukları oldu. içlerinden Asena adını taşıyan biri hakanlık tahtına geçince boyun adı da Aşine oldu.

b- İkinci söyleyiş:

Hunların bir boyu olan ve adına Aşine denilen Türk boyu Hazar Denizinin batı taraflarında yerleşmişti. Türklerin ilk atası olarak biliniyordu. Rahat ve huzur içinde otururlarken bir gün ansızın düşmanların baskınına uğradılar. Baskının sonunda kimse sağ kalmadı.

Her nasılsa küçücük bir çocuk bu baskından sağ kalmış bir köşeye sığınmıştı. Düşmanlar onu da gördüler. Fakat cılız ve küçük bir çocuk olduğu için kimse ondan korkmadı ve ona aldırmadı. Hattâ içlerinden acıyanlar bile çıktı. Ama düşman yine de her ihtimali düşünüp, çocuğu öldürmektense kolunu bacağını kesip orada öylece bırakmayı uygun gördü; düşündükleri gibi yaptılar.

Kolunu bacağını kesip, yan ölü hâle getirdikleri çocuğu alıp bataklıkta bir sazlığa attılar; bırakıp gittiler.

O sırada, nereden çıktığı bilinmeyen bir dişi Bozkurt göründü, geldi, çocuğu emzirdi. Yaralarını yalayıp iyi etti. O günden sonra da, avlanıp getirdiği yiyeceklerle çocuğu besleyip büyüttü, gücünü kuvvetini arttırdı.

Zamanla Bozkurdun beslediği çocuk gürbüzleşti.

Günlerden sonra bir gün, baskın yapıp Asine soyunu yok eden düşman başbuğu, kolunu bacağını keserek sazlığa attıkları çocuğun yaşadığını öğrendi. Adamlar gönderip durumu öğrenmek, sağ kaldı ise öldürtmek istedi.

Düşman başbuğunun gönderdiği asker geldiğinde, kolu bacağı kesik gencin yanında bir dişi Bozkurt gördü. Dişi Bozkurt tehlikeyi sezmişti, dişleriyle gerici yakaladığı gibi denizin öte yanına geçirdi; orada da durmayıp Altay Dağlarına doğru götürdü. Orada, her tarafı yüksek dağlarla çevrili bir yaylada bir mağaraya yerleştirdi, onunla evlendi; on oğlan doğurdu!

Mağaranın bulunduğu yayla yeşillikti; serin gür suları, meyve ağaçlan, av hayvanları vardı. Oğlanlar orada büyüdüler, orada evlendiler. Her birinden bir boy türedi. Bunlardan birinin adı da Aşine boyu idi.

Asine, kardeşlerinin içinde en akıllı, en gözü pek, en yiğit olanı idi. Bu yüzden Türk Hakanı o oldu.

Soyunu unutmadı. Çadırının önüne her zaman, tepesinde bir kurt başı bulunan bir tuğ dikti.

Aradan çok yıllar geçti. Aşine boyuna Asençe adlı bir başka yiğit hakan oldu. Bunun zamanında ise Aşine boyu, bulundukları yerden çıkıp daha güzel yurtlara yerleştiler.

15- Türeyiş Destanı

(*Cüveyni'den naklen*)

"Uygurların inanışlarına göre, ilk türedikleri yer, Arkun (Orhun) nehri kenarı idi. Bu nehir kaynağını, Kara-Korum denilen dağdan alırdı. O dağda, (Ögedey) Kaan'ın yaptırılmasını emrettiği şehrin adı da, (Kara-Korum) du. Dağdan otuz tane çay ve dere çıkardı. Her çayın kıyısında da bir boy otururdu. Uygurların Arkun nehri kıyılarında, başlıca iki boy grubu vardı. Sayıları artıp da, nüfusları çoğalınca, bunlar da diğer kavimler gibi, toplandılar ve kendi aralarında birini başkan yaparak, ona itaat ettiler. Böylece, aradan 500 senelik bir süre geçti. Bundan sonra Bögü-Han onların başına geçti. Söylendiğine göre ***Bögü-Han, Efrasiyab****'dır. Bir kuyuya da bu ad verilmişti.*

Kara-Korum'un kenarındaki büyük bir kaya da, aynı adı taşırdı. Bu kuyu, Bijen adlı pehlivanın atıldığı bir kuyudur. Çayın kenarında bulunan ve ***Ordu -Balıg*** *adı verilen büyük şehrin adı da böyledir. Bugün bu şehre,* ***Mawu-Balıg*** *adı verilir. Şehrin dışındaki kayalar üzerine, bir saray resmi oyulmuştur. Ben, bunların hepsini gördüm. (Ögedey) Kaan zamanında, bu kayaları kazdılar.*

Kayaların altında br kuyu ve bu kuyunun ağzında da büyük bir taş levha buldular. Bu levhanın üzerinde bazı yazılar vardı. Bu yazıların ne olduğunun anlaşılması ve ne dediğinin sökülmesi, kaan tarafından emredildi. Bunun üzerine oraya bazı adamlar geldiler. Fakat hiç kimse bu yazıları okuyamadı. Hıtay'da bir kavim vardır. Onlara... Derler. Onlardan bazı kimseleri de getirdiler ve bu yazıların, onlara ait olduğu anlaşıldı."

İskit Hakanı Hatunu Tomris, Pers kralı Büyük Kiros'un başını kesti

a- Türeyiş Destanı

Taşa oyulmuş olan bu yazıtta şöyle deniyordu:

"Kara-Korum çaylarından sayılan iki nehir vardı. Bunlardan birine Toğla ve diğerine de Selenge adı verilirdi. Bu nehirler akarak, Kamlancu adlı bir yerde birleşirlerdi. Bu iki ırmağın arasında iki tane ağaç vardı. Bu ağaçlardan biri fusuk ve diğeri de Farsların naj dedikleri ağaca benziyordu. Kışın bile bunların yapraklan, servi gibi dökülmezdi. Meyvesinin tadı ve şekli ise, tıpkı çam-fıstığınınkine

benzerdi. Öbür ağaca da Tur (?) ağacı derlerdi. Bu iki ağaç da, iki dağın arasında yetişerek büyümüştü".

"Bir gün bu iki ağacın arasına, gökten bir ışık inmişti. Bunun üzerine, iki yandaki dağlar yavaş yavaş büyümeye başladılar. Bu durumu gören halk ise, hayretler içinde kalmıştı. İçlerinde büyük bir saygı duyarak, Uygurlar oraya doğru yaklaştılar. Tam yaklaştıkları bir sırada, kulaklarına çok tatlı ve güzel müzik nağmeleri gelmeye başladı. Her gece buraya bir ışık inmeye ve ışığın etrafında da otuz defa şimşek çakmaya başladı. Diğer bir gün de aynı yerde, ayrı ayrı kurulmuş beş tane çadır gördüler. Bunların her birinde, birer çocuk oturuyordu. Her çocuğun karşısında da, onları doyurmaya yetecek kadar süt dolu emzikler asılı idi. Çadırın tabanı da, baştan aşağı kadar gümüşle döşenmişti".

Bütün boyların reisleri ve halkları, bu garip şeyi görmek için yerlerini bırakıp koşmuşlardı. Bu manzarayı görünce, saygı ile diz çöküp, selam verdiler. Biraz sonra da çocukları alarak, dışarı çıktılar. Beslenip, büyütülmeleri için de, onları sütannelerine ve dadılara verdiler. Her fırsatta onlara saygı gösteriyorlar ve ikramda bulunuyorlardı.

Çocuklar artık, süt çocuğu olmaktan çıkıp da, konuşmaya başlayınca, Uygurlardan anne ve babalarını sordular. Onlar da, o iki ağacı gösterdiler. Bunun üzerine halk, çocukları alıp, ağaçların yanma gittiler. Çocuklar ağaçları görünce, onlara tıpkı evladın babasına gösterdiği saygıyı gösterdiler. Ağaçların karşısında diz çöktüler ve yeri öptüler.

Bunun üzerine ağaçlar da dile gelip şöyle dediler:

"Güzel huy ve iyi özelliklerle bezenmiş çocuklar, böyle olurlar ve anne ile babalarına böyle saygı gösterirler. Ömrünüz uzun, adınız ünlü ve şöhretiniz de devamlı olsun".

O bölgelerde yaşayan bütün kavimler, bu çocuklara hükümdar oğullarıymış gibi saygı gösterdiler. Çocukların

doğdukları yerden şehre dönülünce, onların her birine birer ad koydular. En büyüğünün adı Songur-Tegin, ikincisinin adı Rotur-Tegin, üçüncüsünün adı Tükel-Tegin, dördüncüsünün adı Or-Tegin ve beşincisinin adı da, Bögü-Tegin oldu. Çocukların doğuşundaki kutsal durumu görenler, bunlardan birinin hükümdar olarak seçilmesi kanaatma vardılar. Çünkü bunlar, Tanrı tarafından bu iş için gönderilmiş olmalıydılar.

Bu çocuklar arasında "Bögü-Tegin, gerek güzelliği ve gerekse boyu bosu, sabrı, iradesi, ileriyi görüşü bakımından diğerlerinden daha ileride idi. Ayrıca bütün milletlerin dillerini ve yazılarını da biliyordu. Herkes, onun han olarak seçilmesi üzerinde birleştiler ve büyük şenlikler yaparak onu hanlık tahtına oturttular. O, memleketi adaletle döşedi ve zulüm sahifelerini de kapadı. Onun etrafındaki adamlar, maiyeti, askerleri, atları ve kulları gittikçe çoğalmaya başladı.

b- Bögü-Han ve akınları:

"Tamı, ona bütün dilleri bilen üç karga göndermişti. Nerede mühim bir iş olursa, bu kargalar hemen oraya giderler ve o işin nasıl olup bittiğini gözlerler ve ondan sonra da hana haber getirirlerdi".

Bögü-Han bir gece evinde uyurken, pencerenin önünde bir kızın hayali belirdi ve onu uyandırdı. Bu hayaletten korkan Bögü-Han, kızı görmemezlikten geldi ve kendisini uykudaymış gibi gösterdi. İkinci gece kız yine geldi. Fakat han, yine görmüyormuş gibi yaptı ve kendisini uykuda gösterdi. Sabah oldu. Han vezire danıştı. Üçüncü gece kız yine gelince, vezirin öğüdüne uyarak, kızı alıp Ak-tağ'a gitti. Bu dağda sabaha kadar beraber kalıp kızla konuştular. Bu buluşma ve konuşma, yedi sene, altı ay ve yirmi iki gün, her gece böyle devam etti.

Ayrılacakları gün, kız ona şöyle dedi:

"Doğudan batıya kadar bütün dünya, senin buyruğun altında kalacaktır. İşlerini sıkı tut ve iyi çalış. Aynca, insanlarında değerini bil".

Bögü-Han, askerlerini topladı ve onlardan 300.000 kadar seçme askerini Sonkur-Tegin'in komutasına verdi. Ayrıca Sonkur-Tegin'in Kırgız ve Moğol ülkelerine akın yapmasını emretti. 100.000 askerini de Kotur-Tegin'in komutasına verdi ve onu da akın için Tankut tarafına gönderdi. Tükel-Tegin'i de Tibet yönüne gönderdi. Kendisi de 300.000 askerini emrine alarak Hıtay (Çin) yönüne yöneldi. Diğer kardeşi (Or-Tegin'i de) kendi yerinde bıraktı.

Etrafa giden orduların hepsi başarı kazanarak geri döndüler. Getirdikleri paralar, mallar ve ganimetler, sayı ile sayılamazdı. Her yerden birçok adamlar topladı ve onların yardımı ile Arkun nehri kıyısında, Ordu-Balıg adlı baş şehrini kurdurdu. Doğudaki bütün ülkeler, bu suretle onların buyruğu altına girmişti.

Bögü-Han, bir gece uyurken, beyazlar giymiş bir ihtiyar gördü. İhtiyar ona yaklaştı ve çam kozalağı büyüklüğünde bir yeşim taşı vererek,

Bögü-Han'a şöyle dedi:

"Eğer sen bu taşı muhafaza edebilirsen, dünyanın dört köşesi, hep senin buyruğun altında toplanacaktır".

Bögü-Han'ın veziri de aynı gece, aynı rüyayı görmüştü. Ertesi sabah olunca hepsi toplandılar ve (aralarında görüşerek bu rüyaya bir mana vermeye çalıştılar). Bunun üzerine orduları buyruklarını alıp batıya yöneldiler-Gide gide Türkistan sınırına vardılar. Burada çayır ve çimenlerle döşenmiş, akar suları bol bir yere rastladılar. Herkes bu yeri çok beğenmişti. Bunun için de bu yere bir şehir kurdular. Bu

şehir, şimdi Kuz-Balıg adı verilen, Bala-sagun şehridir. (Bu şehirde yerleştikten sonra), etrafa ordular göndermeye başladılar. Bu yolla her yeri ellerine geçirmiş oldular. Yeryüzünde onlara kafa tutan ve asi görünen hiçbir kimse kalmamıştı.

O kadar ileri gitmişlerdi ki, insana benzeyen acayip mahlûklara da rastladılar. Bu insanların elleri ayakları tıpkı hayvanlara benziyordu. Bunları görünce, artık bundan sonra insanların bulunmadığını anlamışlar ve geri dönmüşlerdi. Bütün bu akınlar sırasında pek çok kıymetli şeyler toplamışlardı. Bunların hepsini bir araya getirerek Bögü-Han da herkesin yaptığı hizmete göre, ele geçen bu malları aralarında bölüştü.

Bundan sonra (Uygurların emrine giren hükümdarlar birer birer gelerek Bögü-Han'a saygılarını sundular). Bunlar arasında Hint padişahı çok çirkindi. Bunun için de Bögü-Han, bu padişahı huzuruna kabul etmedi. Bögü-Han (bu kabul töreninden sonra) bu padişahların hepsinin kendi ülkelerine dönerek, bölgelerini idare etmelerini emretti. Bundan başka bu padişahların Bögü-Han'a ne kadar vergi verecekleri de, ayrıca (bir toplantı ile) karar altına alındı. Artık yeryüzü zaptedilmiş ve Bögü-Han'ın karşısında bir engel kalmamıştı. Bunun için geri dönmeye karar verdi ve kendi yurduna geldi.

16- Göç Destanı

Bu destan da bir Uygur destanıdır ve daha önce belirtildiği üzere, Türeyiş Destanının bir uzantısı gibidir. Bugün, Orhun nehri kıyısında bir şehir kalıntısı ile bir saray yıkıntısı vardır ki çok eskiden bu şehre Ordu -Balık denildiği sanılmaktadır. Büyük Uygur Destan'ın son bölümü diye kabul edebileceğimiz Göç Destanı, işte bu şehrin saray yıkıntısının

önünde bugün görülebilecek şekilde duran yazıtlarda yazılı olduğunu Hüseyin Namık Orkun ileri sürmektedir. Yine Hüseyin Namık Orkun'un belirttiğine göre bu yazıtlar, Moğol Hânı Öğüdey zamanında Çin'den getirilen uzmanlara okutturulup tercüme ettirilmiştir.

Göç Destanının Çin ve Iran kaynaklarındaki kayıtlarına göre iki ayrı söyleyiş hâlinde olduğu bilinmekte ise de aslında birbirinin tamamlayıcısı gibidir. Iran kaynaklarındaki söyleyiş, daha çok tarih bilgilerine yakındır. Aynı zamanda Iran söyleyişi, Türklerin Maniheizm'i kabulünü anlatan bir menkıbe görünümündedir. Aşağıda özetlenmiş olan söyleyiş ***Cüveynî'nin Tarih-i Cihanküşa*** adlı eserinde yazılıdır.

a- Göç Destanı birinci versiyon

Uygur Ülkesinde, Tuğla ve Selenge ırmaklarının birleştiği yerde Kumlançu denilen bir tepe vardır. Adına Hulin Dağı derlerdi.

Hulin Dağlarında da, birbirine çok yakın iki ağaç büyümüştü. Biri kayın ağacıydı. Bir gece, kayın ağacının üzerine gökyüzünden bir mavi ışık düştü, iki ırmak arasında yaşayan insanlar bu ışığı gördü ve ürpererek izledi. Kutsal bir ışıktı. Kayın ağacının üzerinde aylar ayı kaldı. Kutsal ışık, kayın ağacının üstünde kaldığı süre içinde kayın ağacının gövdesi büyüdükçe büyüdü, kabardı. Oradan çok güzel türküler gelmeğe başladı. Gece oldu mu, ağacın otuz adım ötesinden bütün çevre ışıklar içinde kalıyordu!

Bir gün ağacın gövdesi ansızın yarıldı, içinden beş küçük çadır, beş küçük odacık görünümünde ortaya çıktı. Her odacığın içinde bir çocuk bulunmaktaydı. Çocukların ağızlarının üstünde asılı birer emzik vardı, onlar bu emziklerden

süt emiyorlardı. Işıktan doğmuş olan bu kutsal çocuklara halk ve halkın ileri gelenleri çok büyük saygı gösterdiler.

Çocukların en küçüğünün adı Sungur Tekin'di, ondan sonrakinin adı Kutur Tiğin, üçüncüsünün ki Türek Tekin, dördüncüsünün Us Tekin, beşincisinin adı Buğu Tekin'di. Beş çocuğun beşinin de Tanrı tarafından gönderildiğine inanan insanlar, içlerinden birini hakan yapmak istediler. Buğu Han en büyükleri idi; ötekilerden daha güzel, daha zeki, daha yiğit görünüyordu. Buğu Tekin'in hepsinden üstün olduğunu anlayan halk onu hakan olarak seçtiler. Büyük bir törenle Buğu Hanı tahta oturttular.

Böylece yıllar yılı kovalamış, bir gün gelmiş Uygurlara bir başkası hakan olmuş.

Bu hakanın da Gah Tekin adında bir oğlu varmış.

Hakan oğlu, Gah Tekin'e, Çin prenseslerinden birini, Kiu-Lien'i almağı uygun görmüş.

Evlendikten sonra Prenses Kiu-Lien, sarayını Hatun Dağında kurdu. Hatun Dağının çevre yanı dağlıktı; bu dağlardan birinin adı Tanrı Dağıydı, Tanrı Dağının güneyinde Kutlu Dağ derler bir başka dağ vardı, kocaman bir kaya parçası.

Bir gün Çin Elçisi, falcılarıyla birlikte Kiu-Lien'in sarayına geldiler. Kendi aralarında konuşup dediler ki:

—Hatun Dağının varı yoğu, bütün bahtiyarlığı Kutlu Dağ denilen bu kaya parçasına bağlıdır. Türkleri yıkmak istiyorsak bu kayayı onların elinden almalıyız.

Bu konuşmadan sonra varılan karar üzerine Çinliler, Kui-Lien'e karşılık olarak o kayanın kendilerine verilmesini istediler. Yeni Hakan, isteğin nereye varacağını düşünmeden ve umursamadan Çinlilerin arzusunu kabul etti, yurdunun bir parçası olan bu kayayı onlara verdi. Halbuki Kutlu Dağ bir kutsal kayaydı; bütün Uygur Ülkesinin mutluluğu bu

kayaya bağlıydı. Bu tılsımlı taş Türk Yurdunun bölünmez bütünlüğünü temsil ediyordu; düşmana verilirse bu bütünlük parçalanacak Türklerin bütün saadeti yok olacaktı.

Hakan kayayı vermesine verdi ama kaya öyle kolay kolay sökülüp götürülecek türden değildi. Bunu anlayan Çinliler, kayanın çevresine odun kömür yığıp ateşlediler. Kaya iyice kızınca üzerine sirke döküp paramparça ettiler. Her bir parçayı aldılar, ülkelerine taşıdılar.

Olan o zaman oldu işte. Türk elinin bütün kurdu kuşu, bütün hayvanları dile geldi, kendi dillerince kayanın düşmana verilişine ağladılar. Yedi gün sonra günahı bağışlanmaz olan bu düşüncesiz hakan öldü. Ne var ki Onun ölümüyle ülke felâketten kurtulamadı. Bir Çin prensesi uğruna çekinmeden bağışlanmış olan yurdun bir kayası, Türk elinin felâketine sebep oldu. Halk rahat huzur yüzü görmedi. Irmaklar birbiri ardınca kurudu. Göllerin suyu buhar olup uçtu. Topraklar yarıldı, ürün yeşermez oldu.

Günlerden sonra Türk tahtına Buğu Han'ın torunlarından biri hakan olarak oturdu. O zaman canlı cansız, evcil yaban, çoluk çocuk bütün yurtta soluk alan almayan ne varsa hepsi birden:

—Göç! Göç! Diye çığrışmağa başladı. Derinden, iniltili, hüzün dolu, eli böğründe kalmış bir çığrışmaydı bu.

Yürekler dayanmazdı.

Uygurlar bunu bir ilahî emir diye bildiler. Toparlandılar, yollara düzüldüler; yurtlarını yuvalarını bırakıp bilinmedik ülkelere doğru göç etmeğe başladılar. Sonunda bir yere gelip durdular, orada sesler de kesildi. Uygurlar, seslerin kesilip duyulmaz olduğu bu yerde kondular, beş mahalle kurup yerleştiler; bunun için bu yerin adını da Beşbalık koydular. Burada yaşayıp çoğaldılar.

b- Göç Destanı ikinci versiyon

Destanın Buğu Tekin'in Uygurlara hakan oluncaya kadar geçen bölümü aynıdır. Buğu Tekin hakan olduktan sonra, İran söyleyişine göre, ülkeyi adalet üzere ve yıllarca yönetir. Bu süre içinde kendisine üç karga yardım etmekte, kargalar dünyanın bütün dillerini bilmektedir. Nerede bir olay olursa hemen Buğu Han'a haber vermektedirler.

Bir gün Buğu Han bir düş görür. Düşünde kendisine bir peri kızı gözükmüştür. Bu düşü Buğu Han hemen her gece, yedi yıl, altı ay ve yirmi iki gün üst üste görür, Ve her gece Peri kızı, Buğu Han'ın düşünde onunla konuşur, danışır; son gece, ayrılacağı vakit Buğu Han'a, dünyanın efendisi olacağı haberini verir.

Han uyanınca ordusunu toplar, her ordunun başına bir kardeşini tayin eder, Moğallar'ın Kırgızlar'ın, Tangutlar'ın ve Çinlilerin üzerine seferlere yollar.

Dört kardeşin dördü de seferden zaferle döner ve Orhun vadisini zengin ganimetlerle doldurur, bu arada ***Ordu-Balıg şehri*** de kurulmuş olur.

Bir müddet sonra Buğu Han bir düş daha görür. Düşünde, beyazlara bürünmüş,.başında beyaz şerit, elinde Yada Taşı olan bir erkek gözükmüş, Buğu Han'a demiştir ki:

—Eğer bu taşı saklarsan dünyanın dört bucağında milletleri buyruğunun altına alabilirsin.

O gece Buğu Han'ın baş veziri de tıpkı böyle bir düş görmüştür. Bunun üzerine Buğu Han ordusunu yeniden toplamış, bu sefer yatıya. Doğru sefere çıkmıştır. Türkistan'a geldiği vakit geniş bozkırları, çayırlan ve gürül gürü! akan çayları görünce burada oturmağa karar vererek Balasagun şehrini kurmuştur. Buğu Han'ın orduları dört bir yana yayılmış, bütün milletleri buyruğu altına almıştır.

Fakat o zaman Uygurların dindar olmadıkları söylenirdi. Rahipleri vardı ama Kam deniliyordu. Bu Kamlar, tıpkı Moğollardaki gibi, cinlere söz geçirdiklerini ileri sürerler. Onlara her istediklerini yaptırmağa güçlerinin yettiğini söylerlerdi. Moğollar bu Kamlara çok Önem verirlerdi. Ne zaman bir işe başlayacak olurlar ise bu Kamlara sorarlardı ve ona göre davranırlardı. Hastalarına bile Kamlar bakardı.

Uygurlar, Buğu Han zamanında Çin hükümdarına elçiler gönderdi, kendilerine Nom Kitaplarını anlayan adamlar göndermesi ipin rica etti. Cinlerin din kitapları Nom'dur. Bugün yaşayan bir adamın bin yıl önce de yaşadığına inanırlar.

Çin'den Nom yöntemlerini anlayan adamlar gelince Kamlarla oturup konuştular, din kitaplarını gösterdiler; tartışmayı Kamlar kaybetti. Bu tartışmadan sonra Uygurlar Çin'den gelen yeni dini kabul ettiler. (Bu din Manihaizm'dir.)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Türk Mitolojisinin Temel Unsurları:

1- Türk ve Turan Milletlerinde tanrı kavramı "Gök Tanrı Dini"

TÜRK mitolojisinin ana konusu olan **Gök Tanrı** dinî'dir.

'**Gök Tanrı**' ifadesi ilkel anlamıyla gökyüzünün hâkimi demektir. Gök renk sembolü, kutsallık ve menşei bildirir. Bu yüzden **Göktürk** terimi, Türk'ün renginin gök olmasını değil, (aynı şekilde gök börü ve gök teke de kurdun ve tekenin renginin gök olmasından değil) ilahî menşeli olduğunu gösterir

İlk dönem destan kahramanlarının kutsal olmaları da bu ilahi menşe meselesi ile ilgilidir. Evrenin üç katlı bölümünde (*dünya modelinin dikey yapısı*) Gök Tanrı yukarı dünya ile bağlantılı görünse de onun her üç dünyaya tesiri şüphesizdir.

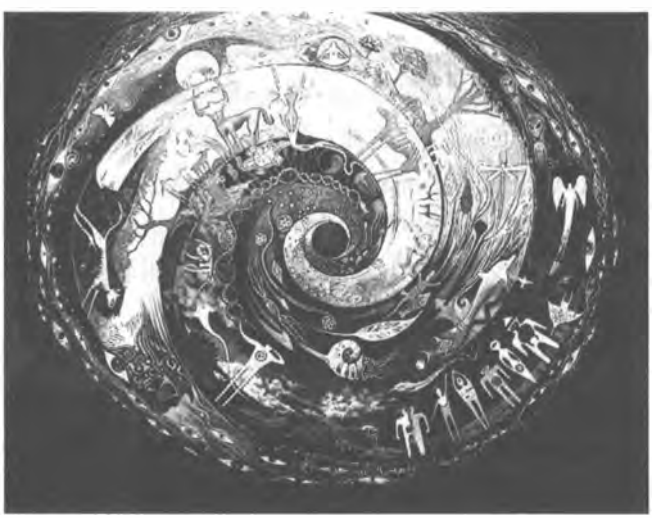
Orhun-Yenisey yazıtlarında ismi geçen Gök Tanrı veya Türk Tanrısı, somut zaman ve mekân yapısı olmayan yüksek tapınma kültüdür. Şamanlığın geniş şekilde yayılmasıyla biraz arka plana geçen Gök Tanrı, mitolojik metinlerde ve etnografik literatürde kendi varlığını koruyabilmiştir.

Ancak hem Şamanlar hem de sıradan Türkler bütün ruhlardan üstte Tanrı adlı mutlak varlığın mevcutluğunu kabul ederler.

Türklerin Tek tanrı inancında olduğu, elde olan malzemelerle tasdik edilir. Ayrıca araştırmacıların büyük çoğunluğu Türklerin Tek Tanrılı olduğu görüşünde birleşirler.

Vaktiyle bazı bilim adamları Şamanlığı Türklerin millî dini olarak düşünseler de elde bulunan yazılı ve sözlü kaynaklar Türklerin Şamanlık adında bir dinlerinin olmadığını kanıtlamaktadır

Ruhları yönlendirebilen, gelecekten haber veren ve hastaları tedavi eden Şaman, bir din adamı özelliği taşımamaktadır.

Evrenin Oluşumunu Gösteren Disk

Şamanlığın Altay-Sayan ve Sibirya Türklerinin bugünkü dinî pratiklerinde önemli bir rol oynadığı malumdur. Şamanlığın tarih öncesinden var olmuş olması hemen hemen

kesindir ve varlığı, en azından Orta Çağ'da, kendisine ağırlıklı bir yer vermesi zorunlu kılınacak derecede kanıtlanmıştır. Bu olgu ile Şamanizmi Türklerin ve Moğolların dini olarak kabul etmek arasında oldukça büyük bir mesafe bulunmaktadır. Ancak Roux'nun, yönetici tabaka ile kara budunun ayrı ayrı dinî inançlarının olduğu konusundaki tespitleri de doğru olarak kabul edilemez. Yeni bir kabile gruplaşması veya imparatorlukların çöküşü yolu ile birkaç yılda oluşabilen siyasi yapı farklılıkları dinî yapıyı da büyük ölçüde etkiler, fikri ise doğru sayılabilir.

İslamiyet'e göre beşeriyetin ilk dini Hak Dini veya Tevhit Dini'dir. İlk din insanlara Allah'ın varlığını, birliğini öğretmişse de zamanla insanlar doğru yoldan uzaklaşmış, Allah'dan başka şeylere, tabiat kuvvetlerine, canlı cansız şeylere, kendi elleriyle yaptıkları putlara tapmaya başlamışlardır. İlahiyatçıların temel prensibine göre başlangıçta monoteist olan din, sonradan sapmalara maruz kalmış, çok tanrıcılık ortaya çıkmıştır. Oysa Şamanlık ne tek tanrılı ne de çok tanrılı dindir. O Tanrı'yı bilse de onunla alakası olmayan, yalnız zarar veren ruhlarla iş yapan bir arabulucudur Dinin ise menşei her zaman ilahidir.

Gök Tanrı dinî-mitolojik sistemi ***monoteizme*** çok benzemektedir. Sadece monoteizm semavi kitapları, peygamberi, ayin ve merasimleri olan dinî bir sistem olarak Tanrıcılıktan farklılık arz eder. Gök Tanrı inancının ne kutsal kitabı ne de peygamberi vardır Bu nedenle de kaynaklarda Türkleri kitap ehli olmayan ancak Tek Tanrı inancına sahip olan kavim gibi gösterirler:

"Anlar din, mezhep bilmezlerdi, ama Hakka ikrarları vardı. Oğuz tayfası derlerdi "

Fransisken rahibi Johannes de Plano Carpini, 1245 yılında Orhun nehri yakınındaki Kara-Korum şehrine, büyük Moğol devletine yaptığı diplomatik sefer zamanı ziyaret ettiği halkların gelenek ve inanışlarına dair birçok bilgi toplamıştır. O, yazdığı kitapta Türklerin görünen ve görünmeyen, her şeyi yaratan Tek Tanrı'ya inandıklarını anlatır.

Aynı bilgiyi o dönemde Moğolistan'a gelmiş olan birçok Hıristiyan diplomat ta tasdik etmektedir.

Her şeyin fevkinde duran Gök Tanrı, bütün ruhların ve koruyucuların hâkimi, evrenin mevcut olma kaynağıdır. Tanrıcılık, dinî mitolojik sistem gibi eski Türklerin dış ve iç âlemlerini tanzim eder.

Konar-göçer Türkten, kağana kadar her bir insan, yaptığı bütün iyi ve kötü işlerine göre, yalnız Tanrı'ya hesap verir, gerçek yardımı da ondan beklerlerdi.

Bu açıdan baktığımızda Tanrıcılık, eski Türklerin ve Moğolların maddî ve daha çok manevi yaşamlarında büyük bir rol oynar Ailenin, soyun ve nihayet devletin ekonomik, siyasi, ideolojik düşüncelerinde Tanrıcılık yönlendirici mevkidedir.

Türk ve Moğol büyükleri de Gök Tanrı'yı kut veren ve kutu geri alan en yüce kült olarak algılamışlardır. Mesela mutluluk (kut) nedir sorusuna verilen cevapları değerlendiren Cengiz Han:

"Yer-Su hamisinin ve Tek Tanrı'nın himayesi hiçbir şeyle mukayese edilmeyecek bir kuttur." Cevabını vermiştir.

Cengiz Han, bir işe başladığı zaman:

"Müngke Tengri'yin Küçüdür/Ebedî Tanrı'nın Gücüyle" dediği meşhurdur.

Gök Tanrı dinî-mitolojik sistemi cihan devleti kuran, İslam'a kadarki bütün Türklerde resmî din olarak mevcut olmuştur.

Eski ve Orta Çağ Türk yazıtlarında, özellikle de **Tonyukuk**, **Kül Tigin** ve **Bilge Kağan** abidelerinde Tanrı hakkında verilen bilgilerden yola çıkarak onun başlıca sıfatlan şöyle sıralanabilir:

—Tanrı ebedîdir, başlangıcı ve sonu hakkında hiçbir bilgi olmadığı gibi tasviri de yoktur

—Her şeyin yaratıcısı odur

—Tanrı yalnız devleti, milleti korur, fertlerin işine karışmaz

—Kağana kut veren ve kutu geri alan da Tanrı'dır

—Her şeyi bilen, gören olduğu için her şeyin sorumlusu da O'dur

—Yaşam ve ölüm onun elindedir

—İnsanların duasını kabul edendir

Bütün bu sıfatlar monotesit bir dinin varlığından haber verir.

Türk milleti ve Türk devletleri, **Tenri yarlıkadukmüçün** (***Tanrı'nın inayetiyle***) var olduğunun bilincinde olmuş her zaman bu yüce külte sığınmıştır.

Orhun yazıtlarında devletin de Tanrı inayeti ile kurulduğu, kağanın da Tanrı inayeti ile hükümdarlık ettiği, Türk milletinin zaferlerinin de onun inayeti ile kazanıldığı görüşü hâkimdir.

Hun hükümdarı Mo-tun (Mete), Çin imparatoruna göndermiş olduğu mektubunda; Kendisini tahta, Gök Tanrı'nın çıkardığını, zaferlerini Gök Tanrı'nın yardımıyla kazandığını belirtmektedir.

Ayrıca Gök Tanrı'nın iradesiyle kağan olan Hunlar, Tanrı'nın buyruğu ile Tar- duş halkının Şadı olan diğer Türk hükümdarları da her zaman irade ve gücün Tanrı'nın elinde olduğunu defalarca dile getirmişlerdir

Türk hükümdarları zafer kazanınca kollarını göğe kaldırarak

"*Ey Gök Tanrı, Sana şükürler olsun*" diyerek. Tanrı'ya şükrederlerdi.

Batı Avar kağanı da, Bizans ile yaptığı bir antlaşmada Gök Tanrı adına ant içmiştir.

Dede Korkut Oğuz namelerinde Başat, Tepegöz'ün tuzaklarından kurutulunca her seferinde Tanrım kurtardı, der.

Türk mitolojik sisteminde ne kadar çok kutsallar, ata ruhları ve koruyucu ruhlar mevcut olsa da Gök Tanrı, zaferi veren, gücü veren, tek kurtarıcıdır ve bu sebeple de bütün kutlamaların başında gelmektedir.

Gök Tanrı, dualarda gökte yaşayan en büyük ruh, insanları ve doğayı, ateşi ve yeri, güneşi, ayı ve yıldızları ile gök kubbeyi yaratan, dünyanın düzenini yöneten ve nihayet insan kaderini belirleyen bir varlıktır. Yaşam ve çoğalma onun elindedir. Buna rağmen yalnız iyilik edendir, iyilik kaynağıdır ve her şeyi bilendir.

Gök Tanrı, insanların yaptığı işlerle ilgilenmese de zamanla hiddet ve hoşnutsuzluktan doğal afetler: kıtlık, sel, taşkın gibi felaketleri de türetir

Dinî mitolojik sistemde Gök Tanrı veya Tek Tanrı, itikadın merkezinde yer alan ana külttür.

Bir diğer önemli mesele de Tanrı kelimesinin ister Orhun-Yenisey yazıtlarında isterse de diğer yazılı kaynaklarda her zaman tekil biçiminde kullanılmasıdır.

Tanrı, Türk Mitolojik şuurunda birkaç isimle anılmıştır. Bu adlanmalarda Tanrı kültünün mahiyeti değişmez olarak kalmış, ancak isim ve sıfatları çok olan yüce sitayiş kültü zaten isim yönünden de İslam'ın yüce Allah'ı ile ayniyet oluşturmuştur. Aslında kavranılmayan, sonsuz olan, ebedî ve ezelî olan, her şeyin fevkinde duran Tanrı, Şaman metinlerinde

Zayan, Kayra, Dızayaça veya **Şayan** sıfatlan ile anılmaktadır. Ayrıca birçok Tür boyunda:

Bayat (*Kadim*), **Açu** (*baba*), **İdi** (*sahip*), **Oğan** (*Kaadir*), **Çalap** (**mevla**) tabirlerini ve daha onlarcasını Tanrı'nın sıfatları olarak kullanılmıştır.

Burada çok önemli bir gerçeği vurgulamak istiyorum ki o da:

Gerek arkeolojik buluntularda gerekse etnoğrafik eşyalarda eski Türklerden kalma ilah yontularına ve putlara rastlanmamıştır. Elbette ki, din değiştirip de başka dinlere geçen ve eski Türklerin millî dini olan Gök Tanrı dininden ayrılanlardan kalan put ve ilah heykelleri vardır, ama bu tamamen farklı bir şeydir.

Bu tür ürünler (*putlar*), Gök Tanrı dininin kapsamı dışında oluşturulmuş nesnelerdir: Nitekim puta tapanlarda putların, temsil ettikleri varlıkların manevi gücü ile dolu olduklarına inanılır, oysa Türk toplumunda manevi gücün tek kaynağı Gök Tanrı'dır

Eski Türkler, tüm evreni içeren tek ve ulu yaratıcı Gök Tanrı'nın tasvirini gerek heykel şeklinde, gerekse de resim biçiminde olsun, yapmamışlardır. Bütün gök âlemini kapsayan Gök Tanrı'nın tasvirinin yapılması da düşünce olarak zaten imkânsızdır.

10 yy Arap gezgini Ebu Dulaf da Oğuzlarda put bulunmadığını kaydetmektedir. Uygur Türkleri de Tanrı'nın, insan ya da başka herhangi bir varlık biçiminde tasvir edilemeyeceğini söylemekteydiler. Bu sebeptendir ki Türkler arasında putçuluk yer almadığı gibi, putları korumaya yönelik tapınaklar da hiç yapılmamıştır.

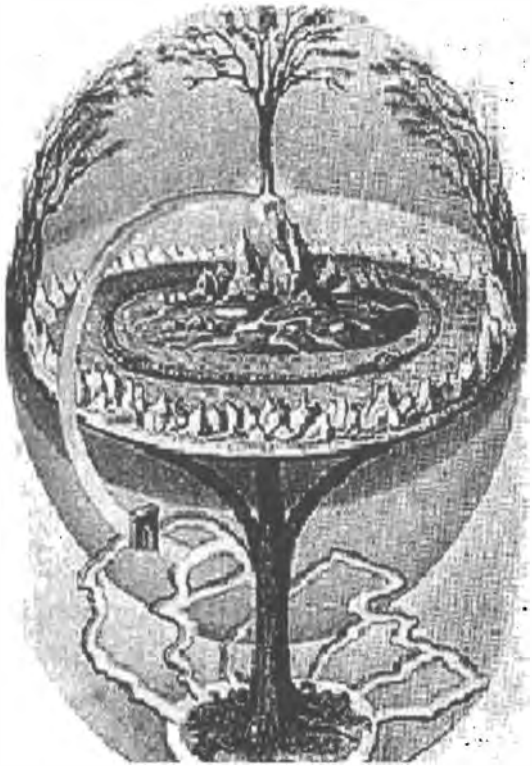
Mitolojik metinlerde Gök Tanrı şöyle tarif edilmektedir:

Tanrım, Gök Tanrı.
Sen güneş ışığındasın
Yere, göğe hükmedensin
Güneş gibi aydınlatan
Benim ak kuzularım orda ordadır.
Tanrı, Gök Tanrı
Sen kayada, sen çaydasın.
Benim ak kuzularım orda ordadır
Hepsini sana kurban edeyim.
Benim ak kuzularım orda ordadır.
Tanrı, Tanrı
Bir damla sudan kan, kandan can yarattın
Bize ebedî olan ateşinden, ışığından ver
Sen ateşte, sen sudasın
Sağdasın, soldasın, sağdasın, soldasın
Tanrım, Tanrım
Senin zenginliğin deniz gibi
Sensiz amel yok

a- Türk Hafızasındaki (Şuuraltındaki) Gök Tanrı kavramı

Türk Mitolojik sisteminde genel bir işlevi yerine getiren Tanrı, Hun devrinden ve bu dönemin eski konar-göçer

kavimlerinden Avarların, Göktürklerin, Hazarların, Uygurların baş mabutları ve ilahıdır.

Türk Mİtolojisinde Dünyayı Ayakta Tutan Ağaç

Çok eski dönemlere kadar (MÖ–500) bilindiği tespit edilen Gök Tanrı, Asya Hunlarında da tek ve ulu varlığı temsil etmiştir. Bu inancın yüksek statüsü ve fonksiyonunu Göktürk Kağanlığı devrinden kalmış taş kitabelerde bulabiliyoruz.

Gök Tanrı'ya inananlar son döneme kadar onu semanın tek hâkimi ve bütün ruhların mevcudiyet kaynağı olarak bilirler. Araştırmacılara göre **Şamanist Altaylar, Tuvalılar, Hakaslar, Kaçinler, Beltirler** ve **Sayan-Altay** dağlarında

yaşayan diğer kavimler semayı sembolize eden Tanrı'yı aynı adla adlandırmışlardır.

Aslında gök tabakasının hiçbirinde oturmayan, bütün semayı kapsayan, zamandan, mekândan münezzeh ve bütün yaratılmışların kaynağı olan Tanrı, Şamanist Altaylı Türklere göre evreni oluşturan mutlak güç, aynı zamanda kozmik düzenin ayrı ayrı nesnelerinin koruyucusu olan töz/tösün ve bütün ışıklı ülgenlerin atasıdır.

Gök Tanrı kültünün Tanrıcılık dinî-mitolojik sisteminde bütün canlı ve cansız, görünen ve görünmeyen varlıkların tek yaratıcısı olduğu Altaylı Türkler tarafından açık bir şekilde ifade edilmiştir:

Gök Tanrı, Terim ve Kavramının Çeşitli Turanî Kavimlerce İfade Ediliş Şekli:

Doğayı ve toplumsal yaşamı düzenleyen, insanoğlunun kaderini belirleyen Gök Tanrı, Çin kaynaklarında **Tyen**-li veya **Çang**-li ***"el çatmaz gökte oturan yaratıcı"*** şeklinde kaydedilmiştir.

Çin mitolojik sistemine **Tyen** veya **Çang'**ın Türkçeden girebileceği bazı tarihî ve dil verileriyle de tasdik edilmiştir. Hun ve Göktürk kağanlığı, Bulgar, Sabir, Hazar kağanlıkları döneminde, Türk lehçelerinde, Moğolcada ve ölü dillerde **Gök Tanrı** tek yaratıcı tek ilah olarak bilinmiştir.

Aşağıda bütün Türk ve Turan milletlerinde **Gök Tanrı'ya** sesleniş şekli tespit edilmiştir:

Tanrı *(Azerbaycan ve Türkiye Türklerinde),*

Teniri *(Kazaklarda),*

Tenre *(Başkurt Türklerinde),*

Tenri *(Uygurlarda),*

Tangri *(Özbeklerde),*

Tengeri *(Altayhlarda)*,
Tigir *(Hakaslarda)*,
Deer *(Tuvalılarda)*,
Tangara *(Yakudarda)*,
Tenir *(Karakalpaklarda)*,
Tura veya Tora *(Çuvaşlarda)*,
Teyri *(Karaçay-Balkarlarda)*
Tenir *(Kırgızlarda)*,
Tenger *(Moğolllarda)*,
Tengeri *(Buryadarda)*
Dingir *(Sümerlerde)*
Çenli *(Hunlarda)*

2- Türk mitolojisinde Kâinat (Evren) Düşüncesi

İslâm âlemi, yıldızları da içine alan fezaya, çoğulla nasıl Eflâk diyorlar idiyse; Türkler de bu sonsuzluğa "*Kökler*", yani "*Gökler*" diyorlardı.

Türk mitolojisinde göklerde Hanlık eden kahramanlardan söz açıldığı zaman, bunlara da "*Kökler Kam*", yani "*Gökler Hanı*" denirdi Bugünkü Türkçemizde de "*Gökler hâkimi*", vs. gibi, diye geldiğimiz deyimlerimiz de, bu alışkanlıkların sonucu olsa gerekir.

Önasya'nın yüksek kültürlerine göre Felek, durmadan üzerimizde dönen gök kubbesinden başka bir şey değildi. Bu astronomik inanış, esas itibari ile P t o 1 e m e, yani Batlamyus'un astronomik nazariyesine dayanıyordu.

Araplar ve İranlılar, gök kubbesinin durmadan döndüğüne inandığından bu dönüş haline "*Çerh-i Felek*" demişlerdi.

Türkler de bu deyimi Türkçeleştirerek *"Çarkı Felek"* yapmışlardı.

Eski Türkler ise durmadan dönen bu gök kubbesine *"Gök Çığrısı* diyorlardı. Eski Türkçede *"Çığrı"* sözü, değirmen, su dolabı gibi, aletlerin çarkları için kullanılan bir deyimdi., İp eğirmek için kullanılan çıkrıklarla, ip makaraları da bu adla anılırlardı. Bugünkü Türkçemizde kullandığımız "Çıkrık" sözü de, çığrı'nın bir küçültme eki ile türemesinden başka bir şey değildir.

Yeryüzünü ise bir dikdörtgen ya da dörtgen biçimindetasavvur ediyorlardı Bu dikdörtgen içinde var olduğu düşünülen daire, gökyüzünü temsil ediyordu.

Bu şeklin merkezindeyse kutsal olarak kabul edilen bir dag ***(Türklerde Otüken dağları, Kan-Tengri, Altun-Yış (Altın Orman) gibi isimlerle anılan dağlar)*** ve Dünya Ağacı çeşitli katlara ayrılmış göğü ve yeri birleştiriyordu.

a- Yeryüzü dört yöne bölünmüştü:

Eski Türk metinlerindeki birtakım ifadeler dünya şeması içerisinde bu yön kavramına değinir; örneğin Kültigin yazıtının kuzey cephesinde yer alan aşağıdaki satırlar şöyle yorumlanmaktadır:

Buyruk beyleri Otuz (tatar) Dokuz Oğuz beyleri milleti! bu sözümü iyice işit; sağlamca dinle: ileri (doğuda) gün doğusuna, beri (güneyde) gün ortasına geri (batıda) gün batısına yukarı (kuzeyde) gece ortasına doğru (olan yerlerin) bu içindeki millet(ler) hep bana itaat eder Bunca milleti hep ben yönettim.

Bu ifadeler, anayönler ayni zamanda zamanı da göstermektedir:

Doğu istikametinin zaman unsuru olarak sabahı *(yani gün doğuşu),* güneyin öğle (*gün ortası*), batının akşam (*gün batışı*), kuzeyinse gece yarısını (*yani gece ortası*) olarak düşünülmektedir.

Yakın zamanlarda derlenmiş bilgilerde Altaylılarda, dünyanın önce daire, sonra kare şeklinde olduğuna inanıldığı tespit edilmiştir.

Yakutlardaki gök dairesinin dörtgen yeryüzünün kenarlarına değdiği fikri geçerliydi.

Burada da dört anayön fikri önemlidir Yalnız bir Yakut hikâyesinde yeryüzünün şekli sekizgen olarak belirtilmektedir ve yönler arayönlerle birlikte burada iki katına çıkmaktadır.

Türkler, talih ve kaderlerini hep feleğin dönüşüne bağlıyorlardı. Bütün kötü kaderler, "*Kahpe Feleğin*" bir oyunu idi. Kötü şanslardan sonra, iyi günlere kavuşabilmek de, yine feleğin tabiatından ileri geliyordu Bu şiirde, "Taun Acunu yarattı, gök çığrısı, yani felek de uğur verir bir şekilde dönmektedir," deniliyor,. Zaten şair, şiirinin başlangıcından beri, Tanrı'ya teşekkür etmektedi. Bunun için de, her şeye rağmen, feleğin iyi döndüğünü kabul ediyor. Eğer Tanrı isteseydi, gök çığrısını, yani feleğin çarkını, insanlara daha çok kötülük verebilecek bir şekilde de döndürebilirdi,

Türkler, çarkı feleğin dönüşünü, "*tezginmek*" fiili ile karşılıyorlardı,. İnsanlar da bir şeyin etraflında döner ve ona saygı gösterisinde bulunurlarsa, bu işi de aynı fiille ifade ederlerdi.

Kâbenin etrafında dönüş ve Kâbeyı tavaf ediş de, bir nevi "**tezginmek**", idi, Tabiî olarak felek, çok da çabuk dönüyordu, Bu sebeple bu fiil, çabuk dönme halini de içinde topluyordu.

Bu şiire göre, "Gök çevresi, kendi etrafında böyle dönerken, yıldızlar da birbiri arkasına takılıp, bir sıra ve düzen içinde dönmekte idiler." Yıldızların böyle sürü halinde; fakat sıra sıra ve düzen içinde dönmelerine de Türkler, "*Çergeş- mek*" derlerdi, Anadolu'daki "*Çerge*" sözünün asli da, buradan gelir.

Daha önce sözünü ettiğimiz eski Türk inançları ya da Şamanist tasavvurlarında yeryüzünün ve ilk insanın yaradılışıyla ilgili efsanelerde olduğu gibi, Budist kozmolojide de bütün yaradılışlar sularda meydana gelir ve bunun için suyun üzerinde bulunan bir toprak parçası söz konusudur.

b- Dünya ağacı (Hayat ğacı)

Türkler evreni değişik sembollerle ifade etmişlerdir:

Bazen bir sırık şeklin de düşünülen Dünya Ağacı bazen de ağaç görünümü yerine Kutup yıldızı'nı koydukları da olur.

Bu bazen Altın bazen Demirkazık olarak anılır Zaman zaman onun için güneş direği terimi de kullanılır. Kubbeli bir çadıra (*yurt*) benzetilen gökyüzünün ortasındaki bu yıldız, çadırın ana direğinin yurdun kubbesini tuttuğu gibi gök kubbeyi tutar.

Tüm yıldızlar ana eksen olan Kutup yıldızı'na bağlıdır. Türkler yıldızları bir at sürüsü, Kutupyıldızı'nı da atların bağlandığı kazık olarak görürler.

Dünya Ağacı bazen Hayat Ağacına dönüşmüş olarak anlatılır Yalnız konunun bu kısmında önemli bir farka dikkati çekmek gerekir Dünya Ağacı ile Hayat Ağacı birbirleriyle ilişkili fakat birbirlerinin aynısı değildir Birincisi kozmolojik sistemde yeri olan dünya ekseni, diğeriyse hayatın yenilenmesi, yani türemeyle ya da ölümsüzlük konusuyla ilgilidir.

Her ikisinin çakışan ilişkisiyse söz konusu kozmolojik düzenin de aynı zamanda hayatın devamlılığını ve sürekli olarak yenilenmesini sağlamasıdır Bu nedenle bu iki tasavvur zaman zaman birbirine karıştırılmıştır Bazen de birbirinin yerine kullanılmıştır

Bazen dağ tek başına Dünya Ağacının yerini alır, yani dünyanın eksenini dağ teşkil eder Dağ içindeki mağaralar da yaratılış, doğum, ana rahmi gibi konulara işaret etmekle birlikte çok genel anlamıyla evrenin de bir simgesidir.

Dünyanın, aynı zamanda evrenin merkezi kavramından bahsederken, önemli bir merkez öğesi olarak Kâbe'yi anımsamak gerek Kabe maddi bir yapı olmaktan çok bir kozmik eksen ya da merkezdir

Ortasından bir eksenin geçtiği bir dünya tasarımında, geç zamanlarda ortaya çıkmış bii düşünceye göre, gök kubbeyi dört yöne göre yerleştirilmiş dört direk taşmaktadır.

Ordu-Balık denilen hükümdar şehri planları (*özellikle Doğu Türkistan'da*) dört yöne nazır planda olup, yollar ortadaki hükümdar otağında ya da sarayında kesişmekteydi.

Çadır eşiği himayeci, kapalı bir dünya gibidir Ocak ve çadırın tepesindeki delik, kozmik ekseni temsil eder. Bazen çadırın direği bu mihveri teşkil eden Dünya Ağacının yerini alır.

Türklere göre; kâinatla üstteki gök parlaktır altta yağız yer karanlıktır. Güneş tanrısı parlaktır ay tanrısı karanlıktır. Ateş parlaktır su karanlıktır Er parlaktır, dişi karanlıktır. Bu yerli- göklü dişili-erkekli (unsurlar) kavuşursa bütün canlı ve cansız iki türlü varlık doğar belirir Güneş ve ay karışıp kavuşarak yol almaktadır Bundan ötürü, yazlıkışlı, dört mevsim olur.

Bu yolla yaradılış gerçekleşiyordu Konuyla ilgili açıklamalara göre Mahiyeti anlaşılamayan ilk sebep ademi (*yokluk*) meydana getirdi Ademden ilk monad (tek varlık) oluştu Tek varlıktaki çeşitli öğeler *yarug (gök/yang) ve kararıg (yer/yin)* unsurlarını meydana getirdi

Söz konusu unsurlardan su, ateş, ağaç, maden ve toprak olarak beş unsur daha ortaya çıktı Bu unsurlar evren planına uygun olarak çeşitli benzer öğelerle birlikte yer alıyordu.

Gökle ilgili tasavvurlar da, Gök kubbeye gök çarkı deniliyordu. Gökte yine dört yöne göre 7 şer gruba ayrılan 28 burç bulunmaktaydı Bu husus eski Türklerin Hunlardan beri gezegenlerden haberdar olduklarını göstermektedir.

Gökyüzü yukarıda sözünü ettiğimiz sistem üzerine oturuyordu Eski Türklerde gök çarkının (veya çarklarının) döndüğü kabul edilmekte ve bir Uygur metninde gök kubbenin en alttaki çemberini (*feleğini*) bir çift gök ejderinin çevirdiği belirtilmektedir. Böylece ejderin eski Türklerde aynı zamanda evren olarak adlandırılmasının sebebi de anlaşılmaktadır

Evren ve insan konusu Orhun Abideleri'nden Kültigin yazıtının doğu yüzünün birinci satırında şöyle ifade ediliyor:

Üstte mavi gök (yüzü) altta (da) yağız yer yaratıldığında ikisinin arasında insanoğulları yaratılmış insanoğullarının üzerine (de) atalarım dedelerim Bumin Hakan (ve) istemi Hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş Tahta otururak, Türk halkının devletini (ve) yasalarını yönetivermiş düzenleyivermişler

c- Yaratılış

(Yaradılış Destanlarından çıkarımlar)

"Daha hiçbir şey yokken, Tanrı Kayra Han'la uçsuz bucaksız su vardı. Ay, güneş, toprak yoktu. Tanrı Kayra Han'ın canı

sıkılıyordu. O, yalnızlık içinde iken su dalgalandı. Ak Ana Akine, Tanrıya 'Yarat!' dedi, yine suya gömüldü. Bunun üzerine Kayra Han, kendine benzer bir varlık yaratarak 'Kişi' adını verdi."

Türk mitolojisinin yaratılışla ilgili en önemli kaydı işte böyle başlıyor

Orta ve İç Asya da yaşayan Türk toplulukları arasında, insanın yaradılışı hakkında birçok efsane tespit edilmiştir Bu efsaneler yakın çağlarda derlendikleri için İslamiyet, Hıristiyanlık, Yahudilik, Budizm ve Maniheizmden bazı etkiler taşımalarına rağmen tamamen Türk mitolojisi çerçevesindedirler.

Bu destan, her yerin uçsuz bucaksız su halinde olduğunu ve tanrı ***Ulgen'***in biçim değiştirmiş olarak bu suların üzerinde uçtuğunu, ancak konacak bir yer bulamadığını anlatır.

Bu sırada Ulgen gelen bir ilhamla; iki dişi ruhtan bilisi olan ***Ak-ene*** (Ak Ana) Ulgen'e yaratma kudretini verir. Böylece Ulgen denizden çıkan bir taşın üzerine çıkar. Bundan sonra Ülgen yerin ve göğün nasıl yaratılacağını düşünürken su içinde yaşayan ***Ak-ene*** çıkıp gelir, Ulgen'e bir yaratıcı olarak bu işi nasıl yapması gerektiğini öğretir ve **Ulgen** de yeri ve göğü yaratır:

Dünya bir deniz idi, ne gök vardı ne bir yer!
Uçsuz bucaksız sonsuz sular içreydi her yer
Tanrı Ulgen uçuyor yoktu bir yer konacak,
Uçuyor arıyordu katı bir yer, bir bucak
Kutsal bir ilham ile nasılsa gönlü doldu.
Kayıptan gelen bu ün, ona bir çare buldu
Göklerden gelen bir ses Ulgen e buyruk verdi;
"Tut önündeki şeyi hemen yakala!" dedi

Denizden çıkan bir taş fırladı çıktı yüze
Hemence taşı tuttu bindi taşın üstüne!

Göklerin emri ile bulunca Ulgen durak
Artık vakit gelmişti, gökleri yaratacak!

Bir Ak Ana (Ak-ene) var idi, yaşardı su içinde
Ülgen'e şöyle dedi göründü su yüzünde-
"Yaratmak istiyorsan sen de bir şeyler Ülgen
Yaratıcı olarak şu kutsal sözü öğren!
Deki hep, yaptım oldu başka bir şey söyleme
Hele yaratır iken yaptım olmadı' deme!"

Ülgen yere bakarak "Yaratılsın yer!" demiş.
Bu istek üzerine denizden yer türemiş
Ülgen göğe bakarak "yaratılsın gök" demiş
Bu buyruk üzerine üstünü gök bezemiş

Tanrı Ülgen durmamış ayrıca vermiş salık
Bu dünyanın yanına yaratılmış üç balık
Bu büyük balıkların üstüne dünya konmuş,
Balıklar çok büyükmüş dünyaya destek olmuş
Dünyanın yanlarına iki de balık konmuş
Dünya gezer olmamış bir yerde kalıp donmuş.

Yaratılış la ilgili destanın bu bölümlerinden anlaşılacağı gibi; Dünyanın altındaki balıkların, arzın dengesini sağlamada rolü vardır. Balığa kutsallık atfedilmiş ve o dünyanın dengede durmasının simgesi olmuştur. Balığın burada kullanılması aynı zamanda onun, insanın yaratılışının, hayatın yeniden doğuşunun, üremenin, bolluk ve bereketin simgesi olmasından ileri gelmiştir

d- Dünyanın temeli (üzerinde oturduğu kaide)?

İlgili Destanlarda ve Türk mitlerinde ortak özellik göstermekte veya bağlantılar içermektedir

Yeryüzünün düşmemesi veya batmaması için neyin üzerinde durduğu sorusuna cevap arandığında, bunun başlangıcının, çeşitli Türk mitlerinde "uçsuz bucaksız su", başka bir ifadeyle "kozmik okyanus fikriyle ilişkisinin olduğunu görüyoruz.

Bu ucu bucağı görünmeyen suyun içerisinde bulunan yılan, ejderha, dev su kaplumbağası, dev Balıklar vb yaratıklar zaman zaman yeryüzünün üzerine yerleştirildiği varlıklar olarak düşünülmüştür.

Bunlar suda yüzdüğünden veya su üzerinde sabit durabildiğinden dolayı bunların üzerinde yer alan Dünya da bu sayede sabit durabilmektedir. Herhangi bir şekilde bu hayvanlarda bir hareketlilik söz konusu olduğunda Dünya'da felaketler, tufanlar, depremler olmaktadır. Bu yüzden çeşitli efsanelerde bu hayvanları, felaketlere sebep olmamaları için zapt edecek mit kahramanları ortaya çıkmıştır.

"Yoktur bu dünyanın ucu bucağı,
Sarı okuz den, balıklar aşağı " Kul Mustafa

Dünyanın bir öküzün boynuzlan üzerinde durduğunu İslâmiyet ile Binbir Gece masallarında da görüyoruz, Fakat şunu da unutmamak lâzımdır ki Arap göçebeleri, sığır çobanı değil idiler.

Altay dağlarının kuzey - batısında yaşayan *Teleüt* Türklerine göre:

"Dünya, dört öküz tarafından tutuluyordu. Fakat bu Öküzler, bir tabağa benzeyen dünyayı, altına girerek değil; kenarlarına

koşulmuş olarak tutuyorlardı, Bu öküzlerin renkleri de, eski Türk an'a nesine göre, yine mavi, yani gök idi. Dünyaya koşulu olan bu Öküzler, zaman zaman kımıldıyorlar ve bu yüzden de büyük zelzeleler oluyordu".

Bu efsaneyi dinler dinlemez hatırımıza gelen ilk şey, birçok öküzlerle çekilen ve üzerlerine çadır kurulan, Cengiz Han devrinin kağnıları oluyordu, Çünkü yine aynı Teleüt efsanesine göre,

"Tabak şeklindeki dünyanın, üstünde de yuvarlak çadıra benzer, bir gök kubbesi bulunuyordu"

Bu efsanede, Önasya inançlarına benzer motifler de yok değildi, Fakat efsanenin kuruluşu, tam manası ile bir Orta Asyalı'nın görüş, anlayış ve yaşayışına göre yapılmıştı. Hindistan ve Tibet'teki bazı inanışlara göre:

"Dünya ile üzerindeki Gök kubbesi dört filin üzerinde duruyordu".

Kırgızlara göre ise:

"Yerin en altında büyük bir okyanus vardı. Bu denizin üzerinde ise çok kalın bir bulut dolaşırdı. Bulutun üzerinde çok büyük bir kaya ve kayanın üzerinde de bir ***'Boz- Öküz'*** *vardı. İşte dünya bu boz öküzün boynuzlar? Üzerinde dururdu".*

Anadolu'da ve kültür bakımından, Anadolu'nun tesiri altında bulunan Kırım'daki durum, daha başkadır., Halk şairi Kayıkçı Kul Mustafa'nın dediği gibi,

"Sarı öküzden balıklar aşağı" dır.

Bu inanışın başlıca iki değişik anlatılışı vardır: Bilhassa Anadolu'da çok görülen birinci şekle göre, *"En aşağıda büyük bir deniz vardı.. Denizde büyük bir balık, balığın üstünde bir öküz ve öküzün boynuz- âarı üzerinde de, dünya duruyordu".*

Sümer ve Önasya kozmolojilerinden anlaşıldığına göre, genel olarak yeri simgeleyen Dünya dağı" veya yeryüzü yine ifade edildiği şekilde kozmik okyanusta yüzmektedir

Dünyayı taşıdığı, tuttuğu varsayılan yılanlar, mitlerde en çok sözü edilen hayvanlardandır

Bu tasavvurlar "yerin altında bin başlı yılanın' bulunduğu şekliyle Ortaçağ İslâm dünyasına kadar ulaşmıştır

Daha önce de değinildiği gibi, kozmogonik şemada, Kutsal dağ, bir eksen olarak (***Dünya ağacı ile birlikte***) yaratılan Dünya'nın merkezi'ni de belirler.

Yukarıda sözü edilen Altay yaradılış mitinde, balıklardan ikisinin dünyayı iki tarafından sararak destek olmasına benzer şekilde, yılanlar da dünyayı sararak ona destek olmuş olmalıdır. Yerin göbeğinin (merkez) Tanrının tahtıyla özdeş olduğunu söyleyen bir Sami mitinde bu tahtın çevresini bir yılanın sardığı ifade edilir.

Altay yaradılış mitinde yılan ilk insanın yaradılışı esnasında karşımıza çıkmakla birlikte, yukarıda söylendiği gibi, yılanın yerini balık almış bulunmaktaydı.

Bir başka Altay Destanı olan ***Maaday Kaıa***'da da olayların akışı içinde dünyaya destek olan balıklardan bahsedilmektedir; ancak burada okyanusun yerini ırmak almış, dünyayı ayakta tutanın da balina (büyük balık) olduğu ifade edilmiştir:

" Kara-Kula kağan
Bir dolu tehdit savurdu:
Yeryüzünün yedi engeline dek
Seni yakalayacağım
Altay'daki altı engele dek
Seni kovalayacağım ben,

Yer ile göğün kavuştuğu yerde,
Yetmiş ırmağın ağzında ***Toy- bodum*** *koyunda*
Kara ırmağın doksan arşın dibinde
Dünyayı ayakta tutan birbirine eş iki
Balinaya seni yedirmezsem,
Yutturup parçalatmazsam,
Gör- bak' diye tehdit savurdu "

Bu anlayışın köklerinin daha eski olduğu, vaktiyle bazı Türk topluluklarının taşlara işledikleri görüntülerden anlaşılmaktadır. Doğu Türkistan'daki bir Uygur freskosunda, benzer sembollere rastlanmaktadır.

Çeşitli dünya mitlerinde, yeri taşıyan hayvanlardan biri de kaplumbağadır.

Göktürk devrine ait kaplumbağa kaideli ve yazıtlı, üst kısmı ejder veya kurt kabartması ile düzenlenmiş, taştan yapılmış abideler, bu kozmolojik anlayışın kendilerine özgü bir şekilde Göktürkler de olduğunu ispatlamaktadır.

Bu şekilde yapılmış, birer dünya modeli olarak kabul edilebilecek bu heykeltıraşlık eserlerinde kaplumbağa şeklindeki kaide yazıtlı kısım insanların yaşadığı yer, üst bölüm göğü temsil etmek üzere, dünyayı sırtında taşımaktadır.

Göktürk ve Uygur devri mezar külliyeleri içinde, bu yazıtlı abidelerden çok sayıda örnek tespit edilmiştir. Bunlar arasında özellikle, Kültigin Külliyesi yazıtı *(M 732)*, Bilge Kağan Külliyesi yazıtı *(M 735)*, Bugut yazıtı (*M 582*), Karabalgasun yazıtı, yazıtı (*M 753*), sayılabilir.

e- Dünyayı boynuzları arasında taşıyan öküz

Daha çok Türk topluluklarının mitlerinde yaygın olan ve dünyayı taşıdığı düşünülen hayvanlardan bir diğeri ise öküzdür:

Öküzün Hintlilerin kutsal hayvanı sayılması, bazı tanrıların bineği olarak kabul edilmesi ve aynı zamanda eski İran mitlerinde de sıklıkla geçmesi nedeniyle bu konudaki kaynağın İran veya Hindistan olması gerektiği düşünülmemelidir. Çünkü ne eski İran ne de Hint mitlerinde bu konuda doğrudan bir ifadeye rastlanmaz. Oysa dünyanın öküz ya da boğanın boynuzları üzerinde durduğu şeklinde, kökeni daha eskiye dayanan ama yakın zamanlarda derlenmiş mitlere, Türk toplulukları arasında yeteri oranda mevcuttur.

Örneğin dünyayı taşıyan boğa fikrinin Tatarlar (Türkler) aracılığıyla İslâmi motifler içine girdiği bilinmektedir. Kırım Tatarları'nın dünya okyanusunda büyük bir balık bulunduğunu ve balığın üzerinde boynuzlarıyla dünyayı taşıyan bir boğanın yer aldığını düşündüklerini biliyoruz.

Yine Batı Sibirya-Volga arasındaki Tatarlar da dünyanın büyük bir boğa tarafından taşındığına inanmaktalar. Benzeri şekilde bir Kırgız mitinde de, kozmik okyanusta, sisin içinden çıkan bir taş üzerinde ayakta duran, boynuzlan üstünde dünyanın yer aldığı ***"dünya boğası"***'n dan söz edilmektedir.

Ortaçağ Türk-İslam devri mitlerinde ise, dünyayı taşıyan hayvan figürlerinin daha çok bir arada düşünüldüğü dikkati çekmektedir. Bu durumda, suyun üzerinde balık, onun üzerinde öküz ve onun da boynuzlan üstünde dünya yer alır; ancak çoğu kere öküzün üzerinde duran bir meleğin dünyayı tuttuğunu da görülür. Böylece burada, göğü veya dünyayı taşıyan figür, Atlas veya Pers mitlerindeki devler gibi, insan görünümlü bir figür haline gelmekte ve bu da İslâmi anlayışla uyuşturulmak suretiyle melek olarak nitelendir ilmekledir.

Yukarıda kısmen ifade ettiğimiz gibi, hem ortaçağ hem de Yeniçağ ve modern devir Türk topluluklarının sanatlarında, bu konuya ilişkin çeşitli tasvirler ve sanat eserleri yaratılmıştır. Modern Türkmenistan'ın başkenti Aşkabad'daki bağımsızlık anıtlarından birinin önünde, tunçtan yapılmış büyük heykel düzenlemesinde dünya küresi öküzün boynuzlan üzerinde görülür. Bu heykel grubu söz konusu mitlerin etkisinin günümüze kadar ulaştığına ve bu bölge Türk halklarının bilinçaltında hâlâ yaşadığına işaret etmektedir.

Görüldüğü gibi, mitoloji bilimi açısından incelenen ***"dünyayı taşıyan hayvan konusu"*** Türk ve Doğu mitolojilerinde çok eski mitsel geleneklere bağlanmaktadır

Çok eski bir Türk efsanesinde; Başı tam kuzeye (***karanlık yer***) çevrili olan bir balıktan da bahsedilir. Bu balığın yönü biraz değişse tufanın başlayacağından söz edilir. Söz konusu balığın başı, zincirle bir direğe bağlanmıştır. Aslında bu direk daha önce sözünü ettiğimiz Dünya Ağacı, yani dünyanın eksenidir. Hatırlayalım, balıkların dünyayı taşıdığı şeklindeki anlayışı görmüştük.

f- Yerin yaratılışı

Tanrı- kişiye ***"suya dal oradan toprak çıkar!"*** Dedi.

[Daha hiçbir şey yokken, Tanrı Kayra Han'la uçsuz bucaksız su vardı. Ay, güneş, toprak yoktu. Tanrı Kayra Han'ın canı sıkılıyordu. O, yalnızlık içinde iken su dalgalandı. Ak Ana Akine Tanrıya "Yarat!" dedi, yine suya gömüldü. Bunun üzerine Kayra Han, kendine benzer bir varlık yaratarak "Kişi" adını verdi.

Kayra Han'la Kişi, sonsuz suyun üzerinde iki siyah kaz gibi rahatça uçmaya koyuldular. Ancak Kişi, kendisini yaratandan daha yüksekte uçmak istedi. Ama uçamadı. Suya düştü. Boğulmak üzereyken Tanrı'ya yalvardı. Kayra Han "Yükselt!" emrini veri. Kişi batmaktan ve boğulmaktan kurtuldu.

Tanrı Kayra Han, dünyayı yaratmayı düşündü. Kişi'ye, "Suya dal, toprak çıkar!" emrini verdi. Fakat Kişi bu sefer de kötülükler düşündü. Toprağın bir kısmını ağzında sakladı. Kendine göre bir yer yaratacaktı. Avucundaki toprağı su yüzüne serpince Tanrı, toprağa "Büyü" emrini verdi. Bu toprak dünya oldu. Fakat bu emirle Kişi'nin ağzındaki topak da büyümeye başladı.

*Kişi, Tanrı'ya yalvardı. Tanrı "Tükür!" buyurdu. Kişi'nin ağzından dökülen ıslak toprak yeryüzüne serpildi. Yeryüzünde tepecikler oluştu. Buna kızan Tanrı, Kişi'yi kendi âleminden kovdu ve ona Erlik (**Şeytan**) adını verdi.*

Yerde dokuz dallı bir ağaç bitti. Tanrı her dalın altında ayrı bir adam yarattı ve "Dokuz millet olsun!" dedi. Erlik bu insanları kıskandı. Onları kötülüğe sürükledi. Erlik yeniden lanetlendi. Toprak altındaki karanlıklar âleminin üçüncü katına sürüldü. Tanrı kendisi için de göğün on yedinci katında bir nur âlemi yaratarak oraya çekildi. İnsanların büsbütün başıboş kalmaması için onlara da Gök Oğul'u (Maytere) gönderdi. Erlik, Kayra Han'ın katına çıkmak istedi. Gök Oğul'u, Tanrı'ya bunun için yalvarmaya razı etti. İzni koparan Erlik, kendisi için gökler yaptı. Kendisine bağlı olanların oluşturduğu kötü ruhlarla birlikte, gökle yer arasındaki dünyada yaşayan insanlardan daha iyi bir hayat sürüyordu…...]
(Bu Destanı, 19. yüzyılda W. Radloff tarafından Altay Türkleri arasında derlenmiştir)

Altay bölgesinin En eski mezar taşlarından

Dünyanın altı günde yaradılışından sonra, Ülgen Altın Dağ'ın tepesindeki tahtında istirahata çekilir. Bir gün yattıktan sonra, "neler yarattım" diye etrafına baktığında, dokuz ayrı dünya ve cehennemi de yarattığını görür Bütün bu dünyalara onları idare edecek yöneticiler atar.

Diğer bir efsanede/destanda (*Verbitskiy'in derlediği*), ikinci bölümünde, ilk insanın yaratılışı anlatılır.

İnsan, sularda yüzen bir toprak parçasının üstünde yer alan bir kilden yaratılır Tanrı bu ilk insana Erlik adını verir Ancak Erlik içine hırs dolarak Tanırdan daha yüksek bir mertebede olmak ister Ona düşman olur Bu nedenle Tanrı kahraman. ***Mandı-Şire***'yi ve başka yedi kişiyi yaratır. İnsanı Erlik'e karşı korumak üzere yaratılan ***Mandı-Şire***'den başka, insanları han olarak yönetmesi için de ***May-Tere*** yaratılmıştır Radloff un derlediği efsanede de, yer-gök yaratılmadan önce her şeyin sudan ibaret olduğu belirtilmektedir.

Yaratıcı Tanrıyla ilk yarattığı kişi (*biçim değiştirme temasına işaret olarak*) iki kara kaz gibi suyun üzerinde uçmaktadırlar. Kişi Tantr'ya karşı büyüklendiği için suya yuvarlanır kişi (*Şeytan*) uçarak Tanrıdan daha yükseğe çıkmak istediği için suya batmıştı.

Tanrı'nın yardımıyla kurtulur ve ikisi Tanrının yarattığı bir taş üzerine çıkarlar Tanrı 'kişi'ye suya dalıp toprak çıkarmasını söyler ve çıkarılan toprakla yeri yaratır. İkinci kez Tanrı kişiye toprak çıkarmasını emreder Kişi hem Tanrı ya toprak çıkarır hem de kendine yer yaratmak için bir bölümünü ağzına saklar. Yaratıcı, gelen topraktan katı yeri meydana getirir Ağzındaki toprak büyümeye başlayınca, Tanrı'dan yardım istemek zorunda kalan kişinin ağzından attığı topraktan küçük küçük tepeler (bataklıklar) meydana gelir.

Bu efsanede ayrıca Tanrı, dalsız bir ağacı dokuz dallı hale getirerek, dokuz kişinin bu dalların kökünden türemesini ve dokuz ulusun da buradan meydana gelmesini ister; bu ağaç motifi ilk Şamanların yaratılışıyla ilgili efsanelerle uyuştuğu gibi, Hayat Ağacı tasavvurlarına da işaret etmektedir.

İlk yaratılan kişi olan Erlik, bu kavmin Tanrı tarafından kendisine verilmesini ister isteği reddedilen Erlik insanların yanına gider Bakar ki onlar bir ağacın bir tarafındaki meyvelerden yiyor, diğer tarafındaki meyvelere dokunmuyorlar. Onlara niçin böyle yaptıklarını sorar insanlar bunu tanrının yasakladığını söylerler. Sonunda Erlik bekçi vazifesini gören yılan ve köpeği kandırır Yılan ağaca çıkarak yasak meyveden yer.

Erlik burada dolaşan ***Törüngey ve Ece***'yi de kandırmak ister ***Ece*** yasak meyvelerden birini ısırır, meyve kendine çok tatlı gelir ve istemediği halde kocasının da ağzına sürer O anda her ikisinin de tüyleri dökülür ve çıplak kalırlar.

Sonunda Tanrı *'Törüngey, Eje, köpek* ve *yılana* çok kızar Onlarsa suçu birbirlerinin üzerine atarlar Tanrı *yılana* görüldüğü yerde insanlar tarafından taşlanması şeklinde bir cezayı *Ece* ye çocuk doğurma ve doğum sancısını verir *Törüngey* ve *Ece* ölümlü kılınırlar ve Şeytan'la mücadeleye memur edilirler.

Sonra Tanrı Şeytan'a bütün bunları niçin yaptığını sorar Erlik ise bu kavmi zatından istediğini, fakat kendisinin bu arzuyu yerine getirmediğini söyler ve o andan itibaren sürekli olarak insanlara kötülük yapacağını söyler.

Bir süre sonra *May-Tere*nin yakarışı üzerine Tanrı Erlik'e izin verir Erlik bu izin üzerine göklerde kendi taifesini yaratır. Tanrının öz kişisi olan *Mandı-Şire* bu duruma darılır Erlik'le mücadeleye girerse de yenilir. Bunun üzerine Tanrı'ya derdini arzeder ve sonunda Tanrının yardımıyla bu kez *Mandı-Şire Erlik*'i yener ve göklerini parça parça eder. Bu parçalardan dağlar, kayalar ortaya çıkar. Dolayısıyla bu kez Erlik Tanrı'dan yardım istemek zorunda kalır;

Tanrı ise ona yeraltını verir. Erlik burada kötü yaratıkları meydana getirir . Altaylıların yukarıdakine benzer başka bir efsanesi:

"Ne yer ne de gök vardı, fakat yalnızca su vardı" diye başlar. Tanrı yeri yaratmak için su yüzüne iner Tekrar tekrar düşünmesine rağmen yeri nasıl yaratacağını bilemez. O sırada *adam/kişi* gelir *Ulgen* ona kim olduğunu sorunca yeri yaratmaya geldiğini söyler. Bunun üzerine Tanrı kızarak;

"Benim bile yaratamadığım şeyi sen nasıl yapabilirsin?" der.

Kişi ise yerin maddesinin nereden alındığını bildiğini söyler Bunun üzerine Tanrı ona biraz getirmesi için kişiyi sıkıştırır *Adam/kişi* suya dalar ve okyanusun dibindeki bir

dağdan bir parça koparарak ağzına koyar. Su yüzüne çıktığında onun bir kısmını Tanrı'ya verir, - bir kısmını da kendine saklar Ancak bir süre sonra mecbur kalıp ağzındaki parçayı tükürür böylece yeryüzünde bataklıklar oluşur

g- Ve insan yaratıldı...

Dünyanın ve ilk insanın yaradılışını konu alan birçok efsane vardır ***Lebed Tatarlarına*** göre;

Önce her taraf su idi ve hiçbir tarafta toprak yoktu. O zaman Tanrı suya ak bir kuğu kuşu göndererek bir gaga dolusu su getirmesini emretti. Fakat suya daldığında kuğunun gagasına bir parça toprak yapışmış olduğundan kuğu bunu üfleyerek fırlattı. Toprak parçaları küçük toz zerreleri şeklinde suya düşerek onun üzerinde yüzmeye başladılar. Bu tozlar büyümek ve yayılmak suretiyle yeri meydana getirdiler. Fakat arazi yassı ve düzdü.

Tanrı gagası ile toprağı karıştırsın diye arzın üzerine ikinci bir kuş gönderdi. Bu yüzden arzın üzerinde dağ ve vadiler meydana geldi. Fakat güzel ve ağaçsız arazi Şeytanın hoşuna gitmedi O da bataklıkları ile birlikte Kara Ormanı yarattı. Burada yaşayan insanlar fakirdi ve geçinmeleri zordu Tanrı önce arzın üzerinde yalnız başına yaşayan bir insan yarattı bu insan bir erkekti. Bir gün uyurken Şeytan onun göğsüne dokundu. Bunun üzerine erkeğin kaburgalarından bir kemik büyüyerek yere düştü daha fazla uzayınca bundan kadın meydana geldi.

Şu ana kadar verdiğimiz efsanelere ya da bazı araştırmacılara göre efsane/hikâye olarak anlatılan parçalar dünyanın yaratılışı yanında insanın yaratılışına da değiniyor Ancak derlenmiş bazı efsaneler ise, doğrudan doğruya ilk insanın nasıl yaratıldığını anlatır

İnsanın yaradılışına ait bir güzel efsane örneği de Kara Tatarlara aittir.

Büyük Pajana, yerin bir parçasından ilk insanı yarattığında onlara can/ruh veremez. Bu nedenle onlara can vereceği ruhu bulmak üzere tanrı Kuday'a gitmek zorunda kalır.

Yarattığı insanların yanından ayrılırken köpeği bekçi olarak bırakır. Bu esnada ***Erlik, yani Şeytan*** gövdesini örtecek bir posta sahip olmayan köpeğe, altın tüylü bir deri vermeyi vaat ederek, yaratılan ilk insanı kendisine vermesini ister. Böylece ilk insanların yanına yaklaşabilen Erlik onları tükürükleriyle kirletir.

Zaman geçip tanrı, yarattığı ilk insanlara hayat vermek için döndüğünde, Şeytan'm insanların vücutlarını kirletmiş olduğunu görür. Onların temizlenmesi mümkün olmadığı için, tanrı onların dışını içine çevirir. Bu nedenle o zamandan beri insanın içi pislik ve salyayla (kötülük) dolu olmuştur. ilk insanın yaradılışıyla ilgili bu efsane, aynı zamanda insanın içindeki kötülüğün kaynağına da değinmiştir.

Yakut ve Altay söylencelerinde de benzer bir durum söz konusudur. Yakut efsanesinde, Tanrı dünyayı yarattıktan sonra, içinde yedi taş insan suretinin bulunduğu taştan büyük bir ev yapar.

Bu kez Adam insan suretlerine bekçilik için bırakılır. Şeytan çıplak olan Adam'a yırtılması mümkün olmayan bir elbise vereceğini söyleyerek onu kandırır ve suretlere yaklaşır. Bunun üzerine onlar kirlenir ve toprak haline gelir. Daha sonra tanrı yaptığı suretlere bakmaya gelince durumu görür ve bekçiyi azarlayarak bir köpeğe dönüştürür. Yarattığı suretlerin de içini dışına çevirir ve onlara ruh üfler.

Bir Altay hikâyesinde ise, tanrı Ülgen, etleri için toprağı, kemikleri için taşı kullanarak ilk olarak erkeği sonra da onun kaburga kemiğinden kadını yaratır. Onlara ruh verebilecek birini aramak üzere bulunduğu yeri terk eder ve söz konusu

çifti beklemesi için tüysüz bir köpeği yoktan var eder. Ancak Erlik in dışkısını yiyen köpek tüylerle kaplanınca, Şeytan'ın yaratılan ilk çifte yaklaşmasında mahzur görmez.

Şeytan, bir kamış boruyu anüsten sokarak uyumakta olan çiftin içine ruh üfler. Ulgen geri döndüğünde, insanları yalnız görünce, yeni bir insan yaratıp yaratmadığından şüphelenir. Böylece düşünürken bir kurbağa ortaya çıkar ve bu mahlûklar için (kötü ruha sahip olmalarından dolayı) kendisini sorumlu hissetmemesini, onlara yaşamak ve ölmek hususunda karar hakkı tanımasını söyler. Bunun üzerine Ülgen onlara yaşama izni verir.

İlk insanın yaradılışına ilişkin efsanelerle Âdem'in yaradılışını anlatan İslam söylenceleri arasında bazı ilişkiler olduğu görülmektedir. Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde Âdem den bahsedilir. O yaratılan ilk insandır. Temel olarak balçık ve çamurdan yaratılmıştır.

Hadislerde anlatılanlar destanlarda anlatılanlara şaşılacak derecede uygundur. Bu da Islamiyetin ve Âdem'in kaburgasından Havva'nın, yani ilk kadının yaratılması konusunda olduğu gibi, Hıristiyanlığın Şamanist karakterli yaradılış efsaneleri üzerinde etkili olduğunu gösterir. Ancak bazı durumlarda etkinin akış yönü tersine de olabilir. Hadislerde, Allah Âdem'i yaratmak için gerekli olan toprağı almak için önce Cebrail'i yeryüzüne göndermiş, eli boş dönünce de Azrail'i göndermiştir.

Azrail'in yeryüzünden değişik renkler de getirdiği topraklar su katılarak mayalandıktan sonra kırk yıl bekletilmiş ve sonra Allah ona başından ruh üflemişti Âdem'in yaratılışını Ebûl-Gazi Bahadır Han şöyle anlatmaktadır:

Yüce Tanrı meleklere "topraktan insan yapıp canı vererek yeryüzünde kendi yerime halife bırakacağım" deyince.

*melekler "onlar yukarıdaki döşek ile aşağıdaki döşeği zabt edemezler (**gökyüzünü ve yeryüzünü tutamazlar**) O yüzden sana asi olurlar yoktan yaratman daha iyidir,' dediler*

Yüce Tanrı 'siz benim bildiğimi bilmezsiniz Gidin topraktan bir kişinin suretini yapın," dedi.

Azrail aleyhisselam Tanrının emriyle yeryüzündeki her türlü topraktan alıp Mekke-i Muazzama ile Iaifin atasında toprağı balçık haline getirip Âdem'in şeklini yaptılar.

(Aradan) birkaç yıl geçtikten sonra Yüce Tanrı ona can verdi ve bin yıl bu dünyada durdu Âdem Arapçadır Arap(lar) deriye âdem der. Her şeyin dışına deri derler Melekler toprağı, yeri kazıp içinden almadılar dışından alıp Âdem'in şeklini yaptılar Onun için Âdem dediler.

Âdem canlandıktan sonra Şeytan hariç bütün melekler Allah'ın isteği üzerine ona secde etmiştir. Allah Âdem ile eşinin bir ağacın bir tarafındaki dallarında bulunan meyvelere dokunmamaları kaydıyla cennette yaşamasına izin vermiştir.

Şeytan'ın yaptığı bir oyunla insanların yasak meyveyi yemesi onların yeryüzüne gönderilmelerine sebep olmuştur. Tevrat'ta belki Şeytan'ı temsil edecek şekilde aldatma işini yılan üstlenir İslami anlayıştaysa yılandan söz edilmez.

h- Kurttan türeme

En eski Türk efsaneleri, kurt ile başlarlar, Kurt, Türk mitolojisinin başlangıcı ve aynı zamanda, en önemli sembolüdür. Oğuz-Kağan destanı ile ' ilgili bölümümüzde de belirttiğimiz gibi kurt, hayvan besleyen kavimlerin en çok ilgilendikleri bir hayvan olmuştu.

Türkler, ne yapsınlar ki, binleri ve hatta yüz binleri aşan sürülerini, korumak zorunda idiler. Bu. Sürülerin, büyük

ve amansız düşmanı da kurt idi. Kurt, eski Türklerin yalnız mallarını değil; canlarını da, her an korkunç tehlike ile karşı kaşıya bırakabilecek güçte, bir hayvandı. Ortaasya'da kurtlar, sürü halinde dolaşırlardı. Başlarında, ihtiyar ve tecrübeli kurtlar vardı:

"Saçları kırlaşmış ve gök gök olmuş bu ihtiyar kurtlar, sürülerini istedikleri yerlere götürüyorlar ve yiyecek bulmak için en uygun şartları arıyorlardı".

Bu sebeple, Türkler, ihtiyar kurtların peşinden koşan yüzlerce genç kurda değil; en öndeki, ihtiyar ve yeleleri kırlaşmış, ***"Gök Kurt'a"***, önem verirlerdi. Türklerin türeme ile ilgili en önemli efsaneleri "Kurttan Türeme" dir.

"...Türker'in ilk ataları Batı Denizi'nin batı kıyısında otururlardı. Türkler, Lin adlı bir ülkenin ordularınca yenilgiye uğratıldılar. Düşman çerileri bütün Türkleri erkek-kadın, küçük-büyük demeden öldürdüler. Bu büyük ve acımasız kıyımdan yalnızca 10 yaşlarında bulunan bir oğlan sağ kaldı geriye. Düşman askerleri bu çocuğu da buldular ama onu öldürmediler; bu yaşayan son Türk'ü acılar içinde can versin diye, kollarını ve bacaklarını keserek bir bataklığa attılar. Düşman hükümdarı, çeri (asker) lerinin son bir Türk'ü sağ olarak bıraktığını öğrendi; hemen buyruk verdi ki bu son Türk de öldürüle ve Türkler'in kökü tümüyle kazına... Düşman çerileri çocuğu bulmak için yola koyuldular. Fakat dişi bir Bozkurt çıktı ve çocuğu dişleriyle ensesinden kavrayarak kaçırdı; Altay dağlarında izi bulunmaz, ıssız ve her tarafı yüksek dağlarla çevrili bir mağaraya götürdü. Mağaranın içinde büyük bir ova vardı. Ova, baştan ayağa ot ve çayırlarla kaplıydı; dörtbir yanı sarp dağlarla çevrili idi. Bozkurt burada çocuğun yaralarını yalayıp tımar etti, iyileştirdi; onu sütüyle, avladığı hayvanların etiyle besledi, büyüttü. Sonunda çocuk büyüdü, ergenlik çağına girdi ve Bozkurt ile yaşayan son Türk eri evlendiler. Bu evlilikten 10 çocuk doğdu. Çocuklar büyüdüler; dışarıdan kızlarla evlenerek ürediler.

Türkler çoğaldılar ve çevreye yayıldılar. Ordular kurup Lin ülkesine saldırdılar ve atalarının öcünü aldılar. Yeni bir devlet kurdular, dört bir yana yeniden egemen oldular. Ve Türk kağanları atalarının anısına hürmeten, otağlarının önünde hep kurt başlı bir sancak dalgalandırdılar...''

Türk mitolojisinde görülen türeme efsaneleri aslında yine insanın yaradılışıyla ilgilidir Ancak bu ikisi arasında çoğu kere önemli bir fark vardır.

Yaradılış efsanelerinde bütün insanlığın yaradılışı söz konusu edilirken türemeyle ilgili efsanelerde belirli Türk kavimlerinin atalarından nasıl türedikleri ele alınmaktadır Dolayısıyla bu ikinci türden efsaneler ata kültleriyle ilgilidir.

Türeme efsaneleri ya da türemeyle ilgili inançlar kendi içlerinde de gruplara ayrılabilir; örneğin bu inançların bir kısmında babasız türeme ya da babasız doğum teması işlenmektedir. Bunların bir kısmı çeşitli bitkilerden ya da doğa unsurlarından türemeye işaret etmektedir. Birtakım efsanelerse hayvanlardan türeme temasını işlemektedir.

Türk kavimleri açısından bu türeme efsaneleri arasında özellikle hayvan-ata/ ana kültleriyle ilgili olan hayvandan türeme efsane ve inançlarını söz konusu edeceğiz.

Çünkü özellikle Uygur devletinin Doğu Türkistan'da ikinci kez kuruluşundan önce, Türklerin yaşadıkları coğrafi çevre, mitoloji ve sanat tarihinde hayvan unsurlarının önemli yer tutmasına sebep olmuştur. Bu bakımdan ele alınabilecek hayvanların en önemlisi ***kurt'tur.***

Kurtlar; Orta ve İç Asya'nın hayvancılık ve avcılıkla geçinen topluluklarının en çok korktuğu hayvanlardan biriydi. Fiziksel kuvvetleri ve yırtıcılıkları nedeniyle, onlara doğaüstü güçler atfedilmiş ve korkuyla karışık bir saygıyla anılmışlardı!

Zamanla Türkler kendi hayat tarzlarıyla kurdun yaşama şekli arasında bir yakınlık gördüler. Yarı yerleşik Türklerin yerleşik güney kavimleriyle olan mücadele şekli, kurdun hayat tarzını andırıyordu. Bu nedenle **kurt**, Türkler arasında büyük saygı gören bir simge haline gelmişti. Böylece bozkır yaşayışıyla yerleşik kavimlerin yaşayışları arasındaki fark, kurt simgesinde ortaya çıkmıştır.

Kurdun proto-Türk topluluklarında bir totem, daha doğrusu bir töz olduğu anlaşılmaktadır. Bu totem fikri Hun devrinde atalar kültü haline gelmiştir. Kem Vadisinde bir mezar taşı üzerine yapılmış olan resimde, bu konuyla ilgili olarak bir **Tanrı-kurt** tasvirlerine gök kaynaklı ve hayvan-ata simgesi olan kurt tasvirlerine, şaman alet ve elbiselerinin üzerinde ve kaya resimlerinde de rastlanmaktadır.

Kurdun türeme simgesi olduğu efsanelerden birisi Wusunlara aittir Burada bir ilah tarafından yalatılma kavramı, bir atadan türeme şekline dönüşmüştür Çin kaynaklarında bu efsanenin iki şekli yer almaktadır.

Kagnılı Türk boylarından **Kao-ch (Turfan Uygurları)** elerin de erkek kurttan türeyişini anlatan bir efsane vardır. Bu efsaneye göre, **Kao-ch** e hükümdarı, çok akıllı olan kızlarını insanoğullarıyla değil tanrılarla evlendirmek istediği için, bir tepe üzerine terk eder. Bir müddet sonra ihtiyar bir kurt tepe üzerinde dolaşmaya başlayınca, küçük kız onun tanrı olduğunu düşündüğünü ve onunla evleneceğini kardeşine söyler Ablasının gitmemesi için ısr ar etmesine rağmen kurtla evlenen kız **Kao-ch'e** halkının türemesini sağlar.

Yukarı da bahsettiğimiz kavimlerle ilgili kurttan türeme efsaneleri MÖ. III-I yüzyıllar arasında Hun devirlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Kurttan türeyiş efsanesi Göktürklerde de mevcuttu. Bu efsaneler adlı Çin kaynaklarında anlatılmakta olup, 4–6. yüzyıllara işaret etmektedirler. Rivayete göre Göktürklerin ataları **Lin devleti** tarafından yenilgiye uğratılarak tümüyle yok edilirler. Geriye yalnız kol ve bacakları kesilerek ***(Lop-Nor** "Doğu Türkistan'ın güneyinde tarım çölünde bir bölge")* bataklıkta otlar arasına atılan bir çocuk kalır.

Çocuğa et getiren bir dişi kurt, ondan gebe kalınca **Lin** devletinin adamları bu çocuğu bulup öldürürler. Ancak kurt kaçarak kurtulur ve **Koço**'nun Kuzeybatısındaki bir mağaraya sığınır ve burada on çocuk dünyaya getirir. ***(Burada konu mağara Kültüyle birleşir. Bilindiği gibi mağara ya da Farsça Oğuz Kağan Destanı'nda olduğu gibi ağaç kovuğu simgesel olarak döl yatağım ifade eder).***

Bu çocuklardan birisinin adı (**A-Shi-na** ***Asena=Kurt***) olup, diğerleri tarafından hükümdar seçilir. Göktürk soyu da bu çocuk ve kardeşlerinden türer Bahsedilen efsanenin yer aldığı iki kaynakta da ana olaylar aynıdır.

Bir üçüncü efsanede, Hun ülkesinin kuzey bölgelerinde oturan onsekiz kardeşten en büyüğünün bir kurttan doğduğu anlatılır Bu büyük kardeşin neslinden gelen ikinci çocuğun adı Kırgız, dördüncüsünün ise Türk'tü Göktürkler Türk'ün on karısından türemişlerdi.

Bütün bu efsaneler, kurdun çeşitli simgesel anlamlar kazanmasına sebep olmuştur. Kurdun simgesel olarak yol gösterici olması da bu konuyla ilgilidir. Bunun en güzel örneğini Oğuz Kağan Destanında görüyoruz:

Kurttan türeme efsanelerinin çeşitli izleri İslamiyet'ten soma da yaşamıştır ve Anadolu'ya kadar ulaşmıştır. Bunun ilginç bir örneğine **Süryani Mihael**'in eserinde rastlanmaktadır. Bu yazara göre Türkler, doğudan batıya doğru

ilerlemeye başladıkları zaman, önlerinde köpeğe benzer bir hayvan görüyorlardı. Bu hayvan yürüdüğü zaman onlar da yürüyor, durduğu zaman onlar da duruyor ve ordugâhlarını kuruyorlardı.

Türk Mitolojisindeki Ve Eski Türklerin İnanışlarında Animizm

ı- Ağaç ata (ağaçtan türeme)

"Dünyamız Yakutlarca, sekiz köşeli imiş, Yerin ortası ise, sarı göbekli imiş, Dünyanın göbeğinde bir de ağaç var imiş, Bu ağaç büyük imiş. Bu ağacın her yanı, Tanrıdan hep süslüymüş. Kabukları, kütüğü, tıpkı som gümüşlüymüş. Ağacın gövdesinden, bir usare akarmış,

Bu kutsal suyun rengi, altın gibi parlamış. Ağacın budakları, ta göklere uzanmış, Gören sanırmış sanki, dokuz kollu şamdanmış!

Yaprakları büyükmüş, dallarından sarkarmış, Yaprakların her biri, at derisi kadarmış, Ağacın tepesinden bir usare çıkarmış, Köpük, köpük kaynayıp, sarı renkte akarmış! Bu ağacın yanına, hiç kimse gidemezmiş, Bundan içenler ise, açlık hissedemezmiş! Bu sudan içebilen, artık mes'ut olurmuş, He şeye erişirmiş,

Tanrıdan kut bulurmuş! İlk insanın atası, burda yaratılınca, Hayatı elde edip, tadını da alınca, Hemen ağacı görmüş koşup altına gitmiş, Kanıp bu sudan içmiş, hayatı elde etmiş. Bu ağacın zirvesi, ta göklere erermiş, Göklerin üç katına, ulaşıp da delermiş." Yakut Türeyiş Destanından.

Türk mitolojisi ve inanışlarında ağaçları türeme motifinin izleri birçok eski metinde yaşamaktadır. Bu metinlerin en tanınmışlarından biri Oğuz Destanı'dır. Oğuz Kağan'ın Gök, Dağ ve Deniz isimli çocuklarının doğduğu ***(dikkat edilirse çocukların isimleri Gök ve Yer/Su unsurlarına işaret eder)*** ikinci evliliği ağaç unsuruyla ilişkili olarak şöyle anlatılmaktadır:

Yine bir gün Oğuz Kağan ava gitti. Önünde, bir göl ortasında bir ağaç gördü. Bu ağacın kovuğunda bir kız vardı, yalnız oturuyordu. Çok güzel bir kızdı Gözü gökten daha gök idi: saçı ırmak gibi dalgalı idi; dişi inci gibi idi. Öyle güzeldi ki eğer yeryüzünün halkı onu görse: Eyvah! Ölüyoruz der ve (tatlı) süt (acı) kımız olurdu. Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti Yüreğine ateş düştü: onu sevdi aldı.

Türk boylarının da nasıl türediği birçok kaynakta hikâye edilir. Bunlardan Kıpçakların türeyişi, bir ağaç aracılığıyla gerçekleşmiştir:

Oğuzun askerlerinden birisinin karısı hamile kalmış kocası da savaşta öldürülmüştü. Bu savaş yerinde kadının doğum yapması yaklaşmıştı. Yakınlarda içi oyulmuş bir ağaç vardı. Kadın o ağaca gidip çocuğunu doğurdu. Çocuğu Oğuz un yanma getirdiklerinde durumu ona anlatılar. Oğuz da onun adını Kıpçak koydu. (*Kıpçak: Türk dilinde içi çürümüş ve oyulmuş ağaca derler Diğer Türklerin fikrince bütün Kıpçak kavimleri bunun neslinden olmuşlardır*)

Nitekim Yakutlar, ilk insanın ağacın içinde belinden yukarısı çıplak bir kadın tarafından beslendiğine inanmaktaydılar Ancak burada söz konusu olan bir kavmin, topluluğun, kahramanın türeyişi değil, ilk insandan insanlığın türeyişidir. Bunun söylencesi (*Mitoloji*) şöyledir:

...Daha sonra onları bir süre başıboş bırakır Yedi yıl sonra döndüğünde yedi ağaçta, her biri bir yılda büyümüş yedişer dal olduğunu görür. Ancak insanların sayısı artmamıştır.

Tanrı, **May-Tere ye** niçin insanların çoğalmadıklarını sorunca o da bunu üreme yetenekleri olmadıklarına bağlar. Bunun üzerine Tanrı, adamların yönetimini May-Tere 'ye verir May-Tere, Altın Dag'dan aşağı inerek diğer erkeklerin yanına gider ve Ülgen in yaptığına benzer şekilde bir kadın yaratma işine başlar. Üçüncü günde kadın yaratılmış ancak henüz bir ruha sahip olamamıştır.

Bu konuyu görüşmek üzere Ülgen'le buluşmaya giden May-Tere, yaptığı kadını kollamak üzere bekçi olarak bir köpeği bırakır. Ancak kötülük dolu Erlik, köpeğe rüşvet vererek, kadını almayı başarır. Yedi tonlu flütle burun deliklerine üfleyerek ve dokuz telli bir çalgıyı kulağına çalarak, kadına ruh ve akıl verir.

Bu aletlerden dolayı kadının yedi çeşit huyu ve dokuz çeşit ruh hali ortaya çıkar. Geri dönen, **May-Tere** durumu görünce, köpeğe bunu niçin yaptığını sorar. O da Erlikin kendisine yazın sıcaktan bunalmayacağı, kışın da üşümeyeceği bir post verdiğini söyler. Bunun üzerine May-Tere de, üzerindeki örtünün hızla büyüyen tüyleri olacağını ve kendisinin kötü muamele görerek dünyada yaşamaya zorlanacağını belirtir.

Burada henüz ileri bir aşama olarak, toplumların ve daha sonra da kahramanların (***Manas, Alpamış, Maaday Kara,***

Ural Batır vd) türemesini ve yaşantısını anlatan destan ya da hikâyelere geçiş aşamasının söz konusu olduğu anlaşılıyor. Nitekim Maaday Kara'da Kögüdey Mergenin doğduğunda Hayat Ağacının öz suyuyla beslendiği şöyle anlatılıyor:

Bu kara dağ
Baban olsun, yavrum, dedi
Bu dört gövdeli kayın Anan olsun, yavrum dedi
Dört kayının özsuyu
Bahadır oğlunun ağzına
Her gün damla damla aksın diye
Bir oluk yerleştirdi

İlk insanın yaratılışıyla ilgili ağaçları anlatan efsanelerin iki tanınmış varyantı daha vardır ki, biri ünlü Ak Genç (*Beyaz Delikanlı veya Ak Oğlan*) söylencesidir. Burada Oğuz Kağan Destanı'ndakine benzer bir şekilde ağaçtan çıkan bir kadın tasavvuru biraz farklı anlamda da olsa vardır.

Bu efsane özet olarak şöyledir:

Yerin göbeğinde bir Ak Genç (*ilk adam*) vardır. Ortaya çıktığı yeri ve evinin ne şekilde olduğunu görmek için dolaşmaya başlar. Doğuda aydınlık, geniş bir düzlük, düzlüğün üzerinde bir büyük tepe ve tepenin üstünde bir büyük ağaç görür. Ağacın tepesi büyük Tanrı Urun-ay-toyon'un bulunduğu göğün yedinci katına, kökleriyse yeraltının derinliklerine uzanmaktadır. Ağacın yaprakları göğün sakinleriyle konuşmaktadır.

Yalnızlığından sıkılan Ak Genç ve Hayat Ağacına yaklaşarak, ona:

"sahibe, ağacımın ve evimin ruhu," diye seslenir ve yalnız olduğunu söyler. Seyahat ederek servetini paylaşacak bir ortak bulmak için yalvarıp dua eder.

Bu dua sonucunda ağacın yaprakları hışırdamaya başlar ve süt şeklinde bir yağmur gencin üzerine yağar. Ağacın köklerinden yarı beline kadar çıplak bir kadın ortaya çıkar.

Orta yaşlı ciddi bakışlı bu kadın kabaran/büyüyen göğüslerinden Ak Genç'e gençlik sütü sunar. Bu; sütü içtiğinde gücünün yüz kat daha arttığını hisseder Ayrıca bu ağaç tanrıçası ona her türlü mutluluğu vaat ederek onu, su, ateş, demir ya da herhangi bir şeyin zarar vermemesi için kutsar.

Ağaçtan türemeyle ilgili efsanelerin en önemlisi Uygurların türeyiş efsanesidir. Bu efsanenin, Mani dinini kabul eden ***Bögü Kağan***la ilgili olduğu ileri sürülmüştü!

Efsanenin özeti şöyledir:

Orada (*Ordu Balıgda bulunan bir kuyunun içinde*) büyük bir kitabeye rastladılar. Kitabede şunlar yazılıydı:

O sırada **Karakorum** nehirleri arasında **Tugla** (*Tula*) ve **Selenge** adlarında iki nehir vardı. Bunlar Kamlancu denilen bir yerde birbiriyle birleşiyordu. Bu iki nehir arasında birbirine yakın iki ağaç vardı. Birine kışın selvi gibi yapraklarını dökmeyen ve çam ağacı şeklinde olan fesuk (*Sibirya cedarı*) ağacı dedikleri ağaç diğeri ise, tur ağacıydı.

Bu iki ağaç arasında büyük bir dağ oldu. Gökten o dağın üzerine günden güne büyüyen ışık saçılmaya başladı. O garip durumu gören Uygur halkı, dağa saygı ve tevazuuyla yaklaştıkları zaman dağdan iç açıcı, sevinç verici sesler duymaya başladılar. O günden sonra dağın etrafında her gece doğurma sırasındaki hamile İcadına benzeyen otuz ayak uzunluğunda bir ışık belirdi. Dağda bir kapı açıldı içinde ayrı ayrı kurulmuş çadır gibi beş ev vardı ve her birinin

içinde ağızlarında ihtiyaçlarına göre süt bulunan bir emzik olan bir oğlan çocuğu oturmuştu. Çadırın üzerinde de gümüşten bir çatı vardı.

Bu durumu öğrenen kabilenin reisleri bu garip manzarayı görmek için oraya geldiler ve saygı ifadesi olarak onların önünde diz çöktüler. Çocuklar biraz büyüyüp yürüme gücü kazanınca bulundukları yerden çıktılar. Onlar için dadılar (dâye) görevlendirip saygı ve sevgi törenini yerine getirdiler.

Süt içme çağını atlatıp konuşmaya başladıkları vakit anne babalarını sordular. Ağaçları gösterdikleri zaman oraya giderek ağaçlara evladın babaya gösterdiği saygıyı gösterdiler.

Ağaçların bittiği yeri muhterem tuttular. Bu durum karşısında dile gelen ağaçlar:

"Güzel huylarla süslenmiş olan hayırlı evlatlar ana babalarına bu şekilde davranırlar." Dedikten sonra:

"Ana baba hakkını gözetiniz Ömrünüz uzun, şansınız daim olsun." Diye dua ettiler.

Bunun üzerine civarda bulunan bütün kavimler o çocuklara şehzadelere davranır gibi davrandılar. Geri döndükleri zaman her birine bir ad koydular. En büyüğüne Sungur Tegin ikinciye Kotur Tegin. Üçüncüye Tukel 'Teğin dördüncüye Or Tegin, beşinciye de Buku Tegin adlarını verdiler.

Gördükleri olağanüstü olayın tesirinde kalarak onların yüce Tanrı tarafından gönderildiğini düşündüler ve aralarından birini padişah yapmayı kararlaştırdılar.

Buku Han, akıl bilgi ve vücut güzelliği bakımından diğerlerinden üstün olduğu gibi bütün kabilelerin dillerini ve yazılarını da biliyordu.

Hepsi onun padişah olması konusunda görüş birliğine vardılar ve bunu kutlamak için büyük şenlikler kutladılar.

Oğuz Kağan Destanı'ndaki ağaç kovuğunda doğum yapan bir kadının çocuğuna Oğuz Kağan tarafından Kıpçak adının verilmesi, Buku Han efsanesinin sonraki bir varyantı olmalı.

Ağaçtan türemeyle ilgili efsaneler, Türk topluluklarında kökü tarih öncesi devirlere kadar uzanan orman kültünün bir yansımasıdır.

Aynı şekilde kozmik ağaç, Dünya Ağacı ve Hayat Ağacı kavramları da temelde orman kültüyle ilgilidir.

Kagnılı Türk boylarında kötü ruhlardan alındırılmak istenen bir yere ağaç dikilir, kurban olarak da yere bir koyun gömülürdü. Benzer şekildeki uygulamaların Göktürkler için de geçerli olduğu bilinmektedir.

Eski Türklerde, en makbul sayılan ağaç kayın ağacıydı. Her şaman ayini yapılırken kayan ağacı bulundurulurdu. Şamanist mitolojide kayın ağacı tanrı **Ulgen** ve **Umay** ile gökten inmiştir.

Altın yapraklı bay kayın,
Sekiz gölgeli mukaddes kayın.
Dokuz köklü altın yapraklı mübarek kayın.
Ey mübarek kayın sana kara yanaklı Ak kuzu kurban ediyorum.

Şamanlar ağacı gökyüzüne ulaşmak için bir merdiven gibi kullanıyorlardı. Yakut kamlarının her birisinin bir ağacı vardı. Gençler şaman olabilmek için ağaç dikerler, şaman ölünce ağaçlan da yok edilirdi.

Herhalde Anadolu'da söylenilen "*bir dikili ağacın olsun*" temennisi bu eski hususlara dayanmaktadır Yine Yakut mitolojisine göre, gökteki ebedi şamanın kapısına diktiği ağacın dalları arasında tanrının çocukları himaye görürdü. Ruhlar

kuş biçimini almış olarak bu ağacın dalları arasında uçuşurlardı Anlatıldığına göre bir insan doğunca buradan bir ruh uçarak, o insana can verirdi.

Sibirya topluluklarından Teleütler ve Hakaslarda, her ailenin, insan ruhlarının kuş biçiminde yaşadığı bir ağacının olduğu düşünülmektedir. Bir kadının vücuduna bu kuşlar girdiğinde kadın hamile kalıyor ve çocuğu dünyaya getiriyordu. Çocuk bir yaşından önce ölürse ruhu ağaca geri dönüyor ve yeniden doğmayı bekliyordu. Bu yüzden ölen çocukların omuzlarına kanat dikilip tabuta konuluyor ve ağaca asılıyordu.

Yakutlar ayrıca yeraltındaki köklerinin altından, köpüklü bir sarr sıvı halinde güç veren bir suyun fışkırdığını kabul ettikleri, gövdesi dünyanın merkezinde yer alan ve dalları gök tabakalarını kateden bir dünya ve Hayat Ağacından söz ediyorlardı.

İlk Türklerden olan Hsiung-nular (*Hunlar*), Kagnılı/Kağnılı olarak anılan Türk toplulukları, Göktürk ve Uygurlar, hatta İslamiyet'ten sonra özellikle Osmanlılar ağacı hükümdarlık simgesi ve ata ruhlarının makamı saymışlardır.

Tabgaç ve Uygur Türklerinin kabul ettiği dinlerden biri olan Budizm'de ağaç önemliydi.

Gerek ağaç kültüyle ilgili inançlar gerekse Hayat Ağacı mefhumuna dayanan hususlar Türklerde Islamiyetten sonra da (*özellikle îslamiyete ilk girilen yıllarda*) devam etmiştir. Doğu Türkistan'ın Müslüman şamanları, hastayı büyüyle tedavi ederken çevrelerinde kayın ağacı bulunduruyorlardı. Müslümanların değer verdiği Tûba ve Sidre gibi ağaçların aslında Şamanist mitolojiyle ilgisi olmamasına rağmen, Türkler İslam dinine girdikleri zaman, bu ağaç unsurlarına, Şamanist ağaç mefhumlarını da kattılar.

Eski ağaç kültüyle ilgili izler Dede Korkut hikâyelerinde, Salur Kazan Han'ın oğlu Uruz'un ağaca hitap edişinin, Altaylı Şamanistlerin mukaddes ağaçlan için söyledikleri ilahilerle benzemektedir:

Ağaç, ağaç dir isem sana erilenme ağaç
Mekke ile Medine nün kapası ağaç
Musa Kelimûn asası ağaç
Böyük böyük sularun köprisi ağaç
Kara kara denizlerün gemisi ağaç
Şah-ı merdan Ali nün Düldülünün eyeri ağaç
Şah Hasan ile Hüseyn ün beşiği ağaç
Eger er'dür eger avrat'dur korhusı ağaç
Başun ala bakar olsam başsız ağaç
Dibün ala bakar olsam dipsüz ağaç
Meni sana asarlar götürmegil ağaç
Götürecek olur isen yigitlügüm seni tutsun ağaç
Bizim ilde gerek idin ağaç
Kara Hindu kullarıma buyuray idim ağaç
Seni para para doğrayalar idi ağaç

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde Müslüman Nogaylar için söylenenler de oldukça ilgi çekicidir. Evliya Çelebi burada, Nogayların ağaca taptıklarından bahsetmektedir. Bu topluluğa göre ibadet ettikleri ağaç, Cebrail vasıtasıyla Allah tarafından gönderilen Tûba ağacının dalından bitmiş olup, Hızır eliyle dikilmiştir.

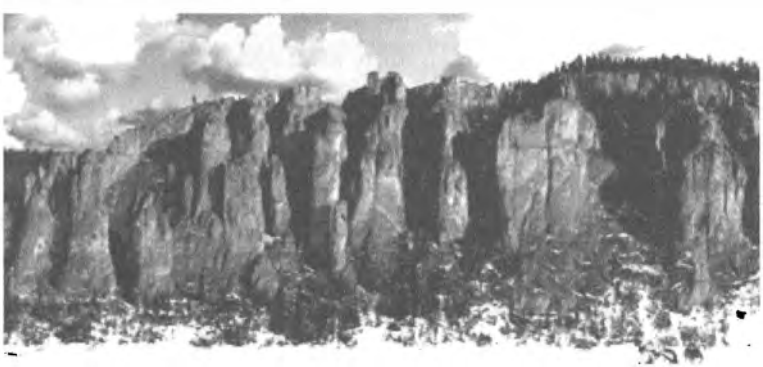
Aynı şekilde Mevlana'nın yorumladığı bir rüyada, Dünya Ağacı cennetteki Tuba ağacıyla bağdaştırılmış, dallarındaki kuşlar Peygamber ve velilerin ruhları olarak açıklanmıştır.

Çeşitli Türk İslam metinlerinde yer alan bu anlayışın bir uzantısı gibi görünen bir ağaç da Vak Vak Ağacıdır.

Türk-İslam dünyasında yaygın olarak görülen bu ağaçla ilgili efsaneler Avrupa'ya da ulaşmış ve orada da sanat eserlerine konu olmuştur. ***Vak Vak Ağacı***yla ilgili anlatılanların birçok versiyonu vardır. Bir söylentiye göre bu ağacın dallarında Âdem'in oğullarının başları bulunmaktadır. Gün doğarken ve akşamları "vak vak, diye bağırarak şarkı söylerlermiş.

El-Cahız, Kitabû'l-Hayvan adlı eserinde, "vak vak,' ağaca saçlarından asılmış olan kadın ve hayvanların çıkardığı sestir, ağaçtan koparıldıklarında susarlar ve ölürler.

Kitabü'l- Coğrafya isimli bir eserde, bu ağacın Çin denizinde Vak Vak Adası'nda yetiştiğini söylemektedir. Bunun yaprakları incir ağacının yapraklarına benzer Mart ayı başında meyveler olgunlaşmaya başlar ve bunlaı genç kızların ayaklarına benzer insanların bedenleri nisan ayında oluşur, kafalarsa mayıs ayında büyür. Bu kızlar çok güzeldir. Daha sonra haziran ayında düşmeye başlarlar. Düşerken de 'vak vak" derler.

Taş Ağaç Ormanı - Türk - Kış, Doğu Saka - Sibirya ...

13. yüzyılda Kazvînî bu efsaneyi geliştirmiş, Nizami ve Firdevsi ise Büyük İskender mitine bağlamıştı. Hindistan'da İskender'e güneş ve ay ağaçlarından biri Yunanca olarak onun dünyayı ele geçireceğini, diğeriyse Hint dilinde Babil'de

öleceğini söylemiştir. Bu söylencelerde konuşan ağaç tasavvuru ortaya çıkmıştır.

Vak Vak Ağacı şekillen Türk İslam sanatlarında minyatür, maden ve keramik sanatlarında yer almıştır. Ağaçlarda insan başları gösterildiği gibi, horoz, tilki, tavşan başları da bulunmaktadır. Bazen aslan, leopar ve ejder postları ve bazen de insan başı şeklinde yapraklarla tasvir edilmişlerdir.

3- Türk Mitolojisinde Ölüm

Hemen her toplulukta olduğu gibi Türkler de öldükten sonra bu dünyadakine benzer bir hayat yaşayacaklarına inanıyorlardı. Proto-Türk, Hun, Göktürk, Uygur ve diğer Türk topluluklarıyla ilgili yapılan arkeolojik kazılar bu hususu destekler mahiyettedir. Anlaşıldığı kadarıyla ölüm Mukadder olarak karşılanmakta ve kurulu olan düzenin gereği olarak algılanmaktadır.

Bu nedenle *gök-yer* ilişkisi olan ve doğal karşılanan ölümle ilgili olarak; eski Türkler şan kazanmadan ya da savaşmadan ölmeyi küçüklük sayıyorlardı. Öte yandan savaşta da iyi güçleri temsilen galip olunmalıydı; Çünkü savaşta öldürülen önemli düşmanların ruhları öteki dünyada hizmetkâr olarak kullanılmaktaydı. Bunun için söz konusu taşlar balbal haline getiriliyor ve mezarlara konuyordu.

Kültigin'in mezar külliyesinin doğu girişinden itibaren sıralar halinde uzanan taş dizilerinde olduğu gibi balbal olan düşmanı ifade eden bir kısmı kabaca yontulmuş taşlar dikilmişti.

Kaçınılmaz olan ölüm gerçeği karşısında Türkler de "ölüm" olayının nasıl gerçekleştiğine dair, kendilerince bir takım inanca sahip olmuşlardır. Değişik din ve kültür çevresine girmiş olan Türkler, değişik zaman ve coğrafyada

değişik ölüm anlayışlarına sahip olmuşlardır, ancak bunların temelini ***Tengrici-lik*** veya ***Tengrizm*** ya da Geleneksel Türk Dini şekillendirmiştir.

Geleneksel inançtaki Türkler ölümü, ruh veya canı ifade eden "***tin***"in bedenden çıkması biçiminde anlamışlardır.

Altay ve Yakut Türkleri *ruh-can* kavramını ***tın***, ***süne*** (*ya da sür*) ve ***kut*** kelimeleri ile ifade etmişlerdir. ***Tın***, bütün canlılarda; süne, sadece insanlarda; kut ise, canlı cansız her şeyde bulunur ve bulunduğu şeye kutsallık kazandırır.

Bu anlayışa göre, ***kut***'un bedenden ayrılması ile ölüm gerçekleşmez ama kişideki kutsallık kalkar, sıradanlasın ***Kut***, insan için kesinlikle bir güç ve uzun ömrün vazgeçilmez bir dayanağıdır. Birey onsuz hayatını sürdüremez.

Ancak ***tın*** bedenden ayrıldığı vakit, bedenin ölümü hemen gerçekleşmiş olur

Kut kelimesi üzerine yapılan açıklama ve tartışmalara Jean-Poul Roux "Altay Türklerinde Ölüm" adlı eserinde geniş yer vermiş olup, bu açıklamada ***kut***'u şu şekilde izah eder;

— Çadırın açıklığından düşen jelati-nimsi bir madde,

— Zihin, ruh, hayati güç,

— Şans,

— Sürüleri koruyan bir muska ya da nazarlık anlamlarını taşımaktadır. Bu tasnifin en büyük özelliği, şimdiye kadar kut kavramının izahında ilk akla gelen "*mutluluk*" ve "*saadetli olma*" ifadelerini göremiyoruz. Bununla birlikte eski metinlerde karşımıza çıkan "*ülüg*" kelimesinin karşılığı "*şans*" anlamına yer verilmiştir. "*Çadırın açıklığından düşen jelâtinimsi bir madde*" ifadesi ile aileye kutsallık atfediliyor olmalı.

Türkler, hastalık sonucunda ölümün vuku bulacağına inanmışlar, ancak bunun yanında ölüme karşı direnme ve ölmeme arzusu ile hayata bağlanmışlardır. Şöyle ki, hayattan daha fazla öteki dünyaya değer verip sürekli ölümden bahseden değişik dönemlerde hatta bazen aynı devirde değişik dinlere bağlanan Türkler, sürekli olarak hayata bağlılığı vurgulamışlardır. Bu düşünce çerçevesinde, hastalık zamanlarında hastaya bir tür karantina sistemi uygulamışlar, hastayı tedavi çadırına almışlar, ona, görevlilerin haricindeki kimseleri yaklaştırmamışlardır.

Türkler sadece Tanrının ebedi olduğuna, insanın ise faniliğine inanır. Orhun Yazıtlarında bu anlayış şu şekilde anlatılmaktadır:

"öd tengri yasar, kişi og-lı kop ölüglü törümüş/zamanı Tanrı takdir eder; kişioğlu hep ölmek için türemiş"

Bu inanç çerçevesinde karşılaşmış oldukları ölüm olayını Türkler tip ve biçimine göre ayrı ayrı kelimeler kullanarak anlatmaya çalışmışlardır. Eski Türk Yazıtlarında, geçen ölümle ilgili kelimeler şunlardır:

Saygı duyulan şahsiyetlerin ölümünü *"vefat etmek"* anlamında saygılı bir biçimde anlatmak için *"kergek bolmak"*, *"uçabarmak"* ile *"adrılmak"* kelimeleri kullanılırdı. Düşman ya da avamdan olanların ölümünü ifade etmek için de *"ölti"*, bazen de *"adrılmak"* kelimeleri kullanılmıştır.

"Kergek bolmak" ifadesi bilim adamlarınca saygılı bir tarzda, vefat etmek "uçmak" anlamındadır.

Orhun Yazıtlarından ancak şu kadarı malum oluyor ki Türk halk itikadınca, insanın ruhu öldükten sonra, kuş yahut böcek suretinde tenasüh edermiş. Vefat eden hakkında *"uçdı"* deniliyor.

Batı Türklerinde de hatta İslamiyet'i kabul ettikten sonra da öldü yerine ***"şunkar boldı"*** yani "şahin oldu" ibaresi kullanılıyordu."

"... Manas'ın sineğe benzer canı çıktı, gerçek evine gitti."

Yesevilik ve Bektaşilikte ise ölümü ***"kuş olmak"*** şeklinde ifade etmişlerdir.

Bugün Türkiye'de halk arasında yaşayan Ölümle ilgili bazı deyimler mitolojilerden günümüze ulaşan kalıntılardır:

"canı çıktı, ömür kuş gibi gelir gider, hasta zayıf ama canı içinde, kuş gibi uçtu vb."

Türklerde ölüm anı ile ilgili inanç aslında bize Türklerin olayları kavrama kabiliyeti hakkında da bilgi vermektedir. Altaylarda eski ve ortaçağda yaşayan Türkler doğada yaptıkları bir gözlemin ardından ruhun solunumla bir olduğuna inanmışlar ve uyku sırasında nefes alıp vermenin yavaşlamasıyla dünyada dolaşan ruhun bedenden ayrıldığında gördüğü rüyaların, dünyadan sonra gideceği yer olduğu inancına sahiptirler.

Genellikle uykudan uyanırken ruh bedene geri döner fakat temelli olarak da gidebilir işte bu ölümdür. Yani buradan yola çıktığımızda Türkler uyku halini ölümün kardeşi olarak görmektedir diyebiliriz. Geleneksel Türk inancının ölümle ilgili bu bölümü bize Kuran'ı Kerim'de geçen:

"Allah ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda ruhlarını alır. Bu suretle hakkında ölümle hükmettiği ruhu tutar ötekini muayyen bir vakte kadar bedene salıverir" (Zümer, 42)

Ayeti ile örtüşen bir inanca sahip olduğunu göstermektedir.

Türkler ruhun ölümden sonra göğe yükseldiğine inanırlar. Göğe yükselmek için ruhun kanatlı bir nesne olması gerektiği inancı hâkimdir. Dolayısıyla Türkler herhangi bir kişinin ölüm olayı kapalı bir mekânda gerçekleşmişse bulundukları

mekânın (kapı, pencere vb.) dışarıya açılan bölümlerini açarlar çünkü ölünün ruhunun rahat uçmasını isterler.

Yine Anadolu'da uygulanan ölünün yatağını değiştirmek ve sonrasında başında ağlama geleneği bize eski Türklerde ölü çadırı kurulması ve ölünün ruhunun çıktığı ilk yerden alınıp bu çadıra götürülmesi bize bu uygulamalar arasındaki paralelliği çağrıştırıyor.

Altay Türklerinde evlenme yaşına gelmeden önce ölen çocukların durumu, ölümden sonraki hayatın kaygısından dolayı, ciddi bir problem olarak görülür. Ölümlerinden sonraki zaman süreci yaşasaydı evlenme çağma gelebilecek kadar işlediği dönem hâsıl olduğunda çocuk tıpkı hayattaymış gibi kaderi kendisiyle aynı olan bir genç kızla gıyabi bir törenle evlendirilir. Bu süreç sanki gerçekmiş gibi aileler birbirleriyle kendilerini akraba kabul ederler ve hatta yeni bir çifte gerekli olan eşyaların resimleri çizilir ve bunlar yakılarak dumanının haberci gittiğine ve onlara ulaştığına inanılır.

Bu eylem tıpkı bir düğün ritüeli çerçevesinde gençler hayattaymış gibi yapılır.

Altaylarda yaşayan bu uygulamanın günümüz Azerbaycan Türkleri arasında yaşadığı bilinmektedir.

Diğer bir taraftan Türkler ölümden sonraki hayata yeniden başlayacağı zaman bu dünyadan gidiş şeklinin tam tersi olacağına inanırlardı. Ölünün eşyalarını kırıp öylece mezarlara koyarlardı, bununla birlikte sağlam eşyalar da vardı tabii ki, fakat ölü nasıl ki dirilecekse kırık olanlar da düzelecekti.

Türklerde ölümden sonra tekrar doğum ve hayatın devam edeceğine olan inanç yer yer onların ölüyü mezara koyuş şeklinde de kendini göstermiştir. Mesela; gömme olayını ana rahminin bir sembolü olan mağaraya ve toprağa

başı ve ayaklan içe bükey cenin gibi yerleştirme olayını yeniden doğuşun ön hazırlığı olarak düşünmüşlerdir

a- Yas tutma ve başsağlığı

Kitabelerde Bilge Kağan, Kültegin için yapılan yas töreninden şöyle bahseder;

"Küçük kardeşim vefat etti. Ben yaşlandım. Görür gözüm görmez gibi; bilir bilgim bilmez gibi oldu. Ben yaşlandım. Zamanı Tanrı takdir eder, kişioğlu hep ölmek için türemiş. Böyle yaşlandım.

Gözden yaş gelerek, bedenden gönülden feryat gelerek yanıp yıkıldım. Çok fazla yaşlandım. İki şad; Küçük kardeşim ve kardeş oğullarını oğullarım, beylerim ve kavmim gözü, karşı (ağlamaktan) fena olacak diye sakındım".

Bilge kağan'ın oğlu babası için diktirdiği yazıtı da şöyle der

"...bunca kavimler, saçlarını, kulaklarını kestiler"

Kaşgarlı Mahmud'un Divan'ında ise, Afrasyab yani Alp-er Tunga için yapılan yas töreni şu ifadeyle tespit edilir.

"Herkes kurt gibi uluşuyor, yakasını yırtarak bağırıyor ünü çıkasıya bağırıyor, gözü örtülesiye kadar ağlıyor"

Cenaze törenlerindeki inanç ve uygulamanın Oğuz Sahasında nasıl devam ettiğine ise Dede Korkut Hikâyelerinde rastlıyoruz;

"Beyreğin ölüm haberinin duyulması üzerine Beyreğin babası Kaba Sarığı kaldırıp yere çaldı, çekti yakasını yırttı, oğul oğul deyerek böğürdü.

Feryat ve figan etti. Ak pürçekli anası boncuk boncuk ağladı, gözünün yaşını döktü, acı tırnak ak yüzünü, aldı çaldı, al yanağını yırttı, kargı gibi kara saçım yoldu, ağlayarak sızlayarak evine geldi.

Bay Püre Beğ'in Penceresi altın otağına feryat figan girdi, kızı gelini kahkah gülmez oldu, Kızıl kına ak eline yakmaz oldu. Yedi kız kardeşi ak çıkardılar kara elbiseler giydiler"

Türk Mitolojisinde Yeraltının Ve Kötülüğün Efendisi
Şeyani Ruhların Lideri Erlik Han

4- Türk mitolojisinde Gökyüzü

"Ne Ay, ne Güneş varmış, insanlar uçarlarmış.
Uçanlar ısı verir, ışıklar saçarlarmış..." Türk - Altay Efsanesinden

a- Güneş

Türk mitolojisinde güneş, önceleri daha büyük bir öneme sahipti. M.S. 763 de Uygurlar "Mani" mezhebini kabul edince, yavaş yavaş "Ay"da büyük bir önem kazanmağa başlamıştı. Bununla beraber Büyük Hun Devleti zamanında hem güneşe, hem de aya, ayrı gösterildikten sonra, kurbanlar kesildiğini

de biliyoruz. "Türklerde güneş doğunun, ay da batının sembolü idiler". Tabiî olarak zaman zaman, bütün bu düşünce düzenleri değişe durmuşlardı. Meselâ, Teleüt Türklerine ait bir efsane de, "Ay kuzeyin ve güneş de, güneyin sembolü idiler". Bu yönleme, göğün en üst katında duran "Gök kartalı"nın duruşuna göre yapılmıştı. Söylendiğine göre, "Bu kartalın ayı, sağ kanadı da güneşi örtüyordu".

Bu duruma göre kartalın başının doğuya bakması gerekiyordu. Bu duruş da, Türk mitolojisine uygun bir yönleme idi. Yine aynı efsaneye göre ay, karanlıklar ve geceler diyarı olan kuzeyin; güneş de aydınlığın hüküm sürdüğü gündüzler diyarı olan güneyin sembolü idiler.

Fakat eski Türklerde, "Güneş doğunun sembolü idi". Onlara göre güneşin doğduğu yön, çok önemli idi. Esasen yönlerin söylenişinde kullanılan deyimler de hep güneşle ilgili idiler. Meselâ "*Gün batısı*" "*Gün doğusu*" gibi.

Göktürkler, yönlerini tayin ederlerken, yüzlerini doğuya, yani güneşin doğduğu yöne dönerlerdi. Bunun için de doğuya "İlgerü", yani "İleri" demişlerdi.

Oğuz Destanı'nda da, sabaha, ağarmasına ve gün çıkmasına büyük bir önem verilmişti. "Bütün hayat, o gün ve güneşle başlıyordu. Güneş battıktan sonra ise, duruyordu". Böyle bir anlayış, atlı Türkler ve savaş düzeninde yaşayan kavimler için, normal görülmelidir. Altay bölgesinde yaşayan Şamanlarının kapıları da, daima doğuya açılıyordu.

Hâlbuki normal olarak Türk halkları, güneş görebilmeleri için, kapılarını güneye Görülüyor ki, dinî ve manevî bir görevi olan Şaman, bu umumî kaideyi bozuyor ve eski din düzenine uyuyordu. Gerek Yakut

Türklerinde ve gerekse Altay yaratılış destanlarında, "Cennet ile hayat ağacı da doğu bölgelerinde bulunuyorlardı".

Türklerde genel olarak, "Güneş-Ana" ve "Ay-Baba" deyimleri kullanılıyordu. Bu sebeple bütün masal ve efsanelerde, güneşin dişi ve ayın de erkek olarak rol oynadığını görüyoruz. Önasya kültürlerinde de, güneş dişi ve ay da erkekti. Tabiî olarak karşılıklı tesirlerin zaman meydana geldiğini kestirmek çok güçtür. Mısır'daki Türklerin menşei ile ilgili olarak anlatılan efsanede de, "Güneş, Saratan burcuna girdiği bir sırada, suyu ve toprağı ısıtmağa başlıyor.

Bu sular ile balçıklar bir mağarada toplanıyorlar ve mağara da, onlara ana rahmi vazifesi görüyor. Bu balçıklardan meydana gelen Türklerin ilk atası da, Ay-Ata adını alıyor". Burada da güneş, yine anne rolünü oynar gibidir. Fakat baba ortada yoktur.

Yakut Türkleri, ay ile güneşi iki ayrılmaz kardeş gibi kabul ediyorlardı. Onlara göre "Güneş Tanrısı" (Kün-Toyon) daha önemli idi.

Yakut efsanelerinde, "Ay ile güneşin aralarında kavga ettiklerini de görüyoruz. Büyük kahramanlar ve iyi insanlar, genel olarak ay ile güneşin himayesinde idiler. Kötü ruhlar ise onlarla, süresiz olarak savaş halinde idiler. Bu kötü ruhların bazen, güneşi kovalayıp yakaladıkları da oluyordu. Güneş tutulması olayı, böyle kötü ruhların güneşi mağlûp edip de, ele geçirdikleri zaman meydana geliyordu.

Yakutlar, ay ve güneş bayramını da ilkbaharda yaparlardı. Altay Türklerine göre, Büyük Tanrı Ülgen, ay ile güneşe dokunan bir dağda otururdu. (*Bazı hikâyelere göre ise*) Tanrı Ülgen, ay güneşin daha da ötelerinde idi. onun tahtı, çok uzaklardaki yıldızlar üzerinde kurulmuştu. Esasen, ay ve güneşi yaratan da, yine Ülgen idi. (*Altay Türklerine göre*), güneşin kırıntılarından meydana gelmiş ve insanlara daima iyilik getiren, bir Tanrı da vardı.

Bu Tanrının adı, "Suyla" idi. Bu Tanrı insanları daima korur ve onların, gök altında rahat ve huzur içinde yaşamalarını sağlardı.

—Güneşin oluşu ile ilgili efsaneler:

Aşağıda özet olarak vereceğimiz bir Altay efsanesi, yine Altay Türklerinin "Türeyiş" efsaneleri ile yakından ilgilidir. Altay türeyiş

Efsanelerinde de, önceleri sonsuz bir denizden başka bir şey yoktu. Aşağıdaki efsaneye göre ise, ay ile güneş bir ayna (Toli) dan başka bir şey değil idiler. Cengiz Han'ın en küçük oğlunun adı da "Toluy", yani "Ayna" idi. Bu inanışa göre, "Ay ile güneşin kendi kendilerine, sahip oldukları bir güç veya kudretleri yoktu. Bunlar, yalnızca Tanrı'nın verdiği ışık ve sıcaklığı yansıtmaktan başka, yapmıyorlardı. Nihayet bir maden parçası olan aynadan başka bir şey değil idiler. Bu sebeple, Şamanların ayna ile fala bakmalarını, bu inanışlarla ilgili görenler olmuştur. Şamanlara göre, dünyada ne olmuş ve ne olacaksa, her şey ve her olay, bu aynaya vururdu.

Tabiî olarak Şaman'ın elindeki ayna da, ay ile güneşin bir sembolü idi. şaman, elindeki bu güneşe bakarak falını ve gelecek hakkında fikirlerini söylerdi.

Batı Sibirya kavimlerinden Ostyak'lar ise, ellerine bir ayna bile almağa lüzum görmeden güneşe ve üzerindeki lekelere bakarak fallarını açarlardı. Şamanlar elbiselerinin üzerinde, ay ile güneşin resimleri bulunan madenî plâkalar da taşırlardı. Bunlar da hep, açma ve sihir yapmağa yarayan, aynı zamanda ayna yerine de geçen aletlerdi.

Artık bu eşyaların nevileri, Şaman'ın zenginliğine ve büyüklüğüne göre değişirdi. Yanlarında yerli aynalar taşıyan Şamanlar olduğu gibi; Çin'den getirilmiş ve üzerinde, gökteki

"Oniki resimleri bulunan ithal mallarına sahip olan Şamanlar da vardı. Güneşin oluşu ile ilgili Altay efsanesi şöyledir:

"Ne ay, ne güneş varmış, insanlar uçarlarmış,
Uçanlar ısı verir, ışıklar saçarlarmış.
Nasıl olmuşsa bir gün, bir insan hastalanmış,
Tanrı bir şey göndermiş göğün içinde yanmış.
Aynaya benzer şeyler, büyümüş büyümüşler,
Onların ışıkları, gökleri bürümüşler.
Bunlar göklerde yanan, ayla güneş olmuşlar,
Yeryüzünde yaşayan, insana eş olmuşlar...".

Altay Türklerinin yukarıdaki efsanelerini, Kalmuk'lar biraz daha değiştirerek, şöyle anlatırlar:

"İnsanoğlu yaşarmış, Tanrı'nın göklerinde,
Ne suç ne günah varmış insanın köklerinde.
İhtiyaç duymazlarmış, ne ay, ne de güneşe,
Tanrıyla yaşarlarmış yokmuş gerek bir eşe.
Tanrı onlara kızmış, insana şekil vermiş,
Dünyaya gidin demiş yeryüzüne göndermiş.
Ne ısı, ne de sıcak, insan saçamaz olmuş,
Tanrıya güneş için, insanoğlu yalvarmış,
Tanrı güneşle aya, buyurmuş hep parlamış".

Türk mitolojisine göre, *"Gökte bir güneş ve bir tane de ay vardı"*. Kuzey-Doğu Asya Moğol'larına gidildikçe, onların mitolojisinde, güneşin sayıları daha da çoğalır. Bu, daha ziyade Budizm'in ve Güney Asya kültürlerinin tesiri ile meydana gelmiş bir inanç olmalıdır. Meselâ, Çin mitolojisine göre 10 ve Hint mitolojisine göre 7 güneş vardı.

Asya'nın uçlarında yaşayan iptidaî kavimler, önceleri genel olarak "*Üç güneş*" in var olduğuna inanırlardı. Bu bölgede yaşayan Gold'lara bir efsaneyi burada vermeden geçemeyeceğiz: Yer ile gök imişler, ta ezelden akraba, Ayla güneş demişler:

"...Hücum edip almışlar, ayla güneşi gökten,
Yerde zindan yapmışlar hapse koymuşlar kökten.
Zalimmiş yer nedense, onları hep ezermiş,
İyi kalpli gök ise, kendini hep üzermiş.
Gök hemen kirpi olmuş, göklerden yere inmiş,
Yerle bahse tutuşmuş, bahiste yeri yenmiş.
Demiş:
—Bana bir at ver ayna gibi çok parlak,
Yer aramış denemiş, mızrak at bulamamış..."
Güneşle ayı vermiş, daha çok tutamamış. "

—Güneşin *"sıcaklık"* ve ayın da *"soğukluk"* sembolü olması:

Altay Türklerinde genel olarak güneş sıcağın ve ay da soğuğun sembolü olarak görülür. İnsanların, gündüzleri sıcaktan yanarken; de soğuktan üşümeleri, bu inanışın doğmasına yol açan en önemli sebeplerinden biri olsa gerekti. Aşağıya özetini çıkardığımız dağlarının kuzeyinde yaşayan Teleüt Türkleri tarafından anlatılmıştır: Yeryüzünde yaşarmış büyük güçlü bir hakan,

"Güzel bir kızı varmış, bayılırmış her bakan.
Hakan demiş: —Kızıma, lâyıktır ayla güneş,
"İnsanoğlu neyime, nasıl olsun ona eş!
Almış kızını koymuş, küçük bir çöpten eve,

Ayla güneşi tutmuş, indirmiş gökten yere,
Ayın sabrı kesilmiş, az bakmış pencereden,
Yemekler buz kesilmiş, fırlamış tencereden.
Han'ın sözüne kanan, güneş kapıdan bakmış,
Gökyüzüne uzanan, alevler evi yakmış.
Hakan demiş: —Güneş ay, insanların neyine"
Kendini bir insan say dön kızım sen evine!"

Güneşin yaratılışını anlatan ikinci Altay efsanesinde de Budist tesirleri görebiliyoruz. Esasen Hindulara göre de ay erkek ve güneş de dişi idi. bu efsane de öncekini tamamlamaktadır. Anlatışta Budist tesirlerin açık olarak görülmesine rağmen hikâye, Altaylıların inanç ve üslûpları ile erimiş ve yerli bir mitoloji haline gelmiştir: Bay Oçirvani bir gün bir ateş bulmuş,

Ateşi kılıcının, hemen ucuna koymuş.
Bu ateşi çevirmiş, kılıcının ucunda,
Güneş hemen belirmiş ta göklerin burcunda.
Soğuk sulara kızan, Tanrı kılıcı vurmuş,
Ay gibi topraklaşan, sular gökte ay olmuş.

b- Ay

***Dede ile Öksüz kız efsanesi*:**

"Ay'ı kurtlar yakalar, iyice bir yolarmış,

"Ay, eve gidip yatar, yarası kan dolarmış!..." Türk - Altay Efsanesinden.

İnsanoğlu parlak gecelerde aya bakmış ve aydaki lekeler üzerinde uzun uzun düşünmüştü. Bu lekeler üzerinde

hayal kuran insanlar, ayrıca onlar için şiirler yazmış ve efsaneler de düzmüşlerdi. Bugün Avrupa'daki masallar bile, ayda bir sırığın ucuna iki tane kova bir kızın, yürüyüp durduğunu anlatır dururlar.

Ortaasya'daki efsaneler de, ay da sırıkla su taşıyan iki kovalı bir kızın yürüdüğünden açarlar. Bu inanışın Avrupa'dan mı, Ortaasya ve Sibirya ya; yoksa Sibirya'dan mı, Avrupa'ya gittiğini, şimdiden kestirmek çok güçtür.

Yalnız bir gerçek varsa, o da Sibirya'nın buzlu ve karanlık Tundralarından, doğuda Bering boğazına ve hatta Amerika kıtasının kuzeyindeki Alaska yerlilerine kadar, bu inanışın yayılmış olduğudur. Ne olursa olsun, bu içli ve güzel masalın, Kuzey Sibirya'daki Yakut Türklerinde söylenen iki değişik anlatılışını, burada özetlemeden geçemeyeceğiz. Annesiz bir kız varmış, su taşırmış Geceleri ağlarmış, soğuktan hıçkırıkla:

"Ey güzel ay, ey kutsal, ne olursun beni al!
Buraya gel suya dal, eş yap beni göğe Sal!
Dermiş kız haykırırmış, hep aya yalvarırmış,
Çok soğuk bir geceymiş kız yine suya gitmiş,
Ay da gece gökteymiş, kız için yere inmiş.
Ay hemen kızı almış, ta evine götürmüş."

Ay her dolun oldukça bu kız ay da görünmüş. Yakut Türklerinde anlatılan diğer değişik masalda, ayrıca bir de "Üvey anne" motifi edilmiştir. Birinci masalda güneş yokken; burada ayın rakibi olarak ortaya çıkmaktadır: Annesiz bir kız varmış, sırıkla su taşırmış,

Üvey anne yüzünden, kız sabrını taşırmış.
Kadın alayla dermiş, kız biraz geç kalınca:

"Büyük adam olursun, ay gün seni alınca!"
Kız gece suya gitmiş, dua etmiş gönlünce,
Ay hemen yere inmiş, kızı yerde görünce.
Kız saklanmış korkuyla, bir fundanın dibine,
Almış kızı fundayla, Ay götürmüş evine.

—Ay Dede İle Yedi Başlı Devin Savaşı:

Eski Türk inanışlarına göre ay ile güneş, insanlara daima iyilik getiren ve onları koruyan iki kutsal kudretti. Ay ile güneş insanoğlunu her zaman gözaltında bulundurur ve onları kötü yola sapmadan korurlardı. Aşağıdaki, Altay Türklerinin anlattıkları masal da, bunun bir örneğidir:

"Çok çok eski çağlarmış büyükçe bir dev varmış,
Nice çok canlar almış, insanoğlu az kalmış.
İnsanlar toplanmışlar, ta Tanrıya varmışlar,
Kurtar bizi diyerek, Tanrıya yalvarmışlar.
Bu çok güç vazifeyi, Tanrı güneşe vermiş,
—Yakarım ben dünyayı, ay yapsın işi, dermiş.
Ay dünyaya inerken, hava da çok soğukmuş,
Dev böğürtlen yer iken, ağaçla göğe uçmuş.
Ay gökte dolun iken dev ayda görünürmüş,
Böğürtlenini yerken, keçeye bürünürmüş. "

Bu efsanede de görülüyor ki, güneş sıcak, ay ise soğuktur. Ay her girdiği yeri soğutur ile, güneşin bile yenemediği yenemediği kötü ruhları yenebilirdi. Fakat ayın bu soğuğu insanlara zararlı değildi. İnsanlar ona karşı kendilerini koruyabilirlerdi. Bundan önceki efsaneler de ay, öksüz kızı götürürken ağacı da beraber almıştı. Burada da ağaç, devle beraber götürülmüştür.

Soğuk bölge Türkleri tarafından anlatılan bu masallarda, aya ve soğuğa fazla önem verilmiştir. Hatta güneşin bile küçümsenmiştir. Bu sebeple de güneş, aydan daha az güçlü olarak gösterilmiştir. Güneşin, ışıklarını ve sıcaklığını esirgediği böyle düşünmelerinde, elbette ki hakları vardır.

—Ay-Dede'yi yiyen kurtlar:

Ay bazen, tepsi gibi büyük ve parlak olur; bazen da küçülür ve donuklaşır. Elbette ki insanlar, bunun sebebi nedir diye, akıllarını yormuş ve düşünmüşlerdi. Ay niçin küçülür ve niçin büyürdü? Herhalde ay, her küçüldükçe onu bir şey yemekte ve bitirmekte idi. şey de, kutsal kurtlardan başka bir şey olamazdı:

Ay her dolunlaştıkça kurtlar ayılar yermiş,
Ay azıcık kaldıkça, kurt ayılar gidermiş.
Ay gider bir ay yatar, yarasını sararmış,
İyileştikçe çıkar, yine gökte parlarmış.
Ayı, kurtlar yakalar, iyice bir yolarmış,
Ayı yine gidip yatar, yarası kan dolarmış.

Bu inanış, Ortaasya ve Sibirya'da çok yayılmıştır. Fakat her kavim, bu ayın yeniş parçalanışını, kendi kutsal hayvanlarına yaptırıyordu. Meselâ Moğollarla, Kuzey-Doğu Sibirya'daki Gilyak'lar Gökteki ayı, kendi köpeklerine; kuzey kutbuna yakın oturan halklar ise, ayılara yedirtiyorlardı. Ama Türk halklarına göre köpek, kötü ve adî bir hayvandı.

Kurtların yanında da çok güçsüz kalıyordu. Bu sebeple Yakut Türkleri, diğer komşularından ayrılarak ayı, kurtlara kovalatıp ve sonra da onlara yedirtiyorlardı.

Türk Mitolojisinde Kamları (Şamanları)

Altay Türklerinde de aynı efsaneyi görüyoruz. Yalnız burada, Kurtların yerine "Yedi başlı dev" yani "Yelbegen" geçmiştir. Bu Altay masalı, ana motifler bakımından, "Sırıkla iki kova su taşıyan ökzüs kız" efsanesine de benzer. Öksüz kız efsanesindeki ağaç funda da ayda görülmektedir. Ancak Altaylarda, kızın yerine, dev geçmiştir:

Yedi başlı Yelbegen, adlı büyük dev varmış,
Öç alır ay güneşten, onları yer yutarmış.
Büyük Tanrı Bay-Ülgen, aya bakar sararmış,
Ayı bitirip yiyen, bu deve ok atarmış.
Dev bazen yıldızları, kovalar götürürmüş,
Sonra da parçalarmış, ağzından tükürürmüş.
Yıldızlar bu azgından, kaçarmış hep göklere,
Dev onları ağzından, saçarmış hep göklere.

Yine Altay Türklerine göre, *"Ayın tutulması"* olayı da, yine bu *"Yedi başlı dev"* yüzünden meydana gelirdi. Bunun için Altay Türkleri ay tutulduğu zaman şöyle derlerdi:

"Yine Yelbegen, (Yani yedi başlı dev) ayı yedi".

—Aydan Türeyen Türk Soyları

Uygurca Oğuznâme'de Oğuz-Han'ın babasının adının, ***"Ay-Han"*** olduğu söylenir. Maalesef, bu Oğuznâme'nin baş kısmı kaybolmuştur. Bu sebeple, bu ***"Ay-Han"***ın kim olduğunu anlayamıyoruz. Bilindiği üzere, Oğuz Han'ın ikinci oğlunun adı da, Ây-Han" idi. Burada sade "Ay-Han" yalnızca bir unvandır. Yoksa bazılarının dedikleri gibi, Ay-Han, "Ay'ın Han"ı, Kün-Han da "Güneş'in Han'ı değillerdi.

Elbette ki Ay-Han, Türk mitolojisinde ay'ı temsil eden sembolik bir ad idi. Türklere göre ay, erkek idi. ***"Ay-Ata"*** deyim ve adları, buradan geliyordu. Türk-Moğol efsanelerinde "Ay'ı, çocuk doğurtan bir baba olarak" da görüyoruz. Meselâ ***Çingiz-Han***'ın atalarından

Alan-Ko'a, ay ışığından gebe kalmıştı. Bazı kaynaklar da, Ay'ın bizzat çadırdan içeri girerek kadını gebe bıraktıklarını söylerler.

"Türklerdeki ***Gök-Kurt (Kökböri)*** ise, gökteki Tanrı'nın, yerde şekillenmiş bir sembolü idi. bunun için de Göğün rengini almıştı". Aydan kalan kadınlara ay, sarışın bir adam şeklinde gelmiş ve köpek şeklinde gitmişti. Çin'de "Altın" ve "***Sarı renk***", imparator'un bir sembolü idi. Bu sebeple Moğol efsanelerinde, Çin tesirleri aranırsa, ihtiyatsızlık olmayacağı kanaatindeyiz.

c- Yıldızlar

"Kubbesini sert göğün, gezegenler delmişler,

"Soğuklar öğün öğün, Yeryüzüne gelmişler!..." Yakut Türklerinin Efsanesi

Yıldız bilgisi, "Zaman" ve "Yön"ler için önemli idi:

Yıldızlar Türk kavimlerinde daima önemli bir rol oynamışlardı. Eskiden beri dünyanın tanınmış at yetiştirenleri ve savaşçıları yıldızlardan bir yandan günlük hayatlarında istifade ederlerken, diğer yandan da onlar için efsaneler düzmüş ve şiirler yazmışlardı.

Yıldız bilgisi, atçı ve harpçı bir kavim için, hayati bir önem taşırdı. Akınlar kervanların ve sürülerin yola çıkışı, meraya gidiş, yatış yıldızlara göre yapılırdı. Daha düne kadar Anadolu'daki durum da böyle idi.

Bilhassa yaz aylarında, şafakla birlikte şehirdeki pazarda bulunmak isteyen birçok köylülerimizin, yola çıkış saatlerini, Ülker yıldızının durumuna göre ayarladıklarını yakından Bu sebeple, Yıldız bilgisi, Türkler arasında başlıca iki bakımdan önemli sayılmıştı.

Birincisi, Vakti öğrenme bakımından, yıldız bilgisi çok faydalı idi. Özellikle, yeni bir hayatın başlayacağı sabaha

yakın saatlerde, bu sağlam bir bilgiye sahip olma, Türk toplumuna büyük faydalar sağlıyordu.

İkincisi, Yıldız bilgisi ile yönleri ve yolu bulma, atlı ve savaşçı kavimler için, ihmal edilemez bir bilgi idi.

Gerek vakti ve gerekse yolu bulmak için, iyi kullanılan böyle bilgiler, bir topluma birçok faydalar sağlıyorlardı. Yine aynı bilgiler, toplumun gözlerini ve dikkatlerini de göğe çeviriyorlardı.

Bu ilgi, toplumda bir yandan sağlam ve şaşmaz yıldız bilgisi meydana getirirken; diğer yandan da göğün ve Tanrının, bu değişmez düzeni için, insanlarda hayranlık uyandırmaktan geri kalmıyordu.

Eski Türk dini, gerçekçi bir "***Gök dini***" idi:

Efsaneler, birer sembol ile ifade edilmiş, his ve inanışların, aynalarından başka bir şey değildirler. Bizce:

"Önemli olan efsaneler değil; onların köklerinde yatan ve onların doğuşlarına sebep olan dinler ve diğer inanışlardır".

Bu inançları bilmeden, Türklerin yıldızlar hakkında söyledikleri efsanelerin sırlarını çözüp ve açıklamanın imkânı yoktur.

Türklerin hayatında en önemli rol oynayan şey, "***Çadır***" idi Bütün hayatları burada geçer ve aile bağları da, bu yurt ile sembolleşirdi.

Onlar çadıra girdikleri zaman, dünyaları da gökleri de hep kendi çadırları olurdu. Babil metinlerinde bile, gök bir çoban çadırına benzetilirken, Ortaasya'lı nasıl olurdu da, bu muhteşem göğü, çadırına ve yurduna benzetmezdi.

Ortaasya Türk kavimleri tarafından umumiyetle "***Göğün kapısı***" kutup yıldızının bulunduğu yer olarak kabul edilmiştir. Bunun başka türlü bir düşünceye dayandığı

anlaşılıyordu. Eski geleneklerini bırakmamış bazı, Ortaasya boylarında, bunun az çok açıklamalarını bulabiliyoruz. Birçok Türklere göre gökteki yıldızlar, Gök çadırının deliklerinden dünyamıza sızan ışıklar idiler.

Herhalde Göktürk çağında böyle bir gelenek, itibarını çoktan kaybetmişti. Fakat Göktürk halkları arasında bu inancın, inanışı olarak yaşamadığını da iddia edemeyiz.

"Halk inanışları ile devlet dini, ayrı gelişme etmişlerdi. Türklerde, Devlet dini de, ana prensipler bakımından halk inanışlarına dayanmakla beraber, daha gerçekçi ve içtimai yola girmiş, ayrıca dünyanın yüksek dinleri arasında yer almıştır".

Halk ise daima mistisizme meyletmiş ve günlük hastalık v.s. işleri için de, dinlenen fevkalâde yardımlar ve çareler ummuştu. Bunu söylemekle, Göktürk devletinde, halkın devlet dinine inanmadığını demek istemiyoruz.

Din, bir iman konusu olduğu kadar, büyü v.s. gibi pratiği de olan bir yoldur. Şamanların yaptığı pratik işler, devletin büyük din merasimlerinde herhalde büyük bir önem taşımıyordu. Bununla beraber devletin yüksek din anlayışını anlayabilmek için, yine halkın bu iptidaî geleneklerine bakmak icap etmektedir.

d- Mevsimlerin değişimi

Göğün kapısı olan kutup yıldızı, hem kutsal ve hem de, bütün gezegenlerin başladığı bir ***"Demirkazık"*** idi. Uygurlar bu yıldıza büyük bir saygı göstererek, ona "Altın kazuk" demişlerdi. Kutup yıldızı parlaklığın bir sembolü idi.

"Kutup yıldızının bulunduğu veya gök kubbesinde meydana getirdiği kapıdan, Tanrı insanlara şefaat eder ve Kamlar (Şamanlar) da bu delikten Tanrı ile ilgi kurarlardı. Bu kapı, insanlar dünyası ile gökteki ruhlar dünyasının bir sınırı idi".

Bu sebeple bu yerin, diğer yıldızların deliklerine nazaran, ayrı bir kutsallığı vardı. Orta Asya kavimlerine göre, Hava değişimlerinin de, bu yıldızlarla büyük bir ilgisi vardı.

Meselâ Yakut Türklerine göre, "Soğuk havalar, diğer gezegenlerin deliklerinden yeryüzüne inerlerdi. Bu bakımdan bilhassa Ülker yıldızı sade bir önem taşırdı. Gezegenlerin yükselip alçalması ile, soğuk veya sıcak havaların geleceği, çoğu zamanda isabetli olarak söylenirdi".

Anlaşılıyor ki, "*Yıldız bilgisi*" ile "*Efsane*"nin de çok yakın ilgileri vardı. Meselâ Kuzey-Doğu Asya'da "Büyükayı burcunun kuyruğunun döndüğü yöne göre, mevsim de değişirdi. Büyükayı burcunun kuyruğu, kuzeyde ise kış; batıda ise, sonbahar; güneyde ise, yaz ise, ilkbahar gelirdi". Bundan da anlaşılıyor ki, Orta Asya kavimleri, bir yandan yıldızlar hakkında efsaneler düzerken, diğer yandan da yıldızların gezişleri ve yönleri hakkında, az çok bilgiye sahip idiler.

e- Eski Türklerde "Ülker" sözü, "Gezegen Yıldızı" karşılığı idi:

Türkler başlangıçta bütün gezegenler için "Ülker" veya "Ülgel" deyimini kullanıyorlardı. Bu deyim sonradan, diğerlerinden ayrıla en sonunda "Ülker" yıldızı için bir ad olmuştur. Yakut Türklerinin lehçesinde "Ürgel" sözü, bugün bile, "Gök deliği" anlamına kullanılmaktadır. Hatta şöyle, güzel bir efsane de vardır:

Bir zamanlar delikmiş, nedense gök kubbesi,
Dondurmuş hiç dinmemiş rüzgârın soğuk sesi.
Yakut adlı Türklerde kahraman bir er varmış,
Ne var diye göklerde, gezegenlere varmış.
Kubbesini sert göğün, gezegenler delmişler,

Soğuklar öğün öğün, yeryüzüne gelmişler.
Bu er çok kurt avlamış deriler hazırlamış,
Otuz eldiven yapmış, ta göklere fırlamış.
Er Gökleri kapamış, soğuğu yenmiş, inmiş.
Sıcak günler başlamış eski soğuklar dinmiş.

Gökteki gezegenlerin deliklerinden soğuk geliyormuş. Bunun önüne geçmek için Yakutların efsanevî kahramanı bu çareyi bulmuş. Fakat 30 çift "***Kurt bacağı derisinden eldiven***" yaptırmasının sebebi, pek anlaşılamıyor. Kurt derisinin kök olarak değeri, bilinen bir şeydir. Öyle anlaşılıyor ki, dondurucu soğuklar vardı ve buna tahammül edebilmek için de, böyle bir yol seçilmişti. Kürkleri daha kıymetli olan hayvanlar var iken, derisi niçin seçilmişti? İşte bu nokta ile mitolojisine girilmiş olunuyordu.

f- Sıcak ve soğuk havalar, yıldızların hareketine bağlıydı:

Gezegenlerin yükselip alçalması ve yahut da yavaş veya Süratli yürür gibi görünmesi de, hava değişikliklerini gösteren bir belirti kabul edilirdi. Gezegenlerin süratli gezinmeleri sıcak havaların, yavaşlamaları da soğuk havaların geleceğine bir işaret idi.

Yine Yakut Türklerine ait aşağıdaki efsane, yukarıdaki inanışları tamamlar bir durumdur. Onlara göre havalar, başlangıçta çok daha idi. fakat sonradan yavaş yavaş ısınmağa başlamıştı:

Uzunmuş bütün kışlar, nedense bir zamanlar,
Çok da kısaymış yazlar yaz görmemiş insanlar.
Bir ağaç etrafında, gezegenler dönermiş,
Dönüş yavaşladıkça, ateşleri sönermiş.

Bir gün gelmiş ki hepsi çok yavaş dönüşmüşler,
Olmuşlar duran tepsi, hep birden sönmüşler.
Gezegenler bir iple, bağlıymış bu ağaca,
Bir Şaman kılıcıyla, dağıtmış her bucağa.
Yıldızlar ısınmışlar, döndükçe çok süratli,

Dünyayı ısıtmışlar, olmuşlar bir boz atlı. Yukarıda efsaneden de anlaşılıyor ki, *"Gezegenler başlangıçta göğün ana ve ilk yıldızları kabul edilmişlerdi"*. Öbür yıldızlar ise artık, zamanla ortaya çıkmışlardı.

g- Gezegenlerin, Kutup yıldızı etrafında dönmeleri:

Bu konuyu gezegenlerle ilgili bölümümüzde birer, birer ele alacağız. Türklerin "Demirkazık" veya "Altın kazık" dedikleri Kutup diğer bütün burçların eksenini teşkil ediyordu. Artık diğer burçlar, onun etrafında dönüyorlardı. Kutup yıldızına en yakın olan burç, burcu idi. Türklere göre bu burç, Kutup yıldızına takılan bir araba oku ile araba çeken, iki at idiler. Bunlar bir eksen etrafında, mütemadiyen gökyüzünde dönüp duruyorlardı.

Ondan sonra gelen Büyükayı burcu da, 7 kurt veya 7 vahşi köpek idiler. Onlar da atı yemek için, gökte onları kovalayıp dönüyorlardı. Fakat Demirkazık, yani Kutup yıldızına demir zincirlerle bağlandıkları için, tutamıyorlardı. Zaten zincirlerini koparıp da, bu işi yapmış olsalardı, dünyanın sonu gelecekti". Kırgız Türkleri bunu demekle, Tanrının büyük düzeninden söz açıyorlar ve kâinatın varlığını veya yokluğunu bu düzenin devamına bağlıyorlardı.

h- Dünyanın kutup yıldızı ekseninde dönmesi

"Göğü kötü ruh basmış, inmesin yere diye,
Tanrı bir çadır asmış, koca bir direk ile!..."

ı- Yakut Türklerinde Gökyüzü.

Bütün gezegenler ve burçlar, Kutup yıldızı etrafında dönerlerken, dünya bir Kutup yıldızının ekseninde dönüyordu. Çünkü Dünya yıldızına bir "Demirkazık", "Demir ağaç" veyahut da bir "Demir dağ" ile bağlanmıştı. Bu konuları Kutup yıldızı ile ilgili bölümümüzde, yeniden ve daha derin olarak ele alacağız. Bir gerçek varsa, *"Ortaasya ve Sibirya mitolojisinin dünyanın döndüğüne inandığıdır".*

Bir Kuzey-Batı Sibirya efsanesi, kısaca şöyledir:

Tanrı yeni bir dünya, yaratma özlüyormuş,
Yaratmış ama dünya, durmadan dönüyormuş,
Tanrı'nın elçisi de, bir "Ana-Tanrı" imiş,
Onun düşüncesi de, azıcık ayrı imiş.
Bu dönüş Tanrı demiş: "Birazcık yavaşlasın!"
Sonra kızınca demiş, "Artık Tufan başlasın!"
Sular dünyayı basmış ruhlar dünyadan kaçmış.
Uçup gökte gezenler yer dönerken hep şaşmış.
Dünya tekerlek gibi, hiç durmadan dönermiş,
Sonra ateşli sular, basınca az sönermiş. .

Yukarıdaki Yakut efsanesinde yıldızların yavaş döndüğü ve de havaların soğuk olduğu söyleniyordu. Havaların ısınması için, yıldızların çabuk dönmesi de, yine bu efsaneye göre, bir şart gösteriliyordu. Burada ise, başlangıçta dünyanın, çok çabuk döndüğü ifade edilmektedir.

Efsanede, bundan dolayı dünyanın sıcak soğuk mu olduğu pek söylenmiyor. Fakat bundan anladığımız bir önemli nokta var ise, Dünya ve yıldızların yavaş veya süratli dönmelerinin, Ortaasya ve Sibirya mitolojisinde önemli bir motif olduğudur.

j- Diğer Yıldızlar ve Türkler:

"Zuhal (Saturn) yıldızını eski Türkler, iyi tanıyorlardı. Bazı eski Türk kitaplarında bu yıldızın adı da geçer. Fakat bu ad, henüz kesin olarak okunmamıştır. Kültür hazinemiz Kutadgu Bilig, bu yıldız için şöyle diyor:

"En üstün Zühal (Sekentir)'dir, en önde yürür,
İki yıl, sekiz ay bir evde kalır!..."

"Müşteri" (Jupiter), eski Türklerin takvim bilgilerinde, önemli bir rol oynardı. Jupiter'in, eski Türkçe adı ***"Erentüz"*** idi.

11.Yüzyıldan sonra Türkler bu yıldıza ***"Ongay"*** demeğe başlamışlardı. Bugün Anadolu'muzun birçok yerlerinde, bu yıldıza "Öngay" veya "Öngey" denmeside, üzerinde durulması gereken önemli bir meseledir.

"On iki hayvanlı Türk takvimi, on iki gezegen burcun, dönüş sürelerine göre kurulmuştu". Jupiter'in dönüş süresi de, on iki burcun dönüşlerine yakındı. Bu bakımdan Türkler, Jupiter'e büyük vermişlerdi. ***Kutadgu Bilig***, bu yıldız için şöyle diyordu:

"Ondan sonrada gelir, ikinci olur Onay,
Her evde kalır on ay, ayrıca da iki ay!.. "

"Merih" (Mars) yıldızının "Kızıl rengi" Türklerin gözlerinden kaçmamıştır. Avrupa'da bu yıldıza, "Kırmızı yıldız" diyenler yok Türkler ise, Merih yıldızına "Bakır Sokum" derlerdi. Türk mitolojisi ve düşüncesi bakımından, Kutup yıldızı, yani "Demirkazık" benzerliği vardı. Anadolu'da Merih'e, "Yaldırak" da derler. Bu da, çok eski Türkçe deyimdir.

Karahanlılar çağında Türkler Merih'e demeğe başlamışlardı. Türklere göre Merih yıldızı, korkunç ve ateşi ile her şeyi yakan bir yıldızdı. "Bakır sokum" adı da bundan verilmiş olmalıydı. Kutadgu Bilig, onun için şöyle diyordu:

"Üçüncü Merih (Kürüd) gelir, korkuç gururlu yürür,
Bir defa kime baksa, yeşermiş bile kurur!..."

"Utarit" (Merkür) uğurlu bir yıldızdı. Bunun için eski Türkler de ona, "Tilek" yani "Dilek" derlerdi. Utarit'e karşı dilekler, dilenir ve dileğin yerine getirilmesi beklenirdi. Yine çok eski bir Türk şairi olan Yusuf Has Hacib, onun için şöyle diyordu:

"Sonra geldi arzu, "Tilek" arzular,
Kime yakın gelse, özüne bağlar!..."

Türkler burçları da çok iyi tanırlardı:

Türkler, "Koç burcu" na, "Kuzu"; "Boğa burcu" na da "Ud" yani "Öküz" burcu derlerdi. Sonradan boğa denmiştir. "İkizler" burcu için söylenen "Erendir" ile "Akrep" burcunun Türkçe adları "Kuçık" da, çok eski Türkçe deyimlerdir.

Kutadgu Bilig, bu burçları şöyle anlatıyor:

"Yaz yıldızı Kuzu, sonra da Boğa (ud) gelir,
İkizler (Erendir), Akrep (Kuçık) ile, dostça yan yana gelir!..."

Eski Türkler, "Arslan burcu" na, yine "Arslan" derlerdi. "Başak burcu" için ise, "Buğday " veya "Buğday başı" deyimi kullanırdı.

"Yengeç" burcuna da "Çadan" yani çayan derlerdi:

"Gök arslan burcu ile, komşu buğday başı,
Sonra Terazi burcu (Ülgü), olduğu Yengecin (Çadan) eşi!..."

"Oğlak, Kova, Balık" burçlarının adları eski Türkçede de değişik değildi. Eski Türkler, Kova'ya "Koğa" derlerdi. Kova'nın daha eski ise, "Könek"ti:

"Sonra da geldi Oğlak, Kova (Könek), ile hem Balık,
Bunlar doğarsa eğer, aydın olur, gök kalık!..."

k- Türk Halk edebiyatındaki yıldızlar:

Eski Türk sözlüklerinde yıldızlar hakkında çok bilgi vardır, Fakat bunları henüz mitolojideki alanlarına girmemişlerdir yani bu mitolojik olarak değerlendirilmemişlerdir.

"Kutadgu-Bilig" de olduğu gibi, yerin çiçeğini göğün yıldızlarına benzeten halk şiirleri de yok değildir. Meselâ Ercişli Emrah'ın şu şiiri bunun için güzel bir örnektir:

"Kapıda yayılır koyunla kuzu,
Yerin çiçeğisin, göğün yıldızı."

Ordu içindeki asker sayılarım gökteki yıldızlara benzetme de, eski Türk edebiyatının bir özelliğidir. Gerçi bu benzetmeye, İran edebiyatında da rastlanırdı. Fakat Karacaoğlan herhalde bundan habersizdi:

"Karacaoğlan der ki, burda durulmaz,
"Gökteki yıldızdan çoktur sayılmaz!"

Türk halk edebiyatında, yıldızlar için söylenmiş çok şey vardır. Bektaşî "Devriye" lerinde sık sık burçlardan

ve dervişlerin bu burçlara uğradıklarından söz açılır; Bu, "***insan-ı kâmil***" in ruhunun yaptığı devirle ilgilidir. Yoksa devriyeler özel olarak burçlar için söylenmiş şiirler değildir.

—Kutup Yıldızı

"Derler Kutup Yıldızı, Gökteki bir kapıdan,

Aydınlatırmış bizi, nur verir üst yapıdan!." Eski bir Türk Efsanesi

—Tanrı, dünya ile yıldızları kutup yıldızına bağlamış:

Kutup yıldızı Türk mitolojisinin uzay ile ilgili, kozmolojik düşünce düzeninin, temel noktasını meydana getirirdi. *"Göğün direği", "Kapısı"* hep kutup yıldızından geçerdi,. Bütün gezegenler de, Kutup yıldızının etrafında dönerdi. Onlara göre bu düzenin bozulması demek, dünya ve kâinatın sonu demekti. Eski Türk mitolojisine göre.

"Dünya da dönüyordu. Dünyanın bu dönüşü, hem kendi ve hem de Kutup yıldızı ekseninde meydana geliyordu. Çünkü dünya, Kutup yıldızı ile göğe bağlı idi.

Uygurlar Kutup yıldızına *"Altun-Kazuk"*, yani *"Altın kazık"* derlerdi. Diğer Türkler ise, ona genel olarak *"Temir-Kazık"*, yani *"Demirkazık"* demişlerdi. Böyle denmesinin sebebi de, bu yıldızın göğün direği gibi tasavvur edilmesinden ileri geliyordu.

Anadolu'da, eski Türk mitolojisinin Kutup yıldızı ile ilgili izleri, hâlâ yaşamaktadır. Zaten, *"Demirkazık," "Demir direk"* gibi sözlerimiz, Anadolu Türklüğünün de kutup yıldızı İçn kullandıkları müşterek deyimlerdir. Bu yıldıza, bazı yerlerde de *"Kuluçka"* da denir, Bu ad da, yıldızın hareket etmemesinden dolayı verilmiş olmalı idi.

Türkçede "kazık" demek, yerinde duran, kımıldamayan, tahta veya demirden yapılmış, büyük bir çividir. Buna bağlanan atlar da, hayvanlar da onun etrafında döner dururlardı, Kutup yıldızı da gezmeyen bir yıldızdır. Yine Türk mitolojisine göre, "*Uzaydaki bütün yıldızlar, tıpkı bir at gibi ona bağlanmış ve onun etrafında dönerler,*" Aynı zamanda "*Göğün direği*" de onu bağlanmıştı. "*Göğün göbeği*" de yine Kutup yıldızı idi. İşte Türklerin, gökteki yıldızların düzeni hakkındaki astronomik düşünceleri ve uzay (*Macro-cosmos)* ile ilgili tasavvurları böyle idi.

—Kutup yıldızı, "*Parlaklık*" sembolü:

Türk mitolojisinde ve düşüncesinde Kutup yıldızı, "parlaklığın" bir sembolü gibi idi. Ateş gibi parlayan bir şey, ateş ile değil de; "*Kutup yıldızı gibi*" şeklinde tarif edilirdi. Güneş, ışık ve sıcaklık saçan bir varlık idi. Kutup yıldızının özelliği ise, yalnızca parlamak ve parlak olmaktı. Uygurca Oğuz-Kağan destanına göre:

"Oğuz Han bir gün bir yerde Tanrıya dua ediyor ve yalvarıyormuş. Tam bu sırada, etrafı birden bir karanlık basmış ve gökten, ay'dan da, güneşten de, parlak bir ışık inmiş. Işığın içinde güze! bir kız oturuyor ve başındaki bir taç da, parıl parıl parlıyormuş. Taç o kadar parlakmış ki, parlaklığı tıpkı Kutup yıldızının, yani 'Altın Kazık'ı andırıyormuş "

—Kutup yıldızının, bir "*demir ağaç*" gibi düşünülmesi:

Ergenekon Efsanesin de görüleceği gibi, orda nasıl bir "*Demir-dağ*" var idiyse; Kutup yıldızının yanında da bir de "Demir ağaç" düşünülmüş. Yalnız burada önemli bir ayrıntı var: Bu demir ağaçla, "*Hayat ağacı*"nı birbirine karıştırmamak lâzımdır. Avrupa kavimlerinde ve Cermen 'lerde

de, böyle bir gök direği düşünülmüş. Avrupa mitolojisinde buna, "*Uzay veya kâinatın direği*" veya sütunu denmiş. Ayrıca bu sütun, Kutup yıldızı ile de irtibatlandırılmış.

Gökteki güneşin, ayın, yıldızlarm ve hatta bulutların hareket etmesi, insanlara göğün bir eksen etrafında döndüğü hissini veriyordu. Elbette ki dünya da, bu eksene bağlı idi. Onlarla birlikte dünya da dönüyordu. Ama en önemli olan göğün dönmesi idi. Sibirya ve Ortaasya kavimleri bu fikir üzerinde birleşmişlerdi.

Türkler, daha ziyade Kutup yıldızına önem vermişler, göğün ve bütün âlemin onun etrafında döndüğüne inanmışlardı. Türkler bunun için Kutup yıldızına "*Demir Kazık*" demişler; fakat yüksek bir edebiyat ve kültüre sahip olan Uygur'lar ise, buna daha da, büyük bir önem vererek "*Altun Kazuk*" deyimini kullana gelmişlerdi. Öyle anlaşılıyor ki Uygurların bu deyimi, sonradan Moğollarla da geçmiş ve Buryat, Kalmuk v s. gibi Moğol kabileleri de, Kutup yıldızına böyle demeğe başlamışlardı.

Uygurların, Cengiz-Han ve oğulları ile kurdukları devletler üzerine yaptıkları tesirleri iyi bilenler için, böyle bir tesir, gayet tabii görülebilirdi.

Yakut Türkleri, "*Demir Kazık*" deyimine daha da mitolojik bir canlılık vermişler ve buna "*Demir-ağaç*" demişlerdi. Onlara göre:

"*Yer ile gök yaratılmağa ve yavaş yavaş büyümeğe başladığı zaman, bu demir ağaç da onlarla beraber yeşermiş ve yine onlarla beraber büyüyerek, yerle gök arasında yükselmiş idi.*"

Türk mitolojisindeki "Demirdağ" motifini Ergenekon efsanesi ile ilgili bölümden hatırlıyoruz. Şimdi burada bir de *demir ağaç* ortaya çıkmaktadır, Böylece Orta Asya Türklerinin *demir kazığının* yerine, Yakutlarda *demir bir ağaç* geçmiş

bulunuyordu. Kutup yıldızı bu ağacın tepesindeydi. Gök ve bütün uzay da, bu ağacın ekseninde dönüyordu.

—Kutup yıldızının bir *"At kazığı"* gibi düşünülmesi:

At ile ilgili efsaneler, Ortaasya'da yaşamış ve yaşamakta olan kavimleri, dünya mitolojilerinden ayıran, en belirli özellikler olmuşlardı. Zaten bugünkü Türkçemizde de *"Kazık"* sözü, hareketsizliğin ve bir yere bağlanışın ifadesidir. Ortaasya Türk mitolojisi, günlük hayatta önemli yer tutan eşyaların, hayvanların ve olayların sembollü, bir söylenmesinden başka bir şey değildi. Bu sebepten Türk mitolojisi gerçeklik üzerine kurgulanmıştır.

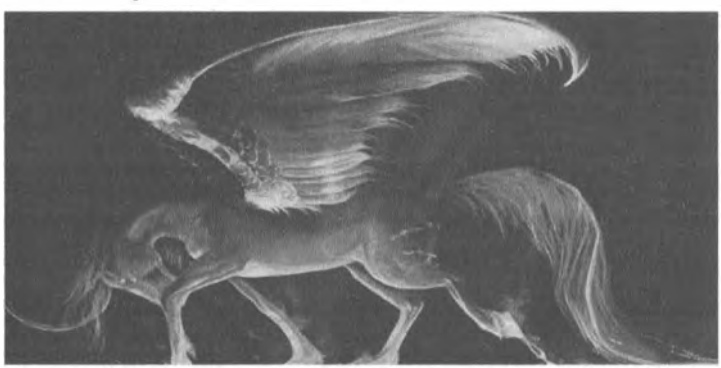
Türkler, uzaya da kendi evleri ve yaylaları gibi düşünmüş ve bu düşünce düzeninden hareket ederek, uzaydaki varlıklara da, böyle ad ve deyimler buluvermişlerdi. Kutup yıldızının da bir *"At kazığı"* şeklinde düşünülmesi, şüphesiz ki Türk mitolojisine en çok yakışan bir eğilim olmuştur. Bu konu ile ilgili örnekleri, aşağıda kısa olarak vermeğe çalışacağız:

Küçükayı burcunu incelerken göstereceğimiz gibi, bu burcun kutup yıldızının en yakını olan iki yıldızı, birer at olarak tasavvur edilmişlerdi. Arkadaki dört yıldız ise, bir gök arabası idi. Tabiî olarak bu atların yularları Demir-Kazık, yani Kutup yıldızına bağlanmışlardı ve onun etrafında dönüp duruyorlardı. Büyükayı burcu da, yine bu Demır-Kazık'a bağlanmış, "7 kurt" veya 7 vahşi köpek idiler.

Yakut Türkleri de, bazı masallarda Demir - Ağaç deyimi yerine, *"At-kazığı"* sözünü kullanıyorlardı. Buna, *"Toyon"* deyimini de ilâve ederek onu kutsallaştırıyor ve bir nevi, ikinci derecede bir Tanrı olarak görüyorlardı.

Yine bir Yakut efsanesi, yerle gök arasında yeşeren ve büyüyen bu *Demir- ağaç* 'dan söz açmakta ve ona bazı ilâveler de yapmaktadır. Bu efsaneye göre Demir ağaca. yedi tane Ren geyiği bağlı imiş, Bunlar, bağlarını koparmak ister ve bunun için de ağacın etrafında koşar, dururlarmış. Kutup yıldızına bağlı iki at, 7 kurt ve 7 köpekten sonra, bir de ortaya 7 Ren geyiği çıkmaktadır.

Yakutların yaşadığı buzlu tundralar, Ren geyiği bölgeleridir Bu sebeple Ren geyiği burada daha öne geçmiştir. Yakut efsanelerinde at da çoktur, Öyle anlaşılıyor ki bu Örnekler içinde, Türk mitolojisine en çok yakışan motifler, Kutup yıldızına bağlı olan "Atlar" ile "7 kurt" idiler.

TULPAR Türk mitolojisinde kanatlı veya hızlı atı

—At **kazığı Türkler için çok önemli bir aletti:**

Şunu unutmamalıyız ki, "Göğün direği" veya "Demir ağaç" v.s gibi mitolojik motiflere rağmen, *"At kazığı"* eski Türklerde daha önemli sayılıyordu:

"Türkün çadırıma veya evinin önünde, en kıymetli şeyi sayılan atım tutan ve atının emniyetin! Sağlayan Önemli eşyalarından biri de, at kazığı idi. Türk mitolojisi temellerini mistik düşünceden almamıştı." Türkler daha ziyade, günlük hayatlarında

her an beraber oldukları şeylere birer şahsiyet vererek mitolojilerini meydana getirmişlerdi.

Ortaasya'da yaşayan atlı Türklerin, her birinin evinin önünde, bir at kazığı vardı: "Türkler, Tanrılarını da kendileri gibi düşünüyorlar ve onun da kutsal bir atı olduğunu, bu atın da bir kazığa bağlanmasının gerektiğini tasavvur ediyorlardı." K a t a n o f bazı Türk hikâye ve efsanelerinde "*Tanrının evi ile atını bağladığı bir kazıktan*" da söz açıyor. Bu hikâyelerde sözü geçen kazığın, Kutup yıldızı olduğuna dair herhangi bir açıklamada bulunulmamıştır.

Türklere nazaran, çok daha ilksel bir hayat yaşayan; fakat Proto-Moğol kültürünün bozulmamış birçok özelliklerini, hâlâ kendi içlerinde yaşatan ***Buryat'l***arda, bu konu ile ilgili önemli bir efsane vardı: "*Buryatlarda, demirci ve demircilikle ilgili inanışlar, önemli bir yer tutmuşlardı. Bir efsaneye göre demircilerin baş Tanrısı Boşintoy'un 9 oğlu, insanlara da demircilik sanatını öğretmişlerdi. Bu 9 demirci, Kutup yıldızından bir at kazığı ve Altın-deniz adı verilen denizden de, bir yarış yeri yapmışlardı.*"

Demircilerin, Kutup yıldızından bir at kazığı yaptıklarına bakılırsa, Kutup yıldızının da demir olması gerekiyordu, Yer yer söylediğimiz gibi, Buryatlarda Demircilik san'atı, pek yayılmış değildi. Onlara göre, ateşle oynayan ve bir sihirbaza benzeyen demirciler, büyük Şamanlar olmalı idiler.

—Kutup yıldızının "*Göğün kapısı*" olarak düşünülmesi:

Ortaasya ve Altay mitolojisine göre Kutup yıldızı, yerden göğe açılan bir kapı gibi idi. Tanrının bu kapısı, herkese de açık değildi. Eğer Tanrının bu kapısı açılırsa, insanlar Tanrıya sığınabilirlerdi. Gerçi diğer yıldızlar da göğün birer deliği gibi düşünülmüşlerdi. Fakat, "*Orta kapı ve Tanrı*

yolu, ancak Kutup yıldızı kapısı" idi. Bu yıldızın deliklerinden ancak kötü ve soğuk havalar girebilirdi. Kutup yıldızı kapısı ise, Tanrı Ülkerlerinin başladığı, bir gedik veya geçitti.

Göğe çıkan erkek Şamanlar, bu kapıya kadar çıkar ve daha ötesine gidemezlerdi. Orada kendilerini, Tanrının elçileri olan ruhlar, (***utkuçı***)lar karşılar ve Şamanlarla konuşurlardı. Bundan sonra da Şamanlar, yeniden yere inerlerdi, Bundan öteye insanlar ve aşağısına da, kutsal ruhlar geçemezlerdi, Bu suretle maddî ve manevî dünya, birbirinden ayrılmış oluyordu.

Fakat bazı Altay efsanelerinde:

"Bu geçit bazı Şamanlar tarafından geçilmişti. Kutup yüdızı göğün 5 katında idi. 6. katında ay ve 7. katında ise güneş vardı,"

Tabii olarak, göğü 7 kat olarak tasavvur eden Türk efsanelerine göre bu böyledir. Göğün 9 kat olduğu bölgelerde ise durum değişir.

—Türklerin Kutup yıldızı ile ilgili inançları, yerli ve köklü idi:

Gerçekten Altay mitolojisinde, "Gök kapısı" düşüncesi çok yaygındı. Fakat bunların bazıları, yerli bir düşünceden meydana gelmişler ve birçokları da, dış tesirlerin altında kalınarak söylenmişlerdi. Dışarıdan gelen bu tesirler de, az çok yerli düşüncelere benzetilerek anlatıldığı için, eski yabancı şekillerini kaybetmişlerdi.

Meselâ "*Yıldız düşmesi inancı*", bugünkü Anadolu Türklüğünde yaygındır, Avrupa ve Asya'nın birçok milletleri de böyle bir olaya inanırlardı, Artık bu düşünce, insanlığın malı olmuştur, diyebiliriz. Fakat böyle bir inanışın yaygın olarak görülmesi, Türklerin bu inancı muhakkak olarak dışarıdan

aldıklarını gösteren bir delil sayılmaz. Bir de, bu fikrin anlatılış ve ifade ediliş şekillerine bakmak lâzımdır.

Tabii olarak böyle bir düşüncenin meydana gelmesine, bazı temel tasavvurların tesirleri de olmuştur. Gökyüzü bir çadır gibi düşünülmüştür. Bunun sonucu olarak, bu çadırın delikleri de yine zihinlerde birer yıldız olmuşlardır. Bu duruma göre *"Yıldız düşmesi"* nin nereden ve nasıl olabileceğini, aşağıdaki Yakut Türklerine ait inanışın yardımı ile daha kolay anlayabiliriz:

Tanrı bir çadır kurmuş, yeryüzüne kaplamış, Gökyüzü çadır olmuş, dünyamızı saklamış. Göğü kötü ruh basmış, yere inmesin diye, Tanrı çadırı asmış, bir koca direk ile. Bu direk dünyanın tam ortasından uzarmış, Kutup yıldızını da, tam altından tutarmış.

Bu çadır dışındaki, uzay aydınlık imiş, Kubbenin içindeki yerse karanlık imiş. Dünya aydınlık olmuş, Tanrı delikler açmış, delikler yıldız olmuş, dünyaya ışık saçmış.

Göğün, yuvarlak bir çadır gibi düşünülmüş olması, yalnızca Türklerde görülen bir inanç değildir. Eski B a b i 1 metinleri de göğe, *"yeryüzünün çoban çadırı"* demişlerdi. Tevrat ise göğü, *"Dünya yüzüne gerilmiş bir tül veya çadıra"* benzetmişti.

Kuzeydoğu Asya'nın, uç bölgelerinde yaşayan Çukçı ve Koryak gibi iptidaî kabilelerde, bu inanış daha da belirli bir şekil alıyordu. Bu düşünce düzeni, bu yolla Kuzey Amerika'ya da yayılır ve oranın yerlileri de, kutup yıldızının göğün yere açılan bir kapısı olduğuna inanırlardı.

Gökteki kutup yıldızına paralel olarak düşünülen, Yeraltı âleminin merkezi ve "Demir-Kazığı":

"Gökte bulunan kutsal "Dokuz dallı" ağacın bir eşi de, yeraltı âleminde bulunuyordu. Kutup yıldızının bir sembolü olan

Demir- Kazık'a, Tanrılar nasıl atlarını bağlıyorlarsa; ***yeraltı Han'ı İrle Han*** *da atını, yeraltındaki bu dokuz dallı ağaca bağlıyordu,"*

Bu efsaneye göre, yalnız gökte değil; bunun aşağıda devamı olarak, yeraltı âleminde de, ikinci bir kutup ve merkez düşünülüyor. Bizce bunun da normal görülmesi lâzımdı Çünkü Türkler 7 veya 9 kat gökten söz açarken; bunun paraleli olarak, 7 veya 8 kat yerden de bahsediyorlardı.

L- Türkler ve burçları:

Türkler, "Koç burcu"na, "*Kuzu*"; "Boğa burcu" na da "*Ud*", yani "*Öküz*" burcu derlerdi. Sonradan boğa da denmiştir, "İkizler" burcu için söylenen "Erendir" ile "Akrep" burcunun Türkçe adları "Kuçık" da, çok eski Türkçe deyimlerdir. Kutadgu Bilig, bu burçları şöyle anlatıyor:

"Yaz yıldızı Kuzu, sonra da Boğa (ud) gelir,
İkizler (Erendir), Akrep (Kuçık) ile, dostça yan yana gelir!.."

Eski Türkler, "Arslan burcu"na, yine "Arslan" derlerdi. "Başak burcu" için ise, "Buğday" veya "Buğday başı" deyimi kullanılırdı "Yengeç" burcuna da "Çadan", yani çayan derlerdi:

"Gör Arslan burcu ile komşu Buğday başı,
Sonra Terazi burcu (Ülgü), oldu Yengecin (Çadan) eşi!..."

"***Oğlak, Kova, Balık***" burçlarının adları eski türkçede de değişik değildi, Eski Türkler, Kova'ya "Koğa" derlerdi, Kova'nın daha eski Türkçesi ise, "Könek" ti:

"Sonra da geldi Oğlak, Kova (Könek), ile hem Balık,
Bunlar doğarsa eğer, aydın olur, gök kalık!.."

Anadolu'da Türkler, İslâmiyet'in ve Batının tesirleri altında Kova burcuna, "*Saka yıldızı*" da demişlerdi.

—Küçükayı Burcu

"Ak, boz atlar çekermiş, Küçükayı burcunu,
Tanrı kazığa germiş, dizginlerin ucunu!"-Eski bir Türk Efsanesi

Aşağıda da söyleyeceğimiz gibi Küçükayı burcu, eski ve öz Türk mitolojisinde, "Bir arabayı çeken iki at gibi" düşünülmüştü. Anadolu'muzun çoğu yerlerinde de bu burca "Koyun ağılı" da derler. Eski Türk mitolojisinde Büyükayı burcunun, "*Yedi kurt*" olduğu düşünülürse, Anadolu'da buna "*Koyun ağılı*" denmesi de, herhalde boş olmasa gerekti.

Bu konular üzerinde, çok geniş bir bilgiye sahip olan Ahmet Vefik Paşa'ya göre Küçükayı burcu, "*Araba*"dan başka bir şey değildi. Ahmet Vefik Paşa, Anadolu'daki halk inanışlarına büyük bir önem verildi. Ortaasya'daki Kırgız Türkleri, bütün burçların yıldızların, geyik ve "*Dağ koyunları*na benzetmişlerdi.Bunun için de Küçükayı burcuna, "*Altı arkar*", yani "*Altı dağ koyunu*" adını vermişlerdi.

Sibirya'ya doğru gidildikçe, yani Altayların kuzeylerinde bu burç; "*İt yettegen*", yani "*İt yedigen*" i veya yedilisi olmuştu. Fakat öyle anlaşılıyor ki, bu burç ile ilgili efsanelerin en öz ve en eski örnekleri, Güney ve Batı Türkleri arasında yaşıyordu.

—Büyükayı, Küçükayı'nın "*Yedi bekçisi*":

Bilindiği üzere Küçükayı burcu, Kutup yıldızına en yakın olan bir burçtur'. Türk mitolojisinde birinci derecede Öneme sahip olan yıldız, hiç şüphe yok ki, Kutup yıldızı idi. Diğer burçlar ise, Türklere göre onun etrafında

dönerlerdi. Kutup yıldızı ile ilgili bölümümüzde bu konuyu geniş olarak ele almış bulunuyoruz. Zaten Kutup yıldızına "Demir-kazık" denmesinin sebebi de budur. Küçükayı burcunun kuyruk tarafı, Kutup yıldızına en yakın olan yıldızdır. Bütün burç, bu kuyruk üzerinden, kutup yıldızının etrafında döner. İşte bu sebepten dolayı Türkler Küçükayı burcuna daha fazla önem vermişler ve büyükayı burcunu da, adeta onun bir peyki ve koruyucusu bazan da düşmanı olarak tasavvur etmişlerdi. Ortaasya, Tanrı dağları ve Batı Türkistan bölgelerinde, Büyükayı burcuna iyi bir gözle bakılmış ve bu burç, Küçükayı burcunun "Yedi Bekçisi" olarak adlandırılmıştı. Kırgızlar arasından toplanmış olan aşağıdaki inamş, bu konuda bize daha açık bir fikir vermektedir:

Derler ki Küçükayı, yıldızlı kuyruğuyla
Andırır arabayı, uzun ince okuyla.
Bunu çeken atların, renkleri ak, kır imiş.
Bu iki at gerçekten, çok soylu aygır imiş.
Büyükayıysa meğer atlan takip eder.
Bekçilik yapar imiş, kurtlar gelirse eğer.
Atlan gözlermiş, durmadan izlermiş.
Bundan Büyükayıya, "Yedi bekçi" derlermiş.

—Büyükayı, Küçükayı'nın *"Yedi düşmanı"*:

Büyükayı burcu ile ilgili bölümümüzde de göstereceğimiz gibi, Kuzey Asya ve Sibirya halkları, Büyükayı burcuna, iyi bir gözle bakmıyorlardı. Bu bölge halklarına göre bütün gezegenler, bu burcu kovalamakta ve ondan intikam almak istemekte idiler. Bütün bu inanışlar, Büyükayı burcunun yanında gezen, küçük yıldız (*Alcor*) hakkında söylenmiş

efsanelerin tesiri altında meydana gelmişlerdi. Efsanelere göre bu küçük yıldız, diğer gezegenlerden çalınmıştı.

Bunun için de Büyükayı burcunun yedi yıldızı birer hırsız ve birer haydut idiler. Yine efsanelere göre bunlar, haydutları koruyan, birer Tanrı idiler. İşte bu inanışların tesiri altındadır ki, kuzey bölgelerinde Büyükayı burcu, Küçükayı kovalayan bir düşman olarak sayılmıştır. Görülüyor ki, her iki efsane de, konu itibarı ile birbirlerine yakın idiler, Aralarındaki ayrılık, daha çok motif ve inanış farkından ileri gelmekte idi:

—Atları Kovalayan Kurtlar

Büyükayı burcu da, yedi azgın kurt imiş,
Zincirlerin ucunda, gökler burca yurt imiş.
Kurtlar zincirler ile kazığa bağlanmışlar,
Salınmasınlar diye, iyice sağlanmışlar.
Kutup yıldızı imiş, bu sağlam demir kazık,
Avları yıldız imiş, burçlaraysa çok yazık!
Küçükayı burcunda, iki ak, boz at varmış,
Zincirler ucundaki, kurtlara gökler darmış.
Her şeyi kaparlarmış, kurtlar bir salınsaymış,
Kıyamet de koparmış, düzensiz kalınsaymış.

Altay ve Güney Sibirya efsanelerinde de "*Yedi Köpek*" den sık sık söz açılıyordu. Sembolik (*Metaphorical*) olarak söylenen bu deyimin, Büyükayı burcunu ifade etmesi muhtemeldi Meselâ

*"Cedey-Han'ın '**Yedi K ö p e ğ i**', Altın Dağ'ın kapısında nöbet bekliyordu."*

Bu Altın dağın, göğün direği ve dolayısı ile, Kutup yıldızı, yani "*Demir kazık*" olması muhtemeldir. Başka bir

efsanede de, *"Yedi Kurt, bir kısrağı kovalıyorlardı"*. Bu efsaneleri, gerçek anlamları ile değerlendirmek için, bu sembolleri de bilmek lâzımdır.

—Büyükayı Burcu

"Büyükayı burcu da, yedi azgın kurt imiş,
Zincirlerin ucunda, gökler burca yurt imiş!,."-Eski bir Türk Efsanesi

Bu burcun en eski Türkçe adı, *"Yediger"* dir. Bu ad şimdi bile, Anadolu'muzun birçok yerlerinde yaşamaktadır, Tabu olarak Anadolu Türkleri bu çok eski Türkçe burç adını anlamamışlar ve onu türlü şekillere sokmuşlardı. Kimi "Yedi kör" demiş, kimisi de *"Yedi ker"*, yani *"Yedi eşek"* anlamına getirmişlerdir. Böylece de Anadolu'da birçok efsaneler türemiştir.

Anadolu'nun kıyı bölgelerinde, bu burca *"Gemi yıldızı"* denir. *"Kömük"* diyenler de vardır. Bu deyim de, Türk kültürü bakımından ayrı bir önem taşır, Burcun en eski Türkçe adı, hiç şüphe yok ki *"Yediger"* idi, 10. yüzyıldan sonra *"Yedigen"*, yani *"Yedili"* haline girdi, Meselâ *Kutadku Bilig*'de şöyle deniyordu:

"Yedigen götürdü, ta yukarı başını,
Başka bir ışık saçtı, parlattı her yanım!"

Altaylıların kuzeyindeki Türkler bu burca, *"At yettegen"*, yani *"Yedi at"*, *"At yedilisi"* demişlerdi. Kırgız Türkleri ise, Büyükayı burcunun yıldızlarını *"Yedi dağ koyunu"* gibi düşünmüşler ve bunun için de ona *"Yeti arkar"* adını takmışlardı. Türkler, Büyükayı burcunun sağ tarafında parlayan

ikili yıldız topuna da büyük bir kıymet vermişlerdi, Anadolu'muzda bu iki yıldıza "*İki karındaş*" veya "*İki kardeş*" de denir. Ortaasya Türkleri ise bunları, "*Koş Öğüz*", yani "*Çift öküz*" adı ile anmışlardı.

"B ü y ü k a y ı", yani "Yedikardeşler" burcu hakkında, Ortaasya ve Sibirya'da söylenen efsaneleri, başlıca iki gruba ayırabiliriz:

—Batı Sibirya halkları, Yedikardeşler burcuna, genel olarak "*Geyik*" adını verirlerdi. Orta Sibirya ve Altay dağlarının kuzeylerine gelince, efsaneler daha da durulaşır ve bu burca, geyik denmesinin sebepleri anlaşılırdı. Meselâ Yeniseyliler, yalnızca dört köşe olarak dizilen dört yıldıza "*Geyik*" adı verilirken; baştaki üç yıldıza da "*Avcı*" derlerdi. Bu "*Üç avcı ve dört geyik*" motifi, Yedi- kardeş burcu ile ilgili efsanelerin en açık ve berrak motifleri idiler.

—Yedi yıldızı, "*Yedikardeş*" olarak kabul eden efsaneler, Orta ve Batı Asya Türklerinin, inanışlarına da uygundur. Bu ikinci tür efsanelerde, yedi yıldızı, 4 ve 3 diye, ikiye ayırma pek görülmüyordu. Bunların hepsi de, "*7 kardeş*", "*7 han*" veyahut da, "*7 hırsız*" şeklinde, hep beraberce rol oynuyorlardı. Eski Türkler, Yedikardeşler burcuna, *Yetigen* derlerdi, Bundan da anlaşılıyor ki, onlar da bu yedi yıldızı, bir bütün olarak düşünüyorlardı,

Büyükayı burcunun gezişi ve aldığı duruşlar, bir "*Takvim*" ve "*Hava raporu*" olarak da işe yaramıştı. Kuyruğunun gösterdiği yöne göre, mevsim değişirdi:

"*Kuyruk doğuda ise hahar, güneyde yaz, batıda sonbahar ve kuzeye kayan kuyruk da, kışın geleceğini haber verirdi. Burcun gerilemesi ve ışıklarının azalması, don başlangıcım; daha ışıklı ve parlak olması da kar yağışı ile sıcakların artacağım gösteren alâmetlerdi.*" Çünkü kuzey bölgelerde, kazın yağması da bir müjde idi.

—"*Yedi Han*" ve Büyükayı burcu:

Altay Türkleri genel olarak, *Büyükayı* burcunun yedi yıldızını, "*Yedi Han*" olarak kabul etmişlerdi. Ortaasya'da Büyükayı burcu, diğer gezegenlerin düşmanı olarak görülmüştü. Gezegenlerle yaptığı savaşların sonu gelmezmiş. Bunun için de diğer gezegenler, Büyükayı burcundan intikam alma ve kan davası peşinde imişler:

Göklerin "Yedi Han"ı, "Yıldızların Sultanı",
Büyükayı burcuymuş, fakat çokmuş düşmanı.
Pek çok savaş yapmışlar, pek çok da can yakmışlar.
Bunun için yıldızlar, ona kanca takmışlar.

Türk Mitolojisinde Bay Ülgen'in Oğlu ve Kuşların Baş Ruhu Karakuş Han

—"*Yedi Hırsızlar*" ve Büyükayı burcu:

Büyükayı burcunun kuyruk kısmında ve ortada, küçük bir yıldız daha vardır. Bu yıldız da efsanelere konu olmuştur.

Genel olarak yedi büyük yıldız "*Erkek*" ve bu küçük yıldız da, "*Kız*" olarak tasavvur edilmişti. Bu küçük yıldız (*Alcor*), bundan sonra vereceğimiz efsanelerin birçoklarında yer alacaktır. Ortaasyalılara göre bu küçük yıldız, diğer gezegenlerden çalınmış bir parçadır. Bunun için de diğer gezegenler, bu küçük yıldızlarım geriye almak için, Büyükayı burcunu kovalar dururlardı. Yukarıda Altay Türklerinin söyledikleri "Yedi Han" efsanesi de, böyle bir konu üzerine kurulmuş olmalıydı. Fakat hikâyenin kısa tutulmuş olması sebebi ile, durum iyice anlaşılamamaktadır. Aşağıdaki özet, Kırgızlara ait bir inanıştır:

Bir gezegenin iki, çok güzel kızı varmış, Onların yokmuş eşi yıldızlar hep hayranmış. Büyükayı burcunun, yedi kardeş yıldızı, Bir de kızımız olsun, diye çalmışlar kızı. Yedi kardeşle kalmış, bu parlak küçük yıldız, Onlara niş'e salınış, Alkor da denen bu kız, Yıldızlar hep küsmüşler Yedi Hırsız demişler, Peşlerine düşmüşler, kaim kızsız, demişler.

Bu inanışı, Moğollar'da da görüyoruz. Tabii olar ak bu inanışın, Kırgızlardan mı Moğollara; yoksa Moğollardan mı onlara geçtiğini belirtmek çok güçtür:

Yedi kardeş akmışlar, bir yıldızı çalmışlar, Bundan dolayı onlar, "Hırsız" adı almışlar.

—"Yedi Aygırlar" ve Büyükayı burcu:

Büyükayı burcunun yedi yıldızı, bazan da "*Yedi Aygır*" şeklinde düşünülmüştü. Diğer inanışları tamamlamak üzere, aşağıdaki Buryat rivayetim özetlemeden geçemeyeceğiz. Bu güzel efsanenin bazı motifleri, Türk mitolojisinin

umumî çizgilerine de benzerlik gösterir. Meselâ "Kuşdilinden anlama" Ortaasya masallarının bir özelliğidir. "Kargaların gelip fikir vermesi" de, Türk mitolojisine yabancı bir motif değildir. "*Dağ deviren*", "*Deniz yutan*", "Ok atan" kardeşlere, yolda rastlama motifi de, Türk masallarının bir özelliğidir. Burada da küçük yıldız, yine kaçırılmış bir kız rolündedir:

Buryatlara göre bu burcun dört yıldızı, dört ölünün kafatası idiler. Onların arasında anlatılan bir efsaneye göre:

"Büyük bir kahraman çıkmış ve 7 Kara-Demirci'yi öldürmüş. Onların kafataslarını boşaltarak, bunlardan dört tane şarap kâsesi yapmış. Sonra da, kafataslarından yaptığı bu kâseleri, gökte unutmuş ve aşağıya inmiş. Çünkü bu kafataslarından o kadar çok şarap içmiş ki, artık bunları düşünemez olmuş. İşte, gökte parlayan 7 demircinin bu kafatasları, Büyükayı burcunu meydana getirmişler. Bunun için de? Büyükayı burcu, her zaman demircileri korurmuş. Demirciler de onlara, kurban verirlermiş."

İşte *Buryat Moğollar*'nın, Büyükayı ile ilgili gerçek efsaneleri bu olmalıydı. Çünkü Buryatlar da, "*Demirci*" deyimi, sembolik olarak Şamanlar a verilen bir unvandı. Kara-Demirciler ise, Kara-Şamanlar'dı. Orta Sibirya ile Batıdaki efsaneler, daha çok geyik motifi üzerinde kurulmuştur. Bazılarına, meselâ Samoyed'lere göre Büyükayı burcu bir geyik idi. Bir avcı olan, Kutup yıldızı tarafından kovalanıyordu.

—Terazi Burcu

"Terazi burcu gökte, bir yay gibi dururmuş,
Avcıları da sözde, yalnız bu burç korurmuş!..." Bir Türk Efsanesi

Önasya kültürlerinde "Mizan" ve "Terazi" adı verilen bu burca, eski Türkler "Ülgü" derlerdi. Öyle anlaşılıyor ki

bu eski Türkçe deyim de, yine "Terazi" sözünden tercüme yolu ile meydana gelmişti. Çünkü eski Türkler, teraziye *ülgü* adını veriyorlardı. Eski Türkler Terazi burcuna *"Karakuş"* da derlerdi. Bu burca niçin Karakuş dendiğini bilmiyoruz, Fakat herhalde en eski Türk deyimi, Karakuş olsa gerekti.

Ortaasya Türkleri genel olarak İran kültürlerinin tesirleri altında kalmışlar ve Anadolu'da olduğu gibi, "Terazi" veya "Tarazı" deyimini kullanmışlardı.

Anadolu'da, "Terazi burcu" deyimi çok yaygındır. Fakat bu burca, Osmanlı devletinde bile, "Beş karındaş" adı verilmişti. Köylüler arasında ise, onlara *"Beş kardeşler"* denir. Türk mitolojisinde, üç ana yıldız ile iki yan yıldız birbirinden ayrılmıştı. Üç yıldız, göğe kaçan geyikler ve iki yan yıldız ise, onları kovalayan avcı ile yayı olmuşlardı. Bu burca, yalnızca *"Üç ar kar"*, yani *"Üç dağ koyunu"* diyen Türkler de vardır. Hiç şüphe yok ki, bu burcun en eski Türkçe adı *"Karakuş"* idi

—Ülker Burcu

Ülker burcunun altı yıldızı, Dünya mitolojisinde olduğu kadar, Türklerin günlük hayatlarında ve efsanelerinde de Önemli bir yer tutmuştur. Anadolu'da da bu yıldıza Ülker veya Ürker derler. Bu söyleniş, hemen hemen bütün Türk lehçelerinde aynı gibidir, Bu deyimin doğrusu, tabii olarak Ülker idi, Yine bütün Türk kavimlerinde, ikinci bir adı bulunmayan tek yıldız da bu idi.

"Ülker" sözü, Anadolu'dan Kuzey Buz Denizine kadar uzanan bütün Türk ağızlarında, *"sıra ve dizi"* anlamına gelir. Bu sebeple "Ülker" sözü, burçların ve top yıldızların umumî bir adı olarak kullanılmıştı,. Ülker burcu, aslında altı yıldızdır. Fakat dünya mitolojilerinde bunlar, yedi yıldız olarak

kabul edilmişlerdir. Bu sebeple Avrupalılar da Ülker burcuna, "*Yedi kız kardeş*" demişlerdi, Anadolu'da, Ortaasya ve Sibirya'da Türkçe konuşan halklar ise, bu yedi kızdan birinin, Büyükayı burcu tarafından kaçırıldığına inanıyorlardı. Bu sebeple Anadolu'da da Ülker burcuna, "*Yediger, Yedigen, Yedikardeş, Yediler, Yedi kandil*" adları verilmiştir,, Aslında "*Yedi- ger*", Büyükayı buzcunun adı idi.

Anadolu'da, bu iki burcun adlarını karıştıranlar pek çoktur. En eski Türkçe bir deyim olan "Yediger" sözü, Anadolu'da "*Yâdı ker, Yedi yar, Yedi yarlar*" şekline girmiş ve bu bozulmuş deyimler üzerine de efsaneler düzülmüştür. Ülker burcunun yıldızlan çok yanaşıktırlar. Bunun için Anadolu'da, onlara "*Topçalar*" da derler. Bu deyim oldukça geç zamanlarda meydana gelmiş olmalıdır.

Eski Türkler, yıldızların da ışık verdiklerine inanırlardı. Anadolu'daki Türk kızları, güzellik bakımından diğer Türkler arasında büyük bir ün yapmışlardı. Bu sebeple eski kültür hazinemiz Kutadgu Bilig, Ülker yıldızını Anadolu Türkmen kızlarına benzetmektedir:

"Yüzün gizledi yere, Rumeli kızı,
Acunun benzi oldu, bir zenci yüzü,
Aklı gelmedi durdu, baktı bir yana,
Gör, Ülker savrulmuş, uçukmuş tüne!.."

"Ülker yıldızını altı deliği de, yeryüzüne sıcak veya soğuk havalar sokan ve iklim değişiklikleri meydana getiren kapılardı. Anadolu 'da kasım ayında başlayan fırtınalara "*Ülker dönümü*" denirdi.

Yakut Türkleri, Ülker'in geziş düzeni ile meydana gelen iklim değişikliklerini daha ince düşünmüşler ve bunu şiirleştirmişlerdi. Onlara göre:

"Zühre yıldızı güzel bir kız ve Ülker de yakışıklı bir delikanlı imiş. Her İkisi de birbirlerine kalpten vurulmuşlar ve karşılaşmak için fırsat kollarlarmış. Karşılaşınca da, gönüllerinden taşan büyük aşk ve sevgi hisleri, yeryüzünün kar fırtınaları içinde kalmasına sebep olurmuş."

Bu yakıştırma, Yakutların oturdukları bölgelerin astronomik ve iklim gerçeklerine uyuyordu. Yine onlara göre:

"Ay ile Ülker arasında bir düşmanlık da vardı. Bir defa da kendi yollarında çarpışmışlardı."

Tanrı dağları ile Altay bölgelerinde Ülker, efsanevî bir böcekle ilgili görülmüştür,

Genel olarak Dünya mitolojisinde de Ülker burcu, "Yedi yıldız" olarak tasavvur edilmiştir. Türklerde de böyledir. Efsaneye göre:

"Büyükayı burcu, Ülker'in yıldızlarından birini çalarak yanında alıkoymuş. Bunun için de Ülker burcu gökte, hep Büyükayı burcunu kovalar ve yıldızını almak istermiş."

Herhalde bu efsaneden dolayıdır ki, Kırgızlar, Büyükayı'ya "Yeti Karakçı", yani "Yedi haydut" demişlerdi.

Ülker burcu hakkında söylenen Kırgız Türklerinin efsanesi ile Altay efsaneleri arasında büyük bir fark yoktu. Meselâ Alt ay'da, *"Meçin"* 'adlı hayvan çok zararlı olarak gösterilmiştir, Kırgızlara göre ise bu, faydalı bir hayvandır ve bunun için de Tanrı tarafından bile korunmuştur. Her iki efsanede de inek, bu hayvanın başlıca düşmanı ve yok edicisidir. Bu güzel Kırgız efsanesi şöyledir:

Ülker burcu da yine, yeşil iri böcekmiş,
Soyu kurtulsun diye, Tanrı göklere çekmiş.
Koyunlar çok severmiş, inekler yiyemezmiş,
Tanrı koyuna vermiş, kimse çiğneyemezmiş.
Deveyle inek gelmiş, tırnakla tekme vurmuş,
Yeşil böceği delmiş, böcek de öledurmuş.
Tanrı böceği çekmiş, altılı yıldız yapmış,
Kutsal güzel böcekmiş, insanlar ona tapmış.
Bazen yere göçünce, bereket bol olurmuş,
Bataklığa düşünce, kuraklık sel olurmuş.

—Zühre Yıldızı

"Zühre yıldızı çıkar, çobanları korurmuş,
Tayları doğurturmuş, atlar esen durumuş !..."- Bir Türk Efsanesi

Batı âleminde Venüs, Önasya'da da Zühre, v.s. gibi adlarla anılan bu yıldız, her iki dünya mitolojisinde de büyük bir yer tutmuştur. Türk mitolojisinde de bu, Kutup yıldızından sonra, en fazla önem kazanan bir yıldız olmuştu. Türklere göre bu yıldız, çok güzel bir kız idi. Batıdaki Venüs ve Zühre de, daima kadın güzelliğinin bir sembolü olmuşlardı. Sibirya'nın buzlu tundralarında ve karanlık bölgelerinde yaşayan, uzun zamandan beri medenî âlemle ilgilerini kesmiş bulunan Yakut Türkleri Batıdan nasıl ilham almışlardı? Öyle anlaşılıyor ki Türklük, çok eski çağlardan beri Batı ve İran mitolojisi ile *"verici anlamında-Mitoloji aktarımı"* bir bağ kurmuş bulunuyordu.

—Türk Halk edebiyatında Zühre Yıldızı:

Türk lehçelerinde Zühre yıldızına ne gibi adlar verildiğini yukarıda incelemiştik. Bu adların hepsi de bir efsanenin

gereği olarak verilmişti. Veyahut da bu adlara göre yeni efsaneler düzülmüştü. Türk halk edebiyatında bu yıldızlara umumiyetle "Kervan Kıran" adı verilir. Bunun da bir efsanesi vardır.

Anadolu'daki *"Kervan Kıran"* deyimi, herhalde Türklerin çok eski ve müşterek bir efsanesine dayanmış olsa gerekti. Tanrı dağlarının vadilerinde yaşayan Kırgız Türkleri de Zühre'ye *"Kervan Culduz"*, yani *"Kervan Yıldızı"* derlerdi. Herhalde Anadolu'dan, ta Tanrı dağlarının vadilerine kadar gitmiş bir tesir pek bahis konusu olmasa gerekti.

Osmanlıların ilk çağlarında bu burca, *"Erte Yıldızı"* denirdi. *"Erte, gece ile şafak arasındaki zamandır"*. Sibirya'nın güneyindeki Tundralarda yaşayan Sağay Türkleri de bu yıldıza, *"Erta Solbanı"*, yani *"Erte Çolbanı"* derler. Yine aynı Türkler bu yıldıza, Anadolu'daki *"Tan yıldızı"* gibi, *"Tang solbanı"* da derler. *"Solban"*, Anadolu'daki *"Çolpan"*dan başka bir şey değildi.

Zühre, *"Atları koruyan, çoban Tanrısı"* idi. ***Anadolu'daki bu burca "Çobanyıldızı" denmesi, Ahmet Vefik Paşa'yı bile hayrete düşürmüştü. Gerçi "Çoban" ile "Çolpan" sözleri birbirlerine yakın idiler. Ama hiç kimse de "Çoban"ın "Çolpan"dan geldiğini söyleyemiyordu. Bütün bunlardan hissediyoruz ki, Bering boğazından Anadolu'ya kadar uzanan Türk âleminde, bazı müşterek his ve fikirler vardı.***

Bu yıldız sabaha karşı doğar. Bunun için de Anadolu'nun birçok yerlerinde *"Sabah yıldızı"* da denmiştir. Bu yıldıza *"Akyıldız"* diyenler bulunduğu gibi, Doğu Anadolu'da Sarı-Yıldız, Kanlı-Yıldız, Mavi-Yıldız da denir. Bilindiği üzere bir kervan, bu yıldızın erken doğması yüzünden gece yarısı yola çıkmış ve bu yüzden de haydutlar tarafından yok edilmişlerdi. Bu olayı anlatan Türkü, Şarkışlalı Âşık Veysel söylerdi.

"Kanlı yıldız, Sarı yıldız,
Sunam ağlar, Sarı yıldız,
Selam götür, sen al yıldız,
Yaldız ey, yıldız, yıldız, yıldız!"

Zühre yıldızını, *Sarı yıldız* adı ile Erzincan ve çevresinde ki söylemini Ali Ekber Çiçek sazı ile çok güzel dile getirir:

'of...ooof' Bir yıldız doğdu nur ile
Âlemi yaktı nar ile
Küsülüyem ben O yar ile

Niye doğdun sarı yıldız mavi yıldız
Aman aman evler yıkan yıldız
Yıldız yıldız yıldız yıldız yıldız yıldız
Evler yıkan beller büken
Kanım döken kervan kıran
Dön dön dön dön dön yare doğru dön

Gine bugün efkârlandım
İndim etrafı dolandım
Tatlı canımdan usandım
Dön dön dön dön dön yâre doğru dön

Sana kervan kıran derler
Bana dertli Kerem derler
Yâre ikrar veren derler

Niye doğdun sarı yıldız mavi yıldız
Aman aman evler yıkan yıldız
Yıldız yıldız yıldız yıldız yıldız yıldız
Evler yıkan beller büken
Kanım döken kervan kıran
Dön dön dön dön dön yare doğru dön

Yavrum yatmış da uyanmaz
Küçüktür kahra dayanmaz
Ben ağlarım el inanmaz
Dön dön dön dön dön dön yâre doğru dön

Erzincan/Ali Ekber Çiçek

Eski Türk edebiyatında da Zühre, güzelliğin bir sembolü idi. Nitekim Karahanlı çağının Türkçe şaheseri ***Kutadgu Bilig***, yıldızı için şöyle diyordu:

"Beşinci Zühre çıktı, vurdu güzel yüzünü,
Sabah vakti karşıla, sen de avut gönlünü!..."

Kırgızlar'a göre ise, "Zühre yıldızı, Ay'ın kızı idi. Ülker de, Ayın Oğlu"dur.

Türkler, genel olarak bu yıldıza *"Çolpan"* derlerdi. Bu söz, diğer Türk lehçelerinde *"Çolpon"* ve Anadolu'da da "Çobanyıldızı" haline girmiştir. Bununla beraber Anadolu'da bu yıldızla çobanlar arasında birçok bağlar bulunmuş ve buna göre de türlü şekilde anlatılan birçok masallar düzülmüştür.

Moğollar da bu yıldıza, *"Solbon"* veya *"Sulbun"* derlerdi. Öyle anlaşılıyor ki bu yıldızın adı, Moğollara da Türklerden girmişti. Türkler, genel olarak bu yıldıza *"Tang Yulduzı"*, yani*"Tan yıldızı"* demişlerdir. Bu da, sabahla ilgisi dolayısı ile idi. Anadolu'da ise,*"Sabahyıldızı"* deyimi kullanılır. Türkler, yıldızların parlaklıklarına bakarak, ad vermişlerdi. Meselâ eski Türkler Zühre'ye *"Yaruk yulduzı"*, yani *"ışık yıldızı"*demişlerdi. Anadolu'da buna benzeyen bir deyim görüyoruz. Anadolu'nun birçok yerlerinde Zühre'ye *"Ak yıldız"* denir.

—Zühre Yıldızı, *"Atların koruyucusu"*:

Güney Sibirya halklarının birçoklarına göre Zühre yıldızı, atların ve at sürülerinin koruyucusu idi. Bunun için büyük at sürülerine sahip olan kimseler, Zühre yıldızına kurban keserler ve kurban etleri ile şarapları ateşin üzerine dökerek, bunların dumanını ve kokusunu Zühre yıldızına gönderirlerdi. Zühre yıldızının yanında parlayan iki küçük yıldız da, onun çobanları olarak kabul edilirdi. Çünkü Zühre yıldızının da büyük at sürüleri vardı.

Bu iki çoban da onun sürülerine bakardı. Bunun içindir ki at çobanları da, bu iki küçük yıldızı kendilerine uğur getiren bir yıldız olarak kabul etmiş ve onlar için kurbanlar sunmuşlardı.

Hind mitolojisine göre Zühre yıldızı "Aşvin" adlı bir Tanrı idi. Bu Tanrının diğerlerinden farkı, daha ziyade bir ata sahip olması ve at üzerinde gezmesi idi. Öyle anlaşılıyor ki, Türkler Hint mitolojisine aktarımda bulunmuşlar. Çünkü Hindistan'da at kültürü ve büyük at sürüleri yoktu. Bu efsanelerin en tipik örnekleri Buryat'larda görülür. İşte Onlardan küçük bir örnek:

—Zühre Yıldızı, Çoban Yıldızı
Zühre yıldızınınmış, yerdeki bütün atlar,
Onları hep korurmuş, esen bulurmuş tüm atlar.
İki çobanı varmış, birinin adı Tuğluk,
Çobanlara bakarmış, onda imiş ululuk,
Tuğluk'a herkes tapar, keserlermiş kurbanlar,
Baharda tören yapar, içerlermiş çobanlar.
Kebapların kokusu, ta Zühre'ye çıkarmış,
Şarapların tütsüsü, yıldızları yıkarmış.
Bazan gençlerin çoğu, oynarlar çalarlarmış,

Büyük şenlikler yapar, uykuya dalarlarmış.
Ateşin içine kemikler atarlarmış,
Kemik kokularıysa, Zühre'yi sararlarmış.
Derler ki bazıları, Zühre bir Tanrı idi,
Yalnız korur atları, görevi ayrı idi,
Gece dünyaya iner, doğumları başlatır,
Bazan atlara biner yeleleri ıslatır.
Yayla güz arasında, Zühre parlak doğarmış,
Zührenin ışığında, taylar apak doğarmış.
Bazan Zühre yıldızı, batılara uğrarmış,
Doğu sahipsiz kalır, kurtlara gün doğarmış.
Bu mevsimde çobanlar, sıcaktan hep baygınmış,
Ayıkmış bütün kurtlar, son derece azgınmış.
Zührenin bir çobanı, bir de köpeği varmış,
Zühre yokken tamamı, hiç durmadan yatarmış.

m- Samanyolu

Samanyolu, insanların Hayallarını işleten ve hislerini geliştiren bir konu olmuştur. Böyle güzel bir konunun, elbette ki Türk mitolojisinde de bir yeri vardı. Türklerin çok önceleri, Samanyolu hakkında belirli bir düşünceleri ve bu yolun nedenlerini bile açıklayan efsaneleri vardı. Yeni devletler kuruldukça ve Türk kavimleri etrafa dal budak saldıkça, bu düşünce yalnızca sözlerde kalmış ve yeni dış tesirler kendilerini göstermeye başlamışlardı.

Meselâ bugün Türkçemizde kullandığımız Samanyolu deyimi, Türk mitolojisine ve Türk düşünce düzenine dayanan bir söz değildir. Bu deyim, daha çok İran mitolojisi ile edebiyatından girmiştir. İranlılar bu yola "*Kahkeşn*", yani "*Saman çeken*" derlerdi. Bu söz osmanlıcaya, "*Kehkeş'n*" şeklinde girmiştir. İran efsanelerine göre,"Samanyolu, gökte saman

çekilirken, yere düşen saman tozlarından ve saman parçalarından meydana gelmişti".

Türkler bu efsaneleri alarak, kendilerine benzetmişlerdi. Onlara göre Samanyolu,"Bir saman hırsızının bıraktıkları izlerdi". Bu sebeple eski Türkler bu yola, "***Saman oğrısı***" yani "Saman hırsızı" derlerdi.

İslamiyeti kabul eden Türkler, bu yolun güneydoğuya, yani Mekke'ye gittiğini görerek, buna "***Hacılaryolu***" veya "***Hac yolu***" demeğe başlamışlardı.

"Hacılaryolu" deyimi de, Türkçeye Farsçadan gelmiştir. Anadolu'da söylenen, *"Samancı yolu, Samanlık yolu"* deyimlerinin de ilim kaynağı da, yine Fars edebiyatıdır. Anadolu'da kullanılan iki önemli deyim vardır ki, bunun üzerinde büyük bir dikkatle durulmalıdır. Bunlar da, *"Gök kapusu"* ve "Gök yaruğı" sözleridir. Bu deyimler, Osmanlıların ilk çağlarında da kullanılmıştı.

Bütün bunların üstünde Samanyolu için söylenen eski ve orijinal bir deyim vardır ki, o da "Kuşlar yolu" veya "Kuş yolu" dur. Gerçekten de Samanyolu, kuşların göç ettikleri yönlere doğru uzanıp giden bir izdir. Bu fikrin altında da, bir efsane ve mitolojik bir düşünce yatmaktadır. Bu efsanelerden bazılarının özetlerini, ayrıca vereceğiz. Ortaasya'da doğan bu mitolojik düşünceleri, bütün Batı Sibirya, Rusya ve Fin körfezine kadar yayılmıştı. Meselâ Kazan Türklerinde, bu kuşların hangi kuşlar oldukları da belirtilmiş ve Samanyolu'na "Yaban kazlarının yolu" denmişti. Bu deyimle ilgili, bir sürü de efsane vardır.

—Samanyolu, "Göğün dikiş yeri":

Kuşlar yolu deyimi, diğerlerine nazaran eski olmakla beraber, en eski türk düşüncesini yansıtmaktan da uzaktır.

Yakut Türklerinin bazı hikâyelerinde Samanyolu, "Göğün dikiş yeri" olarak gösterilmektedir. Artık Yakutlar bunu, bir kuş izi v.s. gibi görmemişlerdi. Bütün uzayı (*Cosmos*) bir parçası gibi düşünen bazı Sibirya kavimleri de yok değildir.

—Samanyolu, "Tanrının ayak izi":

Yine Yakut Türklerinin şu düşüncesi, yukarıdaki uzay fikrini geliştirmekte ve bizi yeni bir fikre eriştirmektedir:

"Tanrı, ilk olarak dünyayı yaratmak istediği zaman, bir müddet gökyüzünde gezmek zorunda kalmış. İşte gökyüzünde güzel bir cadde gibi parlayan bu Samanyolu, Tanrının o zamanki ayak izlerinden başka bir şey değilmiş".

Erlik'in Kızı Sekiz Gözlü Kiştey

Bizce bu düşünce, çok önemlidir. Bu duruma göre, kuzey-doğudan güney-batıya doğru uzanan Samanyolu, bize Tanrının hareket ve gidiş yönünü de vermektedir. Aşağıda,

yine Sanayolu ile ilgili olarak, Kuzey-batı Sibirya kavimlerinden ve Macarların akrabaları olan Voğullardan, bazı efsane özetleri vereceğiz. Bu efsanelerde Samanyolu, artık Tanrının değil de; Tanrının sembolleri olan geyik ve avcının ayak izleridir. Yakutlar ise bunu, her türlü sembollerden kurtulmuş, saf bir din düşünmesi olarak tasavvur etmişlerdir.

—Samanyolu'na "Ordu-yolu" denmesi:

Aşağıdaki efsane konu bakımından, Atilla ve oğulları ile ilgilidir. Fakat ortaya çıkış tarihi, daha çok Macarların *Ortaavrupa'ya* gelişinden sonra başlar. Ana motifler itibari ile Macar mitolojisinin özelliklerini taşır. Bununla beraber bu efsane, Macarlar tarafından değil; Transilvanya'da oturan, Türk ve Macar karışımı Sekeller tarafından söylenmiştir.

Ortaasya tarihi ve Türk kültürü bakımından da, fevkalade bir öneme sahiptir. Eski Macar inanışlarına göre Macarlar, Ortaasya'ya yakın olan yurtlarından Macaristan'a, göçerken, hep *"Samanyolunu takip ederek"* gelmişlerdi. Bilindiği üzere Samanyolu, her memlekete göre az veya çok, yön değiştirir.

Güney Rusya'da ise Samanyolu, özellikle yaz aylarında, doğu ve batı yönleri arasında uzanır: "Gerçekten Samanyolu burada, sanki Ortaasya ile Avrupa arasında uzanan bir yolmuş gibi görülür. Büyük istilalar ve göçler, hep bu yol üzerinden yapılmıştır". Bilindiği üzere, Macarlar Ortaasya'dan Avrupa'ya gelişleri, yine onların efsanelerine göre bir "Geyiği takip etme" yolu ile olmuştu.

Macarların, Asya'nın kuzey-batısında yaşayan Vogul kavimi ile çok yakın ilişkileri olmuştu. Hatta birçok Macarlar, kendilerinin Voğullarından geldiklerine inanmışlardı. Voğul mitolojisinde, "Samanyolu" ile "Geyik" motifleri, yanyana

gelmişlerdir. Fakat bu efsaneler, çok mitolojiktirler. Ortaasya mitolojisi gibi gerçekçi, açık ve duru da değillerdir. Bize göre Macarlar, mitolojilerinin köklerini, yine Ortaasya'da aramalıdırlar. Voğul mitolojisi de, Ortaasya mitolojisinin yan tesirleri ile meydana gelmiş, daha mistik ve daha karışık türlerinden başka bir şey olmasa gerekti. Tanınmış türkolog Radlof da Kırgız efsaneleri ile Sibirya efsanelerini karşılaştırırken, bu gerçeği söylemekten kendisini alamamıştı.

—Samanyolu, avcıların "Kayak izleri":

Bu inanış daha çok, Kuzey-Batı Sibirya'da oturan Vogul kavmi ile Orta Sibirya'daki Tunguz'lar arasında çok yaygındır. Bu bölgeler, senenin çoğu zamanlarında, karla kaplıdır. Bu sebeple, böyle bir inanış ve söyleyiş, normal görülmemelidir.

Buradaki geyik tanrının bir sembolüdür. Ortaasya efsanelerinde de bunu çok görüyoruz. Aynı motif Macarlarda da vardır. Fakat Ortaasya ve dolayısı ile Macarların geyik efsaneleri, burada tam manası ile dinî bir şekle bürünmüştür.

Bunların hangisi orijinaldi? Elbette ki bu efsane daha mitolojik idi. Bu bölge halklarının hayat düzeni böyle bir düşünceyi; güneydeki Türklerin daha gerçekçi düşünce ve hayat düzeni ise, başka türlü bir mitolojiyi meydana getiriyordu. Samanyolu ile ilgili birkaç efsaneyi, aşağıda özetlemeği faydalı buluyoruz. Bu efsaneler, Türk mitolojisinin kuzey-batı kanadının, uzak örnekleridirler:

Numi-Tarem adlı bir, Tanrı varmış kuzeyde,
Altı ayağı olan, geyik yapmış yüzeyde.
Geyik hızla koşarmış, hiç kimse tutamazmış,
Göğü delip aşarken, hiç kimse bakamazmış.

Bir avcı kayak takmış, geyiği kovalamış,
İki ayağın kırmış, yine de tutamamış.
Bunun için göklerde, kayak izi doluymuş,
Kutsal kayak izleri, beyaz Samanyolu'ymuş!

Avcı tarafından öldürülen geyiğin 7 yavrusu varmış. Diğer bir efsanedeki avcılar da, 7 kardeş imişler. Vogul kavminin, daha doğrusu Fin-Ugor'ların büyük Tanrısı olan Numi-Tarem'in de 7 tane oğlu vardı. Bütün insanlık, bu 7 oğuldan türemişti. Yakut Türklerinin Yaratılış destanlarında da, "Tanrı, ilk defa 7 insan yaratmıştı ve bütün insanlık da bu ilk 7 insandan meydana gelmişti". Bu da bize gösteriyor ki, Türk mitolojisinin Doğu ve Batı kolları, ifade ve üslûp değişikliklerine rağmen, yine de bir noktada birleşiyorlardı.

—Samanyolu "Kuş yolu":

Bu fikir tam manası ile Türk mitolojisinin malı olan bir motiftir. Henüz daha islâmiyetin ve dolayısı ile İran kültürünün tesirlerini iyice tatmamış olan Türkler, genel olarak bu deyimi kullanırlardı. Samanyoluna, Kırgızlar'ın "Kuş Colı"Türkmen'lerin de "Kuşlar yolı" demelerinin nedeni de buradan geliyordu. Kazan Türkleri ise Samanyoluna, "Kiyik kaz yulı" yani "Yabanî kaz yolu" derlerdi. Kazan Türkleri bu bakımdan, Türk lehçelerinin uzak bir kolu olan Çuvaş'lar ve dolayısı ile, Fin-Ugor kavimleri ile birleşmişlerdi. Aşağıda özetini vereceğimiz Voğul efsanesi de, böyle bir düşünce düzeninin bir mahsülüdür.

Görüşümüze göre böyle bir düşüncenin, Kazan Türklerinden Çuvaş ve Vogul'lara geçmiş olması, daha muhtemeldi. Yukarıda da gösterdiğimiz gibi, Samanyolu hakkında voğullara hâkim olan düşünce, daha çok "Geyik" ve

"Avcı"motifleri üzerinde toplanıyordu. Kazan'da ve Çuvaşlarda ise,"Yaban kazlarının uçuş yolu", birinci derecede bir rol oynuyordu. Görülüyor ki, bu düşünce tarzı, Ortaasya'dan başlıyor, Güney Rusya Türk kavimlerinde yayılarak, kuzeydeki Fin halklarını bile sarıyordu. Bu inanışın çok geri ve mitolojik bir anlatılışı olan, Vogul efsanelerinden birinin özetini, aşağıya veriyoruz:

Bahadır bir ev varmış çok çok eski çağlarda,
Bazan gökte uçarmış, avlanırmış dağlarda.
Samanyolundan gelir, bahar olunca kuşlar,
Aynı yoldan gidermiş, artık gelince kışlar.
Er kuzeye kaçarmış, iyi günlerde yazın,
Samanyolundan uçar, göçer gelirmiş kışın.

Bu efsanede de görülüyor ki, Samanyolunun ötesinde "Hayat suyu" ve bir nevi "Cennet" vardı. Aynı zamanda Samanyolu, ruhların ötesine ve Tanrıya giden bir yoldu.

5- Bozkurt

(Türk mitolojisinin bir Unsuru Olarak)

Destanlardan Bozkurtla ilgili bazı pasajlar:

[...Oğuz Orduya geldi, yol erlere göründü, Yürümeğe başlarken, Kurt onlara göründü.

Bir kurt ki, erkek bir kurt! Gök tüylü, Gök yeleli! Bu kurt döndü Oğuz'a, bakmadan sağa sola, Dedi:

"Ey Oğuz şimdi, ordunu çıkar yola!
Halkını, beğlerini, atlandır çıkar yola,
Baş çekip göstereyim, doğru yol nerde ola!"

Oğuz Kağan baktı ki, erkek kurt önler gider, Ordunun öncüleri, bozkurdu gözler gider. Oğuz bunu görünce, ne çok sevinmiş idi, Alaca aygırına, severek binmiş idi..."

"... Göktürk Devletini kuran Aşina ailesi ise, Türk'ün küçük karısının soyundan geliyordu. Kadının soyu ise bir ***bozkurttu.*** *Türk ölünce, on ayrı anneden doğan çocukların hepsi toplandılar ve aralarından birisini Bey yapmak istediler. Hepsi bir arada büyük bir ağacın altına gittiler ve orada şöyle anlaştılar:*

—Ağaca doğru, en çok kim yükseğe atlayabilirse, o bey olacaktır.

Aşina'nın oğlu, diğerlerinin arasında en genç olmasına rağmen, en yükseğe atladı, hepsi onu kendilerine bey yaptılar.

Aşina'nın oğlu bey olunca, Aşina Şad unvanını aldı. Aşina Şad'dan sonra da Bumin Kağan gelmiştir..."

"...Turan kavimlerinden Wu-suna'ların Bey'ine Kun-mo derler. İşittiğimize göre, bu Bey'in babası, Hunların batı sınırında küçük bir devleti varmış. Hun hükümdarı, bu Wu-sun Bey'ine taarruz etmiş ve Kun-mo'nun babası olan bu Bey'i öldürmüş.

Kun-mo da, o sıralarda çok küçükmüş. Hun Hükümdarı ona kıyamamış. Çöle atılmasını ve ölümü ile kalımının kendi kaderine bırakılmasını emretmiş.

Çocuk çölde emeklerken, üzerinde bir karga dolaşmış ve gagasında tuttuğu eti, ona yavaşça yaklaşarak vermiş ve uzaklaşmış.

Az sonra çocuğun etrafında, bu defa da bir dişi kurt dolaşmağa başlamış. Kurt da çocuğa yanaşarak memesini çocuğun ağzına vermiş ve iyice emzirdikten sonra yine oradan uzaklaşmış.

Bütün bu olan biten şeyleri, Hun Hükümdarı da uzaktan seyredermiş. Bunları görünce, çocuğun kutsal bir yavru olduğunu anlamış ve hemen alıp adamlarına vermiş. İyi bir bakımla büyütülmesini emretmiş.

Çocuk büyüyerek bir yiğit olmuş. Hun Hükümdarı da onu ordularından birine komutan yapmış. Gittikçe gelişen ve başarı kazanan çocuğa gönül bağlayan Hun Hükümdarı, babasının eski devletini ona vererek, O'nu Wu-sun Kağanı yapmış..."

"...Göktürkler Hunların soylarından gelirler ve onların bir koludurlar. Kendileri ise, ***A-şi-na*** *adlı bir aileden türemişlerdir. Çoğalarak ayrı oymaklar halinde yaşamağa başlamışlar.*

Daha sonra Lin adını taşıyan bir ülke tarafından mağlup edilip ve soyca yok edilmişler.

Tamamen öldürülen Göktürklerin içinde, yalnızca on yaşında bir çocuk kalmış. Lin ülkesinin askerleri, çocuğun çok küçük olduğunu görünce, ona acımışlar ve onu Öldürmemişler. Yalnızca çocuğun ayaklarını kesmişler ve bir bataklık içindeki otlar arasına bırakarak gitmişler.

Çocuk bataklıkta çaresiz yatarken etrafında dişi bir kurt peyda olmuiş ve ona et vererek beslemiş. Çocuk, bu şekilde büyüdükten sonra da, dişi kurtla karı-koca hayatı yaşamağa başlamış. Kurt da çocuktan bu yolla gebe kalmış.

Lin ülkesinin kıralı, bu çocuğun hâlâ yaşadığını duymuş ve onun da Öldürülmesi için askerlerini göndermiş. Çocuğu öldürmek için gelen askerler, kurtla çocuğu yanyana görmüşler. Askerler kurdu öldürmek istemişler. Kurt kaçmış ve Turfan memleketinin kuzeyindeki dağa gitmiş. Bu dağda, derin bir mağara varmış. Mağaranın içinde de büyük bir ova bulunuyormuş. Ova, baştanbaşa ot ve çayırlarla kaplı imiş. Çevresi geniş. Dört yanı, çok dik dağlarla çevrili imiş. Kurt kaçarak bu mağaranın içine girmiş ve orada on tane çocuk doğurmuş.

Zamanla bu on çocuk büyümüşler ve dışarıdan kızlar getirerek, onlarla evlenmişler. Bu suretle evlendikleri kızlar gebe kalmış ve bunların her birinden de bir soy türemiş.

Deniyor ki işte Göktürk devletinin kurucularının geldikleri ***A-şi-na*** *ailesi de bu On-boy'dan biridir.*

Onların oğulları ve torunları çoğalmış ve yavaş yavaş yüz-aile haline gelmişler. Bir kaç nesil geçtikten sonra, hep birlikte mağaradan çıkmışlar..."]

Oğuz Kağan'daki bozkurt, Göktürklerin Bozkurt mitindeki ecdat kurt kahramanının farklı işlevlerinin taşıyıcısıdır. Oğuz Destanı'nda bozkurt yol gösteren, Oğuzların savaş kılavuzu ise de Göktürklerde o, ecdat kurtarıcı rolündedir.

Denebilir ki genel olarak Türk millî kültüründe bozkurt: Ecdat, kurtarıcı, koruyucu, yol gösteren fonksiyonlarını icra eder. Bu fonksiyonlar bozkurdun ilk çağlarda kutsal varlık gibi tasavvur olunması ile sıkı sıkıya bağlıdır. Bozkurt, Türk-Moğol mitolojisinde, esasen, semavî menşeli bir hayvan gibi tanıtılır. Bu ise onun 'Kutsal Varlık' motifinden çıktığına işaret eder. Yaratılış mitlerinde göründüğü gibi '***Kutsal Varlık***' insanları ***Erlik***'ten, onun yardımcıları olan kötü ruhlardan korur.

İnsanlara ateş yakmayı, silah kullanmayı, çadır kurmayı vs. öğretir. 'Kutsal Varlık' özellikle yukarıda söz konusu olan işlevleri yerine getirtir. Bozkurdun ecdat yani ata olduğunu gösteren Çin kaynakları, bozkurt miti, bozkurdun ilk demirci olması hakkında ortaya çıkmış mitolojik rivayetler, kurdun Tanrı yurdunu koruması, gökte yaşaması, gökten ışık içinde yere inmesi vb. bu mitolojik varlığı, genel manada 'Kutsal Varlık' seviyesine yükseltir.

Oğuz Kağan Destanı'nda 'Kutsal Varlık' fonksiyonunun bir kısmını bozkurt, diğer kısmını ise Oğuz yerine getirir. Aynı işlevin ikileşmesi destanın sonraki çağlarda devlet destanı gibi şekillenmesinin neticesidir. Şiirsel metin dâhilinde kurtarıcılık işlevini kurt; devlet kurmak, dünyanın dört bir

tarafını tutup cihan devleti yaratmak misyonunu/görevini ise Oğuz yerine getirir.

İlk anda bozkurdun Oğuz'un simasında tezahür ettiği şüphe doğurmamaktadır. Bunu Oğuz-kurt paralelliği (Oğuz'un belinin kurt beline benzemesi, kurdun yalnız Oğuz'la konuşması vb.) de ispat eder. Oğuzculuk ideolojisinin tesiri ile yeniden yazıya alınan destanda Oğuz, daha çok fetih misyonunu yüklenmiş Oğuz'un fatihliği, onun din yayan veli olması ile birleşmiş ve Oğuzda kurt simgeleri silmiştir.

Bozkurt mitleri, atlı-göçebe Türkler arasında geniş bir sahaya yayılmıştır.

Bozkurt mitlerinin tesiri neticesinde kutsal hayvan, Göktürk devrinde ecdat-kurtarıcı gibi resmî devlet simgeleri arasında kabul edilir.

Oğuznamenin Kazan varyantı

Oğuz Destanı'nın arka planında duran mitolojik varlıklardan biri de bozkurt "***kök börü***"tur.

Türk mitolojik sisteminin kahramanlarından en önemlisi olan bozkurt bir dizi işlevleri yerine getirir. Bu mitolojik varlık, geniş şekilde yalnız Oğuz Kağan Destanı'nda kalmıştır.

Dede Korkut Oğuz namelerinde kurt, sıkça "motif diyalog, olay" görünür. Tarihi bilgi veren Oğuz namelerde bozkurt lafzına rastlanmaz.

Oğuz Kağan'daki bozkurt, Göktürklerin Bozkurt mitindeki ecdat kurt kahramanının farklı işlevlerinin taşıyıcısıdır. Oğuz Destanı'nda bozkurt yol gösteren, Oğuzların savaş kılavuzu ise de Göktürklerde o, ecdat kurtarıcı rolündedir.

Bütün olarak bakıldığında Türk millî kültüründe bozkurt birçok fonksiyonu yerine getirir:

Ecdat, kurtarıcı, koruyucu, yol gösteren vs. Bu fonksiyonlar bozkurdun ilk çağlarda "*kutsal*" gibi tasavvur olunması ile sıkı sıkıya bağlıdır. Bozkurt, Türk-Moğol mitolojisinde, esasen, semavî menşeli bir hayvan gibi tanıtılır. Bu ise onun "*kutsal*" motifinden çıktığına işaret eder.

Yaratılış mitlerinde göründüğü gibi "*kutsal*" insanları Erlik'ten, onun yardımcıları olan kötü ruhlardan korur, insanlara ateş yakmayı, silah kullanmayı, çadır kurmayı vs. öğretir.

Bozkurdun ecdat yani ata olduğunu gösteren Çin kaynakları, bozkurt miti, bozkurdun ilk demirci olması hakkında ortaya çıkmış mitolojik rivayetler, kurdun Tanrı yurdunu koruması, gökte yaşaması, gökten ışık içinde yere inmesi vb. bu mitolojik varlığı, genel manada "*kutsal*" seviyesine yükseltir.

Oğuz Kağan Destanın da "*kutsal*" fonksiyonunun bir kısmını bozkurt, diğer kısmını ise Oğuz yerine getirir.

Şiirsel *"manzum"* metin dâhilinde kurtarıcılık işlevini kurt; devlet kurmak, dünyanın dört bir tarafını tutup cihan devleti yaratmak misyonunu ise Oğuz yerine getirir. İlk anda bozkurdun Oğuz'un simasında tezahür ettiği şüphe doğurmamaktadır. Bunu Oğuz-kurt paralelliği *"Oğuz'un belinin kurt beline benzemesi, kurdun yalnız Oğuz'la konuşması vb."* de ispat eder. Oğuzculuk ideolojisinin tesiri ile yeniden yazıya alınan destanda Oğuz, daha çok fetih misyonunu yüklenmiş, salnamelerde Oğuz'un fatihliği, onun din yayan veli olması ile birleşmiş ve Oğuzda kurt simgelerini tamamıyla silmiştir.

Bozkurt mitleri, atlı-göçebe Türkler arasında geniş bir sahaya yayılmıştır.

Bozkurt mitlerinin tesiri neticesinde kutsal hayvan, Göktürk devrinde ecdat-kurtarıcı gibi resmî devlet simgeleri arasında kabul edilir. Hâkimiyeti elinde bulundur an ***Türk Aşina sülalesi***, kurdu kendilerinin ana ecdatları olarak ilan etmekle ve kurt başını bayraklarında kullanmakla bu ecdatlığı resmileştirmiş oldular.

Aslında Aşina adının anlamı da kurt demektir. Proto-Moğolcada *çina* veya *şina* sözü kurt anlamındadır. Moğolların ulu ecdadı olan ***Börteçin*** adının da manası bozkurt demektir. Sade Türkler ocaklarını, ailelerini kötü ruhlardan korumak için çadırlarının ön kısmına kurt başı yahut kurt dişi asarlardı. Bu, bozkurdun, kötü ruhlardan gelebilecek belaların önünü alma işlevini üstlendiğini gösterir.

Bu faktörü Şaman folkloru da tasdik etmektedir.

Öyle ki Şaman dualarında kurt, koruyucu ruhlar arasında yer alır. Kurdun Şaman folklor unda, Şamanın simgeleri arasında yaygınlaşmış olması, onu Şamanın koruyucu ruhlarından biri olarak görmemize imkân verir. Bunu,

Kazak bahşılarının kendi dualarında altı ağızlı kurdu yardıma çağırmaları da tasdik etmektedir.

Kurt, Şamanı göğe aparan, onu kötü ruhlardan koruyan mitolojik kahraman gibi Altaylıların Şamanist folklorunda da kalmıştır.

Hatta kurdun binek hayvanı gibi istifade olunduğunu gösteren maddî abideler de vardır. Mesela, Moğol yürüyüşlerinden evvelki devre ait olduğu düşünülen tunç kalıpta kurt binmiş adam tasvirinin bulunması buna örnek olabilir.

Altay Şamanlarının binip göğe yükseldikleri hayvan, at, hatta birçok halde kurt "yahut it" başlı olarak tasavvur edilirdi. Ayrıca dağ ruhunun kendisinin veya kızının kurt başlı tasavvur edilmesi de bozkurt kültünün Türklerde- ki yüksek statüsü ile bağlantılıdır. Sonradan göreceğimiz gibi yalnız dağ ruhu veya onun sarışın kızı değil, büyük hükümdarlar da kurt başlı olarak tasavvur edilirdi.

Kurt başlılık, zikredilen varlıkların semavî menşeine işaret eder ve onları kutsal varlıklar olarak tasarlar. Kült karakterli Şaman eşyalarında, aynı zamanda davulda kurt resminin çokça kullanılması, Şamanın kurda çevrilerek kötü ruhlarla savaşması, kurdun eski çağlarda Tanrı'nın Türkleri korumak için gönderdiği kutsal hayvan olduğunu onaylar.

Bozkurt yahut ***gökbörü*** adının anlamı da doğrudan doğruya "Kutsallığını" işaret eder. Birçok mitolojik sistemde olduğu gibi Türklerde de kutsal kurtarıcı ve koruyucu hayvan, ata "ecdat" olarak değişebilir.

Kurdun ecdatlık işlevinin Türkler arasında yaygın olduğu, Cengiz'le ilgili menkıbelerde daha açık görülür. Göktürk efsanelerinden farklı olarak kurt, burada ecdat-ana değil, ecdat-atadır. Mitolojik şecerede Cengiz'in atalarından biri ***Börteçino***'dır. Tarihî salname ve rivayetlerde ise Cengiz'in

atası, ölürken güneş gibi yanıp kurt şekline dönüşen ***"Duyun Bayan"***dır. Demek ki Cengiz'in şeceresinde bir değil iki kurt vardır. Onun ulu ***nenesi "yahut sadece anası"*** Alan Goa'nın çadırına gök ışığın içinden inen de kutsal karakterli semavî kurttur.

Oğuz Kağan Destanı'nda da kurt gökten mavi ışığın içinde iner. Nasıl ki Cengiz efsanelerinde gökten gök "mavi" ışığın içinde inen kurt onun babasıysa, Oğuz Destanı'nda da kurt hem yol gösterendir hem de Oğuzların koruyucusudur.

Buryatlar beyaz kurdu semanın köpekleri olarak adlandırırlar. Buryatlara göre beyaz kurtlar ancak Tanrı'nın yol göstermesi ile hareket eder. Onlar başlarını göğe kaldırıp uluduklarında Tanrı'dan kendilerine yemek isterler. Tanrı da onlara yemeğin yerini, rengini, miktarını bildirir. Buna göre de Buryatlar koyuna, mala, sürüye kurt girmesini iyi bir alamet gibi yorumlarlar.

Aynı inanç benzer bir şekilde Azerbaycan'da şimdi de yaşamaktadır. Nitekim Azerbaycan'da kurdun parçaladığı hayvan mundar sayılmaz.

Hâkimiyeti elinde bulunduran Aşina boyunun ve Cengiz'in kendilerini böyle bir statüye sahip olan kurda bağlamaları, dolayısı ile kendilerini "kutsal" kabul etmelerinden ileri geliyordu. Malum olduğu gibi Türklerde soy kökünü göğe bağlama eğilimleri tarihte de çok güçlü olup Türkler ecdatlarının hatta silahlarının, atlarının, koruyucularının da gökten indiğine katı şekilde inanırlardı.

Onların cihan devleti kurmak için can atmaları da bu şuurun mahsulü idi. Bu manada kendilerini Göktürkler olarak adlandırmaları, aslında gök oğullan olduklarını resmîleştirmekten başka bir şey değildir.

Kurdun gök ışığın içinde sabah erkenden:

"Oğuz Kağan Destanı'nda kurt şafak sökülürken, Cengiz efsanelerinde ise kurt Alan Goa'nın çadırına sehere yakın vakitte iner." yere inmesi, bu mitolojik karakteri ışıkla *"hem de güneşle"* bağlantılı kılar.

Türk mitolojisinde, gök-ışıkla bağlantılı bütün varlıklar, kahramanlar, eşyalar, semavî karakterli, kutsal ve ilahî menşelidirler. Bozkurdun ışıkla alakası başka metinlerde de mevcuttur. Bu halde, bozkurt, Tanrı'nın sembolik işareti olan ışıkta tezahür eder. Türk millî kültüründe kılıcın, çocuğun, kurdun gökten ışık içinde inmesi eski *"kutsal"*, Tanrı silahı:

"Oğuz Kağan Destanı'nda gökten inmiş silah yay ve oktur." ideolojisinin muhtelif dillerde mitte, destanda, masalda okunuşudur.

Ecdat kurtarıcı bozkurdun fonksiyonunu Hun cihan devleti devrinde **ak tugan** "bu söz **bozkurt** anlamına gelir. Çuvaşlar şimdi de kurda **kaşgar** veya **tukmak** derler." yerine getirirdi.

Bozkurt, yukarıda da söylediğimiz gibi Oğuz Destanı'nda yol gösteren kurtarıcıdır; ancak onun ilk çağlarda Oğuz'un kendisiyle bütünleştiği de şüphe doğurmaz.

Türklerin efsaneleşmiş hükümdarı Alp Er Tunga'nın ***"Efrasiyab'ın"*** yakın yardımcısı ve damadı ***Kök Börü Guz***'dur. Bu faktör Oğuz'un kendisinin kurt gibi anıldığı çağların mahsulüdür. ***Kök Börü Guz "Bozkurt Oğuz"*** İskit-Saka devri ile bağlantılı hadiselerin, Oğuz Destanı'nda yaşadığını gösterir.

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un fonksiyonu ve simgeleri "b*elinin kurt beline benzemesi, bedeninin tüylü olması, ağzının kırmızı renkte olması vs.*" İskit-Saka devrindeki Oğuz-kurdun ***"Kök Börü Guz"*** fonksiyonundan hiçbir yönü ile farklı değildir. Ancak destancının ışığın içinde inen bozkurt mitolojik

varlığını metne dahil etmesi bu iki varlık arasında *"Oğuz ile Kök Börü Guz"* fark yaratır. Hem de Oğuz Destanı'nda bozkurdun faaliyeti yalnız Oğuzlara yol göstermekle sınırlıdır. Demek ki bir tek olan Oğuz-kurt, Oğuz Des- tanı'nda iki müstakil karaktere; Oğuz'a ve bozkurda dönüşmüştür.

Böylelikle Türk mitolojik sisteminde fazlaca işlenen bozkurt mitolojik varlığı esasen birbirini tamamlayan iki işlevi yerine getirir:

—Bozkurt ecdattır. Bunu Çiğil, Yağma, Karluk boylarının mitleri ve Gök- Türklerin resmî şeceresi de göstermektedir. Türk halklarında kurt hem ecdat-ana hem de ata rolündedir. Uygur mitolojik metinleri de bunu tasdik eder.

—Oğuzlarda, Kıpçaklarda Bozkurt kurtarıcıdır. Onun kurtarıcılığı, bozkurt mitlerinde daha fazla kendini gösterir.

Bozkurdun kurtarıcılık işlevini yerine getirmesi Kıpçak boyları arasında da görülmüş ve bu bilgiler Rus yıllıklarında yer almıştır. Bu yılıklardan birinde:

Rus Hükümdarı'nın ***Ugorlar***'a karşı kazandığı zafer, Kıpçak hükümdarı ***Bonyak***'ın yardımıyla mümkün olmuştur. Bonyak geceden çok geç vakit karargâhtan uzaklaşıp kurt gibi ulur. Kurdun da ona uluyarak cevap vermesini, Kıpçakların hükümdarı zafer müjdesi olarak yorumlar.

Bonyak'ın kurtarıcı bozkurdu yardıma çağırması aslında onun kendisinin kurtluğunu gösterir. Kurtla birlikte ulumak, kurt-insan paralelliğinin açık bir göstergesidir. Dede Korkut Oğuz namelerinde Kazılık Koca ile oğlu Yigenek'in görüşü şöyle tasvir edilir:

"Babası ile Yigenek gizli yaka tutuban yilişdiler, iki hasret birbirine bulışdılar, issüz yirün kurdı kibi ulışdılar, Tanrı'ya şükürler kıldılar."

Bu söz ilk kurt-insan paralelliğinin kalıplaşmış olduğunu gösterir. Bu karşılıklı uluma görünürde haberleşme anlamında olup ikinci boyda da Salur Kazan'ın kurtla tek başına haberleşmesinde görülür.

Köroğlu Destanı'nın Azerbaycan varyantında da kurtla ulumak motifine rastlanır. *Şiirler Mecmuası*'ndan alınmış *"yeyip gurdlarınla ulaşım, dağlar"* mısrasında Köroğlu'nun da Bonyak gibi kurtla karşılıklı uluduğu, yani kurtluğu, açık şekilde görülür. O halde Köroğlu koşmalarında

Ac gurd kimi derelerde pusubdu
Köroğluyam bir aç gurdam.
.....
Gerek, budu, gurddan olan gurd olsun
Adım gurd oldu, gurd oldu

Destanda Köroğlu'nun başlıca sıfatı ***"aç kurt"***tur. Aynı şekilde *Manas Destanı*'nda Manas ve oğlu Semetey her defasında ***"gök tüylü kurt"*** gibi tarif edilirler. Hem Köroğlu hem de Manas Destanı'ndaki kahramanların kurtluğu, sistemli bir şekilde metnin bütün katmanlarında görülür. Bu sistemlilik sadece Köroğlu koşmalarında açıklanmaz, aynı zamanda Köroğlu'nun hareket ve davranışında kendini koruyup saklar.

Bu manada insan-kurt paralelliği sadece Oğuz Kağan'da değil, onun yeni varyantı olan Köroğlu'nda da tezahür eder. Fark, Oğuz'un kurtla açık münasebetindedir. Köroğlu'nda böyle bir ilişkiye rastlanmaz. O kendini aç kurda benzetmekle kurtluğu yaşatır. Onun *"gurd oğluyam"* demesi sosyal adaletin kurucusu gibi yeniden doğulduğunu gösterir.

Köroğlu'nun dövüş taktiği de destanda *"kurt oyunu"* olarak adlandırılır. Kurt oyunu taktiğine göre Köroğlu'nun dövüşçüleri iki kısma bölünür: Bir kısmı dağın eteğinden gidip düşmanın arkasına geçer, bir kısmı ise düşmanın önüne çıkar. Çok eski çağlardan kalan bu savaş taktiği Mete'de *"Ülker çerik"*, Alp Er Tunga'da ***"Turan taktiği"*** adı ile ünlüdür.

Oğuz Kağan, ordusunu iki kısma böler; ancak ne destanda ne salnamelerde Oğuz'un savaş taktiğinin adı zikir olunur. *Kitab-ı Dede Korkut* boylarında da Kalın Oğuzeli'nin alp-erenleri sağ ve sol kola ayrılır. Her iki kol aynı anda kâfirlere hücum eder. Sözü edilen bu taktik, yeniçağın dövüş taktiğidir ve kurt oyunu ile hiçbir alakası yoktur.

Destanda, mitolojik hikâyelerde kurdun fonksiyonunu incelemekle ortaya çıkar ki; kurt, Türk medeniyetinde, medenî kahraman *"kutsal"*, ecdat-kurtarıcı, iki dünyayı birleştiren arabulucu, ritüel mitolojik karakterli koruyucu ruh, nihayet savaş ve kahramanlık sembolüdür.

Kurdun, ritüel mitolojik karakteri onun semantik arkaikliğini inşa etmeye yardım eder. Bu eski ritüelle ilişkili unsurlar, Azerbaycan'da şimdi de mevcut olan sınamalarda, inançlarda kalmıştır. Mesela, *"Kurt derisine girenin kemiği ağrımaz."* yahut *"Topuğuna kurt aşığı bağlayan hızlı koşar"*, *"Kurt derisinden kemer bağlayan kuvvetli olur. "* vs. Hatta halk arasında "kurtayağı" yahut ***"kurt seyiri"*** yakmakla doğruyu yalandan, haklıyı haksızdan ayırırlar.

Kurt birçok metinde kötü ruhları kovan, çocukların koruyucusu olarak karşımıza çıkar. *"Börige tişletiş"* adlı bir merasimde Özbekler, sık sık çocuğu ölen kişilerin evlatlarını kurdun kafatasına sembolik bir şekilde dişletirler. İnanca göre böyle dişletme merasiminden sonra ölüm bebeğe yaklaşamaz.

Kurda dişletiş ritüelinden sonra yaşayan çocuklara Özbekler Börütaş, Börügül adlarını koyarlardı.

Kurt, hem Türkleri kurtarmakta *"Ergenekon miti"* hem de Tanrı yurdunu korumaktadır. Bu manada kurt, tek tek fertlerin kurtarıcısı değil bütün bir milletin kurtarıcısıdır. Kurt ayrı ayrı toprakların değil, Tanrı yurdunun koruyucusudur. Kurt bütün halkların değil, Oğuzların yol göstereni-dir. Kurdun, Türk şuurunda milleti kurtaracağı hakkındaki fikir sonradan onun yeni karakterlerde tezahürünü şartlandıran esas amil oldu. *Ak Toycı Destanı*'nda kurt, yeni doğmuş kahramanı Erlik'ten gizleyip korur.

Kahramanın kötü ruhlardan veya düşmandan korunması, halkın kurtarılmasını sağlamış olur. Zamanla felaket anında bozkurdun yardıma geleceğine yönelik inanç şekillenmeye başladı. Tabii ki, Türk destanları da bu düşünceyi terennüm eder.

Oğuz Kağan Destanı'nda kurdun savaştan önce Oğuzlara yol göstermesi buna misaldir. Ebedî ve ezelî kurtarıcı karakteri, nasıl ki Türklerde bozkurdun çeşitli varyantlarda tekrarlanmasıysa, Hıristiyanlıkta da bu olgu Mesih olarak karşımıza çıkar

Türk mitolojisinde ise bu, millî-kültürel bir olgudur ve her türlü dinî misyondan uzaktır. Hem Mesih hem de *Sahibü'z-zaman*, Kıyamet Günü gelecek ve onlara inananları kurtaracaklar. Bu, eski Türklerin *"Kurtla kıyamete kalmak"* deyimine semantik cihetten çok yakındır. Kurdun, Kıyamete kadar kalması, mantıkî bakımdan onun Kıyamet Günü gelmesi inancına dayanır.

Kıyamet denilince, Türk şuurunda devletin yok olması, toprağın yitirilmesi, milletin esarete düşmesi tasarlanır. Özellikle böyle durumlarda Türkler yardıma bozkurdu

çağırırlardı. Destanlarda Oğuz'un, Köroğlu'nun, Manas'ın kurtla bütünleşmesi, kurdun kurtarıcılığına olan inançla bağlantılıdır. Kurt gök oğludur, buna göre de bütün kurtarıcı kahramanlar gök oğlu gibi tasavvur edilirler.

Türkler yalnız efsanevî hükümdarlarını değil aynı zamanda savaşçılarını da kurtarıcı kurda benzetirlerdi. Türkler hakkında geniş malumat veren Çin kaynaklarında Türk atlı dövüşçülerinin en iyi kısmına kurtlar ***"börüler"*** denildiği açıkça görülür. Aynı şekilde kağanın seçkin muhafızlarına da "Bozkurt- lar " ***"Kök börü"*** denildiği bilinmektedir.

Yazılı kaynaklarda da Türk dövüşçüleri kurt olarak adlandırılırlar. Hem Türk kaynaklarının hem de başka kavimlerin verdiği malumatlar bunu tasdik eder. Orhun-Yenisey yazıtlarında aynı düşünce "Babam kağanın ordusu kurt gibidir." cümlesinde de mevcuttur.

Bir Hun atasözünde kurdun ve boğanın savaş özellikleri mukayese edilmektedir.

Aynı deyim benzeri, Oğuz Kağan Destanı'nda *"Bozkurt koy olsun uran"* şeklinde tekrarlanır. Kurdun dövüş çağrısı ilan edilmesi, Oğuz'un savaşçı kurtlara malik olduğunu tasdik etmektedir. Eski Türkler, doğan her bir çocukta dövüşçü olmak vasfı gördüklerinden, *"kurt oldu"* diyorlardı.

Türk mitolojik sisteminde bozkurdun bazı fonksiyonları boğanın fonksiyonları ile örtüşür. Boğa mitolojik varlığının semantiğine baktığımızda boğa başlı ecdatlara, vatan koruyucusu boğaya rast geliriz. Kurtla boğa karakterlerinin çaprazlaşması, göreceğimiz gibi her iki varlığın aynı semantik kaynaktan çıkması ile bağlantılıdır. Bazı faktörleri esas alarak diyebiliriz ki, ***Tarduşlar,*** kendi ecdatlarını kurt başlı insan şeklinde tasavvur ederlerdi.

Kurt başlı ecdat, yahut kurt başlı koruyucu varlık Türk ve Moğol mitolojisinde geniş yer tutar. Mesela Moğollar, dağ ruhunu kurt başlı olar ak tasavvur ederlerdi.

Türk halklarından ***Kumandiler*** de dağ ruhunu kurt şeklinde tasvir ederlerdi. Böyle bir dağ ruhunun sarı saçlı, gök gözlü kızı ise köpek şeklinde tasavvur olunurdu. Bu halde vatan koruyucusu kurt, tıpkı dağ koruyucusu kurt gibi Mitolojik Ana kompleksinden çıkmıştır.

Aslında Türk mitolojik sistemindeki birçok varlık, bu veya başka şekilde aynı fonksiyonun muhtelif yönlerden taşıyıcılarıdır. Sadece dağ Soruyucusu'nun muhtelif varyantları bunu tasdik eder. Mesela boğa, Altay'ın koruyucusudur.

Avrupalıların Atilla'yı ***kurt*** "bazı varyantlarda köpek" başlı tasvir etmeleri gösterir ki, bu tipli mitleri Hunlar kendileri ile birlikte Avrupa'ya da taşımışlardır. Umumiyetle, Türkleri kurda benzetmek, Türk yurdunu da "kurtlar meskeni" olarak adlandırmak başka medeniyet taşıyıcıları için de karakteristik bir özelliktir. Mesela Firdevsî, *Şehname*'de Türklerin yaşadıkları yeri "***kurtlar meskeni***" olarak adlandırır.

Aynı şekilde 6. yüzyılın Çin kaynaklarında Türk askerlerinin ***fu-li***, yani kurt unvanını taşıması, tabii ki, Türk kültürünün özeliklerinden ileri gelmiştir.

Arap kaynaklarında Türkler için "***Yırtıcı kurdun oğulları***" ifadesi kullanılmıştır. Şüphesiz, Türklerin kurda benzetilmesi, Türk mitolojik sisteminde bir başka semantik özellik kazanmışsa da, yabancı dinî mitolojik sistemlerde ise tamamıyla başka bir yoruma tabi tutulmuştur.

Bozkurdun semantik arkaik yapısı boğa karakterinde olduğu gibi, Kutsal-insan sistemi ile bağlantılıdır. Her iki mitolojik varlığın Oğuz Kağan'ın simgelerinde görülmesi de Oğuz'un "kutsal" olmasıyla ilişkilidir. Eğer Oğuz'da boğa

alametleri "kutsal" hükümdar simgesiyse, kurt alametleri de "kutsal" kurtarıcı misyonuna işarettir.

"Kutsal" motifinin değişime uğramış şekilde Türk destan geleneğinde sistem yaratması, bozkurt mitolojik karakterinde de görülür. Hatta kurt simgesinden ilk çağlarda, İslam dini mensupları da yararlanmışlardır. İslam tarihinde kurt, İslam'ı korumak için Türkleri ayağa kaldırarak onları doğudan batıya doğru götürür. Kurt, Oğuz'un önünde gittiği gibi, burada da Müslüman Türklerin önünde yürür.

İslam âlimleri, Oğuz'dan, Cengiz'den ideolojik maksatla nasıl istifade etmişlerse, Türklerin bozkurdundan da aynı şekilde yararlanmışlardır. Bu yararlanmayı şartlandıran başlıca sebep, bir taraftan Müslüman olan Türklerin bizzat kendileriyse de diğer taraftan Arap hilafetinin koruyucusu durumundaki Türklerin sempatisini kazanmayı amaçlayan Arap tarih ve coğrafya âlimleridir.

Oğuz Kağan Destanı'nda kurdun daimî sıfatı gök renktir. Gök oğlu, gök kızı motifini kendinde birleştiren bu destanda Oğuz'un da esas renk sembolü gök "***boz***" renktir. Türk millî kültüründe aynı sistemde duran Gök Tanrı, gök kurt "***bozkurt***", gök boynuzlu keçi -ki, Tufan'ı haber veren özellikle bu gök boynuzlu keçidir- gök boğa, gök Türk, gökyüzlü Oğuz, aynı sentagmanın muhtelif paradigmalarından başka bir şey değildir. Aslında **gök** sıfatı bu kelime gruplarında renk değil, menşe bildirdiğinden bütün varlıklar Gök-Tanrı'dan kopan zerreler olarak algılanır.

Bu anlamda Gök-Tanrı, yalnız Türklerin millî dini değil, aynı zamanda millî medeniyetidir. Yukarıda adları geçen gök sıfatlı varlıkların yüksek meramı ve onların yaratılış mitlerinde ve destan yaratıcılığında fazlaca yer almaları; dünyanın yaratılmasında, devletin kurulmasında, milletin

korunmasında ve halkların sosyal-hiyerarşik yapısının oluşturulmasındaki rolleri ve Gök-Tanrı dinî-mitolojik sisteminden kaynaklanmaları ile izah edilmelidir.

Bu dinî-mitolojik sistemde gök renkli bütün varlıklar semavî menşeli ve kutsallık olgusundadır. Demek ki, gök renk sembolü aynı zamanda Türk kültürünü başka kültürlerden farklı kılar. Mesela, Çin kültüründe sarı renk, Arap-İslam medeniyetinde yeşil renk doğrudan doğruya millî şuurun göstergesi olarak ortaya çıkar. Budizm'i Çin misyonerlerinden öğrenerek kabul etmiş olan Uygurlar ve Buryatlar, bu dine çok vakit Sarı din derlerdi. Türklerde, aksine sarı renk sosyal paradigmada yabancı, düşman, nefret sembolüdür.

Eski Türkler göğe "semaya" **tengri** derlerdi. Gök "sema" aslında metaforik/değişmeceli bir addır. Rengin, alametin adlaşmasıdır. Türkler, Tanrı'nın mekândan, zamandan soyut olar ak *"daha doğrusu somut mekân ve zaman belgisi olmayan"* tasavvur ettikleri için onu bütün olarak sonsuz göğe benzetiyorlardı.

Orhun- Yenisey yazıtlarında *"Tengri teg tengride bolmış Türk Bilge Kağan sabim"* cümlesiyle *"Türk Tengri"* kelime birleşmesinde Tanrı terimi, *"gök"* renk sıfatı olmadan kullanılmıştır. Bu ifade, Tanrı sözünün; gök, göğün hâkimi anlamında kullanıldığı çağın mahsulüdür.

Sonraki dönem yazıtlarında gök sıfatının ilave edilmesi, Tanrı sözünün gök "sema" anlamı içerdiğinin artık unutulduğunu ve yalnız ilah anlamında kullanıldığını gösterir. Bu halde *"Tengri"* sözü yalnız Tanrı manasındadır. *"Konu, sözü edilen Gök-Tanrı birleşmesiyle ilgilidir."* Nominal manada ne kurt ne Oğuz'un yüzü ne ışık ne de boğa gök renkte olabilirdi. O halde, mesele renkte değildir ve gök; semavi kurt,

"kutsal", gökten düşen ışık, göğün "hem de yerin" koruyucusu olan boğa anlamlarını vermektedir.

Demek ki "gök" renk simgesinin taşıyıcıları, bizimki-yabancı karşılaştırmasının önünde duran kutsal içerikli kelimelerdir. Sistemli bir şekilde gök renk sembolü; Yakut, Altay, Kazak, Kırgız destanlarında da uygun sentagmayı bildirir. Türk mitolojik sisteminde, gök renk sembolü ile birlikte sentagmatik sırayı oluşturan birkaç renk vardır. Buna göre de gök, boz, ala, ak renklerine hangi noktadan bakılırsa bakılsın "*senkron/eşzamanlı planda*" ilk varyant kutsallıkla ilgilidir. Buradan da kurdun sadece ak, boz, gök renklerde anılmasının sebebi aydınlanmış olur. Kurdun farklı renklerle anılmasının sebebi sadece, Türk halklarından herhangi birinin aynı renk anlamı içeren renklerden birine üstünlük vermesidir.

Oğuzların ***"bozkurt"*** diye adlandırdıkları hayvan, bazı ses değişikliği ile Orta Asya'da, Altay-Sayan'da, Sibirya Türklerinde ***"kökbörü"*** şeklinde adlandırılır. Başkurtlar bu hayvana ***"akbörü"***, Çuvaşlar ise ***"kaşgar"*** veya ***"tukmak"*** derler. Diğer Türk boyları, "börü" ve "kurt" kelimesinden yararlanırlar.

Çağdaş Türk lehçelerinin sözlükleri de ak, boz, ala, gök renklerinin birbirine yakın renkler olduğunu gösterir. ***"Gök"*** kelimesi Türk lehçelerinin birçoğunda "*boz, bozumtrak, çal, kır* ", bazen de "ala" anlamlarını karşılar

Benzeri şekilde boz renk de bazı ağızlarda -mesela Özbekçe'nin Coş ağzında- "gök, yeşil ot, otlak" manalarını bildirir. Aslında kurdun Kıpçak ve Karluk lehçelerinde mukabili olan börü kelimesi de boz renk anlamına gelmektedir

Bilindiği kadarıyla Şamanların semaya yükselmek için Ülgen'den aldıkları ata "bura" denilir. Şamanın öteki âleme kozmik seyahatini gerçekleştirdiği zaman bindiği mitolojik

bura, davuluna resmettiği dokuz yahut yedi bura -buna püre de denilir- at veya deve olarak tasavvur edilirdi.

Buradan da ***börü, pörü, bura, buga, pökür, ökür, öküz, Ülker, üker*** sözcüklerinin aynı kökten türediği anlaşılmış olur. Aynı kaynaktan çıkan bu sözler kurt, öküz, boğa ve devenin erkeği anlamında "buğra" kelimesini karşılar. Arkaik semantiği benzer köklü bu kelimeler mitolojik sistemde semavi menşeli olup "***kutsal***" kompleksinden çıkmışlardır.

Süvari figürlü Duvar esimleri Hoton

Türklerin birçok mitolojik adlarında olduğu gibi *"mesela, Gök Tanrı sözünde, gök, sema demektir, Tengri de sema anlamındadır."*

gök böri de sema kurdunu, Tanrı kurdunu göstermeye hizmet eden kelime birleşmesidir. Nitekim ***börü***, dediğimiz gibi, ***boz renk*** demektir, boz da göğün sıfatı anlamında sema demektir. Demek gök börü sözünde iki sema sözü ile karşılaşılır. Mantıkî olarak *gök börü*, gök Tanrı'ya eşit gibi takdim edilir. Bunu, destanlarda kurdun, Tanrı nişanesi olarak kabul edilen gök ışığın içinde yere inmesi de ispat eder.

6- Türk Mitolojisinde Şamanlık

İslam'dan önceki ideolojik ve sosyo-kültürel alanın idare edici ve yönlendirici fonksiyonunu üstlenen Şamanlık felsefî pratik bir akımdır. Türk kültürünün bütün yönlerini kapsamaktadır. Türklerin zamanla kabul ettikleri dinler de (***Manihaizm, Budizm, Hıristiyanlık, Musevîlik, İslam***) Şaman öğelerini Türk şuurundan ve Türk kültüründen silip atamamıştır.

Şamanlık, yeni kültür çevresine ayak uydurarak yaşamını şöyle veya böyle bir şekilde sürdürebilmiştir. Takip ve yasaklar, Şaman unsurlarını gizli şekilde yeni dinlerin alt yapısına itmiştir. Bugün bunlar Türk geleneksel inancını oluşturmakta ve dinî literatürlerde batıl inanç adıyla bilinmektedir.

Bütün yönleri ile Şamanlık, eski Türklerin yalnız inanç sistemini değil, aynı zamanda felsefesini de oluşturur. Ancak inanç sistemimizi bütünüyle Şamanlık adına bağlamak da doğru değildir Şamanlık olsa olsa inançları kendi felsefî ve pratik sistemine uygun bir biçimde şekillendirmiştir.

Eski Türk felsefesi de Şamanların gizlemli bilgileri temelinde biçimlendirilmiştir. "Eski dinlerde **'sihir'** itibarlı olduğu için, o zamanın ***'Akli felsefesini'***, **Şamanizm** de bir nevi ***'Şer'i felsefesini'*** oluşturmuştur. Eski Türklerde iki felsefî sistem vardı ve bunların biri 'din'den, diğeri ***'sihir'***den doğmaydı.

Şaman dünya görüşünün en karakteristik özelliklerinden biri tabiatla cemiyetin birbirinden ayrılmaması, bir bütünlük oluşturmasıdır. Bu nedenledir ki Şamanlığı bütünüyle *"doğa dini"* diye adlandırmak mümkündür.

Şamanlığın felsefesi de doğa hadiselerine ve doğaüstü varlıklara bağlanmaktadır; Şaman felsefesine göre evrenle dünyamız, makro-kozmosla mikro-kozmos arasında ebedî, ezelî bir denge vardır. Bu dengenin bozulması felakete neden olur.

Bütün gizli bilimlerle, deneyimlerle donatılmış Şamanın başlıca görevi bu dengeyi ve düzeni korumaktır. Bu özellik, adayı, Şamanlık görevine çağıran ruhların gönderdiği Şaman hastalığında, vücudun doğranması ile gerçekleşen ritüel ölümde, akrabaların ölmesi ile azapların bağışlanması düşüncesinde, Şamanın kutsal ağacında, Şamanın hamisi olan hayvan anada, Şaman ruhunun yeniden doğması ve Şaman ağacında terbiye edilmesinde gösterir.

Şaman bir fert gibi doğa ile cemiyet, maddiyat ile maneviyat, reel âlemle öteki dünya, toplumla ruhlar arasında bir medyatördür. O, kozmik bilgileri yaşatan ve bunu insanlara ileten kişidir O, bakan değil, gören kişidir.

Şaman, yalnızlığın gücünün büyük olduğunu anlamış, bu nedenle de toplumdan uzaklaşmıştır.

Şaman efsanelerinden anlaşıldığı üzere, Şamanlar genellikle toplumun sık yaşadığı yerlerde değil, toplumdan dışarıda, tenha yerlerde yaşamayı denemiş kişilerdir.

Şaman, toplumun içinde olsa da yalnızdır: Kamlık zamanı kendini öteki dünya varlıklarından biri olarak gören ve öteki dünyayı kendi dünyasına taşıyan Şaman, yine de yalnızdır.

Şaman, öteki dünya olarak betimlenen ruhların veya gözle görülmeyen varlıkların dilini bilen, dolayısıyla iletişim sağlamak için tercümanlık yapan ve bin yıllarca biriken ve zamanla unutulmağa yüz tutan kozmik hafızada saklı olan gizli bilgileri topluma üstü kapalı simgelerle götüren Şamanlık sisteminin bir temsilcisidir:

— Öteki dünyanın bu dünyadaki temsilcisi, unutulan gizli bilgilerin kaynağıdır,

— Kutsal bilgileri veya karşılıklı istekleri (ruhların insanlardan, insanların da ruhlardan istediklerini) ileten arabulucudur

Demek ki, Şamanın esas fonksiyonu görmek, anlamak, iletmektir. Bu üçlü fonksiyonu gerçekleştiren Şaman, toplumun özel statüye sahip bireyidir. Ayrıca Şaman yalnız toplumun fizikî sağlığından değil, aynı zamanda manevî dünyasından da sorumludur.

Türklerin, Şamanlıkla ilgili bir takım inançlarının temelinde Şaman olma öğesinin durduğu bilinmektedir. İlk önce Şamanın bütün yönleri ile toplumun diğer üyelerinden farklı bir kişiliğe sahip olduğu söylenmelidir. Bu farklılığın temelinde Şaman statüsü olarak adlandırdığımız geçit riti gelmektedir.

Sıradan bir insan olmaktan çıkan ve yeni bir statü kazanan Şaman, toplumun inanç ve görüntüler dünyasını düzenleyen, öteki âlemle yaşanan dünya arasında aracı olan ve bütün bunları kendine özgü bir metotla kitleye iletendir.

Şamanın bütün diğer görevleri ile beraber esas misyonu, toplumu gizli bilgilerle tanıştırmak ve makro-kozmosla mikro-kozmos arasındaki dengeyi korumaktır. Bunun yanı sıra Şamanın diğer işlevleri de vardır:

—Hastaları iyileştirmek,

—Ölen adamın ruhunu öteki dünyaya götürmek,

—Kısırlığı tedavi etmek,

—Avın bol olmasını sağlamak,

—Fal bakarak gelecekten haber vermek,

—Evi kötü ruhlardan temizlemek,

—Kurban sunmak (***Kurban ritlerinin en önemlisi Bay Ülgen'e ve Erlik Han'a sunulan kurbanlardır.***) gibi bazı dinsel törenleri icra etmek.

—Mevsim ritüellerini (mesela ısı ritüeli, son bahar ritüeli vs) düzenlemek,

—Sığırlara ve atlara zarar veren ruhları kovmak,

— Kayıp şeylerden haber vermek vs

Bununla beraber zamanla Şamanlar, bazı kült karakterli merasimlerin de yöneticisi olmuşlar. Mesela ev yapma, sulama kanallarını arındırma, merasimi vs gibi işlevler Şamanın kamlığından sonra gerçekleştirilmiştir.

Ancak Şamanın işlevlerine dâhil olmayan bazı inanç ve merasimler de vardır:

Gök Tanrı'ya ve atalar ruhuna sunulan kurban törenleri, Şamanın yer almadığı dinsel uygulamalar içindedir..

Şamanlık bazı Asya, Afrika ve Amerika topluluklarında ilkel din veya dinî-sihri uygulama olarak görülür. Bazı toplumlarda Şamanlık dinî sistemlerin yanında sihirsel veya büyüsel ihtiyaçları gideren pratik bir eylem olarak varlığını sürdürür. Bu durumda Şamanlık hakkında mevcut olan literatürde iki fikirle karşılaşırız.

Şamanlık problemi üzerinde çalışan bilim adamlarının büyük çoğunluğu, aynı zamanda eski Sovyet âlimleri (***Mikaylovskiy, Haruzin, Potapov, Alekseev vb..)*** de Şamanlığı Türklerin orijinal dini kabul ederler

Dünya milletlerinin bir kaç dinî sistemden, mesela Animizm, Fetişizm, Totemizm vs geçerek monoteizme geldiği fikri dinler tarihinden anlaşılmaktadır.

Etnograf ve din tarihçileri, halk edebiyatçıları ve sosyologlar, Türklerin de politeist bir merhaleden geçerek bugünkü duruma ulaştığını düşünmek suretiyle Türk kültürünün karakteristik özelliğini inkâr etmişlerdir. Bu bilim adamları Şamanlığı şu özellikler doğrultusunda bir din kabul etmektedirler:

—Şaman dünya görüşünün olması,

—Şamanlıkta kozmogonik tasavvurların mevcutluğu,

—Şamanlara özgü merasim ve ayinlerin olması,

—Şaman folklorunun mevcutluğu,

—Toplumda Şamanın özel statüsünün olması vs

Şunu özellikle kaydedelim ki bu hususiyetler aynı zamanda Şamanlığın din olmadığını da ispatlayacak niteliktedir.

Sibirya'nın değişik inanç sisteminde Şamanlık adı ile bilinen uygulama özel bir yer tutmaktadır.

Şamanlık Türk boylarının mitolojik inançları bağlamında bir yapılanma geçirmiş ve eski ergenliğe geçiş ritüellerini kendi kuralları doğrultusunda adapte etmiştir. O hâlde Şamanlığı, inançları birleştiren ve sentez eden akılcı bir yaklaşım olarak değerlendirmek mantıklı olur.

Şamanlığı, din değil de Kuzey Asya topluluklarının dinî duygularını içeren ve öteki âlem varlıklarına hükmeden bir tür kült olarak görenler de vardır:

Tarihî süreç açısından bakıldığında Şamanlığın animizm ve animistik görüşlerden önceki tasarımları içeren bir yapı sergilediği bilim adamlarınca kaydedilmiştir. Görünen bütün varlıkların ruhu olması inancı bağlamında Şamanlığa

daha yatkın gibi görünmüştür. Bir görüşe göre ruh kavramı rüyalar yolu ile ortaya çıkmış, insanın vücudundan bağımsız olan başka bir ruhunun da var olduğu anlaşılmıştır.

O hâlde Şamanlık:

Din fenomenolojisinin ortaya çıkmasında önemli etken rolünü üstlenmiş pratik uygulamaya dayalı eski bilgilerin kendine özgü yorum şeklidir.

Şamanın işlevlerinin geniş olması ve bir kısmının dinî içerikli olmasından dolayıdır ki Şamanlığı eski Türklerin dini olarak düşünmüşlerdir. Burada Şamanın dünya görüşü, Şamanın kozmogonik tasavvurları, özel merasimler, Şaman simgeleri, Şaman folkloru, Şamanın toplumdaki statüsü vs. Şamanliği bir din olarak değerlendirmeye yardımcı olmuştur.

Şamanlık, dinle ilgilidir, ancak din değildir; o hekimlikle ilgilidir, ancak hekimlik de değildir; Şamanlık güzel sanatlarla, folklorla ilgilidir, ancak bütün noktalarda onlarla ayniyet oluşturmaz.

Ayrı ayrı kültür ürünleri ile yakınlık ve benzerlik oluşturan Şamanlık, kültürün özel bir birikimi niteliğinde olup, yeni bir olgudur. Ne dinle, ne folklorla, ne de tıpla bağdaşmaktadır. Ayrıca Şaman, bütün dinî merasimlerin ve dinî yaşamın tek icracısı ve yönlendiricisi de değildir.

Şaman, kendine has bir icraata ve bu icraatı gerçekleştirmek için özel tekniklere sahip (***trans hâlleri, oyunculuk, illuziyon vs***) olan ve belli merasimleri yapan, genellikle kötü ruhlar diye nitelendirilen varlıklara hükmedebilen aracıdır. O, insan psikolojisini iyi bilen, korku ve inamın, saygı ve sevincin kaynağı üzerinde uzman serbestliğiyle davranan bir kişiliğe sahiptir.

Din adamlarından (***kâhin, rahip, keşiş, molla, lama***) farklı olarak Şamanlar, **esrime** (extase) tekniğinden istifade ederek

ruhlarla samimi bir ilişkiye girerler. Bazı konulara bakılırsa Şamanların, ruhlarla daha çok pazarlık yaptığı söylenebilir.

Din adamlarının, otacıların ve medyumların da ritüelleri vardır hatta kendilerini başka bir âleme göçürebilirler, ancak onlar genellikle kozmik seyahat yapmazlar.

Tibet Budistleri esrime hâlinde seyahat edebilseler de bu onların başlıca amacı değildir. Ruhî hastalar da şuurlarının durumunu değiştirebildikleri gibi ruhlarla da karşılaşabilirler, ancak bu istenilmeyen bir kurban durumunda gerçekleşir. Şamanlar ise kozmik seyyahlardır. Bir şaman için kozmik seyahat çok önemlidir.

Günümüzde Şamanlığın bir din olmadığı, ancak dinsel ve toplumsal işlevleri olan pratik bir inanca dayalı, toplumsal talebe cevap veren ve dinî öğretisi olmayan bir esrime sistemi olduğu kesinleşmiştir. Buradan hareketle diyebiliriz ki Şamanlar bireysel faaliyet gösterdikleri için, kâhinler gibi dinî kültleri gerçekleştiren ve yöneten bir sınıf oluşturmazlar.

Belli olan şudur ki Şamanlık, eski Türklerin dini olan Gök Tanrı inanancından çok şeyi benimsemiş, âdeta bu dinin dış yönünü belirleyen pratik icraat hâline gelmiştir. Genel olarak Şamanlığı belirleyen üç alâmetten söz edilir ki bunlar:

—Şamanlar kendi istekleri doğrultusunda başka bir şuur durumuna geçebilirler

—Bu durumda onlar kendilerini başka bir âleme seyahat eder gibi hissederler

—Bu seyahatten onlar bilgi ve güç almakla beraber, aynı zamanda kendi soydaşlarına yardım etmek için de yararlanırlar

Şamanlık, din olmadığı için kapalı bir sistem olarak ta düşünülemez. O, toplumsal dünya görüşünün bütün katmanlarına yayılmış ve serpilmiş bir olguya sahiptir. Şamanlık,

daha çok bir yaşam tarzı, doğayı algılama biçimi olduğu içindir ki Türklerin Şamanist dünya görüşünde insan doğadan üstün bir yaratık olarak düşünülemez.

İnsanlar da başka canlılar gibi, hatta daha çok, doğada mevcut olan ve görünmez âlemi kapsayan ruhların iradesine bağlıdırlar. Bu durumda Şamanın faaliyet alanına dahil olan öğeleri:

—Şaman, bütün işlevlerini yardımcı ruhların aracılığı ile yerine getirmektedir.

—Kâhinlerden ve başka din adamlarından farklı olarak Şaman, ruhların seçtiği ve yeniden oluşturduğu kişiliğe sahiptir.

—Şaman, yardımcı ruhlarının aracılığıyla evrende (***gökte, yeraltında***) seyahat edebilir ki buna Şamanın kozmik seyahati denilir.

—Şaman, ruhlarla esrime hâlinde (***extase-kendinden geçme***) iletişim kurabilir ve bu iletişim Şamanın isteği ile gerçekleşir.

İslamiyet'ten önceki kültürün temel taşlarını oluşturan Şamanlık bir sistem gibi Türklerde, özellikle Altay-Sayan ve Sibirya Türklerinde yaygın olmuş ve daha çok gelişmiştir. Özellikle Sibirya olarak betimlenen bölgede Türk Şamanlığı ile beraber diğer Şamanlık olguları da mevcut olmuş ve zamanla bu sistemler arasında güçlü bir etkileşim yaşanmış, dominant unsurlar millîliğini koruyabilse de bir çok elementler müşterek bir yapı sergilemiştir

Yaygın olan halk inanana göre Şamanları görevlendirenler:

—Ecdat Şaman,

—Yer-Su ruhları,

—Gök ruhları,

—Kötü ruh olan albıslar (***abaasılar***) ve üyeler alabilir.

Bütün benzer tarafları ile birlikte az da olsa Altay-Sayan ve Yakut Şamanlık öğesi arasında farklılık görülür. Nitekim Altaylı kavimlerden Şorlarda, Kumandinlerde Şamanları, **Ülgen** tayin eder ki insanları **Erlik**'in şerrinden korusun.

Bu kavimlerde Şamanlık, hem ata hem de ana hattı ile çocuğa geçer. Şaman görevinin kalıtsallığı bağlamında Altay-Sayan ve Yakut Şaman geleneği arasında fark yoktur. Türk Şamanlığmın Moğol Şamanları ile de çok benzer olan giyim kuşamları dikkat çeker. Ayrıca Türk Şamanları Kuzey Amerika Kızılderililerinin Şamanlarına da benzemektedir.

Türk Şamanlığının canlı olduğu bölgelerin etnografik verilerine dayanarak Şaman seçilmenin genel hatlarıyla üç yolla gerçekleştiğini söylemek mümkündür:

—Soyla geçen Şamanlık görevi Baba hattı ile olduğu gibi ana hattı ile de geçebilir. Bu durumda aileden birinin veya bir kaçının Şaman olması ve ecdat Şamanın kendi soyundan birini Şamanlık görevi için seçmesi söz konusudur.

—Ecdadı Şaman olmayan birinin ruhlar tarafından Şamanlık görevine seçilmesi

—İnsanın kendisinin Şamanlık yolunu seçmesi ve Şaman sırlarını öğrenmek için uzun bir mesafe kat etmesi

Doğal olarak Türk kültüründe soyla geçen ve ecdat Şaman ruhunun göreve çağırdığı Şamanlık öğesi daha çok kabul görmüş ve Şaman folklorunda özel bir yer oluşturmuştur.

Diğer taraftan Şamanist düşünceye göre soylu Şamanlar, en güçlü Şamanlar olarak bilinmektedir. Türk Şamanlığı yukarıda sayılan her üç Şaman olma yolunu kullanmıştır. Şaman olmak için ruhî depresyonlarla, krizlerle, nöbetlerle izlenen hastalık Şaman olmanın genel kodudur.

Şaman, anadan doğma şairdir, bestecidir, şarkıcıdır, müzisyendir, dansözdür, oyuncudur. Olağanüstü tasavvur gücü ile hastaya şiirsel dilin kudretiyle tesir etmeye çalışan insandır, çünkü ruhlar, güzel sözleri sever diye düşünürler.

Ritmik kelimeler, Şamanın sanki ruhları efsunlaması gibi değerlendirilir. Aslında Şamanı coşturan, ritmik şiirler söyleten ruhlardır.

Şaman ruhların ağzı ile konuşan, söyleyen icracıdır. Buna göre de Yakutlar Şamanın okumasına ***"ruhlar tarafından söyletiliyor"*** diye bakarlar. Hatta Şamanlar, davullarının içine topladıkları ruhlarla sohbet de ederler

Ruhlarla iletişim şarkı ile dansla, müzikle daha da kolaylaşmış olur. Bu durumda Şamanın, iki karakteristik özelliği daha ortaya çıkmış olur:

— Şamanın ruhlarla münasebeti

—Gizli olan bir realite ile ilişki. Bu sıradan insanlara kapalı olan bir realite ile ilişkidir

Şaman mitolojisinde evrenin üçlü bölünmesi ve ruhların hiyerarşik düzeyi, bu sistemin Gök Tanrı dininden çıktığını ispatlar.

Aslında Şamanlık, Gök Tanrı dininin pratik tarafıdır, denilebilir. Şamanlar da bilindiği gibi Gök Tanrı kültünün icracısı olmayıp, Gök Tanrıya sunulan kurban merasimlerinde de bulunmazlar. Kadın ve çocukların bu kutsal merasime girmeleri yasaklandığı gibi Şamanların da bu merasime iştiraki yasaklanmıştır.

Diğer dinî sistemlerde olduğu gibi, Şamanlıkta da iç (***ezoterik***) ve dış (***halk için***) tarafları görmek mümkündür.

Bin yıllar boyunca Şamanlığın felsefî temelleri ve ritüel pratiği usta Şaman tarafından adaya sözlü bir biçimde öğretilmiştir

Gizli bilginin mevcutluğu onunla bağdaşır ki Şaman seyahatleri her zaman korkulu ve gözlenilmez olmuştur. Bu nedenle bu tür seyahatler her zaman büyük manevî güç, fizikî sağlık ve ahlakî temizlik talep etmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Şaman sıra dışı bir varlıktır. Şaman, yapaklarına inanan, öteki dünya varlıklarına gerçekçi bir düzen ve görüntü veren Şamanlık sisteminin temsilcisidir:

a- Nasıl şaman olunur?

Türk Şamanlığının en belirgin özelliği çağrı yolu ile görevlendirilmesidir. Çağrı, bütün işlevsel tarafları ile Şamanlığın ana öğesi olup bazı evrensel yönleri ile millî özellik de sergilemektedir.

Etnografik literatüre dayanarak Türklerde Şaman olma sürecinin başında yer alan göreve çağrılma olgusunu, şöyle açabiliriz:

—Şamanlık sanatı, tıpkı asilzadelikte olduğu gibi soyla geçer: babadan oğula, kıza veya toruna. Ancak bu geçiş, mekanik bir geçiş olmayıp çağrı aracılığı ile gerçekleştirilir.

—Şaman olabilmek için Şamanın terbiye (***buna eğitim de denilebilir***) aldığı soy ağacı (***Şaman ağacı***) vardır.

—Ecdat Şamanların, yeraltı ruhlarının Şamanlık yolunu devam ettirebilmek için aday seçmeleri gerekir. Buna adayı çağırma şekli olan "Şaman hastalığı" denilmektedir.

—Hastalık sürecinde adayın günahlardan kaçınması ve adaya hizmet edenlerin temiz olması gerekir. Bu aşamada günahları önleyecek birçok yasaklar vardır.

—Adayın, uzak bir yere ormana, yeraltı dünyasına, dağ başına, bilinmeyen bir yere götürülerek başının kesilmesi, bedeninin parçalanması, etinin hastalık türeten ruhlar

tarafından yenilmesi, bedeninin yeniden oluşturulması ve Şamanlık görevi için diriltilmesi ki buna *"ölüp dirilme"* denilmektedir.

—Şaman sanatının yaşlı bir Şaman tarafından adaya Öğretilmesi merhalesi.

Bu sıralanan merhalelerden en önemlisi Şamanlığa seçilmenin çağrı şeklinde gerçekleşmesi ve çağrının da bir vergi-bağış olarak telakki edilmesi düşüncesidir

Çağrı kodu, (***Özel seçim***) anlamına gelir.

Çağrı, zayıf, hasta, az konuşan, düşünceli ve garip hareketleri ve tavırları olan insanlara da verilir. Bu ise seçilmiş insanın yukarıda bahis konusu olan iki bedensel özelliğini pekiştirir durumdadır.

Ayrıca seçilmiş adayın, muhakkak psikolojik bir özelliği de bulunmalıdır ki, Şaman folkloru bu konuda her hangi bir bilgi sunmaz. Çünkü bütün zihinsel ve psikolojik ayrıcalıkları Şaman, eğitimi esnasında almış olur.

*"**Ecdat Şaman**"*ın, kuş şeklindeki ruhunun ana rahminde olan çocuğa geçtiği ve Şaman kaderinin kaçınılmaz olduğu kanıtı, seçimin psikolojik izahıdır. Can veya ruh ağacının dallarında yapraklar şeklinde biten müstakbel Şamanların ruhları, zamanla hamile kadınların rahmine iner. Şaman olacak bebek, anasının karnında iken ağaçtan inen can, vücuduna girer. O hâlde seçim bir kaderdir ve Şamanın dünyaya gelişinden önce ana rahminde başlamıştır.

Ana rahmi öteki dünyayla bağlantılı olduğundan, doğacak Şamanla öteki âlem, başlangıçta birbirine bağlıdırlar. Bu alaka, Şamanın yuvada terbiye aldığı sürede yenilenir ve yeni bir boyut kazanır. Öteki dünyadan gelen kut, yeniden geldiği yere, Şaman gibi kurulmak için döner. Şaman

dünya görüşünde kozmik bütünlük reel dünya ile öteki âlemin birbirini tamamlaması şeklinde varlığını sürdürür.

Şamanlık yeteneği, seçilmişlerde doğuştan mevcuttur. Şamanlık yeteneği büyük bir kültür mirasını ve toplumun 'gizli bilimini korumaya yönelik olgudur. Bu yeteneğin felsefî boyutu Şamanların kendilerine verilen bu vergiyi mükâfat olarak değil, bir yük olarak algılamasına dayanır. Toplum da Şaman vergisini ağır bir yük olarak görür Bu nedenledir ki göreve çağrı, gönüllü olarak kabul edilmez. Zorla kabul ettirilir ve doğal olarak Şamanlık ettirgen bir yapı biçiminden edilgen bir yapı biçimine geçmiş olur.

Şamanın, rast gele seçilmediğini, çağrı başlamadan önce adayın gelecekten haber veren rüyalar görmesinde, çoğu kez toplumdan uzaklaşmasında görebiliriz. Çağrı, en iyi Şamanlar için üçten beş yaşa kadar, orta düzeyde olan Şamanlar için beş yaştan dokuz yaşa kadar olan dönemde, zayıf Şamanlar için ise 12–18 yaş arası başlar.

Bundan sonra fizikî ve psikolojik değişmeler, sarsıntılar, azaplar başlar Şamanlık pratiğini yürüten çağdaş Türk Şamanları da çağrının yaş bölümünü tasdik etmektedirler.

Etnografık literatürde Şamanlığa davet 6 ile 50 yaş arasında, bazen daha erken gerçekleşir. Bu durumda Şamanlıkta belli bir yaş sınırının olmadığı görülmektedir ki bu da çağrının özel bir durum sergilediğine işarettir.

b- Şamanın dua-alkışı

Şamanın esrime(***kendinden geçme***) hâlinde söylediklerinin büyük bir kısmını dua ve alkış oluşturur. Şamanlıkta bu alkışlar davulun eşliğinde icra edildiği için musiki ile bağlantılı olup Şamanın tiyatral özelliği ile şairlik özelliğini birleştirmesi sonucunda ortaya çıkar. Yetenekli bir şair olan

Şaman, yalnız cezbe hâlinde şiirli dualar söyler yoksa normal hâlinde Şamandan alkış-dua beklemek olmaz.

Diğer taraftan Şaman, esrime hâlinde olduğu zaman söylediği için söylediklerini tekrarlayamaz. Şamanın bu hali sonraki dönemde halk sufizmi şairlerinin menkıbelerinin oluşmasında etkili olmuştur.

Bir Şaman dua ve alkışından örnek:

"Ey yerin kuvvetli boğası, bozkırın kudretli atı
Ben kükreyen güçlü boğayım
Ben bozkırda kişneyen atım
Ben bütün varlıklardan daha seçkinim
Ben her birinizden daha yetenekliyim
Ben en kudretli efendi tarafından yaratılmışım
Kırların atı gel ve bana ne yapacağımı öğret
Yerin büyüleyici boğası görün ve benimle konuş
Kudretli efendim, bana emirlerini ver.

Benimle gelecekleri gözlerinle izle. Benimle yürü demediklerim, beni izlemesinler. İzin verilen yere kadar yaklaş. Dikkatle bak, dikkat et, ihtiyatlı ol. Çok dikkatle bak. Her şey sanadır, her şey.

Ey büyük şaman atam, eğer bir şeyler yanlışsa, eğer ben doğru yolu tutmamışsam, sana yalvarırım benim hatamı düzelt, bunun için ver emrini.

Hatalarımı ve yolumu bana göster. Benim anam, uçmağa kanat ver, benim geniş yolumu döşe.

Güneşin ruhu, güneşin anası, güneyde ormanda, dokuz tepenin arkasında yaşayan, kıskanç olan, ben seni sayıyorum, bırak onlar kalsın, bırak senin üç gölgen dimdik dursun.

Doğuda senin dağının üstünde yaşayan, benim emellerim büyük güç, benim kalın boyunlu babam, efendim.

Ve ak sakallı ateş, sana bütün isteklerimle, bütün itaatimle soruyorum.. Bütün isteklerimi kabul et. Dikkat et, yerine getir, her şeye dikkat et, her şeyi yap."

Dua alkışların ilki Şamanın yardımcı ruhlarının övgüsüne aittir. Ancak Şaman gizli bilgilerin kaynağı olan sınır dışı varlıklarla irtibattadır. Şamanın söylediklerinde her ne kadar karmaşa bir karakter arz etse de bir düzen ve sistemlilik vardır.

Gizli bilginin söz şeklinde yalnız seçilmişlerde: Ozanlarda, âşıklarda, bakşılarda, kayçılarda, Şamanlarda, büyücülerde, falcılarda vb. olması sözün ilahî menşei hakkında düşünmeğe olanak tanır.

Şaman, merasime katılanların anlamadıkları bir şeyler mırıldanabilir, gizemli bilgileri özel bir dille iletmektedir. Bu sonraki dönemlerde Türk sofularında görülen hâldir: Sonraki çağlarda Barak Baba'nın cezbe hâlinde söyledikleri buna örnektir.

Moğolların önünde büyük bir kalabalıkla Anadolu'ya gelen orta Asya Şamanları bu yörede halk sufizm'ini oluşturmuşlardı.

Halk sufızmi şairleri de söyledikleri ilahileri O'nun ağzı ile icra ettiklerini bildirir, söyleyen o, söyleten o, demekle eski Şaman telakkisini yeni medeniyet ortamına aktarırdılar.

Yunus Emre'nin, Barak Baba'nın vecde geldikleri zaman söyledikleri hep Tanrı adına yazılmıştır. Barak Baba'nın cezbe hâlinde ağzından köpükler geldiği, manası belirsiz, anlaşılması zor birçok mısralar söylediği bilinmektedir

Türk tarikat şairlerinin söze büyük değer vermelerinin kökeni Şamanların sözü gizli bilginin kaynağı olarak görmelerine dayanır.

Şaman, Tanrı'ya ve büyük ruhlara yalvarmakla ve onları övmekle sınır ötesi dünyanın özelliklerini çizmiş olur. Bu bağlamda Türk mitolojisinde ruhlar hiyerarşisi ve ruhların işlevleri hakkında en iyi bilgiyi Şaman duaları verir.

Şaman ezoterik/gizemli bilgilerle, toplumun gittikçe yozlaşan hayatının önünü almağa çalışır. Doğa ile insan toplumu arasındaki dengeyi korumağa çaba gösterir.

Tarikat şairlerinin Tanrı ağzı ile konuştukları, ilahilerini, nefeslerini, hikmetlerini O'nun kudreti ile söylediklerini bu açıdan yorumlamalı.

Demirci ocağı

c- Simge ve semboller

Şaman kendini öteki dünyaya hazırlamasında gerekli olan âletlere: kostüm, davul, başlık, ayakkabı, ayna, tas, sopa, maske, vs., sahip olması şarttır.

Şamanlık öğesi, simge ve sembollerle zengindir veya başka bir deyimle Şamanlık, sembollere dönüşmüş bilgi sistemidir Semboller, anlatıda kolaylık sağladığı için gizemli bilgiler daha çok sembollerle, simgelerle takdim edilir.

Bu sebepten Şamanın baştan sona kadar sembollerle dolu giysisi, davulu ve ritüel gösterileri, sembolik bir dille konuşması, gizli bilgilerin sunulması yolu olarak değerlendirilmelidir.

Bu sufizmde zahitlik merhalesiyle hemen hemen aynıdır

Şamanlıkla bağlı bir takım öğeler: Şaman olma, Şamanın işlevleri, ölüp dirilme, Şaman definleri vs. masallarda, destanlarda ve halk edebiyatının diğer türlerinde ***transformasyon/şekil değiştirme*** edilerek korunmuştur.

İslam'dan sonra halk sufizminin oluşmasında (***nasip almaktan, çile çıkarmaktan, erkâna alınmaktan, dara durmaktan, dardan indirilmekten, eren kültünden tutun Türk tasavvufunun hemen hemen bütün katmanlarında***) Şaman dünya görüşü görülmektedir.

d- Büyük şaman katliamı

Hıristiyan misyonerler 18–19. yy Türk Şamanlarını Rus yöneticilerine tutuklatır ve idam ettirirlerdi.

İslam da uzun zaman göçebe toplumun yaşattığı eski inançları bid'at adı altında dışlamış, yönetim bu insanları her zaman hor görmüştür.

Ancak buna rağmen özellikle Altay-Sayan Türkleri, Sibirya Türkleri, Moğol-Buryatlar, Tunguzlar ve bu halklar her zaman Şamanlara saygı göstermiş, onları yapma dinlerin kâhinlerinden üstün bilmişlerdir.

Mesela sıradan bir Moğol, Şamanlıkla Lama dininin farkını şöyle özetlemiştir: Şamanlar bize hayat nesnelerinden

anlattıkları hâlde lamalar bize yalnız ölümü çağrıştıran şeyleri telkin ederler.

7- Türk Mitolojisinde benzeşenler (Ortak Öğeler)

Türk Mitolojisinde benzeşenler/ortak öğeler kavramını destanlar arasında ortak kullanılan sembol vaka ve olgular için kullandık. Bunu hemen örnekleyelim:

Battal Gazi, Hindistan'a *"Ak Fil"*i getirmeye giderken bir deniz kenarına varır, çaresizlik içindedir. Atından inip, abdest alır ve namaz kılar, sonra uyur. At sesine uyanır. Hızır Aleyhisselam beyaz atıyla çıkıp gelir, Battal'a *"Tiz Divzade Aşkar'a bin"* der. Battal atına biner, Hızır'ın dediğine uyarak gözlerini yumup atına bir kamçı vurur. Gözlerini açtığında kendini denizin öbür yakasında bulur.

Burada görüldüğü gibi at ve Hızır öğeleri, asıl öğe olan kahramanın yaptığı işin gerçekleşmesinde yardımcı unsurlar olarak karşımıza çıkıyor. Anlatı türleri (destan, efsane, mit, masal, halk hikâyesi) teşekkül ederken birbirlerinden farklı özellikler arz ederlerse de birbirleriyle benzer yanları mevcuttur. Bu benzerlik, daha çok öğeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Öğe kavramı ülkeler arasında da ortaktır. Bunlar bir ülkeden diğerine "taşıyıcılar" vasıtasıyla götürülmektedir. Taşıyıcılar yeni öğrendikleri tipteki anlatmalardan ziyade öğeleri tercih ederler. Taşıyıcı birden fazla öğe içinden de tercih yapabilir. Yalnız her öğe, başka bir ülkeden gelmiştir nazarıyla da bakmamak lazımdır.

Bu örneklemeden sonra Türk destanlarında tespit edebildiğimiz ortak öğelere geçebiliriz. Ortak öğeler, Türk dünyasındaki düşünce ve ruh birliği açısından son derece önemlidir. Bu tür tespitler, Türk dünyasının geçmişten bugüne

kadar tablolar halinde karşımıza çıkan müştereklerini ortaya koyacaklardır.

a- Destanlarda geçen doğumla ilgili benzeşmeler/öğeler

Destanların en yaygın başlangıç öğelerinden biri "kahramanın Doğumu'dur. Çocuk özlemi ve buna bağlı olarak gelişen öğe kompleksleri masal, hikâye ve destan gibi anlatmalarda oldukça yaygındır.

Uygurların menşe efsanesinde, Uygurların beş atası gökten inen nurla ağaçtan doğmuşlardır.

Oğuz Destanı'nda Oğuz annesi Ay Kağan, tarafından dünyaya getirdiğinde harikulade özelliklere bürünmüş olarak tanıtılmaktadır:

"...Bu oğulun yüzü gök rengi, ağzı ateş kızılı, gözleri ela, saçları ve kaşları kara idi. Güzel perilerden daha alımlıydı. Bu oğul anasının göğsünden ilk sütü içip bundan sonra içmedi. Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeye başladı Kırk günden sonra büyüdü. Yürüdü, oynamaya başladı..."

Dede Korkut'ta Dirse Han, çocuksuzluğun cezası olarak Bayındır Han'ın buyruğuyla kara otağa oturtulmuş, kara koyun yahnisinden önüne koyulmuştur. Bu duruma çok içerleyen Dirse Han, hatununa durumu açmış, o da ulu toy eylemesini, açları doyurmasını, herkesi memnun etmesini ve Tanrı'dan çocuk dilemesini söylemiştir. Bunlar yapıldıktan sonra Dirse Han'ın hatunu gebe kalmış ve bir oğlan (***Boğaç Han***) doğurmuştur.

Altay-Türk destanlarında kahramanların doğumlarında olağanüstülükler izlenmektedir Kahraman daha doğar doğmaz yürümeye başlar, kısa sürede bahadır olur ve düşman eline sefere çıkar.

Manas Destanı, Battal Gazi'nin doğuşu ile ilgili emareler rüyada telkin edilerek başlar.

Çakıp Han, çocuğu olmaması nedeniyle büyük bir üzüntü çeker *"çocuk doğurmak için çarelere başvurmuyorsun"* diye hanımı ***Çıyırdı***'ya sitemde bulunur. ***Çakıp Bay*** ve ***Çıyırdı***, gördükleri rüyaları ***Bay Cigit*** adlı biliciye anlatırlar. Bay Cigit kahraman bir oğul sahibi olacaklarını müjdeler. Çıyırdı hamile kalır, kaplan eti dışında hiçbir şey istemez. O zorlu doğum sırasında bir parça et torbası doğurur. Amcası et torbasını açınca ondan Manas çıkar.

Manas doğarken bir elinde yağ, bir elinde kan tutarak doğar. Yağ zenginliğin sembolü olup, Manas'ın gelecekte halkını refaha kavuşturacağına işaret etmektedir. Kan ise kahramanın gelecekte bütün yaşamını savaş meydanlarında geçireceğine, düşmanlarının kanlarını nehir gibi akıtacağına işaret etmektedir.

Çocukların doğarken bir işaret taşımaları, onların ileride olağanüstü birer insan olacaklarının işaretidir *(avuçta kan veya süt damlası, vücudun herhangi bir yerinde ben bulunması gibi...).*

Anadolu'da mevcut pek çok menkıbede, bu belirtileri taşıyan çocuğun doğduğu anlatılmaktadır.

Battal Gazi Destanı'nda, ava giden Hüseyin Gazi'nin önüne bir geyik çıkar, Hüseyin Gazi onu yakalamak için kovalar, Geyik bir mağaraya girer. Geyik kaybolur. Bu defa karşısına eğeri üstünde, gemi ağzında bir at çıkar. At çok alımlıdır. Hayretler içinde kalan Hüseyin Gazi, onu tutmak ister, ama at yanına yaklaştırmaz. Bu sırada mağara içinden bir ses gelir: *"Hüseyin'e itaat et, henüz vakit gelmedi ki ben seni Cafer'e göndereyim"* At bu sesi duyunca sakinleşir.

Hüseyin Gazi, onu yularından tutar ve yere saplı duran süngüyü çıkarıp alır. Süngünün üzerinde yazılar vardır ve

ayrıca onda Hz. Peygamber'in iki tutam saçı bulunmaktadır. Hüseyin Gazi atına biner ve bu atı yedeğine alır. O, *"Bu emanetleri kime vereceğim?"* diye düşünürken uyuya kalır. Düşünde *"Cafer senin oğlundur!"* diye haber verirler. Bu hadiseden sonra Hüseyin Gazi'nin bir oğlu olur ve adını Cafer (Seyyid Battal Gazi) koyarlar.

Battal Gazi Destanı'nda kahraman dünyaya geldiğinde elinde veya vücudunun herhangi bir yerinde bir emareye dair bir anlatım yoktur. Ancak çok güzel oluşu ve kucağına alanın bir daha bırakmak istemediği anlatılmaktadır. Hâlbuki İslamiyet öncesi Türk destanlarında kahramanın fiziki güzelliğine pek önem verilmez; güzel sıfatlar yerine iri, güçlü ve akıllı oluşları tanıtılır. Oğuz Kağan tasvir edilirken güçlü hayvanlara benzetilerek tasvir ediliyor:*"Vücudu baştan aşağı tüylü, ayağı öküz ayağı gibi, beli kurt beli gibi idi".*

b- Ad koyma ortak öğesi

Türk geleneğinde çocuğun korunması, sosyal hayatta iyi ve başarılı bir insan olması için, doğumdan sonra alınan tedbirlerden biri de ad vermedir. Bu geleneğin ilk kaynağının Orta Asya olduğunu, mevcut destanlarımızdan, hikâyelerimizden ve etnografik-folklorik incelemelerden anlıyoruz.

Kişiliği oluşturan özelliklerden biri olarak kabul edilen ad, sadece sosyal bir kişiliği temsil etmez; aynı zamanda mistik bir kuvveti de ifade eder. Onun için yeni doğan çocuğa gelişigüzel bir ad verilmez; verilen adın çocuğun geleceğini, karakterini, toplum içindeki yetini ve başarısını etkileyecek, damgalayacak sembolik bir öz taşımasına dikkat edilir. Türk destanlarının en eskisi diye adlandırdığımız Oğuzname'de, Oğuz Han'ın kendi adını bizzat aldığı kayıtlıdır:

"…. Çağda Moğollarda oğlan bir yaşına girmeden ad koyma âdeti vardı. Oğlan bir yaşına gelince Kara Han ülkeyi davet etti ve büyük bir ziyafet verdi. Kara Han ziyafet günü çocuğu meydanın ortasına getirip beylerine şöyle söyledi: 'Bizim bu oğlumuz bir yaşına girdi, şimdi buna ne ad koyacaksınız?' Beyler cevap vermeden çocuk: 'benim adım Oğuz'dur' dedi."

İşte orada yürüyen bir yaşındaki oğlan
Gelip dile dedi bilin açık seçik
Adım ünlü padişah Oğuz'dur
Bütün hüner sahipleri bilin.

Ziyafete gelen büyük küçük herkes, oğlanın söylediği bu sözlere şaşırdılar ve "*bu çocuğun kendisi adını söylüyor, bundan daha iyi ad olur mu?*" diyerek adını Oğuz koydular. Dahası "bir yaşındaki çocuğun bunca sözü söylediğini hiçbir devirde hiç kimse işitmiş değildir" diyerek bunu yorumlayıp şöyle dediler: "Bu çocuk uzun ömürlü, ulu devletli olacak ve ülkesinin topraklarını genişletecek,"

Oğuzname'nin değişik parçalarını ihtiva eden Dede Korkut'ta da, bilhassa erkek çocuklara ad verme geleneğinden bahseden bölümler vardır. Bu kaynaktan öğreniyoruz ki, bir genç, hünerini herhangi bir hareket ve kahramanlıkla ispat etmeden ad alamaz:

"*Ol zamanda bir oğlan baş kesmese, kan dökmese ad komazlar idi*".

Yiğit için en küçültücü durum, adsız kalmasıydı. Gösterilen yararlıktan dolayı adı Korkut Ata tarafından verilmekteydi.

Dirse Han'ın oğlu, arkadaşları ile âşık oynarken, azgın bir boğayı koyuverirler, diğerleri kaçtığı halde Dirse Han'ın oğlu kaçmaz, onunla dövüşür ve öldürür. "***Boğaç***" adı verilir. Kam Büre Bey'in oğlu, bezirganların malını soyguncullardan kurtardığı için "***Bamsı Beyrek***" diye ad koyulur. Kazak-Kırgızların milli Destanları Manas' ta ad verme geleneği tamamıyla İslami bir özellik arz eder:

Çakıp Han, doğan oğlunun adını
Dört ulu peygambere "Manas" koydurdu.

Manas Destanı'nda, ikinci bir ad koyma töreni de Semetey için yapılmaktadır. Manas öldükten sonra Kanıkey bir oğlan çocuğu dünyaya getirir. Manas'ın düşmanları Abeke ve Kö- böş'ün çocuğa bir kötülüğü dokunur diye, Kanıkey onu alıp babası Kara Han'a gider Kara Han'ın ilinden ad koymaya kimse çıkmayınca bir aksakallı ortaya çıkar ve Semetey diye ad verip ortadan kaybolur.

Aynı öğeyi Semetey öldürüldükten sonra, onun oğlu Seytek için ad verilirken de görüyoruz.

Eski Yakutlarda çocuğa küçüklüğünde verilen ad, gerçek ad sayılmazdı. Gerçek ad, yay çekip ok attıktan, kısacası bir yiğitlik ve yararlılık gösterdikten sonra ad verilirdi. Verilen bu ad, o yiğidin bindiği atın rengi ile ilgili olurdu.

Aynı durumu Alpamış (Alıp Manaş) Destanı'nda görüyoruz. Kahramanın göbek adı "Hakimbek"tir. Hakimbek, yedi yaşındayken ilk kahramanlığını gösterir. Dedesi Alp Bey'den kalma on dört batman ağırlığında ki sarı yayı kaldırıp çeker. Sarı yayla attığı ok Askar Dağı'na kadar gider ve dağın tepesini uçurur. Bunun üzerine halk ona "***Alpamış***" adını verir.

Battal Gazi Destanı'nda aynı gelenek yer almıştır. Asıl adı "*Cafer*" olan yiğit, büyük yararlıklar gösterdikten ve babasının intikamını düşmanlarından aldıktan sonra "*Battal*" adını almıştır.

c- Yükselme/mansıp alma öğesi

Gerek göçebe gerekse yerleşik medeniyete sahip toplumlarda, olayların hükümranlığın devamlılığı, kahramanların devamlılığıyla mümkün olmaktadır. Baba öldükten sonra mansıbının (*devlet hizmeti*) devam etmesi için, yerini doldurabilecek evladı yetiştirmek zorundadır. Burada yetiştirme derken, kendi toplumunun hayat şartlarına ve kıymet hükümlerine göre yetiştirmeyi kastediyoruz.

Toplumun içinde yaşadığı şartlar, değişik tiplerin doğmasını sağlar. Devamlı dış düşmanlarla mücadele halinde bulunan Türk toplumu, cengâver, çevik ve kuvvetli insan tipini elzem kılmıştır.

Destanı meydana getiren olayın sahibi, başkahramandır. Kahraman, mazbut bir muhit ve seçkin bir tabakadan gelir. Alelade halk tabakası içinden yetişmiş bir kişiyi destan kahramanı olarak göremeyiz.

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un tek gayesi; gücü ve kuvvetiyle çevresine hâkim olmak ve babasının yerini doldurmaktır. Bu çevreye hâkimiyet idealini oğullarına dahi vasiyet ve telkin etmektedir:

Oğuz Kağan'ın yaptığı mücadelelerin, Tanrı'ya karşı ödenmiş bir görev olduğunu belirtmesi ve altı Oğlu'nun (*Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ, Deniz*) da aynı idealde olmalarını istemesi oldukça anlamlıdır. Yönetenlerin, aktif bir karaktere sahip olmaları, mensubu olduğu toplumu ayakta tutan ilk

şarttır. Hele göçebe toplumlarda bu hususiyet kaçınılmaz bir durum arz eder.

Dede Korkut Destanlarında da boyları yöneten beğler, kendisinden sonra boyu yönetecek oğullarının kahraman, cesur ve hünerli olmalarım isterler. Hatta baba hayattayken oğlunu bu yönleriyle imtihan dahi eder. Bu durum kişiyi aktif olmaya zorlamaktadır.

Kam Büre Bey-oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Salur Kazan, Bay Büre'ye üzüntüsünü sorar:

"Han Kazan, nice ağlamayayım? Nice bozulmayayım? Oğulda ortacım ***(yerimi tutacak kimsem)*** *yok, kardaşta kaderim yok. Ulu Tanrı, beni hor görmüştür. Beyler, tacım tahtım için ağlarım, Bir gün ola düşüp ölürüm, yerimde yurdumda kimse kalmaz"* der.

Oğuz beyleri Tanrı'ya dua ederler ve Bay Büre'nin bir oğlu olur. Bamsı Beyrek, kısa zamanda serpilir. Bezirgânları haramilerin elinden kurtarmak suretiyle yiğitliğini ispatlar. Bay Büre, oğlunun kahramanlığını duyunca, Oğuz beylerini çağırır, konuklar. Dedem Korkud gelerek oğluna ad koyar.

Türk kavimlerinden Kırgızlara ait Manas Destanı'nda da Yakup Han, kendi yerini dolduracak olan oğlu Manas'ın bir kahraman olarak yetişmesini özellikle ister ve onu terbiye etmesi için Bakay Han'a emanet eder ve şöyle söyler:

"İşbu Manas çocuğum Bakay,
Sivrilip adam olunca,
Yelesinden tutup ata binince,
Büyüyüp adam olunca,
0 vakit ona bit at bul,
Giymek için ona elbise bul
At başı gibi Kur'an la,
Koyun başı gibi kitapla,

Kıyamet yolunu 'öğret ona,
Sürünün içinde ona kır at bul"

Yakup Han kendi yerini dolduracak olan oğlu Manas'ın silahşorluğu, biniciliği yanında İslam dinini de iyi bilmesini istemektedir. İslamiyet'ten sonraki Türk destanlarında, kahraman için dini bilgiyle mücehhez olmak, savaşçılığa eşdeğerdir. Mansıp alacak yiğitte sağlam bilek, korkusuz yürek ve sarsılmaz inanç olmalıdır.

Bazı destanlarda; destan kahramanının eğitim ve yetişmesinin kendi iradesiyle olduğunu görüyoruz. Kahraman küçük yaştayken, babası düşmanları tarafından öldürülmüştür. Kahraman kendine baliğ olunca önce babasının intikamını, daha sonra da mansıbını almayı gaye edinir.

Battal Gazi Destanı'nda, Cafer (Battal), babasının katili Rum beyi Mihriya- yil'den intikam alıp babasının yerine serasker olan Abdüsselam'dan mansıbı almak ister ve Mihriyayil'in sarayına varır. İçki âlemindeyken onu yakalar, başını gövdesinden ayırır. Diğer beylere: "Mih- riyayil sizi birer birer istiyor" diyerek çağırır ve onların da başlarını keser. On dört adı belli Rum beyinin başlarını bir çuvala doldurup Malatya'ya döner, Cafer, olayr anlattığında Abdüsselam: "Yalan söylüyorsun" diye karşı çıkar. Cafer çuvaldaki başları ortaya dökünce Abdüsselam'ın nefesi kesilir. Seraskerlik görevi Abdüsselam'dan alınıp Cafer (***Battal***)'e verilir

d- Dostluk ve arkadaşlık öğesi

Destanlarda sergilenen hayat tarzı içinde arkadaş edinme ve onlarla olan ilişkiler çok önemli öğelerden birini teşkil eder.

Abdulkadir İnan, Altay-Yenisey Türklerine ait göçebe boyların başındaki alplar çağını tasvir eden destan ve masallarda alpların yanında *"kırk yiğit"*in bulunduğunu belirtmektedir.

Bu kırk yiğit öğesi, Dede Korkut hikâyelerinden Dirse Han-oğlu Boğaç Han Boyu'nda Kam Büre Beyoğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Kazan Beyin oğlu Uruz'un tutsak olduğu Boyu'nda, Kanlı Koca-oğlu Kan- turalı Boyu'nda yer almakta, kahramanın yardımcıları olarak görev yapmaktadır.

Manas Destanında Kalmuk Şahı Tayçı Han'ın kızı Barçın'ın dört şartını da yerine getirip onu almaya hak kazanan Alpamış ve kırk yiğidine hile düzenleyen Surheyil, onlara şarap içirir. Bu sarhoş halleriyle onları öldürtür, fakat Alpamış'a bir şey yapamazlar. Sonunda onu hileyle kuyuya atarlar.

Manas'ın en yakın arkadaşı, Hıristiyan iken, ailesinin ve çevresinin bütün baskılarına rağmen Müslüman olan Almambet'tir. Almambet, Müslüman olduktan sonra Oyratların Hanı olan babası Kara Han'ı öldürür ve Müslüman beyi Er Kökçe'ye sığınır. Er Kökçe'nin kırk yiğidi Almambet'i kıskanırlar ve Er Kökçe'nin karısı Ak Erkeç'le ilişki kurduğu dedikodularıyla ara bozarlar.

Almanbet Manas'ın karargahına varır, durumu ona anlatır. Manas, Almambet'i babasına gönderir. Çakıp Han da hikâyeyi Almambet'ten dinler ve çok memnun kalır,

Manas'la Almambet sütkardeş olurlar ve birbirlerinden bir daha ayrılmazlar.

Manas Destanı'nda törö (efendi)-çora (hizmet eden) ilişkileri destanın birinci dairesinde, gerçek arkadaşlık ölçüsünde geçmekle birlikte, destanın ikinci dairesinde, bu arkadaşlığın zayıflığına şahid oluyoruz. Zira epik düşüncede etik (ahlaki) bir kaygı ön planda değildir. Manas öldükten

sonra çoralar onu unuturlar. Daha sonraki epizotlarda bu kırk çoranın Manas'ın düşmanı olan Ko- beş'in hizmetine girdiğini görüyoruz. Bu hizmet edenlerin sayısı daima kırk olarak bildirilmekte ve bunlardan bir bölümünün adları da verilmektedir:

Manas bir töre olarak üzerine düşen her görevi bu kırk çora için yerine getirmektedir. Kendi evliliğinde kırk çoraya da kız bulmak zorundadır Bu, baba-oğul benzeri ilişki, Manas'ın ölümüne "kadar karşılıklı sorumluluk içinde geçer. Hatta Manas, kendisi öldükten sonra "***çoralar***"ın ne yapmaları gerektiğini de öğütler.

Bu kırk arkadaş öğesi "***Yusuf Bey-Ahmet Bey Bozoğlan***" Destanı'nda da yer almaktadır

Battal Gazi Destanı'nda Cafer'e en yakın olan arkadaşı, Hıristiyan iken Müslüman olan Ahmer ***Tarran*** (***Ahmet Turan***)'dır. Rum asilzadesi olan ***Ahmer Tarran***, Cafer'in gücü karşısında Müslümanlığı kabul etmiş, Kayser ordusunun en güçlü ve kuvvetli savaşçısıdır. Bazı kaynaklarda bu isim "***Todori***" olarak geçmektedir.

Bu öğe, diğer Türk destanlarında da mevcuttur: Danışmendname'de Melik Damşmend, Artukhi'ye Müslümanlığı kabul ettirir ve en yakın silah arkadaşı olurlar.

Köroğlu Destanı'nda dini inanç söz konusu olmamakla beraber, Kenan, Köroğlu'nun kuvvetine hayran kalarak onunla arkadaşlık kurar

e- Evlenme/evlilik öğesi

Türk destanlarında bir veya birden fazla kadınla evlenme geleneği sürmekte, ancak eski destanlarda kahramanın evleneceği kızlar mitolojik özellikler taşımaktadır. Nitekim Oğuz Kağan'ın ilk evlendiği eşi, gökten inen ışığın içinden;

ikincisi bir ağaç kavuğundan çıkan kızlardı. Bu evlilikte Oğuz'un kızlarla karşılaşması önemle belirtilmekle beraber, kaçırarak evlenme söz konusudur ve düğün merasiminden bahsedilmez.

Manas Destanı'nda birden fazla kadınla geleneklere uymayan evliliklerin yanı sıra, geleneklere uygun evlilikler de yapılmıştır.

Nitekim Manas, babası Çakıp Han'dan, kendisine gerçek eş olabilecek bir kız bulmasını istemektedir. Evin hanımının "***baybiçe***" olabilmesi için geleneğe uygun, yani nikâhlı, düğün-dernekli, gelin gelmesi lazımdır.

Çakıp Han oğlu Manas'a kız ararken bir çobana rastlar ve niyetini söyler. Çoban:

"***Temin Han'ın kızı Kanıkey Manas'a denk bu kız işte.***" Diyerek Kanıkey'i tanıtır.

Çakıp Han, Kanıkey'i Manas'a istemeye gider. Mendi-bay adındaki biri fesat yaratarak Temir Han'ın, kızım Manas'a vermemesi için kışkırtır. Temir Han, oyuna düşmemek için şartlar ileri sürer, İstenilen kalın (*başlık*) hazırlatılır, ancak Mendi Bay, Temir Han'ı kızını vermekten caydırır, Kanıkey, Manas'ı küçük görür ve azarlar. Manas sinirlenir ve çoralarına savaş için hazır olmalarını emreder. Temir Han'a hücum ederler. Kanıkey bu defa yalvarmaya başlar.

Sonra barışırlar. Bunun yanı sıra; Ayıp Han'ın kızı Altınay Al- mambet'e, diğer kırk kız da kırk çoraya verilir.

Manas Destanı'nda karşılaştığımız ***kalın (başlık)*** türü atlı medeniyet ve hayvancılıkla uğraşan bir topluluk için yerinde bir istektir. Dede Korkut Hikâyelerinde de aynı durumla karşılaşıyoruz. Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda Delü Kaçar, krz kardeşini istemeye gelen Dede Korkut'a:

"Bin buğra getürün kim maya görmemiş ola, bin dahi aygrr getürün kim hiç kısrağa aşmamış ola; bin dahi koyun görmemiş koç getürün, bin de kuyruksuz kulaksız köpek getürün, bin dahi püra getürün mana."

Battalname'de de "poligami" yani çok kadınla evlenme adeti görülmektedir. İslamiyet'te birden fazla kadınla evlenme caizdir. Ancak, evlenecek çiftlerden erkeğin İslam olması veya İslamiyet'i kabul etmiş olması şartı vardır.

Battal Gazi ilk evliliğini amcasının kızı Zeynep'le, ikinci evliliğini de Müslüman olan Kayserin kız kardeşi Mahpiruz ile yapar. Her iki evlilik de rüyada Hz. Muhammed'in tavsiyesiyle gerçekleşir.

Burada dikkati çeken yön, Zeynep'in, kocası Battal Gazi'nin Mahpiruz'la evlenmesini kıskanmayıp, aksine yardımcı olmasıdır.

Battal Gazi'nin üçüncü evliliği Emir Ömer'in kızı Fatma iledir. Ancak bu evliliğe kızın annesi engeldir; Battal fakir olduğu için kızı -vermek istemez. Bu evliliğin gerçekleşmemesi için yerine getirilmesi zor istekler ileri sürülür. Bunlar: "*Hindistan'da bulunan Ak Fil ve üzerindeki altınlar, ayağındaki altun halhal, yüz kıvırcık tüylü deve, dörtyüz arabi at*"dır. Bunlar için bir yıl da süre koyulur.

Battal Gazi bunları getirmek üzere Malatya'dan ayrılınca Kayser Emir Ömer'in kızını, esir alır ve oğluyla evlendirmek üzere düğün-dernek kurdurur Bu arada Battal döner, durumu öğrenir ve gerdek gecesi Fatma'yı Kayser'in sarayından kaçırır ve Malatya'ya döner. Yedi gün yedi gece düğün edip Fatma ile evlenir. Battal, Ak Fil'i çok malla birlikte Halifeye armağan eder.

Bu sevgilinin düğüne son anda yetişme öğesi Türk halk hikayelerinde oldukça yaygındır; Âşık Garip Hikâyesi, Tahir ile Zühre Hikâyesi gibi.

Battal Gazi, yukarıda belirttiğimiz gibi üç evliliğin dışında üç evlilik daha yapmıştır. Bunlardan biri, kimliğini gizleyerek ve "***iç güvey***" olarak yaptığı, Kafir Taryun'un Müslümanlığı kabul eden kızı, Gülendam'la diğeri, Mahpiruz'un kız kardeşi Gülli Ketayun (*bu evlilik kaçırma yoluyla gerçekleştirilmiştir*) ve sonuncu evliliği de Halife'nin kızıyla yapmıştır,

Köroğlu Destanının değişik rivayetlerinde Köroğlu, bir veya birden fazla kadınla evlenmiş gösterilmektedir. Azeri rivayetinde Köroğlu, Nigar Hanım; Özbek rivayetlerinde Arap Reyhan'ın kızı, Kaf Dağı Padişahı'nın kızı Yunus Peri, Hindistanlı Miskal Peri, İrem Bağı'ndan Gülnar Peri gibi olağanüstü eşlerin yanı sıra dokuz tane de insan kızı ile; İstanbul rivayetinde çeşme başında gördüğü bir kız ile evlenmiştir.

f- Ölüm ve yeniden dirilme öğesi

Ruhun bedeni geçici olarak terk etmesi, Şamanist inançta ve İslam dininde tipik menkabeler halinde anlatılmaktadır. Şamanistler Tanrı Bay Ülgen'e kurban sunacakları zaman, gerek kurban edilecek atın, gerekse kurban sunan kişinin ruhu bedenlerini terk eder ve gelip gidip Bay Ülgen'le konuşur.

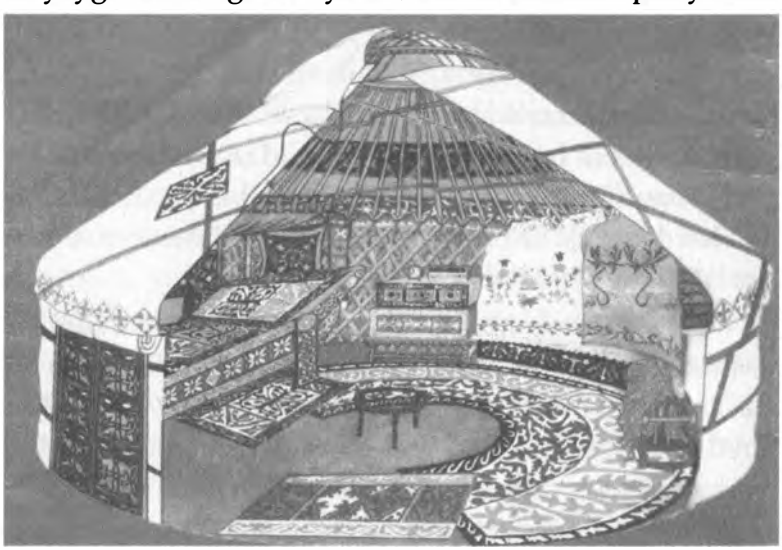
Yine geleceğe dair haber sorulduğunda veya hastalık tedavisinde. Şaman'ın ruhu bedenini terk eder ve çeşitli yerleri dolaşır. Ruhlarla görüşür veya iyileştireceği hastanın ruhunu bularak tekrar bedenine dönmesini sağlar. Bunları başardıktan sonra da "***Şaman***"ın ruhu bedenine döner ve olup bitenleri çevresindekilere anlatır. Araştırmacılar bu halin Budizm'deki yoga ile ilgili olduğunu ileri sürmektedirler.

Hz. Muhammed'in Miraç hadisesinde de ruhun bedenden ayrılarak gittiği nakledilir. Âşık Paşa için de; Allah katına çıktığı ve zahiri-batını hususların bizzat Allah tarafından kendisine açıklandığı anlatılır.

Sarı Saltık'ın halifelerinden Barak Baba ve Mevlana'nın da halvette iken ruhlarının bedenlerinden ayrıldığına ve birtakım kehanetlerde bulunduklarına dair bilgiler mevcuttur.

Bu bilgilerden ortaya çıkan sonuç şudur: ***Şamanist*** inanca göre "***Şamanlar***"ın, İslam dinine göre ***Veliler***'in ruhları, bedenlerini geçici olarak terk etmekte, bu şekilde vecd ve istiğrak haline girdikten sonra kehanetlerde bulunmaktadırlar. Başka bir ifadeyle keramet sahibi kişilerin ruhları geçici olarak bedenlerini terk edebilmektedir, Ancak, çağımızdaki Şamanların göğe çıkarak Tanrı ile konuşma gücünü gösteremediklerinden yakınılmaktadır.

"Ölüp-Dirilme" öğesini biz İslami dönem destanlarında da yaygın olarak görebiliyoruz, eski destanlarda pek yoktur.

Yurt denen; bir konar göçer Türk çadırı otağı

"***Ölüp-Dirilme***", ruhun bedeni geçici olarak terk etmesi gibi keramet ehli insanların elinde yahut acı çeken yakınların Tanrıya yalvarmalarına karşı, gönderilen kutsal varlık (***melek, hızır vs.***) vasıtasıyla zuhur etmektedir.

Şimdi, iki ana etnik-kültürel bölge olan Güney Sibirya ve Orta Asya'da oluşan, Türk-Moğol epik geleneğinin bütün özelliklerini yansıtan Manas Destanı'nda "Ölüp-Dirilme" öğesini irdelemeye çalışalım:

Tamamı bir milyon mısra civarında olduğu söylenen Kırgız tarihinin başlangıcı, Kırgız edebiyatının ve kültürünün temel kaynağı olan bu dev eserin, elimizde maalesef on üç bine yakın mısrası bulunmaktadır, Biz, incelememizi mevcut metinlere dayalı olarak yaptık.

Destanda, Manas iki kere ölüp-dirilir ve üçüncü ölümü son ve geri dönülmeyen bir ölümdür. Her iki ölüm de, hile ve zehir içirilerek gerçekleştirilmektedir. İki öğearasında paralellik mevcuttur.

Birincide daha önce Manasa yenik düşen ***Mendi- bay***'ın kışkırtmasıyla, gayrimüslim ve hırsız olan Kökçö-köz ile Kaman-köz un hazırladıkları ballı rakı, zehir katılarak Manas'a sunulur. Manas halsiz düşer ve ölür. Manas'ın ölümü üzerine babası Çakıp Han, anası Bagdıdölöt Baybiçe, kız kardeşi Kardıgaç, eşi Kanıkey ve arkadaşları Almambet ve Acıbay büyük acı çekerler.

Diğer yandan Er-Manas'ın atı Akkula, şahini Ak-şumkar ve tazısı Ak-taygan yemeden içmeden kesilirler ve Er-Manas'ın mezarının dibinden ayrılmazlar, feryatları bütün kalpleri titretir. Hazreti Allah bir melek gönderir ve ona: *"At, kuş ve köpek iyi yolda iseler kahramanı dirilt, fena yolda iseler üçünü de öldür"* emrini verir. Bu üç hayvan dile gelir ve üzüntülerini belirtirler. Melek, mezarın başına gelince mezar ev,

bağrındaki kara taş hazret kızı Altınay olur. Manas kalkıp dirilir, Ak-kula atına biner, ak zırhını giyinir, Ak-şumkar'ını eline oturtur, köpeği Ak-tayganı ava salar.

Kanıkey bir rüya görür ve bu rüyayı anne ve babasına anlatır. Çakıp Han, atı Ak-bor- çuk'a biner ve Er Manas'ın mezarına varır. Ak-kula'yı, Ak-şumkar'ı, Ak-taygan'ı orada göremeyince hepten yıkılır, Uzun aramalardan sonra Er Manas'ı türbesinin yerinde imar edilmiş ak sarayda atı, şahini, köpeği ve hazret kızı Altınay'la birlikte görürler. Serek, Er Manas'a seslenerek yakınlarının orada bulunduklarını bildirir, ancak Er Manas onları tanımaz Serek, yakınlarının isimlerini tek tek sayınca Manas hatırlamaya başlar ve karşılık verir.

g- İkinci ölüp-dirilme öğesi özetle şöyledir:

Temir- han'la Ayıp-han zenginlik konusunda birbiriyle yarışmakta ve her ikisi de kızlarını Manas'a vermek istemektedirler. Temir-han'ın veziri Mendi-bay, kızını vermemesi için Temir- han'a karşı Manas'ı kötüler.

Diğer yandan Mendi-Bay, Kalmuk ve Köz-kaman'ın çocuğu hırsız Kökçö-köz'ü, Manas'ı öldürmeye azmettirir. Bunlar anlaşarak Manas'ı ve kırk arkadaşını yemeğe davet ederler ve rakılarına zehir koyarlar. Manas'ın başı dönmeye, içi yanmaya başlar ve Ak-kula'ya binip oradan uzaklaşmak ister. Kökçö-köz, Ak-kelte'yi Manas'ın arkasından atar, kolundan yaralar ve atından yere düşürür. Manas, kayınpederi Temir-han'ın ilaçları ile belli bir süre hayatta kalır, Mekkeli Kan-Koco'nun mucizevi müdahalesi O'nu tekrar hayata döndürür.

Destan kahramanının er meydanında ölümü, epik gelenekte yoktur. Üstün bir fizik güce sahip olan kahraman,

ancak hile sonucu öldürülmektedir. Özellikle İslamiyet öncesi Türk destan kahramanları içkiyi severler, Manas'ın iki kez ölümü içkisine zehir katılarak gerçekleştirilir,

Abakan Türklerinin destanı olan "***Kan Mergen***"de, kahraman Kan Megen üç çorosu ile içki içerken krz kardeşi içkiye zehir koyar; dördü birden ölür; bir çocuk onları göle atmak suretiyle diriltir.

Mitik ve epik düşüncenin ürünü olan Manas Destanı'nda dirilme öğesi, kutsal varlıklar eliyle gerçekleşmektedir, Kahramanın sağlığında olduğu gibi, dirilişinde de fantastik güçler, ön plandadır. Fantastika, destanda olması gereken bir unsurdur. Zira hiçbir destan tarih kitabı değildir. Bu sebeple destanın her öğesini ve her tipini tarihi şahsiyet olarak düşünmek doğru olmaz.

Orta dönem Türk destanlarında da "ölüp-dirilme" öğesi yer almakta ve menkıbelerde daha da yaygın olarak görülmektedir.

Battal Gazi Destanı'nda bu öğe, destanın başkahramanı Battal Gazi'nin kerametleri arasında yer almakta ve destanda geniş bir epizodu teşkil etmektedir. Battal Gazi'nin kerametler göstermesi ya düşünde Hz. Muhemmed'i görüp ondan öğrendiği bilgi ve ilhamlar sayesinde ya da destanda silik şahsiyetler olarak belirtilen veli tipler yardımıyladır.

Şamiliyye kalesinde uzun süre esir olarak kalan ve Battal Gazi tarafından kurtarılan Asım:

"İlyas Peygamber katında bir dua vardır. Ölüyü diri kılur" der.

Battal, İlyas'ın yerini sorunca da:

"Şol dağ ki deniz içinde görünür, makam-ı Hazret-i İlyas anda olur. Kırk gün oruç tut, ondan sonra muradın hâsıl olur." Diye, cevap verir.

Battal kırk gün oruç tutar, kırkıncı gece sabahı İlyas Peygamber çıkar gelir, Battal'a çok nasihatler ettikten sonra *"gözünü yum"* der, açınca kendini bir deniz kenarında bulur. O anda İlyas Peygamber kaybolur ve Battal'a nurlu bir seccade bırakır. Bir avaz işitilir.

"Ya Seyyit Battal yürü, muradın hasıl oldu," Battal vahiy yoluyla duayı öğrenir, sonra kafirleri çağırır:

"İmdi nedir, siz bana getürün ölüyü diri kılayın" der. Onlar da: *"Şol karşuki dağda bir ev ve bir kız ölüptür. İkisini dahi Firdevs öldürdü. Et dürülsünler. Senin dinine ikrar etsinler. Biz anı görelim, sana muti olalım"* derler.

Battal, kutlu seccadeyi örter ve İlyas Peygamber duasını okur, şehitler gelir, parmak kaldırıp Müslüman olurlar. Bu iki kişi derler ki: *"Ya Seyyid ol duayı gine oku, bu dünyada bizim safamuz yokdur biz ol cihan lezzetini duyduk Bu cihanı istemezüz"*. Battal, duayı okur ve canlarını Hakk'a teslim ederler.

Bu öğe Şamanist inanç ve İslami tefekkürün beslediği bir ananenin ürünüdür.

h- Destanlarda at ve önemi

Özellikle konar-göçer Türk hayatında atın çok önemli bir yeri vardır. Yaşanılan hayatın gereği olarak insanlar, atla devamlı münasebette olmak zorunda kalmışlar, her türlü faaliyet ve amaçlarında attan birinci derecede istifade etmişlerdir. Hele kahramanın başarısında atın payı büyüktür. At, tarih boyunca Türk varlığının gelişmesi ve büyümesinde rol oynamıştır. Bilhassa at, insanla bir bütün teşkil etmektedir. *'At işler er öğünür, yayan erin umudu olmaz'* atasözü bunu çok güzel açıklıyor.

Türk mitolojisinde, destanlarında ve hikâyelerinde kahramanların atları, efsanevi bir özelliğe bürünmüş olarak

anlatılmaktadır. Daha sonraki dönemlerde de atın önemi, değişik şart ve şekillerde devam etmiştir. Bir insan gibi onun doğuşu, yetiştirilmesi, olağanüstülükleri üzerinde çeşitli epizotlar hatta hikâyeler yaratılmıştır. Canlının yaşaması için elzem olan dört unsur, *(toprak, hava, su, ateş)* kahramanların atlarının kökeni olarak gösterilmektedir.

Genel olarak atlarda sezgi gücü üstün derecededir. Destanlarda kahramanın atı, güç durumlarda daima sahibine yardımcı ve onu uyarıcı olur. Dede Korkut Hikayeleri'nde Begil-oğlu Emre, düşman üzerine yürüyünce, düşman kokusunu atı *"Al Aygır"* alır, ayağını yere vurarak sahibini haberdar eder. Aynı hikâyelerin Uşun Koca-oğlu Seğrek Boyu'nda, Seğrek uyurken altmış silahlı düşman, Seğrek üzerine gelirler. Seğrek'in bindiği aygır, yularını çekerek O'nu uyandırır.

Atların destanlarda rastladığımız özelliklerinden biri de kahramanın ölümünden sonra, insanlar gibi yas tutmalarıdır. Manas Destanı'nda Er Manas bir kez öldüğü zaman atı, av köpeği ve av kuşu, Manas'ın mezarını beklemişler ve insan gibi konuşmuşlardır. Köroğlu'nun ölümünde Kır At, bir insan gibi yas tutmuş kırk gün yem yememiştir. Bey Böyrek hikâyesinde, Bey Böyrek'in atı *"Benli Boz"*, sahibi esir edilince, bir taşın dibinde yedi sene kalmış, üstünü yosunlar bağlamıştır.

Türk inanç sistemi içinde kültleşen at, İslamiyet'in kabulünden sonra, devrin kesîf dini havasına, kahramanın Alp-Eren özelliğine ve şehir kültürünün tesirine bağlı olarak yeni özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu atların bir özelliği de, ilahi bir kaynak (Allah) tarafından gönderilmiş olmalarıdır Birçok kutlu kişiye hizmet ettikten sonra Battal Gâzi'nin, ondan sonra da Sarı Saltuk'un binicisi olduğu *"Div-zâde Aşkâr"* bunlardan biridir.

Destan kahramanlarının her birinin en yakın arkadaşı olan atların benzer özellikleri vardır. Eski Yunanlılarda "*Pegas*", Ruslarda "*Konek-Gurbunok*", Araplarda Hz. Ali'nin "*Düldül'u*, Azerbeycan'da Köroğlu'nun "*Kırat*"ı, Kazaklarda Kobılandı'nın "*Tayburıl*"ı ve Alpa- mış'ın "*Bayşubar*"ı kuş gibi uçma özelliğine sahiptirler.

Bugün hayvancılıkla uğraşan Türk toplulukları atı (*cılkıyı*) canı kadar sever. Atın üzerine binen Türk, kendini daha gururlu hisseder.

ı- Av Seremoni

Ekonomik hayat açısından eski Türkleri inceleyen Ziya Gökalp, dört tür üretim ilişkisinin varlığından bahsediyor:

—Avcı Türkler (***Tibet sığırı ve kuşları avlarlar***),

—Sürü Sahibi Türkler (***koyun, keçi, at, deve, sığır sürüleri yetiştirirler***),

—Çiftçi Türkler (***buğday, arpa, pirinç, darı, mısır ekerler ve meyve yetiştirirler***),

—Sanatla uğraşan Türkler (***demircilik, silahçılık, keçe ve halı sanatları, kuyumculuk sanatı icra ederler).***

Göçebe toplulukların hayatına baktığımızda hayvancılıkla avcılık atbaşı gitmiştir. Ancak, öncelik avcılıktadır. Çünkü bugünkü evcil hayvanların kendileri de önceden vahşi hayvanlardandı. İnsanoğlu onları avlayıp evcilleştirmiş veya yaşayabilmek için etini, dersini kullanmak amacıyla avlamıştır. Böylece ortaya avcılık sanatı çıkmıştır.

Eski avcılık geleneği bugünkü Türk boyları arasında Kazak ve Kırgız Türklerinde bütün canlılığıyla devam etmektedir.

Hayvan ehlileştirme ve yetiştirme kültürünün Orta Asya'da ilk defa göçebe Türkler arasında ortaya çıktığını ve

kısa zamanda Altaylardan Kafkaslara kadar yayıldığını tarihi kaynaklardan öğreniyoruz.

"Av" ve "Akın'ın bir yaşam biçimi olduğu Oğuz Kağan Destanı'nda "at" birinci sırayı almakta; Dede Korkut Kitabı'nda buna sürü de eklenmektedir. Zira ata nazaran deve ve koyun daha ağır, yerleşik hayata daha yakın bir hayat tarzını gerektirir.

Dede Korkut kitabında insanların servetleri söz konusu olduğunda, paradan pek söz edilmeyip bunun esas itibarıyla hayvanlardan meydana geldiği çok açık bir şekilde görülmektedir.

"Tavla tavla şahbaz atlar, katar katar kızıl develer, ağılda tümen tümen koyun" sık sık geçen ifadeler arasındadır.

Orta Asya Türk kabilelerinin genel adı olan Kao- çi'lerin (Töles) bilhassa batı gruplarında büyük sürek avları düzenlendiğini ve bu av törenlerine paralel olarak dini törenler yaptıkları belgelerle sabittir. Bu sürek avlar, Selçuklular ve Osmanlıların ilk devirlerinde gelenek halinde devam etmiş ve daha sonra Osmanlılarda adı- belli bir teşkilat halini almıştır.

Dede Korkut'ta Oğuz beyleri ava çıkmadıkları günü, boşa geçmiş bir gün olarak değerlendirirler. "Salar Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boyu'nda Salur Kazan: "Ünüm anlayın beğler, sözümü dinleyin beğler. Yata yata yanımız ağrıdı, dura dura belimiz kurudu. Yürüyelim a beğler, av avlayalım, kuş kuşluyalım, sığın geyik (maral geyik) yıkalım, dönelim otağımıza düşelim, yiyelim, içelim, hoş vakit geçirelim!"

İslami dönem destanlarında av öğesi diğer öğelere oranla zayıf kalmaktadır. Yalnız destanlardaki olayların ilk halkası olacak şekilde av öğesi yer almaktadır.

Meselâ, Battal Gazinin babası Hüseyin Gazi, Malatya Emiri Numan'ın oğluna hediye etmek üzere ava çıkar ve bir geyiğe rast gelir. Geyik onu kendi dağına çeker ve bildiğimiz mağara efsanesi doğar.

Destanlarda geçen *"geyik"* Türklerce kutlu bir hayvan olarak tanınır. Efsanelerdeki geyik, daha ziyade "Dişi Geyik"tir. Bunlar, Tanrı ile ilgisi olan birer dişi ruh özelliğindedir.

Diğer yandan eti yenen hayvanlardan ceylan, sığın, dağ keçisi gibileri için de "geyik" adı kullanılır.

Yürüyen Otağ ve muhafız alayı

j- Meskûn mahal mağara sembolü

Türk destanlarını ören öğeler arasında "Mağara" da önemli bir yer işgal eder.

Kutlu mağaralar, geyikli mağaralar, ejderhalı mağaralar, inekli mağaralar Türk mitolojisini doldurmaktadır.

Göktürklerin kurttan türeyişle ilgili efsanesinde ***"Kurttan türeme"*** ve ***"Mağaradan çıkma"*** öğeleri, Göktürklerin

resmen kabul ettikleri *"Devlet mitolojisi"* gibi görünmektedir.

Büyük Hun Devletinde kutlu bir Ata-Mağarası'nın bulunduğunu ve bu kutlu mağarayı yalnız Şamanların değil, bütün devlet teşkilatının saygı gösterip, belirli günlerde ziyaret ettiklerini, Prof. Dr. Bahaeddin Öğel, Çin kaynaklarından ve yapılan araştırmalardan naklen belirtmektedir.

Geyikli mağaraları daha çok İslami hikâye, efsane ve destanlarda görmekyeyiz. Muhammed Hanefi'nin önüne çıkan geyiğin kaçarak bir mağaraya girmesi, mağaradan geçtikten sonra cennet misali bir yere varılması olayı bilinen bir halk efsanesidir.

Prof. Dr. Bahaeddin Öğel Radloff'tan bir Güney Sibirya masalına ait olan şu parçayı aktarmıştır: "Bir bahadır avlanırken karşısına bir geyik çıkar ve er de geyiğin peşine düşüp onu kovalamaya başlar. Geyik kaçar, o kovalar. Baştan başa bakırdan yapılmış olan dağ, birden bire açılır ve geyik de bu delikten içeri girer. Avcı, dağdan içeri girer. Az sonra geyik kaybolur ve karşısına Yedi-Tanrı (Kuday) çıkar.

Burada mağara kutlu bir yer ve geyik de Tanrının bir elçisi olarak yorumlanabilir. Türk-Memluk yaradılış efsanesinde; gökten yağan yağmurların sürüklediği çamurların bir mağaraya dolmasıyla kayaların yarıldığı ve insan kalıplarının bu mağarada teşekkül ettiği anlatılmaktadır.

Battalname'de *"mağara"* ilahi buyruğun tebliğ edildiği kutlu bir yer olarak karşımıza çıkar. Hüseyin Gazi'nin kovaladığı, güzel ve nakışlı geyik giderek bir mağaraya girer ve sonra kaybolur. Bu mağara destan kahramanının bineceği ve at kuşanacağı savaş araçlarının takdim edildiği manalar âlemidir. Burada geyik, Allah'ın bir elçisidir.

Destanda mağara sığınma ve saklanma yeri olarak da karşımıza çıkar. Battal Gazi kendisini yakalamaya gelenlerden saklanmak için bir mağaraya girer. Takip edenler mağaranın etrafını arar ve bulamazlar. Bunlardan beş kişi, o mağaranın içine girip oturur ve içki içmeye koyulur. Bunlardan bir tanesi kadehi Seyyit Battal adına kaldırır. Diğerleri: "***Sen Muhammedi misin***?" derler ve bunun elini, ayağını bağlarlar. O, yattığı yerden: "Ey Battal'ın Tanrısı, sen medet et!" deyince Battal saklandığı yerden ortaya çıkar, diğerlerini öldürür. Yemliha adlı bu kişi Müslüman olur.

k- Destanlarda ki rüyalar

Destanlardaki önemli öğelerden biri de "rüya"dır. Destanın kuruluşu, olayların gelişip tamamlaması "rüya"ya bağlı olur.

Destanlarda rüya, birinci veya ikinci derecedeki kahramanlar tarafından görülmektedir. Bu nitelik rüyanın destan çatısında önemli bir fonksiyon taşıdığını göstermektedir.

Kahramanın yarım kalan başarısı, ancak "rüya" sebebiyle tamamlanır. Oğuz Kağan Destanında vezir Uluğ Türük şöyle bir rüya görür:

"Günlerden bir gün uykuda bir altın yay gördü. Dahi üç gümüş ok gördü. Bu altın yay, gün doğusundan tâ gün batısına dek uzanmıştı. Üç gümüş ok da şimale doğru gidiyordu."

Uluğ Türkün bu rüyası, Türklerin bütün dünyaya buyruk olma öyküsünün ilk haberi olarak yorumlanır. Eski Türk destanlarında görülen rüyaların hikmetine inanılır ve bunu kâhinlere yorumlatmak suretiyle gelecek hakkında bilgi sahibi olunurdu. Farsça Oğuz Destanında Toğurmış adlı bir Beğ'in rüyası şöyledir:

"…..Toğurmuş adlı birisi vardı. Babasının adı da Kerence Hoca idi Kendi evini kurmuş, düzene koymuş, yürekli bir kişi idi. Bu

*olaydan çok yıllar önce bir rüya görmüş. Rüyasında, göğsünden bir ağaç göğermiş, yükselerek çıkmış, dallanmış, budaklanmış ve yapraklarla dolmuş. Toğurmış, sabah olunca hemen Miran-Kâhin'e koşmuş ve rüyasını anlatmış. Miran-Kâhin de ona şöyle demiş: Sakın bu rüyanı hiç kimseye anlatma!" (**Bu çok iyi bir rüyadır**!) Toğurmış'ın üç oğlu varmış. Her oğlunun başı için ayrı ayrı birer koyun kesmiş, pişirtmiş ve halkına dağıtmış Büyük oğlunun adı Tutak; ortancasının adı Toğrıl ve küçüğünün adı ise Arslan-Korkut Beg imiş. Toğrıl'ı **On- begi** yani onbaşı tayin etmiş. Bunun için de oğluna Toğrıl On-Begi derlermiş".*

Türk mitolojisinde, görülen rüyanın yorumlatılması için tören düzenler ve sonra yorum yapacak (***kâhin***) ortaya çıkıp yorumunu yapar. Kâhin'in söyledikleri dikkatle dinlenir ve gereği yerine getirilir. Manas Destanı'nda Er Manas, gördüğü rüya sebebiyle dünyanın dört tarafını saran Oyrat Han'ın Kara-Han'm oğlu Alman Bet'le tanışır ve kan kardeş olur. Bu rüya şöyledir:

Manas bir gece düşünde bir keskin kılıç bulduğunu, bununla taşı parçaladığını, sonra kılıcı beline bağlarken onun bir arslan olduğunu, ona parsların boyun eğip hizmet ettiklerini, birden arslanın ejder olduğunu, sonra bir kuş olup Manas'ın eline konduğunu gördü.

Sabahleyin uyanır uyanmaz bütün kavmini, bütün Argın ve Nogay boylarını çağırıp Ulu toy yaptı ve gördüğü düşü anlatıp tâbir etmelerini istedi. Acıbay adlı bir Kırgız:

"D***üşünü ben tabir edeceğim***" diye söze başladı. Onun tabirine göre:

"Tanrı, Manas'a büyük bir iyilik ihsan edecektir Esen Han ile kavga edip mücadele yapan Alman Bet Er Gökçe'nin yanında bulunduğunu duyurduk. Herhalde bu günlerde Manas'ı arayıp bulacaktır" dedi.

Destan kahramanlarından birinin başına gelen işin rüya yoluyla haber verilmesi öğei Köroğlu'nda da vardır Destanın değişik varyantlarında Köroğlu ve kızanları, gördükleri rüya sonucunda birbirlerinin sıkıntıda olduklarına hükmeder ve yardımına koşarlar. Köroğlu'nun Bolu Paşa'ya kendi arzusuyla esir olup İstanbul'a gitmesinden sonra, İsa Balı bir gece rüyasında Köroğlu'nu kan deryasında görür ve bundan, O'nun tehlikede olduğunu anlarlar.

Dede Korkut Hikâyeleri'nde "rüya"dan çok, uyuklama hali konu edilmiştir. Kahramanlar ekseriye bu uyku halinde iken düşmanları tarafından esir edilirler. Kam Büre Bey-oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bamsı Beyrek, Bayburt Hisarı Beyi'nin adamları tarafından otuz dokuz yiğidiyle birlikte gece uykuda iken esir edilir.

*"Salur Kazan'ın tutsak olup Oğlu Uruz'un çıkardığı Boyu"*nda, Salur Kazan öyle bir uykuya yatar ki, Tornanın Kalesi denilen düşman askerlerinin hücumu karşısında uyandırılamaz. Yirmi beş beyi şehit düşerler. Düşmanları Salur Kazan'ın elini ve ayağını bağlayıp arabaya koyup esir götürürler.

"Salur Kazan'ın evinin yağmalandığı Boyu"nda Bayındır Han'ın güveyisi, Ulaş-oğlu Salur Kazan kara kaygılı düş görür ve bu düşün yorumunu Karagüne'den ister. Bu düş ve yorumu şöyledir:

"Bilir misin Karagüne, düşümde ne göründü? Karakaygılı düş gördüm. Yumruğumda talbınan (çırpınan) şahin benim kuşumu alır gördüm; gökten yıldırım, ak ban evim üzerine şakır gördüm. Tüm kara pusarık (kör duman), ordamın üzerine dökülür gördüm; kuduz kurtlar evime dalar gördüm; kara deve ensemden kavrar gördüm, kargı gibi kara saçım uzanır gördüm; uzanıp gözümü örter gördüm; Bileğimden on parmağımı kanda gördüm. Nice ki bu

düşü gördüm, şundan beri aklımı, usumu toplayamıyorum. Hanım kardeş benim bu düşümü bana yorsana" dedi,

Karagüne: "*Kara bulut dediğin senin devletindir; karla yağmur dediğin askerindir, saç kaygıdır; kara, karadır, Kalanını yorabilmem, Allah yorusun*" dedi.

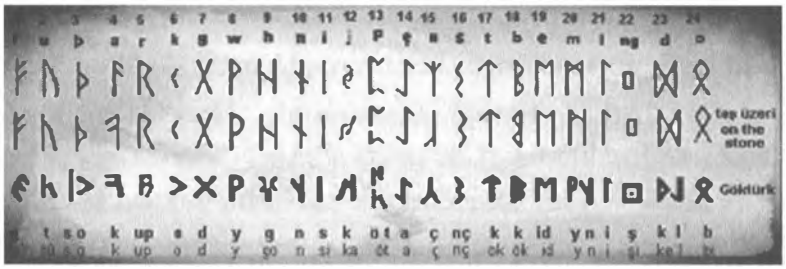
Dede Korkut Hikâyeleri'nde görülen düşler (*rüyalar*), çoğunlukla kötü bir haber niteliğindedir. Ama az da olsa hayırlı bir haber niteliğindeki düşler de vardır. Mesela; "***Kazılık Koca-oğlu Yeğenek Boyu***"nda, Yeğenek'in Düzmürd Kalesi'nde esir olan babasını Bayındır Han'ın müsadesini alarak yirmi dört bahadır ile kurtarmaya gidecekleri gece gördüğü rüya, ona babasını kurtaracağını müjdeler.

Battalnâme'de rüya öğesi çok yaygın ve adeta bir zincir halinde devam eder. Kahramanın doğumundan başlayıp ölümüne kadar olan anlatmada rüya sığınılan tek unsurdur.

Destanda rüya, Seyit Battal için daima kurtarıcı bir fonksiyondur. Bazen gayrimüslimler gördükleri korkulu rüyaların etkisinde kalarak Seyit Battal'ı esaretten kurtarırlar, Kilab adlı Hıristiyan komutan, Seyit Battal'ı zindana attıktan sonra, oğlu İsmail, düşünde üç defa ejderha görür ve ejderhaların "Küfri terk edip Muham med dinine girmesini yoksa sarayı yakacakları" tehdidi karşısında İslam dinini kabul etmek zorunda kalır.

Battal Gazi'nin doğacağı, ismi ve hatta özellikleri, babası Hüseyin Gazi'nin gördüğü rüyada belirlenir, Hüseyin Gazi rüyasında bir pir görür ve pir O'na:

"*Ya Hüseyin! Beşaret olsun sana kim, ol Cafer senün oğlundur. Az kaldı kim zuhura gele, tamam Rum'ı Müslümanlık ide, İşler ide kim, hiç pehlivanlar itmemiş ola*" der.

Türklerin Kullandıkları Runik yazı

L- Destanlarda Hızır

Hızır öğesi, Türk mitolojisinde çok yaygındır. Halk inançlarına göre Hızır ve İlyas ölmezlik sırrına ermiş kişilerdir, İslam geleneklerinde yer alan, Kur'ân'ın bazı ayetlerinde anılan Hızır ile ilgili inançların üç ana kaynağı vardır.

—Gılgamış Destanı

—İskender efsânesi

—İlyas ile Haham Yeşua Bin Levi hakkındaki Yahudi efsanesi.

Halk Hızır'ı peygamber veya mübarek bir zat diye anar. Halk inancına göre Hızır'ın iki vasfı vardır:

—Hızır darda kalanların yardımına koşan mübarek bir zattır;

—İnsanlara servet, bereket ve kâinata yeniden hayat bahşeden bir kudrettir.

Bir rivayete göre Hz. Muhammed, Hızır'a karada, İlyas'a denizde kendi ümmetinin korunması görevini yüklemiştir,

Hızır'ın temsili görünümü; beyaz ata binmiş, ak saçlı ve sakallı bir ihtiyardır, "*Gök-sakallı*" veya "*Ak- saçlı*" ihtiyar öğeleri Şamanist Altay ve Sibirya masallarının her yanım kaplamıştır.

Hannâme'de Çingiz Han, bir Özbek padişahı olarak gösterilir ve Temüçin'e Çingiz adını veren Hızır'dır denilmektedir.

Eski Türk destan ve efsanelerinde "*Hızır*" değişik adlarda anılmaktadır. "*Gök sakallı ihtiyar*" "*Gök sakallı vezir*" gibi isimlere Altay efsanelerinde sık rastlamaktayız. Manas Destanı'nda, "*Gök-Kurt*" Tanrı'nın nasıl bir sembolü oluyor idiyse, "*Gök-sakallı vezir*" de Tanrı tarafından gönderilmiş, hükümdarın yardımcısı olan kutlu bir kişi idi.

"*Ay-Mangus*" adlı Altay masalında, Ay-Mangus'la atı arasında geçen konuşmada:

Oğlan atına döner ve şöyle söyler:
Ne var idi bir annem, ne de babam var idi,
Bana bir ad koyacak, ne bir adam var idi!
Adımı biri koysa, ama kim koysa söyle!

At der:

"*Tanrı koysun*!" Oğlan der:

"*Pekiyi, ama bu Tanrı nerede? Burada mıdır acaba, gelse adımı koysa*!" At der:

"*Bin üstüme, mahmuzlayıp sür beni*".

Oğlan binmiş atına, daha beş adım gitmiş, bakmış bir insan sesi, çağırıyor kendini. Kayın ağacındaki bir insan ona demiş:

"*Dur oğlancık, burada dur*!"

Oğlan durmuş ağaca bakmış ki ak saçlı, bir ihtiyar oturmuş, kayının tepesinde. İhtiyar yine demiş: "*Dur oğlancık dur sana adını vereceğim, Ay- Magus olsun adın, sana uğurlu olsun.*"

Dede Korkut Hikâyeleri'nde de "*Hızır*" öğesine rastlamaktayız.

Dirse Han oğlu Boğaç Han Boyu'nda babasının oku ile yaralanan Boğaç Han'ın yarasını Hızır sarar:

"....Oğlan orada yıkıldığı vakit boz-atlı Hızır oğlana göründü, üç kez yarasını eliyle sığadı 'Sana bu yaradan ölüm yoktur; dağ çiçeği ananın sütüyle senin yarana melhemdir' dedi ve koyboldu."

"Zoya Tülek" adlı Türk efsanesinde 'Hızır' şöyle tanıtılır:

Zoya Tülek uyandığı zaman yanı başında ak saçlı, sevimli yüzlü bir ihtiyar gördü. Zoya Tülek ayağa kalktı. İhtiyar:

'Biliyor musun ben kimim?' Yiğit cevap verdi:

'Hayır muhterem ihtiyar!. Bilmiyorum!.' İhtiyar:

"Ben Hızırım. Yüce Tanrı'nın izni ile hayat suyundan içen Hızırım, Oğlum!. Kardeşlerin seni çekemiyorlar. Şimdi de sen uyuduğun vakit atının nalına sivri bir çivi çaktılar. Fakat ben sana yardım edeceğim. Sana bir dua öğreteceğim ve ne zaman başın darda kalırsa bu dua seni selamete çıkaracaktır. Şimdi bu duayı okur, atının ayağına doğru üflersin!"

Bundan sonra ihtiyar Hızır birkaç defa duayı tekrarladı, Yiğidin iyice öğrendiğini görünce birdenbire ortadan kayboldu.

Zoya Tülek duayı okudu. Atının ayağına doğru üfledi. Çivi naldan dışarı fırladı ve izi bile kalmadı,;

Köroğlu Destanı'nda *"Hızır"* önemli bir yer tutar. Köroğlu ve kızanlarına yol gösteren, felaketleri haber verip, onları tehlikelerden koruyan "Hızır'dır Köroğlu Urfa rivayetinde; Hint padişahının oğlu Hasan Bey, bir gün ava giderken yolda "Hızır'a rast gelir ve duasını alır, önce Çamlıbel'e varır, Köroğlu ile yaptığı karşılaşmada onu mağlup eder.

Bir defasında da Hasan Bey, Çin padişahının kızını almaya giderken yine "Hızır"a rast gelir, hayır duasını alır, önce Çamlıbel'e varır, Köroğlu ile yaptığı karşılaşmada onu mağlup eder. Köroğlu'nun Özbek rivayetinde; Hoca Hızır,

on iki İmam, kırk Yiğit ile beraber Köroğlu otuz yaşında iken gelirler ve onunla görüşürler; onun her beladan uzak kalması için dua eder ve giderler. Sonra kırk yaşında tekrar muradını sormak için gelirler, uzun ömürlü olması isteğinde bulunur.

Battalnâme'de "Hızır" sıkıntıda olan Müslümanlara yardım eden, ilahi bir kuvvet ve masallarda olduğu gibi kahramanları, göz yumup açıncaya kadar, bir diyardan diyara götüren ihtiyar şeklinde tasavvur olunmuştur.

Olağanüstü yaratıklar olan, câzıları ve devleri Battal, "Hızır'ın verdiği "kutlu ok" ve öğrettiği dua ile mağlup eder.

Şeceresi ortak Türk milletinin dünya görüşlerindeki ve inançlarındaki paralellik bu ortak öğelerin varlığı ile ortaya çıkmaktadır, Bu öğeler, geçmiş tarihimizin derinlik boyutunu ortaya koymaktadır.

Türk kültürüne hizmet için her konu araştırmacılarını beklemektedir.

8- Türk Mitolojisinde 12 Hayvanlı Türk Takvimi

Takvimler, zamanı sistemli hale getirerek kullanma ve belirleme ihtiyacından doğmuştur.

Bir kısmı bozkırda göçer hayat tarzını benimseyen Türkler, ekip biçme zamanını belirlemek; yazın yaylaya, kışın kışlağa birlikte göçebilmek için, temel olarak gök cisimlerinin hareketine ve gökle ilgili olaylara bakarak takvimler yapmış ve zamanı sistemli halde kullanmaya başlamışlardır.

Bir müddet sonra "***12 Hayvanlı Türk Tak***vimi"ni oluşturmuşlardır. Bu takvim Türk boyları arasında yaygın olarak kullanılmıştır ve hala kullanılmaktadır.

—**12 Hayvanlı Türk Takvimi**:

Her yılın başı Nevruz (Mart) ayının 22'sidir.

Her on iki yıla, farklı Türk lehçelerinde "**müçe**, müçel, müçöl, müşel" gibi adlar verilmektedir. Bu on iki yılın her biri hayvan adları ile anılmaktadır.

Bu takvim sistemini çok eski zamanlardan beri en çok kullananlar, Türkler olmuştur. Farklı coğrafyalarda yaşadıkları için değişik medeniyetleri daha fazla tanıyan, onları etkileyen ve onlardan etkilenen Türk boyları, bu takvimi ya bağımsız kullanmışlar ya da yabancı medeniyetlerle gelen takvimle değiştirmişlerdir.

Göktürk **Bengütaşları'nda,** bu takvimin Göktürkler döneminde kullanıldığı kayıtlıdır:

"*Kül Tigin* ***koyn yıl****ka yiti yigirmike uçdı tokuzunç ay yiti otuzka yoğ ertürtümüz barkın bedizin bitig taşın* ***biçin yıl****ka yitinç ay yiti otuzka kop alkdımız kül tigin özi kırk artukı yiti yaşında bulıt bustadı.*" (Kül Tigin Bengütaşı, Kuzeydoğu Yüzü.)

"*Bunça kazganıp kangım kagan* ***it yıl*** *onunç ay altı otuzka uça bardı* ***lagzın yıl*** *bişinç ay yiti otuzka yoğ ertürtüm.*" (Bilge Kağan Bengütaşı, Güney-Doğu Yüzü,), vs.

Bu sistem, Türkmenler arasında "***yıl övürmek***"-Yıl Çevirmek; Kazak Türkleri arasında "***Jıl Sürüw***" -Yıl Sürmek; Kırgız Türklerinde "***cıl sürüü***" -Yıl Sürmek adını almaktadır.

Türk boyları arasında kullanılan "**12 Hayvanlı Türk Takvimi**"nin, "**müçe** / müçel / müçöl / müşel" adı verilen 12 yıllık devreden oluştuğunu belirtmiştik.

Türk toplulukları arasında yaş hesapları ve dönemleri de bu sisteme göre yapılmaktadır.

Bu takvimde **müçel** sayımı 13 yaştan itibaren başlatılır. Şecere uzmanları ve yaşlı Kırgızların verdikleri bilgilere göre ***çocuğun yaşı on iki yıllık devrede on iki olur.*** Buna anne karnındaki 9 ay, bir yıl olarak eklenir. Böylece ilk devre olan **Çağalık** (Bebeklik) **müçeli** 13 olarak belirlenir.

Bu takvimin kullanıldığı topraklarda bir kişi, yaşını değil, içinde bulunduğu **müçeli** söyler. Mesela 49 yaşındaki biri, yaşını "**dördüncü müçel**" şeklinde ifade eder.

Bu devreler şöyledir:

Birinci müçe	Çagalık-Bebeklik müçesi	13 yaş
İkinci müçe	Cahıllık / Çocukluk müçesi	25 yaş
Üçüncü müçe	Yigitlik müçesi	37 yaş
Dördüncü müçe	Orta yaş müçesi	49 yaş
Beşinci müçe	Aksakallık müçesi	61 yaş
Altıncı müçe	Gartañlık / İlk yaşlılık müçesi	73 yaş
Yedinci müçe	Garrılık / yaşlılık müçesi	85 yaş
Sekizinci müçe		97 yaş

12 Hayvanlı Türk Takviminin bazı Türk boyları ve bu boylara yakın olan farklı milletlerdeki kullanılışı şu şekildedir:

Türkmenlerde	Kazaklarda	Kırgızlarda	Moğol-Tatarlarda	Tacik-Farslarda	Anlamı
1.sıçan	tışqan	çıçkan	sıçkan-il	muş	Sıçan
2. sıgır	sıyır	uy	ud-il	bakar(gau)	Sığır
3. bars	barıs	bars	bars-il	feleng	bars-gaplañ
4. tovşan	qoyan	koyon	tışkan-il	harguvş	Tavşan
5. luv	uluw	uluu	luy-il	nähäng	balık
6. yılan	jılan	cılan	ilan-il	mar	ejderha, yılan
7. yılkı	jılqı	cılkı	yunt-il	esb	yabı (at)
8. goyun	qoy	koy	quy-il	güsbänd	Koyun
9. bicin	mäşin	meçin/ maymn	piçin-il	hämdüne	Maymun,
10. takık	tawıq	took	tahagu-il	murg	tavuk
11. it	iyt	it	it-il	säg	it
12. doñuz	doñuz	doñuz	Tunguz-il	huk(hınzır)	domuz

Kaşgarlı Mahmut'a göre yılların sırası şu şekilde verilmektedir:

Öküz yılı--pars yılı--tawışgan yılı--nek (timsah) yılı--yılan yılı--yund (at) yılı--koy (koyun) yılı

--biçin (maymun) yılı--takagu (tavuk) yılı--it yılı--tonğuz yılı.

"12 Hayvanlı Türk Takvimi ve günümüzdeki takvime göre yılların karşılıkları aşağıda çizelge halinde verilmiştir:

1	Sıçan	1900	1912	1924	1936	1948	1960	1972	1984	1996	2008	2020
2	Sığır	1901	1913	1925	1937	1949	1961	1973	1985	1997	2009	2021
3	Bars	1902	1914	1926	1938	1950	1962	1974	1986	1998	2010	2022
4	Tavşan	1903	1915	1927	1939	1951	1963	1975	1987	1999	2011	2023
5	Balık/Luy	1904	1916	1928	1940	1952	1964	1976	1988	2000	2012	2024
6	Yılan	1905	1917	1929	1941	1953	1965	1977	1989	2001	2013	2025
7	At	1906	1918	1930	1942	1954	1966	1978	1990	2002	2014	2026
8	Koyun	1907	1919	1931	1943	1955	1967	1979	1991	2003	2015	2027
9	Maymun	1908	1920	1932	1944	1956	1968	1980	1992	2004	2016	2028
10	Tavuk	1909	1921	1933	1945	1957	1969	1981	1993	2005	2017	2029
11	İt	1910	1922	1934	1946	1958	1970	1982	1994	2006	2018	2030
12	Domuz	1911	1923	1935	1947	1959	1971	1983	1995	2007	2019	2031

Örnek olarak doğum tarihi 1960 olan bir kişi, 12 hayvanlı Türk takvimine göre hangi yılda

Doğduğunu şöyle bulur: Önce 1960 + 9= 1969. Daha sonra 1969: 12= 164. Kalan: **1**.

Kalan'a bakılır,"Sıçan yılı". Bu doğduğunuz hayvan yılını gösterecektir.

Kırgız Türkçesindeki ay adları şöyledir:

(12 Hayvanlı Türk Takvimine Göre)		Miladi Takvime Göre
1	Calğan Kuran (erkek karaca)	21 Mart–20 Nisan
2	Çın Kuran	21 Nisan–22 Mayıs
3	Buğu (Geyik)	23 Mayıs–23 Haziran
4	Kulca (Dağ Koçu)	23 Haziran–22 Temmuz
5	Teke (Teke, erkek keçi)	23 Temmuz–22 Ağustos
6	Baş Ona (Sayga, Bozkır antilopu)	23 Ağustos–22 Eylül
7	Ayak Ona	23 Eylül–21 Ekim
8	Toğuzdun Ayı	22 Ekim–20 Kasım
9	Cetinin Ayı	21 Kasım–22 Aralık
10	Beştin ayı	23 Aralık–19 Ocak
11	Üçtün ayı	20 Ocak–20 Şubat
12	Birdin ayı	21 Şubat–20 Mart.

Türkmenler, Türklerin göçebe yaşaması, avcılık vs. ile uğraşması sebebiyle yıl adlarına hayvan adlarının verildiğini belirtirler. Bunun dışında eski toplumlar arasında yaygın olan çeşitli nesne ve canlılara tapınma yani totemizm gibi inançların da bu adlandırmada etkili olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır.

Hayvan adları sadece yıl adlarına verilmemiş; bazı göçer gruplar ve çiftçiler arasında kullanılan ay adlarının çoğuna bazen de gezegen ve yıldızlara verilmiştir. Mesela Türkmenlerde; **ekiz ovlaklı geçi, guzı agılı, ak at, boz at, mayanın yolı, öküz gözi, Kervan kıran, vs.**

Türkmenler, Kazaklar, Uygurlar ve diğer Türk boyları arasında hayvan adlarının yıl adlarına verilmesi ile ilgili birçok efsane ve rivayet vardır. Bir iki örnek verecek olursak:

"Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugât'i-t-Türk'te Türklerin bu yılların her birinde hikmet var sanarak onunla fal tuttuklarını, uğur saydıklarını belirtir. Verdiği bilgilere göre:

*"**Ud** yılı, savaşların çok olduğu bir yıldır.*

***Takagu** yılında yiyecek çok olur, ancak insanlar arasında kargaşa olurmuş.*

***Timsah** yılı girdiğinde yağmur çok yağar, bolluk olurmuş.*

***Domuz** yılında kar ve soğuk çok olurmuş. Yani böylece Türkler her yıl bir şey olacağına inanırlarmış."*

Kaşgarlı, 12 Hayvanlı Türk takviminin ortaya çıkışı hakkındaki Uygur rivayetini de şöyle vermektedir:

"Türk hakanlarından birisi kendi idaresinden birkaç yıl önce yapılmış olan bir savaş hakkında bilgi almak ister. Ancak danışmanları o savaşın yapıldığı yıl hususunda yanılırlar. Bunun üzerine Hakan, kendilerinin bu tarihte nasıl yanıldılarsa, daha sonra geleceklerin de yanılabileceklerini, bu sebeple göğün 12 burcu ve 12 ay sayısınca her yıla birer ad konulmasını ister.

*Hakanın teklifi kurultayca benimsenir. Daha sonra bir sürek avına çıkılır. Hakan, hayvanların **Ilısu'ya** doğru sürülmesini ve sıkıştırılmasını emreder.*

Av bu şekilde devam eder. Bu sırada bazı hayvanlar suya atlayarak karşı sahile çıkmaya çalışırlar. On iki hayvan bunu başarır. Böylece karşıya geçen hayvanların adını sırasıyla her bir yıla ad olarak verirler. Bu hayvanlardan birincisi sıçan sıçgan imiş. İlk geçen bu hayvan olduğu için senenin başı bu adla anılmıştır."

Türkmenler arasındaki rivayet: [*Eskiden hayvanlar arasında "Kim yılı önce görürse, onun adı yıl adlarının ilki olsun" şeklinde bir şart öne sürülmüş. Bunu duyan deve "Ben hayvanların hepsinden uzun ve iriyim, bu yüzden de yılı ilk ben görürüm, adım da yıl adlarının birincisi olur." diye kibirlenmiş. Ama yılın görüleceği sıralarda sıçan devenin hörgücüne çıkıp deveden önce yılı görmüş. Yıl adlarının ilkine de onun adı verilmiş. Deve buna çok sinirlenip sıçana saldırmış. Sıçan kuma (başka rivayette küle) girip*

saklanmış. Devenin hala kül görünce oturup ağlaması taa o zamanki düşmanlıktan kalmadır", derler.]

—12 Hayvanlı Türk Takvimindeki bazı yıllar bahtlı, bazıları da zor yıllar olarak nitelendirilir.

Halk arasında bunlarla ilgili rivayet, efsane ve atasözleri de türemiştir. Mesela;

"Güvenme zenginliğine, ***bicin*** *vardır önünde*!". Anlamına gelince; zenginliğine güvenme, çünkü önünde maymun yılı vardır. Soğuk ve kuraklık yüzünden birçok malın yok olur gider. Eski düşünceye göre, maymun yılı soğuk ve kuraklık içinde geçermiş.

—Maymun, tavşan, tavuk, yılan, koyun, sığır yılları *zor yıllar sayılır.*

Tavşanın, tavuğun, atın ayakları (tavuğun gagası da) serttir, bu sebeple bu yılların ortaları sıcak olsa da başı ve sonu soğuk olurmuş. Yılan kışın bir şey bulamayınca kum yalayarak yaşamaya çalışırmış. Bu da kuraklığın belirtisi sayılırmış. Kazak göçerleri bu zor yıllara "**jut**" (yokluk, zorluk) yılları derler.

Diğer yıllara da bahtlı anlamında "**qut**" yılları derler. Mesela "**İt yılı ek, domuz yılı biç**" şeklindeki atasözü bu yıllarda bolluk olduğunu göstermektedir.

Göçerlere ve çiftçilere ait bazı atasözleri de buna örnektir. "**Eset - bes et**"; Eset ayı temmuza rastlar. Ata sözünün anlamı ise; "**Eset ayında ekin ekmeyi bitirmeli, bundan sonra ekilen ekin ürün vermez**", demektir. Çünkü esetten sonraki üçüncü ay (ekim) akreptir. Akrepte ise otlara genellikle soğuk vurur. Hatta bu sözü destekleyen bir atasözü daha vardır: "**Akrepte vurmazsam, ahrette de vurmam.**"

12 Hayvanlı Türk takvimindeki her bir yıl ve bu yılda doğanların karakter özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır:

a- Sıçan Yılı (Çıçkan Cılı): Bu yıl, Yan grubuna girer. Bu yılda doğanlar eşine az rastlanan hareketli insanlardır. Konuşmalarıyla başkalarının takdirini üzerlerine çekebilirler. Yüzlerce kilometrelik uzaklıktaki bir olaydan anında haberdar olurlar. İşleri yolunda gider ve sezgileri güçlüdür. Uykuyu her zaman çok severler. Bazen gece vakti kalkıp uykularını açıp oturmayı da severler. Belirsiz işleri araştırma, sonucunu tahmin etme gibi meraklara sahiptirler. Güçlerini sınayacakları olaylara karışmaktan çekinmezler, tam tersine bundan zevk alırlar. Ellerinden gelmeyecek işlere de girişirler. Onlardan iyi ve inançlı bir dost olur. Kötü işlerden kaçmaya gayret ederler.

Gece doğanlar gündüz doğanlara nazaran daha çeviktirler. Gündüz dünyaya gelenler ise çok pasaklı ve pısırık olurlar.

b- Sığır Yılı (Uy Cılı): Bu da Yan grubuna girer. Bu yılda dünyaya gelen erkekler, bayanlara karşı her zaman nazik olur ve onlara değer verirler.

Bu yılda doğanlardan bazıları kalabalıktan uzak durmayı severler. Eğer mecburen kalabalık arasında bulunurlarsa da saygı ve hürmetlerini kendileri yaratmayı bildikleri gibi korumayı da bilirler. Akıllı ve bilinçlidirler. Bir konu hakkında doğru ve akılcı düşünebilme kabiliyetine ve becerisine sahiptirler. Bahtlı bir ömür sürerler.

Bu yılda doğan kızlar, hanımlık tabiatına daha fazla sahiptir. Bahtlı bir hayat sürerler. Hastalıklı olsalar da uzun yaşarlar.

Sığır ağır tabiatlı olduğu için bu yılda doğanlar da ağırbaşlı, geçmişi hatırlayıp dersler çıkarabilen ve hayat tecrübelerini göz önünde bulundurarak iş gören insanlardır.

c- Bars/Pars Yılı (Colbors Cılı): Bu yıl Yang grubuna girer. Bu yıl doğanlarda bahadırlık, ışık, sıcak kanlılık, çekinmeme

gibi özellikler bulunmaktadır. Güçlü, kuvvetli, gayretli ve askerlik tabiatına daha uygun kişilerdir. Sertlikleri ve hükmedici tavırlarıyla çok çabuk fark edilirler. Bazıları kavgacıdır. Bu yıl doğan kadınlar, genellikle erkeklerin söylediklerini inatlaşarak veya nazlanarak yaparlar. Tam olarak da yerine getirmezler. Gençleri pars gibi çeviktir. Bu özellikleriyle de kötü olaylardan, hırsızlık vs. gibi kötü durumlardan ustalıkla kurtulurlar.

Bu yılda doğanlar, yaptıkları her tür işi hiç saklamadan açıkça yaparlar. Çevresindekileri bu özellikleriyle sürekli şaşırtırlar. Bu sebeple onlara genellikle hürmet gösterilir.

Eski Çin atasözünde "Parsın gözü ejderhaya düşse, ejderha ortasından yarılır." denmektedir. Bunun yanında bu yılda doğanlar yaptıklarından genellikle ve sık sık pişmanlık duyarlar. Pişmanlıkları çoktur.

d- Tavşan Yılı/Qoyon Cılı: Yan grubuna girer. Bu yılda doğanların sezgileri güçlüdür. Parlak bakışlara sahiptirler. Çok merhametlidirler.

Tavşan tabiat olarak korkak bir canlıdır. Korktuğunda hızla kaçar. Bu yılda doğanlar da, bu özelliği kendilerinde taşırlar. Geleceği belli olmayan, sonu tahmin edilemeyen işleri seçerler. Kendileri de yollarını bulamazlar. Dışarıdan bakanlar, asıl amaçlarının ne olduğunu çabuk anlarlar. Toplum içindeki büyük işlerden uzakta dururlar. Kavgadan hoşlanmazlar.

Hayatta genellikle orta yol tutar, bu şekilde yaşarlar. Onların içinden ne zengin ne de fakir çıkar. Ne çok iyi ne de çok kötü olurlar.

e- Balık Yılı-Uluu Cılı: Herhangi bir konuda yapılacak olan değişiklikler konusunda yapıcı güç ve kuvvet olarak karşımıza balık insanları çıkar. Bu yıl, bahtlı yıllardandır.

Bu yılda doğanların malı mülkü çok olur. Alınları açık, parlaktır, uzun ömürlü olurlar. Küçük de olsalar büyük de olsalar bu yılda doğanlar, kendilerinde hüküm vermeyi çok severler. Başkalarının işlerine karışmayı sevmezler.

f- Yılan Yılı/Cılan Cılı: Balık gibi bahtlı yıllardan sayılır. Yılan yılı Yang grubuna girer. Bu sebeple de güç, kuvvet ve yiğitlik özelliklerine sahiptir. Eski Çin'de yılanlara ait özel tapınaklar da varmış. Yine de yılan, ihanet etme özelliği ile çok fazla hoş görülmez.

Yılan yılında doğanlar diğer insanlardan saygı ve hürmet görürler. Çevrelerindekiler biraz da korktukları için onlara saygı gösterirler. Yılan yılında doğan erkekler bahtlıdırlar. Kızlar ise zorluklar ve mücadelelerle dolu bir hayat yaşarlar. Ayrıca dik kafalı olmalarıyla bilinirler. Bazı kötü kabul edilen işleri yapmaktan hoşlanırlar. Hatta suç sayılan işleri yapmaktan zevk bile alırlar. Bunun yanında vakur ve heybetli olurlar. Birçoğu güzel, boylu poslu olsalar da cana yakın değillerdir, merhamet duygusundan da yoksundurlar.

Bu yılda doğanlar ağır sınavları başarmakta oldukça iyidirler, belalara da asla doğrudan karışmazlar.

g- At Yılı/Cılkı Cılı: At yılı güç kuvveti temsil eden Yang grubuna girer. Bu yılda doğanlar güçlüdürler, işlerini kendilerine inanarak ve güvenerek yaparlar. Yaşıtları arasında işlerini hızlı ve güzel yapmalarıyla dikkat çekerler. Hareketli olmaları da diğer özellikleridir. Hayatları hep hareket ve çalışma ile doludur. Gündüz doğanlar aceleci, koşuşturarak iş yapan hayatlarını bu şekilde geçiren insanlardır. Gece doğanlar ise rahat ve zevkine daha düşkündürler.

At yılında doğanlar ipek, vs. gibi pahalı ve kıymetli giysileri hiç acımadan alırlar. Bu tür şeylerden hoşlanırlar. Hayat

yoldaşlarıyla hareketli ve hızlı olmaları açısından daha kolay iletişim kurar ve iyi anlaşırlar.

Onlar, diğer insanların değerlendirmelerine göre bahtlıdırlar.

h- Koyun Yılı/Qoy Cılı: Koyun yılında doğanların en güçlü yaşadıkları duygu, sevgidir. Sezgileri de güçlüdür. Yakınlarına her zaman saygı ve hürmet çerçevesinde davranırlar. Kendi fikirlerini ve bakış açılarını kendilerine düstur edinerek yaşarlar. Yalnızlığı sevmezler. Kendilerini övmekten hoşlanırlar, patırtı gürültüyü biraz severler, üst makam ve mevkilerde olmaktan hoşlanırlar.

Sözleri dürüsttür, söyledikleri de yerindedir. Bir konuda tam karar vermeden adım atmazlar. İyi özellikleriyle dikkatleri üzerlerine çekerler. Bunun yanında hareketli ve yiğit tavırlı olmalarıyla da tanınırlar. Yaşlandıklarında da soğukkanlı birer kişi olurlar.

ı- Maymun Yılı/Meçin/Maymıl Cılı: Maymun yılı Yan ve Yang gruplarının karışımından ortaya çıkmıştır demek yanlış olmaz. Bu grupta yer doğanlar eğlencelerini kendileri yaratırlar. Ve sadece kendi eğlencelerinden zevk alırlar.

Bu yılda doğan erkekler ileri görüşlü, sokulgan, biraz kurnaz, hemen öfkelenen, güçlü kişilerdir. Amaçlarını akılcı bir şekilde zekâlarıyla birleştirerek uygulamaya koyarlar.

Kadınlar ise çeviklikleriyle dikkati çekerler.

j- Tavuk Yılı/Took Cılı: Geçmişten gelen adetlere göre tavuk yılı, isyan yıllarıdır. Bu yılda doğanlar karşı cinstekilere ustaca tuzaklar hazırlarlar. Bunu kendileri için değil becerilerini ve ustalıklarını göstermek için yaparlar. Eli sıkı insanlardır, fakat gayretli ve güçlü kuvvetli olmalarıyla da dikkati çekerler.

Onlardan fazla cömertlik beklememek gerek. Fakat, onlardan çok uzaklaşmak da gerekli değildir. Kötü iş yapmaya karşı kendilerini engelleyebilirler, her yerde güç ve kuvvet kullanmaktan imtina ederler. Erkekleri gururlu olmalarına rağmen saygı ve hürmette kusur etmezler. Edep, ahlak, kanun ve kurallar bu gruptakilerin hoşlandıkları terimlerdir.

Türk mitolojisinde demircilik kutsal bir meslekti

k- İt Yılı/İt Cılı: Bu grup da Yan grubuna girer. Bu yılda dünyaya gelenlerin sezgileri çok kuvvetlidir. Kuvvetli ve ihtiyatlı insanlardır. Bu sebeple hem kendilerine hem de başkalarına karşı tenkitçi bir gözle yaklaşırlar. Güç kuvvet, zenginlik gibi akımlardan her zaman haberdardırlar. Gece doğanlar çevrelerinde ne olup bitiyorsa bıkıp usanmadan bunlara dikkat ederler. Nerede olurlarsa olsunlar kötü işlere, kavgaya hırsızlığa, vs. izin vermezler. Gündüz doğanlar ise biraz pasaklı ve obur oluşlarıyla farklıdırlar. Bu yılda doğanlar, akıllı, hafızası güçlü ve kendinden emindirler.

Dostlarını gerekirse kıyamete kadar beklerler, onlar için kendilerini kurban ederler.

L- Domuz Yılı-Kara Geyik Yılı/Doñuz Cılı / Qara Kiyik Cılı: Bu yılda doğanlar övünmeyi severler. Yan grubuna girerler. Yang grubunun özelliklerinden de çok uzak değildirler. Rahatı, sessizliği ve temizliği severler. Kötü işlerden korkarlar. Bu tür işlerle karşılaştıklarında kötülüğün önünü keser, engellemeye çalışırlar.

Bu gruptakiler, çok gösterişli olmasa da lezzetli ve güzel yemekleri severler. Bayanları, edeplidirler, iyi terbiye almışlardır.

Çin'de domuz hakkında birçok batıl inanç ve itikat devam etmektedir. Onlarda domuz rüyaya girerse iyiliğe yorulur. Bir barikatın önüne gelen domuz buraya başını diremezse o ordu yenilirmiş. Domuz beslenmeyen köyler kutsal sayılmazmış.

Domuz ve maymun hem en iyi hem de en kötü hayvanlar grubunda sayılıyor. Rivayetlere bakıldığında bu müçellerde doğanlar, biraz telaşlı, biraz kavgacı, bazen uzlaşmacı ve çabuk uyum sağlayıcıdırlar.

12 Hayvanlı Türk takvimi, toplumdaki bazı sosyal ve ekonomik gelişmeler, bunlarla bağlantılı olan etkinlikler sürecinde halkın gözlemleri, elde ettiği pratikler ve yılların süzgecinden geçen değerlendirmelerin bir sonucu olarak ortaya konmuştur. Bu takvim, her şeyden önce ve her şeyden öte halkın gözlem gücünü, pratik zekâsını, olaylar karşısındaki pratikliğini, değerlendirmelerdeki isabetli tespitlerini ve halk bilgeliğini bize göstermektedir.

İnsanoğlu, içinde bulunduğu ve tamamına hükmedemediği "zaman"ı kendi ölçüleriyle belirlemek, ona hükmetmek ve zamanı kendince sınırladığını tasdik ettirmek için tarih

boyunca en ilkelden en gelişmişe kadar takvim oluşturma çalışmalarını daima sürdürmüştür.

9- Türk Mitolojisinde Unsurlar/ Motifler

Destan motifleri, destan kahramanları ile iç içe bir durumdadır. En önemli rol kahramanın olduğu için motifler kahramanın eylemlerine uygun olarak gelişirler. Ayrıca toplumun inancı ve yaşantısı da motifleri şekillendirir. İslâmiyetin kabulünden önceki Türk destanlarında Şamanist unsurların ön planda olduğu görülmektedir.

a- Işık

Işık, destanlara aydınlık veren dini bir unsur/motiftir. Bu motif destanların kuruluşunda kutsiyetten kaynaklanan hayat verici bir özelliğe sahiptir. Destanların büyük kahramanları; bu kahramanlara kadınlık ve mukaddes Türk çocuklarına annelik yapan kadınlar ilahî bir ışıktan doğarlar.

Yaratılış destanındaki Ak -Ana, ışıktan bir kadın sembolüdür. Oğuz Kağan destanında Oğuz'un evlendiği kadın gökten inen mavi bir ışıktan doğar. Yine Oğuz Kağan destanındaki Oğuz ordularına yol gösteren kurdun Oğuz'un çadırına inen bir ışıktan doğduğu belirtilmektedir.

Türklerin İslâmiyet'ten önce bağlı bulundukları Şamanizm'de uçmak ifadesi ile belirlenen sonsuz mutluluk ülkesi, cennet bir ışık dünyasıdır. Şamanist inanca göre yerden on yedi kat göğe doğru gittikçe aydınlanan bir nur âlemi vardır ki bunun on yedinci katında bütün göz kamaştırıcı ışığıyla Türk Tanrısı oturur. Yeryüzünde iyilik yapan ruhlar da bir kuş şeklinde bu nur âlemine uçarlar. Uygurların benimsediği Işık dini de denilen ***Maniheizmin*** tanrısı da ışık tanrısıdır.

Bütün eski Türk inanışlarında ışık hep ön plandadır. Uygur destanında Bögü Kağan'ın dört kardeşi ile birlikte gökten inen bir ışıktan yaratıldığı anlatılmaktadır. İslâmiyet'in kabulünden sonraki destanlarda da bu motif çok önemsenmiş, destan kahramanlarının daima yüzleri nurlu ve dolun aydan daha parlak olarak tasvir edilmiştir. Satuk Buğra Han'ın dört kızından ikincisi ***Alanufun*** Cebrail vasıtasıyla ağzına akan bir damla ışıktan dünyaya gelen oğluna Ali gibi Allah'ın arslanı olduğundan Seyyid Ali Aslan Han adını verişi bu motifin Türk destanlarında yaygınlığının örneklerindendir.

b- Rüya

Türk edebiyatının genel seyrine dikkat edildiğinde efsanelerde, menkıbelerde, destanlarda, halk hikâyelerinde, âşıklık geleneğinde vb. pek çok alanda rüya çok önemli bir yere sahiptir. Bu motif, destanı etkileyen ve destan kahramanlarının hareket alanını belirleyen bir motiftir. Bir mücadele üzerine kurulu destanlarda kazanılacak başarı veya yaşanacak bir felaket düş yoluyla önceden öğrenilir. Kadercilik anlayışı düş motifiyle destanlarda işlenir. Hatta destanların bir kısmının da rüya olarak anlatıldığı malûmdur.

Türk destanlarında ilk rüya motifine ***Alp Er Tunga***'ya bağlanan ***Oğuz*** destanında Uluğ Türk tarafından görülen rüyada rastlanmaktadır. Bu rüyada Uluğ Türk, bir gün rüyada bir altın yay ve üç gümüş ok görür. Oklar kuzeye doğru, yay da gün doğusundan gün batısına doğru uzanmış olarak belirir. Bu rüyasını Oğuz Kağan'a anlatır. Rüya Oğuz boylarının geleceği ve teşkilatlanması hakkında bir ön haber niteliğindedir.

Rüya unsuru Dede Korkut, Manas Destanı ve Battal Gazi Destanı'nda da rastlanmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan'ın rüyasında evinin üzerine yıldırım düştüğünü, kurtların evine saldırdığını gördüğünü anlatması üzerine Salur Kazan'ın avdan dönünce obasının yağma edildiğini görmesi rüya motifinin önemli örneklerindendir.

Manas destanında Kırgızlara düşman han kızı Akılay, rüyasında bir sele kapıldığını, o sırada altın yapraklı bir çınara sarıldığını babasına anlatır. Kısa bir süre sonra Şoruh Han Manas'a yenilir ve kızı Akılay da esir kızlarla birlikte Manas'a hediye edilir ve Manas'ın karısı olur. Battal Gazi'nin karısı Gülendam, Battal Gazi'yi rüyasında görür ve müslüman olur. Kısa bir süre sonra da Battal Gazi ile evlenir.

c- Ağaç

Ağaç unsuru/öğesi, Türk destanlarının asıl motiflerinden birisi olarak kabul edilir. Bu motif Türklerin ilkel çağlardan gelen bir önemli bir geleneğinin sembolleştirildiği kavramlardandır. Türk destanlarında ağaç, özellikle çınar ya da kayın ağacı gündelik hayattan alınarak kutsallık kazandırılmış ve böylece ağaca olağanüstü bir özellik verilmiştir. Türk destanlarında, ağaç motifi üç yönüyle yer alır: Sığınak (Oba), Ana ya da Ata, varlığı, devleti temsil eden sembol İnsanlığın yaratılışı hakkındaki Türk düşüncesine göre Tanrı, yeryüzündeki dokuz insan cinsini, bu insanlardan önce yarattığı dokuz dallı ağacın gölgesinde barındırmıştır.

Ağaç motifini hemen hemen her Türk destanında sıkça görmek mümkündür. Her destanda genişçe yer almıştır. Oğuz Kağan destanında Oğuz'un evlendiği ikinci karısı göl ortasında kutsal bir ağacın kovuğunda yaratılmıştır. Ergenekon destanında da meyve veren ağacın kesilmesi kesinlikle

yasaktır. İslâmiyetten önceki destanlarda rastladığımız bu kutsal ağaç motifi İslâmiyetin kabulünden sonra da ağaç sevgisi olarak ileri düzeyde tutulmuştur. Yaş kesen baş keser gibi halk söylemleri ile de ağaçlara zarar verilmesi engellenmeye çalışılmıştır.

d- Kırklar

Türklerin önem verdiği, ona kutsal bir nitelik kazandırdıkları sayıların başında kırk gelmektedir. Bu motif, kahramanlar etrafındaki gücü temsil eder Kırk sayısı bazı eşya ve davranışları sınırlar. Kırklar motifi ile görünmez âlemdan gelen koruyucu, güç verici, kutsallığa erişmiş şahıslar ifade edilir.

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz kırk günde yürür, kırk günde konuşur, Kaf Dağı'nın etrafını kırk günde dolaşır, verdiği şölende kırk kulaç yüksekliğinde direk diktirir ve kırk masa hazırlatır. Dede Korkut, Manas, Battal Gazi, Danişment Gazi ve diğer destanlarda ise kırk motifi kahramanın etrafında bir kuvvet haline gelen kırk alp veya kırk ereni ifade eden bir kavramdır.

Her destan kahramanının arkasında ona bağlı kırk alp ya da ereni vardır. Bunlar hareketlerinde bir bütün halindedirler. Birlikte yaşar, birlikte savaşırlar. Manas Destanı'nda Manas'ın oğlu Semetey, Talas'ı geçerken düşmanları ile vuruşur ve zorda kalır, o anda göze görünmez kırk er ona yardıma gelir.

e- At

At, Türk destanlarında ve diğer sözlü anlatı ürünlerinin hemen hepsinde önemli bir konuma sahiptir. Bunun temelinde göçebe kültürün yarattığı zorlayıcı koşullar vardır. Devenin Arap için önemi ne ise atın da Türk için önemi odur.

At, Türkler için bir ulaşım ve yük taşıma aracı; etinden sütünden, derisinden yararlanılan bir besi hayvanı ve bir savaş aracıdır.

Türkler ayrıca savaşa hazırlık mahiyetinde at sürülerini de gütmektedirler. At sürüsünü gütmek üstün ve gelişmiş bir yetenek gerektirdiğinden sığır ve koyun sürüleri yerine çoğu zaman at sürüleri güdülmüştür. Atlar daha hızlı ve dinamiktir. Türklerin beslenme, yeni yerleri keşfetme ve feth etme aracı olan at, sosyal hayat içerisinde insanın kolukanadı, kardeşi, yoldaşıdır. Türk destanlarında alplar için at kendisinden sonra gelen en önemli varlıktır.

Ata bir tür dinsel totem özelliği kazandıran Şamanist inançtır. Oğuz neslinin atları gelişigüzel atlar değildir. Her birinin ayrı niteliği ve fiziksel özelliği vardır. Bu atların boynu uzun, alınları geniş, gözleri iri ve aydınlık, kulakları dik, sağrısı geniş, bacakları uzundur.

Yakut Türklerinin bir destanı olan ***Er Sogotoh*** destanında, Er Sogotoh'un güney seferine giderken Kan ırmağına gelince ırmağı geçemediği ve zorda kaldığı bir sırada sarı atının üzerindeki yüklerle uçarak Sogotoh'u ırmağın karşısına geçirdiği anlatılmaktadır. Çin kaynaklarında Türklerin en uzun koşan atları yetiştirdikleri kayıtlı olup Mete'nin babası ölünce Çinlilerin elçi göndererek bu atı istedikleri işaret edilmektedir. Mete'nin atına da kimsenin yetişemediği çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir. Manas'ın Ak Kula adlı atı da Mete'nin atı kadar ünlü atlardandır.

At motifi Cengiz Han destanında da aynı özelliklere sahip bulunmaktadır. Türklerde ata verilen önemi işaret eden bir olay da Oğuz Kağan'ın Buz Dağı'na kaçan atını bulup getiren bir beye Karluk adını vermesi gösterilebilir.

At, kahramanın başarıya ulaşmasında en etkin güçtür. Sahibini korur, ona yol gösterir, tehlikelere karşı uyarır. Destanlardaki alp kişi destan içindeki kaderini, atla birlikte yaşar. Altay Türk Destanları'nda çoğunlukla kahraman ve atı aynı gün doğar. Maaday-Kara Destanı'ndaki kahraman olacak çocukla aynı günde dört kulaklı, gri renkli bir tay dünyaya gelir.

Kahraman atını yanından ayırmaz, onu unutmaz, tanrıya yalvarırken bile atını anmadan edemez. Gücü ata dayanan bir toplum düzeninde kahramanın atsız olması düşünülemez. Âdetâ, destanlarda zaferin ve mağlubiyetin gerçek sahibi attır. Altay-Buuçay Destanı'nda ise kahramanın karşılaştığı bütün zorlukların nedeni,kendi atını dinlememesinden kaynaklanır.

Kahraman atı olmadan hiçbir iş beceremez. Savaş meydanında Aşkâr'ı kaybeden Battal Gazi başka bir ata biner; fakat hiç bir varlık gösteremez ve esir olur. Köroğlu da Kıratını Keloğlan'a çaldırınca bütün gücünü ve maharetini kaybeder, ne zaman ki Kıratını tekrar eline geçirir o zaman kolu kanadı açılır ve yenilmez bir güce sahip olur.

Destan kahramanının yanında yer alan at, bütün Türk destan rivayetlerinde tıpkı kahraman gibi olağanüstü özelliklere sahip olarak su ruhundan türer. Battal Gazi'nin Aşkâr'ı olağanüstü anlayışla bir mağarada, bir ruhtan şekillen-miştir. Bu at da insan gibi konuşur, sahibini korur ve havada uçar.

Div-Zâde Aşkâr adlı bu atın Âb-ı hayattan içtiği bu nedenle ölümsüzleştiği efsane olarak yaşamaktadır. Köroğlu'nun Kırat'ı da insan gibi zeki ve anlayışlıdır. Bağdat'ta Köroğlu yiğitleri ile esir edilince Kırat kimse beğenip almasın diye kör ve topal taklidi yapar.

Destanlarda yer alan atlar son derece süratlidirler. Göz açıp kapayıncaya kadar dağları, dereleri aşarlar. İnsan gibi anlayışlı ve duygulu olup kuş gibi havada uçan özelliklere sahiptir. Altay-Buuçay Destanında at, yere yatarak kar yağdırabilir ya da havayı soğutabilir; don değiştirerek insana,ceylana,kuşa dönüşebilir.Er-Samır Destanı'nda kahramanla atı aynı anda şekil değiştirmiş,tüyleri dökülmüş,kötü görünümlü bir at şekline dönüşmüştür.

Altay Türk Destanları'nda, kahramanlar atlarıyla birlikte tanıtılırlar. Altın Arığ Destanı'nda kahramanın atı Ak Sabdar, altın yeleli, altın toynaklı, dokuz kulaç boyunda efsanevi bir at olarak tasvir edilir.

Devasa Surları ile Babürlü başkenti Agra Kale

Olağanüstü atlar kahramanlarıyla ilk defa karşılaştıklarında hemen ona teslim olmayıp kahramanı üzerine bindirmemekte direnmekte sonra onun gücünü anladıktan sonra onun dostu olmaktadırlar. Bu şekilde zorla ata binme ve sonra onunla dost olma motifine, Ural Batır Destanı'nda da rastlanıl-maktadır. Ural Batır zorla Akbozat'a biner ve sonra

onunla dost olurlar. Daha sonra atın telkinleriyle ve kendisine verdiği üç kılın yardımıyla kahraman muvaffak olur.

Yiğidin kardeşi olan atın da iyi bakılması lazımdır. Kıratın bakımı da titizlik ister. Bu konuda Köroğlu Keçel Hemze'ye ata bakması için şu tavsiyelerde bulunur:

"Hemze atı yahşı sahla
At yigidin gardaşıdı
Günde mugayat olub,
yohla At yigidin gardaşıdı.
Yay olanda dağa yollat
Yaz olanda çiftin nallat.
Gış olanda mehmer çullat
At igidin gardaşıdı...."

Destanlarda atın adının geçtiği yerde sahibi de anılmış olur. Destan kahramanlarının atlarının her birinin kendine özgü bir adı vardır; Oğuz Kağan-***Alaca At***, Köroğlu-***Kırat***, Alpamış-***Bayçipar***, Er Töştük -***Çal Kuyruk***, Edige-***Timçavar***, Battal Gazi-***Aşkar*** biçiminde sahipleri ile birlikte anılırlar.

Altay Türk Destanları'nda atla ilgili en çok geçen isimler:

"Batyal-Cal-Kuyruk-Takım-Eyer-Üygen-Kolon-Kuyuşkan-Üzengi-Çılbır-Tiksin-Çakı-Kamçı".

f- Ok-Yay

Ok- yay motifi destanlarda sadece savaş aracı olarak geçmemiş. İlkel çağlarda Türk toplum hayatının en etkili savaş silahı olan ok ve yay da Türk toplum geleneğinde giderek savaş silahı olmanın üstünde Türk üstünlüğünü ifade etmiş, sembol haline gelmiştir. Destanlarda ok ve yay unsuru daha çok destan kahramanının hüner ve maharetini

sergilemek için bir vasıta olarak değer kazanır. Bu nedenle ok ve yay destan kahramanlarının kişiliğini değerlendiren milli bir öğedir.

g- Mağara

Bu motif destanlarda sığınak ve ana karnını temsil eder. Bazen de ilahî buyruğun tebliğ edildiği yer olarak karşımıza çıkar. Bu yüzden Destan geleneğinde bu motif bir inanca bağlı olarak belirgin şekilde görülmektedir. Bütün Türk destanlarında görülen mağara motifine daha çok Göktürk destanlarında rastlanır. ***Gök Börü*** Destanı'nda eli ayağı kesilerek bir bataklığa bırakılan çocuk, bir dişi kurt tarafından denizin kıyısındaki bir mağaraya kaçırılır. ***Alp Er Tunga*** destanında da mağara bir sığınak olarak yer alır. Destanda Alp Er Tunga, İran'ı dört kere istila etmişse de tutunamamış ve sonunda bir mağaraya sığınıp tek başına orada yaşamaya başlamıştır.

İslâmî destanlarda Battal Gazi'nin atı ***Aşkâr*** bir mağarada şekil aldığı gibi, rivayete göre Köroğlu'nun ölümü ile Kırat da bir mağaraya girerek kaybolmuştur. Destanlarda sığınak ve ana karnı gibi iki değişik şekilde etkili olan mağara motifinin dini geleneklerden kaynaklandığı da kabul edilebilir.

h- Yâda Taşı

Bu taş destanlarda millî birlik ve bütünlüğü, halkın mutluluğunu ve devletin idealini temsil eder. Bu taş ülkeden çıkarıldığında birlik ve bütünlük bozulur ve kıtlık baş gösterir.

ı- Kurt

Kurt, Türk destan ve efsanelerinde merkezi bir nokta teşkil eder. Çevik, hareketli ve güçlü bir hayvan olduğu için

çeşitli dönemlerde Türk'ün hayat ve savaş gücünün bir simgesi olarak belirtilmiştir.

Göktürk Destanlarında da kurt motifi özenle işlenmiş, Türklerin yeniden çoğalışları bu motife bağlanmıştır. Göktürk kağan sülalesi olan Aşına ailesinin atası bir dişi kurt idi.

Ayrıca, Oğuz Kağan Destanı'nda bir ışık içinden çıkarak Oğuz'la konuşan kurt,üç yerde Oğuz ordusuna yol göstermiştir. Gök-türk kağanları, atalarının anısına saygı olarak, otağlarının önüne altından kurt başlı bir tuğ dikerlerdi. Böylece kurt başlı sancak, Türklerde kağanlık (***hakanlık***) alameti olmuştur. Ancak bu gelenek yalnızca Göktürkler'e özgü olmayıp, kökeni Asya Hun Türklerine ve Türklerin eski atalarına değin gider.

Uygurlara ait Türeyiş Destanı'nda Tanrı bir erkek kurt şeklinde yere inmiş, bir Türk hakanının kızı ile evlenmiş ve Uygur nesilleri böyle türemiştir, diye anlatılmaktadır.

Dede Korkut Öyküleri'nde kurt yüzünün mübarek olduğu belirtilir. Yine Dede Korkut Öyküleri'nden birinde Salur Kazan, kurtla haberleşir, kendisine yurdundan haber vermesini ister.

Kurt, eski Türk kültüründe ***"at"*** ile birlikte en önemli yeri tutan hayvandır. Türkler kendilerinin kurt soyundan indiklerine, seferlerde kendilerine kurdun yol gösterdiğine inanmışlardır. Türkler, güçlü ve saldırgan bir hayvan olan kurdu kendilerine simge olarak seçtikleri gibi, komşuları da onları kurttan türemiş saldırgan karakterli insanlar olarak tanımışlardır. Kurt, destanlarda Börte Çine ve Asena adları ile bir sembol durumunu almıştır.

j- Hızır

Türk halk kültürünün önemli bir ögesi olan Hızır motifi, destanlarımızda destan kahramanına yol gösterip yardım

eder. Ayrıca, beşikte iken konuşmaya başlayan Manas'ı Hızır aleyhisselam korur, kâfirleri(***Kalmuklar*** ve Çinliler) yeneceğini bildirir.

k- Geyik

Geyik Türk kültür hayatında da önemli yer tutar. Türk destanlarında rastlanan ve kutsal olarak bilinen hayvanlardan da biri sayılır. Geyiğin kutsallığı nedeniyle geyik boynuzunun kimi evlerde uğur için duvara asıldığı bilinmektedir.

İlk Türkçe yazılı belge olan Orhun kitabelerinde Bilge Kağan, abidenin batı cephesinde ***"baga sıgun ötser (ança) sakınur men.../***dağda yabani geyik gürlese öylece mateme gark oluyorum" diyerek geyiğin hassasiyetine ve zarılığına işaret eder.

Oğuz Kağan milletin başına bela olan canavarı öldürmek için ağaca geyik bağlamıştır. Uygurlarda geyik, bir inanç aracı olmaktan çok, avcılık aracı olarak yer alır. Geyik Dede Korkut hikâyelerinde de önemli yer tutar. Kimi zaman yol gösteren, iyilik yapar, kimi zaman da insanları tuzağa düşüren bir kimliğe sahip olur.

l- Sihir

Türk destanlarında sihir motifi de önemli yer tutmaktadır. Uygur Destanı'nda yurt bütünlüğünün ve halk saadetinin simgesi olarak bilinen bir ya da taşı rivayeti bulunmaktadır. İslâmiyet'ten sonraki Türk destanlarında bu sihir unsuruna fazlaca yer verilmiştir. Örneğin; Battal Gazi destanında Battal Gazi ile kâfirler savaşırken meydana bir cadı girer ve karşısına çıkan Müslüman karşı efsun okuyunca Müslümanların elleri bağlanır, etrafı sularla kaplanır.

Aynı destanın bir başka yerinde de yine bir cadı ağzından ateşler saçan yanındakilerle Battal Gazi'ye karşı gelir, efsun okuduğu bir tasın içindekini Battal Gazi'ye atınca Battal Gazi'nin etrafını alevler kaplar. Ateşin içinden çıkan bir ejderhayı da Battal Gazi okuduğu bir dua ile etkisiz kılar ve sihir bozulur.

m- Aslan

Türk kültüründe aslan güç ve kuvvetin sembolü olarak önemli bir yer tutar. Bu nedenle aslan başı bayrak ve sancaklarda sembol olarak kullanılmış, Orhun kitabelerinin bulunduğu alanda heykelleri yapılmıştır. Bazı destanlarda destan kahramanının yardımcısı olarak yer aldığı da bilinmektedir.

10- Türk Mitolojisinde Özel Tiplemeler

Türk destanlarındaki tipler:

Tip, benzer özellikleriyle birçok eserde karşımıza çıkan ve bazı sabit özelliklere sahip karakterdir. Tip, toplumun inandığı temel kıymetleri temsil eder.

a- Alp tipi

Türk destanlarında görülen örnek tip "alp" tipidir. Alp; kahraman, yiğit, cesur anlamlarında bir sözcüktür. Eski Türklerin yiğitlerine bu adı vermelerinin ilk koşulu yiğitlik, cesurluk, kişisel üstünlük, kahramanlık ve asalettir. Boy içinde asil bir aileden olmayana bu ad verilmez. Oğuz Kağan Destanı'nda bu tipin en idealine rastlanmaktadır. İslâmiyet'ten sonraki Türk destanlarında bu tip, "Alp-Eren " tipine dönüşmüştür.

Kişilikleri ve davranışları ile bir ülkünün peşinde olan Alpler, kişisel tutkuların üstünde topluma mal olmuş kişilerdir. Alpler, hareketli, sosyal

Subutay Bahadır

Yaşamın zorunlu bir sonucu olarak hareket unsurunun esas alındığı güçlü erlik duygusu değerlerle bütünleşirler. Türk destanlarındaki sosyal yaşam ve bu yaşamın önemli bir parçası olan avcılık, hayvancılık, akıncı ruh ve göçebe yaşayış alp tipinin doğmasına neden olmuştur.

Türklerdeki göçebe yaşam tarzı hareketli ve aktif olmayı gerektirmektedir. Bu nedenle, Türk destanlarında kadın ve erkeği ile akıncı, avcı tipler daima ön plana çıkmış ve alplık geleneği sürüp gitmiştir. Türk destanlarında görülen alp

tipi, genel olarak manevi bir güce ve Tanrı'ya inanmakta, kuvvet, kudret, başarı insanoğluna Tanrı'nın bir vergisi olarak kabul edilmektedir. Oğuz Kağan'ın ***"Gök Tanrı'ya borcumu ödedim."*** deyişi bu inanışın ifadesidir.

Türkler İslâmiyeti kabul edip yerleşik hayata geçince alplık, **Battal Gazi, Danişment Gazi, Satuk Buğra Han** gibi Anadolu'yu Türkleştirmek ve İslâmlaştırmak için mücadele eden kahramanlarla Alp-Eren biçiminde devam etmiştir. **Alp**lıkte cesaretin yanı sıra fizyolojik bakımdan da kuvvet esastır. Çünkü, Alp kişi kendi cesaret ve gücüne güvenerek mücadelelere girişir.

Alp, doğuştan olgun ve güçlü doğar. Doğumları olağanüstü ifadelerle anlatılan ya da dolaylı olarak belirtilen kahramanların hayatları hakkında yiğitlik gösterecek yaşa gelinceye kadar hiçbir bilgi bulunmaz. Ancak kahramanlar on beş yaşına geldiklerinde Alplık göstermeyle ilgili olaylar ortaya çıkar. Çocuk, bir yiğitlik göstermedikten sonra ad alamaz. **Alp**, çocukluğunda normal çocuklardan farklı davranışlar sergiler. Örneğin, Oğuz Kağan ana sütünü bir kere emmiş, kırk günde yürümüştür.

Oğuz Kağan'ın babasının, çocuğunun kudretine göre ad verilmesi için düzenlediği şölende çocuğun, birden bire "Benim adım Oğuz'dur." demesi üzerine Oğuz adını almıştır. Dede Korkut destanında Boğaç Han'a boğayı öldürdüğü için Boğaç Han adı verilmiştir. Yine Manas destanında Manas'ın oğlu Semetey'e ad koyarken (*doğuşunda görülen olağanüstülükler nedeniyle*):

"Beş yaşında yurt yıksın, on beşinde ok atsın, büyük iller alsın" diye dua edilmiştir. Köroğlu'nun tasviri yapılırken de:

"Kendisi kaynamış kara demir gibi, kulakları kalkan gibidir. Omuzunda yirmi dört kişinin oturabileceği genişlik vardır, kalkanı dövebilecek, çeliği çiğneyip püskürecek kuvvettedir. Narası dağları gümbür gümbür inletirdi." ifadesi dikkat çekmektedir.

Dede Korkut'ta da Göçebe toplumun yaşam tarzı nedeniyle Alp kişi her zaman güçlü ve mücadeleye hazır olmalıdır.

Türk destanlarında Alp her zaman atlıdır. Bu yaşantı Türk düşüncesine:

"Türk çadırda doğar, at üstünde ölür." yargısını yerleştirmiştir.

Alp kişi savaşa genellikle yalnız girmekle birlikte yanında her zaman kırk yoldaşı bulunur. Alp ilk atışta düşmanı vurur ve yenilmez. Oğuz Kağan ve Manas savaşta kimseye yenilmeyen Alp kişilerdir.

Gerek alp tipinin ve gerekse **alp-eren** tiplerinin dövüştükleri insan ve diğer varlıkların cesaret, güç, kuvvet bakımından kahramanlardan hiç de aşağı olmadıkları görülmektedir. Onlar da sıradan insan değil, kahramandırlar. Anlatılardaki işlevleri de esas itibariyle olumlu olan al peren olan başkahraman tipinin doğruluğunu, isteneni veya ideali ortaya çıkarmaktadır. Alp gönlünü yüce tutmalı, malına kıymalı, evine konuğu gelmeli, yalan bilmemelidir.

Türk destanlarında **alp**ler insanî; fakat hanımları ruhanî bir özellik taşır. Bu nedenle genellikle alpların hanımları, Tanrı tarafından gönderilmiş kutsal kadınlardır.

Oğuz Kağan'ın ilk eşi gökten inen bir ışık içinde Oğuz'un önüne çıkmıştır. İkinci eşi de bir ağaç kovuğunda bulduğu bir kızdır. Alpler eşlerini hep kahra-man, mücadeleci ve yiğit kadınlardan seçerler. Manas, eşi Kanıkey'i bir mücadele sonucu alır.

Dede Korkut destanında Bamsı Beyrek, Banu Çiçek'le evlenebilmek için ava çıkar, at yarıştırır, ok atar, güreşir ve bu yarışları kazandıktan sonra evlenir. Alp kişinin en önemli özelliklerinden biri, gerçek bir yurtsever oluşudur.

Güçsüz ve zayıf kimselere dokunmaz, aman dileyeni affeder. Burada alp kişinin iki türlü özelliği dikkat çekmektedir. Birisi mütevazılık, dürüstlük, cömertlik, konukseverlik gibi karaktere dayanan özelliklerdir ki bunlar, Dede Korkut Hikâyelerinde erdemli sözüyle işaret edilir, diğeri de baş kesmek, kan dökmek, ata binmek gibi özellikler olup hünerli kavramı ile işaret edilmektedir. Bunlar birbirlerinden ayrılmaz biçimde görülen **Alp**lık özellikleridir.

b- Bilge tipi

Eski Türklerde topluma manevi liderlik yapan, toplumu yönlendiren, çağını aydınlatan kişiler vardır. Aksakallı ifadesi ile de belirlenen bu kişiler bilge tiplerdir. Türk destanlarında bilge tipi çok önemlidir. Türk destanlarında kağanların, yanlarında genellikle bilge vezirler bulundurmaları ve verecekleri önemli kararlarda bilgelerin bilgilerine başvurmaları bilgeliğin önemine inanılmış olmasının en belirgin işaretidir. Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde saadetin ancak bilgi ile elde edileceği savunulmuştur.

Oğuz Kağan destanındaki Oğuz'un akıl hocalarından Uluğ Türk bilge tipinin en güzel örneklerindendir. Bilge Kağan anıtı da bilgeliğin önemini vurgulayan bilgi ve belgelerden bir diğeridir. Ergenekon destanında, demir dağ eriterek Türklerin yol bulup Ergenekon vadisinden çıkmalarını sağlayan usta demirci de bir çeşit bilge tipi örneğidir. Bu durum bir bakıma uzmanlığa verilen değerin destanlara yansımasıdır. Oğuz Kağan destanında kağnıyı icat

eden kişinin şahsında uzmanlığın taltif edildiği bilinmektedir. Oğuz Kağan

Destanı'nda, Uygur Türeyiş Destanı'nda, Manas Destanı'nda ve Dede Korkut'ta bilgiye verilen önem, bilge kişilerin kişiliğinde yaşatılmıştır.

Bilge kişilerde ilahî bir sezgi gücü bulunmaktadır. Gerek İslâmiyetten önceki gerekse İslâmiyetten sonraki Türk destanlarında alplik ve bilgelik âdetâ iç içedir.

Türklerin şaman ve kam geleneğinin devamını hatırlatan Korkut Ata profili, yaşlı, töreleri yürüten, doğaüstü ve doğa olayları arasındaki ilişkileri düzenleyen bir tiptir.

Dede Korkut hem maddi, hem manevi alanlardaki yiğitlikleriyle alperen tipinin Türk kültüründeki ilk temsilcisi ve örneğidir. Dede Korkut akıl, maneviyat, ululuk yönleriyle maddi gücün manevi güç ile bütünleştiği bir simge değerdir. Dede Korkut Hikâyeleri onun bilge tipi etrafında şekillenmiştir.

c- Kadın tipi

Aile bütün toplumlar için daima en önemli kavramlardan biri olmuştur. Küçük sosyal gruplar içinde en sürekli ve vazgeçilmez olanı ailedir. Aile kavramı içinde en önemli bir yere sahip olan soyun devamlılığının kaynağı olan, yuvayı yapan, fedakârlık ve sadakatiyle toplum içinde farklı bir yere sahip olan kadındır.

Türk destanlarında kadın bazen evin reisliğini üstlenir ve erkeğinin en büyük destekçisidir. Destanlarındaki kadın tipinde karı koca sevgisi ve kocaya bağlılık ön plandadır. Kadınlar, çoğu kez erkekler gibi savaşçı ve onun imdadına yetişecek kadar cesaretlidir. O da gerektiğinde erkeği ile ata binip ava gider ve her türlü tehlike karşısında uyanık olur.

Erkek kahraman kadar yiğitlik özelliklerine sahiptir. Destanlardaki kadın kahramanların kuvvet, kudret ve cesaret yönünden erkekten hiç farkları yoktur. Kadının destanlardaki yeri sosyal hayattaki üstün mevkiinin aynıdır. Analık görevi, Türkler arasında kadına büyük değer kazandırmış, onu ilâhî bir varlık konumuna sokmuştur.

Göçebe toplum yapısı içinde ata binen, kılıç kuşanan, ok atan, ava çıkan kadın destan kahramanları, benzer yapıya sahip Altay yöresi destanlarında Altın Arığ ve diğer destan örneklerinde görülebileceği üzere son derece etkindirler. Yaratılış Destanı'nda Tanrı'ya insanları ve dünyayı yaratması ilhamını veren Ak-Ana bir kadındır. Oğuz Kağan'ın ilk karısı ışıktan, ikinci karısı ağaçtan doğmuş kutsal kadınlardır.

Türklerdeki kadın anlayışının İslâmiyet'ten sonraki Türk destanlarında da devam ettiği görülmektedir. Manas'ın hanımı Kanıkey, bozkır kültürünün ideal kadın tipi olarak karşımıza çıkar. Manas'ta kadın evin kaderinin ve namusunun koruyucusu olarak gösterilir. Er Tabıldı destanında, Han kızı olan Çaçıkey, Er Tabıldı'nın eşidir. Er Tabıldı'nın danışmanı ve evinin Koruyucusu olan bu kadın, hem güzelliği hem de akıllılığı ile çevresinde hayranlık uyandıran bir kadın karakterdir.

Dede Korkut'ta kadınların yeri ve önemi çok büyüktür. Dede Korkut'ta aile bağına büyük önem verildiği görül-mektedir. Daha çok tek kadınla evlenilir. Aile dışında aşk hayatı görülmez. Beyler eşlerine karşı saygılıdır. Onların duygularına önem verirler.

Dede Korkut'ta Kan Turalı, düşmanlar tarafından sarılınca eşi Selcen Hatun at biner, kılıç kuşanır ve savaşır. Bayındır Han'ın ziyafetlerinde oğlu olanı ak otağa, kızı olanı

Kızıl Otağa, Oğlu kızı olmayanı Kara Otağa oturtması kadının da toplumda işlevine göre büyük önem kazandığının işaretidir.

Köroğlu Destanı'nda kadın, daha çok bir aşk ve haz mevzuu olarak görülür. İslamiyet öncesi ideal erkek tipi olan alp tipine yaklaşmış bir kadın yoktur. Erkek gibi ok atmaz, kılıç kullanmaz, at binmez ve hiçbir yerde erkekle mücadele etmez.

Türk mitolojisinin ana öğelerinden yüzlerce yıl süren göç olgusu

EK-1

Akkoyunlu'ların *"Bayındır boyunun"* Soyağacı

Ebu Bekr-i Tihranî, Kîtab-I Dîyarbekrîyye'den alındı.

Uzun Hasan: Akkoyunlu hükümdarlarından. Oğuzların Bayındır boyundan, Akkoyunlu Hanedanının kurucusu **Kara Yülük Osman**'ın torunu olup, babası Celâleddîn Ali Beydir. 1423 yılında Diyarbakır'da doğdu.

Onları anlatan sözüne güvenilir kimselerin ve büyükten büyüğe nesillerini konu alan itibarı yüksek rivayetçilerin araştırmalarına ve dikkatli görüşlerine göre onun şanı büyük babası, Ali Beğ b.Osman Beğ'dir. O, babası tarafından veliaht tayin edilmişti.

Onunla insanların babası, Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve dünya gününün güzelliği Adem-i Safî - Selâm ve salat onun, peygamberimizin, diğer peygamberlerin ve resullerin üzerine olsun-arasında soy ve doğum bakımından 70 göbek vardır.

Bunların ilki: Kara Yülük Osman Beğ: (**Uzun Hasan**'ın babasıdır) O, dünyanın sığındığı padişah, Sâhib Kırân-ı âzam, Timur-i Gurgan'ın - Toprağı pâk olsun- saltanat günlerinde büyük bir üstünlük kazandı. Sahib Kıran'dan padişahlara lâyık eğitim ve ders aldı. Sahib Kıran'ın Rum üzerine

yürüyüp Yıldırım Bayezid'e karşı galibiyet ve üstünlük kazandığı sırada ordunun önünde bulundu.

İkincisi: Kutlug Beğ: Günahtan sakınan dindar bir emir idi.

Kendi zamanında İslâm'a karşı koyma konusunda büyük bir gayret gösteren Trabzon ordusu, Yusuf-i Duharî'yi (Karakoyunlu ulusuna mensup bir boy.) öldürmüş Trabzon tekfuru III.Alexis'in kız kardeşi ***Maria/ Tesbina/Despina***'sını esir alıp geri döndü.

Üçüncüsü: Tur Ali Beğ: O'da değeri yüksek, bilge ve büyük bir emir idi. Babası Pehlivan Beğ'den sonra Akkoyunluların kabile ve askerleri onun etrafında toplandılar. Fermanı altında yaklaşık 30 bin hane vardı. Rum hududundan Şam, Mısır, Cezayir ve Irak-ı Arab hududuna kadar yıllarca Diyarbakır'da serdârlık ve komutanlık (sipehsâlâr) yaptı.

Dördüncüsü: Pehlivan Beğ (Tur Ali'nin babası): O, Musta'sım (Abbasilerin son halifesi 1242–1258) zamanında büyük ve cesur bir emir idi. Cesaretinin fazlalığı yüzünden ona Pehlivan Beğ derlerdi. Bu ismin çok kullanılışı yüzünden asıl ismi anılmayıp unutulmuştu. Hülagu Han'ın öncü birliklerinin komutanı olan Curmagun Noyan ile savaşıp onu bozguna uğrattı.

Oradan Rum'a yöneldi. Germiyan oğullarının başı olan Ali Şir oğlu ile birlikte Bursa hududunda Rum ordusunu yendi ***Amid/Diyarbekir*** şehrinde vefat etti. Çağdaşları; Selçuklulardan Sultan Rükneddin ile Sultan Gıyaseddin'dir.

Besincisi: Ezdî Beğ b.İdris: Onun devrinde Abbasilerden Mustansır ve Zahir halife idi. Selçuklulardan ise, Sultan İzzeddin ve Sultan Gıyaseddin padişah idiler.

Altıncısı: İdris Beğ: O da ataları gibi Diyarbekir'de Akkoyunlu emiriydi Çağdaşları:

Abbasi Halifesi Nasır ve Mustadî ile Selçuklu Sultanları Alaaddin ve Sultan İzzeddin idiler.

Yedincisi: Sunkur Beğ: Onun zamanında ve emirliğinde Abbasi halifeleri Mustazhır ve Muktadî; Selçuklu tahtında ise ise, Kızıl Arslan ve Sultan Süleyman Şah vardı.

Sekizincisi: Babil Beğ: Onun emirlik zamanında Abbasi hilafetinde Mustancid, Muktafî ve Mustarşid vardı. Selçuklu Sarayında ise Rükneddin bulunuyordu.

Dokuzuncusu: Habil Beğ: Onun emirliği Kaim ve Kadir'in hilâfeti ve Sultan Mes'ud ve Sultan Tuğrul Beğ'in saltanatı sırasında idi.

Onuncusu: Kara Çalı Beğ: Tâ'î ve Muti ve Mustakfî'nin halifeliği sırasında ve Sultan Mahmud ve Muhammed-i Melikşah'ın saltanatı zamanında atalarının ve dedelerinden kalan emirlik işinin vârisi idi.

Onbirincisi: Karaca Beğ: Muttaki, Radî, Kahir, Muktadir ve Muktafî'nin hilâfeti ve Rükneddin Berkyaruk b. Melikşah ve Celaleddin Melikşah'ın son devrinin saltanatında yaşamıştı.

Onikincisi: Orhan: Mu'tadid, Mu'tamid, Muhredî'nin halifeliği devrinde ve Alp Arslan b.Çağrı Beğ ve Sultan Rükneddin Tuğrul'dun saltanatı sırasında büyük bir emirliğe sahipti.

On Üçüncüsü: Kaydu Han: Emirlik yolunu tuttu. Mu'tazz, Musta'in, Muntasır, Mutavakkil'in halifelik ve Gaznelilerin ilk sultanı Sultan Mahmud ve son sultanı Sultan Hüsrev Şahın saltanatları sırasında yaşadılar ve sayılan 15 kişi idi.

On dördüncüsü: Cadeltu Han: Vâsık ve Mu'tasım'ın halifeliği ve ***Büveyh*** oğulları denilen Deylemlilerden ilki İmâdü'd-Devle ve sonuncusu Ebu Ali zamanlarının devletinde (yaşadı).

On beşincisi: Şektur Han: Me'mun ve Emin'in halifeliği ve Samanlıların devleti zamanında...

On altıncısı: Kıbçak Han: İhtişamlı ve azametli büyük bir padişah idi. Çok sayıda fetih yaptı. Büyük bir ülkeye sahip oldu. Bu arada Otrar şehrinden Hocend", Yengi Kent ve Andükan'dan Hıtay ve Kıbçak ovası sınırlarına kadar yerleri ele geçirdi.

Gürcülerin elinde bulunan Alıncak kalesini fethetti. Frenklerden 200 bin kişi öldürdü. Onun zamanında Harun ve Hâdî Bağdat'ta halife idiler.

On yedincisi: Altan Han: O da büyük ve ihtişamlı bir padişah idi. Oğulları kavimleri ve boyları vardı. Çok sayıda fetih yaptı. Daima doğu kâfirleri ile savaşıp mücadele

etti. Hıtay padişahı ona bağlılık göstermek için Hıtay sınırına geldi. Onun (Hıtay padişahının) devleti, Altan Han'ın desteğiyle güçlendi. Onun zamanında Mehdi ibn Mansur halife idi.

On sekizincisi: Togançuk: Onun zamanında Mansur ve Saffah hayatta idiler. Ebu Müslim bu devirde ayaklandı. Halife Mansur onu öldürdü.

On dokuzuncusu: Togaçar Beğ: Beni Ümeyye'nin halifeliği sırasında (yaşamıştır).

Yirmincisi: Yul Kutlug: O da Beni Ümeyye'nin halifeliği sırasında (yaşamıştır).

Yirmi birincisi: Ak Balik Beğ: Beş halifenin bazısı zamanında emir idi. Hz.Peyhamber'in:

" Benden sonra hilâfet 30 yıl sürecek; ondan sonra şu melikler gelecek." Buyurduğu gibi Hulefâ-yı Râşidin'in - Allah onlardan razı olsun- halifeliği 30 yıl idi. Bunlardan 4 yıl 9 ayında Müminlerin Emiri ve dindarların imamı **Ali ibn Ebi Talib**- Selâm üzerine olsun- ve geri kalan zamanda da **Müminlerin Emiri Hasan halife idi.**

Yirmi ikincisi: Ograkçı Beğ: O da 5. halife zamanında yaşamıştır.

Yirmi ikincisi: Sungur Beğ: O, nebilerin sonuncusu, peygamberlerin efendisi ***Muhammed b. Abdullah***

b.Abdü'1-Muttalib- Allah 'ın selâmı onun ve ailesinin üzerine olsun- zamanında yaşadı.

Tevhit dininde idi. Fakat İslâm'ın daveti ona ulaşmamıştı. Daima kâfirlerle savaşıp mücadele ederdi. Çok sayıda boy'a, askere (***haşem***) ve kabileye sahipti.

Türkistan beldelerinde 70 yıl emirlik yaptı. Oradan Kıpçak ovasına geldi. 20 yıl oranın yaylak ve kışlaklarında konup göçtü. Ondan sonra Alagez ve Gökçe Dengiz yaylağına geldi. O sınır boyunda (***serhad***) kâfirler ordusuyla savaştı. Muharebelerin birinde ona bir ok isabet edince Hakk'ın çağrısına uydu.

Yirmi dördüncüsü: Birdi Beğ: O, Karahıtay ve Maçin'de padişah idi. Kâfirlerle cihat etti. ***Anuşirevan*** zamanında adalet tahtında ***Ebu Müslim Abdurrahman b. Müslim el-Horasanî*** (ölm.755). Abbasi ihtilâlının önde gelen şahsiyetlerinden olurdu. Onun zamanında Hz. Peygamber -Allah'ın selâmı onun ve ailesinin üzerine olsun- zamanında doğdu. Yaşam süresi 87 yıl idi.

Yirmi besincisi: İdris Beğ: O, âlim, kimya bilen, Tek Tanrı'ya inanan ve Tanrı'yı anan birisi idi. Kubad b. Firuz ve Camasb b. Firuz zamanında emirlik yaptı. Padişahlık süresi 46 ve ömrü 93 yıl sürdü.

Yirmi altıncısı: Mevdud Togan: O, babasından sonra 3 yıl annesinin karnında kaldı. O sırada ***Şapur b. Şapur ve Yezdecird b. Behram Gur*** padişahlık yaptılar. Ömür süresi 84 yıl idi.

Yirmi yedincisi: Ak Togan: Anadan doğduğu zaman son derece beyaz olduğu için ona Ak Togan dediler. Ömür süresi 96 yıl idi. Onun zamanında Behram b.Behram, Nersî b. Behram, Hürmüz b. Behram ve Hürmüz b.Nersi padişahlık yaptılar.

Yirmi sekizincisi: İlkan Han: O, 61 yıl emirlik yaptı. O sırada Şapur b. Hürmüz ve Ardeşir b. Hürmüz padişahlık yaptılar.

Yirmi dokuzuncusu: İlekan : O, Hz. İsa'nın dininden idi. Onun devrinde hiç peygamber yoktu ve Sasanîler padişah idiler .

Otuzuncusu: Bilekan: O, 63 yıl emirlik yaptı. Hayat süresi 120 yıl idi. Onun zamanında İsa ve Yahya peygamberler ve Ashâb-ı Kehf hayatta idiler. Hz.İsa onun zamanında göğe çıktı. Ashâb-ı Kehf, Hz.îsa'dan önce 309 yıl mağarada kaldı.

Otuz birincisi: Şektur: O da dindar ve Tanrı'ya tapan birisi idi. Rec'im b.Süleyman'ın -Allah'ın selâmı üzerine olsun- oğullarından Zekeriyya Peygamber zamanında yaşadı. Hayat süresi 60 yıl sürdü.

Otuz ikincisi: Baysungur: Onun hakkında ilginç olaylar ve garip hikâyeler vardır. Türkler ve Moğollar arasında tam bir şöhrete ve güvene sahipti. Cin ve perinin ülkesi dışındaki bütün ülke ona aitti.

Otuz üçüncüsü: Salur Han: Türkistan kadılığı onundu. 150 yıl padişahlık yaptı. Onun zamanında Süleyman peygamber yaşıyordu. Kavuş da çağdaşı idi.

Otuz dördüncüsü: Bukduz Han: Tek Tanrıya' inanan ve Tanrı'ya tapan bir padişahtı. 100 yıl ömür sürdü. Zamanında Talut ve Calut birbiriyle düşman idiler. Davud peygamber, peygamberliğe görevlendirildi. Calut onun tarafından öldürüldü.

Otuz beşincisi: Uryavut: O da peygamberlerin- Allah 'ın selâmı onların üzerine olsun- dininde Tanrı'ya tapan birisi idi.

Otuz altıncısı: Beyat Han: Çok yiğit bir padişahtı. Öyle ki zorlu ordular karşısında geri dönmezdi ve ordusundan ayrılarak düşman ordularının merkezine saldırırdı. Fetihlerin çoğu onun olurdu. 80 yıl saltanat sürdü.

Otuz yedincisi: Uygur Han: Haşmetli, heybetli ve dindar bir padişahtı. 120 yıl saltanat sürdü. Putperest olan Kongrat kavmiyle savaşlar yaptı. Sonunda onlara itaat, boyun eğme, ibadet, irfan, doğruluk ve dürüstlük yolunda kılavuzluk etti. Onun zamanında Minuçihr'in oğullarından Keykubad padişah idi. Hz.Musa ve Benî îsrail zamanının son zamanları, onun melikliğinin ilk zamanlarına rastlar. Musa bu dünyadan göç edince Yuşa onun zamanında peygamberlik yaptı.

Otuz Sekizincisi: İldurkin: O da peygamberlerin dininde bir padişah idi. Kısa bir süre saltanat tahtında kaldı.

Otuz dokuzuncusu: Bisut Han: 120 yıl saltanat işiyle uğraştı. Moğol ordusunun babasının evine saldırdığı zaman annesi ona hamile idi. Kaçarken annesi onu doğurdu ve yolun üzerine atıp kaçtı.

Yaşlı bir kadın onu yanına alıp gözetmeye başladı. 4 ay inek sütüyle besledi. Babası saltanat tahtına geçip ondan haberdar olunca onu yaşlı kadından geri aldı. Adını Bisut koydu.

Onun, Firdevsî'nin Şehname'sinde adı geçen efsanevî İran padişahı. Calut Filistin'in, Talut ise Benî İsrail'in padişahı idi. Bu ikisi birbiriyle savaştılar. Davud peygamber Talut ile bir oldu. Calut savaşta öldürüldü ve kavmi bozguna uğradı.

Talut ile Calut'un savaşı Kur'an-ı Kerim'de de geçer. Bak. 2/ 247–249. Efsanevî İran padişahı. İbrahim peygamber'in soyundan ***Benî İsrail*** peygamberlerinden birinin adıdır. Kur'an-ı Kerim'in 21/85 ve 38/48 ayetlerinde adı geçer.

Zamanında ***Minuçihr*** padişah idi. O zamanda Musa(a.s.) peygamberlik davetinin sahibi idi. ***Efrasiyab*** da onun çağdaşı, doğunun ve Turan ülkesinin padişahı idi. **İran - Turan** sınırı o sırada belirlendi. ***İran Minuçihr'in*** ve ***Turan Efrasiyab'ın*** oldu.

Kırkıncısı: Yekendur Han: O 50 kardeşten sonra dünyaya geldi. Yüzü sön derece güzel ve güzellikte bütün kardeşlerinden üstün idi. Karakurum'da 3 yıl padişahlık yaptı. Dindar, Tanrı'ya tapan ve iyi ahlaklı biri idi. 140 yıl ömür sürdü. Onun zamanında Şuayib b.Medyen b. İbrahim (a.s.) peygamberlikle görevliydi. Kavminin kilesi, ölçüsü ve tartısı az idi. Her ne kadar onları (doğruluğa) davet edip nasihatte bulunduysa da ilgilenmediler. Sonunda sıcakta helâk oldular.

Kırk birincisi: Yilduz Han: Annesinden doğduğu zaman saçının her kılının dibi, yıldız gibi parlak ve ışık saçmakta idi. Bu yüzden ona Yilduz adını koydular. Büyük bir padişah idi. Onun Moğollarla 200 savaşı ve cihadı oldu. Çoğu zaman fetih ve zafer onun oldu. O sırada **Eyyub b. Anuş b. Da'r b. Ays**, peygamber ve davet sahibi idi. Onun Zülkifil ve Bişr adlarına iki oğlu vardı. Onlardan sonra Ays'in soyundan hiç peygamber çıkmadı. Eyyub 93 yıl yaşadı.

Kırk ikincisi: İyluk Han: O, Tek Tanrı'ya inanan ve O'na tapan bir padişah idi. Deşt-i Kıpçak ülkesi onun idi. Yeryüzünü düşmanlarından ve muhaliflerinden temizledi. Halk onun zamanında refah içinde idi. Bu yüzden ona ***İyluk*** dediler. Onun zamanında Yusuf ve Yakub peygamber idiler.

Kırk üçüncüsü: Buğra Han: O da Türkistan ülkesinde padişah idi. Cesareti mükemmeldi. Dindar ve adil idi. Çoğu zaman ateşe tapan Kongrat kavmiyle savaşıp mücadele etti. O kavmin çoğunu itaat halkasına soktu. Kuvvette o derece idi ki bir Bohtî deveyi yere vururdu. Bu yüzden ona Buğra Han dediler. Onun devrinde Yakup, peygamber idi.

Kırk dördüncüsü: Togan Han: O da aynı dinde, gidişte ve ahlâkta idi. Hindistan ve Keşmir sınırına kadar Türkistan ve Sayram ülkesi onun idi. Yıllarca kâfirlerle savaş etti. İbrahim b.Azer o sırada peygamberlik yaptı. Putperest ve zalim Nemrut - Lanet ona olsun- bugünkü Bağdat'ı ve Irak-ı Arab'ı kapsayan Babil ülkesinin sahibi idi. Müneccimler ona:

" Bu yılda putları kıracak ve seni yok edecek erkek bir çocuk dünyaya gelecek" deyince Nemrut, bir oğlan doğunca kendisine haber versinler diye her eve bir kadın koydu.

Annesi İbrahim'i doğurunca onu mağaraya götürüp sakladı. Kocasına da, *"Benden bir oğul doğdu ve öldü. Onu toprağa verdim."* dedi. Bu hikâye son derece meşhur ve tanınmıştır.

Kırk besincisi: İmir Han: Yani çok güçlü. 200 yıl süreyle padişahlık yaptı.

Kırk altıncısı: Çavuldur Han: Yani ünlü ve meşhur. 80 yıl süreyle atalarının ülkesinde padişahlık yaptı. Çoğu zaman Hint kâfirleriyle düşman oldu ve onlarla savaştı.

Kırk yedincisi: Bukduz Han: Yani daima iyi iş yapan. O da Tanrı'ya tapan bir idi. Ömür süresi 96 yıl idi. Talas'ta padişahlık yaptı.

Kırk sekizincisi: Baysunkur: Kabilesi ve askeri çoktu. Her türden hesabı yapılamayan malı vardı. Burkuçin Tukum, Kurî ve Kırgız vilâyetinde yaylayıp (yaylamış) kışlardı (kışlamış). Avda hırslı idi. Naklettiklerine göre, her türden 5 bin adet av kuşu vardı. Bu yüzden ona "**Baysungur**" derlerdi.

Kırk dokuzuncusu: İlkan Han: Yani ülke sahibi. O da Tanrı'ya tapan biri idi. Anlattıklarına göre elinde 300 şehir vardı. Moğol ordusunun çoğunu yönetimi altına aldı. 120 yıl padişahlık etti.

Ellincisi: İlek Han: Tek Tanrı'ya inanırdı. 113 yıl emirlik yaptı.

Elli birincisi: Bükündür Han: Bütün akrabalarından daha yiğit ve daha cesur idi. Uzun müddet, Hata ülkesinde kâfirlerle savaşıp vuruştu. 62 yıl padişahlık yaptı.

Elli ikincisi: Padişah Bayındır Han: O padişahlığı sırasında İran, Turan, Mısır, Şam, Frenk, Hata ve Deşt-i Kıbçak memleketlerinin tamamını aldı.

Küçük kardeşi **Bacanak'ı** Sayram vilâyetine kendine vekil yaptı. Kendisi Karabağ kışlağına. ve Gökçedeniz yaylalarına gitti. Büyük bir kurultay düzenledi. Önemli bir topluluk meydana getirdi. Büyük bir ziyafet (toy) çekti.

Türkçe "**iv**" dedikleri büyük bir çadır kurdu. O ziyafette 120 bin baş koç, 9 bin kısrak ve 18 bin sığır kesti.

Türkçe "göl" dedikleri üç havuzun birini şerbetle, birini, sütle ve birini de saf balla doldurup hayır yolu ile onlardan halkın faydalanmasına izin verdi.

Sayısız altım ve gümüşü, 15 işlemeli kemeri ve bundan daha çok altın ve gümüş kılıçları bağışlarına kattı. Ülkesini, kabiliyetlerine göre evlâtları arasında paylaştırdıktan birkaç gün sonra Hakk'ın davetine uydu.

Elli üçüncüsü: Gün Han: O da tek Tanrı'ya tapardı. Oğuz'dan sonra padişahlık ona geçti. 93 yıl ülke tahtında kaldı. Amcalarından ve soydaşlarından bütün akrabalarını saygı, hürmet, izzet ikram köşesinde tuttu. Oğuz'un fethettiği ülkelerin çoğunu fermanı altına soktu. Zorbaları, kendi istekleriyle veya zorla itaat ve boyunduruk altına soktu.

Elli dördüncüsü: Oğuz: O, Tanrı'dan korkan, günahtan sakınan bir padişah idi. İran, Turan, Suriye, Mısır, Deşt-i Kıbçak, Hint, Keşmir, Hata, Türkistan vs. gibi yeryüzü ülkelerinin

tamamını ülkesinin sınırlarına kattı. 60 yıl süreyle dünyayı dolaştı. Sağlam kaleleri, fetih bayrağının altına sokup, onlara görüşünün ve tedbirinin tasmasını taktı.

Beldeleri çevreledikten ve bütün ibadet edenlerden eziyeti, fitne ve fesadı uzaklaştırdıktan sonra asıl meskeni olan **Sayram**'a geri döndü. Orada büyük bir topluluk meydana getirdi. Parlak ışığı, ayın harmanına ateş düşüren; değerinin kaldırdığı toprak, bulutun gözünden yaş akıtan;

Hayal süpürgecisinin iskeletini bağladığı sırada kazandığı üstün ustalığı ve çevikliği ile feleğin boğazına zincir, göğün boynuna ip atan;

Parlak ışığının yansımasıyla sabit ve seyyar yıldızlan birbirine bağlayan; gölge etme konusunda mavi gök ile denk düşen; süs ve ziynette burçlar göğü gibi süslü, cetvelle çekilmiş altın bir çadırı, lâlenin, İrem bahçesinde safa bağışlayan.

Gönlü açan ikliminin hevesiyle çiğ kadehlerini eline koyup çemenin gençlerinin önünde hizmete kalktığı bir sahrada, halkı yedirmek ve bütün nimetleri sunmak için, Nazım:

"Sevinci arttıran ve gamı silen îrem bahçesi gibi engin bir ova, Rengârenk çiçeklerin açtığı, taşın toprağın görünmez olduğu, Zamanında her zaman Ordibihişt ayı'nın hâkim olduğu, Yerinin cennetin tavanına benzediği,(Orada) bahar mevsimi gibi bir ziyafet düzenledi; taş ürün, ağaç meyve verdi." Şeklinde tasvir edilen, ünü Balık Burcunu tutan bir sofrayı yerin yüzüne serdi."

***Şiir**:*

"Cömertlik ve bağış sahibinden, halkın reislerine davet nidası geldi.

O, ayın alanı kadar bir sofra açtı; oradaki ekmek güneşin alanı kadardı.

Hazine ve nimet kapısını öyle açtı ki fitne ve fesadın eli kapandı."

120 bin koç, 9 bin kısrak ve 18 bin baş sığır o ziyafette ikram olarak sunuldu.

O, Hadsiz hesapsız nakit ve gümüşü askerlere ve kabile reislerine bağışladı. Ülkelerini çocuklarına verdi. Gökçe Deniz sınırında, ***"Allah'ın (karşılaşma) için belirttiği vakit gelecektir*** " hükmünün sahibi, ecel atını onun bargâhının kapısına sürerek onu geçici dünyadan kalıcı âleme götürdü.

Mısra:

"Bir damla idi, denize kavuştu."

Elli beşincisi: Kara Han: O da büyük bir padişahtı. Çok sayıda kardeşi ve askeri vardı. Talas'tan Sayram'a ve Buhara'ya kadar Türkistan ülkesi onundu. Kabilesi, Hicaz ve Suriye arasındaki taşlık yere yerleşti. Bunlar, güçlü kuvvetli insanlardı. Yüce ve aziz Tanrı, kendi yoluna çağırsın diye Semud b. Hasid b.İrem b. Sam b.Nuh'un oğullarından Salih peygamberi onlara gönderdi.

Onlar delil istediler. Salih, " *Ne isterseniz, onu yapmaya çalışayım*" deyince onlar," *Eğer senin Tanrın taştan bizim için süt verecek yavrulu bir deve yaratırsa, sana uyarız*" dediler. Salih dua etti. Onların istediği gibi taştan bir deve meydana çıktı.

Bu durumu görenler, onu büyü sandılar. Deveye saldırdılar. Deveyi öldürdükleri zaman yavrusu bir dağa çıktı. Üç defa bağırdı. Salih peygamber onlara " Üç gün sonra Celâl Sahibinin kahn sizi azaba ve felâkete uğratacaktır" dedi. Dördüncü gün gökten bir ses geldi ve hepsini bir anda helâk etti.

Elli altıncısı: Dib Bakuy: Ad ve Semud kavmi de onun çağdaşıydı. Hud peygamber Ad kavmini elli yıl (dinine) davet ettiyse de onlar ona uymadılar. Hz. Tanrı onları rüzgâr ile helâk etti.

Ad kavminden Suriye'de başka bir topluluk vardı. Onların ***Sedid b. Ad b. Omlak*** adında bir büyükleri vardı. ***Hud a.s.*** onu dinine davet etti. Onlar da davete uymadı. O, 300 yıl padişahlık yaptı ve kâfir olarak öldü. Kardeşi Şeddad onun yerine geçti. Putperestliğe devam etti.

Hud peygamber onu (dinine) davet etti. Şeddad ona, "Eğer sana itaat edersem, senin Tanrın ne yapar?" diye sorunca Şeddad, "Sana ebedî cennetinde yer verir ve hiçbir zaman yıkılmayan bir devlet bağışlar" dedikten sonra ona cennetin bazı özelliklerini saydı.

O ona karşılık olarak:

"Ben öyle bir cennet yapayım ki onun yüz misli daha canlı, daha güzel ve daha hoş görünüşlü olsun"

Dedikten sonra bütün yerleşim yerlerinden altın, gümüş, mücevher, amber, safran ve kıymetli maddelerden ne varsa toplanmasını buyurdu.

Şam yöresinde tuğla yerine bir altın, bir gümüş koyarak bir bina yaptı. O binanın hisarının üzerine altın ve gümüşten 12 bin kungure yaptılar. Ağaçları altından ve dallarını her türlü mücevher yerleştirdiler. Toprak yerine misk ve safran; taş yerine lal/yakut, firuze ve mercan koydular. Zamanın sanatkârları, 15 yıl o işi bitirmek için çalıştılar. İş tamamlanınca ona haber verdiler.

O, görmek için oraya gitmek istediği gökten bir ses gelip, onu yardımcıları ve destekçileriyle birlikte yokluk diyarına gönderdi.

Elli yedincisi: <u>Abulca Han</u>: O da aynı şekilde bir süre o beldelerde padişahlık yaptı.

Elli sekizincisi: Yafes b. Nuh: Kardeşinin birisi, peygamberlerin atası olan Sam, diğer bir kardeşi de Sudan'ın babası olan Ham idi.

Elli dokuzuncusu: Nuh peygamber (a.s.) : Onun zamanında **Biver Esb** adında bir padişah zuhur etti. Doğu tarafında büyük bir ordu hazırladı. Cemşid'i öldürerek onun padişahlığını aldı. Bu kişi putperest idi. Nuh nebi onu 95 yıl (dinine) davet etti ve onun kavimlerini Tanrı (*yoluna*) çağırdı. 80 kişi dışında kimse ona uymadı. Bu seksen kişiyi beraberinde gemiye götürdü. Geri kalan tufanda helâk oldu.

Altmışıncısı: Lemek: O, Cemşid idi. Ondan sonra Huşeng padişah oldu. Hançer, kılıç ve bıçak gibi demir silâhı o yaptı. Kumaşı, ipeği ve boyaları o buldu. Emri üzerine devler hamam yaptılar, denize dalıp mücevher çıkarttılar ve onları insanlara öğrettiler, yollar yaptılar.

Misk, amber, öd vs. gibi hoş kokuları o buldu. İnsanları 4 gruba ayırdı. Birinci gruba bilginleri ve kâtipleri; ikinci gruba askerleri, üçüncü gruba çiftçileri, ekip biçenleri ve dördüncü gruba da sanat ve meslek sahiplerini soktu.

Neyruz, Ferverdin ve Ordibihişt gibi eski ay ve gün adlarını o koydu. Hayat süresi 700 yıl idi. Hiçbir zaman baş ağrısı çekmedi. Onun sağlığının çevresine hiçbir hastalık yanaşmadı. Ondan sonra nefsin ve şeytanın baştan çıkarmasına aldanıp yoldan çıktı.

Onlar, onu yavaş yavaş doğruluktan uzaklaştırdı. İlahlık iddiasında bulunup azgınlık etti. Sonunda Biver Esb'in eliyle helâk oldu.

Altmış birincisi: Metuşeleh: Bu da hem peygamber hem de sultan idi. Ömür süresi 1009 yıl

Altmış ikincisi: Ahnuh: ***O İdris peygamber (a.s.)*** idi. Bugün de canlı olup göktedir. Ömür süresinden 360 yıl geçince Yüce ve Ulu Tanrı onu göğe çekti.

Altmış üçüncüsü: Burd b.Mihlail: Peygamber idi. Ömür süresi 922 yıl idi.

Altmış dördüncüsü: Mihlail b.Kinan: O da peygamber idi ve 928 yıl yaşadı. **Cemşid ve Huşeng**, Firdevsî'nin Şehnâmesinde adı geçen İran'ın ilk efsanevî padişahlarından. Yazarın bu efsaneleri, Firdevsî'nin Şehnâme'sinden faydalanarak yazdığı anlaşılmaktadır.

Altmış besincisi: Kinan b.Anuş:O da peygamber idi. Ömür süresi 695 yıl. Halkı dinine davet etti.

Altmış altıncısı: Anuş: Peygamber idi. Ömür süresi 912 yıl idi.

Altmış yedincisi: **Şis nebî**: Ömür süresi 600 yıl idi.

Altmış sekizincisi: **Âdem nebî**: Ona, peygamberimize, diğer peygamberlere ve nebîlerin hepsine, diğer salih kişilere selâm olsun! Hem peygamber, hem de insanoğlunun babası olup hakkındaki bilgiler, anlatılanlardan daha çok meşhurdur.

EK-2

Türk Boylarının Tamgaları/Kaşgarlı Mahmud'a Göre

Alkaevli

Ala Yuntlu

Avşar

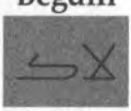
Bayat

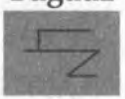
Bayundur

Begdili

Büğdüz

Çavuldur

Çepni

Dodurga

Döğer

Kınık

Kayı

Karabölük

Iva(yıva)

Igdır

Salur

Üregir(yüregir)

Ulayundluğ

Yazgır

Peçenek

Eymür

Kaşgarlı bu Tamgaların davarlara ve yılkılara vurulduklarını belirtir.

Faruk Sümer'e göre Anadolu'da "tamga" sözcüğüne karşılık olarak "im" (**eñ**) sözü kullanılırdı.

Bazı Türk hanedanları, boylarının tamgalarını aile işareti olarak kullanmışlardır. Salğurlular'ın paralarında **"Salur"** tamgası, Akkoyunlu paralarında **"Bayındır"** tamgası, Osmanlı hükümdarı II. Murad'ın bazı sikkelerinde de **"Kayı"** tamgası bulunmaktadır.

Oğuz boyları damgalarının Anadolu'da hayvanlara vurulduktan başka halı, kilim motifi olarak kullanıldığını, aşı boyası ile evlerin duvarlarına çizildiğini, kap kaçağa ve nazar değmemesi, uğur getirmesi için giyim eşyalarına konulduğunu hatta mezar taşlarına çizildiğini biliyoruz.

'Ongun' sözcüğüne de açıklık getirelim. Tarihçi Reşideddin'e göre seçilen ongunların tamamı yırtıcı kuşlardan oluşmaktadır. Buna göre Ongun olarak seçilen kuş ya da hayvan kutlu sayılır yenilmez, incitilmez. Reşideddin, ongun(onkun) sözcüğünün Türkçede kutluluk demek olan **"oynuk"tan** geldiğini söylüyor. Abdükadir İnan, ongunun Moğolca bir sözcük olduğunu Türkçesinin **"Töz"** olduğunu belirtiyor.

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

ADIVAR, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim ve Din*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1943.

AKMAN, Eyüp, Türk kültüründe At, Mart 2003 Cilt: 11 No:1 Kastamonu Eğitim Dergisi

ARAT, Reşit Rahmeti, "Türklerde Tarih Zaptı" Makaleler, Ankara, 1987

AREL, H. Sadeddin, *Türk Musikîsi Kimindir?* Kültür Bak. Yay. Ankara 1990.

ARON, Raymond, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, T:İ:B Kültür Yay. No: 278, Ankara 1986.

ARSAL, Sadri Maksudi, Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları, *İstanbul 1955.*

ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı I-II*, İstanbul 1972–1973.

AŞKUN, Vehbi Cem. Sivas Folkloru, C.I, Kâmil Matbaası, Sivas 1940.

ATALAY, Besim, Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugat'i-Türk I, Ankara. 1985

ATNUR, Gülhan. Ural Batır Destanı Üzerine İnceleme, (Lisans Tezi) A.Ü. Sos. Bil. Ens. Erz. 1996.

AVCIOĞLU, Doğan, *Türklerin Tarihi*, Tekin Yay. (5 cilt), İstanbul 1984.

AYNAKULOVA, Gülnisa, Oniki Hayvanlı Türk Takvimi, Millî Folklor, 2007

BANARLI, Nihad Sâmi. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,C.I, Millî Eğt. Bak. Yay, İst. 1971

BARTHOLD, V.V. *Moğol istilâsına Kadar Türkistan*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1990.

BARTHOLD, V.V. *Uluğ Bey ve Zamanı*, İstanbul 1930.

BAYAT, fuzuli, Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı Mitoloji – Destan, Ötüken y. İstanbul - 2006

BAYAT, fuzuli, Kâşgarlı Mahmut, Biyografi, Ötüken y. İstanbul - 2008

BAYAT, fuzuli, Köroğlu Destanı, Mitoloji – Destan, Ötüken Y. İstanbul - 2009

BAYAT, fuzuli, Mitolojiye Giriş, Mitoloji – Destan, Ötüken Y. İstanbul - 2007

BAYAT, fuzuli, Oğuz Destan Dünyası, Mitoloji– Destan, Ötüken Y. İstanbul - 2006

BAYAT, fuzuli, Türk Kültüründe Kadın Şaman, Mitoloji – Destan, Ötüken Y İstanbul / Nisan - 2010

BAYAT, fuzuli, Türk Mitolojik Sistemi 2, Mitoloji – Destan, Ötüken Y. İstanbul - 2007

BAYAT, fuzuli, Türk Mitolojik Sistemi–1, Mitoloji – Destan, Ötüken Y, İstanbul - 2007

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Tekin Yay. İstanbul 1982.

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, *Genel Sosyoloji*, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1986.

BULUÇ, Sadettin, İslâm Ansiklopedisi, *"Şamanlık" mad.* Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi

CAFEROĞLU, Ahmet, "Türk Onomastiğinde At Kültü", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Eski Uygur Sözlüğü*, İstanbul 1968.

CAFEROĞLU, Ahmet, *Türk Dili Tarihi I*, 1958, II, İstanbul 1964.

ÇEÇEN, Anıl, *Kültür ve Politika*, Hil Yayın, İstanbul 1984.

ÇINAR, Ali Abbas. **Türklerde At ve Atçılık,** Kül. Bak. Yay. Ank. 1993

ÇORUHLU, Yaşar, *Türk Mitolojisinin ABC'si*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 1998

DARYAL, Ali Murat. **Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri,** 2. bs. İst.

DEMİR, Necati, Mehmet Dursun Erdem, *Hazret-i Ali Destanı*, Cilt 1, Destan Yayınları, Ankara 2007.

DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Luğat, Ankara 2000

DİYARBEKİRLİ, Nejat, "Kazakistan'da Bulunan Esik Kurganı" , Edebiyat Fakültesi Yay, İstanbul 1973.

DİYARBEKİRLİ, Nejat, Hun Sanatı, İstanbul 1972

DONUK, Abdülkadir, "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", *İ.Ü. Tarih Dergisi*, sayı: 33

DURMUŞ, Dr. İlhami, İskitler (Sakalar), Türk Kül. Araş. Enst. yay. Ank. 1993

DUYMAZ, Dr. Ali, Bir Destan Kahramanı Salur Kazan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997

E. R. Fığlalı, Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik-Bektaşilik, Ank. 1994

EBERHARD, W. "Birkaç Eski Türk Unvanı Hakkında", *Belleten*, sayı: 36, 1945.

EBERHARD, W. "Eski Çin Kültürü ve Türkler", *DTCF Dergisi*, I, 4, 1943.

EBERHARD, W. *Çin Tarihi*, Ankara 1947.

EBERHARD, W. *Çin'in Şimal Komşuları*, Ankara 1942.

EFE, Kürşat, Yusuf Hâs Hâcib-Kutadgu Bilig, Genç Yayıncılık, 1.Basım, Ankara 2006.

Eliade, Mircea. **Ebedi Dönüş Mitosu,** Çev. Ümit Altuğ, İmge Yay. Ank. 1994.

ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I*, TDK Yay. Ankara 1989.

ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, (1000 Temel Eser), İstanbul 1970.

ERGİN, Muharrem, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*, TKAE Yay. 4. Baskı, Ankara 1983.

ERKAL, Mustafa, *Sosyal Meselelerimiz ve Sosyal Çözülme*, Mayaş Yay. Ankara 1984.

ERKAL, Mustafa, *Sosyoloji (Toplumbilim)*, 3. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1987.

ESİN, Emel, *Türk Kosmolojisi*, İstanbul 1979.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, *Türk Aile Sosyolojisi*, Hukuk Fakültesi Dergisi, İstanbul 1942.

G. Atnur, Ural Batır Destanı Üzerine, (Yüksek Lisans Tezi) A. Ü. Sos. Bil. Enst. Erzurum 1996

GÖKALP, Ziya, *Türk Töresi*, Kültür Bak. Yay. Ankara 1976.

GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, (Haz. Mehmet Kaplan), TTK Yay. Ankara 1970.

GÖKYAY, Orhan Şaik, Dedem Korkutıun kitabı, Ankara, 1973

GRENARD, Fernand, *Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü*, çev. Orhan Yüksel, MEB Yay. İstanbul 1992.

GUMAROVA, Melike, Köroğlu destanı, Türk dünyası- Dil ve edebiyat dergisi, 3. sayı, Bahar 1997

GÜLENSOY, Prof.Dr.Tuncer,Manas Destanı(Türkiye Türkçesiyle),Akçağ Yayınları, Ankara 2002

GÜLENSOY,Tuncer, Manas Destanı (Türkiye Türkçesiyle), Akçağ Yayınları, Ankara 2002

GÜLTEPE, Necati, Kızılelma'nın İzinde, Milenyum Yayınları, 2007, İstanbul

GÜLTEPE, Necati, Mührün Gücü, (İlk Türk İslam Devletlerinde Ve Osmanlılarda Bürokrasi),

GÜLTEPE, Necati, Turan (Turancılık Tarihinin Kaynakları), Turan Kültür Vakfı, 1998, İst.

GÜLTEPE, Necati, Türk Kadın Tarihine Giriş, Ötüken Yayınları, 2008, İstanbul

GÜNGÖR- Mustafa Argunşah, Gagauz Türkleri Tarih-Dil-Folklor, Kül. Bak. Yay. Ank. 1991

GÜNGÖR, Erol, *Kültür Değişmesi ve Millîyetçilik*, Ötüken Yay. 2. Basım, İstanbul 1984.

GÜNGÖR, Erol, *Tarihte Türkler*, Ötüken Yay. İstanbul 1989.

GÜNGÖR, Erol, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, 4. Baskı, Ötüken Yay. İstanbul 1980.

GÜNGÖR, Güngör, *Dünden Bugünden*, Ötüken Yay. 3. Baskı, İstanbul 1986.

GÜVENÇ, Bozkurt, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.

GÜVENÇ, Bozkurt, *Japon Kültürü*, İş Bankası Kültür Yay. Ankara 1992.

GÜVENÇ, Bozkurt, *Türk Kimliği*, Kültür Bak. Yay. Ankara 1993.

GÜZEL, Abdurrahman, "Türk Kültüründe Nevruz" Ankara, 2001

İBN FADLAN, *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul 1975.

İBN HALDUN, *Mukaddime, I-II*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1982.

İLHAN, Attila, *Ulusal Kültür Savaşı*, Özgür Yay. İstanbul 1986.

İNAN, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay. Ankara 1987.

İNAN, Prof.Dr. Abdülkadir. **Tarihte ve Bugün Şamanizm,** TTK. Yay. 4.bs. Ank.1995

KABAKLI, Ahmet, Türk Edebiyatı, I.cilt,14.baskı, Türk edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2008

KAFESOĞLU, İbrahim, "Eski Türk Dini", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 3, İstanbul 1972.

KAFESOĞLU, İbrahim, "Kutadgu Bilig ", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 2, İstanbul 1971.

KAFESOĞLU, İbrahim, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, *İstanbul 1953.*

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Bozkır Kültürü,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara 1987.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Millî Kültürü,* İstanbul 1983.

KALAFAT, Dr. Yaşar. **Doğu Anadolu'da Türk İnançlarının İzleri,** Ata. Kül. Mer. Yay. Ank. 1995

KAPLAN, Mehmet, "Türk Destanı'nda Alp Tipi", *Zeki Velidî Togan Armağanı,* İstanbul 1955.

KAPLAN, Mehmet, "Yunus Emre ve Nebatlar", Türkiyat Mecmuası, C. XII, İst. 1955

KAPLAN, Mehmet, Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I, İstanbul 1976

KAPLAN, Mehmet, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar–Dergâh Yayınları, İstanbul 2005

KAPLAN, Prof.Dr. Mehmet, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar–3- Tip Tahlilleri, İstanbul 2005

KARAHAN, Abdülkadir, *Türk Kültürü ve Edebiyatı,* İÜ. Edebiyat Fak. Yay. İstanbul 1985.

KAŞGARLI MAHMUD, *Divanü Lûgat-it-Türk, I-IV,* ç. Besim Atalay, TDK. Yay. Ankara 1939–1944.

KONGAR, Emre, *Kültür Üzerine,* Çağdaş Yay. 2. Baskı, İstanbul 1984.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yay. 3. Baskı, İstanbul 1981.

KÖPRÜLÜ, M.Fuad, *İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. 4. Baskı, Ankara 1981.

KÖPRÜLÜ, Ord.Prof.M. Fuat.**Türk Edebiyatı Tarihi**,3.bs. Ötüken Yay. İst. 1986.

KÖPRÜLÜZADE Mehmed Fuad, Türk Edebiyatı Tarihi, 1926.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, M.E.B. Yay. İstanbul 1976.

KUR'AN-ı KERİM ve Açıklamalı Meâli, TDV Yay 86, Ank. 1993

KUZUBAŞ, Muhammet, İlkellere Ait Anlatılarda Rüya Motifi, 2007

LİGETİ, L. *Bilinmeyen İç Asya*, çev. Sadrettin Karatay, TDK Yay. Ankara 1986.

M. Eliade. Ebedi Dönüş Mitosu, Çev. Ümit Altuğ, İmge Yay. Ank. 1994,

M. Lings, Hz. Muhammedıin Hayatı, Çev. Nazife Şişman, İz yay. İst. 1995

M.C. Doğan, «Adama ve Adanma Biçimleri», *Dergah*, S.76, C.VII, Haziran 1996

MARDİN, Şerif, *Din ve İdeoloji*, İletişim Yay. İstanbul 1983.

MERİÇ, Cemil, *Işık Doğudan Gelir (Ex Oriente Lux)*, Pınar Yay. İstanbul 1984.

MERİÇ, Cemil, *Kültürden İrfana*, İnsan Yay. İstanbul 1986.

MERİÇ, Cemil, *Ümrandan Uygarlığa*, Ötüken Yay. 3. Baskı, İstanbul 1979.

Moğolların Gizli Tarihi, Çev. Prof. Dr. Ahmet Temir, 3.bs. TTK. Yay. Ank. 1995

NEMETH, Gy. *Oğuz Kagan Destanı*, neşr. W. Bang-R.Rahmeti Arat, İstanbul 1936.

OCAK, A. Y., Türk Folklorunda Kesik Baş, Türk Kül. Enst. Yay. Ank. 1989

Oğuz Kağan Destanı, 1000 temel eser Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970

ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, TDK. Yay. Ankara 1987.

ORKUN, Hüseyin Namık, Eski Türk Yazıtları, TDK. Yay. Ankara. 1994

ÖCAL, Prof. Dr. M. Oğuz, Destan tanımı ve eski türk destanları, Milli folklor dergisi, yıl 2004

ÖGEL, Bahaeddin, "Şine-Usu Yazıtının Tarihi Önemi", *Belleten*, sayı: 59, 1951.

ÖGEL, Bahaeddin, "Türk Kılıcının Menşe ve Tekâmülü", *DTCF Dergisi*, VI, 12, 1948.

ÖGEL, Bahaeddin, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1984.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihi'ne Giriş*, Kültür Bak. Yay. Ankara 1991.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, T. D. A. Vakfı Yay. İstanbul 1988.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi I-II*, Ankara 1971.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, MEB. Yay. İstanbul 1993.

ÖZBARAN, Salih, *Tarih ve Tarih Öğretimi*, Cem Yay. İstanbul 1992.

ÖZKAN, İsa, "Uygur Efsanelerinde Nevruz" Ankara, 1996

ÖZTELLİ, Cahit, Köroğlu - Dadaloğlu - Kuloğlu, Milliyet Yayınları, 1.Baskı 1974

RASONYİ, L. *Tarihte Türklük,* Ankara 1971.

SAÇKESEN, Ahmet,Er Tabıldı destanında kadın tipler, Türkoloji Araştırmaları, 2007

SENCER, Divitçioğlu, Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu, *İstanbul* 1987.

SENCER, Divitçioğlu, *Kök Türkler,* Ada Yay. İstanbul 1987.

SEYİDOĞLU, "Mitolojik Dönemde At", Folkloristik Prof. Umay Günay Armağanı, Ank. 1996

SEYİDOĞLU, Prof. Dr. Bilge. Mitoloji Üzerine, A.Ü. Fen-Edb. Fak. Yay, Erz.1990

SİNANOĞLU, Sinan, *Türk Hümanizmi*, TTK Yay. Ankara 1980.

SÜMER, Faruk, *Oğuzlar,* Ana Yay. İstanbul 1980.

ŞERİATİ, Ali, *Medeniyet ve Modernizm,* çev. A. Yükseloğlu, Bir Yayıncılık, İstanbul 1985.

T. Gülensoy, Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları, T. A. Vakfı yay. İst. 1989, s. 44

TANER, Tarhan. "İskitler'in Dînî İnanç ve Âdetleri", **İ. Ü. E. F. D.** 1969

TANERİ, Aydın, *Türk Devlet Geleneği,* Töre-Devlet Yay. İstanbul 1981.

TANYU, Hikmet, "Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar" Türk Folklor Araştırmaları Yıllığı 1975

TANYU, Hikmet, İslâmlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Boğaziçi Yay. İst.1986

TANYU, Hikmet, *Türklerde Tek Tanrı İnancı*, AÜ. İlâhiyat Fak. Yay. Nu. 148, Ankara 1980.

TEKİN, Dr. Arslan, Edebiyatımızda İsimler Ve, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999

THOMSEN, Vilhelm, *Orhon Yazıtları*, çev. Vedat Köken, Ankara 1993.

TİMUR, Taner, *Osmanlı Kimliği*, Hill Yay. İstanbul 1986.

TOGAN, A. Zeki Velidî, Oğuz Destanı-Reşiddin Oğuznâmesi, , 2.bs. Enderun yay. İst. 1982

TOGAN, Z. Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İÜ. Ed. Fak. İstanbul 1946.

TOPÇU, Nurettin, *Kültür ve Medeniyet*, Hareket Yay. İstanbul 1970.

TURAN, Metin, Türk Destanları, Anadolu Üni. Açık öğretim Fakültesi yayınları (www.aof.edu.tr)

TURAN, Osman, "Eski Türklerde Ok'un Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten*, 35, 1945.

TURAN, Osman, *12 Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul 1941.

TURAN, Osman, Doğu Anadolu Türk Devletleri, *İstanbul 1971.*

TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, *Ankara 1965.*

TURAN, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Fetih Yay. İstanbul 1978.

TURAN, Şerafettin, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yay. Ankara 1992.

TURHAN, Mümtaz, *Garplılaşmanın Neresindeyiz?*, İstanbul 1956.

TURHAN, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, 2. Baskı, İstanbul 1959.

TÜMER, Prof.Dr. Günay- Doç.Dr. Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi,** Ocak Yay. Ank.1988.

TÜRKDOĞAN, Orhan, *Kültür ve Çözülme*, T. D. A. Vakfı Yay. İstanbul 1988.

TÜRKDOĞAN, Prof.Dr. Orhan. **Türk Tarihinin Sosyolojisi,** Turan Yay. İst. 1996

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Selçuk Yay. Konya 1966.

W. Radlof, Sibirya'dan (Seçmeler) Çev. Prof.Dr. Ahmet Temir, Kül. Bak. yay. İst. 1976

YAVUZ, Hilmi, *Kültür Üzerine*, Bağlam Yay. İstanbul 1987.

YERASİMOS, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem Yay. İstanbul 1980.

YILDIZ, Naciye, Manas destanı(W.Radloff), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995

YUSUF HAS HACİB, *Kutadgu Bilig*, I (neşr.), 1947,

YUSUF HAS HACİB, Kutadgu Bilig (Hazırlayan: Kürşat Efe),Genç Yayıncılık,1.Basım, Ankara 2006.

DİZİN

A

Abdülkadir İnan 25
Âdem 77, 166, 169, 218, 219, 431, 432, 446, 623
Aden Yemekân 182
Afrika 33, 529
Aftâb 159
Agaç denizine 124
Agar 262, 270
Agar boyu 262
Agathias 36
Ag-gayab 144
Ağdıböri 154
Ağım Yavkuy 210
Ağrir 104
Ağrires 104
Ak Ana 67, 417, 418, 424
Akbalta 292, 299, 304, 305, 307, 308, 310, 314, 315, 329, 333, 334, 335, 338, 339
Akdağı 181
Ak-Ene 70
Akgerme 124
Akhalar 50
Akimbeğ 296
Akine 67, 417, 424
Akkoyunlu 283, 285, 607, 609, 627
Akkoyunlular 279, 284
Akrân Şah 128
Aktak 181
Ak Taylak 294
Al 93, 246, 310, 554, 562
Ala-Dağdaki 310
Ala Kenk 267
Alan 182, 242, 514, 515
Alatag 142, 154
Ala-Yundlu 285
Ala Yuntlu 237, 239, 241, 625
Alçın 310, 332
Alevke 301, 302, 303, 311, 337
Alınca Han 222
Alış oklı 183
Ali 42, 205, 206, 207, 209, 210, 214, 259, 260, 261, 272, 273, 445, 497, 498, 563, 588, 607, 608, 610, 611
Alicak 262
Ali Han 205, 206, 207, 209, 210, 214, 259, 260, 261
Ali Öztürk 42
Almalıg 142, 144, 146
Almalık 181, 244, 245
Almanbet 288, 552

Alman Türkolog 23
Al-Nâbiga 36
Alp 29, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 49, 85, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 116, 121, 133, 134, 193, 194, 251, 252, 264, 265, 267, 268, 276, 280, 363, 515, 518, 588, 595, 598, 600, 601, 602, 610
Alp Arız 134
Alp Arslan 251, 252, 264, 276, 610
Alperen 46
Alp Er Tunga 41, 42, 43, 97, 515, 518, 588, 595
Alpin 46
Alp Tavgaç Han 193, 194
Altay 29, 41, 43, 67, 68, 70, 75, 76, 78, 79, 80, 83, 84, 86, 87, 89, 90, 94, 97, 288, 292, 293, 294, 296, 299, 307, 310, 311, 313, 326, 328, 331, 334, 337, 338, 339, 341, 381, 389, 419, 421, 425, 426, 430, 433, 448, 451, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 461, 463, 464, 480, 481, 486, 488, 489, 490, 494, 513, 521, 524, 571, 572, 592, 593, 594, 604
Altay Dağları 29, 381, 389
Altın 28, 31, 96, 177, 238, 239, 268, 276, 374, 412, 414, 426, 439, 443, 465, 467, 470, 475, 476, 486, 576, 593, 604
Altın-Sabak 85
Altın-Şarka 73
Altun Közeki Sündün Bay 276
al-Zubyâni 36
Amiran Kâhin 207, 208
Amul 174
Amulca Han 221
Amuy 143
Amuye 177, 205, 207
Amuye Suyu 205
Anadolu 21, 28, 36, 50, 59, 77, 79, 98, 121, 135, 162, 164, 279, 284, 285, 286, 287, 349, 351, 352, 414, 420, 436, 443, 451, 465, 472, 475, 481, 484, 487, 488, 492, 493, 496, 498, 501, 540, 545, 600, 627
Anande 202
Andican 295, 326
Ankara 284, 376
Anklı Arslan Han 193
Antlık Sarıkılbaş 197
Anuş 219, 616, 623
Argın 310, 332, 334, 568
Arıklı 152, 193, 269
Arıklı Arslan Han 193
Arif 76, 77
Arkaik 38, 525
Arkun 390, 394
Arpaçay 283
Arran 154, 155
Arslan 193, 201, 202, 203, 204, 205, 208, 209, 210, 214, 251, 256, 257, 258, 261, 263, 312, 473, 483, 609
Arslan Han 201, 202, 203, 204, 257, 258, 263
Arslanşah 210
Aruz Emen 371
Asanaş 181
Asena 388, 436, 596
Asmân 159
Astrabad 174
Asur 28, 54
Asurbanipal 54
Aşkâr 562, 592, 595
At Çakı 89
Atfâş Hân-ı Asfarî 128, 133

Atil 145, 150, 179
Atlı Keş 185
Atsız Beğ 286
Ava 237, 239, 241, 254
Avrasya 29, 30
Avşar 213, 237, 238, 240, 248, 254, 255, 284, 625
Avşarlı Nadir Şah 284
Ay Ana 69
Ayaz 270, 271
Ayçörök 289
Aydın 286
Ay Han 237, 238
Ay Kağan 49, 93, 94, 376, 544
Aymanboz 335
Ayne Han 189, 190
Ay-Tolızı 85
Azemil 335
Azerbaycan 119, 154, 233, 279, 283, 284, 352, 410, 451, 514, 517, 518
Aziz Han 301, 302
Azoo Bel 294

B

Babir Han 291, 341
Bağdat 155, 157, 169, 243, 592, 610, 616
Bahaeddin Ögel 25
Bahr-ı zulumâta 131
Bakay 339, 340, 550
baksı 62
Bakuy Dip Han 221
Balasagun 120, 372, 373, 374, 399
Balgu-bek 182
Bal Hatun 202
Balkanlara 23
Balkan Yarımadası 284
Banu Çiçek 349, 359, 360, 361, 602
Banu Hatun 196
Barçın 276, 552
Barmakluk 151
Barman 106
Basankul 340
Basarkumı 181
Basat 367
Başgurd 181, 182
Başkurt 227, 410
Batırlık 286
Batman 104
Bay 72, 76, 264, 272, 276, 277, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 304, 306, 307, 308, 310, 313, 314, 315, 316, 318, 319, 320, 322, 323, 326, 328, 329, 334, 339, 340, 341, 342, 357, 358, 453, 459, 489, 529, 545, 550, 554, 556
Bayat 25, 183, 184, 237, 238, 240, 244, 282, 407, 625
Bayat boyu 184
Baygıza 176
Bayındır 215, 237, 239, 240, 243, 246, 267, 284, 349, 354, 355, 356, 358, 366, 367, 368, 370, 544, 569, 570, 604, 607, 618, 627
Bayındır Han 349, 354, 355, 356, 358, 366, 367, 368, 370, 544, 569, 570, 604, 618
Bayır Hatun 195
Bay Oçirvani 459
Bayrağını 203
Bay Yiğenek 357
Beçene 237, 239, 240, 244, 266, 269, 284
Beçene Kolu 284
Bedehşan 230
Begdili 213, 284, 625
Begil Beye 368

Beğdili 213
Beğduz 285
Behram 107, 109, 119, 612, 613
Behramşah 268
Bekavul 269
Bektaşi 76
Bek- Tekin 195
Belh 106, 116, 117, 119, 135, 212, 229, 231
Benam Gazi 265
Benî Asfar 125, 128, 130, 131, 133
Benî Asfar şah 125
Berçemeoğulları 286
Berd 219
Berdibik han 275
Berdi, Buka 268
Bereketli Altın Kuşağı 27
Bersaçar 221
Beyrek 358, 359, 360, 361, 371, 548, 550, 552, 554, 569, 602
Beyzan bin Beyy 119
Bigdili (Beydil 237
Big Tegin 253
Bihar 231
Bîjen 112
Bilâd-ı Asfâri 130
Bilgutay 144
Biyeken Alp 276
Boğaç 354, 355, 544, 548, 552, 573, 600
Bokhlular/Botanlar 285
Borsuk 137, 181, 222
Boz Aygırlı Beyrek 357
bozkır 32, 351, 435, 604
Bozkır Kültürü 33
Bozkurt 41, 42, 43, 80, 335, 377, 387, 389, 433, 506, 509, 510, 511, 512, 513, 515, 516, 520
Boz Oklar 282, 379
Bögü Kağan 48, 441, 588
Bögü-Tegin 393
Bököy 287
Börme 217
Börte Çine 596
Bugut yazıtı 422
Buğra Han 42, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 616
Buğu Tekin 397, 399
Buhara 99, 107, 113, 114, 142, 177, 228, 229, 233, 253, 288, 303, 620
Buku Tegin 442
Bular 276
Burıcı Gazi 265
Burkan 73
Burkas 270
Burla 349, 357, 362
Burla Hatun 349, 362
Buşeng 207
Buygur 341
Bügdüz 205, 206, 207, 209, 237, 239, 241, 246, 259
Bügdüz Kardıçı 205, 206, 207, 209
Büğdüzler 286

C,Ç

Caber Beyleri 283
Cabı halkıdır 269
Cakıp 288, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 314, 315, 316, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 331, 332, 333, 334, 335, 338, 339, 341, 342
Calgız Arça 294
Canıbik Han 270, 271, 274, 275
Carkend 209
Car Manas 303, 337

Cebel 286
Cebe Noyan 228
Cebrail 76, 80, 219, 220, 368, 431, 445, 588
Cend Emirleri 283
Ceyhun Irmağı 205
Cilbad 119
Coçi Han 228
Coloy 287, 288
Coq 35
Cudi 220, 221
Cunı 268
Cuzrec 118, 119, 120
Cürcet 226, 227
Çaçaklı 244, 269
Çaçıkey 604
Çağatay Han 228
Çağrı-Bek 212, 213
Çamçı 237
Çanakkale 43
Çarşankı 269
Çavuldur Bala Alp 276
Çebiler 285
Çeğe Bay 319, 320
Çenli 411
Çepni 237, 239, 241, 285, 625
Çepniler 285
Çet-Beecin 302
Çıldır 285
Çıyırdı 293, 294, 297, 298, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 312, 321, 328, 329, 330, 331, 545
Çiğil 516
Çingiz 214, 216, 228, 572
Çin-Maçin 226
Çin, Maçin ve Turanı 108
Çokan Velihanoğlu 290
Çong-Beecin 301
Çong Cindi 312, 313, 314, 315
Çong Eşen 337
Çosun Billig 151

D

Dağıstan 283
Dam-kak 183
Danişmend Gazi 42, 44
Dâsirî tekvin 130
Dâstân 37
Davud 212, 213, 614, 615
Davul 203
Dede Kerencük 183, 184
Deer 411
Dehistan 104
Delhi 231
Deli Dündar 357, 360
Deli Karçar 359, 360
Demavend 174, 175
Derbend 150, 151, 153, 179
Deryadır 159
Deşt-i Kıpçak 130, 616
Dîb Cenkşu 182
Dicle Kurmançları 284
Dicle Kürtleri 285
Digor 283
Dihistan 175
Dimeşk 158, 166, 167, 168, 169
Dingir 411
Dingli 262, 265, 268, 269
Dingli Bey 262, 265
Dingli oğulları 269
Dirse Han 354, 355, 356, 544, 548, 552, 573
Divanü Lügat'i-t Türk 97
Dîv Kayası 197
Diyarbekir 155, 157, 169, 608, 609
Dodurga 237, 238, 240, 283, 625
Doerfer 23
Doğu Akdeniz 28
Doğubayazıt 282
Doğu Gürcistan'da 284
Doktor Reşideddin 136

Don 227, 228
Döger 237, 238, 240, 242, 262
Dögön reis 333
Dönge 246
Dudal Bay 277
Dudık 268, 269
Dukaka 208
Dulkadiroğluları 282
Durdu 181
Durun 217, 262, 270, 273
Duylı Kayı 246, 247, 249
Dürkeş 182
Düzmürd Kalesi 366, 570

E

Ebulhan 216, 262, 264, 267, 270, 271, 273, 274, 275
Edige 42, 44
Efrasiyab 97, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 264, 390, 515, 615
Egrek 369, 370
Egrençe 254
Ekvator 26
Elbürz 104, 126
Elbürz Dağı 104, 126
El-Cahız 446
Elhenc-i cinne 130
Elinoh 219
Elios Lönnrot 55
Emel Esin 26
Emlak 221
Endek 197
Endelüs 125
Ender 265
Endermarı 119
Endican 229
Enkeş 243, 245, 265, 269
epos 37, 286
epos, epope 37
Erbil 157
Ergenekon 41, 42, 44, 47, 81, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 476, 477, 519, 589, 602
Erginleme 61
Erkeş 113
Erlik 69, 74, 78, 83, 84, 86, 87, 90, 91, 93, 94, 425, 426, 427, 428, 430, 431, 439, 453, 502, 509, 511, 519, 529, 534
Ermenistan 233
Ermen Ülkesi 210
Ersarı Bay 268, 271, 272, 273, 275
Ersarı Bayın 275
Ertabıldı, 287
Er Tabıldı 604
Er Töştük 287, 594
Erzurum 285, 349
Esen Han 301, 302, 303, 305, 313, 326, 327, 328, 337, 338, 341, 342, 568
Esen- han'ı 288
Esferâin 175
Eski Roma 28
Eski Yunan 17, 28, 50, 563
Esli Han 205
Esterabad 274
Eşref 214
Eymür 213, 237, 239, 241, 243, 244, 262, 626
Ezoterik 61

F

Fars 99, 117, 172, 182, 214, 285, 380, 501
Felestin kalesi 125

Feramurzan 207
Ferehlat 119
Fereşhaz 119
Feriburz 110
Ferid 118
Feridun 34, 102, 103, 105, 106, 116
Ferşindvend 113
Filistin 286, 615
Fin 55, 501, 506
Firdevs 97, 200, 561
Firengis 107, 108, 109
Frenk 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 618
Fuat Köprülü 40, 349
Fuzuli 25, 283

G

Gah Tekin 397
Gank 112, 114
Garcistan 143, 144, 176
Gayyur-ı cazu 126, 127
Gaziantep 284
Gazne 113, 144, 208, 210, 212, 230
Gazneli 52
Gelbat 113
Gence 284
Genç Osman 43
Gersiyuz 104
Geruy 109
Gevar Hatun 202
Gılgamış 53, 279, 571
Gireyli 237
Goru Yasak Yavkuy 183
Gökçedeniz 369, 618
Gökçe-Han 343
Gök inek 90
Gök Oğul 69, 425
Gök Türk 41, 386
Gök-Türkler 36
Grijigal 43
G. R. Rahmeti 375
Gûderz 109, 113
Gur 120, 143, 144, 176, 229, 230, 231, 612
Guta 168
Gülzariyun 114
Gün Ana 69
Gündüzoğulları 283
Güney Kutbu 26
Gürcistan 155, 156, 368
Gürgân 175
Gürk 144, 145
Gürşasb 104

H

Halep 77, 283, 284, 285, 286
Halil 168, 275, 276
Ham 220, 622
Haman 119
Haman bin Veyşgan 119
Harezm 113, 216, 253, 277
Harezmşahlar 284
hârvar 167
Haydar Gazi 265
Hazar 30, 150, 221, 283, 389, 410
Hazistan Beyleri 284
Hemedân 286
Hemid 357
Herat 175, 176, 208
Herât 212
Hıtaylar 288
Hızır 129, 131, 271, 272, 273, 287, 356, 445, 543, 571, 572, 573, 574, 596
Hızır Çora 272, 273
Himalaya 29
Hind 34, 142, 143, 499
Hindistan 28, 55, 99, 106, 113, 142, 212, 215, 220, 227, 229, 231, 420, 423, 446, 499, 543, 555, 616

Hindû 227
Hint 24, 54, 79, 109, 111, 113, 379, 395, 423, 446, 458, 499, 573, 617, 618
Hintliler 226
Hisar Tak 214
Hiyung-Nu 41
H. Namık Orkun' 376
Hocend 264, 610
Homeros 50, 51
Horasan 78, 118, 119, 120, 175, 206, 207, 208, 213, 217, 228, 231, 232, 233, 244, 262, 264, 271, 273, 282, 283, 284, 285
Horasanlı 237
Horasan Yazırları 283
Horezm 142, 214
Hucavur 146
Hulin Dağı 396
Hûm 116
Hûmân 111, 113
Hurafeler 18
Hurşid 269
Huşenk 233
Huzistan 170
hüdhüd 122
Hüsrev Şah 130, 610
Hz. Davud 117
Hz. Süleyman'la 98

I, İ

Iğdır 285
Ikariyye 142
Înalsır Yavkuy Han 183
Irak 54, 116, 173, 215, 228, 231, 232, 244, 262, 265, 267
Irak-kula 152
Irkıl Hoca 176, 179, 180, 235, 236, 238, 270
Isfahan 170, 171, 182, 213
Isfahrem 119
Isıg Köl 221, 244
Isık İsmail 270
İç Salur 269
İdil Sultan 42
İdris 219, 220, 609, 612, 623
İgbik 272, 273
İl Arslan 204
ilbam 70
İlim-i Biçik 301
İlkel 594
İl Tegin 253, 258
İl-Tekin 195
İlyada 50, 51
İnal Han 143, 184
İndüs Vadisi 28
İnel Gazi 265, 268
inisiyasyon 61
İran 34, 36, 51, 52, 59, 97, 98, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 120, 121, 135, 174, 207, 215, 220, 228, 230, 233, 262, 271, 282, 284, 285, 295, 399, 423, 474, 492, 495, 500, 505, 595, 615, 618, 623
İreç 102, 103, 105, 116
İrek 269
İrki 246, 247, 248, 249, 250
İsa 138, 268, 569, 613
İsbicab 373
İskit 34, 391
İştek 228
İtalgu 275
İt Barak Han 227, 229
İtil 221, 267, 378
İtil Müren 378
İzmir 284

J

Jean-Poul Roux 448

K

Kabacık 268, 270
Kâbil 106, 144
Kaçarlar 282
Kadı Burhaneddin 285
Kadoo Bay 320
Kahramanlar 22, 266, 267, 569
Kalaç 174, 231, 232, 238, 239, 374
Kalan Beyler 371
Kalevela 55
Kalmuk 42, 229, 288, 292, 293, 295, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 309, 310, 311, 313, 315, 318, 320, 321, 322, 323, 324, 328, 330, 331, 332, 334, 335, 336, 337, 338, 457, 477, 552, 559
Kaltak 268
Kamçatka ördekleri 318
Kam Püre 358, 359, 554
Kan 287, 316, 360, 364, 365, 366, 545, 552, 560, 591, 604
Kancarkol 320, 321
Kanglılar 151, 177
Kanıkey 288, 289, 344, 346, 348, 548, 554, 558, 559, 601, 604
Kanklı 141, 226, 238, 239, 267
Kan Turalı 364, 365, 366, 604
Kara 80, 82, 94, 96, 120, 139, 145, 188, 193, 194, 202, 203, 204, 211, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 233, 237, 238, 240, 245, 251, 252, 259, 262, 265, 267, 268, 269, 273, 275, 276, 282, 283, 288, 295, 298, 301, 302, 312, 320, 334, 357, 361, 362, 365, 422, 429, 439, 445, 547, 548, 552, 570, 605, 607, 609, 620
Kara Alp Arslan 251, 252
Karabah 181
Karabalgasun 422
Kara Bayatlar 282
Kara Budak 357
Karaç 265
Karaçık 237, 238, 244
Karadeniz 30, 124, 132, 135, 284, 366
Kara Dervent 362
Kara Gazi Bey 265, 268
Kara Göne 357
Karahan 113, 114, 290
Kara-Han 137, 139, 140, 568
Karahanlı 41, 44, 498
Kara Han Oğlu Buğra Han' 194
Kara Hıtay 227
Kara-Hulun 149
Kara İvli 238, 275, 276
Kara Kaş 267
Kara korum 120
Kara-Korum 390, 391, 404
Kara Kul 269
Kara- Kula Kağan 96
Kara Kum 222, 259
Karakurum 137, 140, 141, 615
Kara Malmuk 320
Karaman 214, 262
Karaman Bey 262
Karamanoğulları 284
Kara su 298
Kara-sülük 144, 145, 146, 149, 150, 151
Karaşıt 263
Kara Tatyan Kalesi 361
Kara-Teş 73
Kardı- gafla 348

Kargın 284
Kargunlar 284
Karı Kiçit 272, 273
Karı Talas 201
Karkın 237, 238, 240, 262, 267, 276
Karkın Konak Alp 276
Karlık 230, 238, 239
Kars 283, 285
Kartûs-ı âdî 126
Kârûn-ı pîlten 131
Kaşga 272, 273, 275, 276
Kaşga Çora 273, 275, 276
Kaşgar 310, 337
Kaşgarlı Mahmud 97, 99, 372, 452, 578, 625
Kaşkay-Eli 285
Kâvus 106, 107, 108, 109
Kayaşkul 214
Kayberen 307
Kaygusuz Abdal 37
Kayı 181, 183, 184, 185, 190, 192, 194, 212, 213, 237, 238, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 260, 266, 276, 626, 627
Kayı İnal Han 183, 184, 185
Kayra Han 67, 68, 416, 424, 425
Kaysar-ı Rûm 121, 132
Kay Yavgu Han 190
Kazak 289, 299, 304, 309, 310, 330, 334, 337, 513, 524, 563, 575, 580
Kazak-Kırgız 41, 44
Kazan Alp 265, 266, 269
Kazan Bey 262, 354, 361, 362, 370, 552
Kazgurt 237, 239, 266
Kazık 79, 117, 476, 477, 478, 483
Kazılık Koca 366, 516, 570
Kazvin 173
Kazvînî 446
keçele 158
kelek 142
Kene 237
kengeş 143, 149, 168, 183, 188, 192, 196, 201, 203, 206, 212
Keraküçi Hoca 207
Keran 175
Keranca Hoca 260
Kerçe Buladı 276
Kerey-Han 73
Kerkük 282
Kestan Kara Alp 276
Keşmir 230, 231, 616, 618
Keykubâd 104, 105, 117, 121, 123, 125, 129
Keyumers 233, 243
Keyumerş 221, 243
Khoca-Koca 144
Kılal Gazi 265
Kıl-Barak 146, 150, 179
Kılıç Arslan 205, 206, 210, 259
Kımaç 277
Kınan 219
Kınık 102, 207, 208, 212, 213, 214, 237, 239, 241, 262, 264, 277, 286, 373, 625
Kınık Kazıgurt 207, 208, 213
Kınık Selçuk 212
Kıpçak 135, 149, 200, 227, 228, 238, 239, 300, 310, 311, 334, 378, 438, 443, 516, 524, 612
Kıran 118, 119, 496, 607
Kırgız 39, 237, 286, 287, 288, 289, 290, 292, 293, 299, 301, 303, 304, 306, 307, 309, 311, 313, 314, 324, 326, 327, 328, 333, 334, 337, 338, 394, 423, 436, 470, 484, 487, 494, 496, 504, 524, 558, 563, 568, 575, 578, 617

Kırım 42, 43, 267, 283, 420, 423
Kırkut 260, 261
Kırşehir 285
Kızık 237, 238, 240, 284, 332
Kider 118
Kik 182
Kilik Bey 262
Kirman 172, 182, 208
Kiu-Lien 397
Klyaştornıy 23
Kococaş 287
Koma Bey 271, 272
Korı-Tekin 195, 197, 198, 199, 200
Korkut 121, 134, 184, 185, 186, 188, 191, 243, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 266, 267, 282, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 359, 360, 361, 362, 364, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 406, 445, 452, 511, 516, 518, 544, 547, 550, 552, 554, 562, 564, 569, 570, 572, 589, 590, 596, 597, 600, 601, 602, 603, 604
Korocon 91
Kortuk 324, 325, 328, 329, 331
Kotur Tegin 442
Kozıcı 259, 260, 261
Kozı Tegin 253, 254, 255, 256
Kögöy 291, 341
Kögöy Han 291
Kögüdey 91, 96, 440
Kök 81, 159, 162, 222, 233, 237, 239, 267, 276, 515, 520
Kökem Bakuy 263, 264
Kökem Yavkuy 210, 211
Kök Han 222, 237, 239
Kökli boyu 262
Kökötöy 288
Kök Tonlı 267
Kökü 237
Köl 159, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 247, 248, 249, 250
Köl Erki Han 186, 187, 188, 189, 190, 191
Köne 237
Köroğlu 42, 44, 517, 518, 520, 553, 556, 562, 563, 569, 573, 592, 594, 595, 600, 605
Kös 203
Kucık 268
Kudüs 168
Kugadlı 277
Kûh 159
Kuh-ı Elbürz 131
Kuhistan 175, 213
Kuknûs 129
Kulhacı 268
Kul Hacı 268
Kulmı 268
Kultak Karaca Mirgen 272
Kul Tegin 36
Kum 181, 244
Kumı 237, 238
Kumlançu 396
Kunçı 137
Kun-mo 507
Kurçık 237
Kurmanbek 286, 287
Kurmanç 284, 285
Kurmanç Badılları 284
Kurs Yavkuy 183
Kurt 319, 432, 433, 436, 469, 487, 506, 507, 508, 513, 518, 519, 520, 521, 522, 595, 596
Kusar 268, 269
Kutadgu Bilig 97, 99, 375, 472, 473, 483, 498, 602
Kutbeddin 231
Kutlı Timür 268

Kuvakayçı 84, 93
Kuyruk 488, 594
Kün 159, 162, 179, 180, 181, 235, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 270
Künce Bey 196
Küneş 269
Kün Han 179, 180, 181, 235, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 270
Künin Körkli 276
Kürdistan 157, 170
Kür-Han 137, 138, 140, 141
Kürt Dögerleri 283
Kürtler 273
Kütübi 320
Küyükü Hisar' 202
Küz-Han 137, 138, 141

L

laçin 275, 276
Lala 237, 238
Lavant 28
Layna 268
legende 37, 59
Lekmir 231
Lektuni 231, 232
Leymek 220
Lirden 74
Lokman-ı Hakîm 128

M

Maaday-Kara 84, 86, 87, 88, 89, 90, 94, 95, 96, 592
Macar 36, 227, 503
Macik 334
Mâh 159
Mahmud 204, 212, 372
Maku 282
mal-hazane 164
Mama 272
Manas 39, 41, 44, 63, 280, 286, 287, 288, 289, 290, 302, 303, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 439, 450, 517, 520, 545, 548, 550, 551, 552, 553, 554, 558, 559, 560, 562, 568, 572, 589, 590, 591, 597, 600, 601, 603, 604
Mançu 295, 331, 332, 334, 335, 338
Manda 205
Mandı-Şire 72, 74, 75, 426, 428
Mandişere 69
Mangışlak 284
Mangıt 229
Mani dini 42, 48, 441
Mankışlak 216, 262, 264, 267, 270
Maraş 282
Matuşaleh 220
Maveraünnehr 142, 210, 231
Mawu-Balıg 390
Maytere 69, 425
May-Tere 73, 75, 426, 439
Mazenderan 174, 212, 228
Mazi 262, 264
Mendibay 296
Mergen 91, 96, 560
Merv 175, 207, 210, 212, 213, 259, 264
Mezopotamya 28, 53
Mısır 23, 24, 28, 36, 80, 128, 132, 133, 158, 167, 168, 169, 230, 233, 234, 455, 608, 618
Mifitah-ı ma'âdin 124
Mihlail 219, 623

Mihrican 117
Ming 221
Minuçihr 103, 104, 614, 615
Minûşehr 116
Miran Kâhin 261
Mircea Eliade 18
Miryokefalon 284
Mit 17, 18, 20
Moğol Han 222
Mordvin 79
Mugan 154, 155
Muhammed Bahtiyar 231, 232
Murgab 259, 260
Mur Yavı 251, 252
Musa 78, 116, 268, 445, 614, 615
Mustafa Gazi 268
Musul 157, 220
Münije 112
Mürdeşuy 237, 238

N

Naiblik 205
Nâmalmış 181
Naziğim 42
Nenkiyas 142
Neskara 288, 340, 341, 342
Neskara dev 340, 341
Nevzer 103, 104
Ninova 54
Nippur 54
Nişabur 175
Nizami 446
Nogoy 291, 299, 311, 326, 327, 337, 339, 341
Nogoy Han 291, 326
Noygut 299, 300, 310, 334
Nökör Dev 288
Nûh 34
Nuh Peygâmber 137
Nur vilayetine 264

O, Ö

Oğuz Han 136, 157, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 240, 242, 243, 265, 266, 270, 279, 290, 355, 361, 381, 464, 476, 546
Oğuz Kağan 41, 42, 43, 46, 47, 49, 64, 133, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 375, 376, 377, 378, 379, 436, 438, 440, 443, 507, 509, 511, 514, 515, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 546, 549, 553, 564, 567, 587, 588, 589, 590, 591, 594, 596, 597, 598, 600, 601, 602, 604
Oklı 237, 262
Oklı boyu 262
On tokuz Oğuz 144
opal 339
Ordu -Balıg 390
Ordu-Balıg şehri 399
Or Han 222, 224
Or-Han 137, 139, 141
Orozdu 292, 339
Orta Asya 28, 30, 31, 36, 99, 279, 289, 351, 352, 524, 546, 558, 563, 564
Or Tegin 442
Or-Tegin 393, 394
Osman Han 205
Osmanlı 40, 42, 44, 279, 282, 492, 627
Oşpur 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323
Oyunak Külenk 201
Ögedey 228, 390
Ögürcık 265, 267, 268, 269, 270
Öksî 183

Öksî Hoca 183
Ören kale 283
Ötküzli Orıs 265
Özü Timür 268

P

pâsbân 124
payitaht 160
Peçenekler 284
Pekin 28, 289, 302, 303, 338
Pencab 143
Peşeng 103, 104, 113
Pîran 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 130, 132
Pîşeng 127, 128, 130, 133
Plevne 43
Potapov 23, 529
Pûlâdvend 112

R

Radloff 23, 67, 426, 566
Rahne 129, 131
Rahne Rüstem 129
Rakka 155, 158
Rama 54, 55
Ramayana 54
Ramazanoğulları 285
Retdıay 119
Rey 104, 173
Rotur-Tegin 393
Ruh 129, 131
Ruh Zûpîn 129
Rus Türkolog 23
Rusya 23, 79, 501, 503, 506
Rûyun 113
Rüstem 52, 98, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 122, 131, 132, 135, 279

S, Ş

Sadettin Nüzhed 76
Saka 42, 97, 99, 283, 446, 484
Saka Boyu 283
Saklap 111, 221
Salur 181, 237, 239, 241, 242, 243, 244, 245, 262, 265, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 276, 285, 356, 357, 370, 445, 517, 550, 564, 569, 589, 596, 614, 626, 627
Salur Kazan 244, 266, 269, 276, 285, 356, 357, 370, 445, 517, 550, 564, 569, 589, 596
Salur Kazan Alp 244, 276
Sam 103, 105, 220, 620, 622
Saman Huda 210
Saman Yavkuy 210
Sâm-ı Süvâr 129, 131, 132, 133
Sarı 28, 42, 174, 243, 419, 420, 465, 497, 523, 548, 557, 562
Sarıca 276
Sarık 270, 285
Sarıklı Sin 270, 271
Sarı Nehir 28
Sarı Saltuk 42, 562
Sart 336
Satuk Buğra Han 41, 44, 588, 600
Sayakbay Karalaoğlu 290
Sayın Han 229, 274
Sayır 237
Sayram 137, 141, 146, 181, 193, 229, 234, 245, 251, 616, 618, 619, 620
Sebelân 154
Sebzvar 175
Segrek 369
Selcan 365, 366
Selcen Hatun 349, 604

Selçuklu 213, 214, 286, 609
Selenge 391, 396, 441
Selm 102, 103, 116
Semetey 63, 289, 517, 548, 590, 600
Sengri 181
Serahs 175, 176, 207
Serek 269, 559
Sereng. Kökem 263
Serenk 211
Seyfeddin Ahsikendi 289
Seyid Battal Gazi 42, 44
Seyitbek 287
Seylan 55
Seytek 63, 289, 548
Seyyid Nesimî 77
Sınmî 142
Sıvaltapol 43
Simurg 126
Sind 142
Sinop 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131
Sir suyu 222, 244, 245, 259, 262
Sita 54, 55
Sitare 159
Sivas 283
Siyamuk 119
Siyâvuş 106, 107
Soğd 106, 107, 114
Sokman 268
Songur-Tegin 393
Sorhı 237, 238
Sorkı 237, 238
soyurgadı 145
Stebleva 23
Subaşılık 205
Suçlı 237
Sultanlı 237, 262
Sultanlı boyu 262
Sultan Mahmud 52, 244, 609, 610
Sultan Mahmut Gaznevî 264
Sultan Muhammed Harezmşah 213, 228
Sultan Sancar 262
Sultan Tepe 54
Sungur Tegin 442
Suraçık 237
Sus 219
Suvar 201, 202, 203, 204, 205, 256, 257, 258
Suvarcık 268, 269
Sührâb Şah 125, 127, 128, 132
Süleyman Gazi 265
Süleymannâme 98, 121, 133, 135
Süryani Mihael 436
Süt-ak 152
Süt-kul 152
Şaban Han 205
Şabatı 276
Şahmelik 209, 214, 286
Şah Melik 259, 260, 261, 262, 265
Şah-Melik 206, 209, 210, 213
Şam 104, 157, 158, 166, 182, 230, 233, 608, 618, 621
Şamahı 153, 267
Şamanizm 526, 587
Şangkay 28
Şavşat 283
şehâbdan 129
Şehd 110
Şehnâme 98, 101, 102, 116, 117, 120, 135, 623
Şehr 118, 153, 390
Şehrasp 116
Şehre 118
Şehr-i Medenî 124
Şeref 271
Şer Şemseddin 357
Şeyh Şamil 42
Şeys 219
Şide 111, 113, 114, 119

Şirigüven 369
Şirvan 153, 154, 284
Şiva 54
Şökli Melik 356, 357
Şu 17, 21, 26, 39, 41, 42, 43, 161, 192, 297, 372, 373, 374, 429, 479, 530
Şuracık 256

T

Tabes 213
Tacikler 226, 227, 245
Tag Han 237, 239, 265
Tağarlar 283
Tağ Sakan 276
Taif 218
Takye 35
Talas 137, 141, 146, 590, 617, 620
Talaş 193, 229, 230, 233, 251
Tamalmış 181
tamga 180, 627
Tangara 411
Tangri 410
Tangut 227, 379
Tanrı 29, 48, 49, 54, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 81, 88, 138, 139, 140, 141, 160, 169, 179, 191, 204, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 225, 229, 232, 235, 250, 261, 264, 265, 268, 269, 272, 279, 280, 281, 290, 292, 294, 295, 300, 309, 311, 312, 316, 339, 342, 344, 348, 349, 358, 363, 364, 377, 379, 380, 386, 393, 397, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 413, 416, 417, 418, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 439, 440, 442, 449, 452, 455, 456, 457, 459, 461, 464, 465, 467, 470, 471, 475, 478, 480, 482, 484, 485, 486, 494, 495, 496, 499, 500, 502, 504, 505, 509, 511, 513, 514, 515, 516, 519, 522, 523, 525, 529, 532, 535, 540, 541, 544, 549, 550, 556, 557, 565, 568, 572, 573, 589, 596, 600, 601, 604, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 620, 622, 623
tansuklar 162
Taq 159
Tarak 310
Taraz 114, 373
Targitalar 34
Tarım Havzası 28
Tastarakay 91
Taş-bek 182
Tatar 130, 222, 226, 229
Taylak 339
Tebrizli Hasan 283
Tecen 216, 260
Teke 131, 270, 578
Teken 237
Teke-Yomurt 285
Tekfur 158, 159, 160, 161, 162, 163, 365, 366, 371
Tekris 61
Tekür 158
Tekür Han 158
Temir Han 344, 346, 554
Tenger 411
Tengere 73
Tengeri 411
Tengiz 159, 162
Tenir 411
Teniri 410
Tenre 410
Tenri 405, 410

Terekeme 285
Termiz 228
Tevrat 34, 36, 432, 482
Teyitbek 287
Teyri 411
Thomsen 26, 35
Thraetao- na 34
Thraklar 34
Tırgot 304, 310, 311, 313, 335
Tibet 227, 231, 232, 292, 296, 310, 318, 394, 420, 532, 563
Tiflis 285
Tigir 411
Tik 34
Tiken Bile Er Biçken Kayı Yavku Han 191, 194
Timur 42, 44, 265, 270, 280
Timür Tuglı Han 270
Tînesi 142
Tiniz(Deniz) Han 237
Tiveci halkı 274
Toç 116
Tokharis 283
Toksurmış İçi 208
Tokuz Yav- Kuy 210
Tonga Tigin 99
Ton Kırı 272
Toporov 23
Torumçı 237, 238
toy 139, 141, 165, 177, 178, 180, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 196, 268, 288, 371, 544, 568, 618
Toy- bodum 422
Toymaduk 244, 269
Toy Tutmaz 270
Troialılar 34
Truva 50, 51
Tufan 71, 471, 522
Tugurmış Oğlu Tuğrul 262
Tuğluk 181, 499
Tuğrul 208, 209, 210, 212, 214, 261, 263, 264, 609, 610
Tuğurmış 260
Tukak 209, 210
tulpar 290, 293
Tur 102, 103, 104, 105, 110, 392, 608
Tura 268, 411
Tûran 35, 36
Turan Han 205
Turani 35
Turan Zemin 28, 29, 30, 31
Tura veya Tora 411
Turbatlı 237
Turukha 34
Turukkular 34
Turuşka 34
Tus 110, 118, 175
Tus bin Nevzeran 118
Tüböy 291, 341
Tüböy han 291
Tükel-Tegin 393, 394
Tülü 182
Tür 35, 407
Türek Tekin 397
Türk 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 59, 62, 67, 75, 77, 78, 80, 81, 82, 88, 97, 98, 99, 100, 101, 105, 106, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 131, 133, 137, 141, 144, 149, 213, 214, 215, 216, 221, 222, 227, 245, 253, 266, 271, 278, 280, 281, 282, 286, 290, 292, 293, 295, 299, 300, 304, 309, 310, 326, 328, 334, 336, 337, 349, 350, 351,

353, 372, 373, 374, 375, 381, 382, 383, 387, 388, 389, 390, 398, 401, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 414, 416, 417, 419, 420, 422, 423, 424, 432, 433, 434, 435, 437, 438, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 453, 454, 457, 459, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 484, 487, 489, 491, 492, 493, 495, 496, 498, 500, 503, 504, 505, 506, 507, 509, 511, 512, 515, 516, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 526, 530, 533, 534, 536, 538, 540, 541, 542, 543, 546, 549, 550, 551, 553, 556, 557, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 567, 568, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 601, 602, 603, 604, 605, 625, 627
Türkistan 130, 137, 141, 142, 229, 251, 262, 283, 352, 394, 399, 415, 422, 434, 436, 444, 485, 612, 614, 616, 618, 620
Türkmenistan 284, 424
Tütek 221
Tyrkae 34

U, Ü

Uç-Kurbustan 88
uğrugu 151
Uladmur 193, 194
Uladmur Yavkuy Han'ı 193, 194
Ulak 227
Ulaş 181, 242, 356
Ulu Bagur 144
Uludaka 142
Ulug Töpe 269, 273
Uluğ Türk 47, 379, 588, 602
Umay Günay 41
Urus 227
Uruz 357, 361, 362, 370, 371, 445, 552, 569
Usar 268, 269
Us Tekin 397
Usun Koca 369
Uygur 41, 44, 81, 135, 136, 141, 193, 225, 235, 270, 374, 375, 383, 395, 396, 397, 408, 416, 422, 434, 441, 444, 447, 477, 516, 579, 588, 596, 597, 603, 614
Uyşun 310, 332
Uzak Sibiry 23
Üçoklar 181, 235
Ülgen 70, 71, 72, 73, 74, 76, 417, 418, 426, 430, 431, 439, 455, 489, 524, 529, 534, 556
Üregir 237, 241, 285, 626
Ürgenç 228, 259, 260, 261, 264, 270, 271, 274
Ürmiye 284
Üsön 292
Üstehen 119
Üziret 130, 132

V

Van 285
Vasfa 118
Veli Baba 76
Velihan 214
Verbitskiy 67, 70, 75, 76, 426
vergi 142, 143, 144, 145, 146, 147, 153, 156, 157, 159, 161, 162, 163, 164, 167, 168, 170, 172,

173, 175, 179, 181, 190, 193, 207, 208, 209, 210, 212, 395
Vesfa Ferid 118
Veysgan 119
Volga 227, 228

W

W. Bang 375
W. Radloff 67, 290, 375, 425
Wu-suna 507

Y

Yâfes 34
Yağma 142, 230, 516
Yakut 40, 41, 43, 76, 80, 413, 430, 438, 443, 448, 454, 455, 460, 463, 465, 468, 469, 471, 477, 478, 479, 482, 494, 495, 502, 505, 524, 534, 591
Yalancı Yartaçuk 360
Yangtse Nehri 28
Yaratılış 49, 67, 68, 70, 76, 78, 80, 416, 418, 505, 509, 511, 587, 604
Yaruk Beg 286
Yasır 237, 238, 240
Yavkuy Han 181, 182, 183, 185, 193
Yaycı 268, 269
Yaycı oğulları 269
Yazar 213
Yazır 214, 237, 238, 240, 242, 244, 262, 283
Yazır halkı 242, 262
Yedi kız 453, 493
Yelbegen 463, 464
Yemir 270
Yemir ülkesi 270
Yenikent 179, 205, 283
Yeni Kent 202, 244, 245, 251, 257, 259, 261
Yıvalardan Şaban Hoca 183
Yomut 268
Yulduz 159, 162, 237, 238
Yulduz Han 237, 238
Yumak Bay 276
Yunan 23, 24, 51
Yurkae 34
Yurtçı 237

Z

Zâbil 144
Zâbilistân 106
Zafıran 119
Zağra 43
Zâl 103, 104, 121, 122, 131
Zâl-ı Destân 129
Zev 104, 117
Zeynel Gazi 268
Ziya Gökalp 37, 563

TÜRK MİTOLOJİSİ

YENİ ARAŞTIRMALAR IŞIĞINDA

NECATİ GÜLTEPE

Eski bilgeler: ***"Bütün bilimlerin anası Tarih, onunda asıl kaynağı Mitolojidir"*** derler.

Batı toplumları, on yedinci yüzyıldan bu yana ödünç aldıkları **Yunan, Mısır Mitolojileri** ile şuursal bağ kurmuşlardır. Böylece bütün sosyal katmanlarını tanzim ederek, başta hukuk ve tıp olmak üzere tüm sosyal bilimleri Mitoloji ile temellendirmişlerdir.

Günümüzde Türk toplumunda ise **Tarih ve Mitoloji** ile şuursal bağlantı kopuktur.

Türk Mitolojisi gibi muazzam bir hazineden yani **toplumsal alt şuurdan** yoksun olduğumuzdan millet olarak sosyal ve siyasal problemlerle baş edemez durumdayız.

Şayet Mitoloji ile bağımız şuursal irtibatımız devam etseydi; Oğuz Hanın o muazzam Devlet kuramını, sosyal katmanların ortak yönetimini biliyor, hissediyor benliğimizde yada toplumsal zihnimizde yaşıyor olurduk.

Bu eserde, **Türk Mitolojisi konusu derinlikleri korunarak anlaşılır bir dille** kaleme alınırken sade bir plan uygulanmıştır. Böylece bu çalışmadan orta öğrenim ve üniversite öğrencilerinin yararlanmaları kolaylaştırılmıştır.

Bu çalışmayı yaparken, asıl yararlanması arzu edilen kesim ise, sosyal konularla uğraşanların tamamı yani **toplumdaki herkestir**.

Çünkü Türk toplumunun her ferdinin, **toplumsal şuur** denen o muazzam birikimden haberdar olması mutlak gereklidir.

9 786056 364907

27.00 TL

www.ressekitap.com